

2 KRONIKA 63

2015

časopis za slovensko krajevno zgodovino

63
2015

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

<http://www.odmev.zrc-sazu.si/kronika/>

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<http://www.ff.uni-lj.si/zzds/index.htm>

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana),

dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana),

dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),

Irena Lačen Benedičič (Jesenice), dr. Tomaž Lazar (Ljubljana),

dr. Vlasta Stavbar (Maribor) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

10. junija 2015

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktobra 2015/ October 2015

Prevodi povzetkov/ Translations of summaries:

Manca Gašperšič – angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU

Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 47 06 200

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ Single issue 10,00 EUR

Cena tematske številke/ Theme issue 15,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS/ Slovenian Research Agency

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa / ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Bibliography of the History of Art, Medline; ERIH – European Reference Index for the Humanities

Na naslovnici in zadnji strani/ Front and Back cover: Ploščni oklep iz delavnice nürnberskega mojstra

Valentina Siebenbürgerja, trideseta leta 16. stoletja (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 35361, foto: Tomaž

Lauko) / Suit of armour made by Valentin Siebenbürger's workshop in Nuremberg, 1530s (National Museum

of Slovenia, inv. no. N 35361, photo: Tomaž Lauko)

KAZALO

Razprave

Jurij Šilc:	Gradiščan na Šmarni gori, ki to ni bil. Listina s prvo omembo Zbilj iz leta 1216177
Barbara Žabota:	Ko mrtvi spregovorijo : protestantska mrliška knjiga v luči novih raziskav187
Vanja Kočevar:	Dedna poklonitev vojvodine Kranjske nadvojvodu Ferdinandu leta 1597201
Boris Golec:	Rodbina Graffenweger in njena vloga v življenju Janeza Vajkarda Valvasorja233
Ines Unetič:	Skica dveh oblikovanih vrtov na kranjskem bregu Save v 18. in 19. stoletju277
Alenka Župančič:	Slavica (Ignacija), prezrta sestra Otona Župančiča287
Tomaž Lazar:	Baron Hans Kometer in njegova zbirka starin z dvorca Pukštajn293
Irena Žmuc:	Mestni muzej za duhovno in narodno prestolnico Ljubljano. Ob 80-letnici ustanovitve Mestnega muzeja Ljubljana 1935–2015319
Aleš Gabrič:	Ljubljanska univerza pod političnimi pritiski jeseni 1943337

Ocene in poročila

Daniel Artiček: Legende grofije žusemske. (<i>Ignacij Voje</i>)353
Alma Bavdek in Alenka Čuk (ur.): Predjamski zaklad (<i>Dejvid Tratnik</i>)355
Zsigmond Jankó: Hrepenenje iz strelskih jarkov: Pisma zakoncev Zsigmonda Janka in Matild Kovács (ur. Jutka M. Király in Gordana Šovegeš Lipovšek) (<i>Klaudija Sedar</i>)356

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930(497.4)"12"

Prejeto: 16. 12. 2014

Jurij Šilc

doc. dr., višji znanstveni sodelavec, C. Cirila Kosmača 51, SI-1211 Ljubljana-Šmartno
E-pošta: jurij.silc@siol.net

Gradiščan na Šmarni gori, ki to ni bil Listina s prvo omembo Zbilj iz leta 1216

IZVLEČEK

V prispevku obravnavamo listino, izdano 1. oktobra 1216 na novem gradu v Trušnjah na avstrijskem Koroškem, s katero je Albert z Marenberga dovolil Bernardu s Smlednika, da podeli svojo kmetijo v Zbiljah v blagor svoje duše in duše svoje soproge na altar svete Marije pri benediktinskem samostanu v Gornjem Gradu. Gre za najstarejšo znano pisno omembo vasi Zbilje. Za Alberta Marenberskega so bili številni zgodovinarji napačnega mnenja, da gre za gradiščana na Šmarni gori, saj so Marenberg (današnje Radlje ob Dravi) brali kot »Marienberg« in ga enačili s Šmarno goro. Zmota, ki so jo ponavljali številni pisci, je leta 1962 razjasnil Hans Pirchegger. V obravnavani listini iz 1216 se prvič omenja tudi nov grad v Trušnjah, pozneje imenovan Spodnje Trušnje, katerega najstarejša pisna omemba je do zdaj znana iz leta 1251. V nadaljevanju spregovorimo tudi o prodaji vasi Zbilje pri Smledniku, in sicer 18. februarja 1311, ko je Oton z Jeterbenka za 45 mark oglejskih pfenigov vas prodal grofu Majhardu Ortenburskemu, s pridržkom pravice do odkupa.

KLJUČNE BESEDE

Gornji Grad, Marenberg (Radjle ob Dravi), Šmarna gora, Trušnje, Zbilje, 13. stoletje

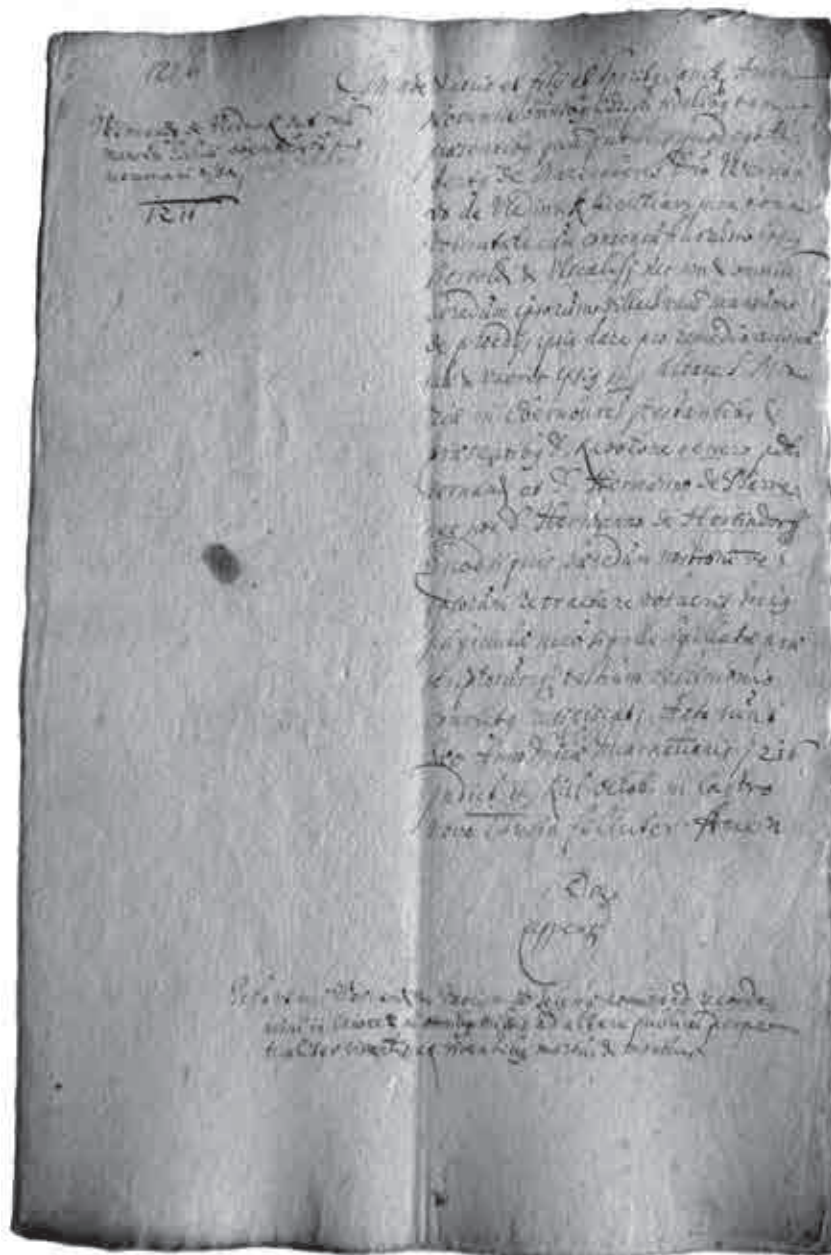
ABSTRACT

THE CASTELLAN ERRONEOUSLY ASSOCIATED WITH ŠMARNA GORA A DEED CONTAINING THE FIRST MENTION OF ZBILJE FROM 1216

The contribution focuses on a deed issued on 1 October 1216 in the new castle at Trixen/Trušnje, Austrian Carinthia, with which Albert of Marenberg authorised Bernard of Smlednik to offer, for the good of his soul and that of his wife, his farm at Zbilje on the altar of Holy Mary of the Benedictine Monastery in Gornji Grad. This is the oldest known reference to the small village of Zbilje in written sources. Many historians erroneously deemed Albert of Marenberg the castellan of Šmarna gora by reading Marenberg (present-day Radlje ob Dravi) as »Marienberg« and equating it with Šmarna gora. The error, repeated by numerous writers, was finally clarified by Hans Pirchegger in 1962. The aforementioned deed from 1216 also contains the first mention of the new castle at Trixen/Trušnje, later named Niedertrixen/Spodnje Trušnje, which first appeared in written sources in 1251. In the continuation, the paper describes the sale of the village of Zbilje near Smlednik, which took place on 18 February 1311, when Oton from Jeterbenk sold it to Count Majhard Ortenburg for 45 Aquileian pfennigs, reserving the right to repurchase.

KEY WORDS

Gornji Grad, Marenberg (Radjle ob Dravi), Šmarna gora, Trušnje, Zbilje, 13th century

Albert Marenberški dovoljuje Bernardu Smledniškemu, da v soglasju s sinovoma Bertoldom in Ulaskalkom podeli kmetijo v Zbiljah v blagor svoje in duše svoje soproge na altar sv. Marije v Gornjem Gradu (orig. NŠAL, KAL)

Prolog

Leta 1866 sta Jurčič in Stritar prvič objavila takrat še neobjavljeno Prešernovo »Pesem od zidanja cerkve na Šmarni gori«, ki se končuje z verzom: *Kjer bil je strmi grad nekdaj, goré je Šmarne cerkev zdaj*.¹

¹ Jurčič, Stritar, *Klasje z domačega polja*, str. 236–240. Opomba: V Prešernovem Zbranem delu (knj. 2) v zbirki Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev je pesem naslovljena z »Romanca od strmega grada«, uvrščena v razdelek nezbranih pesmi in končana z verzom: *Kjer bil je Strmi grad nekdaj, velika božja pot je zdaj*. Različica pod naslovom »Pesem od

Romanco o nastanku šmarnogorske cerkve je leta 1832 zložil Prešeren na podlagi neke danes pozabljene aitiološke legende. Luka Pintar si je leta 1912 v svoji zadnji *Saturi* postavil retorično vprašanje: *Ali je pripovedka o zidanju cerkve na Šmarni gori v kaki zvezi z listino (Schumi Urk. u. Regest. II, str. 23, št. 31), ki pripoveduje: anno Domini 1216. (1. oktob.): »Albertus*

zidanja cerkve na Šmarni gori« je bila predvidena za objavo v 4. bukvicah Krajnske čbelice (1833), vendar je bila – verjetno zaradi opisa poroda (*Zvijé fantiček se od njé, al' ona se več ne zavé*) – črtana iz rokopisa.

*de Marienberch licentiauit sua bona voluntate cum consensu filiorum domino Wernando de Vlednick ... Villach unum mansum dare pro remedio animae suae et uxoris ipsius super altare sanctae Marie de Obernburch ...*²² Najverjetneje ne – tudi sam je resno podvomil v pritrilni odgovor.

Albert »Šmarnogorski«

Listina, ki jo omenja Luka Pintar, se v originalu ni ohranila; obstaja le v prepisu iz 17. stoletja, ki se nahaja v Kapiteljskem arhivu v Ljubljani³ in se glasi: *In nomine patris et filii et spiritus sancti, amen. Notum sit omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris, quod ego Albertus de Marienberch domino Wernando de Vlednick licentiaui mea bona voluntate cum consensu filiorum ipsius Bertoldi et Vlschalchi nec non et omnium heredum ipsorum Villach unum mansum de prediis ipsius dare pro remedio anime sue et uxoris ipsius super altare sancte Marie in Obernburch, testantibus et presentibus domino Rabotone genero predicti Vernandi, et domino Hermannno de Pharre, nec non domino Hermannno de Hertindorff. Quod si quis heredum nostrorum vel ipsorum retractare voluerit, huius paginule meo sigillo sigillate prescriptorumque testium testimonio convictus respiciat. Acta sunt hec anno dominice incarnationis 1216, indictione II,⁴ kalendis octobris, in castro novo Thusin; feliciter amen.*

Listino je 1689 prvi navajal Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*, ko je pri opisu gradu Smlednik zapisal: »Ko so pisali leto 1216, je Smledniku vladal gospod Bernhard Smledniški. Ta je zapustil dva sinova po imenu Berthold in Ulschalc Smledniška, ki sta veliko darovala in zapustila cerkvi v Gornjem Gradu.«⁵ Že Valvasor je razpolagal le s prepisom in originala ni videl.

Regest listine je 1854 objavil Vinko Fereri Klun,⁶ ki je zapisal le, da je Bernhard Smledniški podaril gornjegrajskemu samostanu kmetijo za letno opravljeno sv. mašo, kar je 1876 po njem povzel tudi Ignac Orožen pri opisu benediktinskega samostana v Gornjem Gradu.⁷

Po prepisu iz Kapiteljskega arhiva je listino 1879 prvi v celoti objavil Joseph Zahn,⁸ ki je kraj »Marienberg«, po katerem se je imenoval Albert, enačil s krajem Marija Devica pri Brdu pri Podpeči (danes Lukovici), ki je po franciscejskem katastru izpričan z imenom *Maria Virginis* in je bil del katastrske občine Drtija pri Moravčah. »Villach«, v katerem je ležala podarjena kmetija, je postavil v kraj Bela (nem. *Vel-*

lach) nekje na Kranjskem, kjer je po njegovem treba iskati tudi njemu neznana kraja »Pharre« in »Hertindorff«. »Vlednick« in »Obernburch« sta nedvomno Smlednik (nem. *Flödnig*) na Kranjskem in Gornji Grad (nem. *Oberburg*) na Spodnjem Štajerskem. Nov grad »Thusin«, kjer je bila listina izstavljena, je po njegovem treba iskati nekje na Kranjskem ali v Istri.

Naslednji, ki je listino objavil v celoti, je bil Franz Schumi v letih 1884/7.⁹ Schumi je »Marienberch« postavil na Šmarno goro,¹⁰ saj je menil, da je bila romarska cerkev Matere Božje postavljena na razvalinah starega gradu.¹¹ Tako je 1. oktober 1216 dolgo veljal za najstarejšo ohranjeno pisno omembo Šmarne gore, čeprav je dejansko njena do zdaj znana najstarejša omemba 80 let mlajša in je povezana z imenom plemiške patronatne župnije v Šmartnu pod Šmarno goro (*Sanctus Martinus sub Monte Sancte Marie*), ki jo navaja papeška taksacija prebend za oglejsko diecezo iz leta 1296.¹² Za »Villach« je zapisal, da gre za Belo pri Smledniku, iz česar ni razvidno, na kateri kraj je mislil. Nov grad je postavil v Fužino ob Krko pri kraju Zagradec, katerega ime »za gradom« dokazuje, da je na nasprotni strani Krke nekdanj stal grad, saj je menil, da bi namesto Thusin moralo pisati Fusin.

Tako je s Schumijem vstopil v naše zgodovinske pisane Albert Marienberški, »gradiščan s Šmarne gore«. Leta 1928 sta Alberta »Šmarnogorskega« dobrega spromovirala še Franc oz. Milko Kos¹³ in Josip Novak.¹⁴

Franc Kos se je glede Alberta strinjal s Schumijem, da gre za gradiščana na Šmarni gori. Glede lokacije novega gradu je sicer ostal pri Fužini pri Zagradcu ob Krki, čeprav je vedel, da Schumi prepisa v ljubljanskem kapiteljskem arhivu ni našel in je le predvideval, da bi se moral Zahnov »Thusin« brati kot »Fusin«. Za kraj »Villach« je menil, da gre za (Zgornjo, Srednjo ali Spodnjo) Belo pri Preddvoru. Kos je

⁹ UBKr II, št. 31, str. 22–23.

¹⁰ Napako je ponovil tudi v Schumi, *Topographische Beiträge*, str. 126, kjer se je skliceval na svoj regest, objavljen v Schumi (ur.), *Urkunden- und Regestenbuch*, št. 31, str. 22–23, in regest neke druge listine, izdane 1. maja 1331 »ze Chrain under unser Vrowen perch an der Sav« in ne »Marienberg an der Save«, kot je za kraj izstavitve zapisal Tomaschek (ur.), *Urkunden-Regesten*, št. 86, str. 62.

¹¹ Konec 19. stoletja je bila, morda tudi po Schumijevi zaslugi, živa hipoteza o gradu na Šmarni gori, in to v povezavi z grofom Bernhardom oz. Wernhardom (*Vuernhardus comes*) iz darovnice kralja Otona III. freisingškemu škofu Abrahamu 1. oktobra 989, s katero je v škodo Freisinga spreminjal meje in obseg posesti, ki mu je bila podeljena 23. novembra 973. »Tako mislijo nekateri, da je imel ta Wernhard v Kranju svoj sedež, drugi pravijo, da na Šmarni gori, tretji pa, da na ljubljanskem gradu. Vse te trditve niso piškavega oreha vredne. Rajši recimo, da o tem nič pravega ne vemo.« Prim. Kos, *Zgodovinske črtice*, str. 17. Nazadnje sta o darovnici Otona III. pisala Štih, O prvih prejemnikih, str. 69–73 in Šilc, *Plemiči iz Sore*, str. 91–93.

¹² Kovač, *Ein Zehentverzeichnis*, str. 634; ST 96, str. 33; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 462.

¹³ GZS 5, št. 261, str. 142.

¹⁴ Novak, *Šmarna gora*, str. 37.

² Pintar, *Satura*, str. 82; UBKr II, št. 31, str. 22–23.

³ NŠAL, KAL, fasc. 82/22.

⁴ Pri indikciji bi moralo glede na leto 1216 namesto II^{da} pisati V^{ta}, saj je bilo leto 1216 v peti indikciji.

⁵ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 137.

⁶ ALGHK II, št. 73, str. 21.

⁷ Orožen, *Das Bisthum*, str. 13.

⁸ UBSt II, št. 144, str. 215.

določil tudi kraja, od koder naj bi bila oba Hermana, priči listine. »Pharre« je po njegovem Fara ob Kolpi,¹⁵ »Hertindorff« pa je morda Artmanja vas (nem. *Hartmannsdorf*) pri Dobrniču na Dolenjskem.¹⁶

Josip Novak je iz te listine sklepal, da je bil na Šmarni gori grad, ki se je imenoval Marienberg, njegovi lastniki pa so bili Marienberški ali Marijinogorski ali celo Šmarnogorski. Pri tem se je skliceval še na dve listini, ki nimata z morebitnim gradom na Šmarni gori nikakršne povezave.

Prva je 16. aprila 1248 v Soffumbergu pri Čedadu v Furlaniji izdana listina Neže Andeško-Meranske, vojvodinje Avstrije in Štajerske ter gospodarice Kranjske, s katero naznanja, da je vitez Konrad iz Cerklj (Cunradus miles dictus de ecclesia sancte Marie) z njeno privolitvijo poklonil velesovskemu samostanu lastništvo nad tremi hubami s pritiklinami v Cerkljah, in sicer kot dotacijo kapele sv. Tomaža pri tem samostanu.¹⁷ Novak je imel Konrada za viteza Marijinogorskega, saj originalne listine očitno ni videl in se je zanašal le na Klunov regist iz 1852, ki je viteza navajal kot »Ritter Conrad von Marienberg«.¹⁸

Druha listina, na katero se sklicuje Novak, je bila izdana 1. maja 1331 na Kranjskem, ob Savi pod Šmarno goro (ze *Chrain under unser Vrowen perch an der Sav*), morda ob savskem brodu pri Tacnu. Z njo Hans iz Liemberga na Koroškem za 177 mark starih oglejskih pfenigov prevzema »urbar« (gospodstvo) Goričane¹⁹ od Bernarda iz Strassolda v Furlaniji, kateremu je bilo zastavljeno. Obljublja mu letno plačilo 40 mark oglejskih pfenigov ob božiču, za kar je postavil za poroka točaja Rajnerja z Ostrovice/Osterwitz na Koroškem. Če bi Rajner zaradi neupoštevanja te zaveze utrpel škodo, se Hans zavezuje, da mu jo bo nadomestil.²⁰ Novak je menil, da je bila listina spisana na Šmarni gori, saj je zaupal registu, ki ga je 1865 objavil Tomaschek in je kraj izstavitve listine »under unser Vrowen perch an der Sav« zapisal kot »Marienberg an der Save«.²¹

Albert Marenberški iz Trušenj

Pomemben premik pri interpretaciji Albertove listine iz leta 1216 je leta 1962 storil avstrijski zgodovinar Hans Pirchegger, ki je domneval, da bi moralo namesto Marienberch pisati Marenberch, namesto Thusin pa Trixen, kar je posledica slabega prepisa sicer neohranjene listine.²² Pircheggerjevo razlago je sprejel tudi Pavle Blaznik v svojem delu *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, objavljenem že po njegovi smrti leta 1986.²³

Tako Albert ni bil več »Šmarnogorski«, temveč Trušenjski, v listini iz leta 1216 prvič imenovan po svojem gradu Marenberg (*Mahrenberg*), ki ga je na hribu Kamen nad Radljami ob Dravi sam protipravno postavil na posesti šentpavelskega samostana do okoli leta 1200.²⁴ Sam na gradu morda ni živel stalno, kar dokazuje tudi obravnavana listina iz 1216. Grad, v katerem je ta listina nastala, je bil nov grad v Trušnjah pri Velikovcu in ne grad pri Fužini pri Zagradcu ob Krki, kot so napačno menili starejši zgodovinarji. Novejše ugotovitve je v svojo knjigo *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji* leta 2000 vključil tudi Ivan Stopar²⁵ in pri tem po nerodnosti zapisal, da je Albert grad Marenberg pozidal na zemljišču samostana sv. Blaža v Admontu – prav je seveda sv. Pavla v Labotski dolini. Gosposčina Marenberg (Radlje ob Dravi) oz. njene posesti so bile okoli leta 1100 last grofa Weriganda iz Slovenj Gradca, a je moral leta 1122 zaradi spora predati nadškofu Konradu 32 hub v okolici Radelj. Nadškof je 30 hub podaril admontskemu samostanu, ki pa jih je prepustil grofu Bernhardu Spanheimu in njegovi ženi Kunigundi. Po njuni smrti naj bi se vsa posest vrnila k admontskemu samostanu, a je večino prevzel šentpavelski samostan.

Prepis Albertove listine je leta 2006 ponovno v celoti objavil Günter Bernhard.²⁶ Zanimivo, da pri lokalizaciji krajev »Marienberch«, »Villach« in »Thusin« ni sprejel ugotovitev Hansa Pircheggerja²⁷ in Dušana Kosa.²⁸ Ohranil je napačno interpretacijo, da je Albert Marienberški, torej Šmarnogorski, za »Villach« je menil, da je napačno zapisan kraj Vellach (tj. Bela) in zanj ponujal bodisi Bohinjsko ali Koroško Belo (in ne Smledniku bližjo Belo pri Predvdvoru), grad »Thusin« pa je po njegovem zaradi napačnega

¹⁵ Fara ob Kolpi je stvar ortenburške kolonizacije 13. oz. 14. stoletja, ko se pojavi tudi grad Kostel. Nikakor to ni Fara iz listine 1216. Za katero Faro gre, ni jasno.

¹⁶ To ni Artmanja vas na Dolenjskem. Ta se prvič omenja 4. januarja 1261 (UBKr II, št. 276, str. 215; Komatar, *Das Schloßarchiv*, št. 7, str. 125–126; TMF 6, št. 9, str. 63–64) in se po njej nikoli ne imenujejo plemiči. Bila je goriška posest. »Hertindorff« je Trdnja vas/Hörtendorf, kraj na Koroškem, vzhodno od Celovca in nedaleč od Trušenj. Po njem se imenuje plemič ok. 1184–1191 (MDC III, št. 1299, str. 488–489). Herman bi lahko bil leta 1216 Korošec v spremstvu Alberta Trušenjskega.

¹⁷ Originalna listina v ARS, AS 1063, št. 5235 (1248 IV 16, Soffumberg); zadnja objava TMF 2, št. 57, str. 82–83.

¹⁸ ALGHK I, str. 11.

¹⁹ Koroški vojvoda Henrik Goriško-Tirolski je grad Goričane 25. maja 1330 podelil v fevd Hansu z Liemberga; prej sta ga v fevdu imela ljubljanska meščana Jakob Porger in njegov sin Franc. Prim. GZL I, št. 39.

²⁰ Originalna listina v HHStA, AUR, 1331 V 1; zadnja objava regesta MDC IX, št. 445, str. 130–131.

²¹ Tomaschek (ur.), *Urkunden-Regesten*, št. 86, str. 62.

²² Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 158.

²³ HTŠK 1, str. 468.

²⁴ Grad se omenja v stotem poglavju tradicijskega kodeksa benediktinskega samostana v Št. Pavlu v Labotski dolini, ki je nastajal med letoma 1193 in 1220, kjer je navedeno, da imata Henrik in Verner iz Melja kot fevd tudi kmetijo pod marenberškim gradom (*iuxta castrum ad Lapidem*). Prim. FRA 39, cap. 100, str. 72; MDC III, št. 1426, str. 549; GZS 4, št. 855, str. 429.

²⁵ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 98.

²⁶ Bernhard, *Documenta*, št. G7, str. 326–327.

²⁷ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 158.

²⁸ Kos, *Blesk zlate krone*, str. 175.

V ospredju samostan dominikank, v ozadju marenberški grad (Schloss Mahrnberg) na hribu Kamen, trg, Kalvarija in dvorec (Georg Matthäus Vischer: Topographia Ducatus Stiriae).

prepisa treba brati kot »Rhusin«, kar bi pomenilo grad Rocen (nem. *Rutzing*) v Tacnu. O gradu Rocen (tudi Ručno), ki se po Valvasorju prvič omenja 1535,²⁹ ko je bil lastnik kranjski deželni vicedom Volf Lamberg, pred 16. stoletjem ni ohranjenih nobenih pisnih virov, niti nobenih arheoloških ostankov. Grad Rocen se pod imenom *Ruczing* prvič pojavi zapisan na karti *Ducatus Carnioliae Tabula* iz leta 1701, avtorjev Johanna Andreasa Pfeffela, Christiana Engelbrechta in Carla Granellia. Zato je Bernhardova domneva, da je bila listina leta 1216 spisana na Rocnu pod Šmarno goro, neosnovana.

Albert (1187–1218) je bil torej sin Henrika Trušenjskega (1147–1194) in Matilde (1164–1200), ki je prihajala iz visokega plemstva, saj je bila hči grofa

Konrada Valleyskega iz rodbine Wittelsbachov. Albert, začetnik marenberške veje Trušenjskih, je imel še štiri brate, in sicer Gotfrida (1185–1218), začetnika grabštajnske veje Trušenjskih, Kolona (1130–1192), Otona (1183–1237), začetnika dravograjske veje Trušenjskih, in Konrada (1187–1239), ki je bil med letoma 1222 in 1232 opat v Št. Pavlu, ter dve sestri, Matildo (1250), poročeno s Henrikom Svi-benjskim, in Geburgo (1208–1213), poročeno z Ortolфом Planinskim.

Albert (*Albertus, Adilbertus*) se pojavlja v listinah med letoma 1187 in 1218, običajno z enim ali več brati. V obravnavani listini za gornjegrajski samostan, izdani 1. oktobra 1216 na gradu Trušnje (*castro novo Thusin*), se je prvič poimenoval s pridevkom

Grad Spodnje Trušnje/Niedertrixen (castro novo Thusin), v katerem je bila 1. oktobra 1216 spisana listina Alberta Marenberškega (Johann Weichard Valvasor: Topographia Archiducatus Carinthiae).

²⁹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 490–491.

Marenberški. Poročen je bil z Gizelo Hardeško (om. med letoma 1251 in 1256), ki je 24. junija 1251,³⁰ ko je že bila vdova, s sinom Sigfridom (1245–1272) ustanovila marenberški samostan dominikank.³¹

Albert je tudi novi grad Spodnje Trušnje, tako kot grad Marenberg, zgradil protipravno na ozemlju šentpavelskega samostana. Do zdaj je veljalo, da se grad Spodnje Trušnje/Niedertrixen (*novum castrum in Truchsen*) prvič pisno omenja v listini, izdani 9. junija 1251 v Velikovcu.³² Takrat je Albertov sin Sigfrid z Marenberga, ki je bil eden politično najdejavnejših plemičev v vzhodnih Alpah, oba protipravno zgrajena gradova (Marenberg in Spodnje Trušnje, skupaj z odvetščino na Remšniku in Podvelki pri Slovenj Gradcu) prepustil samostanu v Št. Pavlu in ju vzel v dosmrtni fevd. Grad Spodnje Trušnje se kot Nove Trušnje omenja 1308 (*Neu Truchsen*), pozneje se imenuje Spodnje Trušnje, npr. 1353 (*nider vest ze Truchsen*), 1487 (*zu nidern Truchsen*), 1491 (*gesloss Niedertruchsen*), 1573 (*Niedertrüchsen*) in 1688 po Valvasorju kot *Nider-* ali *Unter-Trüxen* oziroma po ljudsko Ält-Tachenstein. V 17. stoletju razširjen grad je bil naseljen do leta 1760.³³

Čeprav je že od leta 1962 znano, da gre pri Albertu, izstavitelju listine iz leta 1216, za gospoda Marenberškega (oz. Trušenjskega), ne pa za nekega plemiča s Šmarne gore, se ta zmoti še danes pogosto pojavlja tudi v strokovni literaturi, npr.:

»Nemcem, ali vsaj tistim, ki so pisali nemške listine, je bilo že zelo zgodaj znano slovensko ime Šmarna ali Marijina gora, saj že v listini iz leta 1216 beremo ime Marienberg.«³⁴

»Po legendi naj bi na gori stal grad, saj se leta 1216 omenja Albert 'de Marienberch'. Spomin na graščaka, ki je za pokoro dal grad Mariji v last, nam je v pesmi ohranil Prešeren.«³⁵

»V novem gradu v Fužinah (*Fusine*) pri Zagradcu ob Krki se je ohranil najstarejši dokument, zapisan dne 1. 10. 1216, ki omenja Faro (*Pharre*) ob Kolpi v današnjem Kostelu. Tam je bil doma 'domine Hermannno de Pharre', ki je bil ena od prič pri darilni listini Wernanda iz Smlednika (*Vlednick*), v soglasju s sinovoma Bertoldom in Odelskalkom (*Vlscalchi*). Z dovoljenjem Albertusa s Šmarne gore (*Marienberch*) je eno kmetijo na Beli (*Villach*) v blagor svoje duše in duše soproge podaril na oltar svete Marije v Gornjem Gradu (*Obernburg*). Poleg Hermana od Fare sta bili še dve drugi prič.«³⁶

»Iz druge listine iz leta 1216 izvemo, da je bil Ra-

poto zet omenjenega Werganda. V tej listini je Albert z Marijine gore (verjetno Šmarna gora) dovolil Wergantu in njegovima sinovoma Bertoldu in Uškalku (*Bertoldi et Vlscalchi*), da podarijo kmetijo v Zbiljah oltarju sv. Marije v gornjegrajskem samostanu.«³⁷

Prva omemba vasi Zbilje 1216 in njihova prodaja Ortenburžanom 1311

O listini Alberta Trušenjskega in vasi »Villach« iz leta 1216, ki jo je imel Franc Kos za Belo pri Predvoru, je leta 2003 ponovno pisal Dušan Kos.³⁸ Kos je kmetijo Bernarda s Smlednika, ki je bila podarjena gornjegrajskemu samostanu, umestil v Zbilje. Bernard, ki je imel sinova Bertolda in Ulsalka ter zeta Rapota, je bil gradiščan Trušenjskih na Smledniku.³⁹

Trušenjski, spanheimski ministeriali, so verjetno prišli do smledniške posesti po smrti grofa Bernarda I. Spanheima (1080–1147). Bernard je bil četrti od bratov iz zakona Engelberta I. Spanheima in Hedvike »iz Moša«.⁴⁰ Njegova politična moč je izvirala iz obširne posesti na Koroškem v okolici Velikovca, kjer se je po Trušnjah, kot *comes de Truhsen*⁴¹ malo tudi pred smrtjo tudi imenoval. Veliko posesti je imel tudi v Podravju, Posavinju in Posavju. Do posesti na Smledniškem je Bernard po letu 1106 morda prišel prek svoje sestre Rikarde, poročene s kranjskim in istrskim mejnim grofom Poponom iz rodbine Weimar-Orlamünde. Ko je Bernard umrl na drugi križarski vojni leta 1147, njegove zapuščine niso dedovali spanheimski nečaki, ampak jo je, sam takrat brez živih otrok, zapustil nečaku svoje žene Kunigunde, štajerskemu mejnemu grofu Otokarju. Kot kaže, so po letu 1147 Trušenjski kot otokarski ministeriali lahko obdržali posest na Smledniškem, kajti Otokar ni prevzel vse Bernardove posesti.⁴² Le tako si lahko razlagamo, da je imel Albert Trušenjski pravico, da dovoli svojemu smledniškemu vitezu Bernardu darovanje njegove fevdne posesti.

Smledničana Bernard (*Wergant de Vletnich*) in njegov zet Rapoto (*Rapoto de Vlednich*) sta omenjena v listini koroškega vojvode Bernarda II. Spanheima (1176–1256) za freisinško škofijo iz let 1214/1220, in nista bila ne spanheimska ne freisinška ministeriala.⁴³

Z upoštevanjem vseh dosedanjih ugotovitev se listina z dne 1. oktobra 1216 v prevodu glasi:⁴⁴ *V ime-*

³⁷ Štular, Grad v pisnih virih, str. 30.

³⁸ Kos, *Blesk zlate krone*, str. 175.

³⁹ Bernarda, tudi Verianda (*Veriandus, Veriandus*), po mnenju Dušana Kosa morda lahko enačimo z enim od štirih kastelanov Otona Trušenjskega na gradu Dravograd (*Traberch, Traberch, Trabergh*), ki se omenja med letoma 1239 in 1254; prim. MDC IV/1, št. 2127, str. 261–263 in št. 2293, str. 320–321; TMF 2, št. 46, str. 75 in št. 217, str. 224.

⁴⁰ Več o njem Stih, Rodbina koroških Spanheimov, str. 63–64.

⁴¹ MDC III, št. 848, str. 331–332.

⁴² Kos, *Blesk zlate krone*, str. 175.

⁴³ FRA II 31, št. 127, str. 126–127; GZS 5, št. 232, str. 124–125.

⁴⁴ Za prevod se avtor zahvaljuje prof. Martinu Benediku.

³⁰ TMF 2, št. 138, str. 162–163.

³¹ Bele, Rodbina Trušenjskih, str. 8; Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan*, str. 24.

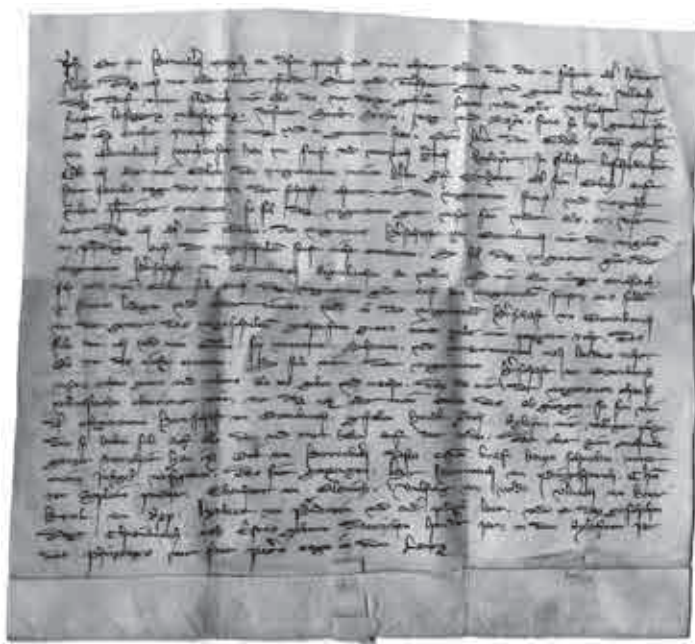
³² Originalna listina v HHStA, AUR, 1251 VI 9; zadnja objava TMF 2, št. 136, str. 159–160.

³³ Kohla, *Kärntner Burgenkunde*, str. 229.

³⁴ Knez, Romanje na Šmarno goro, str. 140.

³⁵ Kemperl, Božje poti Kamničanov, str. 75.

³⁶ Južnič, Kostel, str. 298.

Oton z Jeterbenka proda vas Zbilje pod Smlednikom grofu Majnhardu Ortenburskemu za 45 mark oglejskih pfenigov, s pridržkom pravice do odkupa. Listina je bila izdana in pečatena 18. februarja 1311 v Kranju (orig. HHStA, AUR).

nu Očeta in Sina in Svetega Duha. Amen. Naj vedo vsi sedanji in prihodnji Kristusovi verniki, da jaz Albert z Marenberga dovoljujem gospodu Bernardu s Smlednika, po svoji dobri volji in ob soglasju njegovih sinov Bertolda in Ulaskalka in vseh njihovih dedičev, da podeli hubo v Zbiljah v blagor svoje in duše svoje soproge na oltar svete Marije v Gornjem Gradu. Pričajo in prisotni so Bernardov zet gospod Rapoto, gospod Herman iz Fare, kakor tudi gospod Herman iz Trdnje vasi (Hörtendorf). Če bo kdo od naštetih ali njihovih dedičev to hotel razveljaviti, naj se zaveda tega, kar dokazuje ta listina, potrjena z mojim pečatom, pa tudi pričevanje omenjenih prič. To se je zgodilo v letu Gospodovega utelešenja dvanaajsto šestnajstega, v 5. indikciji, na oktobrske kalende, na novem gradu v Trušnjah. Srečno, amen.

Domnevo, da smemo kraj »Villach«, v katerem je ležala Bernardova podarjena posest, enačiti z Zbiljami, potrjuje tudi 95 let mlajša listina, v kateri se omenjajo Zbilje pod Smlednikom kot *Villach daz dorf vnter Flednich*.

Pravkar omenjena mlajša listina, izdana 18. februarja 1311 v Kranju,⁴⁵ se v prevodu glasi:⁴⁶ Jaz, Oton z Jeterbenka, potrjujem s to listino in naznanjam

vsem, ki jo vidijo ali slišijo brati, da sem s privolitvijo vseh svojih otrok, sinov in hčera, svojemu gospodu, plemenitemu grofu Majnhardu Ortenburskemu, prodal in izročil v uporabo in varstvo vas Zbilje pod Smlednikom z vsem, kar sodi zraven; ljudmi in posestjo, naseljenim in nenaseljenim, travniki, poraščenim in neporaščenim, potoki in bregovi, kakor koli se že imenuje, za 45 mark oglejskih pfenigov pod naslednjimi pogoji: Če bom jaz ali moji dediči omenjenemu grofu Majnhardu ali njegovim dedičem do naslednjega sv. Jakoba vrnil omenjenih 45 mark pfenigov, potem naj bo ta posest spet naša kot prej. Če pa jaz ali moji dediči Ortenburžanom do omenjenega roka navedenega denarja ne priskrbimo, naj ta posest z vsemi koristmi za večno zapade v njihovo last. Prav tako je pravica do odkupa v omenjenem roku pridržana samo nam in nikomur drugemu. Če bi omenjenim Ortenburžanom navedeni nakup posesti kdo izpodbijal z boljšimi pravicami, jih bomo mi, jaz in moji dediči, ščitili po deželnem pravu. Če pri tem ne bi bili uspešni, bomo Ortenburžanom priskrbeli drugo svojo posest v taki vrednosti, da bo omenjeni nakup v celoti povrnjen. Če pa tudi tega ne bomo storili, potem so Ortenburžani upravičeni do odškodnine v višini 100 mark oglejskih pfenigov na katerem koli našem premoženju, ki ga imamo na zemlji. Za polno veljavo sem jaz, Oton z Jeterbenka, to listino pečatil s svojim pečatom. To so priče: gospod Hertvik iz Mengša, Ceplinov brat Konrad,⁴⁷ Eberhart z Olševka, Vulfig z Bleda, Ulrik iz Kovorja, Kaul iz Zasipa, Her-

⁴⁵ Originalna listina v HHStA, AUR, 1311 II 18; listino navaja Tangl, Die Grafen von Ortenburg, str. 104, regist je objavljen v MDC VIII, št. 12, str. 4. Velja opozoriti, da nedvomno isto listino z napačno letnico 1300 navaja Tangl, Die Grafen von Ortenburg, str. 80 (1300 – zu Krainburg. Otto von Hertenberg verkauft dem Grafen Meinhard von Ortenburg das Dorf Villach unter Flednik um 45 Mark Aglajer) in po njem tudi MDC VII, št. 7, str. 5 s pripombo, da je original izgubljen.

⁴⁶ Za prevod se avtor zahvaljuje dr. Matjažu Bizjaku.

⁴⁷ Gre za Konrada z gradu Gutenberg nad Bistrico pri Trziču; njegov, v listini omenjeni brat Ceplin, je Jakob Gutenberški; prim. FRA II 35, št. 455, str. 24.

bert iz Podvina in drugi častni ljudje. To se je zgodilo v Kranju, po Kristusovem rojstvu leta trinajsto enajstega, v četrtek pred dnevom sedeža sv. Petra.

18. februarja 1311 je torej Oton z Jeterbenka prodal vas Zbilje grofu Majnhardu Ortenburškemu za 45 mark oglejskih pfenigov in si do 25. julija 1312 zadržal pravico do povratnega odkupa. 22. februarja 1311 je pet od sedmih, ki so bili dva dni prej prisotni na srečanju, ponovno potrdilo, da so prisostvovali omenjeni prodaji vasi Zbilje.⁴⁸

Šlo je za običajno prodajno listino s pridržkom pravice do povratnega odkupa. Takšne prodaje so se običajno sklepale, ko je kdo potreboval večjo količino denarja na kratek rok in upal, da bo lahko prodano posest v kratkem odkupil nazaj. V takšni situaciji se je verjetno znašel Oton Jeterbenški.

Majnhard Ortenburški je pripadal rodu koroških grofov, ki so imeli obsežne posesti tudi na Kranjskem (med drugim tudi obsežno radovljiško gospodstvo). Njegova politika je bila usmerjena predvsem na Kranjsko; morda je že v tem času opravljal funkcijo kranjskega deželnega glavarja (dokumentirano nekoliko pozneje, leta 1326).⁴⁹

Med pričami, ki so prisostvovali pri izstavitvi listine, je najprej naveden Otonov spremljevalec Hertvik iz Mengša, ministerial koroškega vojvode; vsi drugi so pripadali spremstvu grofa Majnharda in so torej ortenburški ministeriali: Konrad Gutenberški, Vulfing z Bleda, Ulrik s Kovorja pri Trziču, Kaul iz Zasipa pri Bledu, Herbert s Podvina pri Radovljici in Eberhart z Olševka pri Predvoru.

Zelo verjetno je, da Oton Jeterbenški leta 1311 prodane posesti ni mogel odkupiti nazaj. To je mogoče sklepati iz neke mlajše listine, z dne 4. junija 1379.⁵⁰ Takrat je namreč Friderik Ortenburški bratoma Štefanu in Henslu Rauberju med drugim zastavil 10 kmetij v Zbiljah na sorškem polju ob Savi (*in dem dorf ze Willagk an dem Zewerueld bei der Saw*). Očitno je vas ves ta čas ostala v lasti in posesti Ortenburžanov. Teh deset kmetij je lahko orientacija za velikost vasi v začetku 14. stoletja. Oton Jeterbenški je Ortenburžanu prodal celo vas in dokaj verjetno je (ne pa seveda povsem gotovo), da je Friderik Ortenburški 70 let za tem Rauberjema zastavil vso posest, ki jo je imel v Zbiljah.

Pred tem se Zbilje omenjajo tudi 6. junija 1341, ko je duhovniku Ulriku iz Kamnika, vikarju v Smledniku, ki je z dovoljenjem vodiškega župnika Gregorja tu stalno bival, oglejski patriarh Bertrand de Saint-Geniès podelil desetino v Smledniku in Zbiljah (*Sbyliach*) ter zemljišče v Valburgi z vsemi darovi.⁵¹ V zvezi z vikarjem Ulrikom se Zbilje (*Sbyliach*)

omenjajo še 21. oktobra 1355,⁵² ko je bil patriarh Nikolaj Luksemburški.

Zbilje se kot *Villach* omenjajo tudi ob koncu 14. stoletja, ko so imeli desetino v lasti Sommereckerji, sorodniki Jeterbenških. Tako je imel Nikolaj Sommerecker v lasti desetino od sedmih kmetij v Zbiljah, petih na Podreči in štirih v Žejah. Pripadala mu je tako žitna desetina kakor tudi desetina od prirastka prašičev, drobnice, perutnine in čebel ter pridelka lanu. Nikolaj je omenjeno desetino 25. avgusta 1393 podelil v kupni fevd Katarini, hčerki Jakoba, starega pisarja iz Loke, in ženi Bernarda iz Gorice.⁵³ Nikolajev sin, Hans Sommerecker, jo je 30. marca 1410 podelil v kupni fevd Nikolaju iz Kranja in ženi Doroteji.⁵⁴ Ta desetina v Zbiljah (*Zwilach*) je kmalu prešla v posest Jamskih, saj jo je 8. julija 1414 gradiščan Pankrac iz Lienza in Jame podelil Doroteji, hčerki Jerneja Herica iz Kamnika.⁵⁵

Zbilje se leta 1444 omenjajo v notranjeavstrijski fevdni knjigi cesarja Friderika III. v letih 1443–1469 kot *Zwilach*,⁵⁶ ok. 1451 kot *Swillach*⁵⁷ in ok. 1453 kot *Zwillach*,⁵⁸ medtem ko je v registru dohodkov župne cerkve v Vodicah za leto 1499 v urbarju stolnega kapitlja v Ljubljani iz let 1494–1500 vas zapisana kot *Swilach*.⁵⁹

VIRI IN LITERATURA

NEOBJAVLJENI VIRI

ACAU – Archivio della curia arcivescovile, Udine/Videm

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
AS 1063 – Zbirka listin

BCU – Biblioteca comunale, Udine/Videm

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien/Dunaj

AUR – Allgemeine Urkundenreihe

HS – Handschriftensammlungen

NŠAL – Nadškofjski arhiv, Ljubljana

KAL – Kapiteljski arhiv, Ljubljana

Drobtinice iz furlanskih arhivov, str. 92; VZS XIV, št. 920, str. 185; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 238.

⁵² Original v BCU, Notarska knjiga Gubertina de Novate 1328–1359, Ms. 1472/II, fol. 30r; listino omenja VZS XIV, št. 1173, str. 228.

⁵³ Originalna listina v ARS, AS 1063, št. 6564 (1393 VIII 25, s. l.).

⁵⁴ Originalna listina v ARS, AS 1063, št. 6600 (1410 III 30, s. l.).

⁵⁵ Originalna listina v ARS, AS 1063, št. 6619 (1414 VII 8, s. l.).

⁵⁶ HHStA, HS. W 724, f. 230.

⁵⁷ HHStA, HS. W 724, f. 262.

⁵⁸ HHStA, HS. W 724, f. 265.

⁵⁹ NŠAL, KAL, U1, f. 253.

⁴⁸ MDC VIII, št. 15, str. 4; Volčjak, Ich N. von Hertenberch, str. 56.

⁴⁹ TMF 6, št. 45, str. 98–99.

⁵⁰ Originalna listina v HHStA, AUR, 1379 VI 4.

⁵¹ Original v ACAU, Notarska knjiga Gubertina de Novate 1340–1341, Ms. 29/I, fol. 67r–v; listino omenjajo Koblar,

OBJAVLJENI VIRI

ALGHK I – Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain. *Hefte I. Annalen. Vom Jahre 1201 bis 1300*, ur. Vinko Fereri Klun, Ljubljana 1852, str. 8–18.

ALGHK II – Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain. *Hefte II. Regesten für die Geschichte von Krain. I. Von Carl dem Großen bis Rudolf von Habsburg (788–1286)*, ur. Vinko Fereri Klun, Ljubljana 1854, str. 1–46.

Bernhard, Günter: *Documenta patriarchalia res gestas slovenicas illustrantia. Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251)*. Wien-Ljubljana 2006.

FRA II 31 – Fontes rerum Austriacarum – II. Diplomataria et Acta. 31. Band. *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis. I*, ur. Joseph Zahn, Wien 1870.

FRA II 35 – Fontes rerum Austriacarum – II. Diplomataria et Acta. 35. Band. *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis. II*, ur. Joseph Zahn, Wien 1871.

FRA II 39 – Fontes rerum Austriacarum – II. Diplomataria et Acta. 39. Band. *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten*, ur. Beda Schroll, Wien 1876.

GZL I – Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. I. zvezek. *Listine 1243–1397*, ur. Božo Otošec, Ljubljana 1956.

GZS 4 – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku. *Četrta knjiga. 1101–1200*, ur. Franc Kos, Ljubljana 1915.

GZS 5 – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku. *Peta knjiga. 1201–1246*, ur. Franc Kos; Milko Kos, Ljubljana 1928.

HTŠK 1 – Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. 1. A–M, ur. Pavle Blaznik, Maribor 1986.

MDC III – Monumenta historica ducatus Carinthiae III. *Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202*, ur. August Jaksch, Klagenfurt 1904.

MDC IV/1 – Monumenta historica ducatus Carinthiae IV/1. *Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1269*, ur. August Jaksch, Klagenfurt 1906.

MDC VII – Monumenta historica ducatus Carinthiae VII. *Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten. Die Kärntner Geschichtsquellen 1300–1310*, ur. Hermann Wiessner, Klagenfurt 1961.

MDC VIII – Monumenta historica ducatus Carinthiae VIII. *Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten. Die Kärntner Geschichtsquellen 1310–1325*, ur. Hermann Wiessner, Klagenfurt 1963.

MDC IX – Monumenta historica ducatus Carinthiae IX. *Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten. Die Kärntner Geschichtsquellen 1326–1335*, ur. Hermann Wiessner, Klagenfurt 1965.

ST 96 – Giuseppe Vale: Aquileia: I. Decima dell'anno 1296 (Arch. Vat., Collect. 131, f. 80–106). Studi e testi 96. *Rationes decimarum Italiae nei secoli XIII e XIV. Venetiae-Histria-Dalmatia*, ur. Pietro Sella, Giuseppe Vale, Vaticano 1941, str. 1–38.

TMF 2 – Thesaurus memoriae – Fontes 2. Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku, 6/1. *Listine 1246–1255*, ur. France Baraga, Ljubljana 2002.

TMF 6 – Thesaurus memoriae – Fontes 6. *Turjaška knjiga listin 1. Listine zasebnih arhivov Kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov)*, ur. Miha Preinfalk, Matjaž Bizjak, Ljubljana 2008.

Tomaschek, Ignac (ur.): Urkunden-Regesten zur Geschichte Krain's. III. *Mittheilungen des historischen Verein(e)s für Krain*, 20, 1865, str. 60–62.

UBKr II – Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain. II. Band: 1200–1269, ur. Franz Schumi, Ljubljana 1884–1887.

UBSt II – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. II. Band: 1192–1246, ur. Joseph Zahn, Graz 1879.

VZS XIV – Viri za zgodovino Slovencev XIV. *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) (1270–1405)*, ur. Božo Otošec, Ljubljana 1995.

LITERATURA

Bele, Martin: Rodbina Trušenjskih. *Kronika*, 59, 2011, str. 5–34.

Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2013.

Jurčič, Josip, Stritar, Josip (ur.): *Klasje z domačega polja. Zbirka najboljših del slovenskih pisateljev z dodanimi kritičnimi uvodi, življenjepisnimi črticami in kamnotisnimi podobami*. Ljubljana 1866.

Južnič, Stanislav: Kostel do konca 15. stoletja. *Zgodovinski časopis*, 53, 1999, str. 295–323.

Kemperl, Metoda: Božje poti Kamničanov v času baroka. *Kamniški zbornik*, 16, 1998, str. 71–86.

Knez, Darko: Romanje na Šmarno goro. *Etnolog*, 4, 1994, str. 139–162.

Koblar, Anton: Drobtinice iz furlanskih arhivov. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 2, 1892, str. 30–92.

Kohla, Franz Xaver: *Kärntner Burgenkunde. Ergebnisse und Hinweise in Übersicht. Erster Teil Kärntens Burgen, Schlösser, Ansitze und wehrhafte Stätten. Ein Beitrag zur Siedlungstopographie*. Klagenfurt 1973.

Komatar, Franc: Das Schloßarchiv in Auersperg. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain* 18, 1905, str. 108–144.

Kos, Dušan: *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*. Thesaurus memoriae – Dissertationes, 1. Ljubljana 2003.

Kos, Franc: Zgodovinske črtice o kranjski deželi. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 11, 1901, str. 1–18.

Kovač, Karl: Ein Zehentverzeichniss aus der Diözese Aquileia vom Jahre 1296. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte*, 30, 1909, str. 607–637.

Mlinarič, Jože: *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782*. Celje, 1997.

Novak, Josip: Šmarna gora. Ljubljana, 1928.

Orožen, Ignac: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. II/1. Das Benediktiner-Stift Oberburg*. Maribor, 1876.

Pintar, Luka: Satura. *Ljubljanski zvon*, 32, 1912, str. 76–82.

Pirchegger, Hans: *Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. Buchreihe der Südostdeutsche Historische Kommission 10, München, 1962.

Schumi, Franz: Topographische Beiträge. *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten. II. Band*, ur. Franz Schumi, Ljubljana, 1884/7, str. 124–126.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Med Goričanami in Gamberkom. Peta knjiga*. Ljubljana 2000.

Šilc, Jurij: Plemiči iz Sore – spanheimski ministeriali ob jugovzhodni meji loškega gospostva. *Loški razgledi*, 60, 2013, str. 79–97.

Štih, Peter: O prvih prejemnikih kraljeve zemlje na Kranjskem. Nekaj zapažanj k listini cesarja Otona III. za freisinškega škofa Abrahama iz leta 989 (D. O. III., št. 58). *Loški razgledi*, 60, 2013, str. 65–77.

Štih, Peter: Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice. *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*, ur. Andrej Smrekar. Kostanjevica na Krki, 2003, str. 55–75.

Štular, Benjamin: Grad v pisnih virih. *Grad Smlednik. Raziskave 2011–2012*, ur. Benjamin Štular. Ljubljana, 2013, str. 29–37.

Tangl, Karlmann: Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Zweite Abtheilung von 1256 bis 1343. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 36, 1866, str. 1–183.

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain. XI. Buch*. Ljubljana, 1689.

Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae & modernae completa*. Nürnberg 1688.

Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Graz 1681.

Volčjak, Jure: Ich N. von Hertenberg vergich ... Vitezi Jeterbenški v zgodovinskih virih. *Od Jakoba do Jakoba. O krajih in ljudeh občine Medvode*, ur. Alenka Vodnik et. al., Medvode, 2006, str. 45–74.

S U M M A R Y

The castellan erroneously associated with Šmarna gora

A deed containing the first mention of Zbilje from 1216

The Chapter Archives in Ljubljana keeps a 17th-century transcription of a deed dated »anno dominice incarnationis 1216, indictione II, kalendis octobris«, which »Albertus de Marienberch« issued »in castro novo Thusin«. Published by Franz Schumi in the 1880s, the deed was long considered among historians as proof that a medieval castle stood on Šmarna gora by identifying the issuer as an Albert, the castellan of Šmarna gora. An important step in establishing the identity of the issuer was made in 1962 by Hans Pirchegger, who posited that the name Marienberch should read Marenberch and the name Thusin replaced by Trixen, which were a result of poor transcription. Therefore, »Albertus de Marienberch« was, in fact, Albert of Trixen/Trušnje, named for the first time in this deed after his castle Marenberg in Radlje ob Dravi, which he had illegally built on the estate of the Sankt Paul Monastery before 1200. »Castro novo Thusin«, where the deed was issued, however, was the new castle in Trixen near Völkermarkt/Velikovec, later named Niedertrixen/Spodnje Trušnje. The transcription of the deed was re-published in its entirety in 2006 by Günter Bernhard, who again without any justification placed »Marienberch« on Šmarna gora; he also claimed that, owing to the erroneous transcription, »Thusin« should read »Rhusin«, thus referring to the Rocen/Rutzing Castle at Šmarna gora.

With this deed Albert of Marenberg authorised Bernard of Smlednik to offer his farm in a place called »Villach« as an anniversarium on the altar of Holy Mary in Gornji Grad upon the consent of his sons Berthold and Ulskalk, as well as all his heirs. Even more difficulties than »Marienberch« and »Thusin« arose with identifying »Villach«. Most historians maintained that it referred to a place called Bela, situated somewhere in Carniola. In 2003, Dušan Kos placed the offered farm of Bernard of Smlednik in Zbilje, which was also the first written mention of this village. His assumption is further confirmed by a deed issued on 18 February 1311 in Kranj, in which Zbilje (Villach) is explicitly mentioned as a village under Smlednik (daz dorf vnter Flednich). Zbilje, referred to as »Villach«, is also mentioned on 25 August 1393, when the Sommereckers, the relatives of the Jeterbengs, owned a tithe there.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 274:351.755.2(497.4)"1578/1596"

Prejeto: 20. 5. 2015

Barbara Žabota

prof. zgod. in prof. soc., arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: barbara.zabota@zal-lj.si

Ko mrtvi spregovorijo : protestantska mrliška knjiga v luči novih raziskav

IZVLEČEK

Ljubljanska protestantska matična knjiga (1578–1596) velja za najstarejšo matično knjigo na celinskem delu današnje Slovenije. Knjigo je (protestantski) cerkvi podaril Marko Stettner (mlajši), mestni svetnik v Ljubljani. Sestavljena je iz več različno obsežnih pergamentnih pol in vezana v rjavo usnje. V času svojega nastanka je obsegala 324 folijev, ki so bili razdeljeni v štiri poglavja: krstna, poročna in mrliška matična knjiga ter seznam obhajancev. Do danes se je ohranila dobra šestina celotne knjige oziroma le del seznama obhajancev in del mrliške knjige. Kljub okrnjenosti pa ohranjeni del vseeno ponuja celo vrsto podatkov o osebah, ki so v drugi polovici 16. stoletja živele in delovale predvsem v Ljubljani, o njihovih družinskih povezavah, poklicih, družbenem statusu, ... in je primerljiv z ohranjenimi protestantskimi matičnimi knjigami v Gradcu in Celovcu.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, 16. stoletje, protestantizem, matična knjiga, kraji pokopov, predikanti

ABSTRACT

WHEN THE DEAD SPEAK UP: THE PROTESTANT DEATH REGISTER IN LIGHT OF NEW RESEARCH

The Protestant civil register of Ljubljana (1578–1596) is considered the oldest civil register in the continental part of the present-day Slovenia. The register was bestowed upon the (Protestant) church by Markus Stettner (Junior), a city councillor in Ljubljana. It is composed of several different parchment sheets and bound in brown leather. At the time of its origin it comprised 324 folios divided into four chapters: registers of baptisms, marriages, and deaths, and a list of communicants. Only a good sixth of the entire register has been preserved to date, i.e. a portion of the list of communicants and a portion of the death register. Although incomplete, the preserved fragment offers a multitude of data from the second half of the 16th century on persons that lived and worked mostly in Ljubljana, on their family relations, occupations, social status, etc., and is comparable to the preserved Protestant civil registers in Graz/Gradec and Klagenfurt/Celovec.

KEY WORDS

Ljubljana, 16th century, Protestantism, register of births, marriages, and deaths, burial sites, predicants

Zunanji izgled protestantske matične knjige (SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko (Stan. I), škatla 91 (fasc. 54/5), snopič 6).

Za poglobljeno raziskavo in pripravo temeljne študije o protestantizmu v Ljubljani od njegovih začetkov v dvajsetih letih 16. stoletja pa vse do njegovega zatona ob koncu dvajsetih let 17. stoletja imamo v domačih in tujih arhivih na voljo kar nekaj ohranjenih arhivskih virov.

Sledove delovanja protestantov lahko najdemo v nekaterih sočasnih arhivskih virih, ki so, če imamo srečo, ohranjeni v celoti ali v manj srečnih okoliščinah samo delno, pa tudi v marsikaterem poznejšem arhivskem viru. Pogosto se moramo zahvaliti prav slednjim, če so ti seveda zanesljivi, da lahko z njihovo pomočjo ustrezno dopolnimo oziroma v manjši ali večji meri rekonstruiramo primarne arhivske vire, za katere vemo, da so nedavno še obstajali, danes pa so izgubljeni ali uničeni.

Med pomembnejše sočasne primarne arhivske vire zagotovo sodi danes t. i. *Seznam obhajancev 1580–1593* in *mrliška knjiga prve protestantske občine v Ljubljani 1578–1587*,¹ ki predstavlja le skromen del nekdanj obsežne protestantske matične knjige.² Kljub

delni ohranjenosti matrike ta velja za najstarejšo matično knjigo v celinskem delu današnje Slovenije.³

Nekoč in danes

Knjiga, sestavljena iz več različno obsežnih pergamentnih pol in vezana v rjavo usnje, je v času svojega nastanka obsegala 324 folijev, ki so bili razdeljeni v štiri poglavja (ne nujno v tem vrstnem redu): krstna matična knjiga (*Getauften 1578–1596*), poročna matična knjiga (*Getrauten 1578–1596*), seznam obhajancev (*Communicanten 1578–1593*) in mrliška matična knjiga (*Beerdigten 1578–1589*).⁴

Do danes⁵ se je ohranilo le 57 folijev ali dobra šestina celotne knjige. Ohranjeni del zajema zadnji dve poglavji, ki tudi nista ohranjeni v celoti, temveč

ranov (*der Todtenmatrik der Laibacher Lutheraner*). Glej npr. *Obravnave* 1889, str. 150–151; *Obravnave* 1903, str. 200–201.

³ V 16. stoletje seže še nekaj matičnih knjig, ki so se ohranile v celinskem delu današnje Slovenije: rojstna matična knjiga župnije Mengeš (od leta 1584 dalje), rojstna matična knjiga in indeks župnije sv. Nikolaja v Ljubljani (od leta 1588 dalje) in rojstna matična knjiga župnije Stari trg pri Slovenj Gradcu (od leta 1597 dalje). Povsem drugače je na Primorskem, kjer se je tradicija vodenja matičnih knjig začela že vsaj v prvih letih 16. stoletja: Izola (R 1506), Milje (R 1514, P 1577), Piran (R 1533, M 1505), Koper (R 1554, P 1588), Prvačina (R 1578), Gorica (R 1596, P 1596) in Črniče (R 1597). Glej: *Vodnik I–II*; *Vodnik III*; *Vodnik po fondih*.

⁴ Hitzinger, *Statistisches*, str. 84; Dimitz, *Geschichte*, str. 318.

⁵ Zadnji ogled ljubljanske protestantske matrike v Arhivu Republike Slovenije je bil opravljen 22. aprila 2015.

¹ SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6.

² Primarna strukturiranost same knjige, ki predstavlja rdečo nit prispevka, me je napeljala k razmišljanju, da bi bilo smiselno v nadaljevanju uporabljati izraz *ljubljska protestantska matična knjiga* oziroma *ljubljska protestantska matrika*, sploh zato, ker je namen prispevka predstaviti matriko kot celoto in ne le njen ohranjeni del. Oba izraza tudi nista novost, saj ju večkrat zasledimo v literaturi poleg izrazov *luteranska matrika* (*die Luterische Matrik*) ali *mrtvoški zapisnik ljubljanskih lute-*

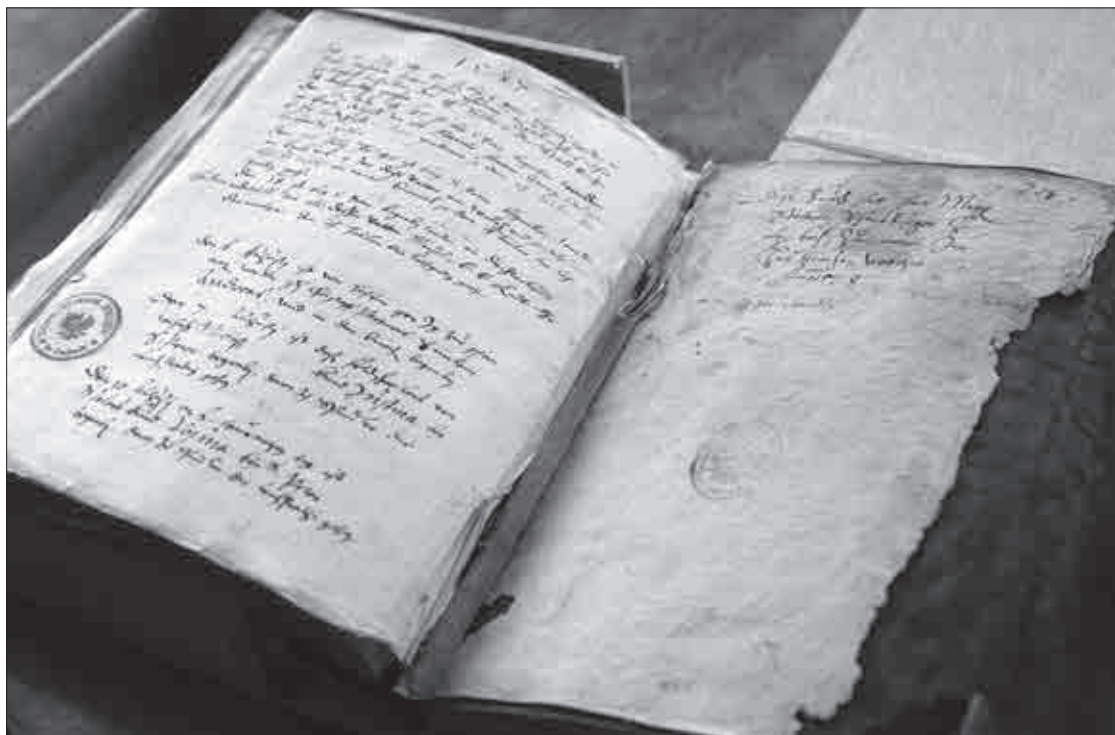
Del uničenih začetnih folijev matične knjige (SIAS 2, Deželni stanovi za Kranjsko (Stan. I), škatla 91 (fasc. 54/5), snopič 6).

le naslednji foliji: 243–259 (*seznam obhajancev 1580–1593*), 280–287 (*vpisi smrti od začetka januarja 1578 do konca septembra 1579*), 290–296 (*vpisi smrti od januarja 1580 do 3. novembra 1580*), 298–321 (*vpisi smrti od januarja 1581 do 10. avgusta 1587*) in 324 (*zapis o darovalcu protestantske matrike*).

Na začetku knjige je bilo v preteklosti iztrganih 28 folijev oziroma tri velike pole – prva in druga sta obsegali osem, tretja pa dvanajst malih pol. Ostanki

zovale pole v blok, zatrgal. Do prve ohranjene strani je nato sledilo še 214 folijev, ki so tudi iztrgani, izgubljeni ali uničeni, za njimi pa se sledi v knjigi niso ohranile. Manjkajo še foliji 260–279 (dvajset folijev oziroma ena velika pola), folija 288 in 289, ki sta bila izrezana, folij 297, ki je bil iztrgan, in na koncu še folija 322 in 323.

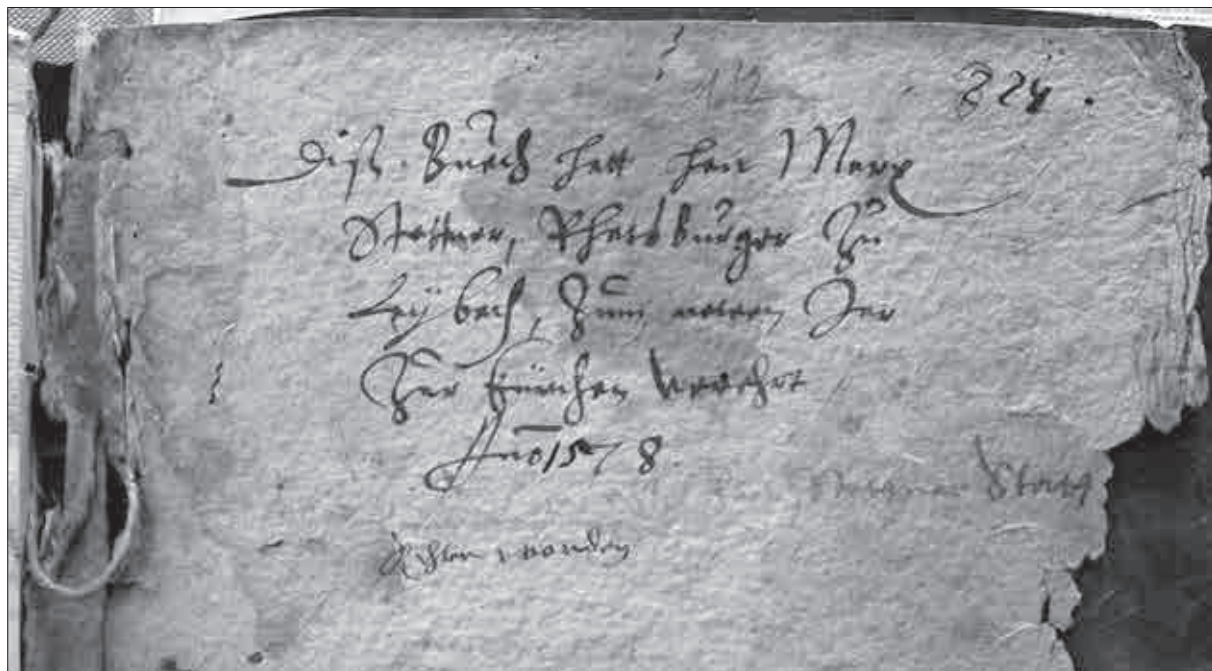
Z izmero ohranjenega dela knjige lahko ugotovimo, da meri posamezen list 30,5 cm v dolžino in 21,5 cm v širino. Pergamentni blok, ki je zavarovan z usnjeno platnico oziroma usnjenim ovojem, se zapira najprej v desno in nato v levo ter meri v dolžino 30,5 cm, v širino pa 69 cm. Sama usnjena platnica je danes v zelo slabem stanju. Sprednja stran, ki je odrezana diagonalno v smeri zgoraj desno – spodaj levo, je imela nekdaj dva usnjena pasova, ki sta tekla po celotni širini, danes pa sta prav tako odrezana. Usnje je sicer zelo izsušeno in razpokano, na desni strani ovoja ima luknjo, ki so jo najverjetneje povzročili molji oziroma miši. Usnjeni ovoj je temno rjave barve z odtisnjenim vzorcem. Nekdanji hrbet te obsežne knjige (obsegal je 7 cm) je sedaj poležan in spremenjen v platnico.⁶ V Arhivu Republike Slovenije, kjer danes hranijo preostanek ljubljanske protestantske matrike, so leta 2000 poskrbeli, da je bila knjiga ločena od preostalega spisovnega arhivskega gradiva Deželnih stanov za Kranjsko, in se sedaj hrani ločeno v

Dobro vidne poškodbe zadnjega folija matične knjige (SIAS 2, Deželni stanovi za Kranjsko (Stan. I), škatla 91 (fasc. 54/5), snopič 6, fol. 321v, 324r).

le-teh so vidni še danes, saj se je tistemu, ki je pole namerno iztrgal, pergament ob vezicah, ki so pove-

⁶ Ugotovitve so bile zabeležene ob enem zadnjih ogledov 6. marca 2014.

Zahvaljujoč ohranjenemu zapisu na zadnjem foliju vemo, kako se je vse skupaj začelo (SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko (Stan. I), škatla 91 (fasc. 54/5), snopič 6, fol. 324r).

posebni zaščitni škatli, izdelani po meri, na koncu I. registrature za škatlo 940.

Kako se je vse začelo?

Nastanek knjige oziroma začetek vpisov v knjigo lahko, zahvaljujoč ohranjenemu zapisu na sprednji strani zadnjega folija, zelo natančno določimo. Iz ohranjenega zapisa tako razberemo, da je knjigo leta 1578, na novega leta dan, (protestantski) cerkvi podaril Marko Stettner (mlajši), mestni svetnik v Ljubljani.⁷

Ljubljanska protestantska matrika je začela služiti svojemu namenu že prve dni januarja 1578. V mrliškem delu knjige se je ohranil naslovni zapis, ki pravi, da so v četrtem poglavju zapisane osebe, ki so umrle od leta 1578 dalje.⁸ Že 7. januarja so naslovu dodali prva vpisa pokojnikov – dveh otrok. Prvi je bil Jurij, sina Rogerja Lotharja in njegove žene Felicite, ki so ga pokopali v cerkvi sv. Petra.⁹ Iz drugega zapisa beremo o Evi, hčerki Janeza Jekšiča in njegove žene

Ane, ki je bila pokopana na pokopališču ob cerkvi sv. Petra.¹⁰ Prva vpisa ne navajata vzrokov smrti otrok, prav tako ni zapisan predikant, ki je opravil mrliški govor in pokojnika pospremil k njenemu zadnjemu počitku.

Rekonstrukcija manjkajočih protestantskih krstov in porok

Kdaj natančno je bil prvi krst otroka in kdaj se je poročil prvi par, najverjetneje ne bomo nikoli ugotovili. S pomočjo zanesljivega sekundarnega vira, o katerem nekaj več besed v nadaljevanju, pa se je dalo rekonstruirati drobec manjkajočega dela protestantske matrike – tako krstnega kot tudi poročnega dela.

Z rekonstrukcijo, ki zahteva od raziskovalca iznajdljivost, potrpežljivost in sokolje oko, smo prišli do podatkov, ki trenutno kažejo na to, da se je prvi do slej znani krst¹¹ zgodil 18. januarja 1578 v hiši Ahaca Thurna v Kamniku. Deklico Ano, hčerko Jožefa Stokhzandta in Margarete, je krstil predikant Krištof Spindler. Pri krstu so bili navzoči boter Ludvik Isen-

⁷ »Diß buech hatt her Marx Stettner, rhats burger zu Laybach, zum newen jar zur kirchen verehrt anno 1578.« Glej: SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 324r.

⁸ »Das IIII. capitel, von personen, so vom [15]78 jar an gestorben.« Glej: SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 280r.

⁹ »Den 7. tag january a[nno] [15]78 ist Georgius, m[agistry] Rogerj Lothary vnnnd Felicite, seiner ehlihen hauffraw, sohn zw S[an]nt Peter in der khirchen begraben.« Glej: SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 280r.

¹⁰ »Den selben tag ist auff S[an]nt Petters freyhoff begraben Eua, Hannsen Jeckhschitsch vnnnd Anna, seiner ehlihen hauffrawen, ehliche tochter.« Glej: SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 280r.

¹¹ V letu 1578 je bil krst deklice Ane v resnici osmi po vrsti, kar nakazuje številka osem pred zapisanim besedilom. Posamezne vpise krstov in pokopov so predikanti pri posameznem letu oštevilčili, vendar je bila to prej izjema kot pravilo. V našem primeru smo imeli srečo, da so krsti oštevilčeni, zato vemo, da je naš prvi znani krst v resnici osmi po vrsti in prvih sedem še ne poznamo.

Statistični prikaz podatkov vpisanih v protestantsko matično knjigo (po Petru Hitzingerju)

LETO	KRSTI	POROKE	UMRLI	OBHAJANCI	
				slovensko	nemško
1578	133	64	58	585	386
1579	111	40	44	643	283
1580	126	44	88	420	264
1581	133	38	85	552	274
1582	100	42	55	495	258
1583	145	45	25	550	326
1584	114	32	65	524	276
1585	113	38	29	542	286
1586	121	22	53	580	242
1587	97	29	25	545	287
1588	104	7	14	530	289
1589	106	23	29	586	223
1590	93	35	-	556	273
1591	82	40	-	561	232
1592	78	35	-	474	220
1593	106	42	-	440	192
1594	93	19	-	-	-
1595	102	25	-	-	-
1596	94	38	-	-	-
Skupaj:	2051	658	570	8583	4311

hausen in botri Cecilija Warl in Ana Harrer.¹² Kot zadnji zabeleženi krst za zdaj velja tisti, ki se je zgodil 14. septembra 1596, ko je Nikolaj Vurič krstil Veroniko, hčerko pokojnega ljubljanskega meščana Absoloma Wernerja (ubili so ga Turki) in Margarete Engelshaus. Kot boter je naveden Andrej Naglič, botri pa sta bili gospa Krazenpacher in Agnes Meyderlin.¹³

Prva do zdaj ugotovljena poroka se je zgodila konec januarja 1578. Predikant Jurij Dalmatin je 27. januarja tega leta poročil Jakoba Ungerja z Vrhniko in Margareto, vdovo Jakoba Doleharja.¹⁴ Zadnjo poroko beležimo konec decembra 1596. V hiši Nikolaja pl. Bonoma, deželnega upravnika na Kranjskem, sta se 29. decembra 1596 poročila Adam pl. Bonomo in Felicita Lamberg, rojena Auersperg s Šumberka. Poročil ju je predikant Gašper Kumperger.¹⁵

S pomočjo sekundarnega vira smo lahko poiskali tudi enega zadnjih vpisov pokopa. Janez Pfanner, ljubljanski župan, mestni svetnik in špitalski mojster je umrl v Ljubljani in bil pokopan 11. junija 1589. Mrliško pridigo je opravil predikant Kristof Spindler.¹⁶

Kot kažejo rekonstruirani zapisi, se je ljubljanska protestantska matrika v vsakdanjem življenju aktivno uporabljala do konca leta 1589 (za pokope) oziroma do konca leta 1596 (za krste in poroke). Zakaj takšna vrzel med pokopi na eni strani ter krsti in porokami na drugi, je na tem mestu težko ugotoviti. Glede na to, da na koncu ohranjenega dela manjkata le dva folija, kamor so vpisovali pokope od 10. avgusta 1587 dalje, lahko sklepamo, da je po letu 1589 zmanjkalo prostora v knjigi za vse naslednje vpise pokopov oziroma so te vpisovali v novo knjigo, ki je še nismo odkrili oziroma se ni ohranila do današnjih dni.

Na tem mestu lahko tudi povsem izključimo možnost, da bi pokope vpisovali v izgubljeni del matrike ob koncu krstnega ali poročnega dela. To nam potrjujejo tudi raziskave Petra Hitzingerja, ki je sredi 19. stoletja še lahko videl ljubljansko protestantsko matriko v polnem obsegu in jo statistično obdelal, svoje izsledke pa tudi objavil.¹⁷

Iz njegove tabelarične objave je razvidno, da so

¹² »(8) Den 18. jänner 1578 hab ich Spindler zu Stain in des herrn Achatzen freyherrn von Thurn hauß getaufft ein k[ind] Anna, v[ater] Joseph Stokhzandt, m[utter] Margaretha, p[aten] Ludwich Isenhausen, Caecilia, Hansen Wärls hausfrau, Anna, Michäel Harrers, aufschlagers zu Crainburg, hausfrau.« Glej: SI AS 1073, Zbirka rokopisov, a.e. 272 (I-43r), fol. 143v; a.e. 273 (I-44r), fol. 168v.

¹³ »Den 14. september 1596 taufft ich Wuritsch in haus k[ind] Veronica, v[ater] Absolon Werner, burger zu Laybach selliger, wellicher vor Kliš von Türkhen ist erschossen worden, m[utter] Margaretha, eine Engelshauserin, p[aten] Andreas Naglitsch etc., frau Krazenbacherin vnd Agnes Meyderlin.« Glej: SI AS 1073, Zbirka rokopisov, a.e. 273 (I-44r), fol. 42v.

¹⁴ »Den 27. jänner 1578 hab ich M[agistrus] Georgius Dalmatinus in primo ehevolk im haus zusamben geben mit namben Jacob Vnger von Ober Laybach vnd Margaretha, Jacoben Dolechers selligen nachgelassene wittib.« Glej: SI AS 1073, Zbirka rokopisov, a.e. 273 (I-44r), fol. 168r.

¹⁵ »Den 29. decembris 1596 hab ich Kumprecht, in des herrn landtsverwalters behausung verhehlet den edlen vnd gestrengen herrn

Adamen Wonhom etc. mit der wollgebornen frauen Felicitas von Lamberg, gebornen frauen von Auersperg vnd Schönberg.« Glej: SI AS 1073, Zbirka rokopisov, a.e. 272 (I-43r), fol. 40r, 90v.

¹⁶ »Den 11. juny 1589, dominica 2. trinitatis, ist begraben herr Hanns Pfanner, rathsbürger, burgermaister vnd spitalmaister etc., dem ich Spindler die leibpredig gethan.« Glej: SI AS 1073, Zbirka rokopisov, a.e. 273 (I-44r), fol. 205.

¹⁷ Hitzinger, Statistisches, str. 84.

predikanti v matriko vpisovali krste in poroke med letoma 1578 in 1596. V tem času je bilo krščenih 2051 otrok in poročenih 658 parov. Prav tako so predikanti v knjigo vpisovali pokope, vendar le med letoma 1578 in 1589. Teh je bilo v vseh letih natančno 570. Podobno lahko ugotovimo pri seznamu obhajancev. Njihovo število so beležili med letoma 1578 in 1593. Pod oznako »windisch« je naštel 8583 obhajancev, pod oznako »deutsch« pa le 4311. Hitzingerjevo statistično objavo je čez dvanajst let povzel Dimitz, ko je pisal zgodovino Kranjske v treh delih.¹⁸

Kaj se je dogajalo z ljubljansko protestantsko matriko od konca 16. stoletja dalje, je za zdaj še zavito v tančico skrivnosti. Prav tako je povsem neznano, kje se je knjiga hranila in kako je preživela burno obdobje protireformacije in katoliške obnove.

Zanesljivi sekundarni vir

Omembo obstoja protestantske matične knjige ponovno zasledimo okoli leta 1699. Janez Gotard Lukančič,¹⁹ ki je med letoma 1699 in 1710 dokončal *genealogijo kranjskih knežjih, grofovskih, baronskih in viteških rodbin* v treh delih, je iz takrat še v celoti ohranjene ljubljanske protestantske matrike črpal podatke o posameznih članih plemiških družin – podatke o krstih, porokah in pokopih. Pri vsaki obravnavani plemiški družini je pri prvem izpisu iz knjige vestno zapisal »*Extract auß dem original vermählungs, tauff vnd sterbbuech zu Laybach*« ali »*Extract aus dem laybachischen original copulationbuch/tauffbuch/sterbbuech*«, pri vseh naslednjih pa le »*tauffbuech*«, »*copulationbuch*« ali »*sterbbuech*«, ob tem je navedel tudi zaporedno številko vpisa v posameznem letu, če je bila ta navedena v viru samem. Tako natančnim izpisom lahko sledimo skozi vse tri dele v celoti ohranjene genealogije, ki jo danes hrani Arhiv Republike Slovenije.²⁰

Lukančičeva genealogija v treh delih je v resnici sestavljena iz štirih delov. Prvi del, ki je posvečen kranjskim knežjim in grofovskim rodbinam, nosi letnico 1699; drugi del je razdeljen v dva dela – od katerih prvi datira v leto 1700 in zajema kranjske

1710 z baronskimi rodbinami od R do Z; tretji del vsebuje podatke za kranjske viteške rodbine, datira v leto 1705, prinaša pa podatke za rodbine le od črke A do H. Genealogija je istovetna z zgoraj omenjenim zanesljivim sekundarnim arhivskim virom, s pomočjo katerega je bilo mogoče vsaj delno rekonstruirati manjkajoči oziroma neohranjeni del ljubljanske protestantske matrike. Lukančič ni vestno citiral le uporabljenih virov, temveč je z enako natančnostjo izpisoval tudi vsebino posameznega vpisa iz originala. Ker je izpisoval vse – krste, poroke in pokope – lahko vsaj njegove izpise pokopov primerjamo s še ohranjenimi originalnimi zapisi v knjigi. Primerjava teh v celoti potrjuje dejstvo, da se njegovi izpisi zvesto držijo originalnih zapisov, ki so jih v 16. stoletju v protestantsko matriko zapisovali predikanti. Prav zaradi te primerjave lahko mirno trdimo, da Lukančičeva genealogija v treh delih velja za zelo zanesljiv sekundarni vir (vsaj kar zadeva prepise iz protestantske matrike). Zaradi Lukančičeve natančnosti je uspela vsaj delna rekonstrukcija ljubljanske protestantske matrike, zato lahko zdaj vsaj slutimo, kakšna je bila struktura same matične knjige, kakšni so bili vpisi v posameznem poglavju in kaj vse so predikanti zapisali pri posamezni osebi (števičnost podatkov je bila odvisna od njenega družbenega statusa).

Primerjava z Gradcem in Celovcem

Ljubljanska protestantska matrika je tudi sicer nekoliko specifična, če jo primerjamo še z dvema arhivskima viroma enakega tipa – t. j. z graško in s celovško protestantsko matriko. Dunaj protestantske matrike ni imel oziroma se ni ohranila. Primerjava kranjske, štajerske in koroške protestantske matrike je na tem mestu mogoča prav zavoljo zanesljivega sekundarnega vira – Lukančičeve genealogije.

V štajerskem deželnem arhivu v Gradcu hranijo več protestantskih matičnih knjig. V prvi, ki časovno zajema obdobje med letoma 1567 in 1574, so vpisi porok in krstov, del pa je namenjen tudi seznamu obhajancev.²¹ Ovitek knjige je usnjen, od prvotne platnice pa sta ostali sprednja in zadnja stran, ki sta močno poškodovani. Na naslovnici knjige sta še opazni v usnje vgravirani podobi evangelistov Janeza in Mateja, na zadnji strani pa sta zelo slabo vidni podobi evangelistov Luke in Marka. Knjiga je restavrirana in ponovno zvezana v letu 1991. Vsebina same knjige je razdeljena v več poglavij, ki si sledijo brez pravega reda. Tako imamo najprej nekaj strani vpisov

¹⁸ Dimitz, *Geschichte*, str. 318.

¹⁹ Janez Gotard Lukančič, sin Gabrijela Lukančiča, se je rodil 17. aprila 1665 v Ljubljani. Bil je član družbe sv. Dizma z vzdevkom »Plamenec« (der Angeflamte), zanimal pa se je tudi za genealogijo in heraldiko. Njegova genealoška zbirka v treh delih, ki jo je dokončal med letoma 1699 in 1710, še danes predstavlja enega od temeljev za raziskovanje kranjskega plemstva. Poročen je bil z Marijo Cecilijo Fürnpfeil iz Škofje Loke. V zakonu se jima je rodilo dvanajst otrok, večina od teh je umrla v otroških ali mladostniških letih. Umrli je 12. oktobra 1711 v Ljubljani. Glej: Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 105–106.

²⁰ SI AS 1073, Zbirka rokopisov, *Lukančičeva genealogija kranjskih knežjih, grofovskih, baronskih in viteških rodbin v treh delih*, 1699–1710, a.e. 272 (I–43r), 273 (I–44r), 274 (I–45r).

²¹ StLA, Handschrift 1268, *Tauf- und Trauungs Matriken des Ministri verbi Ordinam Styriae Georgii Khuen in anno 1567–1574*.

Preglednica protestantskih matičnih knjig, ki jih brani Štajerski deželni arhiv v Gradcu

KRSTNE KNJIGE	POROČNE KNJIGE	OBHAJANCI	MRLIŠKA KNJIGA
4.3.1569–31.12.1569 (Hs 1268, fol. 9v–26r)	14.12.1567–18.12.1569 (Hs 1268, fol. 1r–8v)	30.11.1567–12.1568 (Hs 1268, fol. 27r–30r)	2.7.1595–23.9.1598 (Hs 1285/5, fol. 1r–39v)
1.1.1570–20.9.1574 (Hs 1268, fol. 32r–118v)	8.1.1570–28.11.1574 (Hs 1268, fol. 119r–141v)	---	---
1.1.1575–31.12.1575 (Hs 1285/1, fol. 1r–22r)	31.10.1593–20.9.1598 (Hs 1285/4, fol. 1r–60r)	---	---
2.1.1577–31.12.1578 (Hs 1285/2, fol. 23r–67v)	14.12.1567–28.11.1574 (zu Hs 1285, fol. 1r–12r)	---	---
2.1.1580–30.12.1593 (Hs 1285/3, fol. 68r–138v)	---	---	---

porok,²² sledijo krsti,²³ seznam obhajancev,²⁴ potem pa zopet krsti²⁵ in na koncu poroke.²⁶

Vpisi porok so zelo skromni in pogosto nedokončani, saj ponekod manjka celo ime ženina ali neveste, lahko pa je zapisano le osebno ime brez navedbe priimka. Vedno je zabeležen datum poroke, v redkih primerih pa je zapisan tudi kraj poroke. Podobno je pri vpisih krstov – izvemo datum krsta, ime krščenca in njegovega očeta (v izjemnih primerih ime matere), ime enega samega botra ali botre, ne izvemo pa imena predikanta, ki je opravil obred. Krajev, kjer so otroke krstili, vpisi praviloma ne navajajo, razen v nekaj primerih. V seznamu obhajancev jasno ni delitve na »windisch« ali »deutsch«, kot to poznamo iz ljubljanske matične knjige. Zasledimo lahko vpise dnevov z imeni svetnikov, npr. *in festo Thomae, in die Mathiae, den tag Bartholomei, in die Mariae Magdalene, ...* in pa npr. *am heilligen Ostertag, am lezten Ostertag, den 1 Suntag nach Ostern, ...* Ponekod so zapisani tudi kraji obhajanja – od aprila 1569 dalje (npr. *den 1 Aprillis Freytag herrn Jacob von Windischgraz, den 5 Aprillis beim herrn Landsverweser zu Neundorff, den tag Bartholomei bey herrn Helffenreich von Khainach, in die Nativitatis Mariae bey herrn von Rakhniz,*

...).²⁷ Nedelje so praviloma označene z datumi in ne z imeni nedelj (npr. dominica invocavit, dominica re-miniscere, in festo trinitatis, ...), kot je to značilno za ljubljansko protestantsko matriko.

Druga knjiga je sestavljena iz petih ločenih delov, ki so bili zvezani leta 1991, vendar niso bili restavrirani in so zato bistveno slabše ohranjeni.²⁸ Prvi, drugi in tretji del predstavljajo krstne knjige, ki si sledijo kronološko (1575, 1577–1578, 1580–1593),²⁹ v četrtem delu je nato poročna³⁰ in v zadnjem mrliška³¹ knjiga. Čisto na koncu je nato dodana še poročna knjiga³² za obdobje med letoma 1567 in 1574, ki pa ni vezana k predhodnim petim delom in bi praviloma sodila k prvi matični knjigi. Način vpisovanja je v vseh delih podoben tistemu v prvi knjigi.

Za signaturo tretje protestantske matrike se skriva prepis protestantskih krstnih in poročnih matrik ter mrliške matrike (Hs 1268 in Hs 1285/1–5), ki je vezan v knjigo. Na hrbtu le-te najdemo napis z zlatimi črkami *Evangel. Matriken 1567–1598*. V prepisu najdemo tudi nekaj podatkov o usodi posamezne, še ohranjene, protestantske matrike.³³

²² StLA, Handschrift 1268, *Tauf- und Trauungs Matriken des Ministri verbi Ordinam Styriae Georgii Khuen in anno 1567–1574*, Protestantische Traumatrike der Steiermark (von 14. decembris 1567 bis 18. decembris 1569), fol. 1r–8v.

²³ StLA, Handschrift 1268, *Tauf- und Trauungs Matriken des Ministri verbi Ordinam Styriae Georgii Khuen in anno 1567–1574*, Protestantische Taufmatrike der Steiermark (von 4. marty 1569 bis 31. decembris 1569), fol. 9v–26r.

²⁴ StLA, Handschrift 1268, *Tauf- und Trauungs Matriken des Ministri verbi Ordinam Styriae Georgii Khuen in anno 1567–1574*, Communicanten (von 30. nouembris 1567 bis mittwoch nach weinachten 1568), fol. 27r–30r.

²⁵ StLA, Handschrift 1268, *Tauf- und Trauungs Matriken des Ministri verbi Ordinam Styriae Georgii Khuen in anno 1567–1574*, Protestantische Taufmatrike der Steiermark II. (von 1. january 1570 bis 20. september 1574), fol. 32r–118v.

²⁶ StLA, Handschrift 1268, *Tauf- und Trauungs Matriken des Ministri verbi Ordinam Styriae Georgii Khuen in anno 1567–1574*, Protestantische Traumatrike der Steiermark II. (von 8. january 1570 bis 28. nouember 1574), fol. 119r–141v.

²⁷ StLA, Handschrift 1268, *Tauf- und Trauungs Matriken des Ministri verbi Ordinam Styriae Georgii Khuen in anno 1567–1574*, fol. 29r–29v.

²⁸ StLA, Handschrift 1285, brez skupnega naslova.

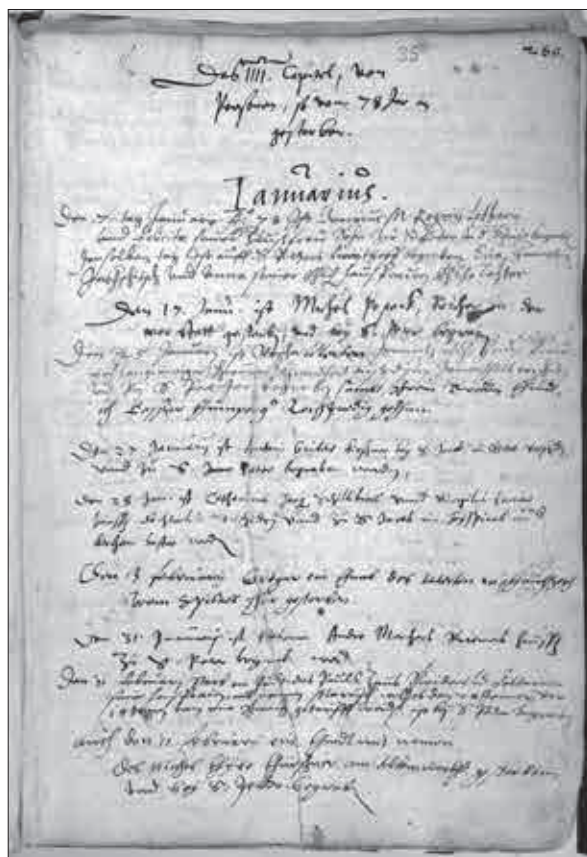
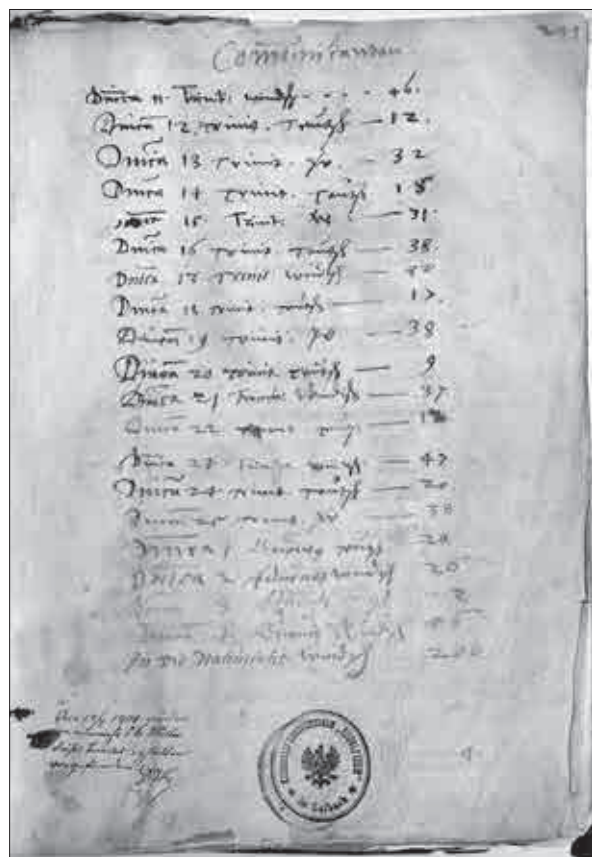
²⁹ StLA, Hs 1285/1: Tauff Register von ersten Januario an im 1575 (von 1. tag january 1575 bis 31. december 1575), fol. 1r–22r; Hs 1285/2: Register der getauften Khinder anno 1577–1578 (von 2. january 1577 bis 31. december 1578), fol. 23r–67v; Hs 1285/3: Tauffbuch 1580–1593 (von 2. january 1580 bis 30. december 1593), fol. 68r–138v.

³⁰ StLA, Hs 1285/4: Register darinn alle vnd jede Heirat von iar zu iar ordenlich vnd fleissig beschriben welche in einer Ersamen Landschafft Stifftkirchen alhie zu Grätz ehelich seindt zusamen gegeben worden. Angefangen den ersten january des vier vnd neuntzigsten jares. Prouerbiorum XIX. Capitel. Haus vnd güter erben die Eltern, aber ein vernünfftig weib komet vom Herrn. Einer Ersamen Landschafft war selbiger Zeit Stifft Capelmeister. Joannes Pistorius von Vaihingen aus den löblichen Fürstenthumb Württemberg. 1594. (von 31. octobris 1593 bis 20. september 1598), fol. 1r–60r.

³¹ StLA, Hs 1285/5: Todtenbuch 1595–1598 (von 2. julius 1595 bis 23. september 1598), fol. 1r–39v.

³² StLA, zu Hs 1285: Traubuch 1567–1574 (von 14. dezember 1567 bis 28. november 1574), fol. 1r–12r.

³³ StLA, Handschrift 1663, *Evangel. Matriken 1567–1598*.

Prva ohranjena stran seznama obhajancev in prva stran četrtega poglavja s prvimi vpisi umrlih (SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko (Stan. I), škatla 91 (fasc. 54/5), snopič 6, fol. 243r, 280r).

Na Koroškem protestantsko matriko v originalu še vedno hrani župnija Sv. Egidija v Celovcu, fotokopije matrike pa Deželni arhiv v Celovcu. Za protestantsko dobo sta se ohranili krstna (1571–1599, dejansko do leta 1600) in mrliška knjiga (1571–1594, dejansko do leta 1600).³⁴

Krstna matična knjiga je razdeljena na tri dele – krstno knjigo za dečke zakonskega rojstva,³⁵ krstno knjigo za deklice zakonskega rojstva³⁶ in krstno knjigo nezakonskih otrok (dečkov in deklic).³⁷

Krsti vseh otrok so zapisani v tabeli. Na vsaki strani v knjigi je razpredelnica, kamor so običajno vpisali dvanajst krstov otrok. Podatki za posamezno leto so se vpisovali po naslednjem vrstnem redu: najprej mesec in dan, potem ime očeta in matere, nato ime krščenega otroka, sledilo je ime botra in kraj krsta.

Mrliška matična knjiga je razdeljena na dva dela – mrliško knjigo za moške³⁸ in mrliško knjigo za ženske.³⁹ Vpisi smrti so najprej pisani v enem stolpcu

(pri moških med letoma 1571 in 1576, pri ženskah med letoma 1571 in 1578), nato pa do konca knjige sledijo vpisi v dveh stolpcih na stran (pri moških od leta 1577, pri ženskah od leta 1579 dalje). Iz posameznih vpisov o pokojniku praviloma izvemo zelo malo podatkov (ime in priimek ter datum smrti). Izredno redki so primeri, ko je naveden poklic, kraj pokopa, starost osebe, vzrok smrti, ...

Že krajša predstavitev graške in celovške protestantske matrike kaže na to, da je tudi istovrstno arhivsko gradivo pogosto zelo težko primerjati.

Ljubljanska protestantska matrika je pisana narativno, posamezni vpisi pogosto zelo veliko povedo o osebi/osebah (pokojniku, krščencu ali poročenem paru), zato je veliko bolj izpovedna od preostalih dveh ter izrednega pomena za vsa nadaljnja raziskovanja. Krste, poroke in pokope so v knjigo vpisovali različni predikanti, ki so delovali v Ljubljani, in so pri posameznem vpisu tudi navedeni. Zapis si sledijo kronološko in po nekem vnaprej določenem redu.

Graška protestantska matrika ima časovno sicer res večji razpon – krsti (1569, 1570–1574, 1575, 1577–1578, 1580–1593), poroke (1567–1569, 1570–1574, 1593–1598) in pokopi (1595–1598), vsebinsko pa je zelo skromna in dejansko predstavlja zgolj register oseb z datumi rojstev, porok in smrti. Podobno

³⁴ KLA, Stadtpfarre Klagenfurt St. Egid, Matriken, Sch. 1, *Tauf-Buch vnd Todtenbuch vom 1571 bis 1600*.

³⁵ Ni paginirana, obsega 114 strani A3 formata.

³⁶ Ni paginirana, obsega 115 strani A3 formata.

³⁷ Ni paginirana, obsega le 16 strani A3 formata.

³⁸ Ni paginirana, obsega 25 strani A3 formata.

³⁹ Ni paginirana, obsega 12 strani A3 formata.

je s celovško matriko, kjer sta se ohranila le krstni in mrliški del (1571–1600). Tu prvič zasledimo tudi tabelarični zapis krstov, ki je poleg tega še razdeljen na tri dele – posebej za dečke oziroma deklice zakonskega rojstva, v tretjem delu nato sledijo še nezakonski otroci obeh spolov. Podobno je tudi pri mrliški knjigi, ki se deli na moški in ženski del knjige. Graška in celovška protestantska matrika zaradi vsega povedanega delujeta zelo uniformirano oziroma uradniško in prav nič domače oziroma osebno, piscev vpisov, ki so bili najverjetneje tudi predikanti, in so delovali v obeh mestih, ne poznamo, nič tudi ne izvemo npr. o krajih pokopov.

Prvi raziskovalci protestantske matrike

Če se vrnemo k ljubljanski protestantski matriki in njeni usodi, lahko ugotovimo, da od leta 1699, ko je v celoti ohranjeno matriko preučeval Lukančič, do prve polovice 19. stoletja, ko je zbudila zanimanje Petra Hitzingerja (1812–1867), o njej ne vemo prav veliko. Dejansko le to, da je bila še vedno ohranjena v celoti. Za razliko od Lukančiča Hitzinger ni izpisoval celotnih vpisov iz matrike, temveč je poskušal statistično obdelati takrat še v celoti ohranjeni vir – kolikokrat je posamezna (večinoma plemiška) družina omenjena v matriki, koliko teh vpisov je za ženske, otroke, moške. Še vedno velja za edinega preučevalca vira, ki je v tabelaričnem zapisu predstavil vsa štiri poglavja protestantske matrike v številkah. Njemu se namreč lahko zahvalimo, da poznamo končno številko vseh vpisov v matriko za posamezno leto, vsa leta skupaj in za vsak del matrike posebej.⁴⁰ Objavljeni podatki so bili v veliko pomoč pri rekonstrukciji manjkajočega dela matrike, saj smo lahko z njihovo pomočjo ugotovili delež ponovno najdenih vpisov, in hkrati v opomin, da je kljub številnim poskusom in vloženemu trudu še vedno ogromno podatkov, ki jih najverjetneje nikoli ne bomo uspeli poiskati. Hitzingerjevi izpiski, primerjave in tabelarni prikazi so se na srečo ohranili do današnjih dni tudi v njegovem rokopisu.⁴¹

V drugi polovici 19. stoletja sta protestantsko matično knjigo preučevala vsaj dva – Theodor Elze (1823–1900), prvi pastor novo ustanovljene protestantske cerkvene občine v Ljubljani (1852), in Peter Radics (1836–1912). Prvi je iz vira črpal podatke za številne razprave o protestantizmu na Kranjskem v 16. stoletju,⁴² drugi je za potrebe novo nastale protestantske cerkvene občine napravil prepis protestantske matrike, ki nosi letnico 1899. Tega leta je bila

matrika zagotovo že okrnjena, saj je Radics prepisal le podatke, ki jih še danes najdemo v ohranjenem viru (brez vpisov krstov in porok). Ob tem je potrebno pripomniti, da je Radics pri prepisovanju napravil kar nekaj napak, predvsem pri zapisovanju priimkov in poklicev. Po do zdaj znanih podatkih so se ohranili trije izvodi Radicsevega prepisa. Prvi izvod hrani Arhiv Republike Slovenije v osebni fondu Petra Radicsa,⁴³ drugi (vezan) izvod naj bi domnevno hranil Zgodovinski arhiv Ljubljana v fondu Protestant-ska cerkvena občina v Ljubljani, ki vsebuje gradivo od leta 1852 dalje, vendar v fondu Radicsevega prepisa ni.⁴⁴ Zadnji do zdaj znani (vezani) izvod pa hrani današnja protestantska cerkvena občina v Ljubljani.

Uničenje dela protestantske matične knjige

Kdaj je prišlo do uničenja oziroma izgube dela ljubljanske protestantske matrike, še ni bilo mogoče natančno raziskati. Glede na znana dejstva lahko zapišemo, da se je matrika aktivno uporabljala med januarjem 1578 in decembrom 1596, preživela je protireformacijo in katoliško obnovo ter se v celoti ohranila do leta 1699, ko jo je pregledoval Lukančič. V enakem obsegu je bila tudi še v prvi polovici 19. stoletja, ko jo je statistično obdelal Peter Hitzinger. Sledi leto 1899, ko je Peter Radics zaključil svoj prepis celotnega besedila. Pri pregledu prepisa se je izkazalo, da matrika naenkrat ni več v obsegu, v kakršnem je bila ob svojem nastanku.

Kaj bi se lahko zgodilo v drugi polovici 19. stoletja? Delno nam pri razjasnitvi tega vprašanja lahko pomaga zaznamek v Wallnerjevi kartoteki.⁴⁵ Ob popisovanju gradiva je arhivar Julius Wallner (1852–1914) v drugi polovici 19. stoletja zapisal, da v fasciklu 54g, kjer so zbrani dokumenti o protestantizmu, manjka št. 13, t. j. protestantska matrika, ki naj bi si jo prisvojil zgodovinar in duhovnik Anton Koblar (1854–1928) in jo odnesel s seboj v Kranj. Pripisano je tudi, da je bila matrika leta 1864 v lasti stolnega arhiva in še ohranjena v celotnem obsegu. Po posredovanju duhovnika Janeza Kulavica (1838–1906)

⁴³ SI AS 984, Osebni fond Peter Pavel pl. Radics, škatla 9, Mapa XXXVIII, Gradivo za biografske študije (Izpiski iz matičnih knjig, šematizmov in koledarjev), *Izpiski iz protestantskih matičnih knjig 1578–1597*. Radicsev prepis protestantske matrike obsega 75 strani in je pisan v gotiči.

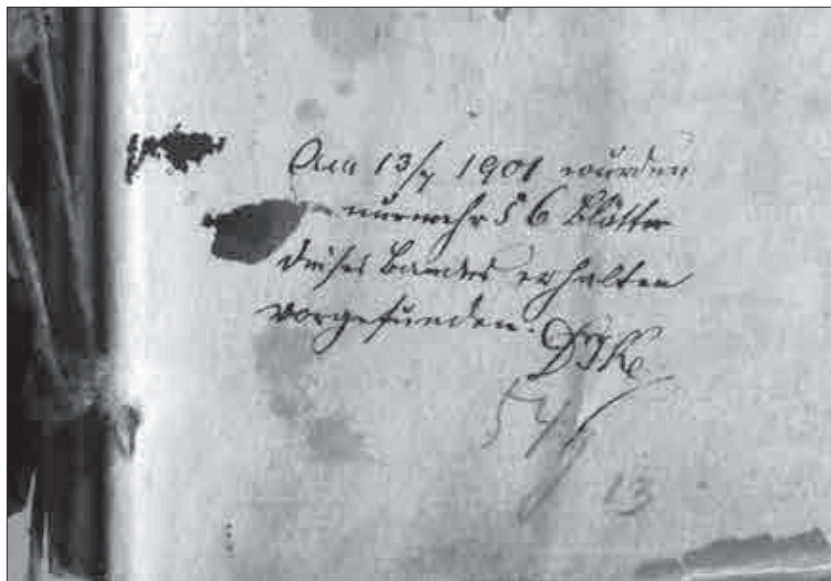
⁴⁴ SI ZAL LJU 295, Protestant-ska cerkvena občina, škatli 33–34 (stari fascikel 17), mapa 1, *Najstarejša matrika evangeličanske cerkve 1578–1593*. Na starem popisu je bilo poleg omembe matrike zapisano, da je to »ohranjena knjiga, ki vsebuje dobeseden prepis ohranjene protestantske matične knjige. Prepis je naredil Peter Radics, na hrbtu knjige je napis v zlatih črkah Aelteste Matrikel der evangel. Kirche Laibach 1578–1593. Na prvih listih knjige je pet fotografij originala. Kot naslov je Radics zapisal *Communicanten und Sterbe-Matrikel der evangelischen Kirche in Laibach 1578. Nach dem Originale im landschaftl. Museum »Rudolfinum«*. Ueber Veranlassung des hochw. Herrn Pfarrers Johann Jaquemar copiert durch P.v. Radics Mai 1899.«

⁴⁵ Starejši kartotečni popis dela arhivskega fonda SI AS 2, Delželni stanovi za Kranjsko.

⁴⁰ Hitzinger, *Statistisches*, str. 84.

⁴¹ SI AS 881, Osebni fond Peter Hitzinger, škatla 2, *Geschichte der Reformation in Krain*, fol. 1153–1219; *Beiträge zur Geschichte der Reformation in Krain*, fol. 1220–1228.

⁴² Elze, *Die Anfänge*, str. 21–27; Elze, Paul Wiener, str. 1–52; Elze, *Die slovenischen*, str. 135–151; Elze, *Zur Geschichte*, str. 171–179; Elze, *Die Rectoren*, str. 117–153; Elze, *Die evangelischen*, str. 159–201; str. 53–69.

Zapis iz leta 1901 o zmanjšanem obsegu knjige (SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko (Stan. I), škatla 91 (fasc. 54/5), snopič 6, fol. 280r).

je Koblar leta 1889 le vrnil matriko stolnemu kapiteljskemu arhivu⁴⁶ (žal ob vrnitvi nihče ni zapisal, v kakšnem stanju je vrnjena matrika), arhiv pa jo je nato leta 1903 podaril muzeju (Rudolfinu).⁴⁷ Še pred podaritvijo je nekdo na prvo stran v spodnji levi kot protestantske matrike zapisal naslednje besedilo: »Am 13. 7. 1901 wurden nurmehr 56 Blätter dieses Buches erhalten vorgefunden. Dr. I. K.«⁴⁸

⁴⁶ Tu navedbe ne držijo povsem. V *Obravnavah deželnega zbora kranjskega v Ljubljani* za leto 1889 lahko v poročilu pri Deželnem muzeju med pridobitvami preberemo: »Anton Koblar, kaplan v Šenčurju, denarje cesarja Nerona in Antonija Pija in pa mrtvaški zapisek ljubljanskih luteranov.« Glej: *Obravnave* 1889, str. 150–151. Iz zapisanega bi lahko sklepali, da Anton Koblar leta 1889 protestantske matrike ni vrnil stolnemu kapiteljskemu arhivu temveč muzeju. Stolni kapitelj je kasneje vseeno nekako prišel do matrike, saj pri nadaljnjem pregledovanju obravnava deželnega zbora pri letu 1903 naletimo na zapis, da je tega leta stolni kapitelj v Ljubljani Deželnemu muzeju podaril luteransko matriko. Glej: *Obravnave* 1903, str. 200–201. Zadnji podatek o podaritvi potrjuje tudi akcisijska knjiga v Arhivu Republike Slovenije, kjer je pod št. 663 jasno zapisano – datum prevzema in vpisa: 1903, predmet: luteranska matrika, izročitelj: Stolni kapitelj v Ljubljani, opomba: *Objave kranjskega deželnega zbora*, zvezek 44, 1903 (poročilo, str. 200). Glej: SI AS, Akcisijska knjiga 1821–1945, št. 663.

⁴⁷ Na kartotečnem lističu v Wallnerjevi kartoteki najdemo sledeči zapis: »No. 13 fehlt jetzt. Wurde vom Koblar als sein Eigentum proklamiert und beim Abgange nach Krainburg mitgenommen (Müllner, m.p.). Laut Erwerbungsprotokoll de 1889 am 16. Mai sub No. 54 von Koblar dem Archive geschenkt, und die Schenkung im Landtagsberichte pro 1889 gedruckt ohne von Koblar beanständet zu sein. Laut Hitzinger (Mitth. 1864, p. 7) Eigentum des Domarchives gewesen, cf. l.c. damals noch vollständig von 323 Blatt. Ist vom Koblar dem Domkapitel retourniert worden, da ihm Kulavic schrieb, res ad dominum clamat, das Domkapitel schenkt sie wieder dem Museo 1902 (Müllner, m.p.).« Glej: SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, Wallnerjeva kartoteka (fasc. 54g, *Evangelische Religion*).

⁴⁸ SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 243r.

Dosedanji izsledki so čas, v katerem bi lahko prišlo do uničenja, skrčili na obdobje z mejnima letnicama 1864 (ko je Hitzinger objavil svojo statistično analizo matrike in je ta še v polnem obsegu) in 1899 (ko Radics zaključil prepisovanje matrike in je ta že okrnjena). Vzroki, zakaj je prišlo do uničenja, pa bodo najverjetneje še dolgo ostali nepojasneni.

Ko mrtvi spregovorijo ...

Ohranjeni del protestantske matične knjige kljub svoji okrnjenosti še vedno ponuja celo vrsto podatkov o osebah, ki so v drugi polovici 16. stoletja živele in delovale predvsem v Ljubljani pa tudi bližnji okolici. Zaradi natančnih zapisov vemo, da so od leta 1578 dalje v matično knjigo vpisovali štirje predikanti – Gašper Kumperger, Janez Schweiger, Jurij Dalmatin in Kristof Spindler. Tem se je marca 1581 pridružil Felicijan Trubar, aprila istega leta Janez Tulščak, avgusta 1586 pa še Benedikt Pyroter. Omenjeni predikanti se pri vpisovanju pokojnih niso omejevali zgolj na suhoparne podatke, temveč so večkrat zabeležili posebnosti oziroma zanimive vzroke smrti, težave pri pokopih umrlih, smrti predikantov, kraje pokopov in še nekatere druge zanimivosti.

Predikantu Spindlerju se je zdelo pomembno, da pri vpisu smrti Mihaela, sina Janeza Pfannerja, zapiše, da je utrpel nenevarno strelno rano na desni roki, zaradi katere je kasneje vseeno umrl.⁴⁹ Jurij Dalmatin

⁴⁹ »Den 21. april [15]78 herrn Hansen Pfanners sohn Michel zu S[annt] Peter begraben, welcher von ainem vngesefährlichen schuß vnd kugel am rechten arm verletzt, vnd davon gestorben ist. Dem ich Spindler die leichpredig gethan.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 282v.

je pri vpisu smrti starega vojaka Jakoba Goldarfferja zapisal, da je ta zjutraj s konjem jezdil v smeri Fužin in naj bi se okoli četrte ure popoldne vrnil v Ljubljano. V času njegovega vračanja se je razbesnela grozna nevihta, vojaka pa so nato našli mrtvega na cesti.⁵⁰ Tudi Janez Schweiger se je ob vpisu smrti konjskega hlapca Janeza čutil dolžnega zapisati, da je nesrečnika pred Stettnerjevo hišo do smrti zabodel krojaški vajenec prav tako po imenu Janez. Zabodeni vajenec, ki je bil doma iz Radovljice, se je nameraval na Dunaju poročiti, v Ljubljani pa se je mudil zaradi pridobitve rojstnega lista in vajeniškega spričevala.⁵¹ Zanimivosti pa s tem še ni konec. V ohranjenih zapisih lahko bremo o nesrečnem Janezu Auerspergu, ki je umrl na poroki svoje hčerke Felicite,⁵² o stari in pobožni Suzani Stettner, ki je umrla za kapjo,⁵³ o Margareti Giesser, ki naj bi umrla stara 100 let⁵⁴ pa tudi o Vajkardu baronu Auerspergu, ki je po opravljenem pregledu vojske v Karlovcu nenadoma zbolel in umrl v eni uri,⁵⁵ ali

Sebastjanu Andrečiču, ki je utonil na Beneškem.⁵⁶

Predikanti so pogosto popisali tudi zaplete pri pogrebi. Januarja 1580 se je zapletlo pri pokopu Elizabete Raschauer, ki je sicer umrla v Gorici, pokopana pa je želela biti v družinski grobnici v cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani.⁵⁷ Junija istega leta je prišlo do neveščnosti tudi pri pogrebu Barbare Zetscher v frančiškanskem samostanu.⁵⁸ V obeh primerih je katoliška duhovščina sprevodu onemogočila vstop v cerkev in prepovedala petje pogrebnih pesmi. Pogosto pa so bila prav ljubljanska pokopališča tista, ki so omogočila zadnji počitek prenekateremu protestantu, ki ga svojci niso smeli pokopati v domačem kraju. Wentz Kumper, ki je bil še za časa življenja zaradi protestantizma izgnan iz Gorice, je zatočišče našel v Ljubljani, kjer je kasneje umrl in bil pokopan pri Sv. Petru.⁵⁹ Magdalena Neuhauß, rojena Paradeiser, je umrla na svojem gradu, ker pa je niso smeli pokopati ne v lokalni cerkvi ne na pokopališču, je bila prepeljana v Ljubljano in pokopana v špitalski cerkvi sv. Elizabete.⁶⁰ Leta 1586 je v

⁵⁰ »Den 26 isten may ist Jacob Goldarffer, ein alter betagter kriegsmann, von danen auß am morgens vmb 9 vhr außgangen, vnder Kaltenprun zu einem roß so daselbst am gras gangen, hat vermeint desselben tags gwiß wider vor vieren nach mittag heim zu komen, als er aber am heim gehn gewest, ist ein greulich vngewitter entstanden, welches wie man vermeint in getödt hat, dan er noch desselben abents an der strassen totder gefunden, vnnnd das andern tags, nemlich den 27 isten may, zu S[annt] Peter begraben werden, dem hab ich Dalmatinus die leichpredig gethan. Ex epistola Jacob, 4. cap[itel], ecce nunc dicitibus bodie aut in crastino ibimus etc.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 283r.

⁵¹ »Den 9. nouembris ist ein schneidergessell nomine Hannß, vor des heren Stettners hauß durh einen reitknecht, heren Wölffen freyherrn von Thurn etc., auß seines namens Hannß, erstochen vnd folgenden 10. nouembris bei S[annt] Petter begraben worden. Dem ich Schweyger die leichpredig gethan hab. Solher schneider ist von Ratmanß dorff bürtig, hatt zw Wien geheyrrat vnd ist vmb seine geburts vnd lehrbrieff herein kkommen. Vnd also vnuersehens vmbkkommen.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 284r.

⁵² »Den 9. octob[er] [15]80 ist herr Hanß von Auersperg etc. am morgen vmb 2 vhr gestorben, als denselben tag seiner tochter jungfrawen Felicit hochzeit mit herrn grafen Georgen Vrsin zu Playeg etc. gehalten worden. Vnd den andern tag hernach, den 10. octob[er], ist er im closter begraben worden, alda ich Spindler in der closterkirchen die leichpredig gethan.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 295v.

⁵³ »Anno [15]78, den 29. iuny hatt der schlag die fromme alte fraw Susanna Stettnerin getroffen, welche den 2. iuly hernach sälliglich im herren entschlaffen vnd den 3. iuly bey S[annt] Peter begraben worden, deren ich Spindler die leichpredig gethan.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 283r.

⁵⁴ »Den 31. ianuary] hab ich Spindler bey S[annt] Peter ain leichpredig gethan der alten zeugwardtin Margaretha, Lienhardt Giessers, zeugwarts, sälligen muetter, welche bey hundert jaren alt worden.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 285r.

⁵⁵ »Den 7. augusti dises [15]81 isten jars ist herr Weikhardt freyherr zu Auersperg, erbcammerer in Crain vnd der W[indischen] Marck, röm[ischer] key[serlicher] majestät vnd fürstlicher durchlaucht erzherzogen Carls zu Ossterreich etc. rhat, landtsbaubtman in Crain, vnd obrister auff der crabatischen vnd meergrenzen, nach gebaltner muster erkrankt, sich gelegt, der brechen auff in geschlagen vnd in ainer stund tod bliben. Dessen leichnamb den zehenden augusti hernach, das ist an s[annt] Lorenzen tag,

zur vesper von Carllstatt hieher geben Laybach gebracht, christlich vnd ehrlich zu der erden bestät worden. Dem ich Spindler auß Esaie 3 (Sihe, ich nemme weg allerley vorrbet etc.) die leichpredig gethan.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 302r.

⁵⁶ »Den 1. juny ist des Casparn, Bastian Andrechtschichs sohns, der drin auf dem venedigischen ertrunken, leich hieher gebracht vnnnd zu S[annt] Peter pegraben worden, dem ich Dalmatinus die leichpredig gethan ex Jacobus 4. cap[itel].« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 315r.

⁵⁷ »Den 3. january hatt man hieher pracht fraw Elisabeth Raschauerin von Görtz, ein geborne von Rain, zuuor Georgen Warls, gewesten buechhalters einer landtschafft in Crain, hausfraw etc., welbe zuuor den 30. decembris [1579] zw Görtz verschiden. Aber da man ir das grab in S[annt] Nicolaß khirhen hatt machen wollen, da haben sich die verzweyfelten pfaffen vnnutz gemacht, die khirhen gesperrt vnd das grab nit machen lassen, biß daß ein ersamer magistrat, burgermeister, ribter vnnnd rath dahin in die khirhen gangen, vnd da sich die pfaffen die khirhen zw öffnen verwidert, haben sy dieselb durh den schloßer aufflassen thuen, vnd das grab mahen lassen, darüber die pfaffen erzürnt vnd baum außreißen wollen, was darauß wirt, gibt die zeit der teuffel wüettet in pfaffen, des sy sich nah gottes niht fürchten. M[agistrus] Georgius Dalmatinus hatt in der spitalkhirhen die leichpredig gethan.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 290r.

⁵⁸ »Den 2. juny, an der papisten gotts löster tag, ist fraw Barbara, ain geborne von Berneck, herrn Michaels Tschetschers haußfraw, im closter begraben worden, deren ich Spindler in vnser burger spital kirchen die leuchpredig gethan. Als man die leuch zum kloster gebracht, hatt der arme stollbrueder, die schueler vnd christliche predicanten (damit die kirchen nit entheiligt würde) nit hinein geben, auch die grab lieder nit singen wollen lassen.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 292r.

⁵⁹ »Den 27. aprilis ist gestorben vnnnd zu S[annt] Peter begraben Wentz Kumper, schlosser vnd burger alhie, vervolgt von wegen der religion von Görtz, den hab ich Dalmatinus die leichpredig gethan.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 305v.

⁶⁰ »Den 10. may [15]84, am tag der himmelfart Christi, ist fraw Magdalena, herrn Wolfen von Newhaus gemabel, ain geborne Paradeyserin von irem geschloß (da man in kainer kirchen noch freyhof sie begraben lassen wollen) hieher gen Laybach gebracht worden, vnd in vnser burgerspitalkirchen begraben, deren ich

Flamski slikar: Ljubljana iz ptičje perspektive, 1665/66, detajl s cerkvijo sv. Petra, risba, Bibliotheca Metropolitana, Zagreb.

Škofji Loki umrl sin deželnega pobiralca davka. Njegov pogreb v domačem kraju so preprečili generalni vikar, mestni sodnik in mežnar, zato so Jurija Arnola pokopali pri Sv. Petru v Ljubljani.⁶¹

V ohranjenem delu protestantske matične knjige niso zabeleženi samo predikanti, ki so bili avtorji vpisov, temveč tudi tisti, ki so delovali v okolici ali celo pribežali iz Hrvaške, v Ljubljani našli svoje zatočišče in kasneje tu tudi umrli. Prav vsi so bili pokopani na pokopališču pri sv. Petru. Tako so v Ljubljani umrli Jurij Juričič (zaradi bolezni jeter),⁶² »stari pobožni«

Anton Dalmata,⁶³ Gregor Vlahovič⁶⁴ in Matevž Živčič,⁶⁵ ki je deloval na Krasu in v Istri. Poleg njih so zabeležili tudi smrti Krištofa Faschanga,⁶⁶ Marka Zlahtniča⁶⁷ in Janeza Schweigerja. Prav pri zadnjem

Spindler die leichpredig gethan ex Ioan[nes] 1 vnd Genes[is] 28 von der laytter Jacob, welche allein Christus Jesus hochgelobt in ewigkeit, amen. SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 310v.

⁶¹ »Den 1. nouemb[ris], an aller hailigen tag, ist bey S[annt] Peter begraben worden Georg, Caspar Arnol, ainer ers[amen] landtschafft tazeinnemmers zu Bischofflack, kind, das man zu Lack nit wollen begraben lassen, darwider sich auch der Seb[astian] Samuen, vicary generalis gespreust, vnd die begrebnuß durch den statt richter vnd mesner sperren wollen.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 320r.

⁶² »Den 26. octob[ris] ist her Georg Juritschitsch, feldpredicant, zu S[annt] Peter begraben worden, welcher im anfang vnd hernach der crainerischen kirchen, sambt sein mitgehilffen vil gedient, in dem er die päbstische meß, abgötterey vnd irthumb gestrafft, vnd den rechten weg zur ewigen sälligkeit, vnd wären gottes dienst gezeigt. Dem ich Christoff Spindler die leichpredig gethan. Er ist gestorben an dern leberfuß, welchen er auß dem feld, vnd crabaten heimbracht. Gott geb im ain fröliche aufferstehung, vnd vnß alln ain sälligs end.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 283v–284r.

⁶³ »Den 13. marty ist der fromme alte herr Anthoni Dalmata vnd Hanß Bebem mit ainander bey S[annt] Peter begraben worden, denen ich Spindler in vnser burger spital kürchen die leichpredig gethan.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 285v.

⁶⁴ »Den 19. february [15]81 ist herr Gregor Vlachouitsch sällig, ain christlicher eiferiger predicant, so am samstag zuvor sitzender ganz sälliglichen eingeschlaffen, bey S[annt] Peter begraben worden, dem ich Spindler die leichpredig gethan. Ex 2. Tim. 4. bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 299r.

⁶⁵ »Den 29. decemb[ris] 1585, am sonntag intra natiuitatem Christi et circumcisionis domini, ist der fromme, alte, bestendige vnd eifrige prediger deß hailigen euangeliums am Karst vnd Yssterreich, herr Mattheß Siutschitsch sällig, welcher zu Raunach gestorben, vnd ime dort kein stättle zur begrebnuß vergünstigt hatt wellen worden, hieher auff Labach gebracht, dem ich Spindler die leichpredig ex 2 Timoth[eus] 4 nunc immolar etc. gethan, vnd hernach gen S[annt] Peter getragen, vnd daselbst ehrlich begraben worden.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 316r.

⁶⁶ »Den 11. sept[embris] ist herr Christoph Faschang kranker von Nadlischek hieher gebracht vnd des folgenden tags in der nacht umb 9 vhr sanfft in christo eingeschlaffen, dessen leich ist den 15. dits zu S[annt] Peter in kirchhoff begraben vnd herr Christoph Spindler die leichpredig gethan.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 295r.

⁶⁷ »Den 10. may ist herr Marx Schlachmitsch, ainer ersamen landtschafft gewesster predicant in Ober Crain, so im burgerspital sälliglichen in vnser, der predicanten bey wesen, gestorben oder vil mer nur entschlaffen, bey S[annt] Peter begraben, neben herrn Gregorn [V]lachouitschen sälligen vnd herrn Georgen Juritschit-

je Krištof Spindler opozoril na spremembo koledarja, ko je zapisal, da je umrl 21. februarja 1585 po novem oziroma 11. februarja po starem koledarju.⁶⁸

Takšnih zanimivosti je v protestantski mrliški knjigi še več. Naj za konec omenimo le še dve. Felicijan Trubar je imel leta 1581 na pogrebu Katarine, hčerke predikanta Krištofa Spindlerja, svoj prvi mrliški govor.⁶⁹ Jurij Dalmatin pa je leta 1585 zabeležil, da je umrl Andrej Gabrijan, do zadnjega goreč katolik, ki se je na smrtni postelji spreobrnul v pravo vero, bil obhajan in na koncu spokojno umrl.⁷⁰

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6.

SI AS 881, Osebni fond Peter Hitzinger, t.e. 2.

SI AS 984, Osebni fond Peter Pavel pl. Radics, t.e. 9.

SI AS 1073, Zbirka rokopisov, Lukančičeva genealogija kranjskih knežjih, grofovskih, baronskih in viteških rodbin v treh delih, 1699–1710, a.e. 272 (I-43r), 273 (I-44r), 274 (I-45r).

KL A – Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt

Stadtpfarre Klagenfurt St. Egid, Matriken, Sch. 1, Tauf-Buch vnd Todtenbuch vom 1571 bis 1600.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

Handschrift 1268, Tauf- und Trauungs Matriken des Ministri verbi Ordinam Styriae Georgii Khuen in anno 1567–1574.

Handschrift 1285.

schen sälligen. SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 301r.

⁶⁸ »Den 21. february nach dem newen calender, oder den 11. [february] nach dem alten cal[ender], ist am morgens, bald nach zehen vhr, sanfft in Christo eingeschlaffen weiland der ehrwürdig vnnnd christlich herr Hans Schweiger auß der Gottschee bürtig, ainer e[rsamen] landtschafft in Crain gewester evangelischer windischer prediger alhie zu Laybach, dem herr Christoph Spindler, den tag hernach, die leichpredig gethan auß 2 reg: 4., vnd die leich zu S[ann]t Peter am kirch[h]off bestätigt worden. 8 vhr.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 314r.

⁶⁹ »Den 3. marty ist Catharina, herren Christophen Spindlers, predicant, dochterlin in gott verschiden vnnnd zu S[ann]t Peter in der kirchen begraben worden. Die leichpredig hat m[agister] Felicianus Truber gethan. War alhie sein erste leichpredig.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 299v.

⁷⁰ »Am tafe sambstag dieses [15]85 isten jars ist gestorben vnnnd zu S[ann]t Peter begraben Andre Gabrijan, der biß an sein todtbet in der papstischen abgotterey gesteckt, aber zwey tag vor seinem tod im rechten glauben auf sein eigen begen vnder wisen drauff communicirt, vnd sanfft eingeschlaffen, dem ich Dalmatinus die leichpredig gethan.« SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (stari fascikel 54/5), snopič 6, fol. 314v.

Handschrift 1663, Evangel. Matriken 1567–1598.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI ZAL LJU 295, Protestantiska cerkvena občina, škatli 33–34 (stari fascikel 17), mapa 1, *Najstarejša matrika evangeličanske cerkve 1578–1593*.

LITERATURA

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*, Teil 3: Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657). Laibach, 1875.

Elze, Theodor: Die Anfänge des Protestantismus in Krain. *JbGPrÖ* 1, 1880, str. 21–27.

Elze, Theodor: Die evangelischen Prediger Krains im XVI. Jahrhundert. *JbGPrÖ* 21, 1900, str. 159–201; *JbGPrÖ* 22, 1901, str. 53–69.

Elze, Theodor: Die Rectoren der Krainischen Landtschaftschule in Laibach während des XVI. Jahrhunderts. *JbGPrÖ* 20, 1899, str. 117–153.

Elze, Theodor: Die slovenischen protestantischen Ritual-, Streit-, Lehr- und Bekenntniss-Schriften des XVI. Jahrhunderts. *JbGPrÖ* 15, 1894, str. 135–151.

Elze, Theodor: Paul Wiener: Mitreformator in Krain, Gebundener des Evangeliums in Wien, erster evangelischer Bischof in Siebenbürgen. *JbGPrÖ* 3, 1882, str. 1–52.

Elze, Theodor: Zur Geschichte der Reformation in Krain. *JbGPrÖ* 12, 1891, str. 171–179.

Hitzinger, Peter: Statistisches zur Geschichte der Reformation in Krain. *MHVK* 18, 1863, str. 84.

Obpravnavo deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach) od 10. oktobra do 23. novembra 1889. 30. zvezek. Ljubljana 1889.

Obpravnavo deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach) od 22. septembra 1903 do 7. novembra 1903. 44. zvezek. Ljubljana 1903.

Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem*. 17. stoletje. 1. del. Od Billichgrätzov do Zanettijev. Ljubljana: Viharnik, 2014.

Vodnik po fondih in zbirkah Nadškofijskega arhiva Ljubljana. Ljubljana, 1999.

Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I–II. Ljubljana, 1972.

Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije III. Ljubljana, 1974.

S U M M A R Y

When the dead speak up: the Protestant death register in light of new research

The Protestant civil register of Ljubljana (1578–1596) is considered the oldest civil register in the continental part of the present-day Slovenia. Its origin may, thanks to the preserved notation on the front of the last folio, be determined with a high degree of accuracy. The register was bestowed upon the (Protestant) church on New Year's Day 1578 by Markus Stettner (Junior), a city councillor in Ljubljana, and already began to serve its purpose in the first days of January, when the heading stating that the fourth chapter contains a list of persons who died from 1578 onwards was added two entries relating to the first two dead persons—children buried at St. Peter.

The register is composed of several differently numbered parchment sheets and bound in brown leather. At the time of its origin it comprised 324 folios divided into four chapters (arranged not necessarily in the following order): register of baptisms (1578–1596), register of marriages (1578–1596), list of communicants (1578–1593) and register of deaths (1578–1589). Only fifty-seven folios or a good sixth of the entire register have been preserved to date, i.e. a portion of the list of communicants 1580–1593 and a portion of the death register of the first Protestant community in Ljubljana 1578–1587.

Although incomplete, the preserved fragment offers a multitude of data from the second half of the 16th century on persons that lived and worked

mostly in Ljubljana, on their family relations, occupations, social status, etc., and is comparable to the preserved Protestant civil registers in Graz/Gradec and Klagenfurt/Celovec. Even though the latter have been preserved to a greater degree and for a longer period of time, a quick glance at the book reveals that the Ljubljana central register hides a significantly greater wealth of data on the dead, predicants, burial sites, causes of death, and even complications during burials.

Thanks to Johann Gotthard Lukantschitsch, a member of the Society of St. Dismas, who took an interest in genealogy and heraldry, and completed a three-part *genealogy of Carniolan princely, comital, baronial and knightly families* (kept in the Archives of the Republic of Slovenia) between 1699 and 1710, it is possible at least in several places to reconstruct the missing portion of the Protestant registers of baptisms and marriages, and fill in some missing entries concerning burials. From the then still completely intact Protestant civil register of Ljubljana Lukančič drew data on baptisms, marriages, and burials of individual members of noble families (e.g. Auersperg, Barbo, Egkh, Gall, Gallenberg, Lamberg, Paradeiser, Thurn, etc.).

The reliability of his records on burials may also be compared to the still preserved original records in the death register. A comparison of these fully confirms the fact that Lukantschitsch's records faithfully follow the original ones dating to the 16th century. It is precisely owing to the faithful record-taking of the used sources and remarkable precision in quoting the content of individual entries from the original that his *genealogy* is considered a highly reliable secondary archival source, aiding researchers to fill in the missing parts in the mosaic.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94:347.65(497.4)"1597"

Prejeto: 20. 5. 2015

Vanja Kočever

univ. dipl. zg., mladi raziskovalec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: vkocevar@zrc-sazu.si

Dedna poklonitev vojvodine Kranjske nadvojvodu Ferdinandu leta 1597

IZVLEČEK

Prispevek obravnava dedno poklonitev vojvodine Kranjske deželnemu knezu nadvojvodu Ferdinandu (III.), ki je slovenskemu in obćemu zgodovinarjem boljše poznan kot cesar Ferdinand II. (1619–1637). Dedna poklonitev je potekala 13. februarja 1597 v Ljubljani. Ferdinand, ki je pred tem že sprejel dedni poklonitvi sosednjih dežel Štajerske in Koroške, je v Ljubljano prispel z velikim spremstvom in se v njej zadrževal dvanajst dni. Poklonitev Ferdinandu je bila v marsičem prelomna, saj so deželni stanovi z njo dokončno prešli zenit svoje politične moči, ki so ga bili dosegli v času vladavine Ferdinandovega očeta, nadvojvode Karla II. z bruško versko pacifikacijo leta 1578. Novi deželni knez stanovom augsburške veroizpovedi ni potrdil verskih koncesij, s čimer je odstranil pravno oviro protireformacije, ki se je z vso silo začela jeseni naslednjega leta 1598. Dedna poklonitev leta 1597 je bila tudi zadnja umestitev novega vladarja, ki je imela dejansko politično težo, po njej se je tehnična dokončno nagnila v deželnoknežjo korist, tako da pri naslednjih poklonitvah nista bili več samoumevni niti potrditev deželnih ročinov niti deželno-knežja prisega.

KLJUČNE BESEDE

dedna poklonitev, vojvodina Kranjska, deželni stanovi, nadvojvoda Ferdinand, protireformacija

ABSTRACT

HEREDITARY HOMAGE OF THE DUCHY OF CARNIOLA TO ARCHDUKE FERDINAND IN 1597

The contribution focuses on the hereditary homage of the Duchy of Carniola to the provincial prince, Archduke Ferdinand (III), later Emperor Ferdinand II (1619–1637). The ceremony took place on 13 February 1597 in Ljubljana. After receiving the hereditary homage from the neighbouring provinces of Styria and Carinthia, Ferdinand arrived in Ljubljana with a large escort and stayed there for twelve days. The hereditary homage to Ferdinand was in many regards a turning point, by decisively pushing the provincial estates beyond the zenith of their political power, which they had reached during the reign of Ferdinand's father, Archduke Karl II, with the Pacification of Bruck in 1578. Refusing to extend religious concessions to the estates of Augsburg Confession, the new provincial prince removed the legal obstacle to Counter-Reformation, which commenced in all its fierceness the following autumn (1598). The hereditary homage of 1597 was the last act of installing a new sovereign to still have actual political weight. After that, the scales ultimately tipped in favour of the provincial prince, so that the confirmation of provincial privileges and the provincial princely oath no longer formed a self-evident part of future acts of homage.

KEY WORDS

Hereditary homage, Duchy of Carniola, provincial estates, Archduke Ferdinand, Counter-Reformation

Uvod

Namen prispevka¹ je predstaviti dedno poklonitev vojvodine Kranjske deželnemu knezu nadvojvodu Ferdinandu III. (kot cesar je dobil zaporedno številko II.) leta 1597 v Ljubljani. Dedna poklonitev je bila v marsičem prelomna, saj se je z njo *de iure* končalo obdobje legitimirane protestantske cerkve v deželi,² Ferdinand namreč ni potrdil verskih koncesij, ki jih je v sklopu bruške verske pacifikacije devetnajst let pred tem stanovom Štajerske, Koroške in Kranjske obljubil njegov oče, nadvojvoda Karel II. Poleg tega se je s Ferdinandovo potrditvijo deželnega ročina, ki je sledila konec leta, zaključilo obdobje razvoja deželnih privilegijev in v bodoče niti njihova potrditev ni bila več samoumevna.

Prispevek se osredotoča na dogodkovni prikaz dedne poklonitve ter slovesnosti in stanovske razprave, ki so spremljale osrednje dejanje v političnem življenju zgodnjenovoveške dežele. Poleg tega želimo pokazati, da je imela dedna poklonitev leta 1597 tudi določen mednarodni odmev, saj je na dolgi rok odločila konfesionalno usodo dežele, ki je ležala na strateško pomembnem stičišču Svetega rimskega cesarstva oziroma habsburških dednih dežel, Beneške republike in Osmanskega imperija. Dedna poklonitev je deželnemu knezu dala pravno podlago za izvedbo protireformacije, ki se je z vso silo začela naslednjo jesen, z izgonom predikantov in zaprtjem protestantskih šol.³ Dedne poklonitve notranjeavstrijskih dežel so bile prva politična preizkušnja za komaj osemnajstletnega nadvojvoda Ferdinanda, ki je nato leta 1619 stopil na evropski politični parket kot ena osrednjih figur tridesetletne vojne (1618–1648).

Dedna poklonitev in njen pravno-formalni pomen

Dedna poklonitev (*Erbhuldigung*)⁴ je bila obred vzajemne prisege med deželnim knezom na eni ter deželnimi stanovi na drugi strani⁵ in je predstavljala tako osrednje oblastno kakor tudi ustavno dejanje dežele kot politične entitete.⁶ Vsak novi deželni knez je ob nastopu svoje vladavine v deželi tamkajšnjim deželnim stanovom moral priseči, da bo spoštoval stanovske (zlasti na plemstvo navezujoče se) privi-

legije, šele potem so deželni stanovi svojo zvestobo prisegli deželnemu knezu. Ta pravica je bila plemstvu na Kranjskem in v ostalih notranjeavstrijskih deželah priznana leta 1277 in je v pravnem smislu dejansko pomenila zelo omejeno različico *iuris resistendi*, ki so ga uživali stanovi nekaterih drugih evropskih dežel, medtem ko notranjeavstrijskim to nikoli ni bilo v celoti priznано. Prav tako ni bilo jasno, ali so stanovi dolžni podati svojo prisego, če deželni knez ne bi bil prisegel. Stanovi razen deželnoknežje prisege in potrditve deželne ustave – ročina – tudi niso imeli drugih pravnih zagotovil, da bo knez nato njihove svoboščine tudi dejansko spoštoval. Siva polja v ustavni ureditvi so se sproti reševala v skladu z razmerjem politične moči med deželnim knezom in stanovi, tako je plemstvo z odlašanjem dedne poklonitve včasih lahko doseglo določene politično-konfesionalne koncesije.⁷ Na ta način so deželni stanovi treh notranjeavstrijskih dežel, Štajerske, Koroške in Kranjske, v času med smrtjo nadvojvode Karla II. leta 1590 in dednimi poklonitvami njegovemu nasledniku nadvojvodu Ferdinandu III. (od leta 1619 dalje cesarju Ferdinandu II.)⁸ pozimi na prelomu let 1596 in 1597 z odklanjanjem dedne poklonitve gubernatorjema Ernestu in Maksimilijanu dvakrat dosegli določene politične uspehe.

Sam obred dedne poklonitve se je v notranjeavstrijskih dednih deželah dokončno izoblikoval ob koncu 15. stoletja, ko se je pojavila možnost, da novi vladar inavguracijski obred opravi brez lastne neposredne udeležbe po svojih zastopnikih – deželnoknežjih komisarjih –, kar se je kljub drugačnim željam stanov, ki so hoteli, da bi bil deželni knez na dedni poklonitvi osebno prisoten, prvič zgodilo leta 1493, ko je kralj Maksimilijan I.⁹ stanove odpravil z izgovorom, da ima pomembnejše državniške opravke. Od tedaj dalje dedne poklonitve tudi niso bile več le stvar plemstva, temveč vseh deželnih stanov.¹⁰ Dedne poklonitve bodisi ob prisotnosti deželnega kneza bodisi prek njegovih komisarjev pa so bile ustaljena praksa le v treh notranjeavstrijskih deželah in so potekale v sledečem vrstnem redu: Štajerska, Koroška in Kranjska, kamor so ob teh priložnostih praviloma prišli tudi predstavniki Trsta in Reke.¹¹ Medtem pa so bile dedne poklonitve v grofiji Goriški prej izjema kot pravilo.¹²

¹ Za nesebično pomoč pri raziskovanju, transkribiranju, prevajanju in interpretaciji virov ter pripravi prispevka se iskreno zahvaljujem dr. Borisu Golcu in dr. Mihi Preinfalku.

² Glej: Jerše, Vera, upanje, oblast, str. 72–73.

³ Nadvojvoda Ferdinand je 22. oktobra 1598 predikantom in protestantskim šolskim uslužbencem v Ljubljani izdal ukaz, naj v treh dneh zapustijo njegove dežele (Loserth, *Akten Ferdinand II. 1. Teil*, št. 507, str. 376–377).

⁴ Izraz dedna poklonitev sprejemamo po: Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 98. Vilfan *Erbhuldigung* imenuje »dedni poklon« (Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 203).

⁵ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 203.

⁶ Jerše, Vera, upanje, oblast, str. 68; Jerše, Glaube, Hoffnung, Herrschaft, str. 353.

⁷ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 203–204.

⁸ *Die Kaiser*, str. 542–543.

⁹ Maksimilijan I. (22. marec 1459, Dunajsko Novo mesto–12. januar 1519, Wels) je bil za rimskega kralja izvoljen leta 1491, naziv ogrskega kralja mu je bil priznan leta 1491, leta 1508 pa je bil izvoljen za svetega rimskega cesarja (*Die Kaiser*, str. 478).

¹⁰ Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 55–57.

¹¹ Glej: Valvasor, *Čast in slava*, XI, str. 717.

¹² Goriški stanovi so prvo dedno poklonitev vladarju iz avstrijske hiše opravili leta 1500, ko je kralj Maksimilijan I. (cesar 1508–1519) po izumrlih Goriških podedoval grofijo. Tamkajšnji stanovi so tega leta opravili poklonitev cesarjevim komisarjem. Na enak način so se leta 1520 stanovi Goriške

Vzajemni prisegi je sledila deželnoknežja potrditev in morebitna razširitev stanovskih privilegijskih listin – ročina. Deželni ročini so bili tako po obliki kakor tudi po razvoju posebnost dežel Štajerske, Koroške in Kranjske in so bili po oceni Sergija Vilfana po svojem osnovnem namenu mnogo bolj izrazite ustavne listine, kot so jih poznale druge sosednje dežele.¹³ V času reformacije in širjenja protestantizma v 16. stoletju je politično-ustavni disput med deželnim knezom in stanovi notranjeavstrijskih dežel dobil še konfesionalno komponento, saj je vladar ostal v katoliški veri, stanovi – med njimi v največjem številu plemstvo – pa so se množično odločili za Lutrov nauk. Vprašanje veroizpovedi je na ravni celotnega Svetega rimskega cesarstva uredil sklep državnega zbora v Augsburgu leta 1555. Verski mir, objavljen 25. septembra tega leta, je deželnim knezom cesarstva dal pravico, da v svojih deželah določijo vero svojih podložnikov, v skladu z maksimo, ki je bila često uporabljena med pogajanj: *Ubi unus dominus, ibi una sit religio*.¹⁴ V skladu s tem načelom so deželni knezi v cesarstvu svoje dežele preuredili po lastnih verskih prepričanjih, medtem ko so bili na jugovzhodu države Habsburžani zaradi nevarnosti Osmanskega imperija protestantskim stanovom svojih dežel prisiljeni priznati določene konfesionalne koncesije. Deželni knez notranjeavstrijskih dežel nadvojvoda Karel II. je tako na generalnem deželnem zboru v Brucku na Muri v začetku leta 1578 štajerskim, koroškim in kranjskim deželnim stanovom v zameno za financiranje Slavonske ter Hrvaško-morske Vojne krajine¹⁵ priznal široke verske svoboščine. Knežje-stanovski dogovor, ki se ga je prijelo ime bruška verska pacifikacija, je bil Karlova

ustna obljuba, s katero je plemstvu omenjenih treh dežel po vzoru graške pacifikacije, ki se je nanašala le na štajerske deželane, dovolil svobodo vesti in bogoslužja; poleg tega je meščanom treh deželnih prestolnic in Judenburga dovolil svobodo vesti, predikante in protestantske šole, medtem ko si je deželni knez pridržal pravico, da o verskih zadevah drugih mest in trgov odloča sam.¹⁶ S tem dogovorom je v treh deželah za dvajset let sicer nastopil čas legitimiranih protestantskih cerkva, vendar pa so s pristankom na finančna bremena stanovi izgubili svoj politični instrument *quid pro quo*.¹⁷

Po smrti nadvojvode Karla II. leta 1590, ki je stanovom široke privilegije iz bruške verske pomiritve obljubil le ustno, je glavni politični cilj stanov notranjeavstrijskih dežel postal vključitev bruške pacifikacije med stanovske privilegije – ročine –, torej v deželno ustavo. Boj za konfesionalne pravice se je na pravno-ustavnem področju leta 1597 končal z zmago deželnega kneza nadvojvode Ferdinanda, saj ta ob dednih poklonitvah med decembrom 1596 in februarjem 1597 ni obljubil nikakršnih verskih koncesij stanovom, ti pa niso zbrali dovolj politične moči, da bi deželnega kneza primorali v priznanje koncesij, kot jim je uspelo leta 1578 pri njegovem očetu Karlu II. Ob tem velja opozoriti še na politično-ustavni položaj deželnega kneza v notranjeavstrijskih deželah. Tu namreč vladar stanov nikoli ni obravnaval kot svojih kolegov, niti tedaj, ko so bili stanovi v času tako imenovanega stanovsko-monarhičnega dualizma¹⁸ na vrhuncu svoje politične moči. Notranjeavstrijski stanovi pa so deželnega kneza vselej priznavali za svojega gospoda, ki zanje nikoli ni bil zgolj *primus inter pares*. Vilfan opozarja, da stanovi tod niso nikdar zanikali razmeroma suverene deželnoknežje avtoritete, kar je bil eden od razlogov za končno zmago deželnega kneza.¹⁹ Nadvojvoda Ferdinand je imel tako v notranjeavstrijskih deželah pri uveljavljanju svoje volje nasproti stanovom precej lažje delo kot kasneje, ko se je spustil v politično-konfesionalne konflikte s stanovi dežel češke krone in Ogrske.²⁰

poklonili odposlancem cesarja Karla V. in nadvojvode Ferdinanda I. Nadvojvoda Karel II. notranjeavstrijski dedne prisege goriških stanov ni sprejel, čeprav je leta 1564 kot prvi Habsburžan obiskal to deželo, namen obiska je bila namreč zgolj inspekcija utrd ob beneški meji. Ferdinand II., Ferdinand III. in Ferdinand IV. Goriške niso obiskali, prav tako ne vemo, da bi potrdili tamkajšnje privilegije ali sprejeli dedno prisego po odposlancih. V Gorico je prišel sprejet dedno poklonitev šele cesar Leopold I. leta 1660. To je bila sploh prva dedna poklonitev na Goriškem, pri kateri je prisostvoval vladar, odkar je dežela pripadla Habsburžanom. Dedna poklonitev dežele Leopoldu I. je potekala na goriškem gradu (Rutar, *Zgodovinske črte*, str. 12–14).

¹³ Za razvoj deželnih ročinov in deželne ustave glej: Levec, *Landhandfesten*, str. 245–301; Vilfan, *Deželni ročin kot vir*, str. 65–84; Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 219–229; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 200–204; Vilfan, *Pojmovanje oblasti*, str. 1–8; Vilfan, *Deželni ročin*, str. 251; Nared, *Kranjska in njeni*, str. 9–34; Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 35–68; Nared, *Objava in prevod*, str. 69–78.

¹⁴ Dolinar, *Die Gegenreformation*, str. 327.

¹⁵ Nadvojvoda Karel II. je po dogovoru s cesarjem Rudolfom II., ki je bil hkrati ogrski in hrvaški kralj, prevzel skrb za Slavonsko in Hrvaško Vojno krajino. Zato je notranjeavstrijski deželni knez potreboval pristanek stanov na višja finančna bremena, kar je dosegel šele potem, ko je 9. februarja 1578 popustil pri verskem vprašanju (Simoniti, *Vojaska organizacija*, str. 67–71).

¹⁶ Gestrin, *Bruška verska pacifikacija*, str. 403; glej tudi: Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 348; Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 348.

¹⁷ Vilfan, *Struktura stanov*, str. 175–181; Jerše, Vera, upanje, oblast, str. 73; Jerše, Glaube, Hoffnung, Herrschaft, str. 359.

¹⁸ Vilfan, *Pravni značaj*, str. 213.

¹⁹ Prav tam, str. 214.

²⁰ Ferdinand je junija 1617 zasedel češki, julija 1618 pa še ogrski prestol. Stanovi obeh kraljestev so zaradi trdih protireformacijskih prijemov in nespoštovanja zakonov dežel Ferdinanda odstavili in izvolili druga kralja. Ti upori so zanetili tridesetletno vojno. Ferdinandu se je sicer posrečilo, da si je z vojsko pridobil nazaj obe kroni, češko po bitki na Beli gori 8. novembra 1620, ogrsko pa z mirom v Mikulovu 31. decembra 1621 (glej: Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 137–138; Parker, *The Thirty Years'*, str. 43–54; Wilson, *Europe's Tragedy*, str. 269–313; Vache, Pohl, Vocelka, *Habsburžani*, str. 194–214).

Viri za kranjsko dedno poklonitev leta 1597

Kot orientir vsem kasnejšim raziskovalcem, ki so se ukvarjali z dedno poklonitvijo leta 1597, je služil sorazmerno izčrpen opis Ferdinandovega obiska Ljubljane in dedne poklonitve v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske*, natančneje v njeni X. knjigi, ki je posvečena deželni knezom. Avtor odlomka je verjetno Erazem Francisci,²¹ kot vir je naveden deželni ročin ter rokopisi škofa Tomaža Hrena in Jakoba Steinzensa, ki pa nam trenutno še niso znani.²² Krajši opis dedne poklonitve najdemo tudi v XI. knjigi *Slave* o mestih, trgih in gradovih, in sicer pri opisu Ljubljane, avtor tega odlomka je verjetno Valvasor sam: »Leta 1597 dne 8. februarja so prišli v Ljubljano presvetli nadvojvoda Ferdinand z gospo materjo Marijo, prav tako Maksimilijan Ernest, Leopold itd., in so tamkaj od stanov v škofovski palači sprejeli dedno poklonitev na 13. dan svečana. Dne 15. tega meseca so vsi skupaj obiskali cerkev sv. Kristofa in sv. Petra; 17. pa cerkev sv. Jurija na gradu. Nakar jih je gospod Lenkovič (Lenkovitsch) kot kranjski deželni glavar razkošno pogostil. Na 18. [dan] tega meseca je gospod Markvard pl. Egkh, komtur nemškega viteškega reda, pred škofovsko hišo priredil viteško igro. V tem ko pa se je nadvojvoda Ferdinand zaradi poklonitve mudil v Ljubljani, so prispele tudi tržaški in iz Svetega Vida na Reki poslani odposlanci, ki so poleg ustreznih daril v imenu svojih tudi izrekli prisego zvestobe.«²³

Natančen opis dogajanja okrog dedne poklonitve je mogoče najti tudi v *Zgodovini Kranjske* Augusta Dimitza, ki se je pri svoji raziskavi oprl na deželnozborske protokole, Valvasorjevo *Slavo* in deželni ročin.²⁴ Dimitzov in *Slavin* opis sta kot izhodišče služila tudi pričujočemu prispevku.

Najpomembnejše arhivsko gradivo na temo dedne poklonitve hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu Deželnih stanov za Kranjsko (ARS, SI AS 2). Omeniti velja, da se v arhivskem priročniku *Carnioliae pragmaticae*,²⁵ ki ga je v prvi polovici 18. stoletja sestavil Karel Sigfrid Perizhoffer pl. Perizhoff²⁶ – priročnik omogoča dober vpogled v delo kranjskega deželnega zbora in stanovskih organov –, dedna poklonitev leta 1597 ne omenja. Prva deželnozborska seja, ki je v priročniku evidentirana za to leto, je potekala 3. marca 1597, ko je Ferdinand že zapustil Ljubljano.²⁷ Dedna poklonitev pa je bežno omenjena v Perizhoffer-

jevih regestih deželnozborskih obravnav za to leto.²⁸ Ključnega pomena za rekonstrukcijo dogodkov so zapisniki deželnozborskih razprav – deželnozborski protokoli²⁹ – in deželnozborske obravnave,³⁰ medtem ko nam za orientacijo služijo vpisi v registraturnem protokolu,³¹ kjer je vpisana poslana in prejeta pošta deželnih stanov. Besedilo prisega je povzeto po zbirki kranjskih deželnih ročinov; ta publikacija je izšla leta 1687 in se hrani v Zbirki rokopisov ARS (SI AS 1073).³² V Zbirki listin pa je shranjen tudi kranjski deželni ročin, ki ga je po opravljeni dedni poklonitvi 20. decembra 1597 v Gradcu potrdil nadvojvoda Ferdinand.³³ Za nekatere kasnejše dedne poklonitve so viri tudi v fondu Gospostva Dol (SI AS 730), vendar ne za poklonitev leta 1597.

Nekaj gradiva, povezanega z dedno poklonitvijo, je v začetku petdesetih let 19. stoletja objavil Friedrich von Hurter,³⁴ korespondenco med stanovi notranjeavstrijskih dežel ter med deželnim knezom in tujimi dvori o dedni poklonitvi je leta 1906 objavil Johann Loserth.³⁵ Poročila apostolskega nuncija iz Gradca v Rim so objavljena v četrtem zvezku serije edicije virov graške nunciature.³⁶ V koledarskih zapisnikih škofa Tomaža Hrena, ki jih je leta 1862 objavil August Dimitz, se dedna poklonitev ne omenja,³⁷ pač pa je dogajanje v deželnem zboru tik pred poklonitvijo Hren omenil v nekem svojem drugem rokopisu, notico pa je leta 1861 objavil Peter von Radics.³⁸ Zanimiv vir je tudi letopis jezuitskega kolegija v Ljubljani, ki za drugoverce sicer ne izbira besed, vendar o

²⁸ »1597) Erbhuldigungs und respective Landtagsbandlung. Vom 1597ten Jar. Ihrer Fürstlicher Durchlaucht Erzherzogen Ferdinanden zu Oesterreich etc. etc. dabey ista in Collationierte abschrift der ledigzehlung, derer Ihrer Fürstlichen Durchlaucht Erzherzogen Maximiliano etc. etc. als bishero gewesen Gubernatori, durch dise drey Lande gelaisten huldigung und glüde, sub No: 10. Die Hauptberwilligung ist bescheben mit 80.000 gulden auff gewisse Conditiones und reservat. Ein löbliche Landtschafft hat Herrn Andreen Paradeyser, mit Ihrer Fürstlichen Durchlaucht etc. etc. zu Ihrer Khayserlichen Mayestät etc. etc. wegen Sollicitierung der Reichshilff und andern Landts Nothwendigkeiten, auff Prag zuschickken, zum abgesandten Namhafft gemacht. Sub No 15 sein die bishero unerledigt verblibene; und aber aniez zur erledigung eingebrachte Landtgrauamina: sein zu den zum Carlstettischen Geperw, und Petrianischen Verstärckungen ist dißmall nichts bewilliget worden. Notandum. Sub No. 20. ist die Landtsfürstliche original resolution, wegen des Carlstetterischen Huebpazens, was es nemblichen damit für Meinung habe.« (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 837, Perizhoff: Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, 1597).

²⁹ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7.

³⁰ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen.

³¹ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotocol 10 (1594–1597).

³² ARS, SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I/7r, *Landts=Handtvest Deß Löblichen Hözogthumbs Crain* [...]. Laybach, 1687.

³³ ARS, SI AS 1063, Zbirka listin, št. 1878, 1597 XII 20, Gradec.

³⁴ Hurter, *Geschichte, Erster Band*.

³⁵ Loserth, *Akten Ferdinand II, 1. Band*.

³⁶ *Grazer Nuntiatur, 4. Band*.

³⁷ Dimitz, *Historische Notizen*.

³⁸ Radics, *Reformations-Geschichte*, str. 74.

²¹ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 353–354.

²² »MScr. Thomae Episcopi, & Jacob Steinzens.« (Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 354).

²³ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 717; primerjaj prevod: Valvasor, *Čast in slava*, XI, str. 717.

²⁴ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 269–272.

²⁵ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7.

²⁶ Polec, Karl Seyfrid Perizhoffer. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi413770/> (6. 5. 2015).

²⁷ ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, § 22.

dogajanju natančno poroča in nam omogoča vpogled v politično misel katoliške stranke v deželi in njeno dojemanje dogodkov v kranjskem deželnem zboru.³⁹

Karlov testament, čas gubernatorstva in politične razmere

Deželni knez notranjeavstrijskih dežel nadvojvoda Karel II. je 1. junija 1584 v Gradcu sestavil oporočo v dvanajstih točkah. V prvi točki je določil, naj bo po smrti pokopan v stolnici v Seckauu, kjer so že počivali njegovi preminuli otroci.⁴⁰ V drugi točki je za dedinjo določil soprogo nadvojvodinjo Marijo⁴¹ iz bavarske rodbine Wittelsbach in določil, naj ga na prestolu nasledi sin Ferdinand: »In sicer naj naš zgoraj omenjeni sin nadvojvoda Ferdinand, ki je v tem času najstarejši, ter po njem, če on ob naši smrtni uri ne bo več pri življenju in če ne bi zapustil zakonskih potomcev – to je sinov –, [potem naj] naš drugi sin, tukaj zgoraj omenjeni Maksimilijan, in po njem, če bi on umrl brez moških potomcev, vedno najstarejši od naših sinov, v primeru, da je od ostalih starejši in zaradi drugih okoliščin kvalificiran ter sposoben za vladanje, prevzame naše tri kneževine in dežele: Štajersko, Koroško [in] Kranjsko, [kot tudi] grofijo Goriško, mesto Trst, Gradiško ter Sveti Vid na Reki. Te naj [poseduje] skupaj z drugimi pritiklinami, tako kot smo jih za časa življenja imeli mi, jim vladali, jih posedovali, zasedali, koristili in uživali; pri tem naj ga tudi ne ovirajo naši ostali sinovi in hčere.«⁴²

V tretji točki deželni knez svoje dediče pozove, naj »škodljivo sektaštvo« iz svojih dednih dežel kolikor je le mogoče odpravijo in naj za deželne glavarje, upravitelje in vicedome po deželah imenujejo le katoličane iz domačega plemstva.⁴³ Nato je Karel v sedmi točki oporoče določil še skrbnike in gubernatorje, nekakšen »regentski svet«. Vendar je tu treba poudariti, da notranjeavstrijske dežele uradno niso imele regenta, temveč gubernatorja. Karel II. je v tej zadevi določil: »... s tem omenjeni naši najdražji sinovi

in hčere po našem odhodu, dokler ne dosežejo polnoletnosti (to želimo vključno s tem njim – sinovom – določiti za osemnajsto leto) in njihove osebe dobivajo tudi podporo, tolažbo, nasvet in pomoč. Tako mi urejamo in postavljamo rimskocesarstvo veličanstvo itd., našega milostljivega, ljubega gospoda bratranca, pravo tako nadvojvodo Ferdinanda Avstrijskega itd., našega prijaznega, ljubega brata ter vojvodo Viljema Bavarskega, našega prijaznega, ljubega bratranca, brata, svaka in očeta, iz posebno visokega bratranskega in bratskega zaupanja, ki ga gojimo do njihovega veličanstva in [ostalih] ljubih, za polno-močne pooblaščenice, varuhe in skrbnike omenjenih naših sinov in hčera. S posebno visoko in prijazno marljivostjo prosimo njihovo cesarsko veličanstvo in [ostale] ljube, naj si nam in našim dedičem v čast, korist in takšno dobro varstvo, varuštvo in skrbništvo bratransko in bratsko naložijo [ter] to izvajajo in opravljajo sami ali, če je potrebno, po svojih uglednih komisarijih. Istočasno naj se trdno držijo naše oporoče, reda in poslednje volje. Oni [varuhi] naj tudi naše sinove in hčere očetovsko pustijo, da odločajo o vseh svojih pravicah in zadevah. K temu varuštvu in skrbništvu hočemo mi kot soksrbnici določiti našo prijazno, ljubo tukaj zgoraj omenjeno soprogo kot zvesto mater najinih skupnih zakonskih otrok.«⁴⁴

Karel je torej za skrbnike svojih dežel od svoje smrti pa do polnoletnosti prestolonaslednika imenoval: cesarja Rudolfa II.,⁴⁵ ki je bil po sorodstveni vezi njegov nečak, nadvojvodo Ferdinanda (II.) Avstrijsko-Tirolskega,⁴⁶ svojega starejšega brata, ter bavarskega vojvodo Viljema V., svojega svaka. Za

³⁹ *Historia annua*.

⁴⁰ Hurter, *Geschichte, Erster Band*, št. LXXV, str. 525.

⁴¹ Nadvojvodinja Marija Ana (21. marec 1551, München–29. april 1608, Gradec), hči bavarskega vojvode Albrehta V. in avstrijske nadvojvodinje Ane, hčerke cesarja Ferdinanda I. (*Die Kaiser*, str. 519).

⁴² Prosti prevod besedila: »Nämlich, soll obgemelter vnser Suhn Erzhörzog Ferdinandt, als ieziger Zeit der ölter, und nach ime, wo er zu vnsern sterbszeiten nit im leben und Ebeliche leibs Erben, das Sühn wärn, nicht verliesse, vnser ander Suhn Maximilian hierobuermelt, und nach demselben, wo er one mändliche leibserben Zuuerstehen, abgeben wuerde, allezeit der ölist vnser vnsern Sühnen, woferr er anderst alters vnd anderer gelegheiten halber zum regirn qualificirt vnd tauglich, vnser drey Fürstenthumb und Lände, als Steyer, Khärnten, Crain, die Graffschafft Görz, die Statt Triest, Gradisch, vnd Sandt Veitt am pflaumb einnehmen, dieselben samb iren Zuegeberungen, als wirs in vnsern lebzeiten innengehabt, regiern, inhaben, besiezen, nützen und niessen, auch vnuerhindert der andern vnserer Sühn vnd Töchtern darbey verbleiben; ...« (Hurter, *Geschichte, Erster Band*, št. LXXV, str. 526–527).

⁴³ Hurter, *Geschichte, Erster Band*, št. LXXV, str. 528.

⁴⁴ Prosti prevod besedila: »... damit gedachte vnser liebste Sühne vnd Töchter nach vnserm abgang, bis sy zu iren vogtbarn Jarn (die wir dan inen Sühnen das abcezehnde Jar ires alters inclusive hiemit bestimbt haben wollen) khumben, vnd ire Personen auch hilff, trost, ratt vnd beistant finden, So ordnen vnd sezzen wir die Röm: Khay. Mtt. etc., vnsern genedigisten geliebten herrn Vettern, Item Erzhörzog Ferdinanden zu Österreich etc., vnsern freindlichen lieben Bruedern, vnd Hörzog Wilhelm in Bairn, vnsern auch freindlichen lieben Vettern, Bruedern, Schwagern vnd Gfatteren, aus sonderm hohen Vetter= vnd briederlichen Vertrauen, so wir zu irer Mtt: vnd Liebden tragen, berieten vnsern Sühnen vnd Töchtern zu volmächtigen Gwalttragern, Vormundt, vnd Gerhaben mit sonder hohen vnd freindlichen vleiß bittent, Ir Khay. Mtt: vnd Liebden wollen sich vns vnd vnsern Erben zu ehren, nucz vnd guettem sollicher gewalthabung, vormund= vnd gerhabschafft Vetter= vnd Briederlich beladen, dieselb durch sich selbs oder ire ansehliche Commissarien, souill vonnöten, handlen vnd verwalten, zumall ob disen vnsern Testament, ordnung vnd lesten willen vnd steiff halten, Auch sy vnser Sühn vnd Töchter in allen iren obligen vnd sachen wätterlich beuolhen sein lassen. Wellicher vormund= vnd Gerhabschafft dann wir vnser freindliche herzlubste Gemahel hieobuermelt als ein getreue Mueter sollicher vnser miteinander erzeugten eheleiblichen khinder als Mitgerhabin in allem hiemit Zuegeornet haben wollen« (Hurter, *Geschichte, Erster Band*, št. LXXV, str. 531–532).

⁴⁵ Cesar Rudolf II. (18. julij 1552, Dunaj–20. januar 1612, Praga) je cesarsko krono nosil od leta 1576 do svoje smrti, Ogrsko, Avstrijo nad in pod Anizo ter dežele češke krone je izgubil že prej na račun svojega brata Matije (*Die Kaiser*, str. 529–533).

⁴⁶ Nadvojvoda Ferdinand II. (14. junij 1529, Linz–24. januar 1595, Innsbruck) je bil četrti sin cesarja Ferdinanda I., ob delitvi dežel nemške veje Habsburžanov je dobil Tirolsko in prednje avstrijske dežele (*Die Kaiser*, str. 517).

izvršitelja oporoke je Karel II. imenoval sekovskega škofa Krištofa Andreja von Spaurja in svojega tajnega svetnika, notranjeavstrijskega namestnika in ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja.⁴⁷

Nadvojvoda Karel II. je naposled 10. julija 1590 v petdesetem letu starosti umrl v Gradcu.⁴⁸ *Slava vojvodine Kranjske* opiše tudi ceremonial pogrebnih slovesnosti za pokojnim nadvojvodom Karlom II.: »Dne 15. oktobra istega leta [1590] je bil v Gradcu z nadvse imenitnim spremstvom spravljen v svoje zadnje počivališče. S strani dežele Kranjske je nosil zastavo gospod Volf pl. Auersperg; gospod pl. Lamberg in gospod Khisl pa sta vodila konja. V imenu Slovenske marke je z zastavo nastopil gospod Volfgang pl. Egkh. Gospod Viljem pl. Schnitzzenbaum in mladi gospod Bonomo sta vodila konja.«⁴⁹

Po pričevanju *Slave*⁵⁰ naj bi pogrebne slovesnosti potekale v Gradcu, vendar je bil pokojni nadvojvoda v skladu s svojo oporoko⁵¹ pokopan v cerkvi benediktinskega samostana v Seckauu.⁵² Zatem *Slava* opiše splošna pravila ob pogrebi notranjeavstrijskih vladarjev: »Pri teh pogrebnih slovesnostih pa odposlanci kraljestev in dežel upoštevajo tale vrstni red: manjša deželanstva so na začetku, večja pa jim sledijo. Tako pridejo najprej Avstrija nad Anižo, Burgau, Kyburg, Pordenone, Ferrette, Habsburg, Alzacija, Slovenska marka, Tirolska, Moravska, Kranjska, Koroška, Štajerska, Avstrija pod Anižo, Češka, Ogrska, Rimsko cesarstvo.«⁵³

Pokojnikov najstarejši sin in prestolonaslednik nadvojvoda Ferdinand (III.) je bil še mladoleten in je študiral na jezuitski univerzi v bavarskem Ingolstadtu, kamor je odpotoval pol leta pred očetovo smrtjo, 11. januarja 1590.⁵⁴ Deželnoknežja protireformacija v notranjeavstrijskih deželah je zato nekoliko popustila in v nekaterih mestih so katoliškim spet sledili protestantski sodniki.⁵⁵

Da bi vladni posli v notranjeavstrijskih deželah kljub izpraznjenemu prestolu nemoteno tekli, je v Karlovi oporoki določeni varuh notranjeavstrijskih dežel, cesar Rudolf II., potrdil tajne svetnike preminulega deželnega kneza in jim za »regentko« postavil Karlovo vdovo, nadvojvodinjo Marijo, ter skupaj z nadvojvodom Ferdinandom (II.) Avstrij-

sko-Tirolskim in bavarskim vojvodom Viljemom V. za gubernatorja notranjeavstrijskih dežel izbral nadvojvodo Ernesta.⁵⁶ *Slava* poroča: »Te visoke osebe so sicer prav dobro, voljno in prijazno sprejele to skrbništvo nad nadvojvodskim dedičem, a so izbrali in imenovali za pooblaščenega gubernatorja omenjenih dednih dežel nadvojvodo Ernesta Avstrijskega. Njegovim poverjenim komisarjem, namreč gospodu Janezu [Tavčarju], ljubljanskemu škofu in namestniku notranjeavstrijskih dežel, prav tako gospodu Volfu grofu Thurnu, deželnemu dednemu dvorniku na Kranjskem, deželnemu upravitelju, in gospodu Lavrenciju, opatu v Stični itd., so se častitljivi stanovi poklonili dne 24. marca leta 1592.«⁵⁷

Verjetno je v času do prihoda gubernatorja nadvojvode Ernesta⁵⁸ tekoče posle dednih dežel nekaj časa vodila nadvojvodinja Marija. Temu v prid govori dejstvo, da so kranjski deželni stanovi 3. decembra 1590 sestavili seznam kranjskih deželanov, ki je bil namenjen prav njej.⁵⁹

Takoj po gubernatorjevem prihodu pa so se začeli politični boji za potrditev verskih pravic iz graške in bruške verske pacifikacije. Štajerski deželni zbor je 5. februarja 1591 od gubernatorja nadvojvode Ernesta zahteval potrditev bruškega libela. Zbor se je nato razšel brez uspeha. Nadvojvoda Ernest pa je svoje komisarje poslal tudi v Celovec in Ljubljano, vendar dogovora o poklonitvi ni dosegel. Gubernator in stanovi so svoje predstavnike poslali k cesarju Rudolfu II. v Prago. Pogajanja so se nadaljevala naslednje leto; 7. februarja 1592 je bil sklican štajerski deželni zbor v Gradcu in stanovi so ponovno poslali pritožbe cesarju, ki je tokrat odločil, da do polnoletnosti nadvojvode Ferdinanda vse ostane tako, kot je bilo za časa nadvojvode Karla II., s čimer so stanovi dosegli začasno zmago. Bruška pacifikacija tako ni bila *de iure* potrjena, vendar so njena določila *de facto* veljala. Po mnenju Johanna Losertha tudi cesar Rudolf II. ni mislil, da bi verske koncesije pokojnega Karla II. morale še naprej veljati, vendar si je zaradi obrambe pred grozečo turško nevarnostjo v notranjeavstrijskih deželah hotel zagotoviti mir. Da designiranemu deželnemu knezu nadvojvodu Ferdinandu s priznanjem verskih pravic protestantskim stanovom ne bi prejudiciral pogajalskih izhodišč, za svojo odločbo ni hotel izdati nobenega pisnega

⁴⁷ Hurter, *Geschichte, Erster Band*, št. LXXV, str. 532–533.

⁴⁸ *Die Kaiser*, str. 519. Pri Valvasorju in Grudnu pa najdemo podatek, da naj bi Karl II. umrl 1. julija 1590 (Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 349; Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 349; Gruden, *Zgodovina*, str. 798).

⁴⁹ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 349; primerjaj prevod: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 349.

⁵⁰ Avtor poglavja o Karlu II. je gotovo Erazem Francisci, saj v nekem komentarju zapiše: »... prav najbolje in najobširneje pa bo naš gospod glavni avtor o tem pripovedoval pod letopisi in vojnimi kronikami« (Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 346).

⁵¹ Hurter, *Geschichte, Erster Band*, št. LXXV, str. 525.

⁵² *Die Kaiser*, str. 519.

⁵³ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 349; primerjaj prevod: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 349.

⁵⁴ *Die Kaiser*, str. 542.

⁵⁵ Gruden, *Zgodovina*, str. 798.

⁵⁶ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 235–236.

⁵⁷ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 351; primerjaj prevod: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 351.

⁵⁸ Nadvojvoda Ernest (15. junij 1553, Dunaj–20. februar 1595, Bruselj), sin cesarja Maksimiljana II. (*Die Kaiser*, str. 526).

⁵⁹ Popis je naslovljen: »Durchleüchtigste Erzhörzogin, gnedigste Frau E. F. D. etc. sein unser geborsame hochfleisigste dienste in unterthenigkeit wolberait« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 290a, šk. 432). Po oceni Andreja Nareda je seznam, ki vsebuje 9 prelatov, 25 gospodov, 71 vitezov in oprod ter 12 deželnoknežjih mest, realen spisek potencialnih udeležencev kranjskega deželnega zbora okrog leta 1590 (Nared, *Seznami kranjskega*, str. 324–326; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 47).

zagotovila.⁶⁰ Do dednih poklonitev je po dveh letih sporov naposled lahko prišlo; Kranjska se je komisarjem gubernatorja nadvojvoda Ernesta – ljubljanskemu škofu in notranjeavstrijskemu namestniku Janezu Tavčarju, deželnemu upravniku grofu Volfu Thurnu⁶¹ in stškemu opatu Lavrenciju Zupanu⁶² – poklonila v Ljubljani 24. marca 1592.⁶³ Obe strani sta prisegli po protestantskem prisežnem obrazcu, pri Bogu in evangeliju, komisarji pa so morali priznati tudi izrecno pravico meščanstva do verske svobode.⁶⁴ V Perizhofferjevih regestih zaključkov kranjskih deželnih zborov beremo, da je prišlo do ponovnih sporov glede vključitve verske pacifikacije v poklonitvene dokumente.⁶⁵

Ernestovo gubernatorstvo je bilo kratkotrajno. Spomladi 1593 so stanovi pričakovali, da bo v Ljubljani osebno odprl zasedanje deželnega zbora, vendar zaradi bolezni Kranjske naposled ni obiskal,⁶⁶ kmalu nato pa mu je španski kralj Filip II. po smrti Aleksandra Farneseja, vojvode Parme, zaupal namestništvo na (španskem) Nizozemskem. Zato je 23. septembra 1593 štajerskemu deželnemu zboru naznanil svoj odstop ter izrekel prošnjo, da ga nasledí nadvojvoda Maksimilijan,⁶⁷ administrator službe velikega mojstra v Prusiji, mojster nemškega viteškega reda v Nemčiji in Italiji.⁶⁸ Kljub nasprotovanju nadvojvodinje Marije so dvori varuhov notranjeavstrijskih dežel v Pragi, Münchnu in Innsbrucku Maksimilijana potrdili za novega gubernatorja. *Slava* glede Maksimilijana pravi: »Ta je še pod preostalo mladostjo pravega dednega kneza vladi teh dežel preslavno načeloval z nadvse hvalevredno skrbnostjo in prirojeno

milino. Njegovima komisarjema, namreč gospodu Janezu [Tavčarju], ljubljanskemu škofu, in gospodu Abaciju grofu Thurnu, so se kranjski deželni stanovi poklonili na deželnem zboru dne 8. novembra 1593.«⁶⁹

Dedna poklonitev Kranjske komisarjema nadvojvode Maksimilijana⁷⁰ ni potekala brez težav, saj so kranjski stanovi na pobudo deželnega upravitelja Jurija Khisla zaradi aretacije protestantskega ljubljanskega meščana Andreja Aleksandrina,⁷¹ ki ga je po naročilu notranjeavstrijske vlade dal zapreti grof Sigmund Thurn,⁷² odklonili dedno poklonitev nadvojvodovim komisarjem in zahtevali, da se Aleksandrina v dvanajstih dneh izpusti na svobodo.⁷³

⁶⁹ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 351; primerjaj prevod: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 351.

⁷⁰ Nadvojvoda Maksimilijan III. (12. oktober 1558, Dunajsko Novo mesto–2. november 1618, Dunaj) je bil sin cesarja Maksimilijana II. (*Die Kaiser*, str. 527); bil je veliki mojster nemškega viteškega reda, leta 1587 ga je manjšina Sejma izvolila za poljskega kralja, vendar se je naslednje leto naslovu odrekel. Med letoma 1593 in 1595 je bil gubernator notranjeavstrijskih dežel, leta 1602 je postal regent na Tirolskem in grofijo leta 1612 prevzel kot deželni knez (AEIOU Austria-Forum, Maximilian III. der Deutschmeister. http://austriaforum.org/af/AEIOU/Maximilian_III._der_Deutschmeister%2C_Erzherzog (21. 4. 2015)).

⁷¹ Okoliščine aretacije Andreja Aleksandrina ostajajo nepojasnjene. Sklepamo lahko, da je aretaciji botroval spor med nadvojvodo Ernestom in Ljubljanci. Nadvojvoda je že junija 1592 od Ljubljancanov zahteval, naj za župana, mestnega sodnika in pisarja imenujejo katoličane (glej: Fabjančič, *Ljubljanski sodniki*, 2. zvezek, str. 264–265).

⁷² Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 249.

⁷³ Perizhofferjev regest za leto 1594 poroča tudi o dedni poklonitvi nadvojvodu Maksimilijanu konec prejšnjega leta: »Nachdeme Erzherzog Ernst der Niderlandisch: und Burgundischen an dero statt aber Erzherzog Maximilian das Gubernament diser N: O: Landen, angenommen, ist es ain fertig: 1593ten Jar zu abermälliger Erbhuldigung khamen, dependirt also dise Landtagshandlung respectu dises actu, vom 1593ten respectu der Hauptbewilligung aber, vom 1594ten Jar – Was massen aber diser Erbhuldigungs actus, wegen des, durch Herren Sig: Graven von Thurn, alß inhabern Veldes gebonglich angenommen: und ausser Landts verführten, Volgundts aber notes votens widerumben restituirt den Andreen Alexandrin Burgern zu Laybach, sich gespäret, ...« (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 837, Peritzhoff: Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, 1593). Odklonitev dedne poklonitve je bila za deželnoknežje komisarje gubernatorja nadvojvode Maksimilijana verjetno sramotna in se je dobro vtisnila v spomin tako protestantskih kot katoliških veljakov Kranjske. Škof Hren je v svojem poročilu nadvojvodu Ferdinandu iz oktobra 1604, v katerem je plemtvu med drugim očital celo zločin razžalitve veličanstva, v četrti točki omenil tudi primer aretacije Andreja Aleksandrina in stanovsko odklanjanje dedne poklonitve. Po Hrenovem poročilu naj bi stanovi na pobudo takratnega deželnega upravitelja Jurija Khisla zavrnili poklonitev, če Aleksandrin ne bo izpuščen v dvanajstih dneh. Poleg tega je Hren navedel še stanovsko obrambo škofjeloških in blejskih protestantov (glej: Dimitz, Urkunden, št. 234, str. 111). Tako se je oktobra 1604 dogodkov iz leta 1594 spominjal Hren: »... als sich in zeit deslandtsfürstlichen gubernaments unter der F: D: erzherzogen Maximilian Andreen Alexandrin, burgers zu Laybach, wellichen herr Sigmundt graf von Thurn, umb dass er ein chatollischer Bergamaschk, damals aber ein böser Lutheraner gewest, zu Assling aufheben und nach Spessa führen lassen, auch der B: H: zueschicken wollen lassen, angenommen und seinetwegen, bis er auf freien fuess gelassen worden, den huldigungsactum

⁶⁰ Loserth, *Akten Ferdinand II.*, 2. Band, str. XVII.

⁶¹ Grof Volf Thurn je bil po Valvasorju XIV. deželni upravnik na Kranjskem in je to službo opravljal med letoma 1587 in 1592: »XIV. Wolff / Graf von Thurn / Freyherr zu Creutz / Erb=Land=Hofmeister in crain etc. Erb=Marschall der Fürstlichen graffschafft Görz etc. Lands=Verwalter in Crain etc. ist / nebenst Herrn Christoph Freyherrn von Auersperg / Erb=Land=Marschalln / und Erb=Cämmerern in Crain / und der Windischen Marck / Land=Verwesern in Crain etc. im Jahr 1582. Namens einer löblichen Landschafft in Crain / auf Augsburg / zu damaliger reichs=Versammlung / abgeordnet worden« (Valvasor, *Die Ehre*, IX, str. 70).

⁶² Stiški opat Lavrencij Zupan (21. april 1580–26. december 1600) (Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 882, glej tudi: Mikuž, *Vrsta stiških opatov*, str. 61–65).

⁶³ Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 243; Gruden, *Zgodovina*, str. 799–800.

⁶⁴ Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 243.

⁶⁵ »Vorhero aber ist wegen des Erbhuldigung actui, und darundt, wegen der, in der aufgesetzten Huldigungs Notten eingeführten religions pacifikation und der Burgerschaft, ein incident strit erregt worden, ist Endlich per resolutionem beygelegt, die Huldigungs Notten, ...« (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 837, Peritzhoff: Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, 1592). Povzetek poteka deželnih zborov glej: Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 235–243.

⁶⁶ Prav tam, str. 249; Fabjančič, *Ljubljanski sodniki*, 2. zvezek, str. 264.

⁶⁷ Loserth, *Akten Ferdinand II.*, 1. Band, str. XX–XXI; Gruden, *Zgodovina*, str. 800.

⁶⁸ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 351.

Aleksandrin je izviral iz Bergama in je prestopil v protestantizem, kar je bil verjetno razlog, da ga je vlada ukazala zapreti in ga celo hotela izročiti Rimu.⁷⁴ Vlada v Gradcu je stanovskim zahtevam naposled popustila in Aleksandrin je bil izpuščen, stanovi pa so dedno poklonitev opravili 8. novembra 1593.⁷⁵ Slab mesec po dedni poklonitvi deželno knežjim komisarjem je cesar Rudolf II. 3. decembra 1593 v Pragi potrdil prej ločene privilegijske listine za Kranjsko, Slovensko marko in Metliko ter Istro in Kras, s čimer je bila pridružitve omenjenih teritorijev Kranjski tudi pravno-formalno potrjena.⁷⁶

Že pred poklonitvijo komisarjema nadvojvode Maksimilijana je 22. junija 1593 prišlo do bitke pri Sisku, ki je krščanski strani sicer prinesla veliko zma-

go, vendar sprožila trinajst let trajajočo tako imenovano »dolgo vojno« z Osmanskim imperijem. Habsburške čete zaradi pomanjkanja vojnega materiala, provianta in neodločnosti vodstva zmage pri Sisku niso izkoristile, nakar je sultan Murat III. cesarju Rudolfu II. napovedal vojno. S tem se je odprlo veliko bojišče, segajoče od Jadranskega morja na zahodu prek razkosanega ogrskega kraljestva do spodnjega toka Donave. Že kmalu po vojni napovedi so osmanske sile prevzele pobudo na hrvaškem bojišču in zasedle Sisek. Poskus krščanskih čet, da bi leto kasneje ponovno osvojile Sisek in Petrinjo, je propadel, nato pa se je težišče vojaških operacij preselilo na Ogrsko, kjer so Turki še nadaljnji dve leti želi uspehe.⁷⁷

Po izbruhu nove vojne z Osmanskim imperijem se začne zbirati vojska po notranjeavstrijskih deželah, pomoč v četah pošljejo Tirolska, Bavarska, Avstrija in Salzburg, passauski škof prispeva denarna sredstva.⁷⁸ Cesar je za leto 1594 sklical državni zbor, ki je nato zasedal med 2. junijem in 19. avgustom 1594.⁷⁹ Slava poroča o udeležencih državnega zbora iz notranjeavstrijskih dežel: »Tako so tudi iz Štajerske, Koroške in Kranjske tja poslali določene osebe (namreč blagorodne gospode, gospoda Sigmunda Friderika barona Herberstein, deželnega glavarja na Štajerskem; gospoda Franza Kevenhüllerja z Eychelberga, barona na Ostrovici itd. in gospoda Jurija Khisla, barona Fužinskega in Konjiškega, deželnega upravitelja na Kranjskem itd.) z inštrukcijo in običajnimi kredenciali rimskocesarskemu veličanstvu in celotnim državnim stanovom, zlasti pa tudi vsem volilnim knezom, da bi jim predstavili napredujočo silo dednega sovražnika in jih zaprosili za nadvse nujno pomoč za izgon takšnega navala sovražnega nasilja.«⁸⁰

Na državnem zboru so dobili denarno pomoč za dobo šestih let.⁸¹ Poleg tega sta se poleti 1594 v Regensburgu sestala tudi šestnajstletni nadvojvoda Ferdinand, ki je tačas še študiral v Ingolstadt, in njegov šestindvajset let starejši bratranec, cesar Rudolf II., dejanski varuh Ferdinandovih notranjeavstrijskih dednih dežel. Cesar, ki mu je bil štajerski bratranec vseh, je Ferdinandu obljubil, da se bo lahko kmalu vrnil in prevzel oblast v svojem dominiju. Res je Ferdinand pet mesecev pozneje dobil dovoljenje za povratek v domovino.⁸² Slava nastop Ferdinandove vlade v notranjeavstrijskih deželah, ki je bila sprva še provizorična, komentira z besedami: »V naslednjem 1595. letu je spet prišlo do spremembe gubernatorstva. V maju tega istega leta je namreč nadvojvodo Maksimilijana njegov brat, cesar Rudolf, imenoval na bojni pohod proti dednemu sovražniku na Ogrskem in za vodenje tamkajšnjega generalata; medtem pa vladanje

zu nit kleiner verschimpfung der anwesenden k. gesandten und allerdings beschlossenermassen zugerichten apparatis in die 12 tag nach einander mit grosser verwaigerung und ungehorsamb, desen dan herr Georg Khisl als landtsverweser maister ursacher gewest, procrastinirt und sich damalen einer ainzigten person, ...» (Loserth, *Akten Ferdinand II.*, 2. Band, št. 1632, str. 383–384).

⁷⁴ Dimitz navaja, da naj bi bil Andrej Aleksandrin ljubljanski župan (Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 249), medtem ko v tabelah ljubljanskih županov in sodnikov pri Vladislavu Fabjančiču nastopa le kot mestni sodnik med letoma 1591 in 1592 (Fabjančič, *Ljubljanski sodniki*, 2. zvezek, str. 20–21). Fabjančič je spisal tudi krajši življenjepis Andreja Aleksandrina. Ta je izviral iz okolice Bergama in se v ljubljanskih sodnih zapisih prvič pojavi leta 1570. Po poklicu je bil trgovec s suknom. Ker je prestopil v protestantizem, je bil leta 1593 aretiran in grozilo mu je, da bo izročen rimski inkviziciji, do česar zaradi odločnega posega stanov ni prišlo. Ob začetku dela protireformacijske komisije v Ljubljani se je spreobrnil v katolištvo in umrl leta 1606 (Fabjančič, *Ljubljanski sodniki*, 2. zvezek, str. 258–262). Možno je tudi, da mu je bilo leta 1580 podeljeno kranjsko deželanstvo (v Schiviz von Schivizhoffnovem seznamu se omenja le priimek Alexandrin, glej: Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 496).

⁷⁵ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 249–250.

⁷⁶ Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 60. V Valvasorjevi *Slavi* (avtor teh vrstic bi utegnil biti Francisci) beremo, da naj bi cesar kranjske privilegije potrdil šele naslednje leto na državnem zboru v Regensburgu. Citat: »Medtem ko je potekal ta državni zbor, je najspostiljiveje omenjeno cesarsko veličanstvo potrdilo brvalno pridobljene prastare privilegije vojvodine Kranjske in njenih inkorporiranih gospodstev Slovenske marke, Metlike, Istre in Krasa, in sicer je to podkrepilo s krasno, povsem zlato bulo z lastno cesarsko ročno signaturo. Tako je te svoboščine podpisal tudi mainiški volilni knez kot veliki kancler v Nemčiji. To se po preji tej vojvodini Kranjski kakor tudi obema drugima deželama, Štajerski in Koroški, nikoli ni zgodilo, tako da je tokrat bilo prvič. Potemtakem je naši domovini v toliko tudi v veselje in čast, da nas štejejo tudi med stanovitne častite nemške dežele in pristevanje k tistim, ki spadajo pod protekcijo in zaščito Rim. Cesarstva« (Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 352). Dimitz to zavrača: »Der Kurfürst von Mainz als Erzkanzler des Reichs unterzeichnete diese urkunde, was unseren Chronisten zu der Bemerkung veranlasst« (Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 250 – glej opombo št. 2). Vendar nato Slava dve strani kasneje navaja: »Ampak cesar Rudolphus II. kot vrhovni skrbnik nadvojvode Ferdinand je podkrepil privilegije (posebne pravice in svoboščine) vojvodine Kranjske ter Slovenske marke, Metlike in Istre v Pragi dne 3. decembra. In to potrditev so podpisali Wolfgangus, mainiški nadškof, Job. W. Reymund in J. Engelhofer« (Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 354). Na podlagi obeh citatov iz Slave bi lahko sklepali, da je cesar kranjske privilegije na državnem zboru v Regensburgu leta 1594 le podelil predstavnikom dežele.

⁷⁷ Simoniti, *Fanfare nasilja*, str. 97–98.

⁷⁸ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 352.

⁷⁹ *Die Reichsversammlungen 1556–1662*, str. 6.

⁸⁰ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 352; primerjaj prevod: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 352.

⁸¹ Prav tam, str. 352.

⁸² *Die Kaiser*, str. 542.

teh notranjeavstrijskih dežel zaupal mlademu nadvojvodi Ferdinandu, poleg tako ali tako pripadajoče vlade in komore, skupaj z vojaškimi zadevami v Slavonsko-hrvaški krajini (vendar s tem, da naj bi se v najpomembnejših pravosodnih, komornih in vojaških zadevah pridobil cesarskega veličanstva premilostna resolucija), in mu dodelil tudi gospoda Ruprehta barona Eggenberga kot vrhovnega generalpolkovnika.⁸³

Ferdinand je iz Ingolstadta krenil na pot preko Münchna in marca 1595 prispel v Gradec, kjer so ga stanovi slavnostno sprejeli.⁸⁴ Po povratku je mladi nadvojvoda sprva zavladal kot začasni vladar svojih dednih dežel, ko pa je 9. julija 1596 dopolnil osemnajsto leto starosti, je bila pot dednim poklonitvam in prevzemu dejanske oblasti prosta. V letih 1595 in 1596 so tudi združene krščanske sile dosegle več zmag nad Turki, tako so se v habsburških rokah ponovno znašle trdnjave Sisak, Petrinja in Brest, s čimer je bilo na hrvaško-slavonskem bojišču doseženo ravnotežje.⁸⁵ Več zmag pa so združene avstrijske čete, kljub težkemu porazu pri Egerju 26. oktobra 1596, dosegle tudi na Ogrskem.⁸⁶

Medtem so se politično-konfesionalne razmere vse bolj zaostrovale. Na Kranjskem so imeli protestanti iz vrst deželnih stanov 18. junija 1596 celo ločen deželni zbor in oblikovali tudi svoj odbor. Perizhofferjeva *Carnioliae pragmatica* navaja, da so v protestantskem deželnem odboru sedeli: deželni upravnik Nikolaj Bonomo, Ludvik Thurn, deželni upravitelj Jurij Khisl, Herbard Auersperg, Andrej Paradeiser, Ditrih Lamberg, Ludvik Sauer, Kristof Moscon, Janez Bonomo, Aleksander Paradeiser, generalni prejemnik Sigersdorf, Maks Gall, gospod Raunach, gospod Neuhaus, kranjski mestni sodnik ter predstavniki Novega mesta.⁸⁷ Vprašanje ločenega protestantskega deželnega zbora na Kranjskem leta 1596 ostaja odprto, ne vemo še, ali je šlo zgolj za neformalno srečanje najpomembnejših protestantskih članov kranjskih deželnih stanov ali pa za dejansko shizmo kranjskega deželnega zbora na konfesionalni osnovi.⁸⁸ V času gubernatorstva je kljub začetni omilitvi razmer v številnih mestih in trgih Kranjske protireformacija napredovala. Po oceni Augusta Dimitza v tem času sicer še ni dosegla popolnega uspeha, vendar je pripravila teren za temeljito »restavrarijo katolicizma«.⁸⁹

Pri dednih poklonitvah je bila kot vedno tudi tokrat prva Štajerska, potek poklonitve in deželnega zbora v Gradcu pa je bil pomemben tudi za koroške in kranjske stanove.⁹⁰ Cesar Rudolf II. je 14. oktobra za 2. december razpisal štajerski poklonitveni deželni zbor ter nato 1. decembra imenoval komisarje, ki so ga zastopali pri poklonitvah.⁹¹ Štajerski deželni zbor se je naposled zbral 4. decembra 1596, cesarski svetniki so stanovom predložili kredenčna pisma in inštrukcijo. Štajerci so 10. decembra o poteku dogodka obvestili svoje koroške in kranjske kolege.⁹² Ferdinand je na pogajanjih s štajerskimi stanovi odločno zavrnil vsakršno razpravo o verskih zadevah, dokler stanovi ne opravijo svoje dedne poklonitve.⁹³ Ti so naposled popustili. Tako je 12. decembra 1596 prišlo do dedne poklonitve štajerskih stanov v Gradcu, ne da bi bil novi deželni knez stanovom obljubil spoštovanje verskih pravic.⁹⁴ O poteku dedne poklonitve so štajerski poverjeniki naslednji dan, 13. decembra, pisali v Celovec in Ljubljano ter poudarjali, da je Ferdinand potrdil njihove »pravice, svoboščine in hvalevredne običaje«.⁹⁵ Dejansko pa nadvojvoda ni potrdil bruške verske pacifikacije iz leta 1578, ampak je zavrnil njeno protestantsko razlago, po kateri naj bi bruški dogovor sodil med tradicionalne pravice dežele, ter sledil razlagi svojega očeta, da določila pacifikacije ne vežejo njegovega naslednika. Za presenetljivo hitro podreditev štajerskih stanov Ferdinandovim zahtevam Robert Bireley vidi dva razloga. Prvi naj bi bil stanovsko predvidevanje, da bo Ferdinand, ki je v svojih deželah v praksi še spoštoval koncesije za pripadnike augsburške veroizpovedi, toleranco ohranil tudi v bodoče; poleg tega obstaja možnost, da je njegov zastopnik v deželnem zboru stanovom naznačil, da bo čas za diskusijo o verskih vprašanjih po dedni poklonitvi. Drugi razlog naj bi bil po Bireleyjevem mnenju strah stanov pred turško nevarnostjo zaradi »dolge vojne«, pred morebitnim kmečkim uporom, ki ga je še podkrepil kmečki upor v Avstriji nad Anizo, ter nenazadnje teološki nazori trpeče pokorščine.⁹⁶

Razplet dedne poklonitve na Štajerskem je bil v marsičem odločilen tudi za potek dogodkov na Koroškem in Kranjskem. Naslednji so se 28. januarja 1597 poklonili Korošci; to je bila zadnja koroška dedna poklonitev, ki je potekala pri vojvodskem prestolu na Gosposvetem polju, zatem so vse dedne

⁸³ Valvasor, *Die Ebre*, X, str. 352–353; primerjaj prevod: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 352–353.

⁸⁴ *Die Kaiser*, str. 542.

⁸⁵ Simoniti, *Fanfare nasilja*, str. 100.

⁸⁶ Dimitz, *Kurzgefaste Geschichte*, str. 80; Simoniti, *Fanfare nasilja*, str. 100.

⁸⁷ Peritzhoff v *Carnioliae Pragmaticae* piše, da so 18. junija 1596 protestanti imeli svoj ločen deželni zbor in odbor: »... unter 12. Junii haben die lutherische, und Evangelische Stände Separatim, ihre Landtäg, und ausschus gehalten, ...« (ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, § 15); glej tudi: Dimitz, *Urkunden*, št. 161, str. 94.

⁸⁸ Glej: Kočevár, *Patent nadvojvode*, str. 38–39.

⁸⁹ Za potek protireformacije na Kranjskem v času od smrti nad-

vojvode Karla II. leta 1590 do dedne poklonitve nadvojvodu Ferdinandu glej: Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 254–267; Dimitz, *Kurzgefaste Geschichte*, str. 80–81.

⁹⁰ Loserth, *Akten Ferdinand II., 1. Band*, str. XXXIII.

⁹¹ Prav tam, str. XXXII.

⁹² Prav tam, št. 302, str. 221.

⁹³ Bireley, *Ferdinand II.*, str. 22.

⁹⁴ Opis štajerske dedne poklonitve, glej: Franzl, *Ferdinand II.*, str. 37; Bireley, *Ferdinand II.*, str. 23–24.

⁹⁵ Glej: Loserth, *Akten Ferdinand II., 1. Band*, št. 303, str. 222–223.

⁹⁶ Bireley, *Ferdinand II.*, str. 22.

poklonitve potekale v deželni hiši v Celovcu.⁹⁷ Tudi tu so stanovi novemu deželnemu knezu izročili svoje verske pritožbe, vendar si je Ferdinand njihovo reševanje pridržal za kasnejši čas.⁹⁸

Istega dne, 28. januarja 1597, ko je na Koroškem potekala dedna poklonitev, je bavarski vojvoda Viljem V. pisal (svojemu nečaku in kasnejšemu svaku) nadvojvodu Ferdinandu in hvalil njegove namerе v zvezi z verskimi razmerami v notranjeavstrijskih deželah ter dodal, da bo za dosego cilja sicer potrebno veliko truda, vendar nadvojvodo čaka bogato plačilo.⁹⁹

Dedna poklonitev v Ljubljani

Štajerski poverjeniki so 29. decembra 1596 pisali Kranjcem in jih obvestili o poteku dedne poklonitve. Ta naj bi potekala skoraj enako kot leta 1564, ko so se notranjeavstrijske dežele poklonile Ferdinandovemu očetu Karlu II. Štajerci so bili z razpletom dogodkov očitno zadovoljni in so poročali, da so nadvojvodu pred dedno poklonitvijo ponižno izročili pisanje o verskih zadevah ter da so tudi cesarski svetniki in poslaniški stanovom zagotovili, da bodo poskrbeli, da bo cesar rešil verske pritožbe, ki so mu jih bili poslali.¹⁰⁰

Januarja 1597, ko je Ferdinand pripotoval na Koroško, so se na Kranjskem začele priprave na dedno poklonitev. V stanovskem registraturnem protokolu najdemo notico, da so stanovi grofu Janezu Ambrožu Thurnu poslali prepis dokumentov, povezanih z dedno poklonitvijo iz leta 1564, in ga prosili za odgovor.¹⁰¹ Stanovi so se na zelo izobraženega grofa Janeza Ambroža Thurna bržkone obrnili zaradi njegovih dobrih povezav z dvorom pokojnega deželnega kneza nadvojvode Karla II. in uglednih služb, ki jih je opravljal tako na dvoru kot v deželi, bil je namreč tajni svetnik, dvorni maršal,¹⁰² kranjski deželni upravitelj (1575–1580)¹⁰³ in kranjski deželni glavar (1585–1592),¹⁰⁴ za povrh je imel še posesti na Koroškem in je verjetno poznal tudi tamkajšnjo politično klimo.¹⁰⁵ Poleg tega je Janeza Ambroža Thurna cesar Rudolf II. imenoval za svojega deželnozborskega komisarja.¹⁰⁶

V stanovskem registraturnem protokolu lahko najdemo še zapis o tem, da so se stanovi Scheyerjem zahvalili za posredovane dokumente v povezavi z dedno poklonitvijo deželnemu knezu.¹⁰⁷

V Ljubljano sta 21. januarja 1597 prispela prva jezuita, Mihael Poldt in Kristof Ziegelfest. Osem dni sta stanovala v škofijskem dvorcu, nato pa sta se preselila v nekdanji frančiškanski samostan.¹⁰⁸ Jezuita sta se kmalu po svojem prihodu vključila v politično življenje Kranjske. Marca sta v Ljubljano prispela še dva jezuita in tako je kolegij Družbe Jezusove, ki se je od maja naslednjega leta dalje razvijal pri cerkvi sv. Jakoba ob Špitalskih mestnih vratih, kmalu postal eden od nosilcev protireformacije in katoliške obnove v deželi.¹⁰⁹ Jezuitski letopis komentira konfesionalne razmere v deželi leta 1597: »*Naš prihod in naša navzočnost v Ljubljani sta dvignila srca katoličanov, ki so ne le v mestu, marveč v vsej deželi že skoraj povsem obupali, upornost krivovercev pa se je uklonila v tolikšni meri, da so se sami čudili sebi in katoličanom, češ če se je samo v dveh letih katoliška stvar tako okrepila, bo v Ljubljani in na Kranjskem luteranstvu odklenkalo. Tudi kmetje se veselijo, da morejo spet opravljati svoje pobožnosti z dvignjenimi križi, ne da bi se jim kdo posmeboval in na njihova bandera pljuval ali jih obmetaval z blatom.*«¹¹⁰

Kranjski deželni stanovi so nato 24. januarja sklenili, da bodo Ferdinandu in njegovemu spremstvu odjezdili naproti do deželne meje: deželni glavar baron Jurij Lenkovič,¹¹¹ deželni upravitelj Jurij Khisl s Fužin,¹¹² grof Ahacij Thurn (brat zgoraj omenjenega Janeza Ambroža Thurna in eden najbolj gorečih protestantov na Kranjskem),¹¹³ deželni maršal (baron Herbard Auersperg),¹¹⁴ stiški opat Lavrencij Zupan, kostanjeviški opat Tomaž Jernej,¹¹⁵ Nikolaj Egkh in

⁹⁷ Za opis dedne poklonitve na Koroškem glej: Gruden, *Zgodovina*, str. 816.

⁹⁸ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 269; Loserth, *Akten Ferdinand II., 1. Band*, str. XLII.

⁹⁹ Loserth, *Akten Ferdinand II., 1. Band*, št. 310, str. 227.

¹⁰⁰ Prav tam, št. 307, str. 224.

¹⁰¹ »*Dem Herrn Graff Hanns Ambrosen von Thurn werden die Erbhuldigungs Acta Anni 64.te abschriftlich Communicirt, und er umb Correspondenz gebetten*« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 108v).

¹⁰² Preinfalk, *Groffe Thurn-Valsassina*, str. 249–251.

¹⁰³ Valvasor, *Die Ebre*, IX, str. 76.

¹⁰⁴ ARS, SI AS, 730, Gospodstvo Dol, fasc. 80, Landeshauptleute in Krain.

¹⁰⁵ Preinfalk, *Groffe Thurn-Valsassina*, str. 249–251.

¹⁰⁶ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, *Gewaltbrief per Erbhuldigung*.

¹⁰⁷ »*Dankbrieff an die von Scheyr wegen denen Communierten Iren Fur: Dur: Erbhuldigungs Actum betreffenden Schrifften*« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 108v).

¹⁰⁸ Fabjančič, *Ljubljanski sodniki*, 2. zvezek, str. 280.

¹⁰⁹ Glej: Dolinar, *Vloga in pomen*, str. 9–13.

¹¹⁰ *Historia annua*, str. 23.

¹¹¹ Jurij Lenkovič je bil kranjski deželni glavar med letoma 1593 in 1602 (ARS, SI AS, 730, Gospodstvo Dol, fasc. 80, Landeshauptleute in Krain).

¹¹² Jurij Khisl je bil deželni upravitelj med letoma 1592 in 1599 (Valvasor, *Die Ebre*, IX, str. 76).

¹¹³ Preinfalk, *Groffe Thurn-Valsassina*, str. 249–251.

¹¹⁴ Baron Herbard Auersperg s Turjaka (Turjak, 4. oktober 1574–Ljubljana, 24. marec 1618) je bil vrhovni dedni deželni komornik in vrhovni dedni deželni maršal na Kranjskem in v Slovenski marki, leta 1594 je bil tudi kranjski deželni upravitelj (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 446). Bil je eden najpomembnejših protestantskih veljakov na Kranjskem v svojem času; 13. marca 1599 se je med zasedanjem deželnega zbora zapletel v incident s katoliškim deželnim vicedomom Jožefom pl. Rabatto, ki je Auersperga napadel s sabljo in bil nato izključen iz deželnega zbora (primerjaj dve poročili, protestantsko: ARS, AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica, Pars I*, Prot. 7, § 52; in katoliško: *Historia annua*, str. 28).

¹¹⁵ Tomaž Jernej, kostanjeviški opat (2. maj 1593–po 10. aprilu 1597) (Mlinarič, *Kostanjeviški opatija*, str. 496).

Jurij Andrej Katzianer.¹¹⁶ V registraturnem protokolu najdemo tudi podatek, da so stanovi o tej odločitvi pisno obvestili stiškega opata in ostale določene za nadvojvodov sprejem na koroški meji.¹¹⁷

Nato so stanovi grofa Janeza Ambroža Thurna prosili, naj poroča o vsebini pogajanj pred dedno poklonitvijo na Koroškem.¹¹⁸ Možno je, da je bil Janez Ambrož Thurn ne le cesarski deželnozborski komisar, temveč tudi član koroških stanov, saj je v letih 1584 in 1585 kupil koroška urada Železno Kaplo in Kamen v Podjuni.¹¹⁹ Poleg tega so kranjski stanovi očitno večkrat pisali Koroščem glede tega, kaj name ravajo pripraviti za pogostitev in počastitev deželne kneza.¹²⁰

Temu je sledila ponovna zahteva deželanom, ki so bili določeni, da bodo jezdili nadvojvodu naproti.¹²¹ Korošci so nato Kranjcem odgovorili, da ne nameravajo prirejati banketa ter da bodo Kranjcem poslali dokumente svoje dedne poklonitve.¹²² Koroški odgovor glede banketa je nekoliko nenavaden. Morda je bila z banketom mišljena posebna slavnostna pojedina v Celovcu, do katere res ni prišlo, po drugi strani pa vemo, da sta koroški dedni poklonitvi na Gospodovskem polju 28. januarja 1597 sledila *Te deum* in obed pri Gospe sveti.¹²³

Verjetno so se priprave na dedno poklonitev na Kranjskem nekoliko zavlekle, saj so stanovi grofa Janeza Ambroža Thurna še januarja prosili, naj pri deželnem knezu doseže, da bo Celovec zapustil en dan kasneje.¹²⁴ Grof Janez Ambrož Thurn je nato stanovom poslal svoje mnenje o tem, kako naj bi po-

tekala pričakanje deželnega kneza in dedna poklonitev.¹²⁵ Potem pa se je njegov brat, grof Ahacij Thurn, stanovom pisno opravičil, da zaradi slabosti ne bo mogel jezditi nadvojvodu naproti.¹²⁶ Slabost Ahacija Thurna je bila verjetno le kratkotrajna, saj se je nato 10. februarja energično udeležil razprave v deželnem zboru. Poleg Thurna se je za odsotnost na bližajoči se dedni poklonitvi opravičil tudi Janez Jakob Edling¹²⁷ in kot razlog navedel službene obveznosti pri (notranjeavstrijski) vladi (v Gradcu).¹²⁸

Nato registraturni protokol poroča, da so stanovi grofu Ahaciju Thurnu v korekturo poslali koncept dedne poklonitve.¹²⁹ Na podlagi te notice lahko sklepamo, da je bil med ključnimi političnimi osebnostmi dežele.

V začetku februarja so se stanovi odločili, da bo banket v deželni hiši. Kot dokazuje notica v registraturnem protokolu, je na temo pogostitve med deželani in stanovskimi organi potekala korespondenca, saj protokol poroča, da so stanovi v zvezi s tem dobili več poslanic in odgovorov.¹³⁰

Ferdinandov prihod v Ljubljano

Ferdinand je s svojim spremstvom naposled prišel v Ljubljano v začetku februarja, točni datum njegovega prihoda bi utegnil biti sobota, 8. februar.¹³¹ Ferdinandovo ožje spremstvo so sestavljali: njegova mati nadvojvodinja Marija, mlajša brata nadvojvoda Maksimilijan Ernest (1583–1616) in Leopold (1586–1632)¹³² ter sestre nadvojvodinje Gregorija Maksimilijana (1581–1597) in Margareta (1584–1611), medtem ko je nadvojvodinja Eleonora (1582–1620), ki je tudi bila del spremstva, na Koroškem

¹¹⁶ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 270.

¹¹⁷ »An herrn Abbe zu Sittich per Iren Für D: entgegenritt. Insimili an die andere herrn und Landteut so darfur deputiert werden« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 109r).

¹¹⁸ »Herr Hanns Ambros G: von Thurn, wiert umb Communicirung denen zu Clagenfurt vudter webrender Erbhuldigung für gelassenen Handlung zu dieser E. Er: Landschafft nachrichtung gebetten« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 109r).

¹¹⁹ Janez Ambrož Thurn je nato leta 1601 od nadvojvode Ferdinanda kupil še gospostvo Pliberk na Koroškem in gospostvo Radovljica na Kranjskem (Preinfalk, Grofje Thurn-Valsassina, str. 250).

¹²⁰ »An die von Khärndten nochmals umb bericht, was sy wegen haltung der Fur: Malzeit, und verehrung zuthuen gesinnet« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 109v).

¹²¹ »Erforderung etlicher Herrn und Landtleüt zu Iren Fur: Dur: entgegenritt« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 109v).

¹²² »Die von Khärndten beantworten, das sy von kheimem Pankhet; des sy Iren Fur: Dur: zuhalten gesinnet, wißen: die Erbhuldigungs schriften aber ebist herein Communicieren wollen« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 109v).

¹²³ Gruden, *Zgodovina*, str. 816.

¹²⁴ »Ersuechschreiben an Herrn Hanns Ambrosen v. Thurn: bey Iren Fur: Dur: zu intercediren, damit dero Aufbruch von Clagenfurt umb einen Tag spötter beschehe« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 109v).

¹²⁵ »Herr Hanns Ambros von Thurn bericht wie der entgegenritt Iren Fur: Dur: und die Erbhuldigung anzustellen wäre« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 109v).

¹²⁶ »Herr Ahaz von Thurn endtschuldigt sich, das er zum Fürstlichen entgegenritt, schwachheit halber: nicht erscheinen müge« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 110r).

¹²⁷ Janez Jakob Edling je bil kranjski deželni upravitelj med letoma 1599 in 1611 (Valvasor, *Die Ehre*, IX, str. 76).

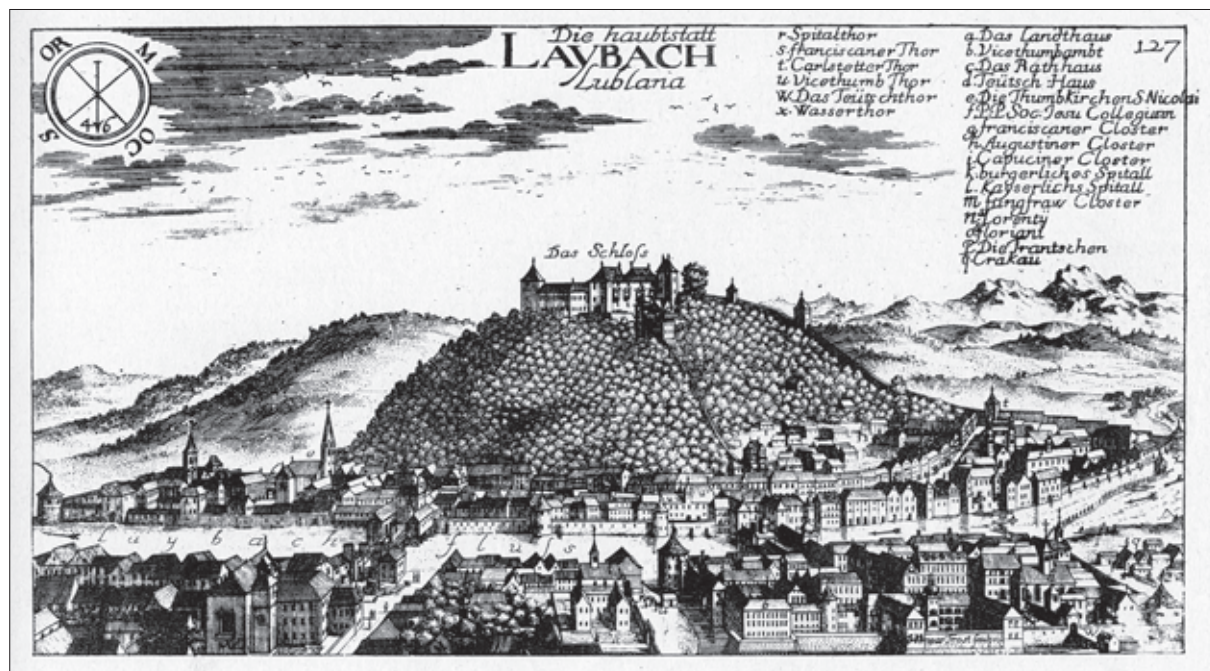
¹²⁸ »Herrn Hanns Jacoben von Edlings entschuldigung, das er zu der Landsfürstlichen Erbhuldigung seines Regierungs dinsts halber nicht erscheinen möge etc.« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 110r).

¹²⁹ »Dem Herrn Achazien G: von Thurn wirt das Concept wegen angeunder Erbhuldigung Communicirt, und zur Correctur überschickt« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 111r).

¹³⁰ »Etliche Mißiuen und Andtworten darauff, das Fürstliche Pankhet, so albie im Landhaus gehalten worden, betreffend« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 9–11, šk. 857, Registratursprotokol 10 (1594–1597), fol. 111v).

¹³¹ Podatek, da je nadvojvoda Ferdinand v Ljubljano prispel 8. februarja, je mogoče najti le pri Fabjančiču (*Ljubljanski sodniki*, 2. zvezek, str. 280), Valvasor (*Čast in slava*, X, str. 353), Dimitz (*Geschichte Krains, III. Theil*, str. 269–270) in Gruden (*Zgodovina*, str. 816) o tem ne poročajo.

¹³² Bireley, *Ferdinand II*, str. 23.

Valvasorjeva veduta Ljubljane iz sedemdesetih let 17. stoletja
(Valvasor, *Topographia Ducatus Carniolae moderna*, št. 127).¹³⁹

zbolela za noricami in ostala tam.¹³³ Poleg nadvojvod in nadvojvodinj so bili v spremstvu tudi cesarski komisarji: koroški deželni glavar grof Janez Ortenburg, »gospod Hagen« in cesarski dvorni svetnik doktor Michael Eheheimb (Eham)¹³⁴ ter deželnoknežja komisarja, bavarski knežji svetnik in kancler v mestu Landshut Johann Dornspurger in svetnik dvorne komore Herman Attems. Po pričevanju *Slave* so visoki gostje ob prihodu najprej obiskali vse ljubljanske cerkve.¹³⁵ Dimitz navaja, da se je nadvojvoda nastanil v škofijskem dvorcu, kjer je prenočeval in kjer je nato potekala tudi dedna poklonitev.¹³⁶ *Slava* sicer izrecno ne poroča, da bi deželni knez prenočil v škofijski palači,¹³⁷ vendar temu v prid govorita dve dejstvi, namreč da je tam 13. februarja potekala dedna poklonitev in da je nato 18. februarja tam Markvard Egkh priredil viteške igre.¹³⁸

Odprtje deželnega zbora (ponedeljek, 10. februar)

Kranjski deželni zbor je začel zasedati 10. februarja ob 8. uri v deželni hiši.¹⁴⁰ Po pričevanju deželnozbornskega protokola so se na poklonitvenem zboru »in grossen anzall« zbrali kranjski deželni stanovci, vendar njihovega točnega števila ne poznamo, saj protokol ne vsebuje prezenčne liste.¹⁴¹ Sklepamo lahko le, da se je poklonitvenega deželnega zbora, kot je bilo običajno ob takšnih slovesnostih, še zlasti če je v Ljubljano prišel tudi deželni knez osebno, udeležilo večje število deželanov, kot se jih je zbralo na običajnih deželnih zborih. Po oceni Matevža Koširja se je kranjskih deželnih zborov v drugi polovici 16. stoletja v povprečju udeleževalo po petdeset deželanov (medtem ko je znan podatek, da se jih je dedne poklonitve leta 1652 udeležilo 110).¹⁴² Kljub temu da število udeležencev poklonitvenega deželnega zbora leta 1597 ni znano, pa na podlagi popisa kranjskih deželanov, ki je po ukazu nadvojvodinje Marije nastal decembra 1590, poznamo točno število oseb, ki so bile v tem času upravičene do udeležbe na kranjskem deželnem zboru. Seznam, ki je po oceni Andreja Nareda realen spisek potencialnih udeležencev kranjskega deželnega zbora okrog leta

¹³³ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 353; Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 270.

¹³⁴ Drugi viri ga imenujejo tudi Michael Oeham ali Michael Ehem.

¹³⁵ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 353.

¹³⁶ Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 271.

¹³⁷ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 353.

¹³⁸ Prav tam, str. 354.

¹³⁹ Valvasorjeva veduta prikazuje Ljubljano konec sedemdesetih let 17. stoletja. Podoba kranjske prestolnice se od leta 1597, ko je sem prispel nadvojvoda Ferdinand, da bi sprejel dedno poklonitev kranjskih stanov, do druge polovice 17. stoletja ni bistveno spremenila. V osemdesetih letih, ki so pretekla od poklonitve leta 1597, je mesto sicer pridobilo nekaj novosti, kot so nova jezuitska cerkev in kolegi, kapucinski samostan in dozidava škofijskega dvorca, vendar so korenite arhitekturne spremembe Ljubljano doletele šele v času baro-

kizacije na prelomu 17. in 18. stoletja (Valvasor, *Topographia*, št. 127).

¹⁴⁰ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotokol No. 7, fol. 261r.

¹⁴¹ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotokol No. 7, fol. 261r.

¹⁴² Košir, *Stanovska uprava*, str. 27.

Anonimni avtor: Cesar Ferdinand II. (NMS, Grafični kabinet, inv. št. G-596, foto: Tomaž Lauko).

1590,¹⁴³ je torej nastal sedem let pred dedno poklonitvijo, vendar lahko sklepamo, da se število članov stanov v sedmih letih od nastanka seznama do dedne poklonitve ni bistveno spremenilo. Kranjske stanove je potemtakem sestavljalo 117 deželanov, od tega 9 prelatov v prvi kuriji,¹⁴⁴ 25 gospodov v drugi kuriji,¹⁴⁵

71 vitezov in oprod v tretji kuriji¹⁴⁶ ter predstavniki 12 deželnoknežjih mest v četrti kuriji.¹⁴⁷

Protokol poroča, da so zasedanje v imenu cesarja in knezov sosskrbnikov odprli cesarski in deželno-knežji komisarji: grof Janez Ambrož Thurn, grof Ja-

Thurn etc.; Herr Wolf Engelbrecht Freyherr zu Auersperg etc. Vß-cokken hauptmann. etc.; Herr Hanns Jacob von Lamberg freyherr zum Stain und Guettenberg. etc.; Herr Hanns Khobenzl freyherr etc. und Ritter; Herr Hanns Khisl freyherr etc. und Ritter; Herr Georg Khisl freyherr etc.; Herr Wolf von Schnitzenbaum freyherr etc.; Herr Lorenz freyherr zu Egg etc.; Herr Nicolaß, Wolf und Georg freyherr zu Egg etc. gebrüeder; Herr Volkhard Freiherr zu Egkh; Herr Hanns Wilhelm von Schnitzenbaum freyherr etc.; Herr Hanns von Lamberg Herr zum Saunstain etc.; Herr Dietrich von Lamberg herr zum Saunstain; Herr Wolf Englbrecht und Wilhelm von Auersperg Herr zu Schoenberg etc. gebrüeder; Herr Georg Lenkhoutsch freyherr etc.; Herr Joseph von Lamberg freyherr zu Orttnegg und Ottenstain etc.» (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 290a, šk. 432, Verzeichnus der Herren vnd Landleüth von allen vier Stenden des Fürstenthums Crain so zu Einem Landtag fürnemlich zuerfordern, fol. 964–966).

¹⁴⁶ Vitezi in oprode: »Franz Christoph Gall zum Ruedolphs-egg und Weixelbach.; Adam Rauber zum Weinegg und Kreid-perg; Philipp und Joseph von Sigersdorf zu Großwinklern und Schratenturn etc. gebrüeder.; Nicolaß Bonnhom zum Wolfsbüchl und Mansburg; Andre und Lorenz Paradeiser zu Neuhaus und Gradisch; Fridrich von Wernegg zum Willingrain; Franz Gall zum Gallstain und Lueg; Maximilian Gall zum Ruedolphsegg und Mareitsch; Christoph von Obritschan zu Altenburg; Hanns Georg und Wilhelm von Lamberg zum Rottenbühl und Habach; Erasm und Hanns von Scheyer zur Ainod und Stegberg; Wilhelm und Franz von Hohenwart zu Gerlachstain; Wolf von Neuhaus zu Neukhoff; Georg Barbo zum Guettenegg und Waxenstain; Georg von Rain zum Starmall; Jacob Cosmus und Hanns die Galln zum Grafenweeg, gebrüeder; Jobst Jacob von Gallenberg zum Galenstain; Hanns Ludwig Saur zu Trefen; Hanns von Wernegg zu Freyhof; Wolf von Wernegg zu Arch; Leopold Raimschußl zum Willdenegg; Jacob von Purkhstall zu Purkstal; Franz und Constantin Wagen zum Wagensperg; Hainrich von Edling; Andre und Philipp von Raunach zu Raunach gebrüeder; Georg Andre Kazianer zu Figaun; Jobst und Christoph Mordachs zum Grobn gebrüeder; Daniel Gall zu S. Georgenperg; Andre Apfaltr zu Ray und Slatenegg; Andre Apfaltr zu Ray und Kreussenbach; Caspar Apfaltr zu Ray und Grienhof; Michael Semenitch zu Siemitsch; Anthoni von Sigersdorf zum Preißegg; Hanns Rasp zu Osterberg; Georg Rasp zu Altenlakh; Erasm Borsch zum Reittenstain; Georg Ainkhörn und Christoph sein-bruder Ainkhörn zum Schönnkhenthurn und Hosperg gebrüeder; Ludwig Gall von S. Georgenperg; Michael und Christoph Zetschkher zum Gritsch; Andre, Mert, Christoph und Wilhelm Galln zum Ruedolphsegg gebrüeder; Andre Gusbitsch zum Erkberstain; Stephan Gusbitsch zu Poganiz; Melhior von Oberburg zu Raidelsegkh; Hanns Barbo zum Guettenegg; Bernhardin und Balthasar Barbo zum Waxenstain gebrüeder; Sigmund und Franz Christoph Schwaben von Liechtenberg zum Tuffstain gebrüeder; Wolf Engelbrecht Schrankler zu Aich; Simon Zuetkouitsch zu Jablaniz; Inocent und Marx Anthoni Muschkhon zum Thurnambart; Leonhard Merheritsch; Esaias Strasser; Joseph und Andrian Mauritschen gebrüeder; Hanns Balthasar Schaurer« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 290a, šk. 432, Verzeichnus der Herren vnd Landleüth von allen vier Stenden des Fürstenthums Crain so zu Einem Landtag fürnemlich zuerfordern, fol. 966–970).

¹⁴⁷ Deželnoknežja mesta in trg: »Hauptstatt Laybach; Statt Crainburg; Statt Stain; Statt Ruedolphswördt; Statt Motling; Statt Gurfeld; Statt Tscherneml; Statt Weichselberg; Statt Radmansdorf; Statt Gotschee; Statt Landstraß; Markt Laafs« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 290a, šk. 432, Verzeichnus der Herren vnd Landleüth von allen vier Stenden des Fürstenthums Crain so zu Einem Landtag fürnemlich zuerfordern, fol. 971).

¹⁴³ Nared, Sezname kranjskega plemstva, str. 325–326.

¹⁴⁴ Prelati: »Herr Bischof zu Laybach; Von dem Capitel des Kheiserlichen Thumbstifts zu Laybach. Herr Dechand; Sebastian Samuilen und Herr Hanns Stamez Capitelsschafer; Herr Abbt zu Sittich; Herr Land Commenthur; Herr Abbt zu unser frauen Prun bei Landstraß; Herr Prior zu Pletriach; Herr Prior zu Franz; Herr Polydor Probst zu Ruedolphswerdt« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 290a, šk. 432, Verzeichnus der Herren vnd Landleüth von allen vier Stenden des Fürstenthums Crain so zu Einem Landtag fürnemlich zuerfordern, fol. 963).

¹⁴⁵ Gospodje: »Herr Hanns Ambroß Graue und Freyherr von Thurn und zum Creüz etc. Landshauptmann in Crain; Herr Wolf Graf und Freyherr von Thurn etc. Landsverwalter alda; Herr Christoph freyherr zu Aursperg etc. Landsverweser; Herr Achaz Graf und Freyherr von Thurn etc.; Herr Andre von Auersperg Herr zu Schönberg ob: ErbLandMarschalch in Crain etc. und obrister in Crabaten; Herr Ludwig graf und Freyherr von

nez Ortenburg, Michael Eham, Johann Dornsperger in Herman Attems (dva od imenovanih cesarskih komisarjev, krški škof Kristof Andrej Spaur in Leonard Harrach, se dedne poklonitve zaradi bolezni nista udeležila). Doktor obojega prava in cesarski državni dvorni svetnik Michael Eham je nato stanovom prebral cesarsko »kredenčno pismo« (s čimer je gotovo mišljeno pooblastilo za dedno poklonitev) in cesarsko inštrukcijo.¹⁴⁸

V kredenčnem pismu ali pooblastilu za dedno poklonitev (*Gewaltbrief per Erbhuldigung*)¹⁴⁹ ki je bilo izdano v Pragi 6. novembra 1596, cesar Rudolf II. kranjskim stanovom nadvojvoda Ferdinanda opisuje kot njihovega naravnega, dednega gospoda in deželnega kneza ter za svoje komisarje imenuje: krškega škofa Kristofa Andreja Spaurja, višjega dednega konjušnika (*obrist Erbstallmaister*) v Avstriji nad Anizo, kneza Leonarda Harracha (ta komisarja sta bila zaradi bolezni odsotna), cesarskega svetnika in dednega dvornega mojstra (*Erblandhofmaister*) na Kranjskem in v Slovenski marki Janeza Ambroža grofa Thurna, dednega maršala poknežene grofije Goriške, grofa Hansa Ortenburškega, deželnega glavarja na Koroškem Hansa barona Hayma Reichenstaina (ta se v popisu komisarjev v deželnozborskem protokolu ne omenja)¹⁵⁰ ter doktorja obojega prava in cesarskega državnega svetnika Michaela Ehama.¹⁵¹

V cesarski inštrukciji (*Khaiserliche Instruction*)¹⁵² Rudolf II. še enkrat poimensko našteje svoje komisarje ter nato povzame dogajanje zadnjih let – od smrti nadvojvode Karla II., ki je cesarja skupaj s še nekaterimi drugimi sorodniki imenoval za skrbnika dežel njegovega mladoletnega naslednika Ferdinanda. Ker je ta dosegel polnoletnost, se je sedaj cesar skupaj s soskrbniki odločil, da stanovom naroči, naj Ferdinanda »... spoznajo, spoštujejo in imajo za svojega nedvomnega dednega gospoda in deželnega kneza [ter] naj mu tudi takoj nujno in pokorno dajo in opravijo dedno poklonitev in vso lastno dolžno, povsem dobrosrčno poslušnost«.¹⁵³

Cesar v svoji inštrukciji kranjske stanove še poziva k poslušnosti in jim veleva, naj novemu dežel-

nemu knezu podajo dedno poklonitev ter naj ničesar ne prejudicirajo. Cesarsko inštrukcijo se je stanovom prebralo ob 9. uri dopoldne, torej uro po odprtju deželnega zbora.¹⁵⁴

Nato je zbor obravnaval še odstopno izjavo in razrešitev nekdanjega gubernatorja, nadvojvoda Maksimilijana Avstrijskega (z dne 27. novembra 1596) ter od komisarjev sprejel prepise teh dokumentov.¹⁵⁵ Dopoldanska seja se je nato končala z zahvalo deželnega maršala barona Herbarda Auersperga komisarjem, začetek popoldanskega zasedanja pa je bil določen za drugo uro.¹⁵⁶

Poleg kredenčnega pisma oziroma pooblastila in inštrukcije, ki ju omenja protokol, je med deželnozborskimi obravnavami mogoče najti še en soroden dokument, namreč razpis dedne poklonitve (*Erbhuldigungsaufschrift*)¹⁵⁷ ki tudi nosi isti datum, tj. 6. november 1596 (Praga). Dokument je za razliko od pooblastila in inštrukcije na Kranjsko dospel že prej, saj ima obliko javnega razglasa. Cesar v njem povzame čas od smrti nadvojvode Karla II. do polnoletnosti nadvojvoda Ferdinanda in poudarja, da so stanovi sedaj, ob koncu gubernatorstev, nadvojvodu Ferdinandu dolžni dedno poklonitev, ter med drugim zapiše: »In nato vam vsem in vsakomur z vso resnostjo milostno svetujemo, da se vi iz vrst prelatov, gospodov in viteštva sami osebno, vi meščani in tržani pa po svojih odposlancih, s polnomočnim pooblastilom zberete na omenjenem deželnem zboru; na vsak način (razen če Bog ne da) se udeležite zgoraj omenjene dedne poklonitve v Ljubljani na določeni deseti dan februarja.«¹⁵⁸

Na hrbtni strani dokumenta je napis: »Unter viertl«, kar pomeni, da je bil dokument poslan na Dolenjsko v spodnjo četrt. Razpis poklonitvenega deželnega zbora so v Ljubljani verjetno večkrat prepisali in kopije razposlali po vsej deželi. Za razliko

¹⁴⁸ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 261r, 261v.

¹⁴⁹ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 2, *Gewaltbrief per Erbhuldigung*.

¹⁵⁰ Glej seznam cesarskih in deželnoknežjih deželnozborskih komisarjev: ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 261v.

¹⁵¹ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 2, *Gewaltbrief per Erbhuldigung*.

¹⁵² ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, N° 3, *Abschrift Khaiserlicher Instruction*.

¹⁵³ »... für Iren unwidersprechlichen Erbherrn und Landsfürsten erkhennen, ehen und halten, Ime auch die Erbhuldigung, und alle schuldige gehorsamb ganz guett herzigelich zueraigen, als bald unwäiger: und gehorsamlich erstatten unnd laissten« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, N° 3, *Abschrift Khaiserlicher Instruction*, fol. 6).

¹⁵⁴ »Den 10 Tag Februarii 9 Vormittags am Landhaus verlesen worden« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, N° 3, *Abschrift Khaiserlicher Instruction*).

¹⁵⁵ Dokument je hranjen v zbirki deželnozborskih obravnav: ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 10, *Collationierte gefertigte Abschrift, der ledig Zellung derer irer Fur: Dur: Erzherzogen Maximiliano zu Österreich etc. als Gubernatori, durch dise drey Lande und derselben angerante Herrschaften, gelaisten Huldigung und glübde. Datiert zu Wienn, den 27 Tag Nouembris 96 Jars.*

¹⁵⁶ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 261r–261v.

¹⁵⁷ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 5, *Erbhuldigungsaufschrift*.

¹⁵⁸ Prosti prevod besedila: »Und empfehlen Euch darauf Allen und Yeden, mit ganzen ernst gnedigist, daß Ir die von Pralaten, Herren und Ritterschafft in aigen Personen; und Ir die von Stetten und Märckhten durch Eure Abgesantte, mit volmechtigen Gewaltt [...] hinder sich bringen auf den gemelten Landtag, den (ausser Gottes gewalt) unfailbarlich dahin auf Laibach erscheinet abberuerte Erbhuldigung auf angedeynten z[e]ben[den] tag February, allso zuthuen: ...« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 5, *Erbhuldigungsaufschrift*).

od pooblastila in inštrukcije, ki so ju stanovom na prvi seji deželnega zbora predstavili cesarski komisariji, razpis daje vtis, da naj bi bil javno prebran vsem prebivalcem dežele.¹⁵⁹

Glede dopoldanskega dogajanja v »Lontovžu« *Slava* poroča, da so cesarski komisariji »grof Ortenburški«, »gospod pl. Hagen« (ta se v protokolu ne omenja) in Michael »Oeham« (mišljen je Eham) zboru podali »deželnoknežno propozicijo«,¹⁶⁰ kar ne drži, saj je propozicijo deželnemu zboru 14. februarja nadvojvoda predstavil sam. Dimitz navaja, da je nadvojvoda Ferdinand hotel osebno odpreti kranjski deželni zbor, o čemer *Slava* ne poroča.¹⁶¹

Ob dveh popoldne se je razprava v deželnem zboru nadaljevala, zbrani deželani so še enkrat poslušali cesarsko inštrukcijo in odločili, da ni treba ponovno brati drugih dveh dokumentov (pooblastila in Maksimilijanove razrešitve).¹⁶² Deželni glavar Jurij Lenkovič je predlagal, naj se poleg zahvale cesarju pisno odgovori tudi nekdanjemu gubernatorju, nadvojvodu Maksimilijanu. Drugi je govoril Ahacij Thurn, ki se je v tej zadevi strinjal z deželnim glavarjem ter nato dodal, da je treba, še preden stanovi opravijo dedno poklonitev, deželnemu knezu pisno sporočiti, naj se stanove pusti v njihovi izpovedani in priznani augsburški veroizpovedi.¹⁶³

Stiški opat Lavrencij Zupan je delil mnenje z deželnim glavarjem Lenkovičem, grof Ludvik Thurn se je strinjal z Ahacijem Thurnom, kostanjeviški opat Tomaž Jernej se je strinjal z Lenkovičem. Deželni upravnik Nikolaj Bonomo¹⁶⁴ je predlagal, naj se mnenje Ahacija Thurna zapiše in da prebrati vsem. Vsi so se strinjali, da se to zapiše in prebere, nato pa naj vsak doda še svoje popravke.¹⁶⁵

Deželni upravitelj Juri Khisl ni imel nič proti takojšnji dedni poklonitvi in je predlagal, da se *gravamina* in druge pritožbe deželnemu knezu vroči po poklonitvi. Polidor Montagnana je zagovarjal mnenje deželnega glavarja Lenkoviča, Ruprecht Herberstein pa je poudarjal, da ne gre zavračati dedne poklonitve, temveč naj se pritožbe izroči deželnoknežjim komisarjem.¹⁶⁶

Ljubljanski stolni dekan Tomaž Hren je pritrdil mnenju deželnega upravitelja Jurija Khisla, da dedne

poklonitve ne gre odklanjati ter da naj se z vsemi pritožbami počaka na čas po njej.¹⁶⁷

Nikolaj Egkh in Janez Bonomo sta pritrdila mnenju Ahacija Thurna, komtur pri sv. Petru pa deželnemu glavarju Lenkoviču.¹⁶⁸ Navzoči so bili še: Kristof Moscon, »gospod« Gotscheer, »gospod« Paradeiser, »gospod« Raumschissl, »gospod« Rainer, »gospod« Still[...], »gospod« Katzianer ter predstavniki mest Ljubljana, Novo mesto, Metlika, Krško in Kočevje.¹⁶⁹

Stanovi so naposled sklenili, da ne bodo nasprotovali dedni poklonitvi, temveč jo bodo sprejeli, in čeprav imajo pritožbe, jih bodo predložili šele po dedni poklonitvi, ter določili, da dopis o tem komisarjem izročijo naslednji dan med 8. in 9. uro popoldne (stanovski dopis v fondu deželnih stanov ni ohranjen, pač pa je ohranjen odgovor komisarjev).¹⁷⁰ Kot prisotne protokol navaja: grofa Ahacija Thurna, stiškega opata (Lavrencija Zupana), deželnega upravitelja Jurija Khisla, deželnega upravnika Nikolaja Bonoma, grofa Ludwiga, Janeza Bonoma, Franca Galla, deželnega glavarja (Jurija Lenkoviča), Ludvika Sauerja in kostanjeviškega opata Tomaža Jerneja.¹⁷¹

Nato protokol pravi, da so prisotni po odhodu duhovščine prebrali pisanje, v katerem je vključen verski protest augsburške veroizpovedi, in iz besedila izpustili besedo »assekuration« ter sklenili, da bo to pisanje deželnemu knezu izročeno pred samo poklonitvijo.¹⁷² Stanovi so torej naslednji dan komisarje obvestili, da so pripravljeni podati dedno poklonitev, deželni zbor pa je z zasedanjem nadaljeval po poklonitvi, tj. 14. februarja, ko je nadvojvoda Ferdinand zboru osebno podal propozicijo.¹⁷³

Kljub temu da deželnozborski protokol ne poroča

¹⁵⁹ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 5, *Erbuldigungsaußschreibung*.

¹⁶⁰ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 353.

¹⁶¹ Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 270; Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 353.

¹⁶² ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 262r.

¹⁶³ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 262r.

¹⁶⁴ Nikolaj Bonomo je bil deželni upravnik med letoma 1595 in 1598; glej: Valvasor, *Die Ehre*, IX, str. 71.

¹⁶⁵ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 262r.

¹⁶⁶ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 262v.

¹⁶⁷ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 262v.

¹⁶⁸ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 262v.

¹⁶⁹ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 262v.

¹⁷⁰ Glej odgovor komisarjev z dne 12. februarja v deželnozborskih obravnavah: ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 5, *Von den Kaiser: unnd Fürstlichen Herrn Commissarien Einer Er: Lanndtschafft in Crain zuubergeben. Den 12. Feb: 97: Jars. uberantwortet*.

¹⁷¹ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 263r.

¹⁷² Ta citat je zelo pomemben, saj daje posredno slutiti, da je med stanom katoliške duhovščine in ostalimi deželani augsburške veroizpovedi prišlo do spora glede vprašanja verskih koncepcij za protestante, sam spor se v protokolu sicer ne omenja. »Vollend und nach abtretung der geistlichen, ist auch dise, auf Ir Fur: Dur: gestelte schrift, darinen die religions protestation der Augspurgischen Confession, expresste vermeldet, verlesen, und mit außlassung des warts assikuration[?] apsuotiert[?] worden. Solche schrift solle vor der Erbbuldigung uberreicht worden« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 263r).

¹⁷³ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 9, *Doctor Wolfgang Jöchlingers: Fürstlichen gebaimen Raths und Hof vier Canzlers Rod: bey Ir Fhr: Dhr: Herrn Herrn Ferdinanden Erzherzogen zu ossterreich ersten Landtag in Crain: gehalten den 14. february Anno 1597ten*; glej tudi: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 353.

o morebitnem sporu med katoliškimi prelati in deželani augsburške veroizpovedi, iz drugih virov izve-
mo, da je do spora prišlo. Ljubljanski stolni dekan in
kasnejši škof Tomaž Hren si je namreč zabeležil, da
so na popoldanskem zasedanju deželnega zbora člani
duhovniškega stanu nasprotovali verskim koncesi-
jam za augsburško veroizpoved in da je Ahacij Thurn
proti Hrenu ostro nastopil: »10. februarja 1597 je bila
prek cesarskih poslancev, gospoda grofa Ortenburga, go-
spoda Hayma in gospoda Ehama,¹⁷⁴ v deželni hiši po-
dana propozicija, da se v imenu svetega cesarskega veli-
čanstva presvetlega kneza Ferdinanda javno postavi za
vojvodo dežele in vojvodine. Po kosilu smo [udeleženci
zbora] razpravljali; duhovniki in prelati smo poudarili
probleme glede vere in glede tega, da bi dopustili izva-
janje augsburške veroizpovedi. Ahacij (grof Thurn) je
divje govoril proti meni.«¹⁷⁵

Zanimivo je, da deželnozborski protokol o besed-
nem dvoboju ne poroča, čeprav stavek »nach abtret-
tung der geistlichen« daje slutiti, da je med člani stanov
prišlo do trenj na konfesionalni podlagi. Poročilo o
prepirlu najdemo tudi v *Slavi*, ki pravi, da je deželni
zbor popoldne razpravljal o pravici izvajanja bogo-
služja po augsburški veroizpovedi, nakar je prišlo do
ostrih sporov. Glavni spor naj bi se vnel med Aha-
cijem Thurnom in ljubljanskim stolnim dekanom
Tomažem Hrenom. Po navedbah *Slave* je bil Thurn
tisti, ki je ostreje govoril: »Pri tem je Ahacij Thurn prav
burno govoril zoper Tomaža Hrena, takratnega dekana
v Ljubljani.«¹⁷⁶

Verjetno je tudi *Slavinemu* poročilo kot vir služila
zgoraj navedena Hrenova notica. Le ugibamo lah-
ko, zakaj spor ni bil zapisan v protokol, kjer najdemo
samo zabeležko, da se je stolni dekan (Hren) strinjal
z mnenjem deželnega upravnika Jurija Khisla ter
da so prelati zapustili zasedanje.¹⁷⁷ Hrenovi notici
lahko verjamemo, saj je vzajemna nenaklonjenost
med njim in grofom Thurnom botrovala tudi bodo-
čim sporom. Tako sta se 9. februarja 1599 ponov-
no zapletla v konflikt, tokrat precedenčne narave.¹⁷⁸
Tomaž Hren se je v deželnem zboru sicer pojavljal
že od leta 1595 dalje, vendar je ob dedni poklonitvi

prvič energično in odločilno posegel v politično živ-
ljenje svoje dežele.¹⁷⁹

Dimitz v svojem opisu zasedanja navaja, da je grof
Ahacij Thurn, ki je bil tudi sicer glasnik kranjskih
protestantov, zagovarjal stališče, naj se verske pritož-
be prinese na plano pred dedno poklonitvijo, da bi
tako dobili zagotovilo za ogrožene verske svoboščine.
Proti Thurnovemu predlogu naj bi nastopil Tomaž
Hren, ki je po Dimitzevih navedbah s svojim mne-
njem prodril, saj je deželni zbor sklenil, da se verske
pritožbe rešuje po dedni poklonitvi.¹⁸⁰ Dimitz dalje
ocenjuje, da je bodoči škof in vodja protireformacij-
ske komisije na Kranjskem s tem izbojeval svojo prvo
zmago z dolgoročnimi posledicami, kajti, tako Di-
mitz, četudi bi bili stanovi po odstopu duhovščine
od tega predloga sklenili, da prošnjo v zadevi verske
svobode, ki je bila že pripravljena, še pred dedno po-
klonitvijo izročijo nadvojvodu, ta prošnja ne bi bila
več v imenu deželnega zbora, temveč le še v imenu
protestantskih deželanov. S tem je bila demonstracija
že ublažena.¹⁸¹ Ta sklep ne drži povsem, kajti deželni
zbor se je odločil, da dedne poklonitve nadvojvodu
ne bo pogojeval s svojimi verskimi pravicami, hkra-
ti pa so se deželani augsburške veroizpovedi odločili
pričakovanja, da bodo smeli ostati v svoji veri, strniti
v spomenici ter jo še pred poklonitvijo predati dežel-
nemu knezu, do česar je tudi prišlo.

Naslednji dan, 11. februarja, med 8. in 9. uro do-
poldne so stanovi komisarje pisno obvestili, da so
pripravljene podati dedno poklonitev, vendar se ta
dokument, ki je bil sestavljen na popoldanski seji 10.
februarja v deželnozborskih obravnavah, ni ohranil
niti v konceptu,¹⁸² je pa v zbirki ohranjen odgovor
komisarjev na stanovski pristanek. Ta dokument je
datiran z 12. februarjem 1597; komisarji v njem od-
govarjajo na izjavo stanov, da so pripravljene opravi-
titi dedno poklonitev, in izražajo zadovoljstvo s to
odločitvijo. Istega dne kot odgovor komisarjem pa
so deželani, ki so pripadali augsburški veroizpovedi,
sestavili še pismo nadvojvodu Ferdinandu, in sicer v
zvezi s svojo versko prakso.¹⁸³

¹⁷⁴ Radics je transkribiral: »Chan (Cham?)« (Radics, Reformation-Geschichte, str. 74), vendar na podlagi drugih virov izve-
mo, da gre za dr. Michaela Ehama (glej: Loserth, *Acten Ferdinand II.*, 1. Band, str. XXXIII).

¹⁷⁵ Prosti prevod besedila: »1597, Febr. 10. Propositio per Caesareanos Commissarios facta est in Palatio provincialium D. Comitem ab Ortenburg, D. ab Haym, et D. Michaellem Eham in qua nomine S. C. Maj. et Principum Sereniss. Ferd. dux provinciae et Ducatus proponit. A Prandio in Consilio disputatum fuit; gravamina religionis, sive admissionis Exercitii Augustanae confessionis per nos Spirituales et Praelatos expuncta. Achazius (Comes a Thurn) in me debac[ul]abatur« (Radics, Reformation-Geschichte, str. 74).

¹⁷⁶ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 353; primerjaj prevod: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 353.

¹⁷⁷ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 262v, 263r.

¹⁷⁸ ARS, AS 2, DSK, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, § 47.

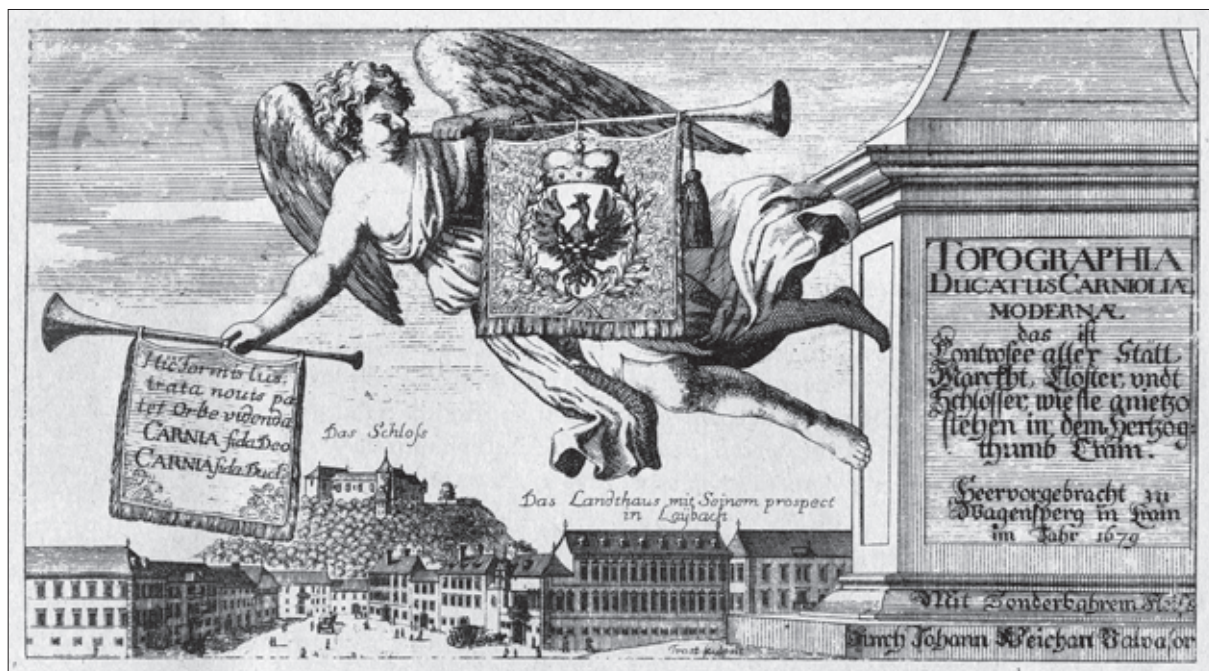
¹⁷⁹ Glej: ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 937, *Carnioliae Pragmatica*, Pars I., Prot. 7, § 3.

¹⁸⁰ Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 270.

¹⁸¹ »Chrön, dessen Name bald mit dem Untergange der Reformation in Krain auf immer verwebt werden sollte, erfocht seinen ersten folgenreichen Sieg. Denn wenn auch die Stände nach dem Abtreten der Geistlichen den Beschluss fassten, die bereits entworfene Eingabe inbetreff der Religionsfreiheit vor der Huldigung dem Erzherzog zu überreichen, so konnte dies doch nicht mehr im Namen des Landtags, sondern nur im Namen der protestantischen Landtagsmitglieder geschehen, und der demonstration war damit die Spitze abgebrochen« (Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 270).

¹⁸² ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 5, *Von den Kaiser: unnd Fürstlichen Herrn Commissarien Einer Er: Lanndtschafft in Crain zuubergeben. Den 12. Feb: 97: Jars. uberantwortet.*

¹⁸³ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 7, *N: dern Stende Ainer Er: La: in Crain den Augspurgerischen Confession zuegeben [...]*.

Kranjska deželna hiša »Lontovž« na Valvasorjevi veduti (Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*).¹⁸⁴

Deželnoknežja avdiencia (sreda, 12. februar)

V sredo, 12. februarja dopoldne, je imel nadvojvoda Ferdinand avdienco v škofijskem dvorcu in tam sprejel predstavnike dežele. To sklepamo na podlagi hrbtné notice na stanovski spomenici nadvojvodu.¹⁸⁵ Spomenico deželanov augsburške veroizpovedi je kranjski deželni maršal baron Herbard Auersperg¹⁸⁶ ob prisotnosti stanov med avdienco v škofijskem dvorcu predstavil nadvojvodu Ferdinandu. Stanovi so v spomenici spomnili na težke boje z »dednim sovražnikom« Turkom in orisali potek dogodkov v času gubernatorstva. Nato so poudarili svojo pripadnost augsburški veroizpovedi in dodali, da so ne glede na vse tudi sami pripravljeni podati dedno poklonitev nadvojvodu, rekoč, da so sicer imeli pomisleke, vendar bodo kljub temu prisegli brez nasprotovanja in s tem ne bodo izgubili svojega dušnega blaga.

Po izpovedi vdanosti protestantski stanovi orišejo zgodovinski razvoj svojih verskih pravic. Augsburško veroizpoved naj bi v miru izpovedovali že v času ce-

sarja Ferdinanda (I.), kar se je nadaljevalo pod njegovim sinom, nadvojvodom Karlom II., ki jih je tudi pustil, da so izpovedovali svojo protestantsko vero. Nato se stanovi sklicujejo na štajersko (»graško«) pacifikacijo z dne 24. februarja 1572 (ta je sicer veljala le za štajersko plemstvo) in nadaljujejo z »univerzalnim deželnim zborom«, ki je potekal v Brucku na Muri leta 1578, na katerem je isti deželni knez sam obnovil in potrdil te verske svoboščine. Stanovi trdijo, da je bilo tedaj obljubljeni, da se zaradi vere ne bo nikomur nič zgodilo. To je leta 1591 potrdil tudi cesar (Rudolf II.) s posebno resolucijo. Stanovi augsburške veroizpovedi želijo enako zaščito in varstvo tudi v bodoče ter zagotavljajo, da so se odločili vztrajati v svoji veri in da bodo potrpežljivi vse, kar jim bo poslal Bog.

Nato protestantski stanovi Ferdinanda prosijo, naj jim še naprej pusti njihovo veroizpoved, da se tako zaradi vere nikomur ne bo treba pritoževati, naj evangeličanski pridigarji in učitelji ostanejo v deželi ter naj bodo protestanti pripuščeni v urade in službe glede na svoje sposobnosti. Kot argument navajajo, da se Kranjci skupaj s Štajerci in Korošci borijo proti Turkom in da v boju s Hasan pašo iz Bosne že dolgo žrtvujejo svoje premoženje in kri za obrambo svoje in drugih dežel.¹⁸⁷

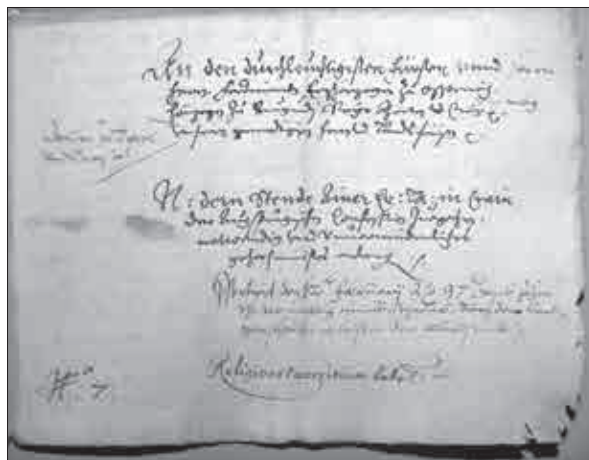
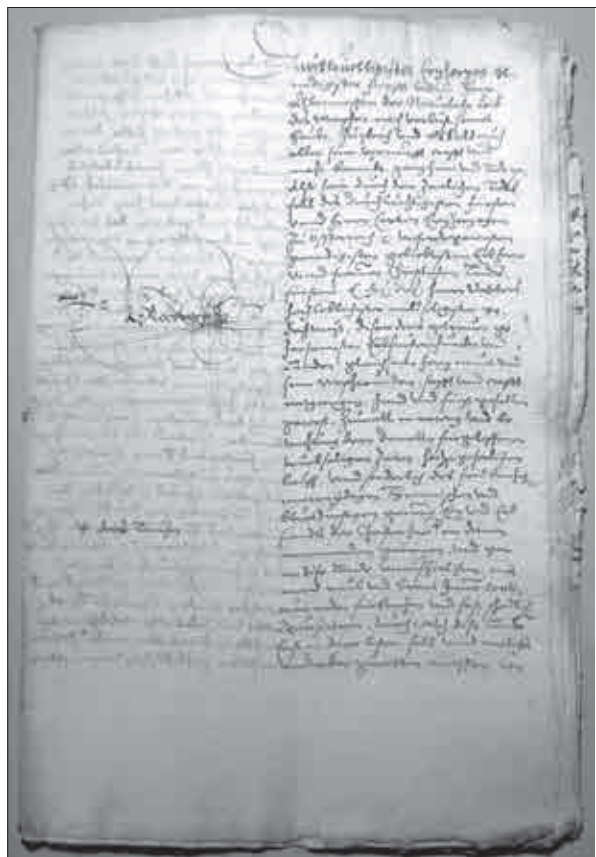
Spomenico kranjskih stanov augsburške veroizpovedi, ki jo je deželni maršal v spremstvu drugih protestantskih veljakov predal nadvojvodu, lahko

¹⁸⁴ Valvasorjeva veduta iz leta 1679 prikazuje novi trg Lontovž in Ljubljanski grad (Valvasor, *Topographia*, »Das Landthaus mit Seinem prospect in Laybach«). Lontovž je prikazan v stavbi podobni, ki jo je dobil po potresu leta 1511 in jo obdržal do prezidav v 18. stoletju in potresa leta 1895 (Hrausky in Koželj, *Arhitekturni vodnik*, str. 61). Stavba je torej imela enak videz leta 1597, ko je v njej zasedal poklonitveni deželni zbor.

¹⁸⁵ »Propontiert den 12ten Februarii Anno 97ten umb Zehen Uhr vor mittig im Bisthumb, durch den Landmarschalch, in beisein der Landstende etc.« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, N° 7, N: dern Stende Ainer Er: La: in Crain den Augspurgerischen Confession zuegehen [...]).

¹⁸⁶ Glej: Preinfalk, *Auerspergi*, str. 446.

¹⁸⁷ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 7. An den Durchlauchtigsten Fürsten unnd Herrn, herrn, Ferdinanden Erzherzogen zu Oesterreich.

Koncept spomenice kranjskih stanov glede augsburške veroizpovedi; dokument je bil nadvojvodu izročen 12. februarja 1597 ob 10. uri dopoldan v škofijskem dvorcu v Ljubljani (»Propontiert den 12ten Februarii Anno 97ten umb Zehen Uhr vor mittig im Bisthumb, durch den Landmarschalch, in beisein der Landstende etc.«) (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, No. 7, N: dern Stende Ainer Er: La: in Crain den Augspurgerischen Confession zuegehen [...]).

razumemo kot poskus protestantskih stanov, da bi novemu deželnemu knezu izrazili svoje pričakovanja, da bodo verske razmere ostale take, kot so bile v času Karla II. in gubernatorstva. Na žalost je v zbirki deželnozborskih obravnav ohranjen le koncept spomenice, ki ne vsebuje podpisov deželanov augsburške veroizpovedi. Prav tako ni znano, kaj je Ferdinand stanovom odgovoril. Možno sta dve zgolj hipotetični sklepanji, namreč da je stanovom odvrnil, da verske zadeve ne sodijo v okvir dedne poklonitve, ali da je spomenico sprejel in obljubil odgovor nanjo po dedni poklonitvi. Seveda gre tu zaenkrat zgolj za ugibanja.

Dedna poklonitev (četrtek, 13. februar)

Do dedne poklonitve je prišlo 13. februarja. Dimitz opozarja na dejstvo, da se je to slovesno dejanje odvijalo v škofijskem dvorcu, kjer se je nastanil nadvojvoda, in ne v deželni hiši, kot je bilo običajno.¹⁸⁸ Slava poda naslednji opis slovesnosti: »Najprej je imel govor cesarski komisar doktor Michael pl. Oeham, na to je odgovoril maršal Herbard pl. Auersperg. Temu je s svojim govorom sledil doktor Wolfgang Jöchlinger, nadvojvodski kancler. Na koncu je govoril tudi nadvojvoda Ferdinand sam. Deželni glavar, gospod Jurij Lenkovič, je proponiral prisego.«¹⁸⁹

Vsebinska govorov, ki so jih imeli veljaki in nadvojvoda pred dedno prisego, na žalost še ni znana. Ohranjena pa je točna vsebina dedne prisega nadvojvode Ferdinanda in kranjskih deželnih stanov. Besedilo prisega vsebuje zbirka kranjskih deželnih ročinov *Landts=Handtvesst Deß Lößlichen Hözogthumbs Crain [...]*.¹⁹⁰ Vsebinsko vzajemne prisega tu podajamo v prostem prevodu:

Naslednjo prisego je knežji visokosti nadvojvodi Ferdinandu Avstrijskemu itd. ob dedni poklonitvi leta 1597 prebral gospod deželni glavar na Kranjskem, gospod Gregor Lenkovič, baron na Pobrežju ob Kolpi itd.

Presvetli knez in gospod, gospod Ferdinand, nadvojvoda v Avstriji, vojvoda Štajerske, Koroške, Kranjske in gospod v Slovenski marki, Metliki, Istri in na Krasu, milostljivi gospod itd. Vaša knežja visokost bodo prisegli z isto prisego kot bodoči gospod in deželni knez na Kranjskem, gospod v Slovenski marki, Metliki, Istri in na Krasu vsem deželanom, gospodom, vitezom in oprodam kneževine Kranjske, skupaj s pridruženimi gospo-

el von Oeham / eine Rede: darauf der marschall / Herbard von Aursperg antwortete. Deme Doctor Wolfgangus Jöchlinger / erzherzoglicher Canzler / mit seiner Rede / folgte. Endlich redete auch Erz=Herzog Ferdinandus Selbst. Der Lands=Hauptmann / Herr Georg Lenkowitz / proponirte das Jurament» (Valvasor, Die Ehre, X, str. 353; primerjaj: Valvasor, Čast in slava, X, str. 353).

¹⁹⁰ ARS, SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I/7r, *Landts=Handtvesst Deß Lößlichen Hözogthumbs Crain [...]*. Laybach, 1687, fol. 77–78.

¹⁸⁸ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 270–271.

¹⁸⁹ »Zuforderst that der Keyserliche Commissarius, Doctor Micha-

stvi Slovensko marko, Metliko, Istro in Krasom, da bodo vam ter vsem vašim dedicem in potomcem vedno pustili vse pravice, svoboščine in dobre navade, kot izhajajo že iz starih časov in kot jih dokazujejo pisma predhodnikov vaše knežje visokosti. K temu bodo ta ista pisma brez škode potrdili in obnovili s pismom njegove knežje visokosti.

Potem je njihova knežja visokost ustala, snela z glave baretko in ponovila za gospodom deželnim glavarjem, z dvignjenimi prsti, kot sledi:

Kar nam je bilo sedaj prebrano, prisegamo s svojo prisego vsem deželanom kneževine Kranjske, skupaj s pridruženimi gospodovi Slovensko marko, Metliko, Istro in Krasom, trajno, trdno in neprelomljivo spoštovati, zvesto brez vsakršne škode. Tako nam Bog pomagaj in vsi svetniki itd.

Sledi prisega deželnih stanov na Kranjskem:

Mi, deželni stanovi vojvodine Kranjske, obljubljamo in prisegamo vam, presvetlemu knezu in gospodu, gospodu Ferdinandu nadvojvodu v Avstriji, vojvodu Štajerske [itd.], kot našemu milostnemu, pravemu, naravnemu dednemu deželnemu knezu in bodočemu vladajočemu gospodu na Kranjskem, vašo knežjo visokost pošteno podpirati in od vaše knežje visokosti itd. odvracati škodo, tudi da bomo zvesti in poslušni, kot je po pravici že od starih časov in brez škode. Tako nam Bog pomagaj in sveti evangelij itd.¹⁹¹

¹⁹¹ Prosti prevod besedila: »[77] Nachfolgende Aydtspflicht / Ist der Fürstl: Durchleucht: Ertzhörtzogen Ferdinanden zu Oessterreich / etc. Bey der beschenehen Erbhuldigung / deß 1597. Jahres durch den Herrn Landts=Hauptmann in Crain / Herren Georgen Lenkoviatischen Freyherrn zum Freyenthurn / an der Khulp / etc. fürgelesen worden.

Durchleuchtigster Fürst und Herr / Herr Ferdinand Ertzhörtzog zu Oesterreich / Hörtzog zu Steyr / Khärndten / Crain / und Herr auff der Windischen March / Möttling / Ysterreich / und Kharst / Gnedigster Herr etc. Ewer Fürstl. Durchl: werden schwören mit derselben Aydt / als khönfftiger Herr und Landtsfürst in Crain / Herr auff der Windischen March / Möttling / Ysterreich / und Kharst / allen Landtleüthen / Herren / Ritters / und Khnechten / deß bestimmbten Fürstenthumbs Crain / mit sampt den angerichten Herrschafften / Windischen March / Möttling / Ysterreich und Kharst / Sie / und all Ihre Erben und Nachkommen / bey allen den Rechten / Freyheiten / und guetten Gewonheiten / als das von allter herkommen ist / und das Ewr Fürstl. Durchl: Vorfordern Brieff beweisen / in allwegstätt ballten / auch dabey gantzlich bleiben lassen: Darzue dieselben Brieff / mit derselben Ewr Fürstl: Durchleucht: Brieffen / bestätten und vernewern wollen / vngefährlich.

V Nach= [78] Nach solchem Ihr Fürstl: Durchl: auffgestanden / das Paret ab dem Haupt genommen / und Ihne Herren Landts=hauptmann / mit auffgeregten Fingern / nachgesprochen / wie folgt:

Als uns ietzo vorgelesen ist / Schwören wir mit vnserm Ayd / gemainer Landtschafft deß Fürstenthumbs Crain / mit sampt den angerichten Herrschafften / der Windischen March / Möttling / Ysterreich / und Kharst / stätt / vesst / und unzerbrochen zuhalten / Treulich ohne alles Gefähr. Als vns Gott helff / vnd alle Heilligen / etc.

Folgt gemainer Landtschafft in Crain / Aydts=Pflicht

Wir gemaine Landtschafft deß Hörtzogthumbs Crain / geloben und schwören / Euch dem Durchleuchtigsten Fürsten und Herrn / Herrn Ferdinanden Ertzhörtzogen zu Oessterreich / Hörtzogen zu Steyr / als unsern Gnedigsten rechten Natürlichen Erb=Landts Fürsten / und khönfftigen Regierenden Herrn

Opozoriti kaže na to, da se je konfesionalni prepad med katoliškim deželnim knezom in pretežno protestantskimi stanovi odrazil tudi v različnih pri-sežnih vzorcih. Ferdinand je s katoliško formulo »Als vns Gott helff / vnd alle Heilligen / etc.« prisegel pri Bogu in vseh svetnikih, stanovi pa s protestantsko »Als uns Gott helff / und das Heillig Evangelium / etc.« pri Bogu in svetem evangeliju. Naj opozorimo, da je Ferdinandov oče Karel II. 28. aprila 1564, ko je v Ljubljani sprejel dedno poklonitev, tudi sam prisegel s stanovsko protestantsko formulo pri Bogu in svetem evangeliju.¹⁹² Poleg tega je znano, da je leta 1564, ko je bila opravljena dedna poklonitev, nadvojvoda Karel II. v spremstvu stanovskega odbora odšel do stolnice, kjer se je udeležil slovesne maše. Člani odbora se maše niso udeležili, temveč so odšli v špitalsko cerkev poslušat pridigo Primoža Trubarja ter so nato deželnega kneza spet počakali pred stolnico.¹⁹³ Za dedno poklonitev Ferdinandu leta 1597 nimamo poročil, da bi se deželni knez in stanovi na dan poklonitve udeležili maše.¹⁹⁴

Krajše poročilo o dedni poklonitvi je ohranjeno tudi med deželnozborskimi obravnavami, sestavil ga je deželnoknežji tajni svetnik in dvorni kancler Wolfgang Jöchlinger.¹⁹⁵ V zbirki deželnozborskih obravnav pa je tudi seznam dednih služb na Kranjskem, katerih nosilci so se udeležili dedne poklonitve, medtem ko popisa udeležencev slovesnosti ob prisegi v škofijskem dvorcu zaenkrat še ne poznamo.¹⁹⁶

Prisegama so sledile topovske salve z ljubljanskega gradu,¹⁹⁷ nato pa so se vsi prisotni napotili k nadvojvodskemu banketu, kjer so gostje sedeli pri

in Crain / Ewr Fürstl: Durchleucht: Frommen zu fürdern / und Ewer Fürstl: Durchleucht: etc. Schaden zu wenden / auch getrew / und gehorsamb zusein / als das von Alter mit Recht herkommen ist. ungefährlich. Als uns Gott helff / und das Heillig Evangelium / etc.« (ARS, SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I/7r, Landts=Handtvest Deß Löblichen Hózogthumbs Crain [...]. Laybach, 1687, fol. 77–78).

¹⁹² Nared, Kranjski deželni privilegiji, str. 57, 60; Gruden, Zgodovina, str. 653–654.

¹⁹³ Gruden, Zgodovina, str. 653–654.

¹⁹⁴ Dimitz, Geschichte Krains, III. Theil, str. 271; Valvasor, Čast in slava, X, str. 353.

¹⁹⁵ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, N° 8, Doctor Wolffgangen Tschlingere, Für: D: etc. Gebaimen Raths und Hof vier Canzlers. Rod. bey Ir Fur: D: herrn, herrn Ferdinanden Erzherzogen zu Oesterreich. Erbhuldigung in Crain Gebalten den 13 February, Anno etc. im 1597ten.

¹⁹⁶ To so bili: »Erblandmarschalch und ErbCammrer: die herren von Auersperg gebrüedern etc.; Erblandhofmaister, herren Grauen von Thurn etc. gebrüeder etc.; Erblandstallmaister, die herren von Lamberg Freyherrn zum Stain etc. unter denen iezigen Zeit kheiner Vogtbar; Erblandjägermaister, die herren Khisl Freyherren etc. gebrüeder; Erblandstallmaister, die Freyherren zu Egkh etc. gebrüeder; Erblandmundschenkh, die Herrn von Tschernembel etc.; Erbtrenksoß, die herren von Hochenwart« (ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, Verzeichnus der Erbamter in Crain).

¹⁹⁷ Dimitz, Geschichte Krains, III. Theil, str. 271. Slava poroča le o topovskem streljanju, ne o tem, da bi topovi streljali z gradu (Valvasor, Čast in slava, X, str. 353).

Škofjski dvorec v Ljubljani (detajl iz Valvasorjeve velike vedute Ljubljane 1689).¹⁹⁸

sedemnajstih mizah.¹⁹⁹ *Slava* ob koncu opisa Ferdinandovega obiska poroča, da so stanovi knezu v deželni hiši dali postreči s »krasnim obedom«, gostiji pa je sledil ples.²⁰⁰ Dedno poklonitev so v svojem letopisu komentirali tudi ljubljanski jezuiti: »Tako po našem prihodu je prišel presvetli nadvojvoda Ferdinand, da bi od svoje vojvodine Kranjske sprejel prisego zvestobe. Naši so se morali zelo truditi, da ne bi bila s prisego podeljena in sprejeta kakšna obljuba, ki bi dovoljevala luteransko krivo vero, in z božjo pomočjo je zadeva uspešla, kakor so želeli.«²⁰¹

Deželnoknežja propozicija (petek, 14. februar)

Slava poroča, da je nadvojvoda tega dne sam podal propozicijo deželnemu zboru.²⁰² V deželnozborskih obravnavah je poročilo o Ferdinandovi udeležbi deželnega zbora, ki ga je sestavil zgoraj omenjeni Wolfgang Jöchlinger. Ta poroča, da je beseda tekla o obrambi dežele pred Turki. Ferdinand je tozadevno izjavil, da se zaveda potrebe po obrambi dežele.²⁰³ Prav tako je med deželnozborskimi obravnavami shranjena propozicija, ki pred točkami deželnoknežjih finančnih zahtev vsebuje tretjeosebni povzetek dogajanja v deželnem zboru ter dobesedno besedilo propozicije (nemara je avtor tega opisa prav tako omenjeni Jöchlinger). Poročilo izpostavlja obojestransko zadovoljstvo po opravljeni dedni poklonitvi. Stanovi so se nadejali varstva s strani deželnega kneza, ta pa je pohvalil njihovo pokornost in poudaril pomen sodelovanja za ljubo očetnjo in skupno dobro. Sledil je dolg opis zaslug prejšnjega deželnega kneza Karla II., ki se je leta 1566 sam podal na bojno polje, da bi rešil Siget, ki ga je tačas oblegal turški sultan Sulejman, in s tem zaščitil svoje dežele. Poleg tega je Karel II. za obrambo svojih dežel zgradil številne trdnjave, da bi njegovi podložniki lahko živeli v miru, se redno udeleževal državnih zborov,

¹⁹⁸ Detajl iz Valvasorjeve velike vedute Ljubljane (Valvasor, *Čast in slava*, XI, str. 666–667). Ljubljanski škofjski dvorec, ki je bil po potresu leta 1511 ponovno zgrajen, Valvasorjev bakrorez prikazuje že v novi podobi, ki jo je dobil v času skofovanja Otona Friderika Buchheima. Ta je med letoma 1644 in 1655 palačo temeljito prenovil in dvignil za eno nadstropje, s čimer je v novem drugem nadstropju zgradba pridobila več soban in reprezentančno veliko dvorano. Preurejena pa je bila tudi fasada in dodan nov portal. Dedna poklonitev kranjskih deželnih stanov nadvojvodu Ferdinandu leta 1597 torej še ni potekala v veliki dvorani. Škofjski dvorec je bil tedaj nadstropje nižji in je imel drugačno fasado, kot jo prikazuje Valvasorjeva veduta. Škofjski dvorec je od leta 1597 dalje služil kot prostor, kjer so potekale dedne poklonitve, v primeru, da se jih je deželni knez udeležil osebno, in kjer je ob obiskih Ljubljane rezidiral cesar (Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 38–43; Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 673; Hrausky in Koželj, *Arhitekturni vodnik*, str. 23).

¹⁹⁹ Prav tam, str. 353.

²⁰⁰ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 354.

²⁰¹ *Historia annua*, str. 21.

²⁰² Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 353.

²⁰³ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 9, *Doctor Wolfgang Jöchlingers: Fürstlichen geheimen Raths und Hof vier Canzlers Rod: bey Ir Fhr: Dhr: Herrn Herrn Ferdinanden Erzherzogen zu ossterreich ersten Landtag in Crain: gehalten den 14. february Anno 1597ten.*

da bi zagotovil finančno podporo za obrambo, sam prevzel administracijo obrambe pred Turki in »dednega sovražnika« na bojišču pogosto odbil, ne da bi krščanska vojska ob tem trpela izgube. Stanovi naj tudi pod novim deželnim knezom ravnajo tako slavno, kot so pod bivšim deželnim knezom in v času gubernatorstva.

Stanovi so nato izrazili pričakovanje, da bo deželni knez zagotovil obrambo, tako da bodo notranjeavstrijske in druge krščanske dežele ob turški meji mirno živele, kajti vojaški položaj za krščansko vojsko po mnenju stanov ni bil ugoden, saj je v turške roke padla trdnjava Győr (Raab), krščanska vojska pa je bila za povrh poražena še pred Egerjem (Erlau), zaradi česar stanove skrbita grozeči poraz in uničenje krščanstva. Dodatne skrbi je povzročalo dejstvo, da naj bi sultan Mehmed III. v svojih oporiščih na Ogrskem za prezimovanje namestil veliko število Turkov in Tatarov, ki jih namerava naslednje leto poslati na bojišče. Pridno velja poslušati poročila, ki dnevno prihajajo, namreč da bo »dedni sovražnik« naslednje leto te »*enthlosten Landen*« napadel še močneje, zato je treba sredstva za obrambo uporabiti z največjo pridnostjo. Deželni stanovi pričakujejo, da se bo deželni knez tudi sam podal na bojno polje, stanovi pa ga bodo ubogali, mu plačali svoje pristojbine in mu ne bodo ugovarjali.²⁰⁴ Povedanemu je sledila deželnoknežja propozicija.

V zbirki deželnozbornskih obravnjav je tudi izvleček deželnoknežje propozicije, ki ga tu povzemamo.²⁰⁵ Ferdinand je v njej stanovom postavil osem zahtev, povezanih z vzdrževanjem Hrvaške in Slavonske Vojne krajine. V prvi točki je kot glavno odobritev za leto 1597 zahteval 100.000 goldinarjev, ki naj jih stanovi plačajo v hrvaški vojni plačilni urad. Druga točka veleva, naj izvedejo poziv vojaštva, in sicer enega oklepnega konja in 3 strelce na 100 funtov gosposke imenjske rente (strelce prispevajo tudi zastavna gospostva ter mesta in trgi) za obdobje šestih mesecev, brez povrnitve stroškov iz glavne odobritve. V tretji točki je deželni knez zahteval, da se deželani v primeru, ko gre knez osebno na bojišče, tudi sami udeležijo pohoda. Četrta, naj v primeru stiske vpokličejo 10. in 5. moža,²⁰⁶ dalje, naj se gospodje in deželani sami oborožijo ter naj ne dela vsaka dežela poziva posebej, temveč naj se v primeru stiske deželani udeležijo sami in poleg tega vpokličejo še 5. moža in za te ljudi iz lastnega žepa zagotovijo plačilo in proviant. Peta točka naroča, naj prispevajo denar za gradnjo utrd ali vsaj za to delo priskrbijo podložnike in jih sami plačajo. Šestič, ker po Ferdinandovem

mnenju ne gre pričakovati, da bi od cesarja lahko dobili še druga sredstva, razen na državnem zboru v Regensburgu odobrenih 50.000 goldinarjev, in ker se bodo po vnaprejšnjih ocenah stroški za utrdbe in posadke v Vojni krajini povzpeli nad 300.000 goldinarjev, deželni knez stanove poziva, naj mu podajo svoje mnenje o tem, kako zagotoviti sredstva za plačevanje vojaštva. Sedmič, naj za okrepitev trdnjave v Petrinji za dobo enega leta prevzamejo vzdrževanje sto huzarjev in sto haramij,²⁰⁷ brez okrnitve glavne kontribucije. V zadnji, osmi točki Ferdinand poudarja, da nihče od gospodov in deželanov deželnozbornskega sklepa ne sme zavrnil brez vnaprejšnjega deželnoknežjega dovoljenja.²⁰⁸

Nadaljevanje seje deželnega zbora (sobota, 15. februar)

Deželni zbor je svoje zasedanje nadaljeval naslednji dan z obravnavo deželnoknežje propozicije, vendar se v tej razpravi ne bomo ukvarjali z nadaljnjim potekom deželnega zbora,²⁰⁹ saj ne sodi v okvir dedne poklonitve. Iz Perizhofferjevih regestov deželnozbornskih obravnjav izvemo, da so stanovi tega leta naposled pristali na 80.000 guldnov v sklopu glavne odobritve, vendar pod določenimi pogoji, da so poslali Andreja Paradeiserja, da je z deželnim knezom odpotoval k cesarju v Prago, da bi tam dosegel cesarsko pomoč in rešitev deželnih težav, ter da niso hoteli odobriti nobenih sredstev za gradbena dela na trdnjavi v Karlovcu in okrepitev Petrinje, dokler ne bodo rešene deželne pritožbe.²¹⁰

Sicer se je nadvojvoda po pričevanju *Slave* tega dne s svojim spremstvom udeležil maše v cerkvi sv. Kristofa in Petra.²¹¹ V ponedeljek, 17. februarja, je

²⁰⁷ Haramije – lahki obmejni pešci.

²⁰⁸ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 11, *Extract der 97 ten Järigen Landtags proposition.*

²⁰⁹ Za potek razprave 15. februarja glej: ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 264r–266v.

²¹⁰ »1597) Erbbuldigung und respective Landtagsabhandlung. Vom 1597ten Jar. Ihrer Fürstlichen Durchlaucht Erzherzogen Ferdinanden zu Oesterreich etc. etc. dabey ista in Collationierte abschrift der ledigzehlung, derer Ihrer Fürstlichen Durchlaucht Erzherzogen Maximiliano etc. etc. als bishero gewesen Gubernatori, durch dise drey Lande gelaisten buldigung und glüde, sub No 10. Die Hauptbewilligung ist beschehen mit 80.000 gulden auff gewisse Conditiones und reservat. Ein löbliche Landtschafft hat Herrn Andreen Paradeyser, mit Ihrer Fürstlichen Durchlaucht etc. etc. zu Ihrer Khayserlichen Mayestät etc. etc. wegen Sollicitierung der Reichshilff und andern Landts Nothwendigkeiten, auff Prag zuschickben, zum abgesandten Namhafft gemacht. Sun No 15 sein die bishero unerledigt verblibene; und aber aniez zur erledigung eingebrachte Landtgrauamina: sein zu den zum Carlstettischen Gepew, und Petrianischen Verstärckung ist dißmall nichts bewilliget worden. Notandum Sub No 20. ist die Landtsfürstliche originalresolution, wegen des Carlstetterischen Huebpazens, was es nemblichen damit für Meinung habe« (ARS, SI AS 2, 1. reg., šk. 837, Peritzhoff: Regesten der Landtagsabhandlungen 1507–1698, 1597).

²¹¹ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 353.

²⁰⁴ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 11, *Proposition.*

²⁰⁵ ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., fasc. 226, šk. 338, Landtagsabhandlungen, 1597, N° 11, *Extract der 97 ten Järigen Landtags proposition.*

²⁰⁶ Gre za kmečki poziv, glej: Simoniti, *Vojaška organizacija*, str. 91–111.

bilo po pričevanju *Slave* dopoldne v grajski cerkvi sv. Jurija, Pankracija in Helene cerkveno blagoslavljanje, ki se ga je udeležilo vse ožje Ferdinandovo spremstvo. Opoldne pa je deželnega kneza in spremstvo pogostil deželni glavar Jurij Lenkovič. Sledila je vožnja po Ljubljani, »za zabavo«.²¹²

Naslednji dan, v torek, 18. februarja, je komtur nemškega viteškega reda Markvard Egkh pred škofijskim dvorcem pripravil tekmo.²¹³ Stanovi pa so prinesli svoje poklonitvene darove, nadvojvoda je dobil 1000 dukatov, nadvojvodinja mati 500 dukatov, mladi nadvojvode in nadvojvodinje (Ferdinandova brata in sestre) prav tako 500 dukatov, dvorni vicekancler je dobil 200 tolarjev, »Khasall« in »Krausen« pa po 100 tolarjev. Cesarski komisariji so dobili posode za pitje v vrednosti 100 guldnov, vojna pisarna je dobila 20 guldnov.²¹⁴

V deželnem zboru so tega dne prebrali točke pritožbe glede verskih zadev in jih odobrili. Dimitz domneva, da bi lahko tega dne prišlo tudi do njene izročitve deželnemu knezu, saj se je nadvojvoda naslednjega dne posvetil verskim obredom,²¹⁵ vendar je ta sklep bržkone napačen, saj na podlagi deželnozborskih obravnav izvedemo, da so stanovi na čelu z deželnim maršalom Herbardom Auerspergom svojo spomenico Ferdinandu izročili že 12. februarja. Nemara so stanovi 18. februarja posebej obravnavali še verske pritožbe, saj je bila spomenica namenjena le izražanju pričakovanja, da bodo verske koncesije za augsburško veroizpoved veljale še naprej.

Pepelnična sredo in Ferdinandov odhod (sreda, 19. februar)

Na pepelnično sredo dopoldne so se visoki gostje v stolnici dekanu (verjetno Tomažu Hrenu) pustili posipati s pepelom in se nato vpisali v bratovščino svetega Rešnjega telesa Kristusovega. Ferdinand je prispeval 300 goldinarjev za frančiškanski samostan in 125 goldinarjev bratovščini Rešnjega telesa. Zgledu nadvojvoda Ferdinandu so sledile tudi nadvojvodinje in Balthasar von Schrott, Andreas von Herbersdorff in še nekateri drugi iz spremstva, vendar *Slava* ne poroča o njihovih darovih cerkvenim ustanovam.

Popoldne so gostje odpotovali iz Ljubljane.²¹⁶ Gospodje in deželani so Ferdinanda in njegov dvor pospremili do reke Save, komtur Vajkard Auersperg, Nikolaj Egkh in Viljem Lamberg pa so jih pospremili do deželne meje.²¹⁷ S tem se je končal dvanajst-

dnevni obisk deželnega kneza nadvojvoda Ferdinanda v Ljubljani.

Odmev in posledice dedne poklonitve

Že takoj po Ferdinandovem odhodu iz Ljubljane je 20. februarja v Gradcu nastalo pismo v nadvojvodovemu imenu, ki je baronom Auerspergom naročalo, naj župnijo Škocjan pri Turjaku oskrbi s katoliškim duhovnikom. Poraja se vprašanje, ali je Ferdinand s svojim spremstvom v tem času že prispel iz Ljubljane v Gradec. Baron Kristof Auersperg je na ukaz odgovoril 12. aprila in pojasnjeval, da v skladu z bruško pacifikacijo razpolaganje z župnijo Škocjan pripada njegovi družini, in prosil, da bi smel ostati pri svojih pravicah.²¹⁸

Rastoča politična moč protestantskih stanov v notranjeavstrijskih deželah je bila že od sedemdesetih let 16. stoletja predmet zanimanja nekaterih katoliških dvorov in zlasti papeške kurije v Rimu, kjer so še posebej budno spremljali politični razvoj ob dednih poklonitvah novemu deželnemu knezu. Apostolski nuncij v Gradcu Girolamo Portia je Rim sproti obveščal o razvoju dogodkov. Njegovo prvo pismo o dedni poklonitvi v Ljubljani se očitno ni ohranilo, pač pa je ohranjen odgovor, ki ga je Portia dobil iz Rima. Dopis, v katerem je papežev nečak kardinal Cinzio Aldobrandini Portii sporočal, da je papež Klemen VIII. zadovoljen z njegovimi poročili o ugodnem zaključku kranjskega deželnega zbora, je datiran 22. februarja 1597 v Rimu.²¹⁹ Nato je v pismu s 1. marca 1597 Aldobrandini graškemu nunciju sporočal, da je papež zadovoljen z razpletom v Ljubljani, ki je ugoden za katoliško stran, še zlasti ker je Portia v svojih predhodnih pismih svaril, da bi pred dedno poklonitvijo lahko prišlo do težav. Papež je tudi cenil, da je nadvojvoda Ferdinand trdno branil svoja stališča.²²⁰ Poleg nuncija je kurijo o dogajanju na Kranjskem obveščal tudi Jožef Rabatta (kasnejši kranjski deželni vicedom).²²¹ Tako je marca iz Dunajskega Novega mesta pisal kardinalu Aldobrandiniju v Rim in poročal, naj bi mu nadvojvoda sam zaupal, kako je v Celovcu poleg dedne poklonitve dosegel tudi odvzem neke cerkve protestantom, to so nato »reformirali« katoliški duhovniki. Stvari naj bi, po nadvojvodovem poročanju, še ugodneje potekale na Kranjskem, saj je lahko vsak dan ugotavljal, kako se širi katoliška vera.²²²

Ferdinandova mati nadvojvodinja Marija je po končanih dednih poklonitvah pisala svojemu bratu

²¹² Prav tam.

²¹³ Prav tam, str. 354.

²¹⁴ Glej sklep seje deželnega zbora z dne 17. februarja 1597: ARS, SI AS 2, DSK, 1. reg., šk. 881, Landtagsprotocol No. 7, fol. 267r.

²¹⁵ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 271.

²¹⁶ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 354; Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 271.

²¹⁷ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 271.

²¹⁸ Loserth, *Akten Ferdinand II., 1. Band*, št. 311, str. 228.

²¹⁹ *Grazer Nuntiatur 4. Band*, št. 260, str. 301.

²²⁰ Prav tam, št. 262, str. 302–303.

²²¹ Jožef Rabatta je bil bojevit predstavnik katoliške stranke v kranjskem deželnem zboru (gl. op. 114). Bil je tudi kranjski deželni vicedom in član protireformacijske komisije, službo deželnega vicedoma je opravljal med letoma 1599 in 1602, ko so ga v Senju umorili uskoki (Klun, *Archiv, Heft 1.*, str. 96).

²²² *Grazer Nuntiatur 4. Band*, št. 264, str. 304–306.

bavarskemu vojvodu Viljemu V. in poročala, da so dedne poklonitve potekale tako mirno, da si tega prej ne bi nihče mogel misliti.²²³

Poleg ogroženih verskih pravic iz bruške verske pacifikacije, ki je stanovitno ni uspelo uvrstiti v deželni ročin, je kranjskemu plemstvu skrbi povzročalo tudi turško napredovanje, zato so na državnem zboru v Regensburgu, kjer sta notranjeavstrijske dežele zastopala sekovski škof Martin Brenner in kranjski deželni maršal Herbard Auersperg, skušali doseči pomoč za obrambo meje z Osmanskim imperijem.²²⁴ Leto pozneje, 1598, pa so protestanti na Kranjskem začutili pritisk obeh, tako Turkov kot protireformacije. Pritisk protireformacije se je po Ferdinandovem povratku iz Italije začel stopnjevati.²²⁵ Maja je bil postavljen temeljni kamen za jezuitski kolegij, junija pa je nadvojvoda ukazal, naj se v ljubljanski mestni svet voli samo katoličane, čemur so sledili medkonfesionalni nemiri v mestu.²²⁶ Nato je Ferdinand 22. oktobra izdal dekret, s katerim je iz Ljubljane izgnal predikante in protestantske učitelje, s tem pa je protestantsko bogoslužje v deželi dejansko potisnil v ilegalo.²²⁷ Poleg tega so tega leta Turki po dolgem času spet prodrli vse do Ljubljane in v ujetništvo odpeljali enega od gospodov iz družine Lamberg.²²⁸

Potrditev kranjskih deželnih ročinov

Nadvojvoda je 20. decembra 1597 potrdil še kranjske deželne privilegije. Ferdinand je potrdil Rudolfovo listino iz leta 1593 ter v kranjski deželni ročin vključil še potrditvi privilegijev o odpravi ekspektanc na kranjske fevde in odpustu osebne udeležbe pri podeljevanju fevdov.²²⁹ *Slava* poroča o potrditvi privilegijev: »Skoraj čisto na koncu istega (1597.) leta, namreč dne 20. decembra, je ta nadvojvoda podkrepil privilegije dežele Kranjske ter Slovenske marke in tudi Istre in Metlike.«²³⁰

V naslednjem letu 1598 je nadvojvoda Ferdinand potrdil še vse privilegije samostana Stična. Dne 1. oktobra 1599 pa je deželni knez v Gradcu potrdil tudi vse svoboščine ljubljanske škofije in stolnega kapitlja. *Slava* poudarja, da Ferdinand ni potrdil pravic protestantskih predikantov.²³¹ Poleg tega je 4. decembra 1599 v Gradcu izdal ukaz, da morajo v roku dveh mesecev vsi vrniti odvzete beneficije.²³²

Sergij Vilfan dokazuje, da se je s Ferdinandovo potrditvijo končala »doba razvoja deželnih ročinov«, ko je vsak novi deželni knez potrdil prednike privilegije in jih morda dopolnil z novimi svoboščinami. Deželni ročini so formalno sicer veljali vse do nastopa razsvetljenega ali pravnega absolutizma v času Marije Terezije (1740–1780), vendar njihovo potrjevanje ni bilo več samoumevno. Ferdinand III. (1637–1657) kranjskih deželnih privilegijev sploh ni potrdil,²³³ je pa potrdil privilegije mesta Ljubljane.²³⁴

Ferdinandovo potrditev kranjskega deželnega ročina z 20. decembra 1597, kot je povzeta v zbirki kranjskih deželnih ročinov,²³⁵ tu podajamo v prostem prevodu (celoten deželni ročin, listina, ki jo je Ferdinand potrdil, se hrani v zbirki listin):²³⁶

Knežje visokosti nadvojvode Ferdinanda Avstrijskega potrditev svoboščin častivrednih deželnih stanov Kranjske in pridruženih gospodstev Slovenske marke in Istre itd.

Mi, Ferdinand, po milosti božji nadvojvoda v Avstriji, vojvoda Burgundije, Brabanta, Štajerske, Koroške, Kranjske, Lutzenburga, Württemberga, Zgornje in Spodnje Šlezije, knez na Švabskem, mejni grof Svetega rimskega cesarstva v Burgavu (Burgau), na Moravskem, v Gornji in Spodnji Lužici, pokneženi grof Habsburški, Tirolski, Pfürdtski (Pfüerdt), Khyburgški (Khyburg) in Goriški itd., deželni grof Alzacije, gospod v Slovenski marki, v Pordenonu in v Salinsu (Salins)²³⁷ itd., s tem pismom javno priznavamo in vsem oznanjamo, da so nam prečastiti in častivredni [ter] tudi plemeniti, častiljivi, duhovni, naši vdani ljubi zvesti deželni stanovi naše kneževine Kranjske v izvorniku predložili različne svoboščine, deželne ročine in potrditve svoje dežele in tej priključenih gospodstev Slovenske marke, Metlike, Istre in Krasa, ki so jim jih izdali naši hvalevredni predniki: rimski cesarji, kralji ter njihovi prejšnji gospodje in deželni knezi, predvsem naš najljubši gospod oče, Karol, nadvojvoda v Avstriji, po njegovi krščanski smrti pa jih je konfirmiralo in potrdilo sedanje rimskocesarstvo veličanstvo itd., naš milostni, ljubi gospod bratranec kot naš takratni najvišji varuh, in so od besede do besede, kot sledi, zapisane in se glasijo itd.

In so nas potem ponižno prosili, da zaradi tradicije in v skladu s sedaj potekajočo slovesnostjo dedne poklonitve zgoraj navedene svoboščine, deželne ročine in potrditve v vsej njihovi vsebini milostno blagovolimo potrditi in obnoviti. To smo mi [storili] glede na ponižno, primerno prošnjo deželnih stanov naše vojvodine Kranjske ter gle-

²²³ Loserth, *Akten Ferdinand II.*, 1. Band, št. 313, str. 228.

²²⁴ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 272.

²²⁵ Gruen, *Zgodovina*, str. 823.

²²⁶ Fabjančič, *Ljubljanski sodniki*, 2. zvezek, str. 281.

²²⁷ Loserth, *Akten Ferdinand II.*, 1. Teil, št. 507, str. 376–377.

²²⁸ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 272; Fabjančič, *Ljubljanski sodniki*, 2. zvezek, str. 281.

²²⁹ Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 60.

²³⁰ Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 354.

²³¹ Prav tam, str. 354.

²³² »Gestaltsam Er / zu mehrer Beforderung der Reformation / durch ausgefertigte generalien / befahl / daß innerhalb zweien Monaten / die suppressirte / (unterdruckte oder eingezogene) Beneficien und Gestifte / von denen / die solche zu vergeben hatten

/ angezeigt / und tauglichen priestern verliehen werden sollten / bey Verlust ihres Praesentation= (oder Verleihung=) Rechts. So geschehen zu Grätz / am 4. Decembr. 1599« (Valvasor, *Die Ebre*, X, str. 354; primerjaj: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 354).

²³³ Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 60–61.

²³⁴ Glej: Klun, *Diplomatarium Carniolicum*, št. 106, str. 76–78.

²³⁵ ARS, SI AS 1073, *Zbirka rokopisov*, I/7r, *Landts=Handtvests Deß Löblichen Hôzogthumbs Crain* [...]. Laybach, 1687, foli. 65–69.

²³⁶ SI AS 1063, *Zbirka listin*, št. 1878, 1597 XII 20, Gradec.

²³⁷ Verjetno Salins v Švici.

de na zveste, vdane, prijetne, koristne in ugledne službe, s katerimi so njihovi predniki in oni od davnih časov sem služili našim ljubim in spoštovanim prednikom, celotnemu Svetemu rimskemu cesarstvu in naši hvalevredni hiši Avstriji, njihovim prejšnjim vladarjem in deželnim knezom, prav posebej pa nam v zadnjih letih, od preteklega leta enaindevetdeset (1591), do te ure, zoper dednega sovražnika našega krščanskega imena in vere, tiranskega turškega krvoloka, ki je kršil mir in vpadal ter hotel našo vdano, zvesto deželo in ljudi, zlasti v času naše nedoletnosti, ko smo bili zaradi študija na tujem, oropati, na silo vzeti, podvreči svoji brezbožni mohamedanski nogi in jim vsiliti svoj tiranski jarem, kar pa je dobri Vsemogočni milostno preprečil in bo vedno milostno in očetovsko preprečeval.

In oni, omenjeni častitljivi deželni stanovi, so v zvestobi in ob razumnem spoznanju skrajne stiske in nevarnosti [zaradi] dednega sovražnika, še bolj kot kdajkoli prej njihovi predniki in predhodniki, z zvestim in voljnimi angažmajem in žrtvovanjem svojega telesa, imetja in premoženja, kot [tudi] s prelivanjem svoje krvi, poslušno in na najrazličnejše načine sodelovali v mnogih in večkratnih bojnih ter vojnih pobodih; s proviantom, strelivom in utrjevanjem meje, [kar] še vedno počno in bodo morali početi tudi v prihodnje.

In zatorej smo mi iz posebne deželnoknežje, nam prirojene milosti, dobrote in »popolnosti« z dobro premišljenim pogumom, dobrim poprejšnjim posvetom in pravim vedenjem prej omenjenim zvestim deželnim stanovom naše vojvodine Kranjske in [tej] priključenih gospostev iz naše deželnoknežje oblasti milostno obnovili, konfirmirali, potrdili in utrdili [njihove] privilegije, deželne ročine, deželnoknežje svoboščine in potrditve, v vseh in vsakem posameznem členu, točki, določilu, besedi, vsebini, pomenu in razumevanju.

To storimo tudi s tem »zavestno« v moči tega, kar imamo po pravici in pravičnosti konfirmirati, potrditi in obnoviti ter hočemo in bomo konfirmirali, potrdili in obnovili.

Hočemo, določamo in želimo, da iz naše deželnoknežje oblasti izvirajoči privilegiji, deželni ročini, cesarske in deželnoknežje svoboščine in potrditve v vseh in vsakem posameznem členu, točki, določilih, besedah, vsebinah, pomenu in razumevanju ostanejo za večne čase v veljavi, da se jih trajno, trdno in neprelomljivo spoštuje in izvaja ter da jih prej imenovani častitljivi zvesti deželni stanovi naše vojvodine Kranjske skupaj s priključenimi gospostvi, njihovi dediči in potomci, vsi in vsakdo od njih ohranjajo pri veljavi, se jih mirno poslužujejo in jih v celoti spoštujejo, ne da bi jih kdorkoli pri tem oviral.

Ne mi ne kdo drug proti temu ne bo na noben način ničesar storil, ukrenil ali počel, milostno in brez škode.

In zato s tem pismom resno in trdno ukazujemo vsakemu in vsem našim cerkvenim in svetnim prelatom, grofom, baronom, gospodom, vitezom, oprodam, deželnim maršalom, deželnim glavarjem, glavarjem, deželnim odvetnikom, vicedomom, odvetnikom, skrbnikom, oskrbnikom, upravnikom, [gospoščinskim] uradnikom,

deželskim sodnikom, učiteljem, županom, sodnikom, svetnikom, meščanom, občinam in sploh vsem drugim kneževinam in deželam, podložnikom in zvestim, ne glede na njihovo dostojanstvo, stan ali položaj, ter hočemo, da oni – večkrat omenjeni častivredni deželni stanovi vojvodine Kranjske in njenih priključenih gospostev ter njihovi dediči in potomci – pri vsakem in vseh zgoraj vključenih njihovih privilegijih, deželnih ročinah, cesarskih in deželnoknežjih milostih in potrditvah, kot tudi tej naši potrditvi, ostanejo nemoteni, te naj svobodno koristijo, uživajo in uporabljajo, zoper to naj ne delajo sile, se ne pritožujejo, ovirajo ali motijo in torej naj zoper to ne nastopajo neposlušno, niti naj česa takega nikomur drugemu na noben način ne dovolijo početi.

Če pa bi si kdo te iste (privilegije) – nikjer in nič ni izvezetega – in zlasti to našo sedanjo obnovitev in potrditev drznil v celoti ali delno prekoračiti ali kakorkoli samovoljno in hudodelsko proti temu v splošnem ali posebnem (deloma) ravnati in kršiti, ta naj ve, da bo tako prišel v našo težko nemilost in bo brez popuščanja občutno kaznovan, kot je jasno določeno v onih zgoraj navedenih kranjskih privilegijih.

Od tega bo polovični del kazni pripadel in bo dodeljen v našo deželnoknežjo komoro, drugi pa omenjenim častivrednim deželnim stanovom.

In v resnično potrditev tega smo se mi pod to pismo z lastno roko podpisali in nanj obesili naš deželnoknežji pečat.

Dano v našem mestu Gradcu, dvajsetega dne meseca decembra, po rojstvu našega ljubega Gospoda Odrešenika, v tisočpetstosedemdevetdesetem letu.

Ferdinand

Po osebnem ukazu presvetlega Gospoda nadvojvode²³⁸

Wolffgang Jöchlinger / D. etc.

H[ans]: Harrer / etc.

Registrator Wilibald Eyttner / etc.²³⁹

²³⁸ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/7r, Landts=Handtvesst Deß Löblichen Hertzogthumbs Crain [...]. Laybach, 1687, fol. 65–69.

²³⁹ Prosti prevod besedila: »[65] Fürstl. Durch: Ertzhertzogen Ferdinandi zu Oesterreich / etc. confirmationn / Einer Ehrsa: Landtschafft in Crain / und der angeraichten Herrschafften Windischmarch und Yssterreich Freyheiten / etc. Wir Ferdinand von Gottes Genaden / Ertzhertzog zu Oesterreich / Hertzog zu Burgundi / zu Brabant / zu Steyr / zu Khärndten / zu Crain / zu Lutzenburg / zu Württemberg / Ober: und Nider Schlesien / Fürst zu Schwaben / Marggraff deß heiligen Römischen Reichs zu Burgaw / zu Märhern / Ober: und Nider Laufsitz / Gefürster Graffe zu Habsburg / zu Tyroll / zu Pfürdt / zu Khyburg und zu Görtz / etc. Landtgraffe in Elsaß / Herr auff der Windischen March / zu Porttenaw / und zu Salins / etc. Bekennen öffentlich mit disem Brief / und thun kundt allermänniglich: Das uns die Hoch: und Ehrwürrdigen / auch Edlen / Ehramen / Geistlichen / unsere Andächtigen lieben Getrewen / N: die Stände gemainer Landtschafft unsers Fürstenthumbs Crain / Ibro der gemainen Landtschafft und desselben angehörigen Herrschafften / Windisch March / Möttling /

Ysterreich und Karsst / underschidliche R [66] liche Freyheiten / Landsbandvesten und Confirmationes / so Ihnen von weylland unsern löblichen Vorfahren / Römischen Khaysern / Khönigen / und ihren vorrigen Herren und Landts=Fürsten / fürnemblich aber weylland unserm geliebten Herrn Vattern / Carl / Ertzhörtzogen zu Oessterreich / etc. selligister Gedächtnus / gegeben: Und nach deroselben Christlichem Absterben / durch die ietzig Röm: Kháy: May: etc. unserm gnedigsten geliebten Herrn Vettern / und Herrn Vattern / als damals unserm Obristen Geerhaben / Confirmiert und bestättet worden / in rechtem Original fürbrachten / so von Wortt zu Wortt hernach geschriben stehen / und also lauten / etc.

VNd haben uns darauff undertheniglich gebetten / das wir vermög herkhommens / und den ietzo füngangenen Erbhuldigungs=Handlung gemäß / obgeschribne Freyheiten / Landsbandvesten / und Confirmationes / alles Ibres Innhalts zu bestätten / und zu vernewern / gnediglich geruechten: Das haben wir angesehen / solch Ihr gemainer Landschafft unsers Hörtzogthumbs Crain / demüetig zimblich Bitt / auch die Getrewen / gehorsamen / angenehmen und Nützlichen ansehnlichen Dienste / so Ihre Vorfordern und Sie / von den undencklichen Zeitten hero / unsern lieben und geehrten Vorfahren / dem gantzen heilligen Römischen Reich / und unserm hochlöblichen Hauß Oessterreich / Ihren vorrigen Regierenden Herren und Landts=Fürsten / sonderlich aber uns / die nechst nacheinander: sider des ein und Neüntzigisten verflossenen Jahren / biß auff gegenwärtige Stundt / wider den gemainen Erbfeind unsers Christlichen Namens und Glaubens / den Tyrannischen Türckischen Bluethundt / in seinem Fridbruch [67] bruch und Einfall / da er ihme gar gewiß gemacht / dise unsere gehorsambe / getreue Landt und Leüthe / zumahl under unserer blüenden Unvogtbarkeit / als wir in unsern Studijs, ausser Landts gewesen / abzurauen / abzudringen / seinen vermaledeyten Gottlosen Machometischen Fuß darein zusetzen / und under sein Tyrannisch Joch zube-nötigen / welches aber der Allmächtig: güttige gnediglich ver-hütet / auch noch in Ewigkeit gnedig: und Väterlich ver-hüteten wölle. Und Sie ermeldte Ein Ersame Landschafft / in getreuer / vernünftiger Betrachtung / der eingefallnen so eüsteristen Erbfeinds Noth und Gefahr / etwas mehrers und höher: als von Ihren Vorelltern und Vorfahren jemallen beschehen / mit trewhertziger / willigster Angriff: und darstreckung Ihrer Leib / Haab und Güetter / auch Vergießung ihres Bluets / in villen und öfftern An: und Feldzügen / nicht weniger in vnderschiedlichen Proviandt / Munitions und Gränitzgebäws Sachen / manigfeltiger weiß underthäniglich gethan / noch thun / und ins khünftige woll thun mögen und sollen. Und darumb auß besondern Landts=Fürstlichen uns angebohrnen Gnaden / Güettigkeit und Vollkommenheit / haben wir mit wolbedachtem Mueht / guettem zeitigen Rhat / und rechtem wissen / vorber-rüht gemainer getreuer Landschafft unsers Hörtzogthumbs Crain / und desselben angehörigen Herrschafften Privilegia / Landsbandvesten / Landts=Fürstliche Befreyungen und Confirmationes / in allen und ieden Ihren Articl / Puncten / Clauseln / Wortten / Innhaltungen / Mainungen und Begreifungen / auß Landts=Fürstlicher Macht gnediglich erneuert / Confirmiert / bestättigt und bevestigt: Thuen das auch hiemit wissentlich in Krafft dits / was wir daran von Rechts und Billigkeit wegen / zu [68] zu Confirmiern / zu bestätten / und zuvernewern haben Confirmiern / bestätten / erneuern sollen und mögen. Und Mainen / setzen und wölle / auß Landts=Fürstlicher Macht / das angeregte Privilegia / Landsbandvesten / Khayserliche / und Landts=Fürstliche Befreyungen und Confirmationes / in allen und iedlichen Ihren Articl / Puncten / Clauseln / Wortten / Innhaltungen / Mainungen und Begreifungen / in ewig Zeit khräftig vnd Mächtig sein / stätt / vest / und unverbrüchlich gehalten und vollzogen werden / und vorernante Ein Er: getreue Landschafft unsers Hörtzogthumbs Crain / wie auch dessen angehörigen Herrschafften / Ihre Erben und Nachkommen / sich derselben aller und ieder / mit ewiger Krafftbehaltung beruehwilig gebrauchen / genießen und gantzlich darbey bleiben sollen und mögen / von allermeniglich unverhindert Das auch von uns / oder iemant andern / nichts darwider fürgenommen / gehandelt / oder gethan werden solle / in kheinerley weiß: Gnädig

Upodobitve dednih poklonitev in deželnozborskih zasedanj

Na žalost nam ni znana nobena upodobitev kranjskega deželnega zbora ali dedne poklonitve iz tega časa. Pač pa nam je znan shematični prikaz sedežnega reda zasedanja kranjskega deželnega zbora z dne 27. avgusta 1728, ki je potekal ob priložnosti dedne poklonitve cesarju Karlu VI. Shematični prikaz je bil objavljen leta 1739 v publikaciji Karla Seyfrida Perizhofferja pl. Perizhoffa²⁴⁰ *Erbhuldigungs Actus im Herzogthumb Crain [...]*.²⁴¹ Vendar lahko le ugibamo, ali je bil sedežni red 131 let pred tem enak ali vsaj podoben.²⁴² Očitno je, da je v tem času, do leta 1728, ko je potekala zadnja dedna poklonitev, prišlo do več sprememb tudi pri samem poteku dedne poklonitve.

Publikacija vsebuje tudi shemo »cesarske konference«, ki je naslednji dan, 28. avgusta 1728, potekala v hiši ljubljanskega generalnega vikarja Janeza Jakoba Schillinga.²⁴³ Niso znana poročila, da bi takšna konferenca potekala tudi ob dedni poklonitvi leta 1597.

und vngefährlich. Und gebietten darauff allen und ieden vnsern Geist: und Weltlichen Prelaten / Graffen / Freyherren / Herren / Ritttern / Knechten / Landtmarschalchen / Landtshauptleüthen / Hauptleüthen / Landvögten / Vitzdomben / Vögten / Pflegern / Verwesern / Ambtleüthen / Landrichtern / Schulthaisen / Burgermaistern / Richtern / Rhäten / Burgern / Gemainden / und sonst allen andern Fürstenthumben und Landen / Underthanen / und Getrewen / in was Wierrden / Stand oder Wesen die sein / ernstlich und vestiglich / mit disem Brieff und wölle / das Sie offtgedachte Ein Ersame Landschafft deß Hörtzogthumbs Crain / auch desselben angehörige Herrschafften / Ihre Erben und Nachkommen / bey allen und ieden oheinverleibten Ihren privilegien / Landsbandvesten / Khayserlichen und LandsFürst=[69] Fürstlichen Begnadungen und Confirmationen / wie auch diser unser Bestättigung / gerueblig bleiben / derselben freyen / Nützen / Niessen / und gebrauchen lassen / darwider nicht dringen / beschwären / hinder oder irren / und also hierinn nicht ungehorsamb erscheinen / noch solches iemands andern zu thun gestatten / in khein weiß naoch weeg. Ob aber iemands dieselben Nirgend noch ichtes außgenommen / und zumall gegenwärtige unsere erneuer: und bestättung / gar oder zum Theill zu überfahren / oder einicherley massen Muehtwilling und fräventlich darwider in gemain oder sonderbahr zuthuen und zu excediern / sich würd vnderstehen / der solle wissen / das er dardurch in unser schwerre Vngnad / und in die merckliche Straff / welche in denen obeingeführten Crainerischen Privilegien / lautter begriffen / unnachlässlich gefallen seye. Davon uns der halbe Theil in unser Landts=Fürstliche Cammer: der ander halbe Theil aber / beürter Einer Er: Landschafft in Crain / zuestehen und gebürren solle. Und dessen allen zu wahrer Urkund / haben wir uns under disem Brieff / mit aigner Hand unterschriben / und vnser Landts Fürstlich Insigill hieran gehalten. Geben in unser Statt Grätz / den zwaintzigisten Tag Monats Decembris / Nach Christi unsers lieben Herrn und Seligmachers Geburde / im ein tausendt fünfhundert siben und Neüntzigsten Jahr. Ferdinand Ad Mandatum Ser[renissimi]: Domini Archiducis proprium, &c. Wolffg: Jöchling- / D. etc. H: Harrer / etc. Registrator Wilibald Eyttner / etc.« (ARS, SI AS 1073, Zbirka rokopisov, V/7r, Landts=Handtvest Deß Löblichen Hörtzogthumbs Crain [...]. Laybach, 1687, fol. 65–69).

²⁴⁰ Glej: Polec, Perizhoffer – <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi413770/> (6. 5. 2015).

²⁴¹ Perizhoffer von Perizhoff, *Erb-Huldigungs Actus*, fol. 36.

²⁴² Za opis sedežnega reda leta 1728 glej prav tam, fol. 32–35.

²⁴³ Prav tam, fol. 39–41.

Sledi shema bogoslužja ob priložnosti dedne poklonitve, ki je 29. avgusta potekala v ljubljanski stolnici.²⁴⁴ Pri dedni poklonitvi Ferdinandu (II.) ni podatkov, da bi potekala posebna maša, so pa deželni knez in njegovi spremljevalci v času svojega bivanja v Ljubljani večkrat obiskali maše in cerkve.

Po maši so predstavniki dežele v cesarski rezidenci, ki je bila urejena v škofijskem dvorcu, cesarja prosili za dedno poklonitev,²⁴⁵ ta obred v 16. stoletju še ni obstajal, v publikaciji je objavljena tudi shema sedežnega reda pri tej ceremoniji.

Dedna poklonitev je potekala naslednji dan, 29. avgusta 1728, prav tako v škofijskem dvorcu. Perizhoff posreduje skico tudi tega dogodka.²⁴⁶

Likovne upodobitve deželnozbornskih zasedanj so bile v habsburških deželah precejšnja redkost, saj so vse do sedaj znane upodobitve nastale v začetku 18. stoletja. Po navedbah Petra Mat'je so znane skice in shematični prikazi sedežnih redov deželnozbornskih zasedanj iz Šlezije (1700), Češke (1723 – kronanje Karla VI.), Koroške (1728, 1741) in Kranjske (1728).²⁴⁷ Štajerski deželni zbor pa je edini v celotnem habsburškem dominiju, ki je doživel pravo likovno upodobitev v obliki dveh slik, nastalih okrog leta 1730.²⁴⁸

Dedne poklonitve v 17. stoletju

Po dedni poklonitvi 1597 so stanovi izgubili veliko svoje politične moči, s čimer se je končalo obdobje razvoja deželnih ročinov. Deželni privilegiji so formalno sicer še veljali, vendar je moč deželnega kneza zelo narasla, tako da niti potrditev deželnih ročinov ni bila več samoumevna. Ferdinand III. kranjskih deželnih ročinov sploh ni potrdil,²⁴⁹ čeprav je dedno poklonitev po komisarju, knezu Janezu Ulriku Eggenbergu, v Ljubljani sprejel že 4. julija 1631.²⁵⁰ Dejstvo, da Ferdinand III. ni potrdil deželnega ročina, je pomemben primer demonstracije deželno-knežje moči nasproti stanovom. Verjetno ne gre za naključje, saj je novi cesar po drugi strani 23. novembra 1637 potrdil »pravice, svoboščine in privilegije« deželne prestolnice Ljubljane.²⁵¹ Mestni svet za razliko od deželnih stanov ni imel večje politične moči.

Sledila je dedna poklonitev Ferdinandu IV. Potekala je za življenja cesarja Ferdinanda III., ki je svojega sina in designiranega prestolonaslednika tudi preživel. Dedna poklonitev je po komisarju potekala 25. septembra 1651 v Ljubljani.²⁵² Slava poroča: »Dne

Kranjski deželni zbor ob poklonitvi leta 1728 (Perizhoff, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 36; hrani Narodni muzej Slovenije).

25. septembra 1651. leta je kraljevsko veličanstvo Ogrske in Češke, Ferdinand Četrty, po knezu Maksimilijanu pl. Dietrichsteinu prevzelo dedno dolžnost.«²⁵³

Nato je prišla na vrsto dedna poklonitev Leopoldu I., o kateri je v *Slavi* mogoče najti zelo podroben opis. Moč deželnega kneza je v drugi polovici 17. stoletja že tako narasla, da Leopoldu I. ni bilo treba priseči. Stanovi so se na zasedanju poklonitvenega deželnega zbora namreč odločili, da od cesarja sploh ne bodo zahtevali, da jim priseže, kot je bil sicer običaj: »... zato, ker je deželanstvo imelo povsem gotovo zaupanje v Njegovega veličanstva visoko besedo, da jim bo pustilo njihove pravice in svoboščine, tako da se mu je zategadelj zdelo nepotrebno zahtevati nadaljnjo asekuracijo, in sicer običajni deželnoknežji jurament.«²⁵⁴

Maja Žvanut zapiše, da so stanovi po koncu protireformacije, ki se je v grobem končala z izgonom protestantskega plemstva leta 1628, pristali na svojo

²⁴⁴ Prav tam, fol. 49.

²⁴⁵ Prav tam, fol. 51.

²⁴⁶ Prav tam, fol. 53–58.

²⁴⁷ Mat'ja, *Der steirische Landtag*, str. 168–169.

²⁴⁸ Prav tam, str. 164–165.

²⁴⁹ Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 60–61.

²⁵⁰ Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 410; Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 360.

²⁵¹ Glej: Klun, *Diplomatarium Carniolicum*, št. 106, str. 76–78.

²⁵² Glej: Dimitz, *Geschichte Krains, III. Theil*, str. 419.

²⁵³ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 366; primerjaj prevod: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 366.

²⁵⁴ Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 378; primerjaj prevod: Valvasor, *Čast in slava*, X, str. 378.

novo vlogo bleščečih spremljevalcev absolutističnega vladarja.²⁵⁵ To se lepo pokaže ob dedni poklonitvi Leopoldu I. leta 1660.

Sklep

Dedno poklonitev Kranjske leta 1597 so sestavljali naslednji ključni elementi: odprtje deželnega zbora s strani cesarskih in deželnoknežjih komisarjev, avdienta pri deželnem knezu v škofijskem dvorcu, dedna poklonitev z vzajemnima prisegama, ki je prav tako potekala tam, ter Ferdinandova osebna izročitev propozicije deželnemu zboru.

Poklonitev Ferdinandu je bila v marsičem prelomna, z njo se je končala doba razvoja deželnih ročinov, deželnemu knezu pa se je poleg tega uspelo na spreten način izogniti potrditvi verskih koncesij iz bruške verske pacifikacije (1578), s čimer je padla pravna prepreka za izvedbo protireformacije. Poleg osemnajstletnega nadvojvode Ferdinanda, ki je z dednimi poklonitvami pozimi 1596–97 debitiral na političnem parketu, je nase prvič opozoril tudi njegov osemnajst let starejši sodobnik, ljubljanski stolni dekan in bodoči škof Tomaž Hren, ki je z energičnim nastopom v deželnem zboru dosegel pomembno zmago nad svojimi konfesionalno-političnimi nasprotniki iz vrst protestantskega plemstva.

Glede političnih razmer na kranjskem poklonitvenem deželnem zboru je August Dimitz pravilno sklepal, da stanovi po odhodu duhovščine ne bi mogli več zavračati dedne poklonitve, zagrešil pa je manjšo napako glede datuma predaje spomenice, ki so jo deželani augsburške veroizpovedi predali že dan pred dedno poklonitvijo, vendar je v njej niso z ničemer pogojevali, temveč so le izrazili pričakovanje, da njihove verske koncesije tudi pod novim vladarjem ne bodo okrnjene.

Johann Loserth je dedne poklonitve treh notranjeavstrijskih dežel, Štajerske, Koroške in Kranjske, komentiral z naslednjimi besedami: »Dedni poklonitvi v Gradcu 12. decembra 1596 sta sledili oni dve v Celovcu in Ljubljani, 28. januarja in 13. februarja 1597. Na obeh krajih je bil odločen graški vzorec: plah poskus s pacifikacijo, nato tih umik.«²⁵⁶

To sicer drži, vendar je treba v zadevi presenetljivo »tihega umika« stanov, ki je presenetil celo sodobnike v katoliški stranki, opozoriti na ugotovitve Roberta Bireleyja, ki navaja več razlogov za hitro uklonitev stanov. Stanovi notranjeavstrijskih dežel bi lahko menili, da bo novi deželni knez, ki je od svojega povratka z Bavarske v Gradec spoštoval določila paci-

fikacije, takšno prakso obdržal tudi v bodoče. Bireley poleg tega domneva, da so Ferdinandovi komisarji štajerskim stanovom nemara obljubili, da bo čas za diskusijo o verskih zadevah po poklonitvi. Poleg tega so bili stanovi še pod vplivom turške grožnje, močan je bil tudi strah pred morebitnimi nemiri, ki ga je stopnjeval kmečki upor v Avstriji nad Anizo, in vpliv teologije trpeče pokornosti.

V strokovni literaturi se predvsem poudarja pomen štajerske dedne poklonitve, ki je določila smer-nice za poklonitvi Korošcev in Kranjcev, o čemer sicer ni nobenega dvoma. Vendar je ob tem treba opozoriti na dejstvo, da so tudi med kranjskimi deželani augsburške veroizpovedi obstajali posamezniki, ki so prepoznali nevarnost za izgubo konfesionalnih koncesij s prehitrim pristankom na brezpogojno dedno poklonitev, in to kljub dejstvu, da se je večini notranjeavstrijskih stanov očitno zdelo, da jim bo tudi pod Ferdinandovo vladavino uspelo obdržati verske pravice, kot se jim je posrečilo v času gubernatorjev, nadvojvod Ernesta in Maksimilijana. Dober primer stanovskega veljaka z jasnim pogledom na dejanske politično-konfesionalne razmere je grof Ahacij Thurn. Poleg tega je s svojo spomenico nadvojvodu Ferdinandu kranjska protestantska elita le pokazala, da je bila sposobna prevzeti pobudo. Na žalost nam Ferdinandov odgovor na spomenico še ni znan.

Na popoldanskem zasedanju deželnega zbora 10. februarja 1597 so se jasno pokazali obrisi bodočega notranjega konflikta med prelati na čelu z bojevitim Tomažem Hrenom in pretežno protestantskim plemstvom. Ta spor je pomembno zaznamoval notranjepolitično življenje dežele v prvem desetletju 17. stoletja in Ferdinandu olajšal izvajanje protireformacije, saj je lahko zaradi Hrenove gorečnosti v konfliktu, ki ga je dejansko vodil sam, navzven nastopal kot mediator. Opozoriti velja tudi na določen mednarodni odmev kranjske dedne poklonitve; zlasti v Rimu in Münchnu so si oddahnili, da je minila brez zapletov za mladega katoliškega deželnega kneza.

²⁵⁵ Žvanut, *Od viteza*, str. 26.

²⁵⁶ Prosti prevod besedila: »Dem Huldigungsakte in Graz vom 12. Dezember 1596 folgten jene von Klagenfurt und Laibach am 28. Januar und 13. Februar 1597. An beiden Orten war das Grazer Muster maßgebend: ein schüchterner Versuch mit der Pazifikation, dann ein stiller Rückzug« (Loserth, *Akten Ferdinand II.*, 1. Band, str. XLII).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 338; šk. 432; šk. 837; šk. 857; šk. 881; šk. 937.

SI AS, 730, Gospostvo Dol, fasc. 80.

SI AS 1063, Zbirka listin, št. 1878.

SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I/7r.

NMS – Narodni muzej Slovenije

NMS, Grafični kabinet, inv. št. G-596.

OBJAVLJENI VIRI

Dimitz, August: Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* XXII (1867), str. 43–124.

Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, 2003.

Grazer Nuntiatur, 4. Band, Nuntiatur des Girolamo Portia 1595–1598 (ur. Johann Rainer). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.

Hurter, Friedrich von: *Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern, bis zu dessen Krönung in Frankfurt: Personen-, Haus- und Landesgeschichte. Band 1*. Schaffhausen: Hurtersche Buchhandlung, 1850.

Klun, Vinko Fereri: *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain, Heft 1*. Laibach: Historischer Verein für Krain, 1852.

Klun, Vinko Fereri: *Diplomatarium Carnolicum. Namens des historischen Vereins für Krain*. Laibach: Historischer Verein für Krain, 1855.

Kranjski deželni privilegiji = Carniolan provincial privileges = Krainische Landesprivilegien: 1338–1736 (ur. Andrej Nared, Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008.

Loserth, Johann: *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Teil 1.: Die Zeiten der Regentschaft und die Auflösung des Protestantischen Schul- und Kirchen- Ministeriums in Innerösterreich 1590–1600, Teil 2.: Von der Auflösung des Protestantischen Schul- und Kirchenministeriums bis zum Tode Ferdinands II. 1600–1637. Fontes rerum austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen. Diplomataria et Acta; Band 60*. Wien: In Kommission bei Alfred Hölder, 1906, 1907.

Peritzhoffer pl. Peritzhoff auf Ehrenhaimb, Karl Seyfrid: *Erb-Huldigungs Actus im Hertzogthum*

Crain. Laybach: bey Adam Friderich Reichhardt [...], 1739.

Pieroni, Giovanni Battista: Poročila in risbe utrdbr arhitekta Giovannija Pieronija (ur. Lilijana Žnidaršič Golec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008.

Radics, Peter von: Beiträge zur Reformations-Geschichte Krains's, aus Archivalien chronologisch zusammengestellt von P. v. Radics. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 16, 1861, str. 67–69, 73–75.

Societas Jesu Collegium Labacense: *Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis = Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Prevod: Marija Kiauta (ur. France Baraga). Ljubljana: Družina, 2003.

LITERATURA

Bireley, Robert: *Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor, 1578–1637*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. 2. Band. Vom Regierungs Antritte Erzherzog Karls in Innerösterreich (1564) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813)*. Laibach: Ignaz von Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1876.

Dimitz, August: *Kurzgefasste Geschichte Krains mit besonderer Rücksicht auf Culturentwicklung*. Laibach: Ignaz von Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1886.

Dolar, France M.: Die Gegenreformation in Innerösterreich und das Schicksal der Protestanten. *Primus Truber 1508–1586: Der slowenische Reformator und Württemberg* (ur. Sönke Lorenz, Anton Schindling in Wilfried Setzler). Stuttgart: W. Kohlhamer Verlag, 2011, str. 327–340.

Dolar, France M.: Vloga in pomen jezuitskega kolegija v slovenskem prostoru. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): Zbornik razprav* (ur. Vincenc Rajšp). *Redovništvo na Slovenskem* 4. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, 1998, str. 9–13.

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820, 2. zvezek. Župani in sodniki 1504–1605. Gradivo in razprave* 23. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003.

Franzl, Johann: *Ferdinand II.: Kaiser im Zwiespalt der Zeit*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1978.

Gestrin, Ferdo: Bruška verska pacifikacija. *Enciklopedija Slovenije, 1. zvezek* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 403.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.

- Hrausky, Andrej in Janez Koželj: *Arhitekturni vodnik po Ljubljani – 100 izbranih zgradb*. Ljubljana: Rokus, 2002.
- Jerše, Sašo: Glaube, Hoffnung, Herrschaft: Die »imaginaires politiques« Innerösterreichs im Zeitalter des religiös-politischen Konflikts. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 121. Band, Teilband 2, 2013, str. 352–378.
- Jerše, Sašo: Vera, upanje, oblast – O notranjeavstrijskem političnem imaginariju v času verskih vrenj. *Vera in hotenja: Študije o Primožu Trubarju in njegovem času* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Slovenska matica, 2009, str. 67–103.
- Kočevár, Vanja: Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah iz leta 1599. *Arhivi* 37, 2014, št. 1, str. 31–64.
- Kontler, Laszlo: *Madžarska zgodovina: Tisočletje v srednji Evropi*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- Košir, Matevž: *Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560–1660) na Kranjskem*. Ljubljana: [M. Košir], 1999.
- Lavrič, Ana: Umetnostna dejavnost škofa Otona Friderika Buchheima v ljubljanski škofiji. *Acta historiae artis Slovenica* 9, 2004, str. 31–69.
- Levec, Vladimir: Die krainischen Landhandfesten: Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte. *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, Band 19, 1898, str. 245–301.
- Loserth, Johann: *Der Huldigungsstreit nach dem Tode Karl II: 1590–1592. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark; Band 2*. Graz: Styria, 1898.
- Mat'á, Petr: Der steirische Landtag im Raum und Bild um 1730. Symbolische Ordnung und visuelle Darstellung. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, CIV. Graz: Selbstverlag des Historischen Vereins für Steiermark, 2013, str. 163–218.
- Mikuž, Metod: *Vrsta stiskih opatov: Doneski k zgodovini stiske opatijske*. Ljubljana: Dekanat teološke fakultete v Ljubljani – [M. Mikuž], 1941.
- Mlinarič, Jože: *Kartuzija Bistra*. Ljubljana: Družina, 2001.
- Mlinarič, Jože: *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac, 1987.
- Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi: Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518. Thesaurus memoriae dissertationes 7*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2009.
- Nared, Andrej: Kranjska in njeni deželni stanovi. *Kranjski deželni privilegiji = Carniolan provincial privileges = Krainische Landesprivilegien: 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 9–34.
- Nared, Andrej: Kranjski deželni privilegiji (ročini) 1338–1736. *Kranjski deželni privilegiji = Carniolan provincial privileges = Krainische Landesprivilegien: 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 35–68.
- Nared, Andrej: Objava in prevod privilegijev kranjskega plemstva (1338) in plemstva v marki in Metliki (1365). *Kranjski deželni privilegiji = Carniolan provincial privileges = Krainische Landesprivilegien: 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 69–78.
- Nared, Andrej: Sezname kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov. *Arhivi* 28, 2005, št. 2, str. 313–334.
- Pohl, Walter in Karl Vocelka: *Habsburžani: zgodovina evropske rodbine*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi: Po sledih mogočnega tura. Thesaurus memoriae Dissertationes 4*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha: Grofje Thurn-Valsassina na Koroškem. *Kronika* 56, 2008, št. 2 (Iz zgodovine Koroške), str. 247–264.
- Rutar, Simon: *Zgodovinske črtice iz poknežene grofije Goriško-Gradiške: Faksimile iz leta 1896 s spremno besedo*. Nova Gorica: Branko; Ljubljana: Jutro, 2000.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krains*. Görz: Selbstverlag, 1905.
- Simoniti, Vasko: *Fanfare nasilja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Strohmeyer, Arno: *Svoboda politike in moč vere: študije o politični kulturi deželnih stanov habsburške monarhije v času verskih vojn (ok. 1550–ok. 1650)*. Ljubljana: Založba /cf., 2011.
- Štih, Peter: Dežela Grofija v Marki in Metliki. *Vilfanov zbornik: Pravo – zgodovina – narod* (ur. Vincenc Rajšp, Ernst Bruckmüller). Ljubljana: Založba ZRC, 1999, str. 123–146.
- The Thirty Years' War* (ur. Geoffrey Parker). London and New York: Routledge, 1997.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Cast in slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topographia Ducatus Carnioliae modernae* (Faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1970.
- Valvasor, Johann Weichard von: *Die Ehre dess Herzogthums Crain [...]*. Laybach: zu finden bey

Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.

Vilfan, Sergij: Deželni ročin kot vir naše ustavne zgodovine, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* XXV–XXVI, 1944–1945, str. 65–84.

Vilfan, Sergij: Deželni ročin. *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 2 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 251.

Vilfan, Sergij: Pojmovanje oblasti v izjavah kranjskih deželnih stanov v dobi reformacije. *Zbornik znanstvenih razprav* 43, 1983, str. 169–176.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev. Od nastanka do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

Vilfan, Sergij: Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskim prebivalstvom (Notranji Avstriji). *Zbornik znanstvenih razprav* XLVIII, 1988, str. 207–219.

Vilfan, Sergij: *Rechtsgeschichte der Slowenen. Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien. Band 21.* (ur. Hermann Baltl). Graz: Leykam-Verlag, 1968.

Vilfan, Sergij: Struktura stanov, deželne finance in reformacija. *Zgodovinski časopis* 49, 1995, št. 2, str. 175–181.

Vilfan, Sergij: Zlata bula Kranjcev. *Zbornik znanstvenih razprav* LIII, 1993, str. 219–229.

Wilson, H. Peter: *Europe's Tragedy – A New History of the Thirty Years War*. London: Penguin Books, 2009.

Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

SPLETNI VIRI

AEIOU Austria-Forum, Maximilian III. der Deutschmeister. http://austriaforum.org/af/AEIOU/Maximilian_III._der_Deutschmeister%2C_Erzherzog (21. 4. 2015).

Die Reichsversammlungen 1556–1662. http://www.historischekommission-muenchen.de/fileadmin/user_upload/pdf/abteilungen/reichsversammlungen1556_1662.pdf (17. 4. 2015).

Polec, Janko: Karl Sayfrid Perizhoffer plemeniti Perizhoff auf Ehrenhaimb. *Slovenska biografija*. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi413770/> (6. 5. 2015).

S U M M A R Y

Hereditary homage of the Duchy of Carniola to Archduke Ferdinand in 1597

On 13 February 1597, the Carniolan provincial estates paid homage to the new provincial prince, Archduke Ferdinand, in the diocesan palace in Ljubljana. The act of hereditary homage not only brought an end to the period of governorship that lasted from the death of the former provincial prince, Ferdinand's father Karl II, in 1590 to Ferdinand's majority in 1596, but also had a profound legal, constitutional, political and confessional impact on the Duchy of Carniola. The main political goal the estates of the three Inner Austrian provinces aimed to attain prior to paying hereditary homage was to ensure that the new sovereign, too, would concede to their Augsburg confession as defined by the Religious Pacification of Bruck of 1578. After the death of Archduke Karl II, the Inner Austrian estates had indeed, by refusing to pay hereditary homage to two governors under Emperor Rudolf II, managed to force the latter into *de facto* recognising their confessional rights, even though the Pacification of Bruck was not officially confirmed. The new provincial prince, Archduke Ferdinand, however, proved a more unyielding opponent. Despite his youth and relative inexperience, he would not confirm the Pacification of Bruck as one of the provincial privileges and refused to debate religious matters with the estates until they paid him hereditary homage. The first to pay traditional homage were Styrians, Carinthians the second and Carniolans the third. Even though the hereditary homage of Styria in many regards decisively determined the course of the homage ceremonies in the neighbouring Carinthia and Carniola, the Styrian provincial estates, too, raised the question of religious freedoms. In early February 1597, Archduke Ferdinand and his escorts arrived in Carniola from Carinthia and settled in Ljubljana's diocesan palace. The Carniolan provincial diet was convoked on 10 February. After the imperial provincial diet commissioners presented the assembled members of the estates with the imperial authorisation and instruction, the provincial diet proceeded to discuss the homage. A bitter dispute erupted between the Protestant Achaz Count Thurn, demanding that the question of Protestant religious freedoms should be discussed prior to hereditary homage, and the prelate leader, the Ljubljana cathedral dean and future bishop, Tomaž Hren, who opposed the idea. Since the prelates refused to discuss religious matters prior to hereditary homage, so that the objection would apply only to the Protestant nobility rather than to all estates, the

provincial diet notified the imperial commissioners that it was ready to proceed with the hereditary homage ceremony. In the meantime, the Protestant noblemen drew up a memorandum, requesting the new provincial prince's permission to retain their Augsburg Confession, and submitted it to Archduke Ferdinand on 12 February during an audience in the diocesan palace. The archduke's response to the memorandum still remains unknown. The hereditary homage took place the next day, 13 February, during which the archduke took his oath according to the Catholic formula, by the name of God and all saints, and the estates according to the Protestant formula, to the word of God and the Gospel. The mutual oaths were followed by a number of secular and religious ceremonies and a session of the provin-

cial diet, marked by huge monetary demands to send necessary provisions to the Military Frontier and set up the defence system against the Turkish threat, as the hereditary homage took place during the so-called Long Turkish War (1593–1606) between the Holy Roman Empire and the Ottoman Empire. Ferdinand left the Carniolan capital on Ash Wednesday, 19 February. By not confirming the Pacification of Bruck, the new provincial prince cleared the legal path for the Counter-Reformation to commence the following autumn. After the hereditary homage of 1597, the power of provincial prince rapidly grew to the extent that the confirmation of provincial privileges was no longer self-evident, while the ritual of hereditary homage increasingly became little more than a bare formality.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.52VAL

Prejeto: 4. 5. 2015

Boris Golec

izr. prof. dr., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Rodbina Graffenweger in njena vloga v življenju Janeza Vajkarda Valvasorja

IZVLEČEK

Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) je skoraj vso gmotno podlago, na kateri je dvajset let gradil svojo znanstveno, založniško in zbirateljsko dejavnost, dolgoval prvi ženi Ani Rozini Graffenweger pl. Graffenau in njeni rodbini, še zlasti ženinemu dedu po materini strani Juriju Vertašu pl. Scharffenegku. Oba dvorca v okolici Litije, Bogenšperk in Črni potok, so zakoncema Valvasor tako rekoč kupili Graffenwegerji z dediščino po Vertašu. Valvasor sam ni prispeval h kupnini skoraj ničesar, za povrh pa je s stroški za grafično delavnico in knjižne izdaje ogrožal materialno varnost oziroma prihodnost svojih otrok. Za razliko od Valvasorja in njegove rodbine so bili Graffenwegerji mlajša in manj pomembna plemiška rodbina, ki je v javnem življenju pustila le malo sledov. Na Kranjskem so se pojavili v začetku 17. stoletja še kot neplemiči, rodbinsko ime pa je ugasnilo s četrto generacijo sredi 18. stoletja. Prispevek osvetljuje Valvasorjeve ne vedno najbolj harmonične odnose z ženinimi sorodniki, o katerih sicer ni prav veliko pričevanj.

KLJUČNE BESEDE

Valvasor, Graffenweger, Vertaš, Scharffenegk, plemstvo, Litija, Pogonik, Slatna, Knežija, Ribče

ABSTRACT

The Graffenweger family and its role in the life of Johann Weikhard Valvasor

The Carniolan polymath Johann Weikhard Valvasor (1641–1693) owed almost the entire financial foundation of his twenty-year scholarly, publishing and collection activity to the family of his first wife Anna Rosina Graffenweger von Graffenau (1658–1687) and especially his wife's maternal grandfather Georg Wertasch of Scharffenegk. Both mansions near Litija, Bogenšperk (Wagensperk) and Črni potok (Schwarzenbach), were essentially bought for the Valvasor couple by the Graffenwegers with the money inherited from Vertaš. Valvasor himself contributed almost nothing to the purchase price, while the expenses for his graphic workshop and book publishing threatened the financial security and future of his children. Compared to Valvasor and his family, the Graffenwegers were a younger as well as less consequential noble family that left no noticeable imprint on public life. The family first appeared in Carniola at the beginning of the 17th century as a family of common social standing and its name disappeared with the fourth generation in the mid-18th century. The contribution casts light on Valvasor's rather discordant relations with his in-laws, of whom there is little mention in written sources.

KEY WORDS

Valvasor, Graffenweger, Wertasch, Scharffenegk, nobility, Litija, Pogonik, Slatna, Knežija, Ribče

Kot so pokazale nedavne raziskave, je Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) skoraj vso gmotno podlago, na kateri je dvajset let gradil svojo znanstveno, založniško in zbirateljsko dejavnost, dolgoval rodbini prve žene **Ane Rozine Graffenweger pl. Graffenau** (1658–1687), še zlasti ženinemu dedu po materini strani Juriju Vertašu, plemenitenemu pl. Scharffenegku.¹ Tako so Graffenwegerji v življenju kranjskega polihistorja postali poleg Valvasorjeve najpomembnejša rodbina oziroma tista, ki ga je najbolj zaznamovala. O njihovem rodu je bilo znanega zelo malo, dokler ni Maja Žvanut v *Kroniki* leta 1997 objavila razprave o ljubljanskem županu Juriju Vertašu pl. Scharffenegku in njegovi rodbini, katere del so bili tudi Graffenwegerji.² Namen pričujočega prispevka je nadgraditi védenje o sorodstvu Valvasorjeve prve žene in zlasti osvetliti odnose Janeza Vajkarda Valvasorja z ženinimi brati, sestro in materjo. Pri tem gre poudariti, da so bili Graffenwegerji kot gospodarji petih dvorcev v okolici Litije Valvasorjevi bližnji sosedje, potem ko se je leta 1672 za dve desetletji naselil na Bogenšperku. Sorodstvo, dolgotrajno sosedstvo in dejstvo, da je kupnina za Valvasorjevo posest v največji meri prišla iz rok ženske rodbine, so porodili vprašanje, na kakšen način je bil polihistor sicer povezan s posameznimi Graffenwegerji.

Član njihove rodbine je postal 10. julija 1672, ko je v ženinem domačem dvorcu Slatna ali v bližnji župnijski cerkvi v Šmartnem pri Litiji stopil pred oltar z roso mlado Ano Rozino.³ Leto poprej se je vrnil na Kranjsko po več kot desetletje trajajočih mladostnih potovanjih, med katerimi je prekrizal dobršen del zahodne Evrope ter stopil celo na severnoafriško kopno.⁴ Tridesetletniku, ki je na potovanjih porabil že znaten del dediščine in se nameraval ustaliti v domovini, je zdaj manjkalo dvoje: primerna žena in dom. Po vrnitvi se je nastanil bodisi pri bratu Janezu Herbardu na domači Mediji pri Izlakah bodisi pri generaciji starejšem vplivnem polbratu Karlu, ki je med njegovo odsotnostjo postal graščak na Belneku pri Moravčah in pridobil baronski naslov (1667).⁵ Ne

z Medije ne z Belneka ni bilo prav daleč do Slatne pri Litiji na nasprotnem, desnem bregu Save, kjer je z ovdovelo materjo in brati živela izbranka Ana Rozina Graffenweger, od Valvasorja mlajša sedemnajst let.

Ko sta stopila pred oltar, je bilo njemu dobrih 31 let, nevesta pa je bila tako rekoč še otrok. Če računamo od datuma njenega krsta 11. oktobra 1658, je na dan poroke štela 13 let, 8 mesecev in 29 dni. Njena mladost takrat sicer ni bila tako izjemna, medicinsko gledano je bila za zakon sposobna, za manjkajoče tri mesece do dopolnjenega štirinajstega leta pa je lahko dobila cerkveni spregled.⁶ Enako kot Janez Vajkard se je tudi mlada nevesta rodila v Ljubljani, kjer so jo krstili prej omenjenega dne kot predzadnjega otroka Baltazarja pl. Graffenwegerja in Ane Marije, rojene Vertaš pl. Scharffenegk. Njena krstna botra Karel pl. Samburg in Ana pl. Raunach sta precej zvesto odražala krščenikine plitve plemiške korenine, po materi stare manj kot desetletje.⁷ Kot bomo videli, sta plemiški naslov in kranjsko deželanstvo dobila v razmiku ene generacije njena deda Andrej Graffenweger pl. Graffenau in Jurij Vertaš pl. Scharffenegk. Oba starša Ane Rozine sta se tako rodila še kot neplemiča in se poročila, preden je materina družina dobila plemiški naslov.

Ni dvoma, da je imel pri izbiri Valvasorjeve neveste pomembno vlogo njegov polbrat Karel, ki ga srečamo med podpisniki poročne pogodbe, sklenjene na Slatni 5. julija 1672, pet dni pred poroko. Mlada nevesta je Janezu Vajkardu prinesla v zakon 800 goldinarjev dote, kar ni bilo ravno veliko, on pa ji je namenil prav toliko zaženila, enako vsoto jutrne, skupaj torej 1.600 goldinarjev, ter 200 zlatih dukatov proste donacije.⁸ Bolj kot sama vsebina pogodbe je pomenljiva ugotovitev, da je Janez Vajkard v uvodu naveden

⁶ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 91–92.

⁷ NSAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, R 1653–1664, pag. 207. – Materino ime je pri krstu zgolj Marija, dekliški priimek pa ni vpisan; prav tako ne pri krstih treh otrok, rojenih pred in za Ano Rozino (prav tam, str. 115, 171, 247). Vpisa krstov dveh starejših bratov, krščenih v letih 1653 in 1654, navajata kot mater Marijo, rojeno Vertaš (*Wertashin*, *Werthasfin*) (prav tam, pag. 12, 62). Ljubljancani so se namreč nekoliko teže navadili na malo prej pridobljeni plemiški naslov njenega očeta Jurija Vertaša (Žvanut, Ljubljanski župan, str. 23). Dekliškega priimka njegove hčerke, Valvasorjeve tašče, polihistorjev življenjepisec P. Radics nima prav zato, ker ga pri krstu Ane Rozine pogrešamo in ga očitno ni poznal (Radics, *Johann Weikhard* str. 80). J. B. Witting imenuje njeno mater Ana Marija, roj. pl. Scharffenegk (*Beiträge zur Genealogie*, str. 144), tako kot tudi B. Reisp (*Kranjski polihistor*, str. 91).

⁸ ARS, AS 748, Gospodstvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženinna pisma, 5. 7. 1672. – S svojim takratnim in pozneje pridobljenim premoženjem je Janez Vajkard jamčil svoji nevesti izplačilo njenega in svojega gotovinskega prispevka v zakon ter vdovščine. To sta sestavljala letna vsota sto zlatih dukatov in hiša z vrtom v Ljubljani, prosta vseh bremen. O premicninah sta pogodbenika sklenila, da jih bo, če v zakonu ne bo otrok, v celoti podedoval preživeli zakonec, v nasprotnem pa polovica pripade otrokom. Pri tem sta na nevestini strani izvzela iz dedovanja ženski nakit, na ženinovi pa gotovino, zapisane in nezapisane dolgove ter orožje in opremo.

¹ Golec, Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 66–72; isti, Valvasorjev izvor (3. del), str. 62. – Že Branko Reisp je sklepal, da je bil prispevek rodbine Graffenweger pri nakupu Valvasorjeve zemljiške posesti znaten (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 93–94), Maja Žvanut pa je opozorila na Scharffenegkovo oporočno volilo vnukinji Ani Rozini kot na »sestavino gospodarske osnove, ki je Valvasorju tudi omogočila njegovo delo« (Žvanut, Ljubljanski župan, str. 22).

² Žvanut, Ljubljanski župan. – Spoznanja M. Žvanut so predstavljala nepogrešljiv kazipot k nekaterim virom. Svojih ugotovitev v nadaljevanju ne primerjam z njenimi, ker so razlike majhne.

³ NSAL, ZA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, P 1660–1720, s. p., 10. 7. 1672. – Smarska poročna knjiga za ta čas podatkovno skopa in ne navaja niti imen prič niti duhovnikov poročevalcev.

⁴ O Valvasorjevih mladostnih potovanjih gl. Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 49–63.

⁵ Podrobno o Karlu gl. Golec, Valvasorjev izvor (4. del), str. 198–199, 205–211; o Janezu Herbardu prav tam, str. 216–219.

kot baron (*Freiherrn etc.*), čeprav do naslova ni bil upravičen. Na koncu pa se je podpisal brez baronskega predikata, drugače kot njegovi priči, oba resnična barona.⁹ Da kranjski polihistor pod pogodbo ni tudi podpisan kot baron, ne bi moglo nikogar zmotiti, saj avtogram ne vsebuje nujno plemiškega naslova. Ni izključeno, da sta polbrata Valvasorja že med snubljenjem zavestno »igrala igro«, da sta barona oba, ne le starejši Karel. V očeh Graffenwegerjev, ki so spadali med novo nižje plemstvo, si je Janez Vajkard s tem samo še dvignil ceno. Sklenjeno sorodstvo med Graffenwegerji in Valvasorji je prvim pripomoglo k ugledu, za kranjskega polihistorja pa je pomenilo rešitev gmotnega položaja.

Kot bomo videli v nadaljevanju, je namreč ženina družina prispevala celotno kupnino za posest dvorcev Bogenšperk in Črni potok ter že razvaljenega Lihtenberka. Posest sta mlada zakonca kupila 27. septembra istega leta 1672, pri čemer sta več kot polovico kupnine ostala dolžna. Kot vse kaže, se je Janez Vajkard lahko zgolj zavezal, da bo z modrim gospodarjenjem na kupljeni posesti prislужil dovolj za odplačilo dolga, kar pa se nikoli ni uresničilo. Valvasorjeve potrebe za znanstveno in publicistično dejavnost so namreč onemogočale, da bi se dolg zmanjšal, to pa je med letoma 1689 in 1692 vodilo v prodajo celotne posesti.¹⁰

Še pred tem je Ana Rozina po slabih petnajstih letih zakona in skupnega življenja na Bogenšperku preminila. Njena življenjska pot se je iztekla 25. aprila 1687 v 29. letu starosti, potem ko je Janezu Vajkardu v dvanajstih letih rodila deset otrok, od katerih so bili ob njeni smrti živi štirje.¹¹ Prek teh, hčerke in treh sinov, je Valvasor ostal še naprej sorodstveno povezan z Graffenwegerji in dva svaka sta po njegovi smrti drug za drugim prevzela tudi varuštvo nad otroki.¹² Sicer pa se je polihistor kmalu po ženinem odhodu v večnost ponovno oženil. 20. julija 1687 je v dvorcu Vrhovo pod Gorjanci sklenil poročno pogodbo z Ano Maksimilo pl. Zetscher,¹³ ki je izvirala iz

uglednejše rodbine kot polihistorjeva prva žena, saj sta bila dva njena brata leta 1676 pobaronjena in se je tudi sama štela za baronico, čeravno neupravičeno.¹⁴ Toda v zakon ni prinesla tolikšne dediščine kot petnajst let prej Ana Rozina, kaj šele, da bi lahko rešila Valvasorjeve vse hujše gmotne težave.¹⁵

Ko je Janez Vajkard po dvajsetih letih zapustil Bogenšperk in se preselil v kupljeno hišo v Krškem, kjer je naslednje leto 1693 umrl, je bila Graffenwegerjeva rodbina že močno zdesetkana in tudi njena posest na Litijskem občutno zmanjšana. V naslednjih nekaj letih so pomrli še zadnji trije Valvasorjevi svaki in v okolici Litije je za Graffenwegerji ostal le bled spomin. Rodbina Graffenwegerjev pl. Graffenauov je ugasnila sredi 18. stoletja s smrtjo zadnjega moškega potomca, obubožanega nečaka Valvasorjeve žene, potem ko je na Kranjskem izpričana manj kot stoletje in pol. Svoj vrhunec je dosegla prav v času sorodstvene povezanosti z Valvasorjem, ki ji je zelo veliko dolgoval, sicer pa v deželi nikoli ni imela posebne vloge in veljave.

Graffenwegerji in Vertaši pred Valvasorjevo priženitvijo v rodbino

Tako po očetovi kot po materini strani je **Ana Rozina pl. Graffenweger** oziroma **Graffenweger pl. Graffenau** izšla iz malo prej plemenitenih rodbin. Člane njene rodbine najdemo v virih praviloma le kot (pl.) Graffenwegerje, brez predikata Graffenau. Pod tem rodbinskim imenom jih je poznala okolica in tako so se naslavljali tudi sami. Graffenwegerji niso spadali na Kranjskem ne med stare ne med premožnejše plemiške rodbine, toda Ana Rozina in njeni sorojenci so bili dediči obogatelega deda po materini strani Jurija Vertaša pl. Scharffenegka. Tako se je v okolici Litije znašlo v njihovih rokah poleg Graffenwegerjevega Pogonika še več drugih dvorcev.

Oče Ane Rozine, v mladosti plemeniteni **Baltazar Graffenweger pl. Graffenau**, je bil sin **Andreja Graffenwegerja**,¹⁶ ki je – o tem pozneje – dobil plemiški naslov okoli leta 1630. Od kod so izvirali

⁹ Na nevestini strani so poročno pogodbo podpisali njena mati Marija Ana Graffenweger in trije polnoletni bratje, Jurij Andrej, Franc Baltazar in Janez Jožef, na ženinovi pa poleg Janeza Vajkarda Valvasorja in njegovega polbrata barona Karla še Franc Ksaver baron Lichtenberg.

¹⁰ O nakupu in prodaji gl. Golec, Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 66–70; isti, Valvasor kot zemljiški gospod (2. del), str. 24–37.

¹¹ Datum ženine smrti in podatek, da tako kot pet njegovih otrok, počiva v Valvasorjevi rodbinski grobnici na Mediji, je razkril Valvasor sam (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109; *XI*, str. 164). – O Valvasorjevi družini gl. Golec, Neznano in presenetljivo, str. 318; dodatne ugotovitve o številu otrok: Golec, Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, str. 37–38.

¹² Golec, Neznano in presenetljivo, str. 344–354.

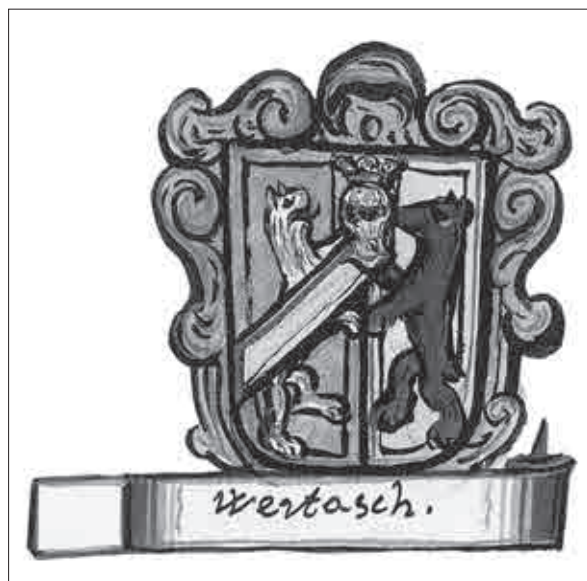
¹³ Edini dokument o poroki je objavljena poročna pogodba, sklenjena 20. julija 1687 v Vrhovem (objavi: Kaspret, Zenitni dogovor, str. 187–188; Radics, *Johann Weikhard*, str. 307–309). Nevesta je Janezu Vajkardu prinesla v zakon 900 goldinarjev dote, on pa njej prav toliko zaženila, 1.800 goldinarjev jutrne in 500 goldinarjev proste donacije, vse v deželni veljavi. Po smrti enega od njiju dobi preživeli zakonec polovico pre-

mičin, druga polovica pripade skupnim otrokom oziroma, če teh ne bo, najbližjim sorodnikom umrlega zakonca. Kot vdovščino do ženine spremembe stanu so v poročni pogodbi določili letno vsoto 400 goldinarjev ter hišo v Ljubljani ali Novem mestu, prosto vseh bremen, za odpravnino pa kočijo z dvema vprežnima konjema.

¹⁴ O Valvasorjevi drugi ženi in njeni družini gl. Golec, Neznano in presenetljivo, str. 318–319.

¹⁵ Šele po moževi smrti je Ana Maksimila podedovala dvorec Pleterje pri Bučki na Dolenjskem z nekaj manj kot 23 goldinarji imenjske rente (Golec, Neznano in presenetljivo, str. 357–358).

¹⁶ O sorodstvenem razmerju Andreja in Baltazarja govorita poleg drugih virov dva sekundarna genealoška vira iz 18. stoletja: Lukantschitscheva genealoška zbirka in rodovnik v Zbirki rodovnikov ARS (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232; AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 97, Graffenweger). Noben znani vir pa ne razkriva, kdo je bila Baltazarjeva mati.

Grba rodbin Graffenweger in Vertasch v Valvasorjevi grbovni knjigi iz let 1687–1688
(Valvasor, *Opus Insignium*, pag. 146 in 84).

Andrej in njegovi dve ženi, razpoložljivi viri ne povedo. Zdi se zelo logično, da je priimek Graffenweger izpeljan iz nemškega imena dvorca Knežija (Graffenweg) nad Savo pri Litiji, a stvar ni tako preprosta. Knežija je bila namreč v rokah Graffenwegerjeve rodbine šele od srede 17. do začetka 18. stoletja, ded Valvasorjeve prve žene Andrej Graffenweger pa se je rodil okoli leta 1580.¹⁷ V tem času je imela Knežijo ena veja pl. Gallov, ki se je po njej tudi naslavljal »zu(m) Graffenweg«.¹⁸ Poleg možnosti, da se

Andrejev priimek Graffenweger samo po naključju ujema z imenom dvorca, ki ga je pozneje kupil njegov sin Baltazar, obstaja še druga, na katero kaže več indicov, in sicer, da je bil Andrej nezakonski sin enega od knežijskih Gallov. Kot priča oporoka njegove neporočene sestre Suzane (1649), nastala v dvorcu Matena pri Igu, je bil namreč sorodstveno povezan z nekimi Galli.¹⁹ Teh ni mogoče umestiti na rodovno

¹⁷ Ob smrti 12. januarja 1640 v Ljubljani naj bi bil po ljubljanski mrliški matici star okoli 60 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 46).

¹⁸ Po Valvasorju je Knežija, ki jo imenuje s slovenskim imenom Knežji pot, po izumrtju Celjskih pripadla Habsburžanom, pozneje pa so bili dolgo njeni lastniki »gospodje Galli« (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 221–222). V drugi polovici 16. stoletja se po Knežiji imenuje Martin Gall »von Gallenstein und zum Graffenweg« (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1584, 1568 XI. 16., Ljubljana; št. 1684, 1580 II. 26., Ljubljana; št. 1685, 1580 II. 26., Ljubljana; št. 1686, 1580 III. 11., s. 1; št. 1738, 1585 X. 7., Ljubljana). Po imenjski knjigi je dedič Martina Galla mlajšega Janez Jakob pl. Apfaltrer gospostvo Knežija (*die Herrschaft Grauenweg*) z visoko imenjsko rento dobrih 75 goldinarjev prenesel leta 1624 na Janeza Baltazarja pl. Purgstalla (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 62), ta pa razbil na manjše dele. Še isto leto so Purgstallu odpisali skoraj vso posest; največji del s slabimi 34 goldinarji rente, označen kot gospostvo Knežija brez nekaj imenj, so prenesli na M.(aksimilijana) Janeza Brema (pl. Bremsfelda) (prav tam, fol. 49v). Brema so kot posestnika Knežije (*wegen Graffenweg*) vpisali v imenjsko knjigo naslednje leto 1625 (prav tam, fol. 132). Nekoliko drugačno podobo kot imenjska knjiga ponuja Valvasor. Po njegovih besedah je namreč grad za Galli pripadel »nekemu gospodu Gaudinu« (prav Gandinu), od katerega ga je kupil Maksimilijan pl. Bremsfeld in ga kmalu prodal Juriju pl. Scharffenegku (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 222). Kakšno vlogo je pri Knežiji igral Valvasorjev »gospod Gandin«, ni povsem jasno. Zdi se, da je Valvasor nekoliko pomešal kronologijo

in dejstva. Pozneje, neznano kdaj, je imel namreč Jurij pl. Scharffenegk, tast Baltazarja Graffenwegerja, pravdo (*Action*) z Janezom Andrejem Gandinom zaradi uveljavljanja nekaj »stanovskih pravic« nad Knežijo (*wegen etlicher Laa: Jurium das Guett Graffenweg betr.*) (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (odslej: Zap. inv.), šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 58/Nr. 84). Leta 1669, ko je Scharffenegk (dokončno) kupil Knežijo od Maksimilijana Brema, pa je prejel urbar, ki ga je 5. aprila istega leta sestavil Jurij Jožef Gandin kot dedič po svojem očetu in kot zastopnik sorojencev (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 5–5v). Jurij Jožef je bil sin prej omenjenega Janeza Andreja Gandina (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 89, Gandin).

¹⁹ Suzana Graffenweger je v svoji zadnji volji med drugim omenila sorodnico (*Muemb*) gospo Elizabeto Gall, za dediča in izvršitelja oporoke pa je imenovala sorodnika (*Vetter*) Janeza Jakoba Galla. Da je bila Suzana sestra »našega« Andreja Graffenwegerja, v oporoki nesporno priča omemba zadolžnice, ki jo najdemo tudi med popisanimi listinami v Andrejevem zapuščinskem inventarju leta 1640. Pokojni brat Andrej naj bi brez Suzanine vednosti neupravičeno izterjal 800 goldinarjev in obresti iz naslova zadolžnice, ki jo je Suzani izdal Janez Baltazar pl. Purgstall. Ker Andrej sestri ni izplačal ničesar, je ta v oporoki svojemu dediču naložila, naj od Graffenwegerjev zahteva povračilo. Iz Andrejevega zapuščinskega inventarja izvemo, da je pl. Purgstall izdal omenjeno zadolžnico neporočeni (*Jungfrau*) Suzani 1. aprila 1620 v Ljubljani. Skupaj z zadolžnico so popisali obligacijo z dne 24. junija 1626, ki se je nanašala na obresti v primeru nepopolnega izplačila, ter osnutek zahteve in tožbe. – ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani (odslej: Testamenti), II. serija, fasc. G 1–54 1/2, G–11, 31. 8. 1649;

deblo razvejene kranjske plemiške rodbine pl. Gallov, lahko pa so bili njena stranska, neplemiška veja.²⁰ Poleg možne izpeljave priimka Graffenweger iz nemškega imena Knežije in odprtega vprašanja Andrejevega sorodstva s knezijskimi Galli obstaja še ena povezava, ki bi bila težko zgolj naključna. Knežijo so leta 1624 prepisali z Gallovih dedičev Janezu Baltazarju pl. Purgstallu, o katerem Suzana Graffenweger v oporoki pravi, da ji je izdal zadolžnico za 800 goldinarjev, denar pa je nato izterjal njen brat Andrej, ne da bi ji ga izplačal.²¹ Ponuja se razlaga, da sta Andrej in Suzana imela na Knežiji zapisan dedni delež, ki sta ga dobila kot oporočno volilo od svojega nezakonskega očeta pl. Galla »zu(m) Graffenweg«. To bi pojasnilo, kako je nastal priimek Graffenweger in iz katerega naslova je izvirala Purgstallova zadolžnica.

O mladosti deda Valvasorjeve prve žene Andreja

Graffenwegerja nimamo sicer nobenih podatkov. Preden je leta 1609, star okoli trideset let, postal zakupnik gospodstva Čušperk na Dolenjskem,²² je bil kot računski uradnik (*Raitdiener*) zaposlen pri notranjeavstrijskem komornem knjigovodstvu v Gradcu.²³ Štajerska prestolnica in grad Čušperk sta tudi najverjetnejša kraja, kjer so prišli na svet Andrejevi starejši otroci, med njimi Valvasorjev tast Baltazar, rojen najpozneje leta 1614, ko se je družina preselila s Čušperka v Ljubljano.²⁴ Tedaj je namreč Andrej dobil mesto registratorja kranjskih deželnih stanov,²⁵ s katerega je po nekaj letih, najpozneje v letu 1618, predsedal na položaj deželno-stanovskega knjigovodje.²⁶ Žena Uršula je sploh prvič in zadnjič izpričana spomladi 1619, ko sta kupila vrt v predmestju,²⁷ sicer pa se v Ljubljani zakoncema ni rodil noben otrok.²⁸ Od konca istega leta srečujemo An-

AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–18, 15. 2. 1640, pag. 9–10/Nr. 17.

²⁰ Na zelo izčrpnih rodovnikih kranjske plemiške rodbine Gall (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 3, št. 85, Gall) ni nobenega Janeza Jakoba in Elizabete, kot tudi ne sinov Janeza Jakoba, ki jih v svoji oporoki leta 1649 poimensko navaja Suzana Graffenweger: Andreja, Karla in Sigmunda (gl. op. 19). Ni dvoma, da je Janez Jakob identičen z Janezom Jakobom Gallom, ki ga je cesar Ferdinand III. 31. marca 1653 plemenitil skupaj s celotnim potomstvom in mu podelil plemiški naslov pl. Gallenfels. Janez Jakob, tedaj tri leta gozdni mojster na Kranjskem, je po navedbah plemiške diplome študiral v Italiji, med tridesetletno vojno več let služil v cesarski vojski in nato dvanajst let opravljal službo orožarja pri kranjskih deželnih stanovih (ÖSTA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Johann Jakob Gall von Gallenfels 31. 3. 1653). Njegova soproga se je imenovala Marija Elizabeta, rojena pl. Flachenfeld, pa tudi imena treh od njenih sedmih sinov so enaka imenom tistih treh, ki jih v oporoki navaja Suzana Graffenweger (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 87, Gallenfels). Vprašljivo je nekaj drugega, in sicer, ali se je Janez Jakob (prvotno) res pisal Gall. Rodovniki rodbine Gallenfels namreč govorijo o priimku Standler in ne poznajo nobene povezave s pl. Galli (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 87, Gallenfels; ARS, AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 119, Breckerfeld II, Genealogica A–P, Gallenfels). Neposredno potrditev priimka Standler ponuja zapuščinski inventar zakoncev Janeza Jakoba in Marije Elizabete pl. Gallenfels, po katerem je cesar Ferdinand III. leta 1653 izdal plemiško diplomo Janezu Jakobu Standlerju (!) pl. Gallenfelsu (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–27, 9. 2. 1668, pag. 29/Nr. 1), čeprav priimek Standler v diplomu ni nikjer omenjen. Prav mogoče bi bilo, da se je Janez Jakob Standler, bratranec Andreja in Suzane Graffenweger, sam poimenoval Gall, ker je bil v resnici nezakonski sin enega od pl. Gallov. Morda bi povezavo med Galli na eni strani ter Graffenwegerji in Gallenfelsi na drugi lahko dokazoval tudi grb, kajti vse tri družine so imele v grbu samoroga.

²¹ Gl. op. 18 in 19. – Zanimivo je, da je neposredna povezava med Graffenwegerji in Knežijo izpričana že leta 1630. V zapuščinskem inventarju dr. Friderika Mihaela Hillerja, zeta Andreja Graffenwegerja, najdemo obligacijo z naslednjo vsebino: Gaionzlovi varuhi se zavezujejo, da bodo Andreju Graffenwegerju izročili grad Knežija z vsemi zarubljenimi imenji (*in der Spannung begriffenen Gültten*), rubežnino in zakupnim pismom, ker je namesto njih pri Steinhausnovih dedičih »dvignil« 6.000 goldinarjev (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 41, fasc. XXI, lit. H–8, 29. 11. 1633 in 12. 12. 1633, pag. 27–28/sine numero). Očitno je Graffenweger opravil nalogo namesto svojega zeta odvetnika dr. Hillerja.

²² Graffenweger je deset let pozneje sam izpričal, da je postal zakupnik gospodstva Čušperk leta 1609; gospodstvo je dobil v zakup od Erazma barona Dietrichsteina (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 470, fasc. 294b, pag. 57, 17. 1. 1619). Ko so njegovi podložnici leta 1614 pod obtožbo tihotapljenja vzeli v Ložu konja in sol, po katero je šla v Cerknico, je Graffenweger naveden kot njen zemljiški gospod (*Grundobrigkeit*), ne pa tudi, za katero gospodstvo je šlo. Ker je bil sočasno oškodovan podložnik župnika iz Dobrepolja, skoraj ni dvoma, da je imel Andrej Graffenweger tedaj še vedno v zakupu bližnji Čušperk (prav tam, šk. 464, fasc. 293b, pag. 875, 29. 7. 1614; pag. 911, prezentirano 5. 8. 1614).

²³ Da je bil Andrej Graffenweger nekoč računski uradnik (*Raitdiener*) pri notranjeavstrijski dvorni komori, je razvidno iz prošnje kranjskih stanovskih poverjenikov deželnemu glavarju Janezu Ulriku baronu Eggenbergu, naj kot pisec mnenja podpre pri cesarju Graffenwegerjevo prošnjo za podelitev plemiškega naslova (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 472, fasc. 294c, pag. 576, 11. 3. 1620).

²⁴ Od starejših otrok, ki se niso rodili v Ljubljani, je poleg Baltazarja znana njegova sestra Marija, poročena Hiller, rojena okoli leta 1611, ko je bil oče Andrej zakupnik gospodstva Čušperk na Dolenjskem (gl. op. 22). Za župnijo Šmarje–Sap, v katero je spadal Čušperk, matične knjige ne segajo tako daleč. Tudi za graško mestno župnijo Graz–Hil. Blut so v tem času pomanjkljive: v vrsti krstnih matic je vrzel od leta 1600 do 1615, poročne in mrliske pa se leta 1615 šele začenjajo (DAG, Altmatriken, Graz–Hil. Blut). – Prejkone je iz tega Andrejevega zakona izvirala tudi hči Felicita, prvič poročena pl. Schwab in drugič Blanda (gl. op. 48), saj njenega krsta prav tako ni v ljubljanskih krstnih maticah.

²⁵ Kranjski deželni stanovi so Graffenwegerja izbrali za registratorja na deželnem zboru 6. novembra 1614, in sicer med dvema kandidatoma. Stanovski poverjeniki so ga pisno pozvali, naj odloži druge posle in pride nemudoma po navodila (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 464, fasc. 293b, pag. 1311–1312).

²⁶ V prošnji kranjskih stanovskih poverjenikov deželnemu glavarju v zvezi z Graffenwegerjevo prošnjo za plemenitev je leta 1620 navedeno, da je Andrej Graffenweger zadnjih nekaj let uspešno služboval pri registraturi in nato pri knjigovodstvu (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 472, fasc. 294c, pag. 575, 11. 3. 1620). Kot deželnemu knjigovodji mu je mogoče slediti vsaj od leta 1618 (prav tam, šk. 469, fasc. 294a, pag. 524–525, 24. 8. 1618).

²⁷ V zapuščinskem inventarju Andreja Graffenwegerja je popisano kupno pismo z dne 5. aprila 1619; Andrej, njegova žena Uršula in njuni otroci so od komende nemškega viteškega reda kupili vrt v Gradišču (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–18, 15. 2. 1640, pag. 17–18/Nr. 41).

²⁸ Prim. NSAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1588–1621. – Andrej (Nobilis Dominus) se kot krstni bo-

drejevo drugo ženo Marjeto, s katero se je oženil nekje zunaj deželne prestolnice²⁹ in ki se je od tega sveta poslovila deset let pozneje, leta 1629.³⁰ Med letoma 1622 in 1628 mu je rodila še zadnje tri otroke, ki pa so očitno vsi pomrli zgodaj, kot zadnji 22-letni Andrej († 1647).³¹

Kmalu po vnovični poroki je Andrej, tedaj stanovski knjigovodja, zaprosil cesarja Ferdinanda II. za plemiški naslov. Stanovski poverjeniki so njegovo prošnjo leta 1620 podprli pri deželnem glavarju Janezu Ulriku baronu Eggenbergu,³² to pa je tudi vse, kar o postopku vemo. Graffenwegerjevo poplemenitenje ostaja precej skrivnostno. V njegovem zapuščinskem inventarju (1640) so sicer popisali pokojnikovo »nobilitacijsko pismo« (Nobilitationsbrief), žal brez datacije,³³ v relevantnih arhivskih fondih in zbirkah na Dunaju in v Ljubljani pa njegovo plemiško diplomo pogrešamo.³⁴ Ni izključeno, da mu di-

plome ni izdal cesar, temveč omenjeni Janez Ulrik knez Eggenberg, in sicer potem ko je leta 1625 dobil takšno pravico od cesarja Ferdinanda II.³⁵ Andrej je pozneje (1635) v prošnji stanovom za podelitev deželanstva zapisal, da je od cesarja dobil (samo) svétniški naziv in predikat. Tudi podpisal se je zgolj kot Graffenweger, brez plemiškega naslova »zu Graffenau«.³⁶ Tega srečamo prvič v oporoki Graffenwegerjevega zeta dr. Hillerja leta 1632.³⁷

Andrej Graffenweger je službo deželnega knjigovodje opravljal do zgodnjih tridesetih let 17. stoletja in bil neprekinjeno v službi deželnih stanov osemnajst let.³⁸ Obračal je znatne denarje, veliko posojal,³⁹

ter prvič pojavi 5. januarja 1617 in potem redno (prav tam, R 1614–1621, pag. 110, 211, 318 itd.).

²⁹ V ljubljanski poročni matici Andrejeve in Marjetine poroke ni najti (prav tam, P 1605–1632). »Gospa« Marjeta Graffenweger je kot krstna botra prvič izpričana 7. novembra 1619 (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1614–1621, pag. 247). Datuma Uršuline smrti ne poznamo, ker iz tega časa še ni mrliške matične knjige.

³⁰ Marjeta je bila 15. avgusta 1622 sprejeta v ljubljansko jezuitsko kongregacijo Marije Vnebovzete; pri vpisu njene včlanitve je podatek o smrti leta 1629 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 718). Pozneje o njej dejansko ni več pričevanj, le Andrejev zapuščinski inventar iz leta 1640 jo navaja kot pokojno (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–18, 15. 2. 1640, pag. 15/Nr. 34). – Andrej je postal član omenjene kongregacije pol leta za ženo; sprejeli so ga 25. marca 1623 skupaj z drugimi »gospodi« (ex Dominis), ločeno od dijakov (ex Studiosis) (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 96). Že naslednje leto se je v kongregaciji znašel med ugledneži (Consultores) (prav tam, pag. 100).

³¹ Njegovi trije otroci iz zakona z Marjeto so se zvrstili takole: Marija Magdalena, krščena 22. maja 1622, Janez Andrej, krščen 13. marca 1625, in Janez Matija, krščen 24. februarja 1628 (prav tam, R 1621–1626, pag. 40, 177; R 1626–1631, pag. 86). Materino ime je v krstni matici navedeno samo pri drugem otroku, pri prvem in tretjem pa je prazen prostor. Pozneje srečujemo samo Andreja, ki je umrl pri 22-ih leta 1647 v Gradcu (gl. op. 47). Druga dva sta najverjetneje preminila še kot otroka pred letom 1635, ko se začenja prva ljubljanska mrliška matica. Andrej je leta 1638 izpričan (kot dijak jezuitske gimnazije) ob sprejemu v ljubljansko jezuitsko kongregacijo Marije Vnebovzete, označen kot kranjski deželan (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 147), nato pa je leta 1642 s krstnim imenom Janez Andrej kot Ljubljančan naveden v graški univerzitetni matriki, tedaj študent na višjih študijih, v razredu logika: »Andreas Graffenbegar, Labacensis, Nobilis« (Andritsch, Die Matrikeln. Band 2, str. 48, M 1642/6).

³² ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 472, fasc. 294c, pag. 575–578, 11. 3. 1620.

³³ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–18, 15. 2. 1640, pag. 18/Nr. 43. Popisan je tudi privilegij o podelitvi deželanstva, prav tako brez datacije (prav tam, pag. 10/Nr. 45). – Še manj določno sta dokumenta zajeta v zapuščinskem inventarju vnuka Ernesta Friderika Graffenwegerja, sestavljenem na Pogoniku leta 1699: »Der Herrn Graffenweger Landtmans vnd Nobilitations Brueff« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–64, 13. 2. 1699, pag. 27/Nr. 14).

³⁴ Najbolj pomenljivo je dejstvo, da spisov o Graffenwegerjevem poplemenitju ni najti med plemiškimi akti v Avstrij-

skem državnem arhivu na Dunaju (prim. popise v: ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte), čeprav ti niso povsem popolni. V Frankovem pregledu podelitev plemiških naslovov torej Andrej Graffenweger ni izpuščen pomotoma (Frank, Ständeserhebungen und Gnadenakte. 2. Band, str. 116). Prim še: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 263, I/136, lit. S I, Podeljevanje plemiških naslovov D–I, seznam za črko G; AS 1064, Zbirka plemiških diplom, popis).

³⁵ Janez Ulrik knez Eggenberg (1568, Gradec – 1634, Ljubljana) je dobil baronski naslov leta 1598, knežji naslov leta 1623, veliki palatin s pravico podeljevanja plemstva pa je postal 24. februarja 1625 (Sedlák, Eggenberské nobilitační diplomy, str. 242–243; njegove osebne podatke gl. v: <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/eggenbg.html> (januar 2015)). – Graffenwegerjeve plemiške diplome v arhivu rodbine Eggenberg ni; na osebe s Kranjskega se nanašata le dve diplomi (Sedlák, Eggenberské nobilitační diplomy, str. 252 sl.), vendar pa je v regestu znana vsaj še ena, ki jo v tem arhivu prav tako pogrešamo, in sicer plemiška diploma Adamu Florjančiču pl. Grienfeldu iz leta 1664 (Preinfalk, Plemiške rodbine, str. 67–68).

³⁶ »... mit dero Raths titul vnd praedicatis mich gewürdigt ...« (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 844, Pisma deželanstva, G–12, s. d., ad 6. 3. 1635).

³⁷ Po objavljenem dobesednem izvlečku oporoke dr. Mihaela Friderika Hillerja ima Graffenweger v tej poleg plemiškega predikata tudi že naslov cesarskega svétnika (Radics, Alte Häuser in Laibach, str. 76). Plemiški predikat (Andreen Grauenweegers zum Grauenau) najdemo skupaj s svétniškim ponovno leta 1640 v naslovu Graffenwegerjevega zapuščinskega inventarja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–18, 15. 2. 1640, pag. 1). – Pri določanju možnega časa pridobitve plemiškega naslova so le malo v pomoč matične knjige ljubljanske stolne župnije. Andrej je že pri prvi pojavitvi 5. januarja 1617 imenovan »nobilis dominus« (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1614–1621, pag. 110), kar ne pomeni plemiča, in to tedaj tudi ni bil. Odtlej je v maticah naslovljen le kot »dominus« ali sploh brez predikata (prav tam, R 1614–1621, pag. 211, 318; R 1621–1626, pag. 40, 177), šele od leta 1626 spet kot »nobilis dominus« (R 1621–1626, pag. 212; R 1626–1631, pag. 7, 11; P 1605–1632, pag. 146) in od 1628 kot »nobilis et generosus dominus« (R 1626–1631, pag. 85, 163). V dopisu mestu Metlika iz istega leta 1628 pišejo poverjeniki kranjskih deželnih stanov o Graffenwegerju kot o »Edlen Vesten« (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 481, fasc. 296, pag. 375, 28. 7. 1628).

³⁸ O skupno osemnajstih letih službe pri deželnih stanovih, najprej kot registrator in nato kot knjigovodja, piše Graffenweger v prošnji za kranjsko deželanstvo (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 844, Pisma deželanstva, G–12, s. d., ad 6. 3. 1635). Po poročilu iz leta 1633 se je mestu knjigovodje odpovedal dve leti prej (prav tam, šk. 485, fasc. 297, pag. 1701, s. d., po 24. 4. 1633).

³⁹ Med listinami v njegovem zapuščinskem inventarju večji del predstavljajo zadolžnice, tako zasebnikov kot deželnih stanov Koroške in Kranjske (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc.

jemal od stanov v zakup čepnino,⁴⁰ ni pa vlagal v zemljiško in hišno posest. Tako si v Ljubljani ni kupil lastne hiše, saj ni imel namena postati meščan. Nazadnje je stanoval in umrl v Hillerjevi hiši na Mestnem trgu, ki jo je s pridržki podedoval po zetju dr. Frideriku Mihaelu Hillerju († 1633).⁴¹ Deželni stanovi so mu zato ob sprejemu med kranjske deželane 6. marca 1635 naložili, naj kmalu kupi zemljiško posest (ime-nja) ali plača 5.000 goldinarjev posojila stanovom.⁴² Ker pa tega ni nikoli storil, so imeli še trideset let pozneje težave njegova snaha in vnuki.⁴³

Na precej nenavaden način je Andrej vendarle prišel do zemljiške posesti in do delnega lastništva gradu Pogonik pri Litiji. Tam je vsaj občasno tudi prebival, saj so leta 1640 na Pogoniku popisali drugi del njegove zapuščine.⁴⁴ Skupaj z Burkhardom Hit-

zingom je namreč dedoval za svojim zetom, dr. Mihaelom Friderikom Hillerjem, ki je umrl leta 1633, še isto leto pa tudi Hillerjeva mlada žena Marija, rojena Graffenweger (ok. 1611–1633). Zakonca sta se poročila leta 1628 v Ljubljani in nista imela otrok. Tako sta vse Hillerjevo imetje podedovala Hitzing in Graffenweger, vendar z obvezo, da zgradita samostan za ljubljanska meščanska dekleta.⁴⁵ Ko sta bila oba že pokojna, je Ljubljana resnično dobila samostan klaris, posvečen leta 1656,⁴⁶ toda grad Pogonik s celotno posestjo je, kot bomo videli, še predtem pristal v rokah Graffenwegerjevega sina Baltazarja, poznejšega Valvasorjevega tasta.

Andrej Graffenweger je umrl 12. januarja 1640 v Ljubljani, star okoli 60 let, pokopali pa so ga v kripti

XVI, lit. G–18, 15. 2. 1640, pag. 3–45, 58–66). Precej denarja je moral imeti že leta 1609, ko je vzel v zakup gospostvo Čušperk. Zakupnina je v času njegovega predhodnika, ki je imel Čušperk v zakupju še leta 1608, znašala 13.000 goldinarjev (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 470, fasc. 294b, pag. 57, 17. 1. 1619).

⁴⁰ Deželni stanovi so avgusta 1615 ugodili Graffenwegerjevi prošnji, da dobi v zakup čepnino v mestu Ljubljana, a je predsednik poverjeniskega urada odločil v korist drugega prosilca; Graffenweger se je za isto čepnino potegoval ob vnovičnem podeljevanju zakupov tri leta pozneje (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 469, fasc. 294a, pag. 663–666, 25. 8. 1618). Leta 1628 so mu stanovi podelili pobiranje čepnine v metliški četrti (prav tam, šk. 481, fasc. 296, pag. 375, 28. 7. 1628). Zakupnik je bil vsaj še leta 1633 in morda tudi 1636, ko je govor o zaostalem plačilu za čepnino (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–18, 15. 2. 1640, pag. 13/ Nr. 28, 61/ Nr. 12).

⁴¹ Ni izpričano, da bi v Ljubljani kdaj posedoval lastno hišo (prim. Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. I. del. Stari trg, II. del. Novi trg, III. del. Veliki trg, IV. del. Šentpetrsko predmestje, V. del. Kapucinsko predmestje*). Ljubljanski del Andrejeve zapuščine so popisali v njegovem zadnjem stanovanju v Hillerjevi hiši (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–18, 15. 2. 1640, pag. 3). Gre za hišo na Mestnem trgu 22, ki je bila v letih 1630–1651 v rokah dedičev trgovca Janeza Hillerja, izpričanega kot lastnika od leta 1622 do 1628; v mestnih davčnih knjigah so hišo do leta 1651 vodili na ime Hillerjevih dedičev, od leta 1652 pa je kot lastnik izpričan Gregor Jerlich (Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. III. del. Veliki trg, s. p., Mestni trg 22*). Morda so Graffenwegerjevi stanovali v Hillerjevi hiši, še preden se je hči Marija leta 1628 poročila z domačim sinom Mihaelom (gl. op. 45). Hiša je bila skupaj z drugo zapuščino dr. Friderika Mihaela Hillerja namenjena za gradnjo ženskega samostana in je bila očitno v ta namen prodana Jerlichu (prim. Hančič, *Klarise na Kranjskem*, str. 29–30). O dedovanju po Hillerju gl. op. 45.

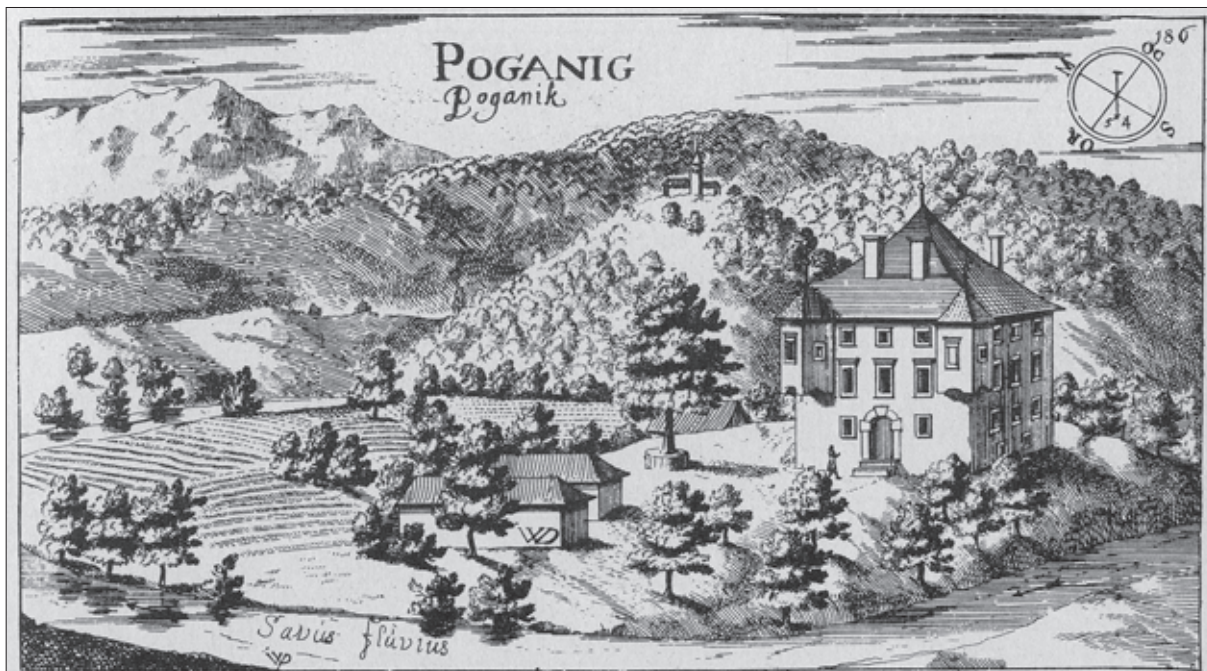
⁴² ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 844, Pisma deželanstva, G–12, 6. 3. 1635. Napotilo Andreju Graffenwegerju v deželnem pismu, naj kupi zemljiško posest, posredno prča, da Hillerjev Pogonik pri Litiji tedaj še ni bil v njegovi lasti. – V razpravi o sprejemu novih deželanov, med drugim Graffenwegerja, je bilo več kandidatov zavrnjenih, kranjski deželni zbor pa je sklenil, da deset let ne bodo sprejeli nikogar (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 94v–101v). Graffenweger se ni veliko zanimal za stanovske zadeve, saj ga od podelitve deželanstva do smrti leta 1640 ne srečamo na deželnih zborih (prim. iste sejne zapisnike).

⁴³ Gl. op. 95.

⁴⁴ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–18, 15. 2. 1640, pag. 58–111.

⁴⁵ Mihael Friderik Hiller, doktor obojega prava, se je po P. Radicu rodil v Ljubljani kot sin knjigoveza Janeza Hillerja. Nekaj mesecev po poroki leta 1628 mu je oče izročil premoženje, vredno dobrih 27.000 goldinarjev, naslednje leto 1629 pa je Mihael Friderik od Otilije Wagen pl. Wagensperg za 8.500 goldinarjev kupil Pogonik (Radics, *Alte Häuser in Laibach*, str. 74). V njegovem zapuščinskem inventarju je naveden samo kupni dogovor za Pogonik z dne 15. julija 1632, a brez imen pogodbenikov (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 41, fasc. XXI, lit. H–8, 29. 11. 1633 in 12. 12. 1633, pag. 32). Z Marijo, hčerko Andreja Graffenwegerja, se je poročil 13. februarja 1628 v Ljubljani; Hiller je v poročni matici označen samo kot »dominus« in doktor obojega prava, medtem ko matica Marijo naslavlja kot »nob.(ilis) virgo« (NSAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1605–1632, pag. 146). Hillerjevega krsta v ljubljanskih krstnih maticah z začetkom leta 1588 ne najdemo, kot tudi ne krstov njegovih sorojencev (prav tam, Ind R 1588–1621). Oče Janez (Hans) omenja v svoji oporoki leta 1629 še hčerko Barbaro, vdovo Bobnar, ki ni imela otrok; hči je dobila šestino njegove zapuščine, sin Mihael Friderik pa vse ostalo (ARS, AS 308, Testamenti, I. serija, šk. 5, testament H–6, 4. 11. 1629). Tri leta za očetom je že bolni Mihael Friderik 3. septembra 1632 na Bajnofu pri Novem mestu napisal oporoko, v kateri je predvidel več možnosti dedovanja (prav tam, H–8, 3. 9. 1632; prim. objavo dela oporoke v: Radics, *Alte Häuser in Laibach*, str. 74–76). Če bi mu žena rodila posthumnega sina ali hčerko, bi bil dedič ta želeni otrok. Če se ne bi rodil ali pa bi pred polnoletnostjo umrl, postaneta dediča dva moža: Burkhard Hitzing, cesarski deželni svetnik na Kranjskem, deželni tajnik in pisar ograjnega sodišča, ter cesarski svetnik Andrej Graffenweger pl. Graffenau. Vdovi Mariji naj po določilu ženitnega pisma do izteka njenega življenja izplačujeta 500 goldinarjev, ne glede na to, ali se bo ponovno poročila ali ne, iz preostalega premoženja pa naj v Ljubljani z odobritvijo cesarja in škofa zgradijo ženski samostan za ljubljanska meščanska dekleta. Drugače bi bilo, če bi se rodil otrok, saj bi v tem primeru Hitzing in Graffenweger postala njegova varuha in izvršitelja oporoke, vdova pa bi do vnovične poroke skupaj z otrokom v celoti uživala Hillerjevo zapuščino. Kot pričajo regesti listin v inventarju njegove zapuščine, popisane jeseni 1633 v Ljubljani in na Pogoniku, je bil Hiller živ vsaj še 19. februarja 1633 in prejkone tudi 22. marca istega leta (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 41, fasc. XXI, lit. H–8, 29. 11. 1633 in 12. 12. 1633, pag. 33, 40). Po Radicu naj bi sicer umrl že prejšnje leto, žena Ana Marija pa 17. oktobra 1633, stara komaj 22 let, zato je šla Hillerjeva zapuščina za gradnjo samostana klaris (Radics, *Alte Häuser in Laibach*, str. 76). Valvasor piše o Hillerju kot o ustanovitelju samostana, ki da je za njegovo zgraditev zapustil 60.000 goldinarjev (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 696).

⁴⁶ O gradnji samostana gl. zlasti: Hančič, *Klarise na Kranjskem*, str. 29–30.

Dvorec Poganig pri Litiji, »matični grad« kranjskih Graffenwegerjev, po Valvasorjevi Topografiji Kranjske iz leta 1679 (Valvasor, Topographia, št. 186).

lastne kapele pri avguštincih.⁴⁷ Za glavnega dediča je veljal starejši **sin Baltazar** (najpozneje 1614–1663), ki je imel še sestro Felicito († ne pred 1667), poročno Schwab pl. Lichtenberg (od 1642) in Blanda (od 1650),⁴⁸ ter mlajšega polbrata Andreja (1625–1647).

Baltazarja najdemo leta 1631 med novospregjetimi člani ljubljanske jezuitske kongregacije Marije Vnebovzete, kar pomeni, da je bil dijak jezuitske gim-

⁴⁷ V mrliški matici je Andrej Graffenweger označen zgolj kot »Nob[ilis] D[omi]nus« (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 46). Po Lukantschitschevi genealogiji naj bi umrl 25. januarja 1647 v Gradcu (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232). Tam je bil dan pozneje, 26. junija 1647, resnično pokopan »Woledl vnd Gestrenge Herr Andreß von Graffenweger von Graffen (sic!) zu Poganögg etc.«, ki je tedaj živel v Celovcu (DAG, Altmatricken, Hl. Blut, Sterbebuch III 1642–1649, pag. 267). Gre za Andrejevega sina z enakim imenom. O njegovem rojstvu leta 1625 v Ljubljani in šolanju v Gradcu leta 1642 gl. op. 31.

⁴⁸ Glede na to, da Felicitinega krsta ni najti v ljubljanskih krstnih maticah, je bila najverjetneje Baltazarjeva prava sestra iz očetovega prvega zakona in torej prav tako rojena pred letom 1614. Po navedbi Lidije Slana se je leta 1642 poročila z Gotfridom pl. Schwabom, ki je leta 1650 umrl brez otrok na Tuštanju pri Moravčah in bil tudi lastnik pristave Kuret pri Mokronogu (Slana, Lichtenbergi na Tuštanju, str. 179 in »Preglednica I – Lichtenbergi na Tuštanju« med str. 188 in 189). Gotfrid je bil rojen pred letom 1621, ko se je njegov oče Erazem (Andrej) pl. Schwab drugič poročil (prav tam). L. Slana ne navaja vira za letnico Gotfridove poroke s Felicito 1642, te pa nima niti Lazarinijeva genealoška zbirka (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXII, Lichtenberg). Felicito srečamo že kot Schwabovo v regestih listin iz let 1643 in 1645 v zapuščinskem inventarju njenega nečaka Franca Baltazarja Graffenwegerja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 38–39/Nr. 46). Skromno zapuščino njenega moža so konec leta 1650 popisali v dvorcu, pravzaprav pristavi Kuret (*Siz Khuret*) pri Mokronogu (prav tam, šk. 100, fasc. XXXXII, lit. S–24, 10. 12. 1650); vsa pokojnikova posest je ležala v okolici, po požaru pa je namesto dvorca stalo lečasno bivališče (*ein interims*

wohnung) (pag. 1). Po moževi smrti se je Felicita ponovno poročila. Kot Felicita Blanda, rojena Graffenweger, je izpričana leta 1662 ob prodaji neke hube Juriju pl. Scharffenegku, tastu svojega brata Baltazarja (ARS, AS 173, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 9). V ljubljanski poročni matici ni ne njene prve ne druge poroke (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1632–1651). Zapuščinski inventar njenega drugega moža Wolfganga Blande, sestavljen v dvorcu Vrh ali Na dolih pri Škocjanu na Dolenjskem razkriva, da sta poročno pogodbo sklenila 10. julija 1650 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 9, fasc. V, lit. B–17, 27. 6. 1667, pag. 14/Nr. 5) in da je bila Felicita ob moževi smrti še živa, saj za razliko od njega v regestu nobene listine ni navedena kot pokojna (prav tam, pag. 14/Nr. 5–6, pag. 15/Nr. 12, pag. 18/Nr. 29). Kot priča primerjava Blandove in Schwabove posesti, posredno pa tudi omemba urbarja imenij Gotfrida Schwaba, je Felicita svojemu drugemu možu prinesla v zakon del Schwabove zemljiške posesti (prav tam, pag. 1–7, 14/Nr. 1). Še več, iz primerjave obeh zapuščinskih inventarjev je jasno razvidno, da je Blandov dvorec Vrh ali Na dolih (*Auenthall oder Nadullich*) nastal na novo prav na prejšnji Schwabovi posesti. Medtem ko je imel Felicitin prvi mož Gotfrid Schwab Na dolih pusto hubo brez stavbe (*Na Dulich, Ein ganze Hueben, ohne Gebej, oedt*) (prav tam, šk. 100, fasc. XXXXII, lit. S–24, 10. 12. 1650, pag. 6), je na tej hubi medtem zrastle stavba z gospodarskimi poslopji, kjer sta zakonca Blanda živela (*Auenthall oder Nadullich genandt, Ein Hueben daran Er gesesen sambt den Gepeu, als Wohnung etc.*) (prav tam, šk. 9, fasc. V, lit. B–17, 27. 6. 1667, pag. 1). Po dosedanjih dognanjih se je Vrh prvič omenjal v Blandovem zapuščinskem inventarju (Smole, *Graščine*, str. 538), povezava s Kuretom pa ni bila znana (prav tam, str. 250). Valvasor v XI. knjigi *Slave* ne omenja ne Kureta ne Vrha. O Vrhju gl. tudi Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 364.

nazije.⁴⁹ Težko pa bi imel šele kakšnih 13 ali 14 let, kot je bila tedaj običajna starost ob sprejemu v kongregacijo,⁵⁰ ampak nekaj let več. Na svet je prišel še pred preselitvijo družine v Ljubljano, kar se ni zgodilo pred koncem leta 1614. V prid tej trditvi ne govori samo dejstvo, da njegovega krsta ni v ljubljanskih krstnih maticah,⁵¹ ampak tudi podatek, da je »žlahtni gospod« (*Nobilis Dnus*) Baltazar Graffenweger šel že leta 1632 v Ljubljani za poročno pričo.⁵² Pri tem skoraj ni dvoma, da gre za istega Baltazarja, in ta kot priča ne bi mogel biti star šele 14 ali 15 let. Rodil se je morda še v Gradcu ali že na Čušperku in imel kakšnih petnajst let mlajšo ženo. Soproga Ana Marija, rojena Vertaš (pl. Scharffenegk), je bila namreč ob smrti leta 1678 stara približno 50 let in torej rojena okoli leta 1628.⁵³ Poročila sta se 19. januarja 1645 v Ljubljani, kjer so ju v poročno matico vpisali brez vsakih gospodskih predikatov.⁵⁴ Mlado nevesto je Andrej odpeljal v svoj dvorec Pogonik pri Litiji, kjer sta se zakoncema vsekakor rodila tudi prva dva sinova, saj njunih krstov ni v ljubljanski krstni matici: Jurij Andrej (1645/47–1694), poznejši varuh Valvasorjevih otrok, in Franc Baltazar (1646/48–1677).⁵⁵ Dvorec Pogonik (*Süz Poganikh*), tik nad strugo Save zahodno od Litije, so v imenjski knjigi vpisali na Baltazarja Graffenwegerja leta 1647, in sicer z razmeroma skromno imenjsko rento dobrih 23 goldinarjev.⁵⁶

Štiri leta prej, 1643, ga je kupil Graffenwegerjev kurator Janez Juvankovič, in sicer od drugega Hillerjevega dediča Burkharda pl. Hitzinga.⁵⁷ Očitno je šlo pri tem samo za odkup Hitzingovega deleža, saj je Baltazar gospodaril na deležu svojega očeta Andreja Graffenwegerja že od očetove smrti.⁵⁸ Že v tem času pa je držal roko nad Baltazarjem njegov bodoči tast, ljubljanski mestni veljak Jurij Vertaš.⁵⁹ Ni naključje, da se je prav Vertaš zavzel za usodo Hillerjeve zapuščine in nato vsa leta dejavno spremljal gradnjo samostana klaris.⁶⁰

Tudi Baltazarjeva žena **Ana Marija**, poznejša Valvasorjeva tašča, se je rodila še kot neplemkinja. Še več, njen oče, trgovec **Jurij Vertaš (Wertasch)**,⁶¹ je postal plemič, ko je bila že poročena. Cesarjevo plemenitenje je dosegel 18. julija 1649 kot ljubljanski

⁴⁹ V kongregacijski knjigi je ob sprejemu 28. avgusta 1631 označen kot Ljubljancan: »Balthafar Graffenbeger Labacen:« (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 128). Sicer pa ga ne najdemo med ljubljanskimi konviktorji, gojenci jezuitskega seminarja, ki so obiskovali tamkajšnjo jezuitsko gimnazijo (prim. Črnavec (ur.), *Ljubljanski klasiki*), kot tudi ne v graških univerzitetnih matrikah (Andritsch, *Die Matrikeln. Band 1; Band 2*).

⁵⁰ O starosti ob sprejemanju v kongregacijo: Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 44. – Tudi njegov polbrat Andrej je bil sprejet pri takšni starosti, in sicer 8. septembra 1638, označen kot kranjski deželan: »Andreas Graffenbeger Provinc: Carn:« (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 147).

⁵¹ Prim. NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1588–1621.

⁵² V vlogi poročne priče imenuje Baltazarja poročna matica 23. februarja 1632 (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, P 1632–1651, pag. 2).

⁵³ Naknadni vpis v mrliško matico župnije Šmartno pri Litiji, nastal malo po 18. decembru 1678, pravi, da je umrla oktobra istega leta (NŠAL, ZA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710, s. p.). Po mlajšem Graffenwegerjevem rodovniku naj bi se rodila leta 1638 (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 97, Graffenweger), kar je glede na starost njenih otrok prepozno; prejkone so se ušeli za natanko deset let in bi se rojstna letnica morala glasiti 1628.

⁵⁴ NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1632–1651, s. p., 19. 1. 1645. – Isti datum je nosila poročna pogodba, popisana v zapušinskem inventarju sina Franca Baltazarja leta 1677 na Pogoniku (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 54/Nr. 76).

⁵⁵ V ljubljanski krstni matici je prvi vpisan brat Janez Jožef, krščen 24. maja 1649 (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1643–1653, pag. 225), krstne matice župnije Šmartno pri Litiji pa so za ta čas izgubljene (od 1636 do 1651).

⁵⁶ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 118.

⁵⁷ Okoliščine nakupa razkriva dogovor o delitvi Graffenwegerjeve zapuščine iz leta 1672. Graffenwegerjev kurator Janez Juvankovič je Pogonik (*Edlmanß Süz Paganikh*) s pritisklino kupil 10. junija 1643 od Jurija Jankoviča za 8.500 goldinarjev, potem ko je imel prej celotno posest Mihael Friderik Hiller (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 3–3v). Brata Baltazar in Andrej Graffenweger sta se 17. decembra istega leta poravnala s kuratorjem Juvankovičem in sestro Felicito pl. Schwab za sestrično dediščino po očetu, materi in drugi sestri (Hillerjevi); Felicita je bila v celoti izplačana leta 1645, ko je tudi Andrej izdal Baltazarju pobotnico za 1.047 goldinarjev (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 38–39/Nr. 46). Tako je Baltazar lahko postal edini lastnik Pogonika. – V kranjsko imenjsko knjigo je bil Pogonik vpisan pred letom 1640 na Hillerjevo ime, Jurij Juvankovič pa je ob prepisu posesti Baltazarju Graffenwegerju leta 1647 naveden kot lastnik, ki je posest kupil od Burkarda pl. Hitzinga, tedaj že pokojnega Hillerjevega dediča: »alß gewest instituirten Hüllerischen Erben« (ARS, AS 173, Imenjska knjiga, knj. 5 (1619–1661), fol. 124). – Valvasor pri opisu Pogonika v XI. knjigi *Slave* svojega tasta Baltazarja Graffenwegerja ne imenuje, ampak pravi, da so grad kupili gospodje Graffenweger, ne da bi podatek tudi časovno opredelil (Valvasor, *Die Ehre XI. str.* 446). Baltazarjevo ime ostaja tudi v naslednji imenjski knjigi (vodeni od 1662) vse do leta 1695, ko je bil že več kot trideset let mrtev († 1663) in ga je nasledil sin Ernest Friderik (prav tam, št. 6 (1662–1756), fol. 178), ki ga Valvasor navaja kot lastnika leta 1689 (Valvasor, *Die Ehre XI. str.* 447).

⁵⁸ V tistem delu Andrejevega zapušinskega inventarja, ki obravnava zapuščino na Pogoniku, so popisali »hišni register«, ki so ga izročili »mlademu gospodu« Baltazarju Graffenwegerju »zur Nachrichtung« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–18, 15. 2. 1640, pag. 64, med Nr. 24 in 25). V zapušinskem inventarju leta 1646 umrlega pl. Hitzinga ni najti regestov dokumentov, ki bi zadevali Pogonik in bi natančneje pojasnili način prenosa posesti na Graffenwegerja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 41, fasc. XXI, lit. H–14, 16. 5. 1646).

⁵⁹ Iz regestov nedatiranih listin v zapušinskem inventarju Baltazarjevega sina Ernesta Friderika izvemo, da je bil Vertaš Graffenwegerjev pooblaščenec in da se je v tej funkciji pravdal z »gospodom Juvankovičem« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–52, 13. 2. 1699, pag. 13–14/Nr. 19, pag. 19–20/Nr. 35).

⁶⁰ Žvanut, Ljubljanski župan, str. 24, 25.

⁶¹ Življenjsko pot Jurija Vertaša je temeljito obdelala Maja Žvanut, po kateri tudi sprejemamo slovenski fonetizirani zapis priimka (Žvanut, Ljubljanski župan). V virih je veliko manj opore za različico Bertaš, ki jo je uporabljal Vladislav Fabjančič (gl. Vertašev biogram v: Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov. 3. zvezek*, str. 178–180).

mestni sodnik.⁶² Predikat **pl. Scharffenegk**, kakor se je Vertaš poleg prvotnega priimka odtlej imenoval, se zdi izpeljanka iz nemškega imena gospostva Svibno pri Radečah: Scharffenberg. Jurij je sicer šele pozneje kupil polovico tega gospostva,⁶³ a je bil morda že prej na kak način povezan s Svibnim. Izvor Vertašev je podobno skrivnosten kakor poreklo Graffenwegerjev. Vemo sicer, čigav sin in brat je bil Jurij, ne pa tudi, od kod prišel v Ljubljano. Kot navaja plemiška diploma, je njegov oče Mihael konec 16. stoletja sodeloval v vojaških spopadih med turškim obleganjem Kaniže, Siska in Petrinje, trije bratje pa so bili v cesarski vojaški službi.⁶⁴ Vertaši vsekakor niso izvirali iz Ljubljane, kjer sta zakonca Jurij in Apolonija izpričana šele leta 1631, in sicer kot lastnika hiše v Gosposki ulici.⁶⁵ Hči Ana Marija, poznejša gospa Graffenweger, se je okoli leta 1628 rodila še zunaj Ljubljane, tako kot tudi morebitni drugi Vertaševi otroci.⁶⁶ Jurij, sprva kramar in pozneje trgovec, je dobil ljubljansko meščanstvo leta 1632, malo po pridobitvi hiše. Trgo-

vino je imel vseskozi od leta 1632 do 1660 v nekdanji Hrenovi hiši na Mestnem trgu 10, a ne kot lastnik hiše, temveč kot najemnik. Uspešen ni bil samo v poslovnem življenju, ampak tudi v javnem delovanju. Potem ko je sredi štiridesetih let prišel v notranji mestni svet in opravljal funkcijo nižjega komornika, je bil od leta 1647 do 1649 mestni sodnik in štiri leta ljubljanski župan (1650–52 in 1655–57), do leta 1660 pa spet notranji svetnik.⁶⁷ V petdesetih letih 17. stoletja, ko je v kranjski prestolnici posegel po najvišji mestni funkciji, je za obresti vneto posojal zasebnikom in deželnim stanovom.⁶⁸ Manj kakor tovrstne naložbe ga je zanimala hišna posest, saj te ni kopicil in si v Ljubljani tudi ni ustvaril prepoznavnega doma kot statusnega simbola.⁶⁹ Njegova hiša v Gosposki ulici je najpozneje leta 1651 prešla v druge roke.⁷⁰ Leta 1646 je sicer kupil hišo na Starem trgu,⁷¹ vendar je v začetku šestdesetih let in nemara že vse od leta 1632 prebival na uglednejšem Mestnem trgu,⁷² v omenjeni nekdanji Hrenovi hiši, tedaj v lasti pl.

⁶² Skupaj z Jurijem je bil poplemeniten tudi njegov brat Mihael, o katerem iz plemiške diplome izvemo le, da je bil tedaj še vedno v vojaški službi; po Jurijevi prošnji je v diplomu povzeto, da je Jurij veliko storil za nastanitev in vzdrževanje vojaštva, ko je opravljal funkcije ljubljanskega sodnega upravitelja, mestnega sodnika in nazadnje župana (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Georg Wertasch von Scharffenegg 18. 7. 1649; o poplemenitvi prim tudi: Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte*, 5. Band, str. 207).

⁶³ Gl. op. 75.

⁶⁴ Prvi brat Janez (*Jans*) je 18 let služil kot konjeniški stotnik (ritmojster), Friderik 14 let kot praporščak pešcev, Mihael, edini še živeči, pa je bil v vojaški službi še ob podelitvi plemstva (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Georg Wertasch von Scharffenegg 18. 7. 1649). V prošnji za deželanstvo dvanajst let pozneje ni Jurij niti omenil brata Mihaela, druga dva pa samo s častniškim činom; o sebi je povedal, da ga je oče obdržal doma za »hišno gospodarstvo« (*der Haufwirtschaft Vleissig abgewahrt*) (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 847, Pisma deželanstva, S–9, prezentirano 4. 4. 1661). – Jurij in njegovi bratje niso bili krščeni v ljubljanski stolni župniji (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1588–1621), sicer pa najdemo priimek Vertač (*Vértazh*) v mestni okolici, leta 1625 v Žadvoru (prav tam, Ind R 1621–1653). Morda je Jurijev oče Mihael istoveten s kuharjem Miho Vertošem (*Wertosch*), ki se med letoma 1623 in 1636 v ljubljanskih mestnih davčnih knjigah pojavlja kot lastnik majhne hiše v Križevniški ulici, nato so mu do leta 1643 sledili njegovi neimenovani dediči, potem pa usoda hiše ni znana vse do okoli leta 1700; Miha je v mestnih davčnih knjigah sprva označen kot Koch in od leta 1632 kot Wertosch s poklicem kuhar (Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. II. del. Novi trg*, s. p., Križevniška ul. 2). V matičnih knjigah ljubljanske stolne župnije ni krsta nobenega Mihaelovega otroka, ki bi ga vpisali s priimkom Koch ali Kuhar (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1588–1621, Ind R 1621–1653). Mihael Vertaš st. ali ml. se je 5. novembra 1634 oženil s Katarino Koder ali Kodre (*Cordin*) (prav tam, P 1632–1651, pag. 24), podatkov o njunih otrocih pa ni.

⁶⁵ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. II. del. Novi trg*, s. p., Dodatek ad Gosposka ul. 15.

⁶⁶ Jurij Vertaš si družine ni ustvaril v Ljubljani, saj tam ne najdemo ne njegove poroke ne krstov otrok (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1605–1632, Ind R 1621–1653).

⁶⁷ Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov. 3. zvezek*, str. 178–180; Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov. 4. zvezek*, str. 41, 42, 49, 50.

⁶⁸ O Scharffenegkovih posojilih se najbolje poučimo iz dodatka k njegovi oporoki iz leta 1669 in iz dogovora o delitvi njegove zapuščine tri leta pozneje; v zastavo za posojeni denar je poleg nepremičnin sprejemal zlatino in srebrnino (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–20, 12. 3. 1669; AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672).

⁶⁹ Za neporavnan dolg mu je ljubljanski magistrat leta 1654 prisodil dve tretjini hiše Karla barona Egka pl. Hungerspacha na prestižnem Novem trgu, a je Scharffenegk pridobljeno posest leta 1660 prodal Volfu Engelbertu grofu Auerspergu (ARS, AS 2048, Zbirka digitalnih posnetkov arhivskega gradiva za zgodovino Slovenije, Auersperg/379, 1654 junij 26., Ljubljana; Auersperg/396, 1660 februar 16., Ljubljana). Zunaj mestnega obzidja, na Prulah, pa je leta 1658 od Franca Štoka kupil hišico z vrtom (AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 57v).

⁷⁰ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. II. del. Novi trg*, s. p., Dodatek ad Gosposka ul. 15. – Za Jurijem Vertašem in ženo Apolonijo je tu šele leta 1651 izpričan lastnik Janez Andrej Erazem (grof) Auersperg. Morda sta Vertaša kupila hišo le za krajši čas, toliko da je Jurij izpolnil pogoj za sprejem med meščane, kar je postal naslednje leto.

⁷¹ V zapuščinskem inventarju vnuka Franca Baltazarja Graffenwegerja je regest kupnega pisma: Vertaš je hišo na Starem trgu kupil od zakoncev Bosio, ob vnukovi smrti (1677) pa je bila v rokah Adama Opleniča (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 43/Nr. 52). Po davčnih knjigah je Vertašu kot lastniku mogoče slediti od leta 1651. Označen je kot mestni sodnik in župan Wertasch, od leta 1652 s plemiškim prediktom pl. Scharffenegk (Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. I. del. Stari trg*, s. p., Stari trg 22).

⁷² V popisih družinskih poglavarjev, nastalih ob veliki noči 1660 in 1662, je Vertaš (*Georgius Werthosh*, *Dnus Georgius Berthosh*) naveden s tremi odraslimi osebami (spovedanci); ob upoštevanju Fabjančičeve *Knjige ljubljanskih hiš. III. del*, je iz zaporedja družinskih poglavarjev moč ugotoviti, da gre za lokacijo Mestni trg 10 (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 58/17, Ljubljana, Nomina Communicantium, Restantium et Cathecumenorum annotata 1660 [...] Tractus D. Vicarii Baschtantschitsch; Nomina, Cognomina Patrum familias qui de se suisque Anno 1662 pro Paschali tempore exhibuerunt Schedas).

Wazenbergov, kjer je imel trgovino.⁷³ Po volji muhastega zgodovinskega spomina se po Juriju imenuje ljubljanska mestna četrt Vrtača, ki je dobila ime po Vertaševih vrtovih zunaj mesta.⁷⁴

Ko se mu je v Ljubljani rodila vnukinja Ana Rozina pl. Graffenweger (1658), Valvasorjeva prva žena, je bila Scharffenegkova družina v kranjski prestolnici in sploh v deželi že bolj uveljavljena kot Graffenwegerjeva. Trgovsko dejavnost in meščansko življenje je Jurij pl. Scharffenegk opustil šele nekaj let pred smrtjo. Potem ko je odložil župansko službo, si je tudi sam po zetovem zgledu kupil dvorec pri Litiji, a z večjo posestjo. Vdova Katarina baronica Wazenberg mu je namreč leta 1660 prodala dvorec Slatna tik ob Šmartnem pri Litiji skupaj s polovico gospodstva Svibno pri Radečah.⁷⁵ Svibenska posest in dežel-

sodna oblast sta segali skoraj do Šmartna, tako da je Slatna ležala še na tleh deželskega sodišča Svibno, dokler ni postala sedež lastnega majhnega deželskega sodišča.⁷⁶ Kot poroča Valvasor, so »gospodje pl. Wazenbergi« po pridobitvi Slatne porušili staro stavbo in začeli zidati povsem nov grad.⁷⁷ Slabo leto po Scharffenegkovem nakupu Slatne in njene posesti, so kranjski deželni stanovi spomladi 1661 uslišali Scharffenegkovo prošnjo za podelitev deželanstva, in sicer z utemeljitvijo, da ima posest in da je bil uspešen župan Ljubljane.⁷⁸ Malo prej je opustil trgovino in od leta 1660 ni več sedel v notranjem mestnem svetu. Po veliki noči 1662, ko je še izpričan kot prebivalec Ljubljane,⁷⁹ se je na Slatno tudi preselil. Tam je 12. marca 1669, v letu svoje smrti, napisal oporoko, o kateri bomo še govorili.⁸⁰ Pokopali so ga v njegovi grobnici v župnijski cerkvi v Šmartnem pri Litiji, kjer si je pozneje izvolila zadnji dom tudi hči edinka Ana Marija pl. Graffenweger († 1678).⁸¹

⁷³ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. III. del. Veliki trg*, s. p., Mestni trg 10.

⁷⁴ Ena nekdanj najelitnejših ljubljanskih mestnih četrti Vrtača je dobila ime po Vertaševih vrtovih, kompleksu vrtov zunaj mesta, ki ga je Jurij Vertaš kupil leta 1652 od meščanskega špitala (Zvanut, Ljubljanski župan, str. 22, 23; Valenčič, *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*, str. 112). O nakupu govori regist v zapuščinskem inventarju njegovega vnuka Franca Baltazarja, poznejšega lastnika: meščanski špital je posest prodal Juriju pl. Scharffenegku, njegovi ženi Apoloniji in hčerki Ani Mariji Graffenweger za dobo treh življenj, v kupnem pismu pa je bila opredeljena kot zemljišče s travniki in njivami pred Nemškimi vrati pri križu (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 45/Nr. 57).

⁷⁵ Kupna pogodba med Jurijem in vdovo baronico kot nujno varuhinjo njenih otrok je bila podpisana 24. aprila 1660, pooblastnica je imela datum 4. maj 1662, kupnina pa je znašala 18.000 goldinarjev (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 7–7v). Tudi Valvasor poroča o Scharffenegkovi pridobitvi Slatne in polovice svibenskega gospodstva kot o enem dejanju, ne da bi ga časovno opredelil (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 537). Scharffenegkova posestna pridobitev še dolgo ni bila vpisana v kranjsko imenjsko knjigo, naknadno šele potem, ko je njegov vnuk Jurij Andrej Graffenweger Slatno z delom gospodstva Svibno leta 1692 prodal. V imenjski knjigi so Slatno in Svibno vodili ločeno. Po knjigi za obdobje 1619–1661 so bratje Peter, Gregor in Mihael Waz (poznejši Wazenbergi) med drugim posedovali dvorec Slatna (*Edlmans Siz Slatnegkb*) z imenjsko rento dobrih 16 goldinarjev, ki se je do leta 1653 povečala na nekaj več kot 22 goldinarjev (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 101v), gospodstvo Svibno (*Herrschaft Scha(r)ffenberg*) z 72 goldinarji imenjske rente pa je bilo vodeno na ime Ane Waz in njenih sinov (prav tam, fol. 524v). Obe posestni enoti so v novo imenjsko knjigo prenesli na ime Mihaela Waza, vendar sta še naprej ostali ločeni (prav tam, knj. 6 (1662–1756), fol. 71, 508). Upoštevaje, da je Scharffenegk leta 1660 kupil polovico svibenskega gospodstva, bi mu torej pripadalo 36 goldinarjev rente. Skupaj z 22 goldinarji rente za Slatno bi potemtakem imel 58 goldinarjev rente, kar je nekaj manj, kot je pozneje (1672) znašala Valvasorjeva imenjska renta za Bogenšperk z Lihtenberkom in Črni potok (64 goldinarjev). Tudi razlika v vrednosti obeh je primerljiva: Scharffenegk je Slatno s polovico gospodstva Svibno kupil leta 1660 za 18.000 goldinarjev, Valvasor pa svojo posest dvanajst let pozneje (1672) za dobrih 20.000 (Golec, Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 68). Vendar je bil Scharffenegkov delež kupljenega gospodstva Svibno v resnici manjši, saj je renta znašala le slabih 11 goldinarjev. Njeno višino razkriva imenjska knjiga leta 1693 ob prepisu tega dela svibenske posesti novemu, že tretjemu lastniku. Pri obeh posestnih enotah, Slatni in Svibnem, so tedaj takole sumarno povzeli dotedanje dogaja-

nje: od vdove Marije Katarine baronice Wazenberg kot nujne dedinje svojih otrok je obe posesti kupil Jurij pl. Scharffenegk, po delitvi sta pripadli (njegovemu vnuku) Juriju Andreju Graffenwegerju, ta pa ju je leta 1692 prodal Janezu Kristofu baronu Ottheimu (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 71, 508). Skupna imenjska renta za Slatno in polovico gospodstva Svibno je torej znašala le slabih 33 goldinarjev. – Na Jurija Vertaša pl. Scharffenegka se je tako v imenjski knjigi glasila samo majhna imenjska renta, ki se je nanašala na neko drugo kupljeno posest. Leta 1661 so Jurija vpisali z rento 5 goldinarjev in 25 krajcarjev (prav tam, knj. 5 (1619–1661), fol. 101v). V naslednji imenjski knjigi so to enoto vodili na Scharffenegkovo ime vse do leta 1696, ko so jo, povečano na slabih 7 goldinarjev, kot dediščino prepisali njegovemu vnuku Janezu Jožefu Graffenwegerju (prav tam, knj. 6 (1662–1756), fol. 216).

⁷⁶ Osamosvojeno slatensko deželsko sodišče je na severu mejilo na Savo, segalo na zahodu skoraj do Šmartna, na vzhodu do Polšnika in na jugu do Grmade (*Historischer Atlas*, Blt. 32). Izoblikovalo se je najverjetneje takoj po prodaji Slatne skupaj s polovico svibenskega gospodstva pl. Scharffenegku (1660). Urbar, nastal ob njeni prodaji leta 1692, govori o pristojnostih in časovno neopredeljeni razdelitvi svibenskega deželskega sodišča, ne vsebuje pa opisa meja (ARS, AS 776, Gospodstvo Slatna, fasc. 2, urbar 1692–1706, fol. 164–[167]; prim. *Erläuterungen zum historischen Atlas*, str. 478).

⁷⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 537.

⁷⁸ Sklep o sprejemu so v deželnem zboru sprejeli 4. aprila 1661; argumenta za sprejem Jurija Vertaša (pl. Scharffenegka) sta bila tudi ta, da kandidat nima moških potomcev in da so Ljubljančani naklonjeni napredovanju svojih ljudi in uradnikov (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 896, sejni zapisniki 22, 1657–1662, fol. 280–280v). V deželnem pismu so povzete proslilčeve navedbe, podobne tistim v plemiški diplomii dvanajst let prej: zasluge očeta in dveh bratov častnikov ter njegove lastne, zaradi katerih ga je cesar poplemenitil, navedel pa je tudi, da ima po imenjski knjigi dovolj posesti (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 847, Pisma deželanstva, S–9, 4. 4. 1661).

⁷⁹ Gl. op. 72. – Kot krstni boter je v Ljubljani zadnjič izpričan 16. februarja 1660, žena Apolonija pa 12. decembra 1661 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 245, 282).

⁸⁰ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–20, 12. 3. 1669.

⁸¹ V svoji oporoki je Ana Marija pl. Graffenweger izrazila željo biti pokopana v očetovi grobnici (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G 53 1/2, 17. 2. 1676).

Zakonca **Baltazar in Ana Marija Graffenweger**, poznejša tast in tašča Janeza Vajkarda Valvasorja, sta po poroki leta 1645 živela na Pogoniku pri Litiji,⁸² vendar je večina krstov njunih otrok vpisanih v ljubljanske krstne matice. V deželni prestolnici so jih med letoma 1649 in 1660 krstili devet,⁸³ tj. vse razen prvih dveh ali morda še katerega, ki je zgodaj umrl.⁸⁴ Kot že rečeno, Graffenwegerji v Ljubljani niso imeli lastne hiše.⁸⁵ Da Ljubljana ni bila dom Graffenwegerjeve družine, dokazujeta dve dejstvi. Prvo je odsotnost zgodaj umrlih otrok v tamkajšnji mrliški matici, v katero so sicer vpisovali tudi osebe, ki so jih pokopali drugje.⁸⁶ Drugi dokaz pa sta popisa ljubljanskih družinskih poglavarjev, nastala ob veliki noči leta 1660 in 1662. V obeh je najti le očeta in tasta Jurija Vertaša (pl. Scharffenegka) s tremi odraslimi osebami (spovedanci).⁸⁷ Ana Marija je torej prihajala k staršem rojevat ali pa so na Pogoniku rojene otroke nosili v Ljubljano h krstu, kar bi bilo prej izjema. Graffenwegerjevi otroci so tako skoraj brez dvoma prihajali na svet pri starih starših Vertaševih pl. Scharffenegkih na Mestnem trgu 10, v hiši pl. Wazenbergov, kjer je torej iskati tudi rojstno hišo Valvasorjeve soproge Ane Marije.⁸⁸ Ker nobenega od zgodaj umrlih otrok ne najdemo v ljubljanskih mrliških maticah, so več kot očitno pomrli na Pogoniku in bili pokopani v Šmartnem pri Litiji.⁸⁹

Jurij v svoji oporoki nasprotno ni navedel, kje želi biti pokopan (gl. op. 80). O njegovem pokopu v šmarnski župnijski cerkvi govori tudi dogovor o delitvi Graffenwegerje in Scharffenegkove zapuščine (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 18, 39v).

⁸² V krstnih maticah župnije Šmartno pri Litiji se Graffenwegerji pojavijo tudi dogovor o delitvi Graffenwegerje in Scharffenegkove zapuščine (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 18, 39v).

⁸³ V krstnih maticah ljubljanske stolne župnije je vpisanih devet krstov Graffenwegerjevih otrok: 1) Janez Jožef 24. maja 1649, 2) Jošt Eberhard 30. novembra 1650, 3) Marija Apolonija 11. februarja 1652, 4) Filip Jakob 13. maja 1653, 5) Volfgang Engelbert (Engelbreht) 9. novembra 1654, 6) Adam Ferdinand 9. decembra 1655, 7) Lovrenc Ignac 28. julija 1657, 8) Ana Rozina 11. oktobra 1658 in 9) Friderik Ernest 3. maja 1660 (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, R 1643–1653, pag. 225, 260, 292; R 1653–1664, pag. 12, 62, 115, 171, 207, 247). Svojem stanu primerno so starši prosili za krstne botre plemiče, največkrat iz rodbine Raunach in Samburg, med botri pa najdemo tudi grofice Ursini-Blagaj, Lamberg in Attems. Poznejši Valvasorjevi ženi Ani Rozini sta botrovala Janez Kozel pl. Samburg in Ana pl. Raunach.

⁸⁴ V vrsti šmarnskih krstnih matic je vrzel od leta 1636 do 1651, sicer pa v njih manjka vrsta plemiških otrok (Golec, Plemstvo v cerkvenih, str. 88–91).

⁸⁵ Gl. op. 41.

⁸⁶ NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1635–1657, M 1658–1735. – O zgodaj umrlih otrocih gl. op. 97.

⁸⁷ Gl. op. 72.

⁸⁸ Od leta 1646 je imel Vertaš sicer v lasti hišo na Starem trgu 22, ki jo je gotovo oddajal (gl. op. 71).

⁸⁹ Prim. NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1635–1657, M 1658–1735. – Mrliške matice župnije Šmartno se začenjajo šele leta 1660 (NŠAL, ZA Šmartno pri Litiji, Maticne knjige, M 1660–1710), trije od osmih otrok pa so pomrli pred letom 1666 (gl. op. 97). – V Lukantschitschevi genealoški zbirki kranjskih plemiških rodbin z začetka 18.

Baltazar Graffenweger pl. Graffenau ni pustil sledov v javnem življenju, ampak se je posvečal predvsem gospodarstvu, tako da je imenjsko rento dobrih 23 goldinarjev v štirinajstih letih, do leta 1661, povečal na več kot 51 goldinarjev. Kupoval je manjše posestne dele okoli Litije, največjega leta 1655, ko so mu od Maksimilijana Brema prepisali dvorec Knežija na levem bregu Save z 18 goldinarji rente.⁹⁰ Toda pri tem ni šlo brez težav. Kot vse kaže, kupnina ni bila v celoti poravnana, saj je moral dvakrat posredovati Graffenwegerjev tast Jurij pl. Scharffenegk. Ta je leta 1659 najprej izposloval »stanovsko pravico« nad Knežijo in z njo za tri leta dobil posest,⁹¹ deset let pozneje (1669), malo pred smrtjo, pa je Knežijo od Brema (dokončno) kupil, in sicer za 6.000 goldinarjev.⁹² V svoji oporoki je dal vedeti, da je bil pokojni zet Graffenweger njegov dolžnik.⁹³

Medtem je Baltazar Graffenweger umrl, po sekundarnih virih 24. novembra 1663,⁹⁴ ko je bilo Val-

stoletja je navedenih šest Graffenwegerjevih otrok, ki so vsi odrasli, ni pa podatkov o štirih zgodaj umrlih in o Valvasorjevi soprogi Ani Rozini (!) (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232).

⁹⁰ Pri tej pridobitvi ni šlo samo za posest, ampak izrecno za dvorec oziroma grad (*Gschloß Grauenweeg*) s pripadajočimi imenji (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 118).

⁹¹ V zvezi s pridobitvijo »stanovske pravice« (*Landtschaft Jus*) je znan le dekret z dne 28. avgusta 1659, ki Scharffenegka imenuje s prvotnim priimkom Vertaš (Wertasch). Dve »stanovski pravici« za Knežijo je dobil že prej, nato pa se je zaostanek v letih 1656–1658 povečal na slabih 269 goldinarjev. Proti plačilu zaostanka so deželni stanovi Vertašu podelili še eno »stanovsko pravico« in mu za tri leta izročili Knežijo (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 894, sejni zapisniki 20, 1653–1659, fol. 268v). Iz regesta v zapuščinskem inventarju vnuka Franca Baltazarja Graffenwegerja izvemo, da je imel Maksimilijan Brem s Scharffenegkom neznano kdaj pravdo za lastništvo Knežije (*wegen deß eigenthums über das Guett Graffenweeg*), dokumentu pa je bilo priložen nekaj »stanovskih pravic« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 57/Nr. 82). Zaradi »stanovskih pravic« nad Knežijo se je Scharffenegk pravdal tudi z Janezom Andrejem Gandinom (prav tam, pag. 57–58/Nr. 83).

⁹² Po dogovoru o delitvi Graffenwegerjeve in Scharffenegkove zapuščine je Jurij pl. Scharffenegk Knežijo kupil od Maksimilijana pl. Bremsfelda, in sicer 13. julija 1669; glavnino posesti je predstavljalo 18 celih hub, kupnemu dogovoru pa je bil priložen urbar z dne 5. aprila 1669, ki ga je kot dedič po svojem očetu in kot zastopnik sorojencev podpisal Jurij Jožef Gandin (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 5–5v). Isto kupno pogodbo in urbar navaja tudi zapuščinski inventar Franca Baltazarja Graffenwegerja, obenem pa še Bremove pobotnice za prejšnjo kupnino (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 58–59/Nr. 85).

⁹³ Na seznam svojih dolžnikov v prilogi k oporoki je Scharffenegk uvrstil tudi pokojnega zeta Baltazarja Graffenwegerja in njegove otroke. Za stroške, ki jih je imel s svojimi vnuki, skupaj 12.000 goldinarjev, naj bi mu ti dolgovali še 9.000, in sicer poleg (stroškov) za Knežijo (*ausser des Guets Graffenweeg*) (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–20, 12. 3. 1669).

⁹⁴ Datum navajata Lukantschitscheva genealoška zbirka z začetka 18. stoletja (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232) in rodovno deblo iz istega stoletja (ARS, AS 1075,

Dvorec Slatna pri Litiji, ki ga je kupil Jurij pl. Scharffenegk in kamor se je Valvasor priženil k njegovi vnukinji Ani Rozini pl. Graffenweger (Valvasor, Topographia, št. 241).

vasorjevi bodoči ženi Ani Rozini šele pet let. Njena ovdovela mati Ana Marija je imela v naslednjih letih nemalo preglavic z odrasčajočimi otroki in gmotnim stanjem. Leta 1666 se je poverjeniški urad kranjskih deželnih stanov spomnil, da njen pokojni tast Andrej Graffenweger po sprejemu med deželane leta 1635 ni plačal zahtevanega posojila deželi v višini 5.000 goldinarjev. Zdaj so vsoto skupaj z obrestmi zahtevali v gotovini v pičlih šestih tednih, sicer bi Graffenwegerjevo posest doletela dvojna obdavčitev ali pa družino izguba deželanstva. Vdova je kot nujna varuhinja nedoletnih otrok prosila za spregled naložene obveznosti in v prošnji opisala svoj nezavidljiv položaj. Ob majhni posesti Pogonik, ki naj bi imela v imenjski knjigi (pre)visoko odmero, s svojimi osmimi otroki ne bi mogla shajati, če ji ne bi pomagal oče Jurij pl. Scharffenegk. Poleg tega je bil en otrok slaboumen in nenehno bolan, pa tudi sama je imela zaradi slabega zdravja veliko stroškov za zdravlila. Trije sinovi, ki so tedaj študirali v Gradcu, so se nekaj dni

prej vrnili domov in nameravali ponovno potovati v Italijo, kar bo zahtevalo nemalo denarja.⁹⁵ Poverjeniški urad se je vdove usmilil in znižal zahtevano posojilo na tisoč goldinarjev.⁹⁶

Vdova mati Ana Marija je torej s kopico nedoraslih otrok našla oporo v svojem očetu Juriju pl. Scharffenegku, ki se je nemara prav zato iz Ljubljane preselil v svoj dvorec Slatna nedaleč od Pogonika. Kaže, da je hči z vnuki prišla s Pogonika živeti na Slatno že tedaj in ne šele po Scharffenegkovi smrti nekaj let pozneje († 1669). Trije od enajstih otrok so pomrli še v otroštvu, do leta 1666,⁹⁷ četrti, slaboumni

Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 97, Graffenweger). – Če bi Graffenweger umrl v Ljubljani, bi ga vpisali v mrliško matico tudi v primeru, ko bi ga pokopali drugje. Njegove smrti v ljubljanski mrliški matici ni (prim. NSAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735), kot tudi ne v šmarnski, vendar v tej med januarjem 1663 in februarjem 1664 skoraj ni vpisov (NSAL, ZA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710). Sodobnih virov prve roke, ki bi ga omenjali kot živega še po letu 1663 ni, vdova Ana Marija pa je leta 1666 zapisala, da je že nekaj let vdova (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 844, Pisma deželanstva, G–12, s. d., po 20. 3. 1666).

⁹⁵ Nedatirana prošnja je nastala po 20. marcu 1666, ko je poverjeniški urad od vdove zahteval plačilo. Iz nje je razvidno, da je bila napisana istega leta, najverjetneje ob velikonočnih ali jesenskih šolskih počitnicah. Prošnjo za spregled plačila je Ana Marija še posebej utemeljevala s tem, da je njen tast Andrej Graffenweger veliko let služil deželnim stanovom. ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 844, Pisma deželanstva, G–12, s. d., po 20. 3. 1666.

⁹⁶ V dogovoru o delitvi zapuščine med brati Graffenweger je navedena zadolžnica za stanovsko posojilo 1.000 goldinarjev deželne veljave, ki so jo kranjski deželni stanovi 18. avgusta 1666 izdali dedičem pokojnega Baltazarja Graffenwegerja (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 10v). Postavlja se vprašanje, ali ni dobršnega dela razlike med zahtevanim in plačanim dejansko malo prej pokril Jurij pl. Scharffenegk, saj je 24. maja istega leta posodil stanovom 3.000 goldinarjev; obe zadolžnici je ob delitvi dobil sin oziroma vnuk Franc Baltazar Graffenweger (prav tam, fol. 45v), pet let pozneje pa sta bili popisani v njegovi zapuščini (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 61/Nr. 92 in 93).

⁹⁷ Za tri sorojence Ane Rozine Graffenweger, vse tri starejše

Ostanki Slatne danes (foto: B. Golec, marec 2014).

Volfgang Engelbreht (* 1654) pa med letoma 1669 in 1671, star največ šestnajst let in pol.⁹⁸ Odrastlo jih je sedem, pet sinov in dve hčerki. V šestdesetih letih so starejši sinovi študirali v Gradcu in potovali po

Italiji, od mlajših dveh sinov je starejši prav tako želel v šole,⁹⁹ bodoča Valvasorjeva soproga Ana Rozina je bila še otrok, njena starejša sestra Marija Apolonija (* 1652) pa je 13. maja 1668 stopila pred oltar z Volfgangom Jakobom Soncem, stara šestnajst let.¹⁰⁰

od nje, poznamo le podatek o krstu v Ljubljani. To so bili: Jošt Eberhard (* 1650), Filip Jakob (* 1653) in Lovrenc Ignac (* 1657). Vsi so pomrli še pred letom 1666, ko mati v prošnji poverjenišnemu uradu navaja, da ima osem otrok (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 844, Pisma deželanstva, G–12, s. d., po 20. 3. 1666). Smrt jih je skoraj gotovo doletela na Pogoniku ali že na Slatni. Zaman jih iščemo tako v ljubljanskih mrljskih maticah kot v najzgodnejši šmarski, ki se začne leta 1660 (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1635–1657, M 1658–1735; ŽA Šmartno pri Litiji, Maticne knjige, M 1660–1710)

⁹⁸ Za slaboumnost in bolehnost enega od otrok izvemo iz prošnje matere Ane Marije kranjskim deželnim stanovom leta 1666, v kateri pa ni navedeno otrokovo ime (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 844, Pisma deželanstva, G–12, s. d., po 20. 3. 1666). Da je šlo lahko samo za Volfanga Engelbrehta (* 1654), razberemo iz mlajših virov. Ded Jurij pl. Scharffenegk ga tako kot drugih sedem otrok še omenja v svoji oporoki 12. marca 1669 (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–20, 12. 3. 1669), umrl pa je pred 9. junijem 1671, ko je sestra Marija Apolonija sklenila poravnavo za dediščino po njem, dedu Juriju pl. Scharffenegku in očetu Baltazarju Graffenwegerju (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 1v). Iz dogovora o delitvi Graffenwegerjeve in Scharffenegkove dediščine 18. oktobra 1672 še izhaja, da je njegova mati zanj malo prej darovala župnijski cerkvi v Šmartnem pri Litiji (prav tam, fol. 18). Obe sestri in pet bratov je bilo tedaj opravilno sposobnih, zato nihče ni mogel biti slaboumni otrok iz materine šest let prej napisane prošnje. Smrt Volfanga Engelbrehta ni vpisana v mrljsko matico župnije Šmartno pri Litiji, v kateri je več vrzeli in zlasti nedosledno vpisani pokopi plemiških oseb (NSAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Maticne knjige, M 1660–1710).

⁹⁹ Vsaj štirje od petih odrastlih bratov Graffenweger so obiskovali višje jezuitske študije v Gradcu, potem ko so vsi bratje končali ljubljansko jezuitsko gimnazijo. Kot gimnazijce jih srečamo ob vpisu v kongregacijo Marije Vnebovzete: Franca Baltazarja leta 1662, ko je bil v zadnjem, šestem ali retoričnem razredu (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 246), Jurija Andreja in Janeza Jožefa naslednje leto 1663 brez navedbe razreda (prav tam, pag. 250), Adama Ferdinanda leta 1671, ko je obiskoval peti, poetični razred (prav tam, pag. 276), Ernest Friderik pa je v kongregacijski knjigi vpisan dvakrat, leta 1678 kot dijak petega, poetičnega razreda gimnazije, in naslednje leto v zadnjem, retoričnem razredu (prav tam, pag. 325, 329). Nobenega od bratov ne najdemo med ljubljanskimi konviktorji, gojenci jezuitskega seminarja (Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*). Tisti trije poimensko neimenovani, ki so po materini navedbi leta 1666 študirali v Gradcu (gl. op. 95), so bili glede na starost: Jurij Andrej (* 1645/47), Franc Baltazar (* 1646/48) in Janez Jožef (* 1649). Dva od teh – Jurij Andrej in (Janez) Jožef – sta istega leta 1666 vpisana v graški univerzitetni matriki na študijski stopnji fizika kot kranjska deželana (Andritsch, *Die Matrikeln. Band 3*, str. 12), medtem ko o šolanju Franca Baltazarja ni neposrednih podatkov. Leta 1673 srečamo na študijski stopnji logika mlajšega Adama Ferdinanda (* 1655), navedenega kot kranjski deželan in Ljubljčan (prav tam, str. 39). 18-letni Adam Ferdinand je tisto leto poslal iz Gradca materi na Slatno pismo (ARS, AS 776, Gospostvo Slatna, šk. 1, 21. 3. 1673). Samo za najmlajšega Ernesta Friderika (* 1660) tako ne vemo, ali se je tudi on po ljubljanski gimnaziji odpravil v Gradec.

¹⁰⁰ Datum poroke navajata dva sekundarna rodoslovna vira (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232; ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 97, Graffenweger).

O razmerah v Graffenwegerjevi družini izvemo veliko iz oporoke njihovega deda Jurija pl. Scharffenegka. Napisal jo je že kot vdovec 12. marca 1669 na Slatni, približno pol leta pred smrtjo.¹⁰¹ Za glavne dediče je imenoval ovdovelo hčerko Ano Marijo Graffenweger in vse njene otroke, mimo tega pa naredil vrsto volil, zlasti cerkvenim ustanovam in vnukom. Vnukinji Ani Rozini, poznejši Valvasorjevi ženi, je za doto namenil zadolžnico Eberharda (Leopolda) Ursinija grofa Blagaja za 4.000 goldinarjev, do poroke pa naj bi se ji obračunavale obresti na davek od Svibnega v višini 41 goldinarjev in 40 krajcarjev na leto.¹⁰² Scharffenegk je imel sicer veliko sitnosti z vnuki Graffenwegerji, ki naj bi jih po lastnih besedah vzgajal od zibelke dalje in zanje porabil več tisoč goldinarjev. Najstarejši vnuk Jurij Andrej bi dobil 5.000 goldinarjev, a mu je ded zdaj namenil samo tisoč državnih tolarjev, ker mu je Jurij Andrej kljuboval in ponoči ušel od njega in ker mu zato nobeden od vnukov ni izkazoval spoštovanja in hvaležnosti. Francu Baltazarju, ki naj bi bil prav tako svojeglav, je zapustil 1.000 goldinarjev, Janezu Jožefu pa 600 skupaj z obleko, opremo, konjem in potrebnim orožjem, ker se je odločil za vojaško življenje. Druga vnukinja Marija Apolonija, poročena Sonce, je že prejela 7.000 goldinarjev in bila s tem odpravljena. Za tri mlajše vnuke, Volfganga (Volfa) Engelbrehta, Adama Ferdinanda in Ernesta Friderika (*Erenstel*) je Jurij sklenil, da bodo dedovali tako kot ostali, njihova mati pa bo že vedela, kaj naj dobijo od njegovega premoženja in od imetja njihovega pokojnega očeta. Previdni Jurij pl. Scharffenegk oporoke ni shranil pri ograjnem sodišču, ampak si je pridržal pravico do dopolnitev. Dodal ji je popis srebrnine in aktivnih dolgov ter na

koncu izračunal, da je njegovo premoženje brez premičin vredno okoli 83.000 goldinarjev. Pomenljivo je, da je na seznam dolžnikov uvrstil tudi pokojnega zeta Baltazarja Graffenwegerja in njegove otroke, torej svoje vnuke, ki naj bi jih vzgajal od zibelke. Poleg stroškov za posest Knežija naj bi mu dolgovali še 9.000 od skupno 12.000 goldinarjev, ki jih je porabil za njihovo obleko, hrano, konje in drugo. S tem je nekdanji ljubljanski trgovec več kakor o bližnjih sorodnikih povedal o sebi.

Prejkone se je Ana Marija Graffenweger z otroki preselila z manjšega Pogonika k svojemu očetu na Slatno še pred njegovo smrtjo, potem ko ji je leta 1663 umrl mož. Tako tudi lažje razumemo Scharffenegkove trditve, kako naj bi vnuke vzgajal od malih nog in kolikšne stroške je imel z njimi. Ko je pozno poleti 1669 zatisnil oči, so torej hči in vnuki postali dediči njegovega z lastnim delom pridobljenega »imperija«. Niti najstarejši vnuk Jurij Andrej še ni bil polnoleten, a je to postal kmalu, najmlajši vnuk je štel dobrih devet let, skorajšnja Valvasorjeva nevesta Ana Rozina pa je tisto jesen dopolnila enajst let. Njena mati Ana Marija je večše gospodarila tudi po smrti svojega očeta. V dobrem letu je kupila še dva dvorca na levem bregu Save, najprej malo Vidernico, pravzaprav pristavo (1670), ki so jo pridružili Knežiji,¹⁰³ in kmalu zatem Ribče z neprimerno večjo posestjo (1671).¹⁰⁴

¹⁰¹ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–20, 12. 3. 1669. – Jurij pl. Scharffenegk je umrl vsaj nekaj dni pred 23. septembrom, ko so obravnavali njegovo oporoko (datum je naveden na zadnji strani oporoke). Živ je bil še sredi poletja, saj je 13. julija z Maksimilijanom pl. Bremsfeldom sklenil kupno pogodbo za dvorec Knežija, 18. julija pa je dal majhno posojilo Adamu Rapitiusu (po dogovoru o delitvi Graffenwegerjeve in Scharffenegkove zapuščine: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 5, 15). V mrliški matici župnije Smartno pri Litiji njegove smrti ni, tako kot oba z ženo Apolonijo pogrešamo v ljubljanski mrliški matici (prim. NSAL, ŽA Smartno pri Litiji, Maticne knjige, M 1660–1710; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1658–1735). Apolonija je kot živa zadnjič izpričana 12. decembra 1661, ko je šla v Ljubljani za krstno botro (prav tam, R 1653–1664, pag. 282), v Jurjevi oporoki dvanajst let pozneje pa ni več omenjena. Ob delitvi Scharffenegkove in Graffenwegerjeve dediščine leta 1672 je skupaj z možem izrecno označena kot pokojna (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 8). Hči Ana Marija Graffenweger je zanj malo prej darovala šmarski župnijski cerkvi (prav tam, fol. 18).

¹⁰² S to zadolžnico, ki jo je Scharffenegku leta 1655 izdal Erberhard Leopold Ursini grof Blagaj, je bil leta 1672 poravnani del kupnine za Valvasorjevo posest – Bogenšperk z Lihtenberkom in Črni potok, – ki sta jo zakonca Janez Vajkard in Ana Rozina Valvasor kupila od Franca Albrehta barona Kheyslla (Golec, Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 71).

¹⁰³ Vidernica (*Hoff Widerniz*) je bila kupljena 23. septembra 1670 od Maksimilijana Brema za 2.052 goldinarjev in pridružena bližnji Knežiji, h kateri so jo že šteli ob sklenitvi dogovora o delitvi Graffenwegerjev in Scharffenegkove dediščine leta 1672 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 5v). Po regestu v zapuščinskem inventarju Franca Baltazarja Graffenwegerja so Vidernico omenjenega dne kupili mati Ana Marija ter njeni mladoletni in polnoletni sinovi (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 52–53/Nr. 73). Enak dokument navaja tudi zapuščinski inventar Maksimilijana pl. Bremsfelda (prav tam, šk. 124, fasc. L, W–90, pag. 6/Nr. 6, 23. 7. 1735). – Valvasor o Vidernici, ki je ni obravnaval posebej, ampak pri Knežiji, ni bil najbolje poučen, saj naj bi po njegovem spadala h Knežiji že od nekdanj (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 222). Njeno lokacijo je opredelil takole: leži samo pol ure od Knežije na lepem ravnam polju čisto blizu Save. O ugotovljeni lokaciji gl. op. 234.

¹⁰⁴ Po navedbi v dogovoru o delitvi Graffenwegerjeve in Scharffenegkove zapuščine so bile Ribče (*Daß Gueth Fischern*) kupljene 17. januarja 1671 za 10.964 goldinarjev od Jurija barona De Lea (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 7). V imenjski knjigi so Ribče z dobrimi 27 goldinarji imenjske rente prepisali z Jurija De Lea na Janeza Jožefa Graffenwegerja šele leta 1687 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 178v). – Valvasor pravi, da je Ribče po smrti Adama Rapitiusa (1646) naslednje leto 1647 dobil Jurij pl. Scharffenegk, De Leo naj bi jih od tega kupil leta 1654, od njega pa nekaj let pozneje Graffenwegerjevi dediči (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 136). Iz razpoložljivih izvirnih dokumentov ni razvidno, da bi Scharffenegk res imel Ribče že v letih 1647–1654, ni pa izključeno. Iz imenjske knjige tudi ni razvidna domnevna De Leova pridobitev Ribč leta 1654, ampak samo njegova posest v solastništvu z dvema bratoma (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 468).

Graffenwegerji in Janez Vajkard Valvasor

Prav v tem času, leta 1671, se je s svojega zadnjega mladostnega potovanja vrnil na Kranjsko **30-letni Janez Vajkard Valvasor**. Kot smo videli, je naslednje leto prišel na Slatno kot snubec in srečno preстал vse preizkušnje. Denarja skoraj ni premogel, zato pa se je z blagoslovom polbrata barona Karla tudi sam napol javno izdajal za barona in v očeh Graffenwegerjev veljal za pripadnika »stare kranjske plemiške rodbine«. Še ne 14-letna Ana Rozina Graffenweger je imela nasprotno plitve plemiške korenine, pa zato tem globlji žep, v katerega je lahko spravila doto in dediščino. Pri poroki, ki so jo praznovali 10. julija 1672 na Slatni, torej ni šlo samo za zvezo med izkušenim tridesetletnikom in še nedavnim otrokom, temveč tudi za pakt med razmeroma revnim kvazi-baronom in bogato dedinjo plemenitencev.

Graffenwegerji in Valvasorji so se lahko dobro poznali že od prej. Polihistorjev varuh, njegov polbrat Karel, je večidel živel v Ljubljani še za sodnikovanja in županovanja Jurija pl. Scharffenegka.¹⁰⁵ Poleg tega od Valvasorjeve Medije ni bilo tako daleč do Pogonika in Slatne na drugi strani Save, kjer so prebivali Graffenwegerji oziroma nazadnje stari Scharffenegk. In ne nazadnje je imela slatenska gospoda na nasprotnem bregu Šave, v Ponovičah, za sosede novopečene barone Witzensteine, prav tako Valvasorjeve sorodnike. Karel Witz pl. Witzenstein (od 1667 baron) je bil poročen s polihistorjevo zgodaj umrlo sestrično Polikseno Valvasor, po smrti leta 1672 pa ga je nasledil sin Janez Krstnik, polihistorjev nekaj let mlajši mrzli nečak.¹⁰⁶

Ni odveč povedati, da je imel nevestin ded Jurij pl. Scharffenegk slabe izkušnje zaradi gospe Sidonije Regine baronice Valvasor iz Zavrha pri Svibnem, tj. Karlove svakinje in vdove Karlovega ter polihistorjevega pokojnega bratranca Janeza Krstnika Valvasorja. O stvari vemo samo to, kar je Scharffenegk o njej zapisal sam. Po nedolžnem naj bi bil obtožen, da je slabo govoril »zoper gospo Valvasor iz Zavrha«, a se je stvar nazadnje iztekla v njegovo korist, čeprav naj bi ga stala časti in bi bil zaradi nje celo skoraj ob življenje (!).¹⁰⁷ Med Scharffenegkom in Valvasorji oči-

tno ni ostala (večja) zamera, poleg tega pa je bil Jurij ob možitvi vnukinje Ane Rozine in Janeza Vajkarda Valvasorja že pokojni.

Ko se je Valvasor oženil na Slatno in nekaj mesecev pozneje postal gospod bližnjih dvorcev Bogenšperk (s posestjo razvaljenega Lihtenberka) in Črni potok, je bil v rokah družine njegove žene pododovani, še nerazdeljeni Scharffenegk-Graffenwegerjev »imperij«, ki ga je sestavljala predvsem Scharffenegkova zapuščina. Za družino Ane Rozine Graffenweger je bilo leto 1672 nasploh pomembna prelomnica. Potem ko je mati Ana Marija drugo za drugo oddala v zakon obeh hčerki (1668 in 1672), je pet sinov 18. oktobra 1672 na Slatni sklenilo **dogovor o delitvi zapuščine** po očetu Baltazarju Graffenwegerju in dedu Juriju Scharffenegku. Pri dogovoru so sodelovali trije polnoletni bratje Graffenweger – Jurij Andrej, Franc Baltazar in Janez Jožef, mati pa je dogovor podpisala namesto dveh mladoletnih sinov – Adama Ferdinanda in Ernesta Friderika.¹⁰⁸ Dogodek se je odvil le dobra dva tedna zatem, ko sta zakonca Janez Vajkard in Ana Rozina Valvasor 1. oktobra prevzela bližnjo kupljeno posest in sta se lahko preselila na Bogenšperk.¹⁰⁹ Vrednost Scharffenegk-Graffenwegerjeve zapuščine je po delitvenem dogovoru znašala blizu 67.622 goldinarjev,¹¹⁰ upošteva, da sta bili sestre Ana Rozina in Marija Apolonija že skoraj v celoti izplačani z zadolžnicami v skupni višini 16.000 goldinarjev.¹¹¹ Dobrih 17.054 goldinarjev ali približno četrtno zapuščine so predstavljale zadolžnice,¹¹² okoli tri četrtnine, dobrih 50.568 goldinarjev, pa nepremičnine, in sicer dvorci v okolici Litije – Pogonik, Knežija z Vidernico, Ribče, Slatna s polovico gospostva Svibno in razna manjša kupljena posest (hube, oštati in drugo) – ter

ob skoraj 4.000 goldinarjev, ob čast in skorajda ob življenje (*schier umb das leben gebracht*). Wazenbergova je nato štiri dni pred smrtjo priznala, da je Scharffenegku delala krivico, njen sin Janez Henrik pa mu je med svojo težko boleznijo obljubil, da mu bosta povrnila škodo. Ker se to dotlej še ni zgodilo, je Scharffenegk vnesel škodo 4.000 goldinarjev na seznam dolgov. Vse to se je dogajalo zadnja leta njegovega življenja, saj je Marija Katarina pl. Wazenberg umrla 12. maja 1667 (Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 181). Zadevo bi dodatno pojasnila njena oporoka, ki je žal ni (ARS, AS 308, Testamenti, popis). V pomanjkljivo ohranjenih protokolih ograjnega sodišča za Kranjsko opisanega spora ni najti (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 12, protokoli 1644–1649, knj. 13, protokoli 1654–1656, knj. 14, protokoli 1664–1667).

¹⁰⁸ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 1.

¹⁰⁹ Golec, Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 68.

¹¹⁰ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 15v.

¹¹¹ Marija Apolonija, poročena Sonce, je prejela 7.000 goldinarjev še za življenja deda Jurija pl. Scharffenegka (prav tam, fol. 1v), Ana Marija, poročena Valvasor, pa je po poravnavi 5. julija 1672, tj. ob poroki z Valvasorjem, dobila tri zadolžnice (prav tam, fol. 1v–2), za katere iz Valvasorjevega in njenega kupnega pisma za Bogenšperk, Lihtenberk in Črni potok izvememo, da so skupaj tehtale 9.000 goldinarjev (ARS, AS 746, Cistercijski samostan in državno gospostvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672).

¹¹² ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 9v–15.

¹⁰⁵ Golec, Valvasorjev izvor (4. del), str. 206–208.

¹⁰⁶ Valvasorjev izvor (1. del), str. 51–53. – Janez Krstnik baron Witzenstein je bil krstni boter enemu od vsega treh polihistorjevih otrok, vpisanih v krstne matice župnije Šmartno pri Litiji (NSAL, ZA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p., 21. 4. 1683). Skupaj s polbratom Francem ga najdemo tudi med pričami in podpisniki oporoke Ane Marije Graffenweger 17. februarja 1676 (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G 53 1/2, 17. 2. 1676).

¹⁰⁷ Scharffenegk je stvar na kratko opisal na seznamu svojih dolžnikov, priloženem k oporoki (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–20, 12. 3. 1669). Marija Katarina pl. Wazenberg in njen sin Janez Henrik naj bi ga »wegen der verlognen Sabina Wesiakhin, vnschuldiger waiß, alß wan ich wider Frauen Valuosorin zu Saourch übl gereth«, spravila

Scharffenegkova zemljišča onstran ljubljanskega mestnega obzidja.¹¹³ Scharffenegkovo hišo na Starem trgu v Ljubljani so dediči medtem že prodali.¹¹⁴ Enako se je zgodilo z dvorcem Hotemež pri Radečah, ki ga je ded pridobil nekaj let prej prek »stanovske pravice«.¹¹⁵ Od skupne zapuščinske mase so odšteli za dobrih 15.542 odbitkov, po večini oporočnih postavk deda Jurija pl. Scharffenegka, med katerimi so bila nekatera še neizplačana volila vnukom ter kot najvišja postavka 7.800 goldinarjev, ki jih je po poravnavi dobila vdova Ana Marija Graffenweger, kot obveznost pa jih je vzel nase njen najstarejši sin Jurij Andrej.¹¹⁶ Od skupne »neto« zapuščinske mase 52.079 goldinarjev in pol, ki so jo zdaj razdelili na pet enakih delov, je vsakemu bratu pripadla vrednost 10.415 goldinarjev in 53 krajcarjev. Delitev je vključevala nepremičnine in premičnine, da pa so lahko dosegli enake deleže, so morali sorojenci drug drugemu nekaj malega plačati v denarju, tako tudi Ana Rozina Valvasor bratu Adamu Ferdinandu. Pet dvorcev so razdelili med štiri brate, medtem ko se je Franc Baltazar zadovoljil z zadolžnicami in Scharffenegkovimi zemljišči pri Ljubljani. Očetov Pogonik je dobil najmlajši Ernest Friderik, Adamu Ferdinandu je pripadla Knežija z malo Vidernico, Janezu Jožefu Ribče in najstarejšemu Juriju Andreju Slatna s polovico gospodstva Svibno.¹¹⁷

¹¹³ Prav tam, fol. 3–9v.

¹¹⁴ Po dogovoru o delitvi zapuščine je bila Scharffenegkova hiša v Ljubljani tedaj že prodana Adamu Opleniču (prav tam, fol. 3). To se je vsekakor zgodilo šele po Scharffenegkovi smrti, saj so hišo v mestnih davčnih knjigah od leta 1669 do 1676 vodili na ime dedičev Jurija pl. Scharffenegka; kupno pismo Scharffenegkovih dedičev Opleniču naj bi bilo sicer izdano šele leta 1676 (Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. I. del. Stari trg*, s. p., Stari trg 22). V zapuščinskem inventarju Franca Baltazarja Graffenwegerja je regist kupne pogodbe za Scharffenegkovo hišo, sklenjene med brati Graffenweger in Opleničem, datiran 7. marca 1673 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 12/Nr. 2). Pri registu kupnega pisma iz leta 1646 za isto hišo pa je navedeno, da je zdaj (1677) v rokah Adama Opleniča (prav tam, pag. 43/Nr. 52).

¹¹⁵ Tudi dvorec Hotemež pri Radečah ali del njegove posesti leta 1672 ni bil več v Scharffenegkovi zapuščini. Iz regestov dokumentov v dogovoru o njeni delitvi razberemo, da je Janez Gotard baron Egk Juriju Scharffenegku leta 1663 odstopil (cediral) »stanovsko pravico« pri tem dvorcu (*Hoff Hotemesch*) (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 58v–59). Do leta 1667 je imel Hotemež pod Scharffenegka v zakupu Volf Andrej pl. Hohenwart (prav tam, fol. 59–59v), tedaj pa je Scharffenegk za tri leta sklenil zakupno pogodbo z Danijelom Röffingerjem (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 47–48/Nr. 61). V zvezi s stanovsko pravico in obračunom se je Ana Marija Graffenweger kot nujna varuhinja mladoletnih sinov v letih 1671 in 1675 pravdala z Jurijem Andrejem Forestom (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 810, fasc. 543d, kopalne knjige poverjeniškega urada, 1671–1672, s. p., 7. 4. 1671, 5. 9. 1671; prav tam, 1675–1676, 10. 6. 1675). Ta je kot lastnik izpričan nekako do leta 1683 (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 288; Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 268).

¹¹⁶ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 16–19v.

¹¹⁷ Prav tam, fol. 19v–56. – Pogonik s pritliklami je bil vreden 10.430 goldinarjev (prav tam, fol. 21), Knežija z Vidernico

Le nekaj manjši dedni delež kot njunih pet bratov sta dobili tudi sestre Ana Rozina in Marija Apolonija. Ker pa sta že bili izplačani, pri sklenitvi dogovora med brati nista sodelovali. Starejšo Marijo Apolonijo, poročeno Sonce, so odpravili z dedovim poročnim darilom 7.000 goldinarjev in ji je po poravnavi iz prejšnjega leta pripadalo še 2.900 goldinarjev.¹¹⁸ Mlajšo, Valvasorjevo soprogo Ano Rozino pa so ob poroki v celoti izplačali s tremi zadolžnicami, eno Blagajevo in dvema Wazovima, izdanimi njenemu dedu pl. Scharffenegku. Po poravnavi in odpovedi po dedu, bratu in očetu, ki jo je sklenila 5. julija 1672, istega dne kot poročno pismo, je morala Ana Rozina izplačati (razliko) 198 goldinarjev ter 31 krajcarjev in pol; ob delitvi 18. oktobra istega leta so določili, da gre izplačilo te vsote bratu Adamu Ferdinandu.¹¹⁹ Višina njene celotne dediščine se skriva v kupoprodajni pogodbi za Bogenšperk, Lihtenberk in Črni potok z dne 27. septembra 1672. Zakonca Valvasor sta morala prodajalcu Francu Albrehtu baronu Kheysllu izročiti 9.000 goldinarjev v zadolžnicah, od katerih je ena izvirala od grofa Blagaja in dve od Wazov (baronov, nato grofov Wazenberg).¹²⁰ Prva, Blagajeva, je tista, ki jo je Jurij pl. Scharffenegk volil vnukinji Ani Rozini tri leta prej v svoji oporoki, pa tudi drugi dve sta bili njegovi.¹²¹

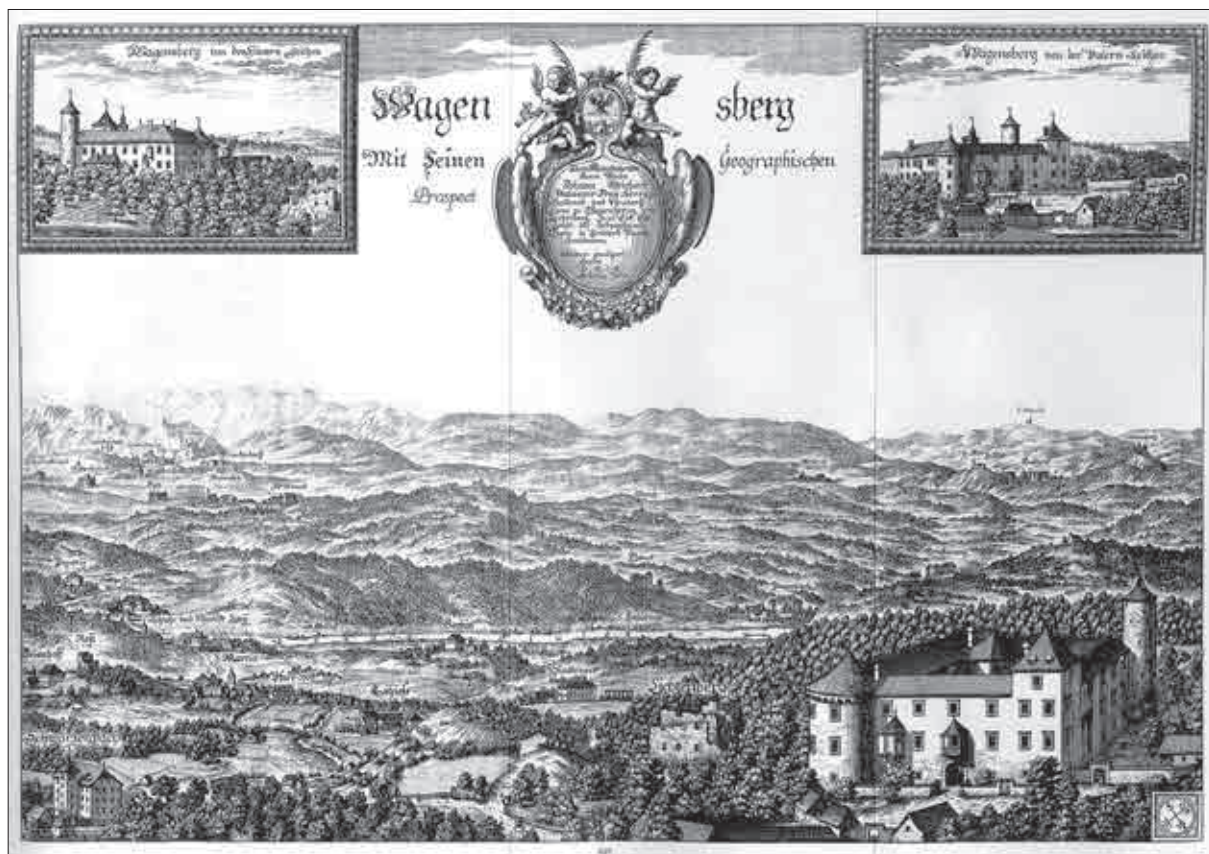
približno 9.023 in pol (fol. 33), Ribče 10.964 (fol. 39v), Slatna s polovico gospodstva Svibno pa 18.000 goldinarjev (fol. 52), zato je imel njen novi gospodar Jurij Andrej največje obveznosti. – Posebej so popisali še za dobrih 19.289 goldinarjev vprašljive zapuščine, zlasti težko izterljivih zadolžnic, ki je niso vključili v delitev in bi si jo bratje lahko razdelili v prihodnosti (prav tam, fol. 56v–63). – Kot lastniki naštetih gradov so bratje leta 1679 navedeni na seznamu gradov v Valvasorjevi *Topografiji Kranjske* (Valvasor, *Topographia*, Index etc., fol. Cv, D, Fv, Gv).

¹¹⁸ Marija Apolonija je poravnava za dediščino po dedu Juriju pl. Scharffenegku, bratu Volfu Engelbrehtu in očetu Baltazarju Graffenwegerju sklenila 9. junija 1671 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 1v).

¹¹⁹ Prav tam, fol. 1v–2, 34, 61v–62.

¹²⁰ ARS, AS 746, Cistercijski samostan in državno gospodstvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672. – Wazi so bili povzdignjeni v barone z naslovom Waz von Wazenberg leta 1650, v grofe Wazenberge pa 1673 (Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte. 5. Band*, str. 190; ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 268, I/136, lit. S V, Podeljevanje plemiških naslovov V–Z, W–8, 20. 8. 1650).

¹²¹ O Scharffenegkovem oporočnem volilu vnukinji Ani Rozini gl. op. 102. – Podrobnosti o zadolžnicah razkriva zapuščinski inventar prodajalca Franca Albrehta barona Kheyslla (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/I, 28. 5. 1674). Dne 12. oktobra 1672 je prejel dve zadolžnici, obe izstavljeni Juriju pl. Scharffenegku. Prvo, za 4.000 goldinarjev, je pl. Scharffenegku izdal Eberhard Leopold Ursini grof Blagaj leta 1655 in jo je Ana Rozina Valvasor odstopila (cedirala) Kheysllu kot Scharffenegkova dedinja (prav tam, pag. 9–10/Nr. 4 in 5). Drugo zadolžnico z nominalno vrednostjo 2.300 goldinarjev je Scharffenegku leta 1665 izročil Volf Vincenc baron Wazenberg, zdaj pa jo je Kheysllu prepustila Scharffenegkova hči Ana Marija Graffenweger, mati Ane Rozine, in sicer skupaj s cesijo (*Affer Cession*) svojih sinov, »gospodov Graffenwegerjev« (prav tam, pag. 10–11/Nr. 6 in 7). Hkrati z izročitvijo zadolžnic sta zakonca Valvasor izdala Kheysllu obligacijo za 500 goldinarjev obresti, ki so se nanašale na

Panoramski bakrerez Bogenšperka v Slavi vojvodine Kranjske, 1689 (Valvasor, Die Ehre XI, med str. 620 in 621). Tik ob njem so razvaline Valvasorjevega Lihtenberka, desno spodaj njegov Črni potok (Schwarzenbach), v ozadju pa od leve proti desni Graffenwegerjevi dvorci Pogonik (Poganig), Ribče (Fischern), Slatna (Slatteneck) in Knežija (Graffenweg), dva na levem in dva na desnem bregu Save.

Vsa dediščina Ane Rozine Valvasor, če izvzamemo doto, je bila torej prej last njenega deda po materini strani. In njena dediščina je predstavljala tudi

(zadolžnico) barona Wazenberga, in s prodajalcem za vse navedeno naredila obračun (prav tam, pag. 11/Nr. 8 in 9). Na tretjo zadolžnico je moral baron Kheysell nekoliko počakati. Šlo je za zadolžnico Marije Katarine vdove Wazenberg za 1.928 goldinarjev, izdano pl. Scharffenegku leta 1665 (prav tam, pag. 14/Nr. 13). Seštevek vrednosti vseh treh zadolžnic – 8.228 goldinarjev – je za 772 goldinarjev nižji od zaveze v kupoprodajni pogodbi, ki je govorila o treh zadolžnicah v skupni višini 9.000 goldinarjev. Kot kaže, se je v Kheysellovem zapuščinskem inventarju pri Wazenbergovi zadolžnici za 2.300 goldinarjev pripetila napaka. Dva druga vira namreč govorita o 3.000 (!) goldinarjih. Prvi je dogovor o delitvi Graffenwegerjeve in Scharffenegkove zapuščine z dne 18. oktobra 1672: vdova Ana Marija Graffenweger je 12. oktobra 1672 – torej istega dne, ki ga najdemo v Kheysellovem zapuščinskem inventarju (!) – odstopila (cedirala) svoji hčerki Ani Rozini Valvasor Wazovo zadolžnico za 3.000 goldinarjev (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 2). Da je šlo za zadolžnico s prav takšno vsoto, je mati potrdila še v svoji oporoki štiri leta pozneje (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G 53 1/2, 17. 2. 1676). Seštevek vseh treh zadolžnic 8.928 goldinarjev (4.000, 3.000 in 1.928) je tako le za 72 goldinarjev nižji od vsote 9.000 goldinarjev v zadolžnicah, o kateri govori kupoprodajna pogodba zakoncev Valvasor za Bogenšperk, Lihtenberk in Črni potok.

vse, kar sta zakonca Valvasor malo po nakupu posesti 27. septembra 1672 lahko plačala prodajalcu baronu Kheysllu. Preostanek kupnine, tj. več kot 11.000 goldinarjev, sta se obvezala poravnati s sredstvi, ki bi jih bil Kheysell pripravljen sprejeti, ali pa mu izdata zadolžnico in od 1. oktobra dalje plačujeta obresti v višini, kakršna je v deželi običajna.¹²² Kot je znano, se je njun dolg zmanjševal zelo počasi, kupnina ni bila nikoli poravnana v celoti, Ana Rozina je medtem umrla (1687) in Janez Vajkard je bil med letoma 1689 in 1692 prisiljen celotno posest prodati.¹²³

O položaju, v katerem se je znašel polihistor kot sveže poročeni zakonski mož in novopečeni zemljiški gospod, ne govori nič nazorneje kakor naslednje dejstvo. Ko sta zakonca Valvasor 1. oktobra 1672 zagospodarila na Bogenšperku, bratje Graffenweger pa so si še isti mesec razdelili Graffenwegerjevo in Scharffenegkovo dediščino, so bili skoraj vsi dvorci v okolici Litije, na obeh straneh Save, v rokah Graf-

¹²² ARS, AS 746, Cistercijski samostan in državno gospodarstvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672.

¹²³ O tem natančno: Golec, Valvasor kot zemljiški gospod (1. del); isti, Valvasor kot zemljiški gospod (2. del).

fenweger-Valvasorjeve rodbine. Zakonca Valvasor sta domovala na Bogenšperku, ki mu je pripadala tudi posest sosednjega razvaljenega Lihtenberka, in imela še Črni potok. Na Slatni, kjer je še naprej živela njuna mati in tašča Ana Marija Graffenweger, je postal gospodar njen najstarejši sin Jurij Andrej, Franc Baltazar je namesto mladoletnega Ernesta Friderika upravljal Pogonik in v imenu prav tako mladoletnega Adama Ferdinanda Knežijo z Vidernico,¹²⁴ Janez Jožef pa je dobil Ribče. Ne gre prezreti, da je bil na levem bregu Save lastnik gospostva Lebek z dvorcem Ponoviče in manjšega dvorca Hotič Valvasorjev mrzli nečak Janez Krstnik baron Witzenstein.¹²⁵ In končno je leta 1684 kupila дворец Sela nedaleč od Bogenšperka polihistorjeva ovdovela svakinja Marija Saloma Valvasor.¹²⁶ Od dvorcev na ožjem Litijskem sta tako ostala zunaj »dosega« Valvasorjev in Graffenwegerjev samo dva, mali Grbin pri Litiji in Grmače pri Šmartnem ter obe gosposki domovanji v samem trgu Litija.¹²⁷

Čeprav je o Graffenwegerjih na voljo veliko virov, je vendarle razmeroma malo znanega o **Valvasorjevih odnosih z družino njegove prve žene**. Izpričani so določeni poslovni stiki in nekaj botrstev, iz matrine oziroma taščine oporoke izverno za nesoglasje v zvezi z njeno donacijo zetu in hčerki, vse drugo pa je prepuščeno sklepanjem in ugibanjem, kot je nasploh značilno za Valvasorjeve odnose s sorodstvom, tako krvnim kot nekrvnim. Še najbolj osebno pisanje kakšnega polihistorjevega sorodnika, povezano tudi z njim, je sklepni del pisma svaka Adama Ferdinanda Graffenwegerja, ki ga je ta kot študent spomladi 1673 poslal iz Gradca svoji materi na Slatno. V skromnih vrsticah je pustil najlepše pozdraviti »gospoda Valvasorja in gospo Valvasor ter gospode brate«.¹²⁸ Pismo je nastalo v času, ko se je sveže poročeni Janez Vajkard za dvajset let ustalil na malo prej kupljenem Bogenšperku.

Glavno besedo v Graffenwegerjevi družini sta tedaj vsekakor imela polihistorjeva **tašča Ana Marija**, ženska sredi štiridesetih, od zeta Janeza Vajkarda starejša kakšnih trinajst let, in njen najstarejši sin, novi gospodar Slatne Jurij Andrej Graffenweger. O njunih stikih in odnosih z Valvasorjem vemo tudi največ. Odnose med Ano Marijo in zakoncema Valvasor je vsekakor kalilo donacijsko pismo, ki ga je vdova svoji hčerki in zetu najprej izdala, nato pa ga je zahtevala nazaj in razglasila za neveljavnega. Kdaj je spremenila mnenje in zakaj, ne vemo natanko, gotovo tudi na pritisk sina Jurija Andreja. Nastalo nesoglasje je

razvidno iz njene oporoke, podpisane pred pričami 17. februarja 1676 na Slatni, ko sta Valvasorja preživljala četrto leto zakonskega življenja. V zadnjem določilu oporoke, kjer Graffenwegerjeva govori o donacijskem pismu, svojega zeta niti ne imenuje z imenom, temveč zgolj kot moža hčerke Ane Rozine Valvasor. Hčerko in zeta obvezuje, naj vrneta donacijsko pismo za 5.000 goldinarjev, ki naj bi ga dobila od nje »povsem neupravičeno in nepravilno« (*wider alle biligkheit vnd gerechtigkeit*). Izročiti ga morata njenemu najstarejšemu sinu in glavnemu dediču Juriju Andreju Graffenwegerju, v nasprotnem naj jima omenjeni brat oziroma svak niti najmanj in z ničimer ne pomaga. Še več, oporočiteljica je donacijsko pismo preklicala in razveljavila ob navedbi, da si za »neupravičeno donacijo« nikakor ne bi upala odgovarjati pred Bogom.¹²⁹

Samo sprašujemo se lahko, kaj je Valvasorjevo taščo Ano Marijo tri leta in pol prej navedlo, da je donacijsko pismo sploh dala iz rok, in to dokument, težak nič manj kot 5.000 goldinarjev. Več kot pomemben je datum izdaje 19. oktober 1672.¹³⁰ Le dva dni prej je namreč Ana Rozina podpisala odpovedno pismo za prejeto dediščino po očetu in materi,¹³¹ prejšnji dan, 18. oktobra, pa so bratje Graffenweger sklenili dogovor o delitvi dediščine.¹³² Je Valvasor pri tašči izkoristil trenutek slabosti in izsilil od nje še dodatno dediščino? Ali pa je imela Ana Marija iskrene namene in so jo o neupravičenosti darovnice šele pozneje prepričali njeni sinovi? Kakor koli, v celoti ali deloma na račun zastavljenega donacijskega pisma je Ana Rozina Valvasor dobrih sedem let dobivala posojila Valvasorjevega sorodnika Janeza Herbarda pl. Posarela, ki so nazadnje celo malo presegle njegovo nominalno vrednost 5.000 goldinarjev. Morda si je tašča Graffenwegerjeva premislila in je donacijo razveljavila, potem ko je ugotovila, da je zet in hči nista shranila za poravnavo še nepoplačane kupnine za posest, ko bo za to prišel trenutek (po njeni smrti), ampak jo je Valvasor zastavil Posarelu za denarna posojila. Glede na to, koliko mu je Posarel zanjo izplačal, bi se lahko s tem denarjem za polovico zmanjšala glavnica dolga na kupljeni posesti, a je bilo dejansko

¹²⁹ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G 53 1/2, 17. 2. 1676.

¹³⁰ Kot razkriva inventar Valvasorjevega posojilodajalca Janeza Herbarda pl. Posarela, graščaka iz Volčjega potoka pri Kamniku, je Valvasor pismo uporabil kot hipoteko Posarelu. 3. oktobra 1680 je namreč podpisal potrdilo (*Recognition*) za donacijsko pismo, ki ga je 19. oktobra 1672 izdala njegova pokojna tašča (*von seiner frauen schwiger see: /.../ Donations brieff*). Pismo brez navedbe vrednosti je Janez Vajkard zastavil Posarelu kot hipoteko in ga nato, očitno leta 1680, vzel nazaj (*pro Hipoteca eingesetzten, Volgendts aber widerumb hinausgenombenen*); ob potrdilu je bilo tudi pet majhnih pisem (*Sendtbriefflein*).

¹³¹ Poravnavo poznamo iz regesta v zapuščinskem inventarju brata Jurija Andreja Graffenwegerja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 97–98/Nr. 40).

¹³² ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r.

¹²⁴ O Francu Baltazarju kot upravitelju gl. op. 237.

¹²⁵ Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 53; isti, *Die Ehre XI*, str. 302, 348, 451.

¹²⁶ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 233. – O nakupu Sel gl. Golec, Valvasorjev izvor (4. del), str. 220.

¹²⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 183, 226, 343, 344; Smole, *Graščine*, str. 152, 177, 260; Golec, Litija – trg ob reki, str. 458–459.

¹²⁸ ARS, AS 776, Gospostvo Slatna, šk. 1, 21. 3. 1673.

zmanjšanje glavnice komaj vredno omembe. Ni torej dvoma, da so šla Posarelova posojila v druge name-ne, za Valvasorjeve »konjičke«. ¹³³ Ko je bila tašča že nekaj let pokojna, se je Valvasor s svakom Jurijem Andrejem Graffenwegerjem res poravnal za taščino donacijo 5.000 goldinarjev, kot ga je zavezovala njena oporoka, bodisi v celoti bodisi deloma. Regest porav-nalne pogodbe v njegovem zapuščinskem inventarju, datirane 29. januarja 1683, navaja sicer le poravnavo »za 1.200 goldinarjev« (*ain Donation Pro: 5000. fl. Betreffent, so aber Pro: 1200: fl Verglichen worden*), ¹³⁴ kar koli že to pomeni: da je šla razlika 3.800 goldi-narjev v Valvasorjevo ali v Graffenwegerjevo korist. Prejkone pa je daljši konec vendarle potegnil Janez Vajkard.

O siceršnjih odnosih Ane Marije Graffenweger z družino Valvasor skoraj ni pričevanj. Skupaj s poli-historjevim polbratom Karlom baronom Valvasor-jem je bila 29. aprila 1674 krstna botra prvi vnukinji Mariji Sidoniji in nato bržkone še kateremu od vnu-kov, vendar njihovi krsti niso vpisani v krstne matice župnije Šmartno pri Litiji. ¹³⁵ V oporoki je najmanj zapustila prav hčerki Ani Rozini Valvasor, a ne brez razloga, saj je bila hči že izplačana z odstopljeno (cedirano) Wazovo (tj. Wazenbergovo) zadolžnico za 3.000 goldinarjev, v kateri prepoznamo del poravna-ne kupnine za Valvasorjevo posest. Mati ji je zdaj na-menila le še polovico svojega platna, drugo polovico pa njeni sestri Mariji Apoloniji Sonce, ki svojih treh tisočakov dediščine po materi še ni videla. ¹³⁶ Ana Marija Graffenweger, rojena Vertaš (pl. Scharffe-negk), je preminila dve leti in pol zatem, neznanega dne oktobra 1678 na Slatni, po mrliški matici stara okoli petdeset let. ¹³⁷

V bližini svojega novega doma na Bogenšperku je imel Valvasor poleg tašče tudi skoraj vse drugo Graf-

fenwegerjevo sorodstvo, pet svakov, od katerih sta dva umrla še mlada. Z Litijskega se je odselila samo ženi-na starejša sestra Marija Apolonija, in sicer še preden se je polihistor priženil v Graffenwegerjevo družino. Poudariti kaže, da so Graffenwegerji našli življenj-ske sopotnike v svojem stanu primernih, še nedolgo tega plemenitenih rodbinah. Soproga Franca Bal-tazarja je bila, kot bomo videli, plemenitena sploh šele v otroških letih, še najgloblje plemiške korenine – stare dobra štiri desetletja, a le po očetu – pa je imel mož Marije Apolonije. Tako je Janez Vajkard Valva-sor v tem pogledu med zeti in snahami Ane Mari-je Graffenweger precej izstopal. Bil je daleč najbolj »modre krvi«, plemič po vseh štirih starih starših, po nekaterih še precej dlje v preteklost. ¹³⁸ Predstavljal se je celo kot baron in to je bilo tudi njegovo edi-no »orožje« ob dejstvu, da je v zakon z Ano Rozino prinesel bore malo, predvsem svoj pedigre in ugled Valvasorjevega rodu.

Ni znano, da bi imel Valvasor kakšne posebne sti-ke s **svakinjo Marijo Apolonijo** (* 1652, † 1679), ki se je 13. maja 1668 omožila z *Volfgangom Jakobom pl. Soncem* (Sonze) ¹³⁹ in je še mlada, stara komaj 27 let, umrla v soprogovem dvorcu Otočec na Krki. ¹⁴⁰ Volfgang Jakob (* 1642, Otočec, † 1689–90 [Oto-čec]) se je tu že rodil kot sin plemenitenega Janeza pl. Sonca in njegove plebejske žene Ane Marije. ¹⁴¹ Po očetu je izviral iz zelo podobnega okolja kot nje-gova izvoljenka. Tako kot njen ded Jurij Vertaš je bil namreč tudi njegov ded ljubljanski mestni sodnik in župan, znani Janez Sonce († 1613), oba stara očeta pa sta si pridobila znatno premoženje. Janez Sonce je kot sodnik in župan vodil Ljubljano pol stoletja pred Vertašem pl. Scharffenegkom, ¹⁴² vendar ni postal plemič, ampak je ta čast doletela šele naslednjo gene-racijo. Njegov sin in soimenjak Janez ml. (ok. 1585–1654) je bil po študiju v Gradcu ¹⁴³ v letih 1618–1641

¹³³ Golec, Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), str. 82–83.

¹³⁴ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 5/Nr. 1. – S to pogodbo bi utegnil biti povezan posel, ki sta ga svaka sklenila poldrugo leto pozneje, 9. junija 1684. Iz regesta ni povsem jasno, kateri od njiju je bil kupec in kateri prodajalec štirih hub, niti to, za kakšno vrsto pogod-be je šlo in kdaj je bila opravljena v njej omenjena kupo-pro-daja, tedaj ali morda že prej (prav tam, pag. 5/Nr. 2).

¹³⁵ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1665–1674, s. p.

¹³⁶ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testa-ment G 53 1/2, 17. 2. 1676. – Ža glavnega dediča je Ana Marija imenovala najstarejšega sina Jurija Andreja, ki ga je obvezala izplačati oporočna volila. Jurij Andrej naj bi ji ve-dno izkazoval vso dolžno sinovsko ljubezen in zvestobo, tem bolj v njeni bolezni in žalosti. Polnoletnima sinovoma Fran-cu Baltazarju in Janezu Jožefu je namenila po 500 renskih goldinarjev, ki jih bosta brez obresti dobila v desetih letih. Mladoletna Adam Ferdinand in Ernest Friderik bosta dobila prav toliko brez obresti, ko dosežeta polnoletnost, poleg tega pa si z bratom Jurijem Andrejem razdelita materino skromno srebrnino. Hčerki Mariji Apoloniji Sonce pa je Jurij Andrej dolžan izplačati njenih 3.000 renskih goldinarjev v treh letih, prav tako brez obresti.

¹³⁷ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, M 1660–1710, s. p., naknadni vpis po 18. 12. 1678.

¹³⁸ O Valvasorjevih prednikih gl. Golec, Valvasorjev izvor (1. in 2. del).

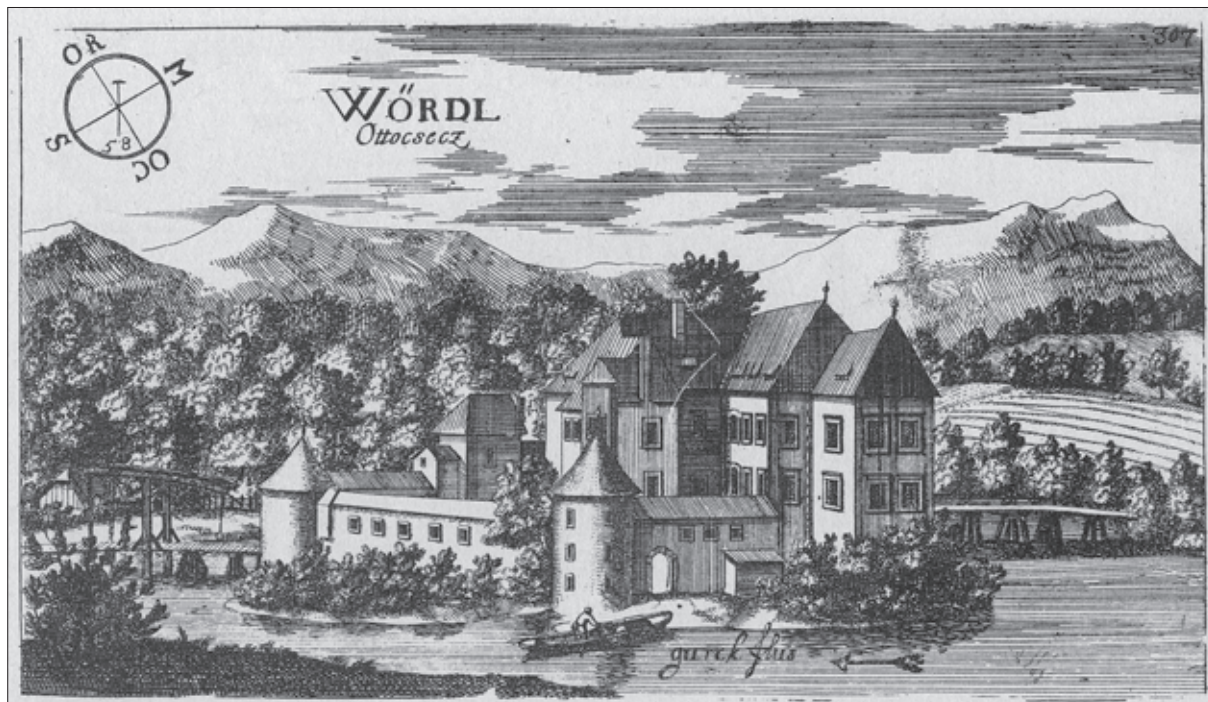
¹³⁹ Datum poroke poznamo samo iz dveh sekundarnih genealoških virov iz 18. stoletja: Lukantschitscheve genealoške zbirke in rodovnika v Zbirki rodovnikov ARS (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232; ARS, AS 1075, Zbirka ro-dovnikov, šk. 4, št. 97, Graffenweger). Poroka ni vpisana ne v poročno matico nevestine in ne ženinove župnije (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, P 1660–1670; ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1642–1686). Nespor-no je bila Marija Apolonija že poročena 12. marca naslednje leto 1669, ko jo ded Jurij pl. Scharffenegk v oporoki imenuje z moževim priimkom (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–20, 12. 3. 1669).

¹⁴⁰ NŠAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1642–1686, pag. 242.

¹⁴¹ Jakoba Volfanga so krstili 13. julija 1642 (NŠAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1642–1686, pag. 6); o njegovi smrti gl. op. 158.

¹⁴² Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov*. 2. zvezek, str. 324–330.

¹⁴³ Leta 1606 ga srečamo ob vpisu na študij, naslednje leto je dosegel bakalavreat iz filozofije in bil leta 1608 promoviran, vsakič naveden le kot Kranjec (Andritsch, *Die Matrikeln*. Band 1, str. 31, 112, 115).

Otočec na Krki, kjer je bila omožena Valvasorjeva svakinja Marija Apolonija pl. Sonce (Valvasor, Topographia, št. 307).

deželni prokurator in odvetnik kranjskih deželnih stanov.¹⁴⁴ V vmesnem času, najverjetneje leta 1629, je kupil gospostvo Otočec na Krki in postal tudi gospodar dveh drugih dolenjskih posestev, Štatenberka in Gorenjega Mokronoga.¹⁴⁵ Skupaj s petimi sorodniki

iz vsaj dveh rodbinskih vej je bil leta 1626 poplemeniten s predikatom po Gorenjem Mokronogu – »auf Obernassenfueß«,¹⁴⁶ devet let pozneje, 1635, pa so ga sprejeli med deželane, in sicer sočasno z Andrejem Graffenwegerjem.¹⁴⁷ Ker je Janezova skrivna druga

¹⁴⁴ Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov*. 2. zvezek, str. 329. – V prošnji za kranjsko deželanstvo, napisani leta 1634 ali v začetku naslednjega leta, je Janez Sonce zapisal, da opravlja službe za deželne stanove že šestnajst let in da ga je cesar imenoval za svētnika (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 847, Pisma deželanstva, S–31, s. d., ad 6. 3. 1635).

¹⁴⁵ Po regestu v njegovem zapuščinskem inventarju je bil sklep o izročitvi gospostva Otočec Janezu pl. Soncu izdan leta 1629 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 100, fasc. XXXXII, lit. S–27, 19. 4. 1654, pag. 58/Nr. 217). Pridobitev Štatenberka je morala biti povezana z nakupom Otočca. Valvasor namreč pri Otočcu pravi, da so ga gospodje Sonce kupili od gospodov Dovolich, ki so sledili baronom Lenkovičem (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 659), pri že povsem razvaljenem Štatenberku pa pove zelo podobno: za karlovškim generalom in kranjskim deželnim glavarjem Jurijem Lenkovičem je bil lastnik Jurij Dovolich in za njim gospodje Sonce (prav tam, str. 555). Od Soncev je pri obeh gradovih poimensko navedel samo zadnjega lastnika Volfa Jakoba, ki ga ima tudi pri opisu porušenega Gorenjega Mokronoga kot naslednika pred mnogimi leti izumrlih Mokronoških (prav tam, str. 425). Očitno je Janez pl. Sonce prišel do posesti Gorenji Mokronog prek zakupništva sorodnika Andreja Sonca; v lasti te rodbine je moral biti Gorenji Mokronog vsaj že leta 1626 ob pridobitvi plemiškega predikata »auf Obernassenfueß« (gl. op. 146). Ob podelitvi deželanstva leta 1635 je Janez pl. Sonce že naveden kot gospodar Otočca (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 847, Pisma deželanstva, S–31, 6. 3. 1635), iz njegovega zapuščinskega inventarja pa izhaja, da je moral biti Otočec nekoč res v rokah Jurija Dovolicha in da je bil ta s Soncem v poslovnih stikih (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 100, fasc. XXXXII, lit.

S–27, 19. 4. 1654, pag. 28/Nr. 53, pag. 59/Nr. 221). – V kranjsko imenjsko knjigo so Janeza Sonca vpisali leta 1631, ko so nanj od Knežije prenesli prav majhno imenje z eno hubo in imenjsko rento dveh goldinarjev in 20 krajcarjev (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 129). K tej so leta 1642, ko je Sonce že imel predikat »zum Wördl« (z Otočca), pripisali še dve imenji, prvo prepisano s pokojnega Jurija barona Lenkoviča (dobrih 28 goldinarjev) in drugo z Jurija Wagna (14 goldinarjev). Od skupno približno 44 goldinarjev in pol imenjske rente so Wagnovo imenje s 14 goldinarji rente še isto leto prenesli na njegovo hčerko Suzano pl. Sigesdorf, tako da je Janezu Soncu ostalo okoli 30 goldinarjev in pol (prav tam, fol. 100).

¹⁴⁶ Potrditev plemstva in izboljšan grb so 3. maja 1626 dobili bratje Janez, Jurij in Jožef Sonce ter bratrance Janez, Jakob in Adam iz Ljubljane (Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte*. 4. Band, str. 22). – Predikat po Gorenjem Mokronogu je povezan z dejstvom, da je imel Andrej Sonce grad Gorenji Mokronog v zakupu od Jurija barona Lenkoviča, ki ga je kupil leta 1598 (Smole, *Graschine*, str. 301). Fabjančič je izrazil domnevo, da je bil Andrej, ki se leta 1594 omenja v Ljubljani kot Lenkovičev oskrbnik in v zvezi s hišo Janeza Sonca, brat poznejšega mestnega sodnika in župana Janeza (Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov*. 2. zvezek, str. 326). Če Andrej in Janez že nista bila prava brata, sta bila vsaj polbrata ali bratrance, po trije sinovi vsakega od njiju pa so tisti, ki so leta 1626 dobili plemiško diplomo (gl. v isti opombi zgoraj).

¹⁴⁷ Deželanstvo mu je bilo podeljeno 6. marca 1635 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 847, Pisma deželanstva, S–31; ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 94v–101v).

poroka s hčerko ranocelnika vzbudila veliko ogorčenja, mu je kranjski deželni zbor leta 1636 začasno celo odvzel komaj pridobljeno deželanstvo, a mu ga je po nekaj mesecih vrnil.¹⁴⁸ Zgodba je pozneje navdihnila pisatelja Ivana Tavčarja, da je Janeza upodobil v noveli Janez Sonce, katere dogajanje je sicer pomaknjeno za četrto stoletja bližje sedanjosti, v leto 1660.¹⁴⁹

Janezov edini moški potomec in naslednik Volfgang Jakob, poznejši Graffenwegerjev zet in svak Valvasorjeve prve žene, je torej izviral iz morgannatskega zakona.¹⁵⁰ Očeta Janeza, umrlega leta

1654,¹⁵¹ je nasledil še kot jezuitski študent, star dvajset let. Zatem je obiskoval višje jezuitske študije v Gradcu (1658)¹⁵² in se pri 26-ih (1668) oženil z deset let mlajšo Marijo Apolonijo Graffenweger.¹⁵³ Mlada družina je prebivala na idiličnem Otočcu na rečnem otoku Krke, sicer pa je Volfgang Jakob na Dolenjskem podedoval po očetu še dve posesti z nemara že tedaj povsem porušenima gradovima Gorenji Mokronog in Štatenberk.¹⁵⁴ Ko je Marija Apolonija 22.

¹⁴⁸ V sklepu deželnega zbora z dne 11. decembra 1636, s katerim je Janez Sonce izgubil deželanske pravice, je govor o skrivni poroki (*Winckelheyrath*) s hčerko neimenovanega ranocelnika. Z odvzemom deželanstva izrecno niso bile prizadete pravice Sončeve hčerke iz prejšnjega zakona, omožene pl. Sigesdorf, prek katere je Janez Sonce dobil ugledno sorodstvo. Na prošnjo Janeza Franca pl. Sigesdorfa s Prežeka je deželni zbor 20. marca 1637 Soncu in vsem njegovim potomcem vrnil deželanske pravice, in sicer ob pogoju, da bodo živeli zgledno plemiško življenje. ARS, AS 2, Deželni stanovni za Kranjsko, I. reg., šk. 847, Pisma deželanstva, S-31; prim. Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov*, 2. zvezek, str. 331. – Za ime Sončeve hčerke iz prvega zakona, Suzane pl. Sigesdorf, izvedemo iz imenjske knjige, ko ji je oče leta 1642 prepustil Wagnovo imenje (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 100), in nato še iz njegovega zapuščinskega inventarja; v njem je navedena njegova oporoka z dne 7. januarja 1653, pri kateri je bil tudi seznan premičnin, ki jih je pokojnik izročil hčerki Suzani pl. Sigesdorf, nato vnovič poročeni Muretič (*bernach Muretsch*) (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 100, fasc. XXXXII, lit. S-27, 19. 4. 1654, pag. 60/Nr. 224). Suzana je bila krščena v Ljubljani 15. januarja 1618; oče Janez je pri krstu označen kot »procurator provinciae Carnioliae«, materinega imena pa ni (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1614–1621, pag. 158). Tudi drugih otrok in poroke Janeza Sonca v maticah ni najti in prav tako ne Suzanine poroke z Jurijem Adamom pl. Sigesdorfom (prim. prav tam, Ind R 1588–1621, Ind R 1621–1653, P 1605–1632, P 1632–1651). Suzana se je po Sigesdorfovi smrti omožila z leta 1639 poplemenitenim Janezom Jakobom Muretičem, s Prežeka pa jo je odpravil isti Janez Franc pl. Sigesdorf, njen svak ali tast, ki je prej zahteval, da pl. Soncu odvzamejo kranjsko deželanstvo (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 100, fasc. XXXXII, lit. S-25, 2. 1. 1651, pag. 25/Nr. 58). Zakonca Muretič sta umrla malo pred Janezom pl. Soncem, Suzana leta 1652 in Janez Jakob še isto ali naslednje leto; zapuščini obeh so popisali v Muretičevem dvorcu Ostrož pri Šentjerneju (prav tam, šk. 67, fasc. XXXI, lit. M-19, 31. 10. 1652; prav tam, lit. M-20, 1. 3. 1653; o Muretičevi poplemenitvi prav tam, pag. 1).

¹⁴⁹ Na Tavčarjevo zgodovinsko novelo Janez Sonce, prvič objavljeno v letih 1885–86, je opozoril že V. Fabjančič (Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov*, 2. zvezek, str. 325).

¹⁵⁰ Oče Janez Sonce se je drugič oženil med pridobitvijo deželanstva 6. marca 1635 in začasnim odvzemom tega 11. decembra 1636 (gl. op. 147 in 148). – Po Schönlebnovi genealogiji kranjskega plemstva (1674) je bil Janez Sonce, doktor prava in od leta 1635 kranjski deželan, poročen z Marijo Očepek (*Ozbepek*); podatkov o drugih članih rodbine na njegovem rodovnem deblu ni, ampak je le nakazano, da sta zakonca imela sina in snaho (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 687). Ime in priimek Janezove žene potrjuje regist v njegovem zapuščinskem inventarju z dne 19. aprila 1654, ko sta bila oba že pokojna. Gre za regist obračuna med zakoncema ter ženinima bratoma Elijo in Adamom Ocepkom (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 100, fasc. XXXXII, lit. S-27, 19. 4. 1654, pag. 60/Nr. 227). Na podlagi teh podatkov je bilo

mogoče ugotoviti, da so se Marija, Elija in Adam Očepek rodili v Ljubljani meščanskima staršema Janezu ali Anžetu in Katarini, ki sta imela vsaj sedem otrok, Marija pa je bila krščena 11. junija 1615 (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1607–1614, pag. 224, 304; R 1614–1621, pag. 28, 150, 288; R 1621–1626, pag. 135; R 1626–1631, pag. 74). Poroke staršev v ljubljanski poročni matici ni (prav tam, P 1605–1632). Janez oziroma Anže Očepek je bil torej tisti ranocelnik, zaradi katerega je Janez pl. Sonce začasno izgubil kranjsko deželanstvo, ko se ni oženil stanu primerno. – Koliko otrok sta imela Janez pl. Sonce in Marija, rojena Očepek, ne vemo natanko. V ljubljanskih krstnih maticah ni nobene (prim. NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1621–1653), v najstarejši krstni matici župnije Št. Peter–Otočec, ki se začenja leta 1642, pa samo Volfgang Jakob, rojen na gradu Otočec (*natus in Arce Werlt*) in krščen 13. julija 1642; ime matere je Ana Marija (NSAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1642–1686, pag. 6). Imel je vsaj še starejšo sestro Evo Barbaro, ki se je malo po očetovi smrti omožila 6. septembra 1654 s Friderikom Fuškaričem iz Norvega mesta (prav tam, pag. 124). Ob smrti 28. aprila 1702 ji je bilo po navedbi v mrliški matici 67 let (prav tam, pag. 148), kar pomeni, da se je rodila okoli leta 1635. Njegova sestra je bila skoraj gotovo tudi neporočena Uršula Terezija, umrla 19. marca 1697, stara okoli 56 let (rojena okoli 1641) (prav tam, pag. 141), ki je kot »Domicella Vrsula« v letih 1675 in 1677 izpričana kot krstna botra dvema nečakoma (prav tam, pag. 165, 178). Mlajša sestra je morala biti samska Marija Sidonija z Otočca, umrla 17. julija 1701, po mrliški matici stara okoli 50 let (prav tam, pag. 217). Potemtakem se je rodila okrog leta 1651, a je v šempetrski krstni matici ne najdemo. Precej verjetno pa imamo lahko za njihovo sestro tudi neporočeno Katarino Sonce, ki je umrla na Otočcu 30. marca 1699, njena starost pa zaradi popravka (44 ?) ni jasna (prav tam, pag. 143).

¹⁵¹ Janez pl. Sonce je umrl na Otočcu pred 19. aprilom 1654, ko so tam popisali njegovo zapuščino (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 100, fasc. XXXXII, lit. S-27, 19. 4. 1654). Na Otočcu je 7. januarja 1653 sestavil tudi oporoko (prav tam, pag. 60/Nr. 224).

¹⁵² Kot Kranjca in deželana srečamo Volfganga Jakoba leta 1658 na študijski stopnji logika (Andritsch, *Die Matrikeln*. Band 2, str. 107). Za to stopnjo je bil zelo mlad, star manj kot 16 let.

¹⁵³ Gl. op. 139.

¹⁵⁴ V zapuščinskem inventarju Janeza pl. Sonca leta 1654 je vsa njegova posest opredeljena kot gospostvo Otočec s pripadajočimi imenji in posestmi (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 100, fasc. XXXXII, lit. S-27, 19. 4. 1654, pag. 3). Po prepustitvi Wagnovega imenja hčerki Suzani pl. Sigesdorf (1642) je njegova imenjska renta obsegala približno 30 goldinarjev in pol (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 100). Ime Volfganga Jakoba so leta 1662 vpisali v novo imenjsko knjigo na dveh mestih: kot posestnika Otočca z omenjeno imenjsko rento ter kot imetnika urada Štatenberk z 20 goldinarji rente (prav tam, knj. 6 (1662–1756), fol. 182, 513). Imenjska renta Otočca se je do leta 1707, ko so posest prepisali na sina Volfa Gotarda, zmanjšala za slabe 3 goldinarje, potem ko se je vmes povečala (prav tam, fol. 182), renta Štatenberka pa je ostala nespremenjena (prav tam, fol. 513). V zadnji se je verjetno skrival tudi Gorenji Mokronog. Valvasor v XI. knjigi *Slave* navaja Volfa Jakoba kot lastnika

februarja 1679, po slabih enajstih letih zakona umrla, stara 27 let, so bili živi trije otroci.¹⁵⁵ Njena zgodnja smrt je vsekakor vplivala na odnose med vdovcem Volfgangom Jakobom na eni strani ter Graffenwegerji in zakoncem Valvasor na drugi.¹⁵⁶ Polihistor Janez Vajkard nikjer ne pušča namiga, da bi bil z otoškim sorodstvom svoje prve žene posebej povezan. Volfganga Jakoba pl. Sonca omenja zgolj kot lastnika Otočca in obeh razvaljenih gradov.¹⁵⁷ Sonce tako kot Valvasor in bratje Graffenweger ni bil dejaven v javnem življenju dežele. Umrl je star 47–48 let še pred Valvasorjem, leta 1689 ali 1690,¹⁵⁸ ko so njegovi

otroci šele odraščali. Ker ne sinova ne hči niso imeli otrok, je rod izumrl že v naslednji generaciji, Otočec pa je prešel v tuje roke.¹⁵⁹

vseh treh gradov (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 425, 555, 659). Gorenji Mokronog je upodobil kot povsem opustelo razvalino in navedel, da ima v bližini majhno »stanovanje« in nekaj hiš (prav tam, str. 555). Štatenberk je bil po njegovih besedah samo še kup kamenja, zato je njegov opis brez bakroreza (prav tam, str. 425).

¹⁵⁵ Mrliška matična knjiga župnije Št. Peter–Otočec daje Mariji Apoloniji približno 30 let (NŠAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1642–1686, pag. 242). Iz oporoke, sestavljene tri tedne prej, 30. januarja 1679 na Otočcu, izvemmo za njeno hčerko Ivano Terezijo in še majhna sinova (*Sendlein*) Janeza Jakoba in Volfa Gotarda, ki ju je mati imenovala za svoja glavna dediča. Zanimivo je oporočno določilo, naj se hči ne poroči pred dvajsetim letom. Kaže namreč, da se je Marija Apolonija pri dobrih 16-ih počutila premlado za zakon (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–28, 30. 1. 1679). Ker je v krstni matici župnije Št. Peter–Otočec skoraj sedemletna vrzel (1668–1675), poznamo le krste mlajših Sončevih otrok: Justa Jožefa 10. marca 1675, Franca Antona 2. aprila 1676, Volfganga Gotfrida 23. septembra 1677 in Ane Marije Suzane 1. septembra 1678; prvima dvema je bil krstni boter stric Janez Jožef Graffenweger (NŠAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1642–1686, pag. 165, 169, 178, 185). Trije so umrli še pred materjo Marijo Apolonijo: Just Jožef pred 13. januarjem 1677, ko se začenja mrliška matica, Franc Anton 11. aprila 1677 – tega navaja vpis smrti brez imena, kot enoletnega otroka (prav tam, pag. 240) – in Ana Marija Suzana takoj po krstu 1. septembra 1678 (podatek v vpisu krsta). Tretji otrok Volfgang Gotfrid je nedvomno identičen z Volfom Gotardom iz materine oporoke. Ob smrti 26. avgusta 1713 na Otočcu mu namreč mrliška matica daje 36 let, kar se ujema z rojstno letnico 1677 (prav tam, RPM 1717–1737 (dejansko mrliška matica od 1713), pag. 122). Njegov starejši brat Janez Jakob, umrl prav tam 8. aprila 1697, naj bi bil star 27 let (prav tam, RPM 1687–1727, pag. 141) in potemtakem rojen okoli leta 1670. Po nekem sekundarnem viru se je rodil februarja 1669 (Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 114), kar je glede na znani datum poroke njegovih staršev zelo logično. Na ljubljanski jezuitski gimnaziji srečamo Janeza Jakoba leta 1686, ko je bil v petem ali šestem razredu (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 356), Volfganga (Gotarda) pa leta 1694 v petem ali poetičnem in naslednje leto v zadnjem, retoričnem razredu (prav tam, str. 420, 425). Pri njuni sestri (Ivani) Tereziji, ki je umrla 28. februarja 1728 v Ljubljani kot vdova baronica Stroblhof, je starost 66 let previsoka, saj bi se potemtakem morala roditi že okrog leta 1662 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 301). V resnici je luč sveta zagledala približno deset let pozneje.

¹⁵⁶ Štirinajst mesecev po ženini smrti se je Volfgangu Jakobu rodil nezakonski sin Lovrenc iz razmerja s »konkubino« Felicito, krščen 28. junija 1680 (NŠAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1642–1686, pag. 200).

¹⁵⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 425, 555, 659.

¹⁵⁸ Zadnjič je izpričan kot živ leta 1689 v XI. knjigi *Slave*, naveden kot lastnik treh gradov (gl. op. 157). Na dveh seznamih cesarskega posojila, obravnavanih septembra 1690 na kranj-

skem deželnem zboru, najdemo že njegove dediče, Volfa Jakoba pa izrecno kot pokojnega (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 547, fasc. 310a, pag. 1745, 20. 9. 1690; pag. 1919, s. d.); na dveh drugih seznamih za posojilo je še njegovo ime (prav tam, pag. 1600, 20. 9. 1690; pag. 1953, s. d.). V mrliški matici župnije Št. Peter–Otočec njegovo smrt pogrešamo, ker je v njej vrzel od januarja 1688 do aprila 1692 (NŠAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1687–1717 (mrliška dejansko samo do 1713)). Prav tako ne poznamo njegove oporoke in zapuščinskega inventarja.

¹⁵⁹ Starejši sin Janez Jakob je leta 1687 izpričan v Gradcu na višjih jezuitskih študijah, na študijski stopnji logika, in sicer kot Kranjec z Otočca in deželan (Andritsch, *Die Matrikeln. Band 3*, str. 103). 12. avgusta 1694 je v vlogi krstnega botra naveden kot gospodar Otočca (*Dno in Werdel*) (NŠAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1687–1717 (mrliška dejansko samo do 1713), pag. 67). Oženil se je 21. februarja 1696 v Ljubljani z Ljubljancanko Evo Regino pl. Pernburg (NŠAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1687–1717, pag. 217; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1682–1718, s. p., 21. 2. 1696) in umrl že 8. aprila naslednje leto 1697 na Otočcu (ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1687–1717, pag. 141), v istem letu pa tudi žena, ki ni vpisana v mrliško matico ne na Otočcu ne v Ljubljani (prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 123–125). Po Lukantschitschevi genealoški zbirki z začetka 18. stoletja je umrla še pred možem, in sicer 5. februarja 1697 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 45); po genealoških zapiskih s konca 18. stoletja se ji je življenje izteklo istega dne na Otočcu (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 3, št. 74, Flödnig). Njeno zapuščino so popisali 20. junija v Ljubljani in 11. julija na Otočcu (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 103, fasc. XXXXII, lit. S–76). Otočec je nato prešel na mlajšega sina Volfganga Gotarda; v kranjski imenjski knjigi so očetovo imenjsko rento prenesli nanj kot dediča leta 1707 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga, knj. 6 (1662–1756), fol. 182). Njegove poroke z Ljubljancanko Marijo Rozalijo pl. Schweiger ni ne v otoški ne v ljubljanski poročni matici (ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1687–1717; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1682–1718). Volfgang Gotard je umrl 26. avgusta 1713 (NŠAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM 1717–1732 (mrliška dejansko od 1713), pag. 122) in prav tako kot starejši brat brez otrok. V oporoki, napisani šest dni pred smrtjo na domačem Otočcu, je vse imetje razen nekaj volil zapustil ženi Mariji Rozaliji (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–44, 20. 8. 1713). Njegovo zadnjo voljo je izpodbijala sestra Ivana Terezija baronica Stroblhof, ki je dobila samo 50 goldinarjev deželne veljave; na podlagi njenega vprašalnika je novomeški frančiškanski pater Placid Direin na zahtevo kranjskega ograjnega sodišča dve leti pozneje podrobno poročal o okoliščinah nastanka Sončeve oporoke (prav tam, 14. 10. 1715). Vdova Marija Rozalija, rojena pl. Schweiger, je umrla 19 let pozneje, 16. septembra 1732 v Ljubljani (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 330), potem ko je lastništvo Otočca z oporoško prenesla na Schweigerje (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–65, 6. 9. 1732; prim. Smole, *Graščine*, str. 339). V kranjski imenjski knjigi je prenos slabo dokumentiran. Volfgangu Gotardu pl. Soncu, ki je Otočec z okoli 27 goldinarji in pol imenjske rente podedoval po očetu leta 1707, sledi vpis iz leta 1740, ko je že bil gospodar Franc Karel pl. Schweiger (ARS, AS 173, Imenjska knjiga, knj. 6 (1662–1756), fol. 182). – Ob smrti drugega brata je še živele edina odrasla sestra Ivana Terezija pl. Sonce, ki se je poldrugo leto prej, 4. februarja 1712, omožila s Francem Krištofom baronom Stroblhofom in je ob poroki imenovana Marija Terezija (NŠAL, ŽA Št. Peter–Otočec, Matične knjige, RPM

Drugače kot Marija Apolonija je **pet odrastlih bratov Graffenweger** živel v neposredni bližini Valvasorjevega Bogenšperka. Bratje so bili štiri do devetnajst let mlajši od svaka Janeza Vajkarda, od svoje sestre Ane Rozine Valvasor pa prvi štirje starejši od tri do trinajst let in zadnji brat poldrugo leto mlajši. Vseh pet se je v skladu z družbeno normo šolalo pri jezuitih, vsaj štirje tudi na višjih študijih v Gradcu,¹⁶⁰ vendar nimamo niti za enega podatkov, da bi pridobljeno formalno izobrazbo pozneje uporabil v kakšni deželni ali drugi javni službi.¹⁶¹ Pravzaprav bi smeli podobno reči za Valvasorja, ki se je posvečal le svojim konjičkom, njegova edina javna služba pa je bilo mesto stotnika pešcev v Spodnji četrti.¹⁶² Drugače kot Janeza Vajkarda ne srečamo bratov Graffenweger niti v vrstah deželne konjenice.¹⁶³ Sodba o dejanski izobrazbenosti in kulturni ravni polihistorjevih svakov bi bila zato lahko hitro zgrešena. Kaj jih je zanimalo in ali so svaku Janezu Vajkardu kako pomagali, ostaja prikrito našim spoznavnim zmožnostim. Dejstvo je le, da Valvasor v *Slavi* nobenega ni omenil drugače kot lastnika enega ali dveh dvorcev pri Litiji.¹⁶⁴

1687–1717, pag. 242). Hči je torej ubogala materino zadnjo voljo, naj se ne omoži pred dvajsetim letom (gl. op. 155), saj jih je imela že okoli 40. Umrla je 28. februarja 1728 v Ljubljani, po mrliški matici stara 66 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 301), kar je vsaj sedem let preveč, saj bi se potemtakem rodila že okoli leta 1662. Njenemu soprogu Francu Krištofu daje mrliška matica ob smrti 21. februarja 1723 le 50 let (prav tam, pag. 269) in bi bil torej rojen okoli leta 1673. Njegovih rojstnih podatkov ne poznamo; vemo le, da ga v ljubljanskih krstnih maticah ni (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Ind R 1653–1692) in da njegovega krsta tudi Schiviz von Schivizhoffen ne pozna (*Der Adel – Krain*). Vprašanja njegovega rojstva rojstva prav tako ne pojasnijo rodovniki rodbine Strobhof (ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 120, Breckerfeld II, Genealogica R–Z, Strobhof). – Obe snahi Volfganga Jakoba pl. Sonca sta bili Ljubljanki: Eva Regina pl. Pernburg krščena 4. aprila 1675, Marija Rozalija pl. Schweiger pa 9. septembra istega leta (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1669–1678, pag. 249, 260).

¹⁶⁰ Gl. op. 99.

¹⁶¹ Prim. zlasti ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, kartoteka Deželne zadeve, Graffenweger.

¹⁶² Valvasor je to mesto zasedal od 18. septembra 1680 do smrti septembra ali oktobra 1693. Zadnje ugotovitve o stotniški službi gl. v: Golec, Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, str. 33, 36, 41.

¹⁶³ Prim. zlasti seznam pripadnikov deželne konjenice leta 1688, ko so bili živi še trije bratje Graffenweger – Jurij Andrej, Janez Jožef in Ernest Friderik: ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 545, fasc. 310, pag. 1871–1875, 6. 4. 1688. – Morda je bil član deželne konjenice Franc Baltazar. Malo pred njegovo smrtjo 10. februarja 1677 mu je namreč Jurij Baltazar Raumschüssl izdal potrdilo za prejem odstopljene (cedirane) čakarine (*Wartgelt*); to bi pomenilo, da je Raumschüssl nadomestil odsotnega Graffenwegerja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 27/Nr. 27).

¹⁶⁴ Kot zemljiške gospode je navedel Jurija Andreja (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 537), Ernesta Friderika (str. 447), Janeza Jožefa (str. 136, 222) in (Adama) Ferdinanda (str. 222), medtem ko Franca Baltazarja upravičeno nima niti v tej vlogi.

Bogenšperku fizično najbližji Jurij Andrej Graffenweger je kot najstarejši zagospodaril na Slatni, kjer je do smrti leta 1678 prebivala tudi mati Ana Marija in kjer so se v sedemdesetih letih še zadrževali mlajši bratje. Vsi bratje so tedaj bolj ali manj stalno živeli na litijskem območju, če odmislimo čas šolanja in mladostnih potovanj mlajših dveh.¹⁶⁵ V Ljubljani so sicer vsaj nekaj časa imeli najeto stanovanje, ne pa lastne hiše.¹⁶⁶ Dva Graffenwegerja sta zgodaj umrla, trije pa so Valvasorja preživeli, čeravno nihče za dolgo. Glava družine Jurij Andrej se je malo pred Valvasorjevim odhodom z Bogenšperka z vso družino preselil v Ljubljano, potem ko je Slatno prodal (1692). Bratje Graffenweger so bili med drugim znani po svojem nekonvencionalnem življenju. V krstnih maticah župnij Šmartno in Vače kar mrgoli zunajzakonskih potomcev treh Valvasorjevih svakov in sosedov. Jurij Andrej je enega dobil pred poroko, Janez Jožef in najmlajši Ernest Friderik pa sta imela vsak po štiri nelegitimne otroke, oba z dvema ženskama, in sta si konkubinat izbrala sploh za življenjski slog. Morda je zgodnja smrt sveže poročenega Franca Baltazarja in še mlajšega Adama Ferdinanda razlog, da ne poznamo nobenega njunega nezakonskega otroka.

Vsaj v poslovnem oziru je imel Valvasor najintenzivnejše stike s svojim najstarejšim svakom **Jurijem Andrejem Graffenwegerjem** (* 1645/47, [Pogonik], * 1694, Ljubljana), graščakom na sosednji Slatni. Spomnimo na taščino donacijsko pismo, ki bi ga moral Janez Vajkard po določilu njene oporoke (1676) vrniti svaku, s katerim se je poravnal sedem let pozneje (1683).¹⁶⁷ Naslednje leto sta svaka sklepala neko kupoprodajo za štiri hube.¹⁶⁸ Kot najstarejši

¹⁶⁵ O šolanju bratov Adama Ferdinanda in Ernesta Friderika gl. op. 99. – V zapuščinskem inventarju Franca Baltazarja so popisani dokumenti o stroških, ki jih je kot postavljeni varuh imel v sedemdesetih letih z vzdrževanjem obeh mlajših bratov v Ljubljani, in o tem, da je Adamu Ferdinandu leta 1677 poslal denar v Italijo (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 13/Nr. 4, pag. 16–18/Nr. 9, pag. 19/Nr. 11).

¹⁶⁶ Kot hišni lastniki se Graffenwegerji po prodaji podedovane Scharffenegrove hiše (najpozneje 1672) ne pojavljajo v mestnih davčnih knjigah (prim. *Fabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš*). – 21. novembra 1676 sta Jurij Andrej in Franc Baltazar sklenila najemno pogodbo s Ferdinandom pl. Sibenegkom za srednje, tj. prvo nadstropje v Ottovi hiši, 25. aprila 1677 pa z istim lastnikom pogodbo za enoletni najem spodnjega nadstropja, tj. pritličja omenjene hiše (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 25/Nr. 23, pag. 59–60/Nr. 86). Skoraj brez dvoma gre za hišo nekdanjega mestnega sodnika in župana, leta 1664 plemenitenega Krištofa Ottha na Čevljarski ulici 1 (*Fabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš. II. del. Novi trg*, s. p., Čevljarska ul. 1).

¹⁶⁷ Gl. op. 129 in 134.

¹⁶⁸ Iz regesta pogodbe z datumom 9. junij 1684 ni povsem jasno, kateri od njiju je bil kupec in kateri prodajalec štirih hub, niti to, za kakšno vrsto pogodbe je šlo in kdaj je bila opravljena v njej omenjena kupoprodaja, tedaj ali morda že prej (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 5/Nr. 2). Zdi se, da je hube prodal Valvasor oziroma, bolje rečeno, svaku jih je odstopil v zameno za dolg. Ker imenjska knjiga o kakršnem koli povečanju ali zmanjšanju Valvasorjeve

stric Valvasorjevih otrok iz prvega zakona je bil Jurij Andrej tudi poklican, da po Valvasorjevi smrti postane varuh sirot, a je nalogo opravljal le nekaj mesecev, saj se je od tega sveta poslovil že februarja 1694.¹⁶⁹ Kako blizu sta si bila s polihistorjem sicer, najsi bo osebno ali po zanimanjih, ne vemo. Vsekakor sta fizično najbližje stala njuna domova. Graffenwegerjev dvorec Slatna je bil le kakšno uro hoda oddaljen od Bogenšperka, poleg tega pa je Jurij Andrej tam tudi vseskozi prebival, dokler ni Slatne prodal, in sicer le malo pred Valvasorjevo prodajo Bogenšperka (1692). Janez Vajkard in Jurij Andrej sta bila tako celi dve desetletji sosedata ter petnajst let svaka, do smrti žene in sestre Ane Rozine († 1687). Skupaj z mlajšim bratom Ernestom Friderikom se je Jurij Andrej znašel tudi med sopodpisniki Valvasorjeve poročne pogodbe z drugo ženo Ano Maksimilo Zetscher 20. julija 1687 v Vrhovem pod Gorjanci.¹⁷⁰

Jurij Andrej je edini od bratov Graffenweger živel urejeno družinsko življenje, če izvezemo kratkotrajni zakon Franca Baltazarja. Potem ko je imel še za materinega življenja razmerje z neko navadno žensko in iz tega prepovedan sad, nezakonsko hčerko (1674),¹⁷¹ se je okoli leta 1680 oženil z *Marijo Katarino pl. Lachenheim* (* 1645, Ljubljana, † 1707, Hotemež).¹⁷² Njegova ne več mlada izbranka je izvi-

rala iz plemenitene ljubljanske rodbine. Rodila se je še s priimkom Lach kot prva hči Gregorja Ludvika Lacha in Marije Sidonije, rojene Ziegelfest, in bila krščena 24. oktobra 1645 v Ljubljani.¹⁷³ Njen oče, nedomačin, je tedaj opravljal službo gradiščana ljubljanskega gradu, mati pa je bila Ljubljanka, prav tako rojena v družini gradiščana.¹⁷⁴ Vse kaže, da je Gregor Ludvik Lach pridobil plemiški predikat pl. Lachenheim med letoma 1652 in 1655, vendar ne od cesarja, temveč precej verjetno od knezov Eggenbergov,¹⁷⁵ torej tako kot predtem bržkone tudi

narjev (prav tam, pag. 20–21/Nr. 4). – Nasprotno je dobro dokumentirana poroka njene mlajše sestre Sidonije Renate pl. Lachenheim s Francem Karlom pl. Schweigerjem: njuna poroka je 25. aprila 1682 vpisana v poročni knjigi ljubljanske stolne župnije (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1651–1682, s. p.), poročno pismo z dne 3. februarja 1682 pa je navedeno v dveh zapuščinskih inventarjih, tako v Graffenwegerjevem kot v inventarju zapuščine njegove tašče (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 63–64/Nr. 14; prav tam, šk. 61, fasc. XXIX/B, lit. L–31, 26. 8. 1691, pag. 21/Nr. 6). Renata Sidonija (Sidonija Renata) (1660–1703) se je kot bogata vdova, dedinja gospostva Črnomelj, leta 1699 omožila celo z grofom, in sicer s Karlom Bernardom grofom Lichtenbergom (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXII, Lichtenberg; Slana, Lichtenbergi na Tuštanju, str. 183; Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 153).

¹⁷³ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1643–1653, pag. 109.

¹⁷⁴ Njena starša sta se poročila 17. septembra 1641, ko je oče že bil gradiščan (*alhie zü Laybach Burgraff*) (prav tam, P 1632–1651, pag. 82). Kot tak je označen tudi pri krstu mlajše hčerke Klare Terezije 10. avgusta 1647 (prav tam, R 1643–1653, pag. 170). – Zanimivo je, da je bil krstni boter njene matere Marije Sidonije (kršč. 25. septembra 1624), hčerke Janeza in Katarine Ziegelfest, ravno Andrej Graffenweger (prav tam, R 1621–1626, pag. 154). O Janezu Ziegelfestu († 1626/27) kot deželnem svetniku in gradiščanu na ljubljanskem gradu gl. Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. III. del. Veliki trg*, s. p., Mestni trg 17.

¹⁷⁵ Pri krstih prvih štirih v Ljubljani krščenih hčerk je Gregor Ludvik naveden še s priimkom Lach, nazadnje 28. marca 1652, pri zadnjih dveh, začeni 23. marca 1655, pa kot Lachenheim (prav tam, R 1643–1653, pag. 109, 170, 238, 295; R 1653–1664, pag. 79, 245a). – O izvoru svojega plemiškega naslova ni sam povedal ničesar, ko je na kranjske deželne stanove naslovil prošnjo za podelitev deželanstva z daljšo utemeljitvijo (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 845, Pisma deželanstva, L–9, s. d., prezentirano 21. 1. 1671, prošnja). Njegove plemiške diplome ni v relevantnih arhivskih fondih in zbirkah na Dunaju in v Ljubljani (prim. popise v: ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte; Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte. 3. Band. K–N*, str. 100; ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 264, I/136, lit. S II, Podeljevanje plemiških naslovov J–L, seznam za črko L; ARS, AS 1064, Zbirka plemiških diplom, popis). Prav tako je ni najti v arhivu rodbine Eggenberg (Sedlák, Eggenberské nobilitační diplomy, str. 252 sl.). Lachenheimova plemiška diploma tudi ni navedena v zapuščinskem inventarju njegove vdove Marije Sidonije, v katerem pa sta dve deželanski pismi. Na to, da je Lachenheim zelo verjetno dobil plemiški naslov od Eggenbergov, kaže podatek, da so med vdovinimi listinami popisali deželansko pismo Eggenbergove grofje Gradiške, izdano Gregorju Ludviku 22. decembra 1662 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 61, fasc. XXIX/B, lit. L–31, 26. 8. 1691, pag. 31–32/Nr. 24). Kranjski deželni stanovi so mu podelili deželanstvo šele devet let pozneje, 21. januarja 1671 (prav tam, pag. 31/Nr. 24). Posredno je bil Lachenheim povezan z Eggenbersko

posesti molči (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 103), je šlo očitno za neko transakcijo, ki ni bilo povezana z bogenšperško-lihtenberškim imenjem.

¹⁶⁹ O Juriju Andreju kot varuhu Valvasorjevih otrok: Golec, Neznano in presenetljivo, str. 345, 349; isti, Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, str. 44–45. – Kot sodno določeni varuh je izrecno označen pri obeh inventurah Valvasorjeve zapuščine, v Krškem in na Bogenšperku (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 1, 15, 64; lit. Z–7/II, 13. 1. 1694, pag. 13. – V prepisih obeh zapuščinskih inventarjev ga naslednji varuh, brat Janez Jožef, na nekaj mestih brez imena omenja kot »prejšnjega varuh« (NŠAL, NŠAL 116, Gospostva, šk. 3, Medija, zapuščinski inventar Janeza Vajkarda Valvasorja 1694, 13. in 16. 1. 1694, s. p.). – O njegovi smrti gl. op. 199.

¹⁷⁰ Objavi poročne pogodbe: Kaspret, Ženitni dogovor, str. 186–189; Radics, *Johann Weikhard*, str. 307–309.

¹⁷¹ 28. marca 1674 so v Šmartnem pri Litiji krstili Heleno, nezakonsko hčerko Jurija Andreja Graffenwegerja, navedenega brez gosposkih pridatkov (!), in njegove ljubice (*eius Amasiae*) Farone (Veronike) Simke, botrovala sta navadna človeka, takšnega stanu pa je bila tudi priča pri krstu (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1665–1674, s. p.). Faronin priimek je bil bodisi Zima bodisi Zimko, Simko ali Zimec; te oblike namreč v šmarnskih krstnih maticah srečujemo v petdesetih in šestdesetih letih 17. stoletja. Njenega krsta ni najti; če je bila domačinka, se je rodila med letoma 1636 in 1651, ko zija v krstnih maticah praznina (prav tam, Ind R 1614–1688).

¹⁷² Ženino ime razkriva rodovno deblo Graffenwegerjev iz 18. stoletja (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 97, Grafenweger). Poroke ni v poročnih maticah župnij Ljubljana–Sv. Nikolaj in Šmartno pri Litiji NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1651–1682; ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, P 1660–1720), pa tudi poročnega pisma ne najdemo v nobenem zapuščinskem inventarju Graffenwegerjev in Lachenheimov. Prejkone je bil Jurij Andrej že poročen z Marijo Katarino, ko si je 5. maja 1679 pri njenem očetu Gregorju Ludviku pl. Lachenheimu izposodil 1.400 goldi-

rodbina Graffenweger.¹⁷⁶ Še pred letom 1660 je zapustil gradiščansko službo¹⁷⁷ in z družino živel v svobodni hiši na ljubljanskem Mestnem trgu, ženini dediščini po Ziegelfestih.¹⁷⁸ Potem ko so ga leta 1662 sprejeli za deželana grofije Gradiške, je leta 1671 v drugem poskusu slednjič dobil še kranjsko deželanstvo.¹⁷⁹ Zemljiški gospod je bil le krajši čas, in še to

knežjo rodbino prek ženine hiše na ljubljanskem Mestnem trgu, v kateri je z družino tudi živel. Njegov tast Janez Ziegelfest je namreč to svobodno hišo leta 1624 kupil od prvega kneza Eggenberga (gl. op. 178). Končno so v Lachenheimovi hiši v Ljubljani v zapuščini zeta Jurija Andreja Graffenwegerja med 26 slikami popisali tudi portret (Janeza) Ulrika kneza Eggenberga (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 120), bodisi ker je ostal tu po prodaji hiše Ziegelfestu bodisi ker so Lachenheimi z njim izkazovali hvaležnost do Eggenbergove rodbine.

¹⁷⁶ Gl. op. 35.

¹⁷⁷ Tega leta je kot gradiščan izpričan Jurij Sigmund baron Raumschüssl, polstric Janeza Vajkarda Valvasorja (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 58/17, Ljubljana, Nomina et Cognomina Patrum familias, qui de se suisque Anno 1660 Pashali tempore Confessionis et Communione dedere Schedas [...] Levitae Joanni Goste). O Raumschüsslovem sorodstvu s polihistorjem gl. Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 231, 266).

¹⁷⁸ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. III. del. Veliki trg*, s. p., Mestni trg 17. – Hišo na današnjem Mestnem trgu 17 je leta 1624 kupil Lachenheimov tast Janez Ziegelfest, deželni svetnik in gradiščan na ljubljanskem gradu, za njim jo je imela do leta 1631 njegova vnoučica omožena vdova Katarina, nato pa je (po vmesni vrzeli) do leta 1691 izpričana kot lastnica hči Marija Sidonija pl. Lachenheim, rojena Ziegelfest. Vse od leta 1627 do prodaje leta 1705 so hišo v mestnih davčnih knjigah vodili preprosto na ime dedičev Janeza Ziegelfesta. Veljala je za svobodno, odkar ji je cesar Ferdinand I. leta 1563 podelil takšno svobodo, knez (Janez) Ulrik Eggenberg pa jo je kot svobodno 9. junija 1624 prodal Lachenheimovemu tastu Janezu Ziegelfestu (gl. regesta obeh listin v zapuščinskem inventarju hčerke oziroma žene Marije Sidonije pl. Lachenheim, rojene Ziegelfest: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 61, fasc. XXIX/B, lit. L–31, 26. 8. 1691, pag. 29/Nr. 19 in 20). – Po popisu ljubljanskih družinskih poglavarjev ob veliki noči 1660 je bilo v družini Gregorja (Ludvika) pl. Lachenheima na Mestnem trgu šest spovedancev in štirje otroci, ki še niso prejeli zakramentov (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 58/17, Ljubljana, Nomina Communicantium, Restantium et Cathecumenorum annotata 1660 [...] Tractus D. Vicarii Baschtianschitsch).

¹⁷⁹ Podelitev deželanstva grofije Gradiške poznamo le iz regesta deželanske diplome (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 61, fasc. XXIX/B, lit. L–31, 26. 8. 1691, pag. 31–32/Nr. 24), medtem ko prošnja za sprejem med kranjske deželane deloma razkriva tudi Lachenheimovo življenjsko pot (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 845, Pisma deželanstva, L–9, s. d., prezentirano 21. 1. 1671, prošnja). Njegov oče je bil v času furlanske vojne (1615–17) proviantni mojster in je opravljal razne druge naloge, krvni sorodniki pa so služili na cesarskem in deželnoknežjih dvorih Habsburške hiše. Sam je bil od mladosti v službi na knežjih dvorih, se sorodstveno povezal s plemiškimi in deželnimi rodbinami na Kranjskem in Goriškem ter nekaj let opravljal službo gradiščana na ljubljanskem gradu. Z ženo in otroki se je naselil v vojvodini Kranjski, kjer ima premoženje, posest in imenja, pred nekaj leti pa je postal deželan Gradiške. Dejansko tedaj ni več imel edinega imenja (gl. op. 180), a se je znašel tako, da je povzel vsebino prošnje za deželanstvo izpred več let, ki je bila tedaj zaradi prevelikega števila deželanov zavrnjena. – Omenjanje furlanske vojne, Goriške in Gradiške navaja k domnevi, da je Gregor Ludvik Lach izviral z Goriškega in ni bil s to deželo

zgolj kot imetnik desetine v ljubljanski okolici.¹⁸⁰ Po moški strani je rodbina pl. Lachenheimov izumrla že v naslednji generaciji, s smrtjo edinega sina, ki je premislil še pred starši in imel samo hčerko.¹⁸¹ Skupaj s sestro je tako postala glavna dedinja svojih staršev hči Marija Katarina, omožena pl. Graffenweger.¹⁸²

Jurij Andrej pl. Graffenweger in Marija Katarina pl. Lachenheim sta se poročila pozno, ko sta že zakorakala v trideseta leta. Zlasti za nevesto je bila takšna starost neobičajna. Vseh njunih pet otrok, ki so odrasli ter preživeli očeta in mater,¹⁸³ se je naj-

povezan le sorodstveno. Skoraj gotovo je namreč identičen z Gregorjem Ludvikom pl. Lachom, ki je leta 1656 izpričan kot krstni boter plemiškemu otroku v Štanjelu, poleg tega pa je tam v istem času živela družina nekega Gašperja pl. Lacha (Schvizhoffen, *Der Adel – Görz*, str. 49).

¹⁸⁰ Potem ko Lachenheima ne najdemo v kranjski imenjski knjigi za obdobje 1619–1661, so ga v naslednjo knjigo 1662–1756 vpisali z imenjsko rento dobrih 20 goldinarjev. Ko sta posest leta 1669 kupila zakonca Volf Sigmund in Marija Magdalena pl. Stroblhof, je navedeno, da sestavlja imenje zgolj desetino od snopov, žita in prirastka živine v župniji Šentvid nad Ljubljano. ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 239; prim. knj. 5 (1619–1661). – Nedatiran regest kupoprodajne pogodbe za omenjeno desetino navaja tudi zapuščinski inventar hčerke Marije Katarine Graffenweger (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–64, 9. 3. 1708, pag. 45, sine numero).

¹⁸¹ V ljubljanskih krstnih maticah najdemo samo krste šestih Lachovih oziroma Lachenheimovih hčerk, rojenih med letoma 1645 in 1660 (gl. op. 175), ne pa tudi sina Janeza Ludvika, za katerega izvemo iz oporoke staršev Gregorja Ludvika in Marije Sidonije, napisane 4. maja 1683 v Ljubljani. Janez Ludvik je bil tedaj že pokojni, imel pa je majhno hčerko Marijo Ernestino, ki je živela na Češkem pri materi Ani Rozini, rojeni baronici Sultz (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. L 1–49, testament L–15, 4. 5. 1683). Najverjetneje je umrl kmalu po 5. juniju 1680, ko je datirana njegova latinska oporoka, popisana v zapuščinskem inventarju sestre Marije Katarine Graffenweger (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–64, 9. 3. 1708, pag. 27, sine numero). Bil je starejši od vseh svojih znanih sester, najverjetneje prvorojenec, saj ga že leta 1659 srečamo na višjih jezuitskih študijih v Gradcu, na stopnji logika, označenega kot Ljubljancina, ob promociji naslednje leto pa kot plemiča, Kranjca in Ljubljancina (Andritsch, *Die Matrikeln. Band 2*, str. 110, 214). Predtem je bil leta 1656 kot dijak petega ali šestega letnika ljubljanske gimnazije, še s priimkom Lach, vpisan v kongregacijsko knjigo Marije Vnebovzete kjer so pozneje pripisali, da je umrl leta 1690 ali bil tega leta že mrtev (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 220).

¹⁸² Po oporoki staršev iz leta 1683 sta bili glavni dedinji hčerki Marija Katarina Graffenweger in Renata Sidonija Schweiger, izvršitelj oporoke pa zeta Jurij Andrej Graffenweger in Franc Karel Schweiger (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. L 1–49, testament L–15, 4. 5. 1683). Oporoka omenja od otrok samo še pokojnega sina Janeza Ludvika. Odrastla je sicer še ena hči, a je morda medtem že umrla. Z redovnim imenom Frančiška jo navaja regest odpovednega pisma opatinje samostana klaris v Mekinjah njenemu očetu z dne 24. aprila 1672 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–64, 9. 3. 1708, pag. 26, sine numero). Na seznamih mekinjskih, škofjeloških in ljubljanskih klaris njeno ime pogrešamo (Hancič, *Klarise na Kranjskem*, str. 53–54, 64–65, 76).

¹⁸³ Poznamo pet otrok, ki so bili vsi še živi leta 1707: sinova Karel Vajkard in Jožef Ignac ter hčerke Izabela Sidonija, Klara Konstancija in Marija Suzana. V svoji oporoki (1694) Jurij Andrej poimensko imenuje dva sinova, Karla Vajkarda in Jožefa Ignaca, svoja glavna (univerzalna) dediča, o hčer-

kah (dveh ali več) pa govori le na splošno (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–19, 24. 2. 1694). Vdova Marija Katarina v oporoki trinajst let pozneje (1707) razkriva, da je tedaj živelo pet otrok: sinova Karel Vajkard in še mladoletni Jožef Ignac, ter hčerke Izabela Sidonija, omožena z Ernestom Jožefom baronom Zetscherjem, Klara Konstancija in redovnica (*Closterfrau*) Marija Suzana (prav tam, testament G–34, 3. 2. 1707). Iz njenega dobro leto mlajšega zapuščinskega inventarja izhaja, da so inventuro opravili v navzočnosti dveh sinov in dveh hčerk; ti niso navedeni z imeni, sta pa imenovana zeta barona Zetscherja, brata Ernest Jožef in Janez Sigfrid (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–64, 9. 3. 1708, pag. 1). Po rodovnem deblu iz 18. stoletja sta se Juriju Andreju in Mariji Katarini Graffenweger rodila sinova Franc Karel in Jožef (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 97, Graffenweger). Lukantschitscheva genealoška zbirka z začetka 18. stoletja pozna štiri otroke, vse razen redovnice Marije Suzane: 1) Franca Karla, ki naj bi bil leta 1690 v tretjem, gramatikalnem razredu (ljublanske jezuitske gimnazije), pozneje pa poročen z Dorotejo baronico Zetscher, 2) Jožefa, pri katerem je prečrtan podatek o smrti, 3) Konstanco, ženo Sigfrida barona Zetscherja, in 4) Sidonijo, ženo Ernesta barona Zetscherja (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232). Potrdila se je domneva, da je Franc Karel iz rodoslovnih virov istoveten s Karlom Vajkardom iz očetove oporoke. Lukantschitsch se je namreč zmotil v imenu in je Juriju Andreju pripisal sina Franca Karla, v resnici sina njegovega brata Franca Baltazarja Graffenwegerja, ki je postal stiški cistercijan (o njem gl. op. 251). Karel Vajkard, kot svojega sina imenujeta v oporokah oba starša, ni imel še tretjega imena Franc. V knjigi jezuitske kongregacije Marije Vnebovzete ga leta 1699 srečamo med funkcionarji (*Facigeri*) kot Karla Vajkarda pl. Graffenwegerja (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 440). D. Kos navaja kot moža Marije Doroteje baronice Zetscher prav tako Franca (!) Karla pl. Graffenwegerja (Kos, *Valvasor, kuharica Ana*, str. 160). V Višnji Gori, kjer naj bi leta 1747 po Kosu umrla njegova soproga Marija Doroteja, ga srečamo le kot Karla, stanujočega v mestu. Dne 17. maja 1729 so tam krstili njegovega adoptivnega sina Antona, najdenega na cesti (NŠAL, ZA Višnja Gora, Matične knjige, R 1718–1733, s. p.), ki je umrl že 8. aprila 1734, pri čemer ni navedeno osebno ime adoptivnega očeta, otroku pa so pomotoma prisodili deset let (prav tam, M 1713–1748, s. p.). Soproga Marija Doroteja je preminila 15. novembra 1747, ko ji mrliška matica daje 67 let (rojena okoli 1680) (prav tam, M 1713–1748, s. p.). Kot priča njena oporoka, je bila tedaj že vdova, mož pa v zadnji volji ni omenjen (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–52, 15. 10. 1747). Njegovo istovetnost s Karlom Vajkardom potrjujejo sezname revnih deželanov, ki so jim kranjski deželni stanovi namenjali letno podporo. V letih 1731, 1732 in 1734 sta na seznamih zaporedoma navedena Karel Vajkard in Marija Doroteja, od leta 1735 do 1741 pa Marija Doroteja kot vdova (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 924, sejni zapisniki 1731–1779, s. p., 16. 2. 1731, 4. 4. 1732, s. d. 1734, 20. 4. 1735, 20. 6. 1736, 18. 2. 1737, 17. 3. 1738, 5. 2. 1740, 30. 1. 1741). Karel Vajkard pl. Graffenweger je torej umrl neznano kje leta 1734 ali 1735, med smrtjo adoptivnega sina 8. aprila 1734 in 20. aprilom 1735, ko je njegova žena prvič izpričana kot vdova. Lazarinijeva genealoška zbirka pozna le ženo in adoptivnega sina, njega pa niti po imenu (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. X, Graffenweger, šk. XIX, Zetscher). Karel Vajkard je identičen s Karlom pl. Graffenwegerjem, ki ga I. Jakič navaja kot lastnika dvorca Selo pri Št. Pavlu na Dolenjskem leta 1714, in za njim leta 1728 dr. Pavla Ignaca Ržena (Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 296, 434). Selskega graščaka Ržena oziroma Režena ter letnico 1728 prav tako pozna Smoletova, ne omenja pa Graffenwegerja (Smole, *Graščine*, str. 433). Njegova soproga Marija Doroteja Graffenweger je imela na posesti Selo sodno priznано hipoteko še leta 1729 (ARS, AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 85, Plemiške rodbine – collectanea, Ruessenstein, 8. 1. 1729). – Jožef Ignac

verjetneje rodilo na Slatni. Vendar poznajo šmarske krstne matice samo dva sinova (1682 in 1688), ker vanje tedaj niso vpisovali večine plemiških otrok, krščenih po gradovih.¹⁸⁴

Jurij Andrej Graffenweger je kljub zelo solidni formalni izobrazbi – srečamo ga na višjih jezuitskih študijih v Gradcu (1666)¹⁸⁵ – ostal zunaj dometa stanovskih in drugih deželnih javnih služb. Ne najdemo ga ne med prisedniki kranjskega ograjnega sodišča ne med funkcionarji deželnih stanov,¹⁸⁶ kot rečeno niti med člani deželne konjenice. V tem je bil podoben svaku Janezu Vajkardu Valvasorju in svojim bratom. Koliko se je s polihistorjem ujemal po duhovnih obzorjih in zanimanjih, bi lahko nekoliko razkril njegov zapuščinski inventar, ki pa žal ni popoln. Težko je verjeti, da pokojnik († 1694) res ne bi imel nobene knjige, medtem ko je bilo njegovo zadnje, ljubljansko domovanje precej dobro opremljeno s slikami.¹⁸⁷ Kar pa zadeva osebne odnose med zakoncema Valvasor in družino Jurija Andreja, o njih le malo povedo botrstva, saj samo za nekatere otroke iz obeh družin

Graffenweger je kot Ignac Graffenweger leta 1704 izpričan v šestem, retoričnem razredu ljubljanske jezuitske gimnazije (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 454). Njegova nadaljnja življenjska pot je znana le v obrisih. Kje je živel, ostaja neznanka, morda niti ne na Kranjskem. Leta 1735 in 1736 je naveden kot prejemnik stanovske podpore za ubožne deželane, nato ga na letnih seznamih pogrešamo, ponovno pa se pojavlja v letih 1748–1754 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 924, sejni zapisniki 1731–1779, s. p., 20. 4. 1735, 20. 6. 1736, 23. 11. 1748, 12. 1. 1750, 1. 12. 1750, 29. 1. 1752, 12. 2. 1753, 11. 1. 1754). Odtlej bodisi ni bil več potreben podpore ali pa je umrl še pred nastankom novega seznama, datiranega 7. aprila 1756. Jožef Ignac, kot vse kaže, ni imel družine, zato so kranjski Graffenwegerji z njegovo smrtjo po moški strani izumrli.

¹⁸⁴ Dne 7. februarja 1682 je bil krščen sin, ki mu krstna matica ne daje imena, tako kot je tudi žena Jurija Andreja Graffenwegerja navedena zgolj kot »sua Illma Dna N.«; krstna botra sta bila Julij Henrik Apfalter in Ana Katarina Kheysell (NŠAL, ZA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p.). Lahko bi šlo, ni pa nujno, za Karla Vajkarda, znanega iz očetove oporoke. Pri krstu sina Ignaca Jožefa 8. januarja 1688 je izrecno povedano, da je bil krščen na Slatni (*in Arce Slatenag*), materino ime je navedeno kot Ana Regina, krstna botra pa sta bila Janez Krstnik baron Witzenstein in Marija Saloma Schwab, rojena baronica Moscon (NŠAL, ZA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p.). Krščenec Ignac Jožef je identičen z Jožefom Ignacem iz očetove oporoke in z Jožefom iz obeh genealoških virov (gl. op. 183). – O nevpisovanju krstov po gradovih v šmarske matične knjige: Golec, Plemstvo v cerkvenih, str. 88–91. – Krstov hčerk Jurija Andreja Graffenwegerja ni najti ne v ljubljanskih maticah ne v maticah drugih kranjskih župnij, zajetih v omenjenem delu Schiviza von Schivizhoffna (prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*).

¹⁸⁵ Gl. op. 99.

¹⁸⁶ Prim. zlasti ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, kartoteka deželne zadeve, Graffenweger Jurij Andrej. – Tudi v zapuščinskem inventarju ni navedena nobena pokojnikova funkcija (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694)).

¹⁸⁷ Manjka zadnji del zapuščinskega inventarja vključno z datacijo. Med 26 večjimi in manjšimi slikami je bilo šest portretov članov ženinine družine pl. Lachenheim (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 117–123).

vemo, kdo so bili njihovi krstni botri. Edinima Grafenwegerjevima otrokoma, ki sta vpisana v šmarsko krstno matico, Valvasorja nista šla za botra,¹⁸⁸ lahko pa bi botrovala drugim. Od treh Valvasorjevih otrok, katerih krste najdemo v krstnih matičnih knjigah, pa je bila zadnjemu (1683) botra slatenska gospa Marija Katarina.¹⁸⁹

Kot zemljiški gospod je Jurij Andrej nadaljeval tam, kjer je končal njegov podjetni ded Jurij pl. Scharffenegk, le da je podedovano posest samo ohranjal in ne tudi širil.¹⁹⁰ Valvasor je v XI. knjigi *Slave* zapisal, da je na Slatni »tudi že veliko izboljšal« (*auch schon viel daran gebeffert hat*).¹⁹¹ Toda dobrega pol leta, preden je Valvasor prodal Bogenšperk, je njegov svak storil enako s svojo Slatno. Spomladi 1692 je prešla na Janeza Kristofa barona Ottheima,¹⁹² ki jo je še konec istega leta odstopil Mariji Izabeli baronici Wernegk.¹⁹³ Z izgubo Slatne je šla v tuje roke najpomembnejša Graffenwegerjeva posest na Litijemskem, drugi rodbinski dvorec za Ribčami, izgubljenimi leta 1687.¹⁹⁴

Težko je z gotovostjo soditi, kaj je Jurija Andreja nagnilo k temu, da je Slatno prodal, izgubil s tem skoraj vso zemljiško posest in se z družino preselil v Ljubljano. Drugače kot pri Valvasorju namreč ne poznamo njegovih morebitnih dolgov. Resda je prevzel obveznosti do sorojencev iz materine oporoke

(1676), a je hkrati po materi tudi sam nekaj podedoval¹⁹⁵ in po smrti brata Adama Ferdinanda (1681) dobil še tretjino njegove zapuščine.¹⁹⁶ Prav nič ne kaže na njegovo gmotno stisko oziroma zadolženost. Ko je namreč slabi dve leti po prodaji Slatne umrl, je imel v zadolžnicah naloženih več posojil, kot je bila njegova posest vredna ob prevzemu dvajset let prej.¹⁹⁷ Morda se je preprosto naveličal vloge zemljiškega gospoda in je premislil, da mu bodo zadostne dohodke prinašale obresti iz naloženih posojil. Prav tako je mogoče, da ni več zmogel gospodariti zaradi načetega zdravja. K odločitvi za preselitev v kranjsko prestolnico pa je gotovo prispevalo tudi dejstvo, da je žena Marija Katarina tam podedovala hišo svojih malo prej umrlih staršev pl. Lachenheimov.¹⁹⁸

¹⁸⁸ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p., 7. 2. 1682, 8. 1. 1688.

¹⁸⁹ Marija Katarina je botrovala Janezu Ludviku Valvasorju (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p., 21. 4. 1683). V krstni matici je sicer pomotoma navedena kot Elizabeta (*Illsma Dna Elisabetha Graffenbegerin ex Slatenegg*), vendar ni bilo tedaj na Slatni nobene Elizabete; tako se je imenovala samo žena Franca Baltazarja, ki pa se je kot vdova medtem že ponovno poročila (gl. op. 249).

¹⁹⁰ Kranjska imenjska knjiga je glede Graffenwegerjeve posesti zelo nezgovorna. Vse do leta 1693 so Slatno še vedno vodili z dobrimi 22 goldinarji imenjske rente na ime Mihaela Waza (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 71). Od imenja je leta 1684, že pod Jurijem Andrejem Graffenwegerjem, odpadla samo neka huba z manj kot goldinarjem rente. Sele leta 1693, leto dni po Grafenwegerjevi prodaji celotnega imenja baronu Ottheimu, se je pokazala potreba po ažuriranju lastništva (gl. op. 193).

¹⁹¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 537.

¹⁹² Koliko je Graffenweger iztržil s prodajo, žal ne vemo. Kupna pogodba za Slatno s polovico gospostva Svibno, sklenjena 26. marca 1692 med njim in baronom Ottheimom, je znana samo iz regesta (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 48–50/Nr. 6). Poverjeniški urad kranjskih deželnih stanov je 3. junija istega leta izdal dekret o prepisu obeh posestnih enot v imenjski knjigi (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 71, 508); Graffenwegerju je ostalo le še 53 krajcarjev imenjske rente, ki so ji leta 1695 z zamudo pripisali en goldinar oziroma eno hubo, leta 1696 pa je bilo vse skupaj odpisano (prav tam, fol. 71).

¹⁹³ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 77, fasc. XXXIX, lit. O–8, 12. 1. 1699, pag. 49/Nr. 70). – Po imenjski knjigi je bila prodaja Slatne opravljena naslednje leto 1693, nato pa leta 1697 prepis z dedičev pokojne Wernegkove na Jurija Kristofa Kheyslla (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 202v).

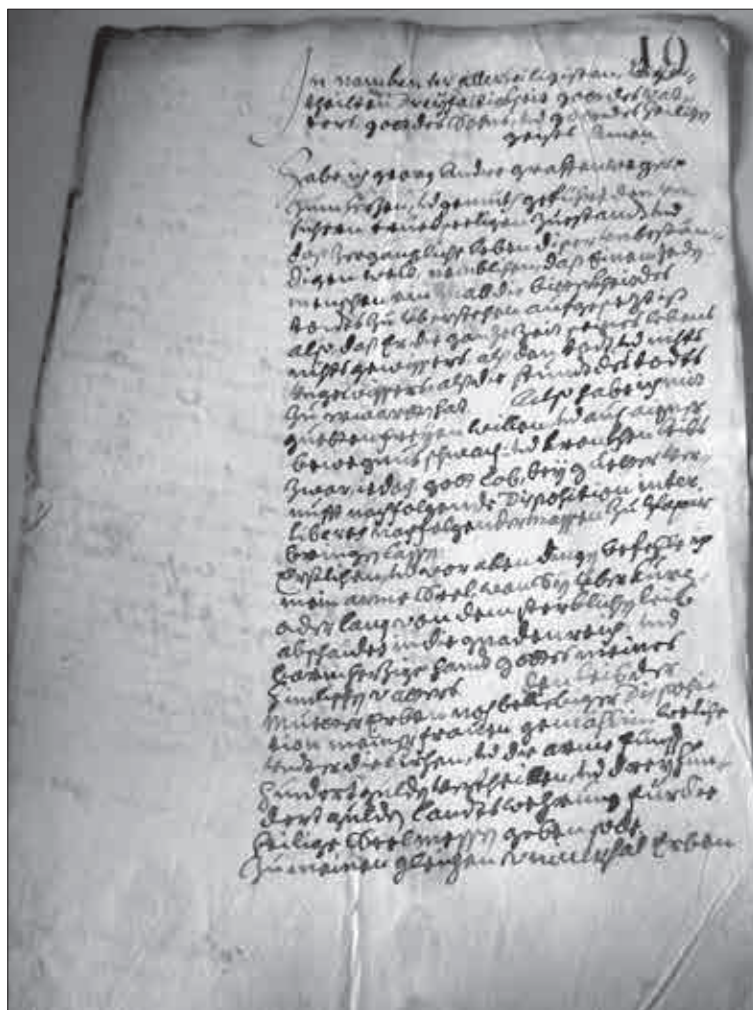
¹⁹⁴ Gl. op. 216.

¹⁹⁵ Ob delitvi Graffenwegerjeve in Scharffenegkove zapuščine jeseni 1672 je Jurij Andrej kot največjo obveznost vzel nase zadolžnico za 7.800 goldinarjev dediščine matere Ane Marije, skupaj s Scharffenegkovimi legati za nekaj manj kot 10.000 goldinarjev obveznosti. Njegov delež dediščine je sicer znašal 20.394 goldinarjev, od tega 18.000 Slatna s posestjo, drugo pa v zadolžnicah (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 50v–52v). Mati ga je nato v oporoki imenovala za glavnega dediča, pri čemer je moral (iz naslova omenjenih 7.800 goldinarjev) izplačati 2.000 renskih goldinarjev štirim bratom in 3.000 goldinarjev sestri Mariji Apoloniji Sonce, nekaj malega, 100 goldinarjev in 100 tolarjev, pa je pripadlo raznim cerkvam (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G 53 1/2, 17. 2. 1676). Kot razkriva njegov zapuščinski inventar, se je Jurij Andrej pozneje v zvezi s sestrično dediščino pravdal z njenimi dediči (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 93–94/Nr. 37). Dolg ob njegovi smrti še ni bil poravnal. V oporoki je Jurij Andrej določil, naj se za dolg 3.000 izroči sestrinim dedičem pl. Soncem neka zadolžnica iz zapuščine njegove matere (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–19, 24. 2. 1694). Vdovec Volf Jakob Sonce je kot varuh svojih otrok sicer že 12. aprila 1687 izdal Graffenwegerjem odpovedno pismo (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–56/I, 26. in 27. 3. 1700, pag. 9–10/Nr. 11), a očitno ne za prejem celotne otrokom pripadajoče dediščine po materi. Kako in kdaj natanko je Jurij Andrej poravnal obveznosti bratom, ne vemo. V njegovem zapuščinskem inventarju sta navedena »kompromisa«, sklenjena z dvema tedaj še živčima bratoma, z Janezom Jožefom leta 1687 in z Ernestom Friderikom v začetku leta 1693 (prav tam, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 84–87/Nr. 27–28). Z Janezom Jožefom je leta 1688 sklenil tudi poravnavo glede bratove obligacije za 1.000 goldinarjev nemške veljave (prav tam, 45–46/Nr. 4).

¹⁹⁶ Adam Ferdinand je za glavne (univerzalne) dediče imenoval brate Jurija Andreja, Janeza Jožefa in Ernesta Friderika (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–14, 20. 9. 1681).

¹⁹⁷ V dobrem letu in pol po prodaji Slatne je Jurij Andrej za zadolžnice posodil posameznikom več kot 19.000 goldinarjev, od tega največ, 14.000, junija 1692 Janezu Henrik grofu Wazenbergu; poleg tega mu je kupec Slatne baron Ottheim maja istega leta izdal zadolžnico za 7.800 goldinarjev, ki je bila do Graffenwegerjeve smrti vsaj deloma že poravnana (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 38–43/Nr. 1–2, pag. 47–48/Nr. 5, pag. 54–62/Nr. 9–12). V njegovi zapuščini so bile tudi stare zadolžnice pl. Scharffenegku in pl. Lachenheimu (prav tam, pag. 65–67/Nr. 15, pag. 70–73/Nr. 17, pag. 77–79/Nr. 20), še kot lastnik Slatne pa je Jurij Andrej leta 1687 prejel zadolžnico baronice Apfaltrera za 150 goldinarjev deželne veljave (prav tam, pag. 42–44/Nr. 3).

¹⁹⁸ Mati oziroma tašča Marija Sidonija Lachenheim, rojena

Začetek oporoke Jurija Andreja Graffenwegerja (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–19, 24. 2. 1694).

Jurij Andrej je preminil že slabi dve leti po prodaji, februarja 1694 v Ljubljani, ko mu še ni bilo petdeset let. Skoraj brez dvoma so ga pokopali v Šmartnem.¹⁹⁹ V oporoki, sestavljeni malo pred smrtjo, je

Ziegelfest, je umrla 13. avgusta 1691 v Ljubljani, kjer so jo pokopali pri avguštincih. Mrliška matica jo imenuje Katarina Sidonija, navaja tudi njen deklinški priimek, starost 80 let pa je občutno previsoka (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 111). Njenega moža Gregorja Ludvika, ki je umrl pred njo, v mrliški matici ni. Dva tedna pred smrtjo je dala Marija Sidonija prepisati možovo in svojo oporoko iz leta 1683 (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. L 1–49, testament L–15, 31. 7. 1691, prepis oporoke 4. 5. 1683). V njej sta zakonca za svoji glavni dedinji imenovala hčerki Marijo Katarino Graffenweger in Renato Sidonijo Schweiger. O Lachenheimovi hiši gl. op. 178.

¹⁹⁹ Po dveh virih druge roke je umrl februarja 1694 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232; AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 97, Graffenweger), kar se ujema z datacijo oporoke v Ljubljani 24. februarja 1694 (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–19, 24. 2. 1694). V zadnji volji je odločitev, kje ga bodo pokopali, prepustil svoji ženi. Vse kaže na pokop v župnijski cerkvi v Šmartnem, saj je vdova v svoji oporoki leta 1707 izrazila željo,

za glavna dediča imenoval oba sinova.²⁰⁰ Tako je le za nekaj mesecev preživel svaka Janeza Vajkarda Valvasorja in samo kratek čas opravljal vlogo varuha Valvasorjevih otrok iz njegovega prvega zakona, svojih štirih nečakov. Po njegovi smrti so to nalogo naložili bratu Janezu Jožefu s Knežije.²⁰¹ Vdova Marija Katarina je s petimi otroki ostala v rodni Ljubljani, vendar ni vseskozi živela v podedovani Lachenheimovi hiši,

da bi bila pokopana v avguštinski cerkvi v Ljubljani, v isti grobnici s svojimi starši, ni pa omenila, da bi tam počival tudi njen soprog (prav tam, testament G–34, 3. 2. 1707). Njegova smrt ni vpisana ne v ljubljansko mrliško knjigo ne v šmarsko, a je treba poudariti, da v šmarski med koncem leta 1686 in začetkom leta 1698 skorajda ni vpisov (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735; Šmartno pri Litiji, M 1660–1710).

²⁰⁰ Jurij Andrej je v oporoki imenoval za glavna dediča sinova Karla Vajkarda in Jožefa Ignaca, hčerkam (brez imen) pa je namenil po 1.500 goldinarjev nemške veljave in stanu primerno balo (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–19, 24. 2. 1694).

²⁰¹ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 345, 349; isti, Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, str. 44–45.

saj jo je leta 1705 prodala.²⁰² Umrla je v starosti 62 let 3. februarja 1707 pri hčerki in zetu v dvorcu Hotemež pri Radečah, v skladu s svojo zadnjo voljo pa je zadnje počivališče našla v ljubljanski avguštinski cerkvi.²⁰³

V zvezi z Valvasorjevim najstarejšim svakom Jurijem Andrejem Graffenwegerjem gre poudariti še nekaj, kar sicer ni neposredno povezano z Janezom Vajkardom, zato pa se navezuje na njegovo drugo ženo in na polihistorjevo zadnje domovanje v Krškem. Kar trije od petih Graffenwegerjevih otrok so si poiskali življenjske sopotnike v isti rodbini kot Valvasor, pri baronih Zetscherjih. Ena hči je za povrh dolgo živela in umrla prav v polihistorjevi krški hiši, ki sta jo z možem kupila četrto stoletja po Valvasorjevi smrti.²⁰⁴ Sicer pa je Janez Andrej – če izvezemo Franca Baltazarja, čigar edinec je postal redovnik²⁰⁵ – edini od bratov Graffenweger imel legitimno moško potomstvo, a je rodbinsko ime ugasnilo že v naslednji generaciji, ker sta oba njegova sinova umrla brez otrok.²⁰⁶

Tesneje kakor Jurij Andrej je bil z Valvasorjevimi otroki iz prvega zakona povezan njihov drugi

stric **Janez Jožef Graffenweger** (* 1649, Ljubljana, † 1700, Knežija), ki je umrlega Jurija Andreja leta 1694 zamenjal kot varuh otrok.²⁰⁷ Janez Jožef kljub šolanju na višjih jezuitskih študijih v Gradcu²⁰⁸ tako kot bratje ni bil dejaven v javnem življenju dežele. Če se je res podal v vojaški poklic, kot pravi leta 1669 oporoka deda Jurija pl. Scharffenegka,²⁰⁹ je vojsko kmalu zapustil.²¹⁰ Z dogovorom o delitvi očetove in dedove zapuščine (1672) je dobil dvorec Ribče pri Litiji²¹¹ na levem bregu Save v župniji Vače in tam nesporno prebival vsaj od leta 1679,²¹² ko mu je bilo trideset let.

V nečem si je bil zelo podoben z mlajšim bratom Ernestom Friderikom s Pogonika, in sicer po kopici nezakonskih otrok, le da je njega za razliko od brata najverjetneje preživela samo ena hči.²¹³ Ne vemo namreč, kaj se je zgodilo s prvo nezakonsko hčerko,

²⁰² Od leta 1705 je kot lastnik njene, nekdanje Lachenheimove hiše, izpričan Janez Herbard grof Auersperg (Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. III. del. Veliki trg*, s. p., Mestni trg 17).

²⁰³ Marija Katarina je vpisana v ljubljansko mrliško matiko kot »Dna Anna Catharina Graffenbegerin nata Lahenhamin (sic!)«. Umrla je 3. februarja 1707, za starost je puščen prazen prostor, pokopali pa so jo pri avguštincih (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 165). Zapis »objt in arce« ne pomeni, da je preminila v kakšnem gradu v Ljubljani, ampak pomotoma manjka ime gradu Hotemež. Prav na dan svoje smrti je namreč v Hotemežu napisala oporoko (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–34, 3. 2. 1707). Njeno zapuščino so dobro leto pozneje popisali v Ljubljani, kjer ni več premogla hiše, tako kot ni imela drugih nepremičnin (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–64, 9. 3. 1708); skoraj brez dvoma je bilo njeno zadnje ljubljansko stanovanje v Schwitzovi hiši, kjer je aprila 1705 vzela v najem spodnje nadstropje (prav tam, pag. 22–23/sine numero). To se je torej zgodilo prav v času, ko je prodala svojo, podedovano Lachenheimovo hišo.

²⁰⁴ Trije otroci Jurija Andreja Graffenwegerja so se poročili z otroki Franca Engelbrehta barona Zetscherja in Marije Barbare, rojene pl. Rezenheim. Franc Engelbreht, bratranec Valvasorjeve druge žene Ane Maksimile, rojene pl. Zetscher, je v zvezi z Valvasorjevo družino odigral vidno vlogo v zadnjem letu življenja Janeza Vajkarda in po njegovi smrti (Golec, Neznano in pozabljeno, str. 327–329, 338; isti, Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, str. 47). Od Graffenwegerjevih otrok je bil Karel Vajkard poročen s Zetscherjevo hčerko Marijo Dorotejo, njegovi sestri Marija Klara Konstanca in Ana Izabela Sidonija pa s Zetscherjevima sinovima Janezom Sigfridom in Francem Ernestom Jožefom. Natančneje o otrocih Jurija Andreja Graffenwegerja gl. v op. 183; o sorodstvenih zvezah tudi: Kos, *Valvasor, kuharica Ana*, str. 158–160. – Zakonca Janez Sigfrid baron Zetscher in Marija Klara Konstanca, rojena Graffenweger, sta leta 1717 kupila hišo v Krškem, v kateri je leta 1693 umrl Janez Vajkard Valvasor in ki jo je njegova vdova leta 1706 prodala vmesnemu lastniku; tu se je življenjska pot iztekla tudi obema zakoncema Zetscher (Golec, *Valvasorjeva hiša*, str. 91–96).

²⁰⁵ Gl. op. 251.

²⁰⁶ Gl. op. 183.

²⁰⁷ O Janezu Jožefu kot varuhu gl. Golec, Neznano in preneznatljivo, str. 349–354; isti, Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, str. 43–46. – Mesto varuha je zasedel 29. marca 1694, o čemer pričata dve omembi njegovih varuških računov od tega datuma dalje (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–56/II, 29. in 30. 3. 1700, pag. 11–12/Nr. 16; AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 16, protokoli 1698–1701, fol. 824, 25. 5. 1701). Potrdilo o oddaji računa za obdobje od 29. marca 1694 do istega dne leta 1699 je bilo datirano 30. januarja 1700 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–56/II, 29. in 30. 3. 1700, pag. 11–12/Nr. 16). Poleg tega podatka sta v njegovem zapuščinskem inventarju popisana še knjiga, v katero je kot varuh zapisoval izdatke, in koledar za leto 1699, v katerem je bilo prav tako vpisanih nekaj tovrstnih izdatkov, pri obeh pa so bile tudi priloge (prav tam, pag. 16/Nr. 1, pag. 17/Nr. 3). Posebej dragoceni so njegovi zapisi v prepisih obeh Valvasorjevih zapuščinskih inventarjev, bogenšperskega in krškega (NSAL, NSAL 116, Gospodstva, šk. 3, Medija, zapuščinski inventar Janeza Vajkarda Valvasorja 1694, 13. in 16. 1. 1694, s. p.).

²⁰⁸ Gl. op. 99.

²⁰⁹ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. S 1–71, testament S–20, 12. 3. 1669.

²¹⁰ Vsaj že leta 1670 je moral biti spet doma, saj so 14. aprila 1671 v Šmartnem krstili njegovo nezakonsko hčerko (NSAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1665–1674, s. p.), navzroč pa je bil tudi pri dogovorih o delitvi dediščine naslednjega leta 1672 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r). Zanimivo je, da ga pozneje ne srečamo niti med pripadniki deželne konjenice (gl. op. 163).

²¹¹ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 39v. – Ribče z dobrimi 27 goldinarji imenjske rente so v imenjski knjigi prenesli z Jurija De Lea na Janeza Jožefa Graffenwegerja šele leta 1687 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 178v).

²¹² Ko je šel leta 1679 v Šmartnem dvakrat za krstnega botra, je prvič naveden z obema imenoma in z bivališčem »ex Fisheren«, drugič pa samo kot Jožef »D[omi]nus in Fischern« (NSAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p., 15. 5. 1679, 27. 8. 1679). – Samostojen gospodar je bil sicer vsaj že dve leti prej, saj se je 3. aprila 1677 v Šmartnem oženil njegov služabnik (prav tam, P 1660–1710, s. p.). Morda je predtem prebival na bratovem Pogoniku, za kar govori podatek, da je šel 2. avgusta 1676 za krstnega botra nezakonskemu sinu pogoniškega grajskega kuharja (prav tam, R 1674–1688, s. p.).

²¹³ V oporoki je za glavno dedinjo imenoval pozakonjeno hčerko Ano Marijo, drugih otrok pa ni omenil (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–27, 1. 3. 1700).

ki jo je dobil kot mladoleten (1671), ko je prebival še pri vdovi materi na Slatni.²¹⁴ V osemdesetih letih (1685–1688) pa mu je neka Neža Pretner povila tri otroke, prva dva še v Ribčah in zadnjega najbrž že na Knežiji,²¹⁵ saj je Ribče medtem prodal (1687).²¹⁶ Knežijo z malo Vidernico je skupaj z dvema bratoma podedoval po leta 1681 umrlem bratu Adamu Ferdinandu²¹⁷ in nato postal njun edini lastnik.²¹⁸ Kot vse

kaže, je bil sploh prvi in tudi edini Graffenweger, ki je tudi stalno domoval na Knežiji.

O Janezu Jožefu ne vemo, da bi bil za življenje posebej povezan s sestro in vsakom zakonca Valvasor, drugače kot Jurij Andrej niti poslovno ali prek botrstva.²¹⁹ Zato pa je imel pomembno vlogo po polihistorjevi smrti, potem ko je le nekaj mesecev za Valvasorjem umrl prvi varuh polihistorjevih otrok Jurij Andrej Graffenweger († 1694). Janez Jožef je namreč odtlej do smrti šest let pozneje opravljal vlogo varuha. Dvorec Knežija nad vasjo Sava zdaj ni postal samo zatočišče Valvasorjevih otrok, ampak tudi kraj, kjer so začasno hranili njihovo premično dediščino po očetu.²²⁰ V tem okolju, pri svojem stricu Janezu Jožefu in njegovi družbeno nesprejemljivi družini so preživljali počitnice trije Valvasorjevi sinovi – dijaki,²²¹ medtem ko je hči Ivana Rozina – Johana tu najverjetneje sploh stalno živela.²²²

Kot razkriva zapuščinski inventar Janeza Jožefa Graffenwegerja (1700), je bil njegov dom precej skromno opremljen, brez dragocenosti in slik, v knežijski knjižnici pa je bilo le trinajst naslovov različnih zvrsti.²²³ Nekaj stvari, zlasti dokumentov, je imel

povečala na dobrih 25 goldinarjev: dobre štiri hube so mu pripisali kot dediščino po dedu Juriju pl. Scharffenegku, tri hube in oštati pa prenesli z bratovega Pogonika; s pridobitvijo še ene hube, zastavljene, se je njegova knežijska imenjska renta ustalila na dobrih 26 goldinarjev. ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 178. – Majhno imenje Vidernica z dobrimi tremi goldinarji je ostalo vpisano na ime dedičev njegovega brata Adama Ferdinanda do leta 1708, ko so ga pripisali h Knežiji, tedaj v lasti hčerke Janeza Jožefa (prav tam, fol. 179v).

²¹⁹ V inventarjih Valvasorjeve in Graffenwegerjeve zapuščine ni regesta nobene medsebojne pogodbe ali kakšnega drugega skupnega pravnega posla. ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694; prav tam, lit. Z–7/II, 13. 1. 1693; prav tam, fasc. LIV, Z–11, 26. in 27. 3. 1700; prav tam, šk. 34, fasc. XVII, lit. G–56/I, 26. in 27. 3. 1700; lit. G–56/II, 29. in 30. 3. 1700; lit. G–56/III, 29. in 30. 3. 1700.

²²⁰ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 352; isti, Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, str. 43–46.

²²¹ Dva polihistorjeva sinova, Janez Ludvik in Janez Volfgang, sta se leta 1698 kot konviktorja jezuitskega seminarja v Ljubljani identificirala po Knežiji: *frater d. Grafenberg* (Črnivec (ur.); Ljubljanski klasiki, str. 134). Prim. Golec, Neznano in presenetljivo, str. 330; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 361.

²²² O Ivani Rozini ne vemo nič konkretnega do leta 1705, ko je bil Janez Jožef Graffenweger že pet let mrtev. Kurator dr. Janez Jožef pl. Wallensperg jo je poslal v neki samostan, a ga je Ivana Rozina zapustila in se preselila k bratrancu Juriju Maksimilijanu Valvasorju v дворец Zavrh pri Svibnem (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 18, protokoli 1704–1707, pag. 56). Še isto leto 9. novembra se je tam ali v svibenski župnijski cerkvi poročila s Francem Ludvikom pl. Scarlichijem (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*, str. 337).

²²³ Nenavadno je, da so inventurni komisarji vključili v rubriko Knjige tudi pet poslovnih knjig, med njimi knežijski urbar. Od tiskanih del so na prvem mestu popisali Valvasorjevo »Kroniko« v štirih zvezkih in pergamentni vezavi, nato Schönlebnovo »Kroniko«, ostala dela pa so z zgodovinsko, filozofsko, pravno in nabožno tematiko ter latinski in italijanski slovar (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–56/II, 29. in 30. 3. 1700, pag. 16–20).

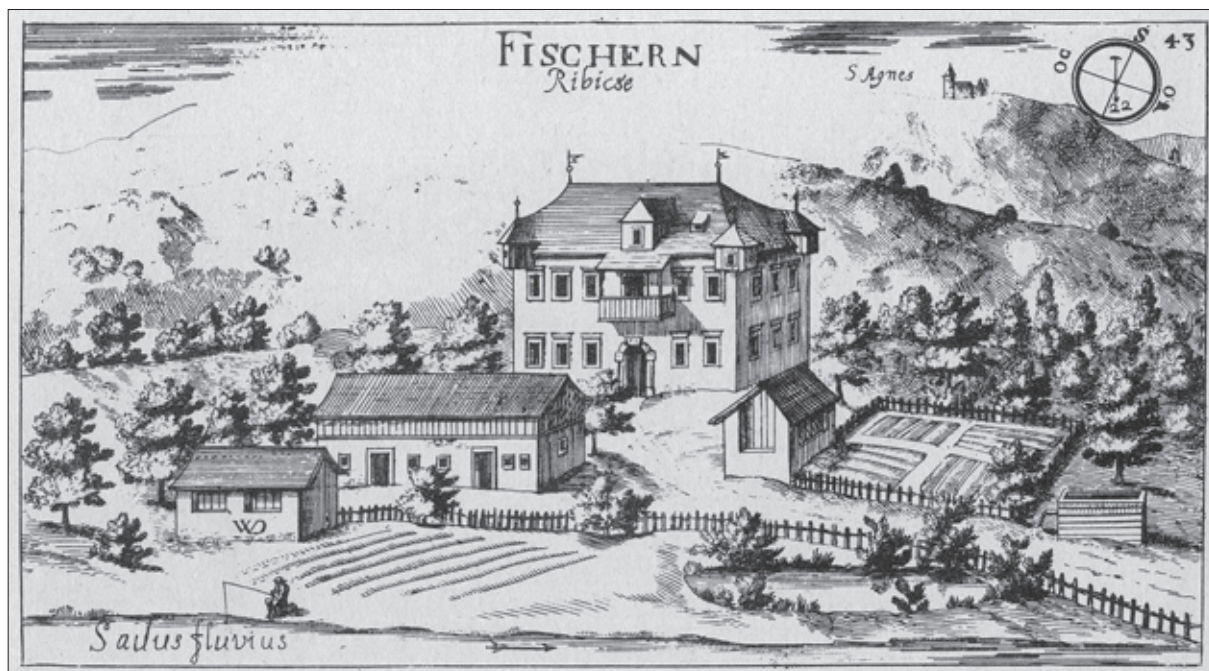
²¹⁴ Hči Marija je bila krščena 14. aprila 1671 kot nezakonska hči Janeza Jožefa Graffenwegerja, navedenega brez gosposkih predikativ (!), in Neže, hčerke Gregorja Premka, botrovala pa sta dva navadna človeka (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1665–1674, s. p.). Priimek Premk je v tem času živel v šmarski župniji, vendar med družinskimi očeti ne srečamo Gregorja (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, Ind R 1614–1688). Če se je Neža rodila v župniji Šmartno, je najverjetneje prišla na svet pred letom 1651, potem ko se v šmarskih krstnih maticah konča 15-letna vrzel.

²¹⁵ Vsi trije otroci so navedeni na koncu krstne matice župnije Vače 1673–1689, v posebnem delu za nezakonske otroke (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1673–1689, s. p.). Kot mati je vsakokrat navedena Neža brez priimka, botrovali so navadni ljudje, samo pri prvih dveh je naveden tudi kraj rojstva (*ex Ribizh* oziroma *ex Fischeren*), Janez Jožef pa pri drugem tudi kot gospod v Ribčah (*Illmi Dni in Fischeren*). 16. junija 1685 je bila krščena Marija, 27. marca 1687 Helena in 8. septembra 1688 Jožef. Za materin priimek Pretner izvemmo posredno iz Graffenwegerjevega zapuščinskega inventarja (gl. op. 227).

²¹⁶ Po Valvasorju je Janez Jožef Ribče leta 1687 prodal Krištofu Jakobu Mospacherju, ki je bil lastnik tudi dve leti pozneje, ob izidu *Slave* (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 136). A kot vse kaže, je posest (*Gutt Fischeren*) uradno kupil Franc pl. Coppini, s katerim je Janez Jožef sklenil kupno pogodbo 7. februarja 1687 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–56/I, 26. in 27. 3. 1700, pag. 11–12/Nr. 14). V imenjski knjigi so Ribče leta 1687 z znatno zamudo prepisali šele s prodajalca Jurija De Lea na Janeza Jožefa Graffenwegerja, nato pa leta 1694 prenesli na dediče Franca Coppinija (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 178v). Očitno je bil eden teh Mospacher, ki je Ribče nato leta 1699 prodal (Smole, *Graščine*, str. 420).

²¹⁷ Adam Ferdinand je oporoki imenoval za glavne (univerzalne) dediče brate Jurija Andreja, Janeza Jožefa in Ernesta Friderika (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–14, 20. 9. 1681).

²¹⁸ Kdaj natanko in kako je Janez Jožef postal edini lastnik, iz razpoložljivih virov ni razvidno. Morda se prenos lastništva skriva v »kompromisu«, ki ga je 14. marca 1687 sklenil z bratom Jurijem Andrejem, v čigar zapuščinskem inventarju najdemo regest o tem pobilže neznanem pravnem dejanju (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 85–87/Nr. 28). Drugo podobno dejanje je bil obračun med brati Graffenweger glede medsebojnih zahtevkov, datiran 31. oktobra 1688 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–56/II, 29. in 30. 3. 1700, pag. 11/Nr. 14). Za Vidernico lahko iz regesta kupne pogodbe z dne 17. februarja 1687 med Ernestom Friderikom in Janezom Jožefom sklenemo, da je Janez Jožef tedaj postal njen lastnik (prav tam, lit. G–56/I, 26. in 27. 3. 1700, pag. 10/Nr. 12). M. Smole, ki je prezrla, da je bila Vidernica v njegovih rokah tudi leta 1700, ko je umrl (prav tam, lit. G–56/II, 29. in 30. 3. 1700, pag. 2), je zapisala, da »iz skopega povzetka te pogodbe in zapuščinskem inventarju ni razvidno, kateri od obeh bratov je bil po omenjenem letu edini lastnik«, nato pa je lastništvo v letu 1693 zmotno pripisala tretjemu bratu (imenuje ga nečak) Juriju Andreju (Smole, *Graščine*, str. 525). – V kranjski imenjski knjigi so Knežijo z nekaj manj kot 16 goldinarji imenjske rente prepisali z očeta Baltazarja Graffenwegerja na sina Janeza Jožefa leta 1696. Isto leto se je njegova imenjska renta

Dvorec Ribče, kjer je Janez Jožef Graffenweger gospodaril najprej (Valvasor, Topographia, št. 43).

pokojnik tudi v Ljubljani, očitno v nekem najetem stanovanju, saj v kranjski prestolnici ni premogel hiše.²²⁴ In ne nazadnje so inventurni komisariji popisali na Knežiji tudi del premoženja zapuščine Janeza Vajkarda Valvasorja in njegove prve žene Ane Rozine; ti predmeti so bili v hrambi Janeza Jožefa kot varuha Valvasorjevih otrok.²²⁵

Ko je še ne 51-letni Janez Jožef začutil, da se mu življenje izteka, je na Knežiji 1. marca 1700 narekoval zadnjo voljo, v kateri se je spomnil tudi Valvasorjevih otrok, in sicer z volilom 600 goldinarjev deželne veljave.²²⁶ Za glavno (univerzalno) dedinjo je določil pozakonjeno hčerko Ano Marijo, vendar bi dedovanjske pravice izgubila, če bi se poročila s človekom nižjega stanu, kakor je bil on sam.²²⁷ S svojo

življenjsko družico Nežo Pretner, ki jo je imenoval brez osebnega imena, zgolj kot mater Ane Marije, se torej ni poročil, ampak je hčerko zgolj pozakonil, bržkone nedolgo pred smrtjo, če ne sploh šele na dan pisanja oporoke.²²⁸ Za zadnje počivališče si je izbral

ali hotela, bi od hčerke ali njenih dedičev prejela dosmrtno letno vzdrževalnino v višini 50 goldinarjev deželne veljave ter določene količine živil. V primeru, da bi Ana Marija umrla pred poroko, bi vse podedovalo sorodstvo oporočitelja Janeza Jožefa, ki bi njeno mater izplačalo v enkratnem znesku 1.000 goldinarjev deželne veljave. – Drugi otroci v oporoki niso omenjeni. V mrliški matici župnije Vače, ki se začneja v začetku leta 1687, ni vpisana smrt nobenega (NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, M 1687–1723). Morda je še živela prva hči Marija, ki jo je Janezu Jožefu leta 1671 rodila Neža Premk; njen nezakonski oče bi jo namreč zlahka izplačal že prej. Pozakonjena hči Ana Marija (*Mein legitimierte Tochter Anna Maria*) nikakor ne more biti identična s to Marijo, ampak se je rodila leta 1685 drugi materi Neži, bila prav tako krščena na ime Marija in imela ob očetovi smrti nekaj manj kot 15 let. Žal ob njeni smrti 8. julija 1744 v Ljubljani – umrla je kot Marija Ana pl. Weinizer – ni navedena starost (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1735–1770, pag. 66), a je za potrditev njene identitete dovolj drugih podatkov. Leta 1700, ko je Janez Jožef narekoval oporoko, Ana Marija še ni bila poročena, v oporoki pa je oče predvidel tudi možnost, da bi lahko vstopila v samostan. Zelo težko bi govoril o prvi hčerki Mariji, ki bi ji bilo tedaj 29 let, kar je veliko tako za poroko kot za začetek redovnega življenja. Da je bilo materi pozakonjene hčerke Ane Marije ime Neža Pretner, posredno izvemo iz Graffenwegerjevega zapuščinskega inventarja. Zaostale datatve knezijskih podložnikov za leto 1699 je namreč prejela »Frau Agnes Prettnerin« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–56/II, 29. in 30. 3. 1700, pag. 13/ Nr. 18).

²²⁸ O Neži Pretner gl. op. 227. – Njune poroke ni v poročnih maticah župnij Vače, Šmartno pri Litiji in Ljubljana–Sv. Nikolaj (NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, P 1685–1711; ŽA Šmartno pri Litiji, Maticne knjige, P 1660–1720; Ljublja-

²²⁴ Prav tam, lit. G–56/I, 26. in 27. 3. 1700. – V inventarju Graffenwegerjeve ljubljanske zapuščine je izrecno navedeno, da tam nima nepremičnin (prav tam, pag. 2).

²²⁵ Prav tam, lit. G–56/III, 29. in 30. 3. 1700.

²²⁶ Valvasorjevi otroci niso navedeni z imeni, temveč kot »moje sirote«, dva fanta in gospodična (*Meinen zeweyen Pupillen und Freytlein Pupillin*). Umirajoči stric jim je namenil 600 goldinarjev (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–27, 1. 3. 1700). Valvasorjev najstarejši sin Wolfgang Vajkard je že pred tem (1697) postal frančiškan in tako očitno ni bil več pod stričevim varuštvo (Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 356).

²²⁷ Hči Ana Marija naj bi nastopila kot dedinja takoj po očetovi smrti, dedovanjske pravice pa bi nato izgubila, če bi se poročila neprimerno svojemu stanu. Janez Jožef je določil, da se sme omožiti le s pristankom dveh sosedov pl. Bremsfeldov. Tudi če v zakonu ne bi imela otrok, bi ji pripadala celotna dediščina, če pa bi odšla v samostan, bi postali dediči njegovi sorodniki, medtem ko bi hči dobila 2.000 goldinarjev. Njeni materi, navedeni brez imena, je Graffenweger namenil spodobno vzdrževanje pri hčerki, če pa tega nikakor ne bi mogla

Dvorec Knežija, kjer se je življenjska pot Janeza Jožefa Graffenwegerja iztekla in kjer so našli nadomestni dom Valvasorjevi otroci iz njegovega prvega zakona (Valvasor, Topographia, št. 70).

cerkev sv. Nikolaja na Savi,²²⁹ kamor so ga pet dni pozneje, 6. marca 1700, pospremili na zadnjo pot.²³⁰

Hči Ana Marija se je leta 1703 poročila z generacijo prej plemenitenim pl. Adlersfeldom in z njim kmalu zatem zapustila Knežijo.²³¹ V naslednjih letih jo še srečamo v zvezi z Valvasorjevo zapuščino, shranjeno na Knežiji, ki jo je leta 1706 ali 1707 skupaj s tisto v Ljubljani sprejel v hrambo opat cisterce v Kostanjevici, potem ko je polihistorjev sin Janez Volf

Engelbreht postal tamkajšnji redovnik.²³² Dvorec Knežija je ostal v lasti Ane Marije oziroma njenega drugega moža do srede 18. stoletja, veliko dlje kot drugi Graffenwegerjevi dvorci na Litjskem.²³³ Uso-

na–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1682–1718). Pomenljiv je podatek, da je v Lukantschitschevi genealoški zbirki z začetka 17. stoletja pri ženi (!) Janeza Jožefa prazen prostor. Isti vir navaja hčerko Marijo Ano, osebno ime njenega soproga pl. Adlersfelda pa Lukantschitschu prav tako ni bilo znano (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232).

²²⁹ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–27, 1. 3. 1700.

²³⁰ Po vaški mrliški matici je umrl na Knežiji in bil dobrotnik cerkve na Savi, njegova starost pa ni navedena (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1687–1723, s. p., 6. 3. 1700).

²³¹ Po Ano Marijo je prišel dobra tri leta pozneje ženin Karel Jožef Anton Linck (Ling) pl. Adlersfeld iz dvorca Jamnik pri Zrečah na Štajerskem. Na Vačah sta bila bodoča zakonca 16. julija 1703 samo oklicana, po navedbi v poročni matici pa sta se poročila na Štajerskem (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, P 1685–1711, s. p.). Pl. Adlersfeld je izviral iz generacije prej (1673) plemenitene vojaške rodbine (Frank, *Standerhebungen und Gnadenakte*. 3. Band, str. 144). Sprva sta zakonca živela na Knežiji, kjer se jima je rodila hči Frančiška, krščena 2. aprila 1705 (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1689–1705, s. p.), nato pa v vaških matičnih knjigah nista več izpričana (prim. prav tam, R 1706–1722). Kot kaže, tudi njena nezakonska mati Neža Pretner ni umrla na Knežiji (prim. prav tam, M 1687–1723), ampak se je najverjetneje odselila skupaj s hčerko.

²³² Varuh Valvasorjevih otrok je po Graffenwegerjevi smrti ali še pred njo postal dr. Janez Jožef Wallich, ki ga je pl. Adlersfeldova leta 1712 tožila (Golec, Neznano in presenetljivo, str. 354–355). Valvasorjevo zapuščino, leta 1700 shranjeno pri Graffenwegerju na Knežiji in v Ljubljani, je varuh izročil kostanjeviškemu opatu Frideriku Hofstetterju med 17. majem 1706 in 13. marcem 1707 (Golec, Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, str. 47–48).

²³³ Ano Marijo srečujemo pozneje kot Marijo Ano. V kranjski imenjski knjigi so Graffenwegerjevo imenjsko rento prepisali hčerki Mariji Ani pl. Adlersfeld kot dedinji leta 1707. Naslednje leto so nanjo prenesli še Vidernico, dotlej vodeno na ime dedičev njenega strica Adama Ferdinanda Graffenwegerja. Adlersfeldova je celotno posest leta 1734 prenesla na svojega drugega moža dr. Janeza Krstnika Weinizerja (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 178, 179v). Isti vir priča, da je bil njen prvi soprog Karel Jožef pl. Adlersfeld še živ leta 1730, ko je kot pooblaščenec svoje žene prodal del posesti. Kje sta zakonca živela, ne vemo, kot tudi ne, kje se je vdova Ana Marija omožila z ljubljanskim odvetnikom dr. Weinizerjem. Temu je prva žena umrla 2. avgusta 1733 v Ljubljani, toda z Adlersfeldovo se tam ni poročil in v kranjski prestolnici tudi ni umrl njen prvi mož (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 336; P 1718–1745). Poroka bi bila lahko ne nazadnje tudi na Vačah, saj je tamkajšnja poročna matica iz tega časa izgubljena. V Weinizerjevem zapuščinskem inventarju je regest njune poročne pogodbe z datumom 21. december 1733 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 125, fasc. LI, lit. W–114, 29. 11. 1754, pag. 10–11/Nr. 2). Marija Ana pl. Weinizer je umrla v Ljubljani 8. julija 1744, dobrih deset let pred svojim drugim soprogom, ki se je od tega sveta poslovil 12. septembra 1754; pri njej ni navedena starost, medtem ko naj bi bil dr. Weinizer star pri-

do Knežije je delila tudi bližnja mala Vidernica in prav tako izginila še v 18. stoletju.²³⁴

Še malo bliže po letih kakor Janez Jožef si je bil s polihistorjem Graffenwegerjev drugorojenec **Franc Baltazar** (* 1646/48, [Pogonik], † 1677, [Pogonik]). Ob delitvi očetove in dedove zapuščine leta 1672 edini od bratov ni dobil dvorca, ampak se je zadovoljil z zadolžnicami in z zemljišči, ki so ležala na Vrtači, pred vrati Ljubljane.²³⁵ Ko pa je jeseni 1677

umrl,²³⁶ star šele okoli trideset let, so njegovo zapuščino popisali samo na Pogoniku in Knežiji, inventar pa datirali na Pogoniku, kjer je živel. Franc Baltazar je namreč upravljal Pogonik za najmlajšega brata Ernesta Friderika, Knežijo pa za drugega mladoletnega brata Adama Ferdinanda. Obema mladoletnima bratoma je bil tudi varuh.²³⁷

O odnosih Franca Baltazarja s svakom Janezom Vajkardom Valvasorjem bi lahko le ugibali. Zapuščinski inventar njegove zapuščine na Pogoniku ne omogoča sklepanj, da bi imel Franc Baltazar kakšna posebna nagnjenja do knjig ali umetnosti. Začuda niso inventurni komisariji popisali v njegovi lasti niti ene knjige.²³⁸ Tako kot vsaj trije drugi bratje je sicer obiskoval višje jezuitske študije v Gradcu,²³⁹ enako kot za brata Jurija Andreja pa ni znano, kje in kdaj natanko se je oženil. Skoraj gotovo je stopil pred oltar v Kranju, in sicer okoli leta 1675 s tamkajšnjo domačinko.²⁴⁰ Soproga *Marija Elizabeta Toperzer* (* ok. 1655, [Predole pri Kranju], † 1718, Ljubljana), hči Gregorja Toperzerja in Marije Magdalene, rojene Papler,²⁴¹ je izvirala iz plemenitene rodbine s pre-

bližno 68 let (prav tam, M 1735–1770, pag. 66, 160). Ker Ana Marija oziroma Marija Ana ni imela otrok – hči Franciška pl. Adlersfeld je morala medtem umreti –, je torej Knežijo ob vnovični poroki izročila možu dr. Weinizerju. Tedaj je imenjska renta znašala približno 21 goldinarjev in pol. Glavnino, 10 goldinarjev imenjske rente s 13 hubami je Weinizer leta 1747 prodal Janezu Antonu Oblaku pl. Wolkenspergu, prek katerega se je posest zlila s posestjo bližnjih Ponovič, preostanek, 5 goldinarjev in tri četrtnine rente s šestimi hubami, pa je naslednje leto prenesel na hčerko iz prvega zakona Ano Eleonoro pl. Renzenberg (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 178, dodatek fol. 20, dodatek fol. 22). V terezijanskem katastru leta 1750 najdemo Knežijo že kot Ponovičam inkorporirano imenje (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 244, RDA, N 276, No. ad 1, 18. 12. 1750).

²³⁴ Po Stoparju so dvorec Knežija verjetno opustili že v 18. stoletju; na Florjančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744 je namreč še vrisan, na mlajših zemljevidih pa izgine (Stopar, *Grajske stavbe, 1. Gorenjska, Peta knjiga*, str. 83). Jožefinski vojaški zemljevid iz osemdesetih let 18. stoletja prikazuje le ruševino: *Rudera des Shloßes Knezi put oder Grafensweg* (Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu. 5. zvezek*, sekcija 192). – Lokacija izginule Vidernice v literaturi ni potrjena, na podlagi Valvasorjevega opisa pravi Stopar zgolj: »neugotovljena lokacija na ravnici ob levem bregu Save blizu Knežije« (prav tam, str. 131). Po mnenju nekaterih pa naj bi bil dvorec identičen z dvorcem Boltija (Waldhof) (Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 61; Hauptman, *Od Vernega do Obleske gorice*, str. 66). Že zapuščinski inventar Janeza Jožefa Graffenwegerja iz leta 1700 daje vtis, kot da Vidernica tedaj ni bila več namenjena prebivanju. Vso pokojnikovo zapuščino so namreč popisali na Knežiji, Vidernica pa je omenjena samo med nepremičninami kot dvorec (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–56/II, 29. in 30. 3. 1700, pag. 2). V terezijanskem katastru leta 1750 je Vidernica le še pristava (*Majerhoff Viderniz*). Kataster še pove, da je postala del ponoviškega gospostva šele pred dvema letoma, da leži njena posest ob Savi in da je tej močno izpostavljena (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 244, RDA, N 276, No. ad 1, s. d. (1750)). Jožefinski vojaški zemljevid iz osemdesetih let 18. stoletja Vidernice ne pozna, če izvzamemo istoimenski potok (Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu. 2. zvezek*, sekcija 191; *Slovenija na vojaškem zemljevidu. 5. zvezek*, sekcija 192). Kje je stala, razkrije štiri desetletja mlajši franciscejski kataster (1826). Zaselek Vidernica (*na Vidernze*) je ležal na levem bregu potoka Vidernica, na ravnini ob Savi, pod cesto Ponoviče–Sava; sestavljale so ga štiri stavbe, od tega dve večji zidani, ena od njiju stanovanjska, lastnik pa je bil kmet Anton Prašnikar (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 228, k. o. Konj, mapni list IV; Protocoll der Bau Parzellen der Gemeinde Rosbüchl, 28. 3. 1827). Jožefinski vojaški zemljevid kaže na istem mestu majhen zaselek brez posebnega imena (Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu. 2. zvezek*, sekcija 191). Lokacija povsem ustreza Valvasorjevemu opisu, po katerem je Vidernica ležala pol ure od Knežije na lepem ravnem polju čisto blizu Save (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 222).

²³⁵ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 45–45v. – Podatek v dogovoru o delitvi, da je bila posest –

travniki in njive – kupljena od meščanskega špitala, priča, da gre za Vrtačo. Gl. tudi op. 74.

²³⁶ Gl. op. 246.

²³⁷ V njegovem zapuščinskem inventarju so popisali tri nepremičnine: Pogonik s pripadajočimi imenji, ki je bil dodeljen Ernestu Frideriku, Knežijo z imenji, dodeljeno Adamu Ferdinandu – pri tej je izrecno navedeno, da jo je Franc Baltazar upravljal – in velik sklop travnikov in njiv pred Nemškimi vrati ljubljanskega mesta (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 1–2). Posest obeh mladoletnih bratov je upravljal kot njun varuh (o njem kot varuhu gl. op. 165), in sicer vse od leta 1672, kot je pričal njegov lastno-ročni urbar za Pogonik in Knežijo (pag. 61/Nr. 91). V njegovi zapuščini so popisali tudi knjižico, za katero je v letih 1672 in 1673 zapisoval stroške za oba brata (pag. 23/Nr. 18). Leta 1676 je bil v neki pogodbi imenovan kot zastopnik (*Verteter*) Adama Ferdinanda in kot zakupnik Knežije (*Bestand Inhabern des Guets Graffenweeg*) (prav tam, pag. 20/Nr. 12). O dobrem upravljanju posesti so govorile pobotnice za plačani davek in kontribucijo za Pogonik, Knežijo, Vidernico in druga imenja, ki jih je brez zaostanka poravnal do konca leta 1676 (pag. 53/Nr. 74). Lastno posest pred ljubljanskimi mestnimi vrati je dajal v najem (pag. 60/Nr. 87). Kot svojega pokojnega nekdanjega zastopnika (*vertreter*) ga je v oporoki imenoval tudi brat Adam Ferdinand (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–14, 20. 9. 1681). – Njegovo upravljanje Pogonika in Knežije je prav tako razvidno iz kranjske imenjske knjige. Posesti, vodeni še na ime očeta Baltazarja, so leta 1674 pripisali kupljeno polovično hubo, in sicer v navzočnosti Franca Baltazarja ter prodajalca (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 178).

²³⁸ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677.

²³⁹ Gl. op. 99.

²⁴⁰ Kranjska poročna matica iz tega časa ni ohranjena, v šmarnski in ljubljanski pa poroke ni (NSAL, ZA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, P 1660–1720; ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1651–1682).

²⁴¹ Podatke o starših Marije Elizabete Toperzer navaja Lukanstschitsch v svoji genealoški zbirki (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232). V krstnih maticah župnije Kranj njenega krsta ni, je pa vpisanih pet drugih otrok Gregorja in Magdalene Toperzer, rojenih med letoma 1650 in 1663

dikatom »von Prewald«, ki se je nanašal na mali dvorec Predole tik pred Kranjem. Njen oče Gregor, nekdanji stotnik, nedomačin in poročen s Kranjčanko,²⁴²

(NŠAL, ŽA Kranj, Matične knjige, R 1639–1651, fol. 91A; R 1652–1677, pag. 15, 44, 87, 100). Glede na podatke, da je bilo Mariji Elizabeti ob smrti 25. maja 1718 v Ljubljani 63 let, se je rodila okoli leta 1655 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 242). Vpis njenega krsta je izostal, kot vsaj še vpisa krstov dveh njenih starejših sorojencev, Sigmunda in Marije Jakobe, ki ju pozna oporoka očeta Gregorja Toperzerja iz leta 1685 (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. T 1–29, testament T–12, 12. 4. 1685). V kranjskih krstnih maticah zija v začetku petdesetih let vrzel (od 21. decembra 1650 do 26. novembra 1652 je le peščica vpisov), tej pa sledi več poškodb (pri letih 1653 in 1654). 22. junija 1650 je bila krščena njena sestra Marija Ivana, hči »gospoda stotnika« iz Predol, 28. decembra 1654 so krst brata Janeza Jakoba »zu Hoff Praevol« opravili kar v domačem dvorcu, to pa je bil gotovo tudi razlog za zapozneli vpis krsta sestre Suzanne Katarine, krščene 13. decembra 1657 in vpisane šele med 4. in 14. majem 1658 (NŠAL, ŽA Kranj, Matične knjige, R 1639–1651, fol. 91A; R 1652–1677, pag. 15, 44). Tudi Marijo Elizabeto, poročeno Graffenweger, so očitno krstili doma in njen krst tako tem laže pozabili vpisati. Če je verjeti njenemu portretu z letnico 1681, naj bi ji bilo tedaj 22 let, kar pomeni, da bi se rodila šele leta 1659. Toda bolj verjeten čas rojstva je vendarle okoli leta 1655, za kar posredno govori tudi omenjena očetova oporoka (1685). Oče Gregor navaja poleg hčerke Marije Elizabete še štiri odrasle otroke, od katerih najdemo v krstnih maticah le Marijo Ivano in Katarino Suzano (kot Suzano Katarino). Marija Elizabeta je navedena kot tretja hči, za Marijo Jakobo in Marijo Ivano (* 1650) ter pred Katarino Suzano (* 1657). Približen čas rojstva je ugotovljen še za Sigmunda oziroma Janeza Sigmunda. Glede na starost 64 let, ki mu jo ob smrti 27. januarja 1713 prisoja kranjska mrliška matica (NŠAL, ŽA Kranj, Matične knjige, M 1681–1733, pag. 161), se je rodil leta 1648 ali 1649. V letih 1667 in 1668 ga najdemo kot študenta v Gradcu (Andritsch, *Die Matrikeln. Band 3*, str. 16, 225), 29. maja 1678 pa se je v Šmartinu pri Kranju oženil z Dorotejo Sidonijo Dienstmann iz dvorca Šempeter (Schrottenthurn) (NŠAL, ŽA Kranj–Šmartin, Matične knjige, P 1653–1682, s. p.) in tam gospodaril do smrti (Smole, *Graščine*, str. 477). Tudi njega je Valvasor tako kot njegovega očeta in vsaka Gandina (gl. op. 244) poznal le bežno ali pa je njuni imeni sčasoma pozabil. Pri opisu Šempetra namreč pravi, da se je Dienstmannova hči (brez imena) poročila z »gospodom N. Toperzerjem«, ki je prek nje postal lastnik (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 515). Dva druga sorojenca Marije Elizabete Toperzer poznamo le iz krstne matice: Janeza Ferdinanda (krščen 22. septembra 1663) in Franca Bernarda (krščen 8. oktobra 1664). Ko je oče leta 1685 sestavljal oporoko, ju ni bilo več na svetu. Oče Gregor je umrl 1. septembra 1685, mater Marijo Magdaleno pa so pokopali 6. januarja 1689 (NŠAL, ŽA Kranj, Matične knjige, M 1681–1733, pag. 33, 55).

²⁴² Poročna matična knjiga kranjske župnije iz tega časa ni ohranjena. Na območju Kranja je imela tedaj priimek Toperzer samo Gregorjeva družina. Gregor bi utegnil priti s Štajerske; leta 1676 najdemo, denimo, med graškimi študenti Franza Toperzerja, tržana (*Civis*) iz Triebna na Zgornjem Štajerskem (Andritsch, *Die Matrikeln. Band 3*, str. 54). V prošnji za deželanstvo je Gregor navedel svoje več kot 21-letno vojaško kariero od zgodnjih let, sodelovanje v tridesetletni vojni in s temi zaslugami povezano cesarsko povzdignitev v plemiški stan (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 847, Pisma deželanstva, T–12, s. d., prezentirano 1. 2. 1672, prošnja). U. Lubej navaja, da je bil tudi »načelnik davčnega urada Kokra« (Lubej, Herman Verelst, str. 154). Žena Magdalena, rojena Papler – njen deklinški priimek poznamo iz prve roke iz Gregorjeve oporoke, ko je še živela (ARS, AS 308 ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. T 1–29, testament T–12,

je bil povzdignjen v plemiški stan šele v hčerkinih otroških letih, leta 1662,²⁴³ potem ko je že sedemnajst let gospodaril v kupljenem predolskem dvorcu (od 1645).²⁴⁴ Preden se je hči Marija Elizabeta omožila s Francem Baltazarjem Graffenwegerjem, je njen oče leta 1672 postal še kranjski deželan.²⁴⁵

Zakon Franca Baltazarja Graffenwegerja je bil kratek, saj je umrl že leta 1677, star približno trideset let.²⁴⁶ Koliko in kaj so Graffenwegerji dedovali po njem, ni znano, vsekakor pa ne veliko, saj je imel sina Franca Karla. Ta je postal cistercijan in je skoraj vso dediščino po očetu odnesel v samostan Stična, le nekdanji Vertašev vrt pred ljubljanskim obzidjem je izročil svojim sorojencem iz materinega drugega zakona.²⁴⁷ Rodil se je okoli leta 1676, zelo verjetno

12. 4. 1685) –, je bila Kranjčanka. Ko so Gregorju leta 1676 v imenjski knjigi pripisali skromno ime, ki ga je imel v zastavi pokojni Janez Papler iz Kranja, so namreč navedli, da mu je ime, ki se je sicer glasilo na Jurija Paplerja, pripadlo kot dediščina žene (navedene brez imena), Paplerjeve hčerke (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756, fol. 210v). Jurijeva posest s štirimi goldinarji imenjske rente je bila v imenjsko knjigo vpisana leta 1637 (prav tam, knj. 5 (1619–1661), fol. 327), v štiridesetih letih pa srečujemo Jurija Paplerja kot mestnega svētnika (NŠAL, ŽA Kranj, Matične knjige, R 1639–1651, fol. 11A, 43A, 66A).

²⁴³ Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte. 5. Band*, str. 116.

²⁴⁴ Predole sta Gregor in Magdalena Toperzer kupila leta 1645 od Nikolaja Šinigoja (Smole, *Graščine*, str. 390). Po drugih podatkih jih je Toperzer istega leta zamenjal z Janezom Friderikom Šinigojem za hišo v Škofji Loki (Zontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 215). V imenjsko knjigo je bil Gregor Toperzer vpisan šele leta 1676, in sicer s kupljenim imenjem Nikolaja Šinigoja in skromno rento v višini poldrugega goldinarja (prim. ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756, fol. 210v). Valvasor, ki o Predolah kljub priženemu sorodstvu z lastniki ni bil najbolj obveščen, pravi, da je gradič (*Schlößlein*) šele v njegovem stoletju zgradil »gospod Toperzer«, nato pa je postala lastnica njegova hči, ki se je poročila z gospodom »N. Gandinom« (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 455). Šlo je za zakonca Franca Sigmunda Gandina pl. Liliensteina, ki je umrl leta 1691, in Katarino, rojeno Toperzer (Smole, *Graščine*, str. 390).

²⁴⁵ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 847, Pisma deželanstva, T–12, s. d., 1. 2. 1672. – Kot kandidata za deželanstvo ga srečamo že leta 1661, a mu tedaj preboj med deželane ni uspel; v razpravi je bil sicer označen kot »dober mož«, vendar ni bilo znano, kakšno je njegovo premoženje (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 896, sejni zapisniki 22, 1657–1662, fol. 280–280v, 4. 4. 1661).

²⁴⁶ Vpisa smrti Franca Baltazarja Graffenwegerja ni v ljubljanski mrliški matici (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735) kot tudi ne v šmarsi, vendar je ta prav v času njegove smrti zelo pomanjkljiva, z vrzeljo od 20. aprila 1677 do 3. junija 1678 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710). Zadnjič je izpričan kot živ 12. julija 1677, ko je izdal dve pobotnici: prvo tasto Gregorju Toperzerju za prejeto ženino doto 600 goldinarjev in drugo ženi za prejem 2.400 goldinarjev njenega prispevka v zakon; regesta pobotnic sta navedena v ženinem zapuščinskem inventarju (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, lit. W–77, 27. 6. 1718, pag. 16/Nr. 4, pag. 16–17/Nr. 5). Njegovo zapuščino so popisali na Pogoniku 27. novembra 1677, nekaj dni ali tednov po smrti (prav tam, šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677), oporoko brez datacije pa poznamo samo iz regesta v zapuščinskem inventarju brata Ernesta Friderika (prav tam, šk. 34, fasc. XVII, lit. G–52, 13. 2. 1699, pag. 9/Nr. 9).

²⁴⁷ V inventarju zapuščine Franca Baltazarja Graffenwegerja na

na Pogoniku.²⁴⁸ Dobro leto po moževi smrti je mlada vdova Marija Elizabeta v začetku leta 1679 stopila v zakon s precej starejšim vdovcem Janezom Jakobom pl. Widerkehr in se najpozneje tedaj odsečila k novemu možu v Ljubljano.²⁴⁹ Ne ona ne njen

Pogoniku je precej premičnin, vključno z živino in orodjem, izločenih z navedbo, da so bile dodeljene (bratu) Adamu Ferdinandu Graffenwegerju (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 74–96). O usodi zapuščine, ki je pripadla sinu Francu Karlu, govori zapuščinski inventar njegove vnovič omožene žene Marije Elizabete pl. Widerkehr. Pred 10. septembrom 1696 sta ji stiški opat in konvent kot nujni varuhinja sina iz zakona s Francem Baltazarjem (sinovo ime ni navedeno), tedaj že profesa v Stični, izdala pobotnico za prejeto sinovo celotno dediščino po očetu; izvezel je bil le vrt, ki ga je mladi profes podaril svojim šestim sorojencem (pl. Widerkehr) (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, lit. W–77, 27. 6. 1718, pag. 19–20/Nr. 9). Navedenega dne leta 1696 so ljubljanski župan, sodnik in svet prepisali isti vrt, služen meščanskemu špitalu, omenjenim sorojencem za dobo dveh življenj (prav tam, pag. 20/Nr. 10). Še leta 1718 je popisana v zapuščini Marije Elizabete pl. Widerkehr kot njena edina nepremičnina (*der Graffenweegerisch vorhin Wertaschisch geweste Gärten*) (prav tam, pag. 9). O vrtu gl. tudi op. 74.

²⁴⁸ Njegovega krsta ni ne v krstni matici župnije Šmartno pri Litiji ne v ljubljanskih maticah (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1614–1688; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Ind R 1653–1692). Če se je rodil na Pogoniku, izostanek vpisa v šmarsko krstno matico ni bil nič posebnega, saj manjka v njih vrsta plemiških otrok (Golec, Plemstvo v cerkvenih, str. 88–91). Njegovo krstno in poznejše redovno ime navaja Lukantschitscheva genealoška zbirka. Pomotoma ima v njej enako ime Franc Karel tudi bratranec, sin Jurija Andreja Graffenwegerja, ki se je v resnici imenoval Vajkard Karel (gl. op. 183). Lukantschitsch zanj pravi, da je bil leta 1690 »grammatista«, dijak tretjega razreda gimnazije (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232). Vir prve roke ga kot Franca Graffenaua dve leti prej, leta 1688, postavlja v prvi razred in navaja med konviktorji ljubljanskega jezuitskega seminarja: »Franciscus Graffenau Princi:(pista)« (Čravec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 119). V kongregacijski knjigi Marije Vnebozete pa je leta 1692 naveden kot petošolec, na poetiki, in leta 1693 v zadnjem razredu, na retoriki (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov II/51r, pag. 404, 407, 410). Na podlagi teh podatkov je mogoče skleniti, da se je rodil okoli leta 1676. Njegov obstoj je prvič dokumentiran v regestu odpovednega pisma Volfa Jakoba Sonca Graffenwegerjem 12. aprila 1687; kot nujna varuhinja ga je zastopala vnovič omožena mati Marija Elizabeta pl. Widerkehr, naveden pa je brez imena, samo kot sinček (*Söhndl*) Franca Baltazarja Graffenwegerja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–56/II, 29. in 30. 3. 1700, pag. 9–10/Nr. 11).

²⁴⁹ Poročno pogodbo, znano iz ženinega zapuščinskega inventarja, sta bodoča zakonca sklenila 22. novembra 1678 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, lit. W–77, 27. 6. 1718, pag. 15/Nr. 1), poročila pa sta se kmalu po 19. januarju 1679, ko jima je škofijska pisarna v Ljubljani izstavila dovoljenje za poroko v predmestni cerkvi sv. Petra ali kateri od njenih podružnic (Lubej, Prispevki k biografijam, str. 48). Poroka ni vpisana ne v poročni matici župnije sv. Petra ne v poročni knjigi ljubljanske stolne župnije (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, P 1677–1715, pag. 18 sl.; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1651–1682, s. p.). Ljubljčan Janez Jakob Widerkehr (1631–1702) je imel podoben plemiški pedigre kot nevestin oče Gregor Toperzer. Cesar mu je plemiški naslov »von Widerspach« podelil leta 1659 za vojaške zasluge (Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte. 5. Band*, str. 214). Natančneje o njem: Lubej, Herman Verelst, str. 154–155. – Marija Elizabeta je s svojim drugim možem Janezom Jako-

edinec Franc Karel Graffenweger, ki se svojega očeta niti ni mogel spominjati, najbrž nista imela več veliko opraviti z litijskimi Graffenwegerji in z Valvasorjevo družino.²⁵⁰ Franc Karel se je v polihistorjevih zadnjih letih šolal v Ljubljani in je pozneje postal ci-stercijan v Stični z redovnim imenom pater Leopold († 1734).²⁵¹

Najmlajša polihistorjeva svaka Adam Ferdinand in Ernest Friderik sta bila ob sestrini poroki z Valvasorjem oba še mladoletna, stara 17 in 12 let, skupno pa jima je tudi to, da se nista nikoli poročila.²⁵² Medtem ko je prvi, gospodar Knežije, umrl že zgodaj, je drugi za nekaj let preživel Valvasorja in ves čas ostal graščak na očetovem Pogoniku. Varuh obeh je bil od leta 1672 do svoje smrti pet let pozneje brat Franc Baltazar,²⁵³ nato pa gotovo Jurij Andrej.²⁵⁴

Četrti od Valvasorjevih svakov bratov Graffenweger, **Adam Ferdinand** (* 1655, Ljubljana, † 1681, [Ljubljana]), ni dočkal niti 26 let in ni imel časa, da bi si ustvaril družino. Ob delitvi rodbinske zapuščine leta 1672 mu je pripadel dvorec Knežija²⁵⁵ nad Savo pri Litiji, a je vprašanje, koliko je tam prebival, mor-da proti koncu kratkega življenja.²⁵⁶ Vsaj prva leta je Knežijo upravljal s Pogonika starejši brat, sicer njegov varuh Franc Baltazar,²⁵⁷ saj je Adam Ferdinand

bom Widerkehr in do smrti živel v Ljubljani, kjer se jima je med letoma 1680 in 1689 rodilo osem otrok, skoraj vsako leto eden (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1678–1686, pag. 58, 97, 169, 236, 298, 371; R 1686–1692, pag. 54, 92). Umrla je kot dvakratna vdova 25. maja 1718 (prav tam, M 1658–1735, pag. 242).

²⁵⁰ Valvasor je slabo poznal tudi njeno družino Toperzer z območja Kranja ali pa je s časovno distanco pozabil osebna ime-na (gl. op. 241 in 244).

²⁵¹ O šolanju Franca Karla gl. op. 248. – Mati Marija Elizabeta ga v svoji oporoki leta 1717 omenja kot edinega otroka iz svojega prvega zakona, in sicer kot patra Leopolda Graffenwegerja, profesa v Stični (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. W 1–49, testament W–33, 15. 3. 1717). Umrl je 6. februarja 1734, označen v nekrologiju kot Ljubljčan (K.[oblar], Stiški menihi, str. 176). Prim. Lubej, Herman Verelst, str. 154–155).

²⁵² Brez žena ju navaja tudi Lukantschitscheva genealoška zbirka (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232).

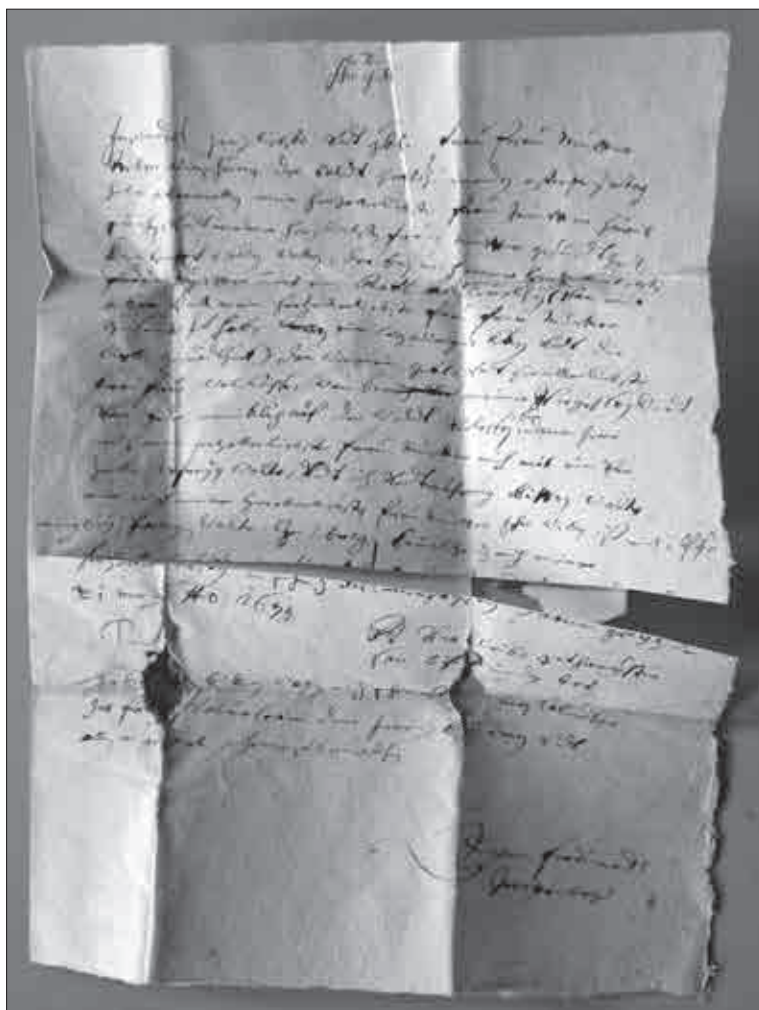
²⁵³ Gl. op. 165.

²⁵⁴ Gotovo je bil Jurij Andrej varuh obeh bratov, čeprav ga v tej vlogi najdemo samo pri najmlajšem Ernestu Frideriku. Kot tak (*verordeneter Versprecher*) je naveden v spremnem dopisu k cenitvi bratovega Pogonika leta 1679 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 33, fasc. XVI, lit. G–34/III, 6. 4. 1679, pag. 1). Med regesti listin v zapuščinskem inventarju Jurija Andreja Graffenwegerja še eden kaže na njegovo vlogo varuha: nedatirana pravda med njim in Ernestom Friderikom zaradi zastopniških računov (*wegen der Versprecherey Raittungen*) (prav tam, šk. 34, fasc. XVII, lit. G–63, s. d. (1694), pag. 94–95/Nr. 38).

²⁵⁵ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 33. – V imenjski knjigi ni nikoli prišlo do prepisa Knežije, tj. dela posesti očeta Baltazarja, na sina Adama Ferdinanda, ker je ta prej umrl (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 178). Leta 1692 so dedičem pokojnega Adama Ferdinanda prepisali samo Vidernico z dobrimi 3 goldinarji imenjske rente (prav tam, fol. 179v).

²⁵⁶ Zapuščinskega inventarja njegove zapuščine, ki bi o bivališču Adama Ferdinanda lahko povedal več, žal ne poznamo.

²⁵⁷ Gl. op. 237.

Pismo Adama Ferdinanda Graffenwegerja materi, datirano 21. marca 1673 v Gradcu – v sklepnem delu pozdravlja mladoporočenca Valvasor.

tedaj še študiral na višjih jezuitskih študijah v Gradcu (1673).²⁵⁸ Zatem se je odpravil na kavalirsko potovanje in bil leta 1677 izpričano v Italiji.²⁵⁹ Bolan je 20. septembra 1681 v Ljubljani narekoval oporoko, v kateri je za glavne (univerzalne) dediče imenoval brate Jurija Andreja, Janeza Jožefa in Ernesta Friderika, za zadnje počivališče pa si je izbral Graffenwegerjevo grobnico pri šmarski župnijski cerkvi,²⁶⁰ kjer so ga kmalu zatem nedvomno tudi pokopali.²⁶¹ O njegovih

stikih in odnosih z Valvasorjevo družino vemo le to, da je bil 2. oktobra 1679 krstni boter svojemu nečaku Volkangu Vajkardu Valvasorju in torej tedaj zagotovo doma.²⁶² Povsem formalne vljudnostne narave so pozdravi, ki jih je kot graški študent leta 1673 v pismu materi med drugim namenil tudi zakoncema Valvasor.²⁶³

Podobno malo je znanega o Valvasorjevih stikih z njegovim petim, najmlajšim svakom **Ernestom Friderikom Graffenwegerjem** (* 1660, Ljubljana, † 1699, Pogonik), dedičem Graffenwegerjevega rodbinskega dvorca Pogonik.²⁶⁴ Ernest, kot so ga klica-

²⁵⁸ Andritsch, *Die Matrikeln. Band 3*, str. 39.

²⁵⁹ Brat in varuh Franc Baltazar mu je leta 1677 poslal v Italijo potrební denar (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 18/Nr. 9). Ko so isto leto 1677 na Pogoniku popisali bratovo zapuščino, so v posebni skrinji našli shranjene predmete (odsotnega) Adama Ferdinanda (prav tam, pag. 74).

²⁶⁰ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–14, 20. 9. 1681. – Stanovati bi utegnil v Ottovi hiši, kjer sta imela nekaj let prej najeto stanovanje brata Jurij Andrej in Franc Baltazar (gl. op. 166).

²⁶¹ Njegova smrt ni vpisana v ljubljansko mrliško matico, šmarska pa je prav za ta čas zelo pomanjkljiva: med 4. marcem in 11. oktobrom 1681 je le en nedatiran vpis, redni vpisi sledijo

spet šele od 2. januarja 1682 dalje (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735; ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710).

²⁶² NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p., 2. 10. 1679.

²⁶³ ARS, AS 776, Gospodstvo Slatna, šk. 1, 21. 3. 1673.

²⁶⁴ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, 18. 10. 1672, fol. 20. – V imenjski renti so Pogonik z dobrimi 33 goldinarji imenjske rente prenesli z Baltazarja Graffenwegerja na sina Friderika Ernesta šele leta 1695; renta se je za njegovega življenja

li, v poznejših dokumentih pa je naveden tudi kot Friderik Ernest, je poleg slatenskega gospoda Jurija Andreja živel najbližje Valvasorjevemu Bogenšperku. Za povrh se je dobršen del polihistorjevega bogenšperskega obdobja zadrževal na litijskem območju, če odštejemo čas šolanja v Ljubljani in mladostnega potovanja. Ko se je Valvasor leta 1672 priženil na Slatno, je bilo Ernestu Frideriku šele dvanajst let in se je najverjetneje tisto jesen odpravil na ljubljansko jezuitsko gimnazijo, čeprav je leta 1678 izpričan šele v petem in naslednje leto v šestem, zadnjem razredu.²⁶⁵ Pomenljivo je dejstvo, da je bil sošolec leto dni starejšega Šmarčana Matije Greischerja (1659–1697), ki se je nato leta 1679 znašel v Valvasorjevi grafični delavnici na Bogenšperku in postal znan bakrorezec.²⁶⁶ Na Greischerjev talent je Janeza Vajkarda prejkone opozoril prav njegov mladi svak. Za Ernesta Friderika drugače kot za štiri njegove starejše brate ni izpričano, da bi po gimnaziji obiskoval višje jezuitske študije, pa tudi za javne službe v deželi se ni menil, tako kot te niso bile blizu nobenemu Graffenwegerju razen svojčasa dedu Andreju.

Ernest Friderik je gospodaril na Pogoniku²⁶⁷ in tam živel v divjem zakonu z dvema ženskama. V tem je sledil »zgledu« starejšega brata Janeza Jožefa, svojega sosedu z nasprotnega brega Save. Med letoma 1687 in 1698 sta mu dve ženski, Jera in Ana, rodili vsaka po dva otroka.²⁶⁸ Ker pa umirajoči Ernest

Friderik v oporoki leta 1699 govori o štirih otrocih (brez imen), katerih mati je Ana Marija Schulling,²⁶⁹ bi vse kazalo, da sta prva dva iz njegovega razmerja z Jero umrla in da v šmarski krstni matici ni krstov dveh od skupno vsaj štirih otrok, rojenih v razmerju z Ano Marijo. Nič manj verjetna pa ni razlaga, da je Graffenweger vse štiri otroke pripisal isti materi, čeravno je bila ta starejšima dvema v resnici mačeha. Oporoko je sestavil pred pričami 27. januarja 1699 v Ljubljani,²⁷⁰ kjer je nekaj dni zatem gotovo tudi umrl, po šmarski mrliški matici 8. februarja, ko mu še ni bilo 39 let.²⁷¹ Poslovil se je brez legitimnih potomcev šest let po odhodu Valvasorjeve družine z Bogenšperka in dobrih pet let po polihistorjevi smrti. V oporoki je poskrbel za nezakonske otroke in njihovo mater, Pogonik pa zapustil še mladoletnima nečakoma, sinovoma pokojnega brata Jurija Andreja Graffenwegerja, namesto katerih ga je nato upravljala njuna mati Marija Katarina.²⁷² Njena družina se

krščenega 25. marca 1687, in hčerko Marijo, krščeno 28. januarja 1690. Druga »concubina« z imenom Ana mu je rodila še eno Marijo in Ano, ki so ju nesli h krstu 22. novembra 1695 in 8. februarja 1698. Krstni botri so bili navadni ljudje, tretjemu pa vendar kaplan (kooperator) Mihael Jakoš. Pomenljivo je, da sta nezakonski materi ob krstu navedeni brez priimka, kot Ernestovi konkubini. NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p.; R 1689–1703, s. p. – Prva družica Ernesta Friderika z imenom Jera je najverjetneje umrla; manj verjetno je, da bi jo pogoniški gospod odslovil ali da bi mu ušla. Žal je v šmarski mrliški matici v tem času daljša vrzel; od leta 1686 do 1697 so vpisani le redki pokopi (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710).

²⁶⁹ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–26, 27. 1. 1699. – Priimek Schulling je na območju Šmartna pri Litiji povsem neznan (prim. zlasti NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, Ind R 1614–1688).

²⁷⁰ Kot v op. 269.

²⁷¹ Šmarska mrliška matica ne pove, da bi preminil kje drugje (v Ljubljani), star pa naj bi bil okoli 45 let: »Illustrissimus Dnus Ernestus Graffenbeger ex Poganick ann. circiter 45« (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710, s. p.). Lukantschitscheva genealoška zbirka ima datum smrti 6. februar 1699 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45r, fol. 232). Ta bi utegnil biti pravilnejši, kajti prav mogoče je, da se 8. februar iz mrliške knjige v resnici nanaša na datum pogreba oziroma da je bil pogreb celo nekaj dni pozneje in se je morebitna napaka v datumu smrti pripetila zaradi slabe informiranosti duhovnika o dejanskem dnevu smrti. Ernest Friderik si je v oporoki za zadnje počivališče izbral kapelo sv. Mihaela v šmarski župnijski cerkvi in tih pogreb (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–26, 27. 1. 1699).

²⁷² ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–26, 27. 1. 1699. – Bratova sinova Karel Vajkard in Jožef Ignac, ki ju oporočitelj ne imenuje z osebnima imenoma, sta dobila vse, kar je ostalo po izplačilu številnih volil, deloma še iz naslova deda Jurija pl. Scharffenegka. Ernest Friderik je tisoč goldinarjev kranjske veljave zapustil bratu Janezu Jožefu ter prav toliko v nemški veljavi naložil v stiskem samostanu za mašno ustanovo v župnijski cerkvi v Šmartnem, tako da se iz obresti bere na leto sto maš zanj in za njegove umrle sorodnike, in sicer ob petkih in sobotah. Naročilo je konec istega leta izpolnila svakinja Marija Katarina Graffenweger, rojena Lachenheim (prepis reverza stiškega opata Antona z dne 17. 12. 1699 v: ARS, AS 781, Cistercijski samostan in državno gospostvo Stična, Knjige, knj. 17, glavni urbar župnij

le malo zmanjšala, ko so naslednje leto prepisali tri hube in oštati bratu Janezu Jožefu s Knežije (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 178, 178v).

²⁶⁵ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 325, 329. – Starejši brat Franc Baltazar je za njegovo vzdrževanje v Ljubljani (*in der Cost*) 24. novembra 1673 sklenil delovno pogodbo (*Spanzedl*) z Janezom Jožefom Mugerletom; toda skupaj s tem dokumentom so v bratovi zapuščini popisali tudi pogodbo (*Bestallung*) med Francem Baltazarjem in Mugerletom, datirano 1. decembra 1672, ter Mugerletov obračun z dne 30. aprila 1676 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 32, fasc. XVI, lit. G–31, 27. 11. 1677, pag. 13/Nr. 4). Tako je sklepati, da je Ernest Friderik prišel na gimnazijo že jeseni 1672 in je en letnik ponavljal.

²⁶⁶ Matija Greischer je bil obe leti, 1678 in 1679, vpisan v isto kongregacijsko knjigo kot Graffenweger (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 326, 330). Izviral je iz Šmartna pri Litiji, kjer so ga krstili 20. februarja 1659 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1651–1665, s. p.; prim. Cevc, J. W. Valvasor, str. 178). Greischerjev prvi znani bakrorez je podobica sv. Družine, ki je nastala na Bogenšperku leta 1679 (Cevc, J. W. Valvasor, str. 178, 179). Že dolgo je znano, da se je njegova življenjska pot iztekla v Budimu (poglavljaji sta se nasprotujoči si letnici), šele pred kratkim pa je bil ugotovljen točen čas smrti (Szalai, *Magyar váradak*, str. 70). Natančneje o Greischerju: Golec, Valvasorjevi bogenšperški sodelavci, str. 66–73.

²⁶⁷ Ko je bil Ernest Friderik še dijak v Ljubljani, njegov varuh pa brat Jurij Andrej, je ljubljansko ogradno sodišče poslalo na bratovo prošnjo na Pogonik komisijo, ki je ugotovila prihodke in izdatke pogoniške posesti; vsi prihodki so znašali blizu 998 goldinarjev deželne veljave, po odbitku izdatkov pa naj bi Pogonik prinašal na leto slabih 540 goldinarjev (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 33, fasc. XVI, lit. G–34/III, 6. 4. 1679).

²⁶⁸ V krstnih maticah je Ernest Friderik vedno naveden le s prvim imenom Ernest. Z neko Jero je imel sina Janeza Jurija,

je zatem vsaj občasno zadrževala na Pogoniku,²⁷³ na prvi rodbinski posesti Graffenwegerjev, ki je nato čez nekaj let prešla v tuje roke.²⁷⁴

Valvasor omenja svojega svaka Ernesta Friderika zgolj kot lastnika Pogonika.²⁷⁵ Drugače kot o Juriju Andreju, ki je na svoji Slatni veliko izboljšal,²⁷⁶ ni mogel zanj povedati ničesar podobnega. Pogonik je označil kot sicer majhno, a udobno in lepo razporejeno stavbo.²⁷⁷ Izpričano ni niti, da bi imel polihistor s svojim pogoniškim svakom kakšne poslovne odnose.²⁷⁸ Ernest Friderik se v zapuščinskem inventarju pokaže kot imetnik skromne, a raznolike knjižnice

in njihovih imenj, inkorporiranih cistercijskemu samostanu Štična 1662, 2. del, Vrbarium Über die Pfarr St. Merthen bey der Lýtthey, pag. 71–72; o tem tudi: Mlinarič, *Štiška opatija*, str. 680). Štirim nezakonskim otrokom, katerih imen ni navedel, je zapustil vsakemu po 500 goldinarjev, skupaj 2.000 goldinarjev nemške veljave, ki jih prejmejo ob polnoletnosti, dotlej pa se iz dohodkov posesti Pogonik črpa na leto 120 goldinarjev obresti za njihovo hrano in obliko. Če kateri od otrok umre mladoleten, preživeli dedujejo za njim v enakih deležih, če pa pomrejo vsi štirje, pripade njihovih 2.000 goldinarjev sinovoma oporočiteljevega pokojnega brata Jurija Andreja. Mater otrok (*Bemelter 4 Kinder Mutter*) Ano Schulling je takoj odpravil z izplačilom 400 goldinarjev deželne veljave v gotovini. Upravljanje Pogonika in izplačilo oporočnih volil je Ernest Friderik zaupal bratovi vdovi, svakinji Mariji Katarini, ki je prav tako ni navedel z imenom. Če naloge ne bi opravila v enem letu, bi vse podedoval izvršitelj oporoke Janez Krstnik pl. Ehrenreich, ki bi po izplačilu oporočnih obveznosti v enem letu izplačal sinovoma brata Jurija Andreja Graffenwegerja samo 3.000 goldinarjev kranjske veljave ter premičnine.

²⁷³ Na Pogoniku je 24. julija 1702 nastalo poročno pismo nečakinje Izabele Sidonije Graffenweger in Ernesta Jožefa barona Zetschkerja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–64, 9. 3. 1708, pag. 45/sine numero). Ko so leta 1708 v Ljubljani sestavili inventar zapuščine matere Marije Katarine Graffenweger, naj bi posebej popisali tudi zapuščini njenega soproga Jurija Andreja in njegovega brata Ernesta Friderika, vendar komisija te naloge ni zmogla, saj ni bilo jasno, kaj je pripadalo kateremu od treh pokojnikov; za Ernestom Friderikom namreč ni bilo zapuščinskega inventarja in nobene zapuščine razen majhne posesti Pogonik (prav tam, pag. 2–4).

²⁷⁴ V kranjski imenjski knjigi je Pogonik voden na ime Ernesta Friderika Graffenwegerja še vse do leta 1742, vendar je iz vpisov razvidno, da je bil že leta 1716 lastnik Andrej Koppenjager. Ko so Pogonik leta 1695 prepisali Ernestu Frideriku Graffenwegerju (*wegen Pogänikh*), je znašala imenjska renta slabih 34 goldinarjev; naslednje leto pa se je zmanjšala na 31 goldinarjev, ker je Ernest Friderik prepisal bratu Janezu Jožefu tri hube in oštati. Majhno zmanjšanje je doživela še leta 1701, ko so iz oporočnega volila prepisali polovično hubo podružnični cerkvi sv. Katarine na Bregu. Odtlej ni bilo posestnih sprememb do omenjenega vpisa iz leta 1716. ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 178v. – Po M. Smole je bil med Ernestom Friderikom Graffenwegerjem in zdravnikom dr. Andrejem Koppenjagerjem lastnik Pogonika dr. Pavel Ignac Ržen, ki naj bi posest prodal Koppenjagerju šele leta 1721 (Smole, *Grasčine*, str. 369).

²⁷⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 447.

²⁷⁶ Prav tam, str. 537.

²⁷⁷ Prav tam, str. 446.

²⁷⁸ Prim. zlasti njune zapuščinske inventarje: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694; prav tam, lit. Z–7/II, 13. 1. 1693; prav tam, fasc. LIV, Z–11, 26. in 27. 3. 1700; šk. 34, fasc. XVII, lit. G–64, 13. 2. 1699.

z ducatom knjig in peščico slik.²⁷⁹ Odgovor na vprašanje, kako blizu si je utegnil biti z Valvasorjem po interesih in osebno, pa se izmika našim spoznavnim zmožnostim. V tem pogledu ne pove ničesar podatke, da je bil skupaj z bratom Jurijem Andrejem 20. julija 1687 soppodpisnik poročne pogodbe med Valvasorjem in njegovo drugo ženo Ano Maksimilo Zetschker.²⁸⁰

Z njegovo smrtjo, odhodom zadnjega brata Janeza Jožefa že čez dobro leto (1700) in s prodajo Pogonika nekaj let pozneje je Graffenwegerjevo ime na Litijskem ugasnilo. Tudi hči Janeza Jožefa se je, kot smo videli, omožila in odšla z očetove Knežije, ki je sicer še ostala v njenih rokah. Graffenwegerjev »imperij« v okolici Litije na obeh straneh Save se je skrhal že z izgubo Ribč (1687) in Slatne (1692), zadnje le malo preden je Valvasor prodal Bogenšperk, v začetku 18. stoletja pa je za njim ostal samo še vse bolj bled spomin. Pokojnih Graffenwegerjev so se sicer še spominjali dvakrat na teden pri mašah v šmarski župnijski cerkvi, darovanih iz naslova mašne ustanove pogoniškega gospoda Ernesta Friderika.²⁸¹

Če strnemo vse vedenje o Graffenwegerjih in o Valvasorjem dvajsetletnem gospodarjenju na Bogenšperku, lahko sklenemo, da so se polihistorjevi odnosi s sorodstvom prve žene verjetno gibal na območju toplo-hladnega. Spomnimo samo na taščino donacijsko pismo, ki je porodilo nesoglasje in je bržčas precej obremenilo medsebojno zaupanje. Graffenwegerji, ki sami sicer niso bili bogve kakšni gospodarji, so gotovo gledali postrani tudi na Valvasorjevo »neodgovorno« gospodarjenje, saj je Janez Vajkard vselej dajal prednost svojim »konjičkom«, namesto da bi poskrbel za odplačilo visokega dolga na še neplačano kupnino za posest. Oba dvorca s posestjo so mu tako rekoč kupili Graffenwegerji iz svoje dediščine, medtem ko ni sam prispeval skoraj ničesar, za povrh pa je ogrožal še materialno varnost oziroma prihodnost svojih otrok iz prvega zakona z Ano Rozino Graffenweger.

Rodbina Graffenweger je bila torej tista, ki je Valvasorju omogočila velikopotezno znanstveno, publicistično in založniško dejavnost. Brez poroke z Ano Rozino in brez njene dediščine kranjski polihistor ne bi videl Bogenšperka in ta ne bi postal »Parnas«, kot ga je poimenoval Erasmus Francisci,²⁸² ampak bi bil

²⁷⁹ Knjige so bile domoznanske, pravne, geografske, filozofske, nabožne in gospodarske narave ter priročnik za italijanščino, napisane v nemškem, italijanskem in latinskem jeziku; na prvem mestu sta navedeni dve »kroniki«, Schönlebnova in Valvasorjeva (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, lit. G–64, 13. 2. 1699, pag. 22–25).

²⁸⁰ Objavi poročne pogodbe: Kaspert, *Ženitni dogovor*, str. 186–189; Radics, *Johann Weikhard*, str. 307–309.

²⁸¹ O mašni ustanovi gl. op. 272. – Ustanovo so leta 1792 z ukinitve stiške opatije prenesli na šmarsko župnijo in ji tedaj odobrili 38 maš na leto (Maček, *Mašne in svetne ustanove*, str. 503).

²⁸² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 620.

le eden številnih kranjskih gradov, na katerih so živeli danes pozabljeni »nepomembni« ljudje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije:

AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 263–264, 268.

AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko: I. reg., šk. 464, 469, 470, 472, 481, 485, 545, 547, 810, 844, 845, 847, 891, 894, 896, 924; kartoteka Deželne zadeve.

AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: knj. 5, 6.

AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 244.

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko: L 228.

AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko: knj. 12–14, 16.

AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani (= Testamenti): I. serija: šk. 5; II. serija: fasc. G 1–54 1/2, L 1–49, S 1–71, T 1–29, W 1–49.

AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (= Zap. inv.): šk. 9, 32–34, 41, 50, 61, 67, 77, 100, 103, 124–125, 131.

AS 730, Gospodstvo Dol: fasc. 85, 119, 120.

AS 746, Cistercijski samostan in državno gospodstvo Kostanjevica: Spisi, fasc. 2.

AS 748, Gospodstvo Krumperk: fasc. 25.

AS 776, Gospodstvo Slatna: šk. 1, fasc. 2.

AS 781, Cistercijski samostan in državno gospodstvo Stična: Knjige, knj. 17.

AS 1063, Zbirka listin: št. 1584, 1684–1686.

AS 1073, Zbirka rokopisov: I/42r, I/44r–45r, I/100r, II/51r.

AS 1075, Zbirka rodovnikov: šk. 3, 4.

AS 2048, Zbirka digitalnih posnetkov arhivskega gradiva za zgodovino Slovenije: Auersperg/379, 396.

DAG – Diözesanarchiv Graz-Seckau, Graz:

Altmatriken:

Graz–Hl. Blut: Sterbebuch III 1642–1649.

NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana:

NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana: fasc. 58.

NŠAL 116, Gospodstva: šk. 3.

ŽA Kranj: Matične knjige, R 1639–1651, R 1652–1677, M 1681–1733.

ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj: Matične knjige, Ind R 1588–1621, Ind R 1621–1653, Ind R 1653–1692, R 1607–1614, R 1614–1621, R 1621–1626, R 1626–1631, R 1643–1653, R 1653–1664, R 1669–1678, R 1678–1686, R 1686–1692, P

1632–1651, P 1651–1682, P 1682–1718, M 1635–1657, M 1658–1735.

ŽA Ljubljana–Sv. Peter: Matične knjige, P 1677–1715.

ŽA Šmartno pri Litiji: Matične knjige, Ind R 1614–1688, R 1614–1621, R 1621–1626, R 1626–1631, R 1665–1674, R 1674–1688, P 1605–1632, P 1660–1720, M 1660–1710.

ŽA Št. Peter–Otočec: Matične knjige, RPM 1642–1686; RPM 1687–1717, RPM 1717–1737.

ŽA Vače: Matične knjige, R 1673–1689, R 1689–1705, R 1706–1722, P 1685–1711, M 1687–1723.

ŽA Višnja Gora: Matične knjige, R 1718–1733, M 1713–1748.

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv, Wien:

AVAFHKA – Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv:

Adelsakte: Hofadelsakt von Georg Wertasch von Scharffenegg 18. 7. 1649; Hofadelsakt von Johann Jakob Gall von Gallenfels 31. 3. 1653.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana:

LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka: šk. X, XIX, XXII.

LITERATURA

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 1. 1586–1630*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 1977; *Band 2. 1630–1662*, 1980; *Band 3. 1663–1710*, 1987.

Cevc, Emilijan: J. W. Valvasor kot mentor slikarjev. V: Gostiša, Lojze (ur.): *Janez Vajkard Valvasor Slovincem in Evropi = Johann Weichard Valvasor to the Slovenes and to Europe. Katalog razstave = Exhibition Catalogue*. Ljubljana: Narodna galerija, 1989, str. 169–195.

Črnivec, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.

Erläuterungen zum historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer. I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Triest. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929.

Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih prebivalcev. I. del. Stari trg; II. del. Novi trg; III. del. Veliki trg; IV. del. Šentpetrsko predmestje; V. del. Kapucinsko predmestje*. Ljubljana, 1944 (tipkopis v Zgodovinskem arhivu Ljubljana).

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820. 3. zvezek. Župani in sodniki 1605–1650* (Gradivo in razprave 28. Ljubljanski sodniki in župani). Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2005.

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820. 4. zvezek. Župani in so-*

- dniki 1650–1785* (Gradivo in razprave 34. Ljubljanski sodniki in župani). Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2012.
- Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 1. Band. A–E. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1967; 2. Band. F–J, 1970; 3. Band. K–N, 1972; 4. Band. O–Sh, 1973; 5. Band. Si–Z, 1974.*
- Golec, Boris: Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, družini, smrti, grobu in zapuščini. *Zgodovinski časopis* 68 (2014), str. 30–55.
- Golec, Boris: Litija – trg ob reki od srednjeveških začetkov do zatona savske plovbe sredi 19. stoletja. *Kronika* 59 (2011), št. 3, Iz zgodovine Litije in okolice, str. 453–488.
- Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), str. 303–364.
- Golec, Boris: Plemstvo v cerkvenih matičnih knjigah zgodnjega novega veka – raziskovalni problemi in izzivi. *Arhivi* 36 (2013), št. 1, str. 85–110.
- Golec, Boris: Valvasor kot zemljiški gospod (1. del), *Arhivi* 37 (2014), št. 1, str. 65–107; (2. del). *Arhivi* 37 (2014), št. 2, str. 23–43.
- Golec Boris, Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (1. del). *Kronika* 61 (2013), št. 1, str. 5–66; (2. del). *Kronika* 61 (2013), št. 2, str. 217–272; (3. del). *Kronika* 62 (2014), št. 1, str. 15–66; (4. del). *Kronika* 62 (2014), št. 2, str. 193–232.
- Golec, Boris: *Valvasorjeva hiša v Krškem – napačna in prava*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Kulturni dom Krško, enota Mestni muzej Krško, 2013.
- Golec, Boris: Valvasorjevi bogenšperški sodelavci. Andrej (Andreas) Trost, Mihael Stangl, Matija Greischer (Grajžar), Jernej Ramschissl, Janez Koch in Peter Mungerstorff v luči novih biografskih spoznanj. *Acta historiae artis Sloveniae* 19 (2014), št. 2, str. 45–91.
- Hančič, Damjan: *Klarise na Kranjskem*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2005 (Gradivo in razprave 26).
- Hauptman, Helena: *Od Verneka do Obles gorice. Gradovi in graščine v občini Litija*. Litija: Villa Litta, 2001.
- Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Triest*. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Dopolnjeni ponatis. Ljubljana: DZS, 1999.
- K.[oblar, Anton]: Stiški menihi. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko VIII* (1898), str. 172–176.
- Kaspret A.[nton]: Ženitni dogovor Ivana Vajkarda Valvasorja z Ano Maksimilo baronico Zečker z dne 20. julija 1687. I. *Časopis za zgodovino in narodopisje* I (1904), str. 186–189.
- Kos, Dušan: *Valvasor, kuharica Ana in težave z duhom gospe Gallenberg. O prikazovanju duhov in reševanju nesrečnih duš na Slovenskem v zgodnjem novem veku ter o spiritističnih zgodbah Janeza Vajkarda Valvasorja* (Gradivo in razprave 35). Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2013.
- Lubej, Uroš: Herman Verelst, portret Janeza Jakoba pl. Wiederkehrna; Herman Verelst, Portret Marije Elizabete pl. Wiederkehrn, roj. Toperzer. V: Murovec, Barbara et al. (ur.), *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 154–156.
- Lubej, Uroš: Prispevki k biografijam na Kranjskem delujočih flamskih in holandskih slikarjev druge polovice XVII. stoletja. *Acta historiae artis Slovenica* 2 (1997), str. 33–52.
- Maček, Jože: *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri. Urejanje, državni nadzor in premoženje duhovnih in svetnih ustanov pri cerkvah na Kranjskem in v Avstrijski Istri do leta 1809. Prispevek k obravnavi državnega cerkvenstva na Kranjskem*. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, 2005.
- Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, 1995.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem: 17. stoletje. 1. del. Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti, knj. 4).
- Radics, P.[eter] von: *Alte Häuser in Laibach. Geschichtserinnerungen. Zweite Serie mit einer Illustration*. Laibach: Selbstverlag des Verfassers, 1909.
- Radics, P.[eter] von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi. 2. zvezek*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1996.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi. 5. zvezek*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*. Gorz: Selbstverlag, 1904.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Selbstverlag, 1905.

Slana, Lidija: Lichtenbergi na Tuštanju. *Kronika* 57 (2009), št. 2, Iz zgodovine gradu Tuštanj pri Moravčah, str. 171–200.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 1. Gorenjska. Peta knjiga. Med Goričanami in Gamberkom*. Ljubljana: Viharnik, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.

Szalai Béla: *Magyar várak, városok, falvak metszetei 1515–1800. IV. Addenda – Kiegészítések*. Budapest: Szalai Béla, 2013.

Valenčič, Vlado: *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, Partizanska knjiga, 1989 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradiiva in razprave 9).

Valvasor, Janez Vajkard: *Opus Insignium Armorumque 1687–1688. Velika grbovna knjiga. Das grosse Wapenbuch, The Great Heraldry Book* (faksimile). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1993.

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach, 1689.

Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna. Wagensperg in Crain, 1679* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.

Witting, Joh.[ann] Bapt.[ist]: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. V: *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV (1894), str. 89–146.

Záloha Jiří: Eggenberské nobilitační diplomy. V: Záloha, Jiří – Sedlák, Vladimír J.: Eggenberské a schwarzenberské nobilitační diplomy. Praha: ZK ROH Tesla Strašnice. Klub pro českou heraldiku a genealogii, 1989, str. 241–302.

Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

Žvanut, Maja: Ljubljanski župan Jurij Vertaš pl. Scharffenegk in njegovi. *Kronika* 45 (1997), št. 1, str. 22–28.

ELEKTRONSKI VIR

<http://genealogy.euweb.cz/bohemia/eggenbg.html> (januar 2015).

S U M M A R Y

The Graffenweger family and its role in the life of Johann Weikhard Valvasor

The Carniolan polymath Johann Weikhard Valvasor (1641–1693) owed almost the entire financial foundation of his twenty-year scholarly, publishing and collection activity to the family of his first wife Anna Rosina Graffenweger von Graffenau (1658–1687), particularly his wife's maternal grandfather Georg Wertasch, ennobled "von Scharffenegk". Thus, the Graffenwegers, along with the Valvasors, became the most important family in the polymath's life or, rather, a family that left a most profound mark on him. The aim of this contribution is to improve the knowledge of the relatives of Valvasor's first wife and especially to cast light on relations between Johann Weikhard Valvasor and his brothers-, sister- and mother-in-law. It should be stressed that, being the owners of five castles and courts near Litija, the Graffenwegers were Valvasor's close neighbours, after he bought the Bogenšperk/Wagensperg Castle in 1672 and settled there for two decades.

Compared to Valvasor, his seventeen years younger wife Anna Rosina had considerably shallower roots among nobility. Within the span of one generation, the title of nobility and Carniolan provincial fellowship was granted to her grandfathers Andreas Graffenweger von Graffenau (ca. 1580–1640) and Georg Wertasch von Scharffenegk (ca. 1600–1669). Just as their ancestors remain unidentified, nothing is known about the origins of their wives, both grandmothers of Anna Rosina. There are a number of clues that Andreas Graffenweger may have been the son of a member of the noble Gall family, which owned the castle Knežija/Graffenweg near Litija, and that he obtained his family name after the aforementioned castle. He earned his noble title around 1630 as the bookkeeper of the Carniolan provincial estates and then inherited the smaller castle of Pogonik/Poganig near Litija after his son-in-law, which became the "home castle" of the Carniolan Graffenwegers. His son Balthasar (before 1614–1663) married Anna Maria (ca. 1628–1678), the only daughter of the newly-rich merchant from Ljubljana, city mayor and judge Georg Wertasch, only subsequently (1649) ennobled to Georg Wertasch von Scharffenegk. In 1660, he bought the Slatna/Slatteneg Castle not far from Pogonik together with half of the seigniority Svibno/Scharffenberg and left his grandchildren Graffenwegers considerable wealth.

When Valvasor married Anna Rosina Graffenweger in 1672, she lived in Slatna with her widowed mother and brothers. That same year, the newlywed

Valvasors bought two castles at nearby Bogenšperk/Wagensperg and Črni potok/Schwarzenbach with the bride's inheritance, incurring a debt that amounted to half of the purchase price. The Graffenweger brothers, two still minors, then divided among themselves the inheritance after their father and grandfather of Scharffenegk. The oldest one, Georg Andreas (1645/47–1694) obtained the Slatna/Slatteneg Castle, Franz Balthasar (1646/48–1677) mostly settled for promissory notes, Johann Josef (1649–1700) took over the Ribče/Fischern mansion, Adam Ferdinand (1655–1681) the Knežija/Graffenweg manor with the small mansion Vidernica/Widernitz, and the youngest one, Ernst Friedrich, took possession of his father's mansion in Pogonik/Poganig. Thus, Valvasor had almost the entire Graffenweger family in the vicinity of his new home at Bogenšperk, except his wife's early departed sister Maria Apollonia, married Sonce (1652–1679).

It should be stressed that the Graffenwegers found their life companions among their recently ennobled equals. In this regard, Johann Weikhard Valvasor was set markedly apart from other sons- and daughters-in-law of Anna Maria Graffenweger. He even passed himself off as a baron, which was his only "weapon", given that he contributed very little to the marriage with Anna Rosina besides his pedigree and the Valvasor family reputation.

Compared to Johann Weikhard and his family, the Graffenwegers were a younger as well as less consequential noble family that left no noticeable imprint on public life. At least four out of five Valvasor's brothers-in-law studied in Graz, but not one of them had ambition to hold public office. Rather, they contented themselves with the role of provincial seigniors. Only two created families, two lived in concubinage with women of lower social standing, and they had altogether fathered at least nine illegitimate children, more than legitimate ones. The answer to how many interests and personal values they shared in common with Valvasor eludes our grasp. Written sources contain certain references to business relations and a few sponsorships, but the rest is left to drawing one's own conclusions and speculation. A major disagreement arose over a letter of donation

for 5,000 florins that the mother and mother-in-law, respectively, Anna Maria Graffenweger issued to the Valvasors in 1672 and revoked it four years later in her will. Perhaps she changed her mind on finding out that her daughter and son-in-law had not saved her donation to settle the outstanding purchase price for the estate but that Valvasor pledged it for money loans he invested in his "hobbies".

To summarise what we know about the Graffenwegers and Valvasor's twenty years of running the Bogenšperk estate, it is possible to conclude that the polymath's relations with the relatives of his first wife probably oscillated between cordial and frosty. The Graffenwegers, themselves not particularly good masters, surely looked askance at Valvasor's "irresponsible" administration, for he always prioritised other matters to settling the high outstanding debt on the unpaid purchase price for the estate. By such conduct, he threatened the financial security or future of his children from the first marriage with Anna Rosina Graffenweger. After he remarried as a widower in 1687 and published his monumental work "Die Ehre deß Hertzogthums Crain" (1689), he was compelled to sell the entire estate in 1689–1692 and move to Krško (Gurkfeld), where he died a year after, in 1693. His four minor children from the first marriage retained contacts with the Graffenweger family. Their first custodian was uncle Georg Andreas and after his imminent death (†1694) the other uncle, Johann Josef (†1700). By the end of the 17th century, the Graffenweger estate in Litija had been significantly reduced and the family decimated. Finally, the last three Valvasor's brothers-in-law died, one after another, leaving only a pale memory of the Graffenwegers in the area. In the mid-18th century, after it had been referred to in written sources in Carniola for less than one century and a half, the family became extinct with the death of the last male descendant, the impoverished nephew of Valvasor's wife. The Graffenwegers reached their zenith precisely during the period in which they established family ties to Valvasor—who was greatly indebted to them—but never assumed any special role or standing in the land.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 712.26(497.4)"17/18"

Prejeto: 26. 4. 2015

Ines Unetič

doktorica znanosti, interpretatorka kulturne dediščine, Selšček 8a, 1380 Cerknica / Oddelek za umetnostno zgodovino,
Filozofska fakulteta (UL), Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: inesunetic@gmail.com

Skica dveh oblikovanih vrtov na kranjskem bregu Save v 18. in 19. stoletju

IZVLEČEK

*Dvorec Boštanj pri Sevnici in Impoljca sta imela v 18. in še v 19. stoletju oblikovana vrtova, ki ju lahko šteje-
mo med pomembnejše na Kranjskem. Predvsem baročni vrtni zasnovi sta bili velikopotezni, njuna shema pa se je
ohranila na načrtih z začetka 19. stoletja. Naročnik obeh vrtov je bila najverjetneje družina Mordax, ki je imela
gospostvi v lasti skoraj vse 18. stoletje. V 19. stoletju lahko pri obeh dvorcih opazimo elemente novega krajinskega
sloga, ki se je v čisti krajinski zasnovi – po zaslugi viteza Ludvika Gutmannsthal-Benvenutija – izrazil ob dvorcu
Boštanj pri Sevnici.*

KLJUČNE BESEDE

*Impoljca, Boštanj pri Sevnici, 18. stoletje, Mordax, Ludvik Gutmannsthal-Benvenuti, Franz grof Hartig,
oblikovani vrt, baročni vrt, krajinska vrtna zasnova*

ABSTRACT

A SKETCH OF TWO DESIGNED GARDENS ON THE CARNIOLAN BANK OF THE SAVA RIVER FROM THE 18TH AND 19TH CENTURIES

*In the 18th and also the 19th centuries, the mansions Boštanj pri Sevnici (Savenstein) and Impoljca (Neustein)
boasted designed gardens that may be ranked among the most important in Carniola. Particularly ambitious were the
Baroque-style garden designs and their schemes have been preserved from the plans made at the beginning of the 19th
century. Both gardens were most probably procured by the Mordax family, which owned the estates almost throughout
the entire 18th century. In the 19th century, both gardens began to exhibit elements of a new landscape style. How-
ever, thanks to Ritter Ludwig Gutmannsthal-Benvenuti, only the one at Boštanj pri Sevnici found its expression as
a classic landscape garden.*

KEY WORDS

*Impoljca (Savenstein), Boštanj pri Sevnici (Neustein), 18th century, Mordax, Ludwig Gutmannsthal-Benvenuti,
Franz Count Hartig, designed garden, Baroque garden, landscape garden design*

Dolino reke Save so v preteklosti krasili številni gradovi in dvorci z oblikovanimi vrtovi, ki so bili neenakomerno porazdeljeni po rečni krajini. Umetelne stavbe in oblikovno bogati vrtovi, ki so bili nanizani samo nekaj kilometrov narazen, so se lahko uporabniku tega prostora kazali kot jasen reprezentativni simbol večjih ali manjših dimenzij, bogatejšega ali malce skromnejšega okrasa. Med tovrstne dvorce z oblikovanimi vrtovi v 18. stoletju prav gotovo sodita Boštanj ob Sevnici (*Savenstein*) in Impoljca (*Neustein*), ki sta med seboj oddaljena dobrih sedem kilometrov. Bližina pa ni edini element, ki ju povezuje. Zelo verjetno je, da je bila za njuno reprezentativno podobo v 18. stoletju odgovorna ista plemiška družina – družina Mordax.

Baroni Mordax so bili poleg teh dveh posesti lastniki tudi mnogih drugih, kot na primer Gomi-le (*Untererckenstein*), Grma (*Stauden*) ter Pred malim mostkom (*Neuhof*). Glede na nekatere podatke lahko predvidevamo, da je družina Mordax vidneje preuredila okolico dvorca Grm, kot jo lahko vidimo v Valvasorjevi *Slavi*,¹ in preoblikovala okolico dvorca Gomila (lastniki od leta 1728 do 1841), kot je videti na Žerovčevem načrtu iz leta 1807.² Glede na vire, predstavljene v nadaljevanju, pa k omenjenim lahko prištejemo še Boštanj pri Sevnici in Impoljco.

Dvorec oz. graščina Boštanj pri Sevnici je v 17. stoletju nadomestila grad Boštanj³ (*Savenstein*, *Sawenstein*, tudi *Sowenstein*), ki je bil tedaj že v zelo slabem stanju. V 17. stoletju je bil lastnik posesti Janez Herbert Lamberg, ki je posest razdelil, saj je polovico prodal Nikolaju Mravu, leta 1668 pa je bil lastnik druge polovice Janez Friderik Reffinger. V 18. stoletju postane lastnik posesti družina Mordax, saj je okoli leta 1734 izpričan Janez baron Mordax, v literaturi pa za ta čas najdemo tudi omembo Andreja Mordaxa.⁴ Sredi 18. stoletja je kot lastnik posesti znan Franc Anton baron Mordax,⁵ ki je posest zapustil v oskrbo Francu pl. Lichtenturnu že okoli leta 1779 – glede na zapuščinski inventar iz leta 1783.⁶ Uradno je Lichtenturn dobil posest šele šest let kasneje – 24. maja 1785, kot lahko preberemo v literaturi.⁷ V zapuščinskem inventarju iz leta 1783 so torej ohranjeni prepis Mordaxove namere o prenosu posesti, nekaj napotkov za naslednika in razlog

za njegovo odločitev (zapis je nastal leta 1779 na dvorcu Boštanj).⁸ Razlog za odločitev je bilo slabo zdravje Franca Antona, ki mu je onemogočalo vzdrževanje posesti, oz., kot zapiše, »*Mangel der Kräften, und der Gesundheit selbst nicht mehr im Stande bin, in allewege überhaben, und solche mit erwünschten Fleiß bestens besorgen thut*«. ⁹ Lichtenturn v zapisu označi kot »*mein allerliebster Hl: Vetter Franz Frh: von Liechtenthurn*« ter kot vestnega gospodarja,¹⁰ ki pa mu kljub temu poda napotke za pravilno upravljanje posesti.¹¹

Franz Lichtenturn je posest obdržal do leta 1804 – torej več kot dvajset let. Okoli leta 1807 so nastali načrti porečja Save, na katerih je ohranjen prikaz grajskega kompleksa Boštanj z velikopotezno vrtno zasnovo, ki je gotovo nastajala več kot dvajset let (glej sliko 1). V prid domnevi, da je bil oblikovani vrt v prikazani obliki zasnovan že v času družine Mordax, priča tudi podatek iz že omenjenega inventarja. Pod kategorijo *Ransherie* oz. *Ranscherie*¹² je zapisano: »*70 Limone, und Pomarantschen Bäume klein, und große a 1fl ... 70fl*«. ¹³ Franc Anton je torej gojil pomarančevce, pomembnejši okras baročnih vrtov. Da so barona te posodovke še posebej zanimale, lahko vidimo iz kategorije *Bücher*, kjer je navedeno delo »*Nürnberg: Hesperides, Beschreibung eines Ziergartens 1708 ... 20fl*«. ¹⁴ Gre za znano delo Johanna Christopha Volkamerja (1644–1720) *Nürnbergische Hesperides*,¹⁵ ki je poleg ilustracij pomarančevcev vsebovalo tudi prikaze oblikovanih baročnih vrtov. Delo je bilo med evropskim plemstvom zelo priljubljeno.

Medtem ko se zdi, da grajski vrt v 17. stoletju še ni bil posebno oblikovan, je bilo torej stanje v 18. stoletju popolnoma drugačno. Glede na zapuščinski inventar Franca Antona je ta imel kar 70 pomarančevcev in posledično tudi oranžerijo, v kateri so ti prezimili.

Možno je, da so z oblikovanjem vrta začeli v tridesetih letih 18. stoletja. Okoli leta 1734 so namreč uredili grajsko kapelo sv. Nikolaja¹⁶ in bi lahko vzporedno z gradbenimi deli na dvorcu uredili tudi baročni oblikovani vrt, kot je prikazan na Žerovčevem

⁸ ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 1.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Posest je namreč »*in seine treue Administration und Obsorge nunmehr gänzlich überlassen haben*« (ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 1).

¹¹ ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 2.

¹² Na tem mestu bi rada opozorila na zapis besede *Ranscherie* oz. *Orangerie*. Izraz za oranžerijo v 18. stoletju v našem prostoru očitno še ni bil tako uveljavljen, da bi bil znan vsakemu popisovalcu imetja.

¹³ ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 15.

¹⁴ ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 6.

¹⁵ Volkamer, *Nürnbergische Hesperides*.

¹⁶ Cerkev sv. Nikolaja je dal zgraditi boštanjski graščak Andrej Mordax, delo pa je izvedel isti stavbenik, ki je leta 1734 gradil cerkev na Topolovcu. Sakralni objekt je bil podružnična cerkev in grajska kapela hkrati (Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 269; Simončič in Žibert, *Bogastvo župnije Boštanj*, str. 76/77; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 29).

¹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 555.

² ARS, SI AS 1068 2/199; Unetič, *Vrtna umetnost*, str. 67.

³ Grad Boštanj (Savenstein, Sawenstein, tudi Sowenstein) je bil pozidan v 12. stoletju ter je stal na strmem slemenu nad krajem Boštanj. Sredi 17. stoletja je bil grad že v zelo slabem stanju in nadomestili so ga (najverjetneje že pred letom 1636) z novim dvorcem (Kos, *Vitez in grad*, str. 110; Polšak in Železnik, *Gradovi*, str. 81–83).

⁴ Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 127–128; Simončič in Žibert, *Bogastvo župnije Boštanj*, str. 76–77; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 29.

⁵ Polšak in Železnik, *Gradovi*, str. 81–83.

⁶ ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 1–2.

⁷ Polšak in Železnik, *Gradovi*, str. 81–83; Smole, *Graščine*, str. 94; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 29.

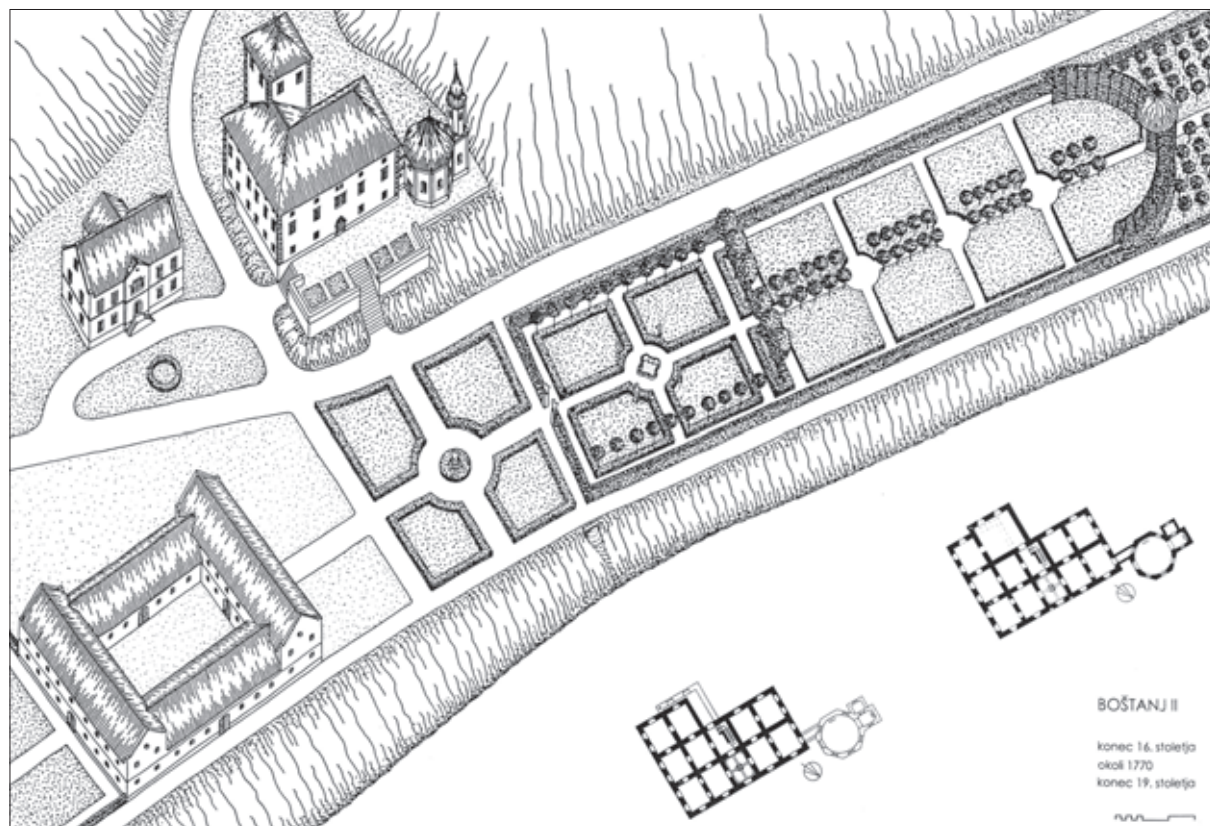
Slika 1: Detajl iz Žerovčevega načrta reke Save iz okoli leta 1807, kjer je dobro vidna baročna vrtna zasnova (ARS, SI AS 1068, 2/197–198).

Slika 3: Detajl iz franciscejskega katastra iz leta 1825 s prikazom dvorca Boštanj (ARS, SI AS 176/N/N247/g/A03).

Slika 4: Detajl iz reambulančnega katastra iz leta 1867, k. o. Boštanj (ARS, SI AS 181/N/N247/g/C03).

Slika 2: Aksonometrija dvorca in oblikovanega vrta Boštanj, ki nakazuje možno (a sicer manj verjetno) vrtno zasnovo baročnega vrta (Sapač, *Srednjeveški gradovi ob reki Savi*, str. 95).

načrtu.¹⁷ V pasu med dvorcem in strugo je bil urejen velikopotezen oblikovani vrt, osno zasnovan in členjen vsaj na tri večje dele.¹⁸ Prvi del je predstavljal parter s fontano (z deteljčastim bazenom) oz. štiri parterna polja s fontano na sredini. Zunanji robovi parterja so bili poudarjeni z drevesci (s striženimi grmi ali posodovkami). Prehod v ta prvi in naslednji del baročnega vrta je poudarjala arhitektura – najverjetneje oranžerije. Prvi par longitudinalnih objektov je bil grajen, drugi pa najverjetneje lesen – mogoče je predstavljal dekorativen del ograje ali nekakšno ložo. Za drugim parom longitudinalnih objektov je bilo urejenih osem polj, ki jih je ob osrednji osi obrobil spalir.¹⁹ Ta se je iztekel v polkrožni zaključek, za katerega se zdi, da je bil sestavljen iz grajene in zelene arhitekture (*trillage*) – nemara je šlo za centralno zasnovan baročni belveder ali

paviljon (z arkadami) ter je bil skozenj možen prehod v končni del osne zasnove. Ta, zadnji del pa bi lahko bil sadovnjak ali nekakšen *boskett*. Tudi na drugi strani grajskega kompleksa je bil urejen vrt – najverjetneje zelenjavni in sadni, razporejen v enakomerno členjenih ploskvah, ob katerih so bili gospodarski objekti.

Predvidevamo lahko, da je oranžerija stala v oblikovanem vrtu, v longitudinalnih objektih vzdolž vrta, saj bi bil tovrsten objekt gotovo lepše urejen kot objekt med gospodarskimi poslopji. Breckerfeld je namreč konec 18. stoletja zapisal, da so v Boštanju imeli najlepšo oranžerijo na Spodnjem Kranjskem.²⁰ Del okrasa oblikovanega vrta so predstavljale tudi baročne plastike, alegorije štirih letnih časov, ki so jih okoli leta 1850 odprodali in prenesli na Mokrice.²¹ Kot okrasni element celotne okolice pa velja omeniti sam dvorec, ki je bil v prvi polovici 19. stoletja opisan kot karminsko rdeče pobarvan in v starofrancoskem slogu zgrajen dvorec.²²

V 19. stoletju je vrt doživel nekaj sprememb. Franciscejski kataster iz leta 1825²³ prikazuje še obe površini, a sta oblikovno reducirani zgolj na nečle-

¹⁷ ARS, SI AS 1068 2/197–198.

¹⁸ Mogoča je tudi nekoliko drugačna interpretacija oblikovanega vrta, kot jo predlaga Igor Sapač z aksonometrijo dvorca Boštanj (glej sliko 2). V tem primeru avtor predvideva dodatna vrtna polja tik ob dvorcu, v osi pred dvorcem še dodatni parter, oranžerije pa v vrtu niso prisotne. Glede na Žerovčev načrt je (ne)obstoje teh elementov vprašljiv, saj polja ob dvorcu in dodatni parter niso prikazani, objekti pa so vidni v vrtu. Zato se sama nagibam k drugačni interpretaciji vrtno zasnove, in sicer takšni, kot je podana v nadaljevanju.

¹⁹ Verjetno je šlo za neko vrsto »zelenih stene«, bodisi živico, senčni hodnik ipd.

²⁰ »Im Niederkrain ist zu Sauenstein die schönste Orangerie« (ARS, SI AS 730, fasc. 127, fol. 665).

²¹ Reisp, *Gradovi dežele Kranjske*, str. 153, 154; Kolšek in Simič, *Zgodovinski vrtovi*, str. 28; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 31.

²² Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 100.

²³ ARS, SI AS 176/N/N247/g/A03.

njeni ploskvi (slika 3). Samo pri nekdanjem zelenjavnem vrtu je prikazana zvezdasta shema z osrednjo razširitvijo, medtem ko ima prejšnja površina baročno oblikovanega vrta le še nekaj poti, ki jo delijo. Nekje sredi stoletja so okolico preuredili, saj kataster iz leta 1867²⁴ na desni strani grajskega kompleksa prikazuje novo vrtno zasnovo (slika 4). Zasnovo členijo valovito speljane poti, ki vodijo po rečni brežini mimo ali skozi predele, zasajene z drevnino, ob robu vrtno površine, preko travnatih jas, mimo gruč dreves, okoli pridelovalne površine ter ob nekem (gospodarskem) objektu. Ob njem sta bili na vsaki strani dve zeleni ploskvi, zasajeni po robovih ter z drevesom (soliterjem) na sredini. Drevnina je bila najverjetneje neavtohtona, kar bi sovpadalo z novo krajinsko zasnovo. Mehke linije v prostoru so jasno nakazovale, da je v tem vrtu prevladal novi čisti krajinski slog.²⁵ Naročnik vrta v krajinskem slogu je bil vitez Ludwig oz. Ludvik Gutmannsthal-Benvenuti (lastnik Boštanj od leta 1858 do leta 1882), ki je v novem slogu preuredil tudi vrt ob dvorcu Novi dvor pri Radečah.²⁶

Grajski kompleks Boštanj je obstal dolgo obdobje do druge svetovne vojne (sliki 5, 6). Med vojno je bil požgan in uničen, ostanki pa uporabljeni kot gradbeni material (ostanke dvorca so pred leti odkopali in naredili načrte odkopanega zidovja). Poškodovani

Slika 5: Razglednica Boštanj (Polšak in Železnik, Gradovi, str. 84).

Slika 6: Fotografija grajskega kompleksa Boštanj (Simončič in Žibert, Bogastvo župnije Boštanj, str. 24).

so bili grajska kapela oz. cerkev sv. Nikolaja in stanovanjska hiša ob dvorcu, hleve, ki so stali vzhodno od baročnega vrta, pa so med gradnjo hidroelektrarne Boštanj povsem porušili.²⁷ Lastništvo nad cerkvijo sv. Nikolaja je v času samostojne Republike Slovenije pridobil Vinko Golčar, ki je leta 2006 začel s prenovno objekta.²⁸ Tako je danes nekdanja grajska kapela v dobrem stanju, medtem ko je sled za nekdanjim karminsko rdečim dvorcem z izjemnimi vrtovi skorajda izginila.

Nekoliko bolje pa je še danes ohranjen dvorec Impoljca. Gospodstvo Impoljca je bilo v 17. stoletju last družine Breckerfeld,²⁹ ki ga je leta 1698/1699 prodala Ferdinandu Ernestu baronu Mordaxu.³⁰ Ta je znal dobro izkoristiti to prijetno okolico na bregu Save, saj si je, kot zapiše Breckerfeld v poznem 18. stoletju oz. okoli leta 1793 v svojem osnutku topografije Dolenjske, »er [Mordax] baute sich dafür in einer viel angenehmeren Gegend nahe an der Save, der Steyermarkt gegenüber ein neues geschmackvolles Schloß, zum Wohnsitz das 1710 fertig stand es Neustein nannete«.³¹ Dvorec je bil torej imenovan Neustein oz. Nova Impolza, tudi Impola,³² kar jasno

²⁴ ARS, SI AS 181/N/247/g/C03.

²⁵ Čisti krajinski slog se na Kranjskem sicer ni izrazil v obliki, ki je bila zanj značilna v Angliji (najbližje bi mu bila le zasnova ob dvorcu Boštanj pri Sevnici). Našli bi ga sicer v posameznih delih vrtov, prekrival pa je lahko tudi večji del ali celotno vrtno površino, vendar so bili v vrtu navadno prisotni še elementi zgodnjega ali pozneje dodani elementi poznega krajinskega sloga (Unetič, *Vrtna umetnost*, str. 198).

²⁶ Kolšek in Simič, *Zgodovinski vrtovi*, str. 51–55. Vitez Ludvik pl. Gutmannsthal-Benvenuti je sicer sodil med nižje plemstvo, a je bil v svojem vrtnem snovanju precej ambiciozen. Leta 1853, kmalu po preselitvi v Trst, je na Kranjskem kupil posest Novi dvor (*Weixelstein*), kjer je po upokojitvi preživel večino svojega časa. V Novem dvoru je začel urejati krajinski vrt, ki se je kmalu uvrščal med izjemne in najlepše pri nas. Leta 1858 je od svojega očima Janeza Krstnika Benvenutija podedoval še posest Boštanj pri Sevnici, kjer je prav tako preuredil vrt v novem krajinskem slogu (Unetič, *Vrtna umetnost*, str. 68). O Gutmannsthalih gl. tudi Tomažin et al., *Plemiška družina*.

²⁷ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 29, 31. Za podatke o trenutnem stanju dvorca Boštanj se iskreno zahvaljujem dr. Igorju Sapaču.

²⁸ Smole, *Graščine*, str. 94; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 28, 29; Rulgale in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, str. 98; Simončič in Žibert, *Bogastvo župnije Boštanj*, str. 76/77.

²⁹ Glede na Breckerfeldove zapise je bila posest razdeljena med ženo Konrada pl. Breckerfelda (ena tretjina) in njeno nečakinjo Elizabeto grofico Paradeiser. Konradov sin Volf Konrad pa je leta 1699 z baronom Ferdinandom Ernstom Mordaxom Impoljco in Zavratac (*Sauratzenhof*) zamenjal za Stari grad (*Altenburg*) (ARS, SI AS 730, fasc. 123, fol. 231).

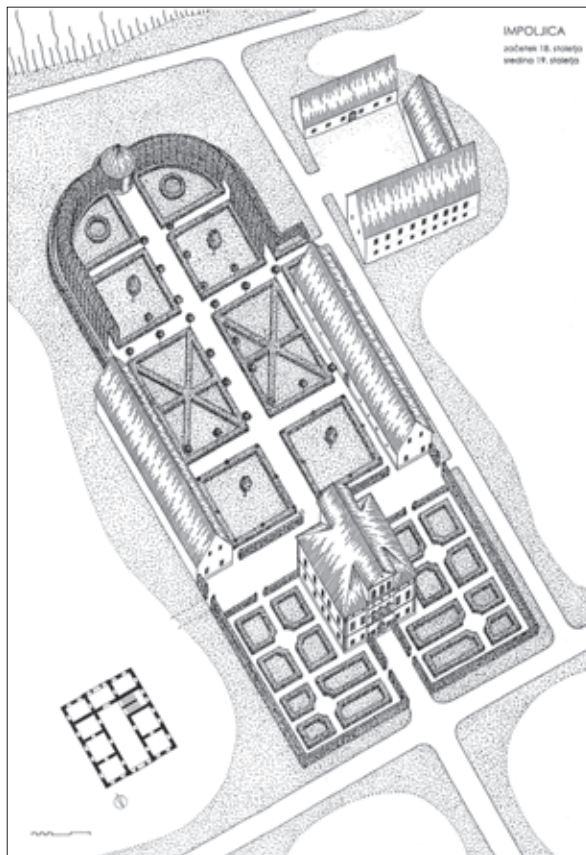
³⁰ Smole, *Graščine*, str. 191–192. Za družino Mordax so gospodstvo podedovali Auerspergi (leta 1841) in ga leta 1851 prodali tajnemu svetniku in konferenčnemu ministru Franzu grofu Hartigu. Njegovi dediči so združena posestva Impoljca, Nemška vas in Gomila zamenjali z Janezom Schinkom. Po več menjavah lastnikov je leta 1908 gospodstvo kupil ljubljanski knjigarnar Otomar Bamberg. Sledilo je spet več lastnikov do leta 1953, ko so tu uredili Dom onemoglih, današnji Dom upokoencev (Stopar, *Grajske stavbe*, str. 68).

³¹ ARS, SI AS 730, fasc. 123, fol. 231.

³² Prav tam. Breckerfeld omenja, da so zamenjevali posest *Neustein* in *Ruckenstein* oz. Rekštajn, saj je bila včasih del te posesti, domačini pa tedaj še niso prevzeli novega poimenovanja

nakazuje na novozgrajeni objekt. Breckerfeld ta novi objekt označi kot *das Gartenhaus*,³³ kar priča o rabi objekta kot letne rezidence oz. nekakšne počitniške hiše, ki je bila manjših dimenzij, a namenjena kratkočasu – tako kot številne vrtno palače, nastale okoli Dunaja v 18. stoletju. Da je bila ta letna rezidenca umetelno zgrajena in je pričala o velikem prizadevanju lastnika, da ustvari prijetno zanimivost v tistem prostoru, pa govori Breckerfeldov zapis: »... *diese liebe artige Gartenhaus zeigt die ausgesonnenen Merkmale, wie angenehm Kunst und anhaltender Fleiß der Neugierde Genüge leiste und die Gemüther zur heitern Fröhlichkeit stimmen*«. Dvorec je bil tako v sozvočju z umetnostjo, radovednostjo in radostjo. Ob njem pa je bil urejen tudi oblikovani vrt. Gotovo je nastal v času družine Mordax – verjetno je z njegovim načrtovanjem začel že Ferdinand Ernest³⁴ okoli leta 1710, ko je zgradil svoj dvorec.

Oblikovani vrt je imel v 18. stoletju formalno baročno zasnovo, kot nam jo je ohranil načrt iz okoli leta 1807 (slika 7).³⁵ Neposredno ob dvorcu so bili urejeni francoski parterji – tako vsaj lahko sklepamo iz štiridelnosti zasnove. Ti so bili ob cesti še dodatno razdeljeni in so verjetno delovali še bolj reprezentativno, saj so bili prvi, ki so morali »očarati« obiskovalca dvorca. Os, ki je vodila od ceste k dvorcu, se je nadaljevala skozi dvorec do konca oblikovanega vrta in kaže na značilno baročno os, vodečo po osrednji poti, z dodatnimi krožnimi razširitvami.³⁶ Os je za dvorcem tekla mimo nekakšnih manjših premičnih objektov (oz. vrtno opreme) in longitudinalnih objektov do končnega motiva v polkrožnem zaključku. Ta zadnji del vrta močno spominja na vrtno zasnovo Boštanj, saj so tudi tam objekti razvrščeni ob osi, vrt je polkrožno sklenjen, na koncu osi pa je tudi tam centralni objekt.³⁷ Tako je mogoče, da je vrt v obeh primerih oblikoval isti vrtni arhitekt ali pa so sledili enakemu načrtu; poleg tega je verjetno, da so bile tudi v Impoljci v vzdolžnih objektih urejene oranžerije in da je na koncu stal paviljon, ki je nemara imel v polkrogu postavljen pokrit hodnik oz. nekakšne arkade. Iz načrta je mogoče razbrati, da je bil končni del oblikovanega vrta urejen po pobočju navzgor, saj je za dvema, štiridelno členjenima parterjema mogoče opaziti terasi. V tem primeru bi imel paviljon na koncu vrta funkcijo belvederja.

Slika 9: Aksonometrija dvorca Boštanj in oblikovanega vrta v 19. stoletju, kot je prikazana tudi na katastru iz leta 1825 (Sapač, *Srednjeveški gradovi ob reki Savi*, str. 97). Pri aksonometriji moramo še dodati, da je bil zadnji del oblikovanega vrta terasiran (oz. urejen na dvignjenih terasah), kar je centralnemu objektu v osi omogočalo funkcijo belvederja.

Kot kaže kataster iz leta 1825,³⁸ je bila vrtna zasnova tedaj že nekoliko poenostavljena (sliki 8, 9). To lahko opazimo predvsem ob dvorcu – ta najbolj reprezentativni del je izgubil svojo jasno členitev. Del vrta za dvorcem je ohranil podobno členitev, a ga ni več tako zelo določala baročna podoba, saj se zdi, da je postalo pomembnejše drevje, ki je na katastru tudi vidneje prikazano. Morda je v tem že mogoče čutiti spremenjeni okus dobe, ki je postopoma dajala prednost krajinskemu vrtnemu slogu. Tega lahko jasneje prepoznamo v načrtu iz okoli leta 1900, saj so izrisane nekoliko zavite poti, celotna vrtna zasnova pa kaže na romantične vplive, ki so zaznamovali zadnjo fazo razvoja krajinskega sloga (slika 10).³⁹ Na tem načrtu lahko tudi vidimo, da so se nekateri vrtni motivi in baročna členitev umaknili (na koncu zasnove ni več paviljona s polkrožnim zaključkom).

V 19. stoletju je postajala vrtna zasnova vse manj

(prav tam; ASR, SI AS 730, fasc. 123, fol. 243). O poimenovanju glej tudi: Stopar, *Grajske stavbe*, str. 67.

³³ ARS, SI AS 730, fasc. 123, fol. 231.

³⁴ Poleg Ferdinanda Ernesta je kot lastnik Impoljce v poznem 18. stoletju znan Franc Jožef baron Mordax (ARS, SI AS 730, fasc. 123, fol. 176–177).

³⁵ ARS, SI AS 1068, 2/35.

³⁶ V teh razširitvah so lahko bili postavljeni različni motivi – kot bi lahko bila šesterokotna fontana, katere ostanke lahko vidimo še danes (Stopar, *Grajske stavbe*, str. 70).

³⁷ Podoben (skorajda polkrožen) zaključek vrta je imela tudi zasnova ob gradu Mokrice.

³⁸ ARS, SI AS 181/N/N23/g/C01.

³⁹ NUK G Z 282.6/94.

Slika 7: Detajl iz Žerovčevega načrta reke Save iz okoli leta 1807 s prikazom grajskega kompleksa Impoljce (ARS, SI AS 1068, 2/35).

Slika 8: Detajl katastra iz leta 1825, kjer je obranjena zasnova okolice dvorca Impoljca (ARS, SI AS 181/N/N23/g/C01).

Slika 10: Detajl načrta iz leta 1900, kjer je vidna že nekoliko drugačna vrtna zasnova (in nekaj več gospodarskih objektov) dvorca Impoljca (NUK G Z 282.6/94).

razkošna in najverjetneje vse bolj utilitarna. Na začetku druge polovice 19. stoletja je lastnik Impoljce postal Franz grof Hartig, avstrijski državnik,⁴⁰ ki je bil veliko na poti in je zato moral upravitelju Impoljce napotke včasih podati kar pisno. Iz korespondence je mogoče razbrati, da so vrt sestavljali predvsem sadovnjak,⁴¹ kuhinjski vrt in vinograd – torej pridelovalne površine. K vrtu so sicer prištevali tudi sprehajalne poti, ki so vodile do opekarne in jih je bilo treba posipavati.⁴² Kljub temu lahko predvidevamo, da je ostal manjši del vrta namenjen okrasu, saj so v mesecih od aprila do avgusta na gospostvu imeli vrtnarja,⁴³ poleg tega pa so gojili tudi pomarančevce.⁴⁴

V 20. stoletju je dvorec ohranil svojo podobo, a je postal del večjega, novejšega kompleksa z novo funkcijo. V stavbi je dom za ostarele, ki so ga leta 1990 razširili oz. zgradili novega, v njem pa je prostor za 280 stanovalcev. Stari objekt dvorca je še ostal – danes so v njem urejena stanovanja apartmajskega tipa z bivalnim in s spalnim delom, kuhinjo in sanitari-

Slika 11: Fotografija oz. razglednica dvorca Impoljca, poslana 25. junija 1924 (hrani: Knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto).

⁴⁰ Grof Hartig je bil tudi pisec *Genesis der Revolution in Oesterreich im Jahre 1848*, ki jo je dokončal avgusta 1849, objavil pa v naslednjem letu (v Leipzigu). Delo opisuje dogajanje pred letom 1848 in v tem letu ter govori tudi o vzrokih, ki so jasno nakazovali na bližajočo se spremembo pomladi narodov. Vsebina se navezuje predvsem na politično klimo monarhije oz. osrednjeevropskega prostora (Hartig, *Genesis*).

⁴¹ Omenjenih je 200 dreves, a ni jasno, ali so vsa sadna (ARS, SI AS 738, zapis iz leta 1857).

⁴² ARS, SI AS 738, zapis iz leta 1854.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ ARS, SI AS 738, zapis iz leta 1857.

Slika 12: Fotografija dvorca Impoljca in pridelovalnega vrta iz leta 1960 (Piltaver, Cizelj Kozole in Kolar, *Impoljca*, str. 7).

jami (ki omogočajo bivanje približno 28 osebam), v objektu pa je tudi večnamenski skupni dnevni prostor. Pred izgradnjo novega doma je stavba dvorca vsebovala celotno infrastrukturo doma za ostarele. V pritličju dvorca so bili ambulanta oz. ordinacija, delovni prostor za sestre, prostor za zdravlila, prostor za sterilizacijo, soba za obiske, kuhinja, garderoba za zaposlene, kurilnica in tri velike bolniške sobe z osrednjim prostorom, ki je bil hkrati tudi jedilnica. V prvem in drugem nadstropju pa so imeli bolniške sobe z eno kopalnico in čajno kuhinjo. Vrt ob dvorcu je imel vse bolj pridelovalno rabo (slika 12), čeprav lahko opazimo še nekaj okrasnih prvin tik ob dvorcu, kot jih prikazuje razglednica, poslana leta 1924 (slika 11). V šestdesetih letih so obiskovalci kompleksa še prepoznali grajski vrt, obrasel z živo mejo ter mogočnimi bukvami in kostanji. Leta 1987 je bilo mogoče videti ohranjeno mrežo poti v parterju na južni strani, osmerokotni ribnik v osi pred graščino (čas nastanka slednjega ni jasen) in brez vidnega koncepta zasajeno drevnino na vmesni površini vrta (ki so jo zasadili po drugi svetovni vojni), medtem ko severni parter tedaj ni bil več ohranjen.⁴⁵

Kot smo lahko videli, sta bila ob predstavljenih dvorcih ob Savi v 18. stoletju urejena velikopotezna baročna vrtova, ki sta imela poleg svoje reprezentativnosti skupne tudi nekatere elemente vrtno zasno-ve. Nastanek obeh vrtov lahko povežemo z družino Mordax, ki je imela dvorca v lasti (bolj ali manj) vse stoletje. Družinski člani so gotovo gojili medsebojne stike in poznali sosednje vrtove – prav gotovo vrtove svojih sorodnikov. Tako je mogoče, da so vrtova istočasno oblikovali in da so združili moči pri iskanju vrtnega arhitekta⁴⁶ ali vsaj načrta za vrtno zasnovo. Mogoče je tudi, da so se zgledovali po istem baroč-

⁴⁵ Skoberne in Peterlin, *Inventar*, str. 152; Piltaver in Cizelj Kozole in Kolar, *Impoljca*, str. 17, 20, 65, 74.

⁴⁶ Glede na podobnost z vrtom na Mokricah bi lahko sklepali celo na vrtnega arhitekta, ki je deloval na Spodnjem Kranjskem.

nem vrtu, ki so ga nemara videli nekje v monarhiji ali širše v Evropi. Možna pa je tudi domneva, da je bil en vrt pravzaprav vzor za zasnovo drugega (pri čemer je bolj verjetno, da je najprej nastal oblikovani vrt ob Impoljci). Morda se bodo iz arhivskih virov sčasoma pokazali tudi ti podatki, trenutno pa lahko z gotovostjo trdimo, da sta obe vrtni zasnovi (vključno z dvorcema) predstavljali primera pomembnejših oblikovanih vrtov na Kranjskem v 18. in 19. stoletju.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
 SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko (1823–1869), N/N247/g/A03 (Boštanj, k. o.).
 SI AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko (1867–1882), N/N23/g/C01 (Studenec pri Krškem, k. o.); N/N247/g/C03 (Boštanj, k. o.).
 SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 74.
 SI AS 730, Graščina Dol (1477–1875), fasc. 123, 127 (Breckerfeld).
 SI AS 738, Gospodstvo Impoljca (1855–1859).
 SI AS 1068, Zbirka načrtov, 2/199; 197–198; 35 (Načrti porečja Save).

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
 NUK G Z 282.6/94, Kartografska in slikovna zbirka: Grad Impoljca, 1900 (1:2.880)

LITERATURA

Costa, Henrik: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Ljubljana: Eger, 1848.
 Hartig, Franz de Paula Anton Graf von: *Genesis der Revolution in Oesterreich im Jahre 1848*. Leipzig: F. Fleischer, 1850.
 Kemperl, Metoda: *Arhitekturna tipologija romarskih cerkva v 17. in 18. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.
 Kolar Planinšič, Vesna: Park ob gradu Strmol. *Kronika* 54, 2006 (*Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem*), str. 265–274.
 Kolšek, Alenka in Mitja Simič: *Zgodovinski vrtovi Dolenjske in Posavja*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, 2000.
 Kos, Dušan: *Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
 Piltaver, Jožica in Darja Cizelj Kozole in Tatjana Kolar (ur.): *Impoljca skozi čas: v besedi in sliki*. Impoljca: Arto, 2002.
 Polšak, Anton in Alfred Železnik: *Gradovi. Boštanj:*

800 let (ur. Alfred Železnik et al.). Boštanj: Krajevna skupnost, 1998, str. 81–97.
 Reisp, Branko: *Gradovi dežele Kranjske*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.
 Resman, Blaž: Kiparska oprema na Strmolu. *Kronika* 54, 2006 (*Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem*), str. 317–326.
 Rugale, Mariano in Miha Preinfalk: *Blagoslovljeni in prekleti: Del 1, Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010.
 Sapač, Igor: Baročni arhitekti na Slovenskem. *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka: katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana na gradu Fužine v Ljubljani od 10. maja do 20. avgusta 2007*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007, str. 231–270.
 Sapač, Igor: Srednjeveški gradovi ob reki Savi med Radečami in Mokricami. *Ukročena lepota. Sava in njene zgodbe*. Sevnica: Javni zavod za kulturo, šport, turizem in mladinske dejavnosti, 2009, str. 85–101.
 Simončič, Marija in Alfons Žibert (ur.): *Bogastvo župnije Boštanj: 500 let župnije in 150 let cerkve Boštanj*. Boštanj: Župnija, 2009.
 Skoberne, Peter in Stane Peterlin (ur.): *Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije: del 1, Vzhodna Slovenija*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1988.
 Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
 Stopar, Ivan: Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Ljubljana: Viharnik, 2001.
 Unetič, Ines: *Vrtna umetnost na Kranjskem v 18. in 19. stoletju*. Ljubljana: [Ines Unetič], 2013.
 Tomažin, Andreja in Milan Gorišek in Miro Bergelj in Miran Prnaver: *Plemiška družina Gutmansthal-Benvenuti in Radeče*. Radeče: Župnijski urad, 2013.
 Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg*, 1689.
 Volkamer, Johann Christoph: *Nürnbergische Hesperides: Oder Gründliche Beschreibung Der Edlen Citronat-, Citronen- Und Pomeranzen Früchte ...* Nürnberg: J. C. Volkamer, 1708.

INTERNETNI VIR

Neustein. *Neustein (Impolca), Post Radna, (Jugoslawien) [Slikovno gradivo]: dopisna karta: carte postale*. 1 razglednica: črno-bela; 9 x 14 cm, 1924 (dostopno: 24. 4. 2015: http://cobiss.izum.si/mediacobiss/wcobib/0015278647_001.JPG).

S U M M A R Y

A sketch of two designed gardens on the Carniolan bank of the Sava River from the 18th and 19th centuries

In the 18th century, the mansions Boštanj ob Sevnici (Savenstein) and Impoljca (Neustein) were owned by the Mordax family. While Johann and Andreas Mordax appear in literature in connection with the Boštanj mansion (in the 1730s), the exact time at which the family came into its possession remains unclear. The family (officially) retained the estate in their possession until 1785, with Franz Anton as the last owner. Based on archival sources it is possible to conclude that the Mordax family designed a grand Baroque-style garden adjoining the mansion, where one would find orangeries, orange trees, decorative sculptures (allegories of four seasons), a fountain with a clover-shaped pool, a pavilion or some kind of central building with a semi-circular apse, and so forth. In the 19th century, the new owners gradually abandoned the complex Baroque garden design, leaving almost no visible traces of the former luxurious garden by the mid-century. It was only after 1858 that the new owner, Ritter Gutmannsthal-Benvenu-

ti, constructed a garden with a new landscape design which spread on the opposite side of the mansion as its Baroque predecessor. The garden was created in classic landscape style, which in Carniola was found to adorn very few buildings.

The Mordax family came into possession of Impoljca at the end of the 17th century and remained its owners until 1841. The first owner was Ferdinand Ernest Baron Mordax, who in 1710 built a new mansion, called Neustein, also Nova Impolza. Sources have so far offered no clear indication as to when precisely the mansion was added a Baroque garden. The latter had a typical Baroque-style axis that was lined by parterres, orange trees, a fountain, auxiliary buildings, and other garden furnishings and extended to the central building (a kind of belvedere) or semi-circular apse. Throughout the 19th century, the garden grew increasingly simpler, incorporating ever larger cultivated areas and additions of some late-landscape garden elements.

A comparison of the garden designs in Boštanj and Impoljca reveals a few similarities that may be understood as an indication of their concurrent origin or at least a shared design scheme, perhaps even the same garden designer, or at least as an example of garden design known and adhered to by the Mordax family in creating its gardens. Hopefully, further research will provide answers to these questions as well.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 929.5Župančič

Prejeto: 24. 4. 2015

Alenka Župančič

dr. bioloških znanosti, upokojenka, Ulica Ane Zihherlove 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: alenka.dunja@gmail.com

Slavica (Ignacija), prezrta sestra Otona Župančiča

IZVLEČEK

Prikazana so dejstva o rojstvu in smrti Slavice (Ignacije), prvorojenke družine Župančič iz Dragatuša, ki so jo biografi Otona Župančiča prezrli. S tem so ovrženi nekateri dosedanja biografski podatki o pesniku in družini. Nakazan je vpliv izgube deklice na drugorojenca, pesnika Župančiča.

KLJUČNE BESEDE

Dragatuš, Slavica (Ignacija) Župančič, Ana Župančič, Oton Župančič, biografija

ABSTRACT

SLAVICA (IGNACIJA), THE OVERLOOKED SISTER OF OTON ŽUPANČIČ

The contribution presents the factual data about the birth and death of Slavica (Ignacija), the first child in the Župančič family from Dragatuš, who has been long overlooked by the biographers of Oton Župančič. The article thus refutes some of the hitherto established biographical data on the poet and his family. It also suggests the impact that the loss of the girl may have had on the second-born poet Župančič.

KEY WORDS

Dragatuš, Slavica (Ignacija) Župančič, Ana Župančič, Oton Župančič, biography

Zgodba o prvorojencu

Biografi so zapisovali, da je bil pesnik Oton Župančič prvorojenec izmed treh otrok Franca Župančiča¹ (1848, Selišče–1927, Ljubljana) in Ane, rojene Malič (1853, Vinica–1935, Ljubljana). Trditvi nista pravilni: niti, da je bil Oton prvorojenec, niti, da je bilo pri družini troje otrok. Vsi so prezrli Otonovo starejšo sestro.

Med prvimi je literarni zgodovinar Joža Mahnič napačno zapisal,² da je bil Oton najstarejši izmed treh otrok. Pesnikova vdova Ani Župančič je,³ še pred izidom *Zgodovine slovenskega slovstva*, na napako opozorila urednika Lina Legišo in tudi pisca o moderni. Mahnič⁴ je nato napisal, da je bil Oton drugi od treh otrok. Podatka, da je bilo v družini četrto otrok, ni upošteval. Pozneje se je povrnil k svoji prvotni različici.⁵

O prvorojencu Otonu beremo celó pri Viničanu in pesnikovem sorodniku Evghenu Lovšinu,⁶ ki je dokaj zanesljiv vir. V besedilu in obširnem rodovniku prednikov in sorodnikov po Otonovi materini strani so omenjeni le trije otroci: Oton, mlajši Otakar in najmlajša Mimica – Marica.⁷

Sveti Valentin leta 1876 ni prinesel le ključev od korenin, temveč tudi začetek zgodbe o družini Z(Ž)upančič. Na Valentinovo sta se v Vinici poročila štacunár⁸ Franc Župančič, stanujoč v Toplicah⁹ št. 62, in Ana Malič, štacunárjeva hči iz Dragatuša št. 30. To hišo je bil oče Malič še pred poroko prepisal svoji najstarejši hčeri Ani. Hišo v Dragatušu je bilo potrebno obnoviti, zato »sta Ana in Franc ostala še tri leta v Vinici« ter »življenja še niso grenile razne hujše težave in izgube. Največje veselje v mladi družini pa je vsem pripravil sin, [...] in so ga krstili za Otona.«¹⁰

Zgodbo sta povzela Dolenjec, pisatelj in krajevni zgodovinar Jože Dular¹¹ in Belokranjec, pisatelj Janez Mušič.¹² Le prevajalec, kritik in pesnik Fran Albreht¹³ je še za pesnikovega življenja objavil, da je bil Oton najstarejši sin. Res je. Ni pa omenil ostalih otrok, niti tega, da je bil Oton drugorojenec.

Ani Župančič je omenjala, da je bil Oton drugi otrok, prvi otrok pa da je bila Slavica, ki je prav kmalu umrla. Zanimalo me je, zakaj je bil prvi otrok zamolčan. Zakaj pesnikovi biografi niso upoštevali Ani Župančič, zakaj so dvomili o verodostojnosti njene navedbe o Slavici, čeprav so sicer cenili podatke, ki jim jih je dajala o pesnikovem življenju in delu?

Vpis rojstva Ignacije Marije Župančič (NSAL, ŽA Dragatuš, R 1858–1877, foto: Tone Krampač).

¹ Družinski priimek je bil Župančič, šele po letu 1908 se je Oton začel podpisovati z Ž (Glazer, Oton Župančič, str. 112), pozneje so Ž sprejeli tudi starši in brat.

² Mahnič, *Oton Župančič*, str. 5.

³ Župančič Ani, pisno – zasebni arhiv.

⁴ Mahnič, *Obdobje moderne*, str. 148.

⁵ Mahnič, *Oton Župančič: ustvarjanje*, str. 7.

⁶ Lovšin, *Župančičevi*, str. 35.

⁷ Lovšin, *Rod in mladost*, str. 143, 224–225.

⁸ Črtico Štacunár Andrej o očetu je Župančič objavil pod psevdonimom Pavel Strnad (str. 78–82).

⁹ Danes Dolenjske Toplice (Orožen, *Priročnik*, str. 373).

¹⁰ Lovšin, *Rod Otona Župančiča*, str. 50.

¹¹ Dular Župančičeva Vinica, str. 13.

¹² Mušič, *Oton Župančič, Mlado brezje*, str. 196; isti, *Oton Župančič*, str. 10.

¹³ Albrecht, F., *Jubilejni zbornik*, str. 107.

Čemú se ni nihče potrudil, da bi ugotovil, kdo je bil prvi otrok?

Slavica (Ignacija)

Skoraj leto po poroki se je 25. januarja 1877 v belokranjski vasi Dragatuš št. 30 rodil prvi otrok, prvorojenka Ane in Franca Zupančiča. Pri porodu je pomagala babica Ana Mušič. Deklica je bila krščena 30. januarja 1877 v Dragatušu za Ignatio Mario, kot piše v *Krstni knjigi* domače župnije sv. Janeza Krstnika. Krstna botra sta bila, enako kot leto zatem pri krstu Otona v Vinici, župnijski upravitelj iz Voloskega v tržaško-koprski škofiji Mihael Šobar¹⁴ in ujna (materina sestra) Katina Malič. Deklico je krstil župnijski upravitelj Johann Tomazin (1839–1877), bivši kaplan v Semiču.¹⁵

Po kom so poimenovali deklico Ignacijo? Nikogar s takim imenom Lovšin ne omenja po materini strani. Tudi Naceta Zupančiča, sorodnika, mornarja, ljubitelja književnosti, o katerem je pisal Župančič,¹⁶ Lovšin¹⁷ med množico Zupančičev ni našel. Morda so z imenom želeli počastiti župnijskega upravitelja Tomazina, saj je bil njegov mlajši brat Ignacij (1843–1916) misijonar v Severni Ameriki.¹⁸

Kakšne vezi so bile med Zupančiči in botrom, župnijskim upraviteljem Šobarjem? Mihael Šobar (1844, Dolnje Šice–1909, Toplice)¹⁹ in štiri leta mlajši Franc Zupančič sta se poznala od rane mlado-

sti, saj sta bila doma iz sosednjih vasi. Lovšin navaja, da sta bila prijatelja.²⁰ Verjetno sta bila tudi daljna sorodnika; Frančev ded se je bil poročil z Marijo Šober.

Domači so deklico Ignacijo poimenovali Slavica. Kmalu, že 6. februarja 1877, je Slavica umrla v Dragatušu (št. 30), stara le 12 dni. Kot vzrok smrti je v *Mrliški knjigi* navedena »Schwäche« (slabotnost). Takšna splošna diagnoza ne pojasni vzroka smrti: »Veliko diagnoz, ki so jih laiki pisali, je simptomatskih in ne vzročnih, kar je v duhu dobe in takratnega medicinskega znanja.«²¹

Po podatkih za smrtnost v letu 1881 je bila le-ta največja prav v Beli krajini (40,1 umrlega od 1000 prebivalcev), med umrlimi je bil največji tudi delež otrok do desetega leta starosti (59,1 %).²²

Johann Tomazin, od decembra 1874 župnijski upravitelj v Dragatušu, je v *Mrliško knjigo* zapisal starost deklice 8 dni. Dneve življenja je štel le od krsta dalje in ne od rojstva. Je bila to splošna praksa ali se je morda takrat že hudo bolni Tomazin zmotil? Slavica je bila predzadnja, ki jo je krstil, in zadnja, katere smrt je zabeležil in vodil obred. Pozabil je vpisati dekličin priimek. V *Mrliško knjigo* ga je dopisal, kot sklepam po pisavi in sledi pisala, semiški dekan Anton Aleš (1832–1900), »patriot, možak od pete do glave«, kot je o njem zapisal Janez Trdina.²³ Dekan Aleš je opravil pogrebne slovesnosti po pokojnem Tomazinu, ki je zaradi sušice umrl 19. februarja, star 38 let.²⁴ Bil je »Slovenec z dušo in telom.«²⁵ Tomazinovo smrt je

Vpisa smrti Ignacije Marije Zupančič in Johanna Tomazina (NŠAL, ŽA Dragatuš: M 1858–1880, foto: Tone Krampač).

¹⁴ Ob Otonovem krstu ga je nadomeščal žandarmerijski vodja Jože Richter (Lovšin, *Rod in mladost*, str. 34).

¹⁵ Mušič in Rus, *150 let*, str. 27.

¹⁶ Župančič, *Adamič*, str. 513.

¹⁷ Lovšin, *Rod in mladost*, str. 61.

¹⁸ *Catalogus*, str. 87 in 121.

¹⁹ Tako domačini imenujejo Dolnje Sušice (Orožen, *Priročni*, str. 91). *Slovenec*, 37, 1909, št. 109, str. 3, Dnevne novice.

²⁰ Lovšin, *Rod in mladost*, str. 34.

²¹ Zupančič Slavec, pisno.

²² Hudales, *Smrt*, str. 163.

²³ Trdina, *Zbrani spisi* 10, str. 170.

²⁴ V obdobju 1881–1890 je bila na Kranjskem najbolj smrtnosna bolezen pljučna tuberkuloza oz. sušica, kar 15,5 % vseh smrti je šlo na njen račun (Zupančič Slavec, *Epidemije*, str. 204).

²⁵ *Slovenski narod*, 10, 1877, št. 46, [str. 3], Iz Bele krajine.

Aleš vpisal na isti strani *Mrliške knjige*, v kateri je vpis Slaviciine smrti.

Verjetno je bila Slavica (Ignacija) pokopana v Dragatušu, kjer je bilo pokopališče od ustanovitve župnije leta 1858. Takrat so otroke pokopavali ločeno od odraslih, saj so otroške grobove nekaj let pozneje prekopali za nove umrle, otrokom pa tudi niso postavljali nagrobnikov.²⁶

Oton Župančič je ob smrti šestnajstletne sestre Mimice zapisal: »Ako bi bil do zdaj še veroval v Boga – od zdaj ne verujem v nič.«²⁷ Svojih sestic, Slavice in Mimice, se je spomnil z verzi v pesmi *Slap*:²⁸ *Koliko let še? Šli so pred nami / bratje in sestre nepovratno pot; / tibi, skrivnostni tisti so brami, / tih, kot gluh je njihov rod.* Nepopolni biografski podatki so vplivali tudi na interpretacijo omenjenih verzov. Janko Glazer²⁹ je menil, da se je pesnik z besedami *bratje in sestre* spomnil mrtvih pesniških tovarišev, kar da je bolj razvidno v prvotnem zapisu pesmi, kjer so bili omenjeni le *bratje*. Mahnič je kot *brate* navedel Ketteja in Murna, besede *sestre* ni pojasnil.³⁰

Vpliv na Otona Župančiča

Za umetniško ustvarjanje je Anton Trstenjak³¹ že leta 1953 poudaril, da je pomembno mladostno okolje. Sedaj pa vemo, da se že vse prenatalne izkušnje, od spočetja dalje, usidrajo v spomin in s poznejšimi doživetji vplivajo na razvoj človekove osebnosti. Že čustvovanje noseče matere je pomembno za otroka.

Kakšna osebnost je bila mlada mati Ana Župančič? Naj njeno rahločutno osebnost razkrije nekaj naslednjih zapisov. Pisatelj in pesnik Ludvik Mrzel je napisal: »Kot zdravo, darovito belokranjsko dekle, ki mu je narava poklonila izredno vedrega, bistrega duha in ljubezen do vsega, kar je lepo, se je izmlada živo zanimala za narodno pesem v svoji ožji domovini. Zapisovala je, kar je čula med ljudstvom, in mnogokaj je po njenem peresu prišlo tudi v slovensko književnost.«³²

»Kakor pripovedujejo vsi, ki so jo poznali, je Oton Župančič svojo lirično rahločutnost in svojo vedro razposajenost, ki pa ji vendar ne manjka dovolj resnobne teže, dedoval po svoji materi.«³³ V *Slovenskem narodu*³⁴ so ob smrti Ane, takrat že Župančič, zapisali, da so ljubeznivo in dobrotljivo gospo vsi, ki so kaj pomenili v našem literarnem svetu, na mah vzljubili in jim je bila vedno umna in dobrohotna

svetovalka v praktičnem življenju. Pesnik Ivan Albreht je o njej celó napisal pesem *Mati moli*.³⁵

Vnukinja Marica Hrovat, ki je v mladosti živela pri starih starših, se je spominjala: »Nekajkrat se je oglašil pri nas pisatelj Finžgar. Rad nas je imel, a najbolj *zlato staro mamo*; tako se je ljubeznivo izražal o njej.«³⁶ Po širokem, otožnem in milem pogledu, z bridkim izrazom okrog ust, pa se je Ane spominjala snaha Ani Župančič.³⁷

Teh nekaj spominov nam razkrije, da je bila Ana občutljiva in tenkočutna. Smrt hčerke je vsekakor močno vplivala nanjo in s tem tudi na pesnika, kajti mlada mati je kmalu ponovno zanosila. Žalosti so se pridružili veselje, sreča, pričakovanje, pa tudi negotovost, dvom in strah, da bi se dogodek ponovil. Vse to je drugi otrok Oton občutil v *telesa materinega skrivnostni zibki*.³⁸ Je bil zaradi tega občutljivejši, tenkočutnejši? Je bila njegova pesniška duša dovetnejša za dojemanje sveta?

Odgovor je jasen: da. Takó je o materinstvu, o povezanosti matere z otrokom, povedal tudi pesnik sam: »*Mati in dete. Ni ga objema tako tesnega, kakor je objemala mati svoje nerojenče: ne z rokami, nedri, in ustnicami – z vso notrino svojega telesa, z vsem svojim toplim in krvavim jedrom ga poljubljala in objemala in prežemala devet mesecev, pojila ga dobesedno s svojo krvjo, v nji, sredi nje, iz nje je raslo, dokler se ni ločilo od nje. Ali se je res ločilo? [...] Kdo razen nje – matere – bi presanjal vse tiste sanje, ki jih je presanjala mati, ko je nosila dete v sebi? Kdo bi izmeril vse njeno hrepenenje? Kdo bi izpel vse tiste pesmi, ki jih je prepevala njena duša, ko je dojila in zibala, pestovala, spremljala prvi korak, prvi poskus v samostojnost? [...] Ali niso vse pesmi naših pesnikov daljni odmevi tistih pesmi, ki mu jih je prepevala mati?*«³⁹

»Kako zmotna so čestokrat dognanja piscev«⁴⁰

So pesnikovi biografi spletni zgodbo o družini Župančič in jo nato le prepisovali? So sploh kdaj preverili trditve Ani Župančič o Otonovi starejši sestrici? So Slavico prezrli, ker je bila *samo* deklica? Ker je umrla tako mlada?⁴¹ So iskali podatke o otroku le v *Krstni knjigi* za Vinico, kljub temu, da so vedeli za hišo v Dragatušu?

²⁶ Ustni vir: Jože Rus.

²⁷ Oton Župančič, *Zbrano delo* 11, str. 218.

²⁸ Župančič, *V zarje*, str. 10.

²⁹ Glazer, Oton Župančič, str. 126.

³⁰ Mahnič, *Cankar*, str. 326.

³¹ Trstenjak, *Psiblogija*, str. 30.

³² Mrzel, *Ana Župančičeva*, str. 64.

³³ *Jutro*, 16, 1935, št. 260, str. 3, Umrli je mati pesnika Župančiča.

³⁴ *Slovenski narod*, 68, 1935, št. 255, str. 3, Mati pesnika O. Župančiča umrla.

³⁵ Albreht, I., *Mati moli*, str. 3.

³⁶ Lovšin, Župančičevi, str. 43.

³⁷ Župančič Ani, pisno – zasebni arhiv.

³⁸ Prosto po Župančiču.

³⁹ *Jutro*, 13, 1932, št. 107, str. 3, Župančič, Oton: Materinstvo, Beseda pesnika Otona Župančiča na proslavi materinskega dne.

⁴⁰ »Kako je literarna zgodovina večkrat krivična in kako zmotna so čestokrat dognanja piscev!«, Albreht V., O »toplih gredah«, str. 538.

⁴¹ Tudi brata Ane Župančič, ki je umrl v prvem letu življenja, Lovšin (*Rod in mladost*, str. 23) le omeni, v rodovniku pa ga ne navede.

Dejstvo, da je bila prvorojenka Slavica (Ignacija) rojena v Dragatušu, kjer je tudi umrla, ovrže zgodbo o bivanju Ane in Franca Župančiča v Vinici že takoj po poroki. Tja sta se preselila po smrti male Slavice, morda šele pred Otonovim rojstvom. V nasprotju z Lovšinovo trditvijo⁴² »življenja še niso grenile razne hujše težave in izgube«, so jima življenje grenile najhujše težave in največja izguba.

Zahvala

Za podatke in gradivo se zahvaljujem dragatuškemu župniku Jožetu Rusu, prof. dr. Zvonki Županič Slavec z Medicinske fakultete v Ljubljani in mag. Tonetu Krampaču iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Župnijski arhiv Dragatuš, matične knjige: R 1858–1877 in M 1858–1880.

Župnijski arhiv Toplice, matične knjige: R 1843–1894.

Župnijski arhiv Vinica, matične knjige: R 1837–1862 in P 1846–1879.

USTNI IN PISNI VIRI

Rus, Jože, dragatuški župnik, po telefonu 26. 11. 2013.

Županič Slavec, Zvonka, pisno, 29. 7. 2014.

Župančič, Ani, pisno – zasebni arhiv.

ČASOPISI

Jutro, 1932, 1935.

Naš rod, 1935.

Slovenec, 1909.

Slovenski narod, 1877, 1935.

LITERATURA

Albrecht, Fran: *Jubilejni zbornik za petdesetletnico Otona Župančiča*. Ljubljana: Ljubljanski zvon, 1928.

Albrecht, Ivan: *Mati moli. Glas naroda*, 1, 1935, št. 19, str. 3.

Albrecht, Vera: O »toplih gredah«. *Naši razgledi*, 18, 1969, št. 18, str. 537–538.

Catalogus cleri tum saecularis tum regularis Dioecesis Labacensis. Ljubljana: Nadškofija, 1877.

Dular, Jože: *Župančičeva Vinica*. Ljubljana: Obzorja Maribor, 1975 in 1980.

Glazer, Janko: *Oton Župančič, Izbrane pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1963.

Hudales, Jože: Smrt in smrtnost v 19. stoletju. *Množične smrti na Slovenskem* (ur. Stane Granda, Barbara Šatej). Izola: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 159–166.

Lovšin, Evgen: *Rod in mladost Otona Župančiča*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975.

Lovšin, Evgen: *Rod Otona Župančiča. Jezik in slovstvo*, 19, 1973, št. 1/2, str. 42–54.

Lovšin, Evgen: *Župančičevi v Ljubljani od 1892 do 1935. Jezik in slovstvo*, 15, 1969, št. 2, str. 35–45.

Mahnič, Joža: Cankar, Župančič, Kesslerjeve in Bled. *Planinski vestnik*, 76, 1976, št. 7, str. 321–332.

Mahnič, Joža: *Obdobje moderne. Zgodovina slovenskega slovstva V* (ur. Lino Legiša). Ljubljana: Slovenska matica, 1964.

Mahnič, Joža: *Oton Župančič*. Maribor: Obzorja, 1955.

Mahnič, Joža: *Oton Župančič: ustvarjanje, razvoj, recepcija*. Ljubljana: DZS, 1998.

Mrzel, Ludvik: Ana Župančičeva, mati največjega slovenskega pesnika, umrla. *Naš rod*, 7, 1935, št. 2, str. 64.

Mušič, Janez in Rus, Jože: *150 let župnije Dragatuš*. Dragatuš: Župnijski urad, 2008.

Mušič, Janez: *Oton Župančič, Mlado brezje v mesečini*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.

Mušič, Janez: *Oton Župančič*. Ljubljana: Mladika, 2007.

Orožen Adamič, Milan in Drago Perko in Drago Kladnik: *Priročni krajevni leksikon Slovenije*. Ljubljana: DZS, 1996.

Strnad, Pavel [= Oton Župančič]: Štacunár Andrej. *Dom in svet*, 11, 1898, št. 3, str. 78–82.

Trdina, Janez: *Zbrani spisi, 10. knjiga*. Ljubljana: Schwentner, 1912.

Trstenjak, Anton: *Psihologija umetniškega ustvarjanja*. Ljubljana: SAZU, 1953.

Županič Slavec, Zvonka: Epidemije na Slovenskem, Lakote, kuge in vojne reši nas, o Gospod! *Množične smrti na Slovenskem* (ur. Stane Granda, Barbara Šatej). Izola: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 201–208.

Župančič, Oton: Adamič in slovenstvo. *Ljubljanski zvon*, 52, 1932, št. 8, str. 513–520.

Župančič, Oton: *V zarje Vidove*. Ljubljana: Schwentner, 1920.

Župančič, Oton: *Zbrano delo, 11. knjiga*. Ljubljana: DZS, 1989.

⁴² Lovšin, *Rod Otona Župančiča*, str. 50.

S U M M A R Y

Slavica (Ignacija), the overlooked sister of Oton Župančič

The biographers of Oton Župančič (1878–1949) presented the poet as the first child born into a happy family that never suffered any major hardship or loss. Although the poet's widow Ani Župančič repeatedly stressed that Oton was not the oldest child in the family and that his firstborn sister died, literary historians persisted with the story of Oton as the firstborn child. Entering the date of birth and death of Ignacija Marija Župančič in the *civil registers* of the Dragatuš parish confirmed the existence of the poet's older sister, called Slavica by her close relatives. The

contribution refutes the biographers' story of Oton as the firstborn, as well as their thesis that the Župančič couple moved to Vinica after their wedding. It thus confirms the testimony of Ani Župančič about the firstborn daughter, but what still remains unclear is why the biographers did not care to find the data on the first child. The new biographical data also enable a more accurate interpretation of some of Župančič's poems.

The girl's early death left a mark on the young and fragile mother Ana Župančič, who soon became pregnant again. Sadness, insecurity, doubt, and fear that something so devastating might happen again also left a mark on the psychological development of the still unborn boy, future poet Oton. The loss of his baby sister made him more delicate and sensitive, and his poetic soul more perceptive to the world around him.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 069.5:623.44(497.4)

Prejeto: 6. 11. 2014

Tomaž Lazar

dr. zgodovinskih znanosti, kustos, Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: tomaz.lazar@nms.si

Baron Hans Kometer in njegova zbirka starin z dvorca Pukštajn

IZVLEČEK

Baron Hans Kometer (1850–1925) je gospodoval na dvorcu Pukštajn (Puchenstein) pri Dravogradu kot zadnji moški predstavnik svoje rodbine. Zanimanje za zgodovino ga je vodilo v obsežno prenovo domačega dvorca, užival pa je tudi ugled dobrega poznavalca in zbiralca starin. S sistematičnim pridobivanjem raznovrstnega gradiva, zlasti starega orožja in bojne opreme, je Hans ustvaril eno najpomembnejših zasebnih zbirk svojega časa na Slovenskem. Po baronovi smrti je bila njegova dedinja, nečakinja Melita, zaradi bankrota prisiljena večino dragocenih starin prodati na dražbi, zbirka orožja pa je postala predmet zapletenih sodnih sporov. Po dolgotrajnih prizadevanjih in enem najbolj zapletenih sodnih sporov, kar jih je v tem času doživel Narodni muzej v Ljubljani, je ravnatelj dr. Josipu Malu vendarle uspelo izposlovati brezplačni prevzem pukštajnske zbirke orožja in pomembno obogatiti nacionalne muzejske fonde.

KLJUČNE BESEDE

Hans Kometer, Pukštajn, Bukovje, Puchenstein, zbirateljstvo, starine, orožje, oklepi

ABSTRACT

BARON HANS KOMETER AND HIS ANTIQUES COLLECTION FROM THE PUKŠTAJN MANSION

Baron Hans Kometer (1850–1925) owned the Pukštajn (Puchenstein) mansion near Dravograd as the last male representative of his family. An amateur historian, he undertook a comprehensive renovation of his home mansion, and he also had the reputation of a great connoisseur and collector of antiques. Through systematic acquisition of diverse objects, especially old arms and armour, Hans created one of the most important private collections of his time in the Slovenian territory. Soon after the baron's death, his niece and heiress Melita had to file for bankruptcy and sell most of the valuable antiques at an auction, while the weapons collection became the subject of complicated legal disputes. After long-standing efforts and one of the most complex legal episodes involving the National Museum in Ljubljana in that period, the director Dr. Josip Mal finally managed to negotiate a free take-over of the Pukštajn arms and armour collection and importantly enrich the national museum.

KEY WORDS

Hans Kometer, Pukštajn, Bukovje, Puchenstein, collecting, antiques, arms, armour

Slovenci smo lahko upravičeno ponosni na že skoraj dvestoletno muzejsko tradicijo, ki sega vse do ustanovitve Kranjskega deželnega muzeja leta 1821. To nas vsaj v smislu organiziranosti muzejske mreže enakopravno umešča med velike evropske narode. Nemalokrat pa prezremo, da muzeji ne morejo nastati iz nič. Kranjski deželni muzej bi bil obsojen na životarjenje, če njegovih fondov ne bi obogatili darovi zavednih posameznikov in odkupi dragocenih zasebnih zbirk. Zato je vse prej kot zanemarljivo vprašanje, kako v resnici dojemamo vlogo zasebnih zbirateljev – ali jih prepoznamo kot tvorne varuhe kulturne dediščine ali prej škodljivo konkurenco državnim muzejem.

Razmerje med javnimi muzejskimi ustanovami in zasebnimi zbirkami oziroma zbiralci je od nekdaj občutljivo, saj lahko niha od plodnega sodelovanja do odkritega rivalstva. Na Slovenskem je to vprašanje morda še bolj opazno kot marsikje drugod, saj je neposredno povezano z našim odnosom do zgodovine, še posebej pa tradicionalnih elit, ki jih pogosto doživljamo negativno, skozi perspektivo, nabito s predsodki in nacionalnimi trenji.

Pobude za sistematično zbiranje starin je v bolj oddaljeni preteklosti prispeval predvsem vrh družbene piramide – plemstvo in vladarske dinastije. Slovenske dežele so bile v tem pogledu nekoliko odrinjene na stran, saj se tod ni izoblikovalo domače središče suverene oblasti z nepretrgano kontinuiteto. Vsaj enako zaviralno je delovalo dejstvo, da se je obmejni jugovzhod habsburškega imperija znašel na prepihu dolgotrajnih in krvavih oboroženih spopadov prav v obdobju od sredine 15. pa vse v 17. stoletje, ko so se v Evropi rojevali prvi zametki modernega muzealstva.

Takšne okoliščine niso bile naklonjene zbirateljski dejavnosti, saj se je bila domača elita precej bolj kot s starinami in »lepimi umetnostmi« prisiljena ukvarjati z lastnim preživetjem. Kljub takšnim oviram pobud za varovanje starin in raziskovanje zgodovine ni bilo malo. To zgovorno dokazuje že zgodnja ustanovitev deželnega muzeja v Ljubljani, ob tem dosežku pa ne gre prezreti zbirateljske žilice rodbin in posameznikov, ki so umetnine in starine pridobivali na lastno pobudo.

V 20. stoletju je naravno kontinuiteto velikih zasebnih zbirk na Slovenskem pretrgal niz družbenih in političnih pretresov. Z razpadom habsburške monarhije leta 1918 je velik del stare elite zapustil slovenski prostor, s seboj pa odnesel tudi svoje zbirke. Komaj dobro desetletje pozneje je svetovna gospodarska kriza zadala uničujoči udarec številnim zasebnim zbirkam, ki so se zaradi finančnega poloma lastnikov znašle na razprodaji. Preostanke materialne dediščine, ki se jim je dotlej še posrečilo preživeti, je nato doletelo opustošenje druge svetovne vojne. Z nastopom socialistične oblasti leta 1945 pa se je začelo novo obdobje, ki je zasebno zbirateljstvo načeloma odklanjalo, če mu že ne bilo odkrito sovražno. Na-

vsezadnje ga je zaznamovala tudi drugačna družbena klima, ki je v vesplošnem navdušenju nad modernizacijo in povojno obnovo nemalokrat lahkomišelnostno zanemarjala skrb za zgodovinsko zapuščino.

Vse naštetje je razlog, zakaj je današnja muzejska dediščina na Slovenskem razmeroma skromna, še posebej kar zadeva zares reprezentativno gradivo iz starejših obdobj. Obotavljivi odnos domače stroke do prispevkov »aristokratskih« zbiralcev starin pa prinaša tudi drugačne posledice – med drugim marsikdaj zelo šibko poznavanje narave zasebnih zbirk, ki so danes pod okriljem javnih muzejskih ustanov, saj glede na splošno usmeritev slovenskega zgodovinskega muzealstva pogosto ni bilo resnejših pobud za raziskave njihovega historiat in zbirateljskih prizadevanj starejših generacij.

Tako se vedno znova pokaže, da vemo zelo malo o tistih osebnostih in mecenih iz nekoliko bolj odmaknjenih preteklosti, brez katerih bi bila naša bera materialne kulture še neprimerno revnejša. V vrsti skorajda pozabljenih imen je tudi baron Hans Kometer (1850–1925), nekdanji gospodar dvorca Pukštajn pri Dravogradu.

Zgodovinsko ozadje

Rodbina Kometer sodi med mlajše, manj znane plemiške rodove iz zadnjega obdobja habsburške monarhije, ki jih je slovensko zgodovinsko popolnoma prezrlo. Zgodovina zadnjih plemenitih gospodarjev Pukštajna je dolgo ostajala tako rekoč neraziskana, nerazčiščena vprašanja o izvornem poreklu baronov Kometrov in njihovi genealogiji pa so

Grb plemiške rodbine Kometer zu Trübein (SI PAM/1818 Gosposčina Pubenštajn 1235–1917, fasc. 1, Potrdilo priznanja baronskega naslova rodbini Kometer, 10. 6. 1856, Gradec, foto: Tomaž Lazar).

naletela zgolj na skromne strokovne odzive – in še to skoraj izključno s strani avstrijskih ljubiteljskih raziskovalcev oziroma zgodovinarjev.¹

Predniki Hansa Kometa so svoje koroško gospodstvo pri Dravogradu pridobili leta 1817 z nakupno-menjalno pogodbo in si na dvorcu uredili udobno domovanje. Prvotno so izhajali iz nižjega stanu, a se jim je s prizadevnim delom in podjetnostjo posrečilo zbrati precejšnje premoženje, ki je naposled zadoستovalo za nakup lastne graščine. Potrditev položaja državnih baronov je leta 1848 uspelo izposlovati šele Hansovemu očetu Janezu Krstniku Kometu (1803–1880), in sicer z izvajanjem svojega rodu iz v resnici že izumrle avstrijske plemiške rodbine baronov Kometer zu Trübein.²

Okoliščine te potrditve so bile vse prej kot transparentne. Utemeljeno lahko sklepamo, da jo je Janez Krstnik dosegel tudi s pomočjo namenoma ponarejenih dokumentov, s katerimi je prikril skromno poreklo svojih prednikov. Prav neprepričljive okoliščine preboja rodbine v plemiški stan so verjetno bistveno prispevale k prizadevanjem Kometrov, da se v očeh svojega okolja potrdijo kot tradicionalna elita tudi z razkošno obnovljenim bivališčem in bogato zbirko starin.

Uporabnega gradiva, s katerim lahko osvetlimo usodo starin s Pukštajna, se je ohranilo več, kot se morda zdi na prvi pogled, težava pa je, da je zelo razpršeno in skromno obdelano. Nekdanji arhiv z gospostva Pukštajn danes hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru, vendar o nastajanju družinske zbirke ne pove malone ničesar.³ Veliko bolj izpovedna je obsežna dokumentacija iz arhiva Narodnega muzeja Slovenije.⁴ Doslej še ni bila sistematično objavljena, niti ni bilo nikoli celovito pojasnjeno, po kakšnih poteh so starine s Pukštajna prišle v muzejski fond.⁵ Izjemno pomembne podatke o tej pridobitvi – pa tudi o zbirki Hansa Kometa, še preden se je znašla na dražbenem bobnu – prinašajo zapisi in fotografski posnetki Franceta Steleta, ki jih danes hrani Indok center Ministrstva za kulturo. Za razumevanje širšega konteksta pa je bilo treba raziskati tudi objave aktualnega časopisa, zlasti s pomočjo digitalizirane baze podatkov dLib.

Zbiralci s Pukštajna

Kdaj so se Kometri začeli resneje ukvarjati z zbiranjem starin, je zaradi skoposti virov nemogoče za-

nesljivo odgovoriti. Če lahko verjamemo splošnemu »javnemu mnenju«, ki veje iz aktualnega dnevnega časopisa, so se izkazali za živahne zbiralce umetnin že vse od prihoda na Pukštajn leta 1817. Glede na okoliščine njihovega vzpona se zdi bolj verjetno, da je resnejše zanimanje za kopičenje starin in umetnin sredi 19. stoletja pokazal šele Janez Krstnik. Ta prizadevanja so bržkone sovpadala z Janezovimi težnjami po plemiškem nazivu in družbenem potrjevanju, saj je bilo po tedanjih zapovedih za rod plemenitega stanu malone nujno, da svoje bivališče razkošno opremi in ga polepša tudi z redkimi starinami. Kljub temu pa ni dvoma, da je zbiralska dejavnost Kometrov doživela vrhunec proti koncu 19. stoletja, v času zadnjega pukštajnskega barona Hansa.⁶

Hansova starinoslovska strast se je usmerila v velikopotezno pridobivanje umetnin, pohištva, posodja in starega orožja. Svoje domovanje se je namenil preoblikovati v pravi muzej. Da bi vse obsežnejšim zbirkam zagotovil primeren prostor, je Hans vložil velika sredstva tudi v dolgotrajno prenovo dvorca Pukštajn v historističnem slogu. Obnovitvena dela so se začela po letu 1870, v grobem pa so jih dokončali šele na prelomu v 20. stoletje – čeprav so dodatni posegi in opremljanje dvorca potekali tudi še pozneje.⁷ S to obnovo je Pukštajn dobil značaj reprezentančnega dvorca in enega najzanimivejših primerov historistične arhitekture svoje vrste na Slovenskem, Hans pa si je naposled ustvaril razkošno, po lastni meri prirojeno domovanje, na katerem je živel obkrožen s starinami.

Zdi se, da je zadnjega pukštajnskega barona pot vodila po podobnih stopinjah, kot so jih v tistem času ubirali sloviti zbiratelji iz drugih evropskih dežel. To je bila zlata doba aristokratskih »starinarjev«, ljubiteljev umetnosti in premožnih mecenov, praviloma plemenitega rodu, ki so na hitro razvijajočem se tržišču pridobivali velike zaklade minulih dni. Pomislimo le na druga zvoneča imena tega časa, ki so z nezadržno vnemo preučevala in kopičila oborožitev iz preteklih dob – francoskega vladarja Napoleona III. in njegov krog zbiralcev umetnin, ki mu je načeloval grof de Nieuwerkerke, Samuela Meyricka, Richarda Wallacea, nemškega cesarja Wilhelma II. ali vsestransko nadarjenega Američana Bashforda Deana. Tem živahnim osebnostim, njihovi zbirateljski vne- mi, pa tudi osebnemu bogastvu dolgujemo zahvalo za največje zbirke starega orožja in drugih umetnin, ki jih danes lahko občudujemo v svetovnih muzejskih ustanovah – od pariškega Vojaškega muzeja in londonske Zbirke Wallace do Metropolitanskega muzeja v New Yorku.

¹ Za podrobnejšo študijo rodbinske zgodovine Kometrov gl. Lazar, Gospostvo Pukštajn.

² SI PAM/1818 Gosposčina Puhenštajn 1235–1917, fasc. 1, Potrdilo baronskega položaja, 11. 10. 1848, Celje; *Gothaisches genealogisches Taschenbuch* 91, g. Kometer von Trübein, str. 222–223.

³ SI PAM/1818 Gosposčina Puhenštajn (1235–1917).

⁴ Arhiv NMS, arhivske mape za leta 1931–1935.

⁵ Za pravzaprav edini objavljeni pregled doslej gl. Horvat, Dr. Josip Mal, str. 426–428.

⁶ *Jutro*, XIII/177, 31. 7. 1932, str. 20; *Slovenec*, LX/173, 31. 7. 1932, str. 18.

⁷ Mlinarič, Gosposčina Puhenštajn, str. 160. *Slovenec*, LX/226, 2. 10. 1932, str. 9; *Glasilo K.S.K. jednote*, XVIII/45, 8. 11. 1932, str. 5; *Krajevni leksikon*, str. 150; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 268; Lazar, Gospostvo Pukštajn.

Eliti najprepoznavnejših zbiralec iztekajoče se dobe dolgega 19. stoletja je sledila še pisana množica manj znanih, danes nemalokrat že pozabljenih posameznikov, ki se morda niso mogli pohvaliti s primerljivim političnim in finančnim kapitalom, a jim gorečnosti pri zbiranju starin nikakor ni manjkalo. Mednje je sodil tudi Hans Kometer. Če besedo prepustimo časniku *Jutro*, »je slovel kot poseben mecen in strasten zbiralec starih umetnin, zlasti slik, plastik, starinskega pohištva itd. Imel je zveze z najboljšimi starinarji Srednje in Zapadne Evrope, ni se strašil truda in izdatkov za potovanja na najoddaljenejša graščina in kraje, če je zvedel za posebno redke umetnine«.⁸

Kot poroča *Jutro* – in kot nedvoumno potrjujejo tudi eksponati iz Hansove zbirke, ki jih danes hranimo v Narodnem muzeju Slovenije –, poslednji baron Kometer ni pridobival gradiva le iz bližnje okolice. Najbrž tudi ni čutil nikakršne potrebe, da svojo zbiralno politiko kakor koli zameji v lokalne okvire. Njegov cilj je bil preprosto zbirati kar najbolj privlačno gradivo, ki ga je zanimalo kot ljubiteljskega raziskovalca, po drugi strani pa je z njim lahko obogatil interier domačega dvorca. Razumljivo je, da je Hans zaradi takšnih prizadevanj vzdrževal tesne stike z drugimi zbiralci v svoji okolici. Bil je tudi osebni prijatelj barona Haerdla s Turna pri Velenju, še enega slovitega sodobnika iz slovenskih dežel, ki se je intenzivno ukvarjal z zbirateljstvom in je odlično poznal domači trg starin.⁹

Toda Hans je bil pripravljen poseči še veliko dlje. Kot pravi starinoslovec svoje dobe si je prizadeval zbirko na Pukštajnu obogatiti s kakovostnimi primerki iz vse Evrope, deloma tudi z Balkana oziroma Bližnjega vzhoda in celo Afrike. Geografska prostranost in svetovljanski duh velikega habsburškega imperija sta mu pri tem lahko odprla široka obzorja. Že leta 1899 se je včlanil v pred kratkim ustanovljeno društvo *Verein für historische Waffenkunde*, ki je pod vodstvom uglednega dunajskega kustosa Wendelina Boeheima povezovalo vrhunske profesionalne in ljubiteljske preučevalce starega orožja.¹⁰ To je bilo eno prvih tovrstnih mednarodnih združenj sploh, zagotovo pa v svojem času najprestižnejše. Izdajalo je tudi odlično serijsko publikacijo, s pomočjo katere se je lahko Hans Kometer spoznaval z najaktualnejšimi dognanji stroke. Da je pukštajnski baron med svojimi kolegi užival precejšen ugled, nenazadnje dokazuje njegova vključitev v enciklopedični imenik *Pantheon* iz leta 1914, v katerem je naveden kot zbiralec starin in orožja v družbi največjih svetovnih poznavalcev, starinarjev, ljubiteljev in muzealcev.¹¹

Čeprav je bila Kometrova zbirka zasebne narave, se iz časopisnih in leksikonskih omemb lahko pre-

Baronova »viteška dvorana« v času popisovanja gradiva (Indok center, f00000–n14270n, foto: France Stele).

pričamo, da je javnost vedela zanjo in se je tudi vsaj v splošnem zavedala njenega zgodovinskega pomena. Med najdragocenejšimi Kometrovimi eksponati se omenjajo likovne umetnine – zlasti poslikana gotška triptiha –, staro pohištvo, keramika in steklo, kovinsko posodje in svečniki. Brez dvoma pa je največ pozornosti pripadlo obsežni zbirki orožja.¹²

Hans nagnjenja do starin zagotovo ni skrival, prej nasprotno – svojo zbirko je dojemal kot osrednji družinski zaklad, s katerim se je lahko tudi javno postavljaj kot pravi predstavnik stare plemiške elite. Avstrijska aristokratinja Gusti Stridsberg, ki ga je imela priložnost spoznati usodnega leta 1918 sredi razpadanja habsburške monarhije, se ga v svojih memoarih spominja kot konservativnega, slovenskim nacionalistom sovražno nastrojenega in politično dejavnega nestorja nemškega plemstva na Slovenskem. Po njenih besedah je bil Hansov dvorec Pukštajn »zlata jama starih umetnin, na katere je nekaj dal, ker so bile tesno povezane z družinsko zgodovino.«¹³

⁸ *Jutro*, XIII/261, 9. 11. 1932, str. 3.

⁹ Stridsberg, *Mojih pet življenj*, str. 92sl.

¹⁰ *Zeitschrift für historische Waffenkunde*, 1/10, 1899, str. 264.

¹¹ Zenker, *Pantheon*, g. Kometer, Hans.

¹² *Jutro*, XIII/261, 9. 11. 1932, str. 3; *Krajevni leksikon*, str. 150.

¹³ Stridsberg, *Mojih pet življenj*, str. 92.

To seveda ni povsem ustrezalo resnici – očitno je, da je Hans Kometer predmete za svojo zbirko pridobil z nakupi na mednarodnem tržišču in to gradivo zgodovinsko gledano ni imelo nikakršne zveze s starejšimi generacijami Kometrov. Če pomislimo na sumljive okoliščine potrditve baronskega položaja in resnično genealoško podobo Hansovih prednikov, je prav tako jasno, da lastne kontinuirane plemiške zapuščine niti niso mogli imeti. Po drugi strani pa je načrtno izgrajevanje zasebne zbirke, umeščene v lepo prenovljen domači dvorec, Hansu še kako koristilo pri utrjevanju aristokratskega položaja v družbi.

Hansova smrt in dediči

Ker se Hans ni nikoli poročil in ni zapustil zakonitih potomcev, je postalo neizogibno, da bo z njegovo smrtjo rod Kometrov na Pukštajnu izumrl. Hansov brat Jurij Artur (1851–1899) se je zaradi družinskega spora kmalu po poroki z Emilijo Pirkhert leta 1878 izselil v Združene države Amerike in tam tudi umrl. Zapustil je le enega otroka, hčer Emilijo Melito (1881–1957). Nečakinja Melita je tako ostala edina bližnja še živeča sorodnica, ki bi ji Hans lahko prepustil svoje imetje, če odštejemo drugo vejo rodbine Kometer z Seltenheima pri Celovcu – a je tudi ta s smrtjo zadnjega moškega člana Karla leta 1914 v moški veji ugasnila.¹⁴

V zadnjih letih življenja se je moral Hans resno soočiti z vse bolj perečim vprašanjem – kaj se bo zgodilo z njegovim ljubljanim domom in starinami, ki jih je tako skrbno zbiral. Dne 29. julija 1925 je dal ostareli baron pri znanem dunajskem odvetniku dr. Jakobu Morgensternu sestaviti oporoko, v kateri je svojo posest in premoženje namenil ameriški nečakinji Meliti. A to je bil očitno zgolj izhod v sili, saj Hans svoje dedinje, živeče v Ameriki, po vsej verjetnosti niti ni osebno poznal, predvsem pa ni mogel vedeti, ali se bo izkazala za odgovorno prejemnico dragocenega imetja. Zato je oporoko opremil z vrsto določb, s katerimi je skušal preprečiti drobljenje pukštajnske posesti, še posebej zbirke starin.¹⁵

Hans Kometer je preminil 25. oktobra 1925, v 76. letu starosti. Smrt koroškega graščaka, ki so ga položili k počitku v kapelici pri domačem Pukštajnu, so pospremile številne osmrtnice.¹⁶ Kmalu zatem je na Koroško skupaj s svojim možem, Eduardom D. Feldmannom, pripotovala Hansova nečakinja Melita, da bi prevzela bogato dediščino.

Menjava gospodarjev je prinašala velike izzive. Pokojni Hans dedinji ni povsem zaupal – kot so dokazali poznejši dogodki, ne neupravičeno. Da bi zavaroval svoje premoženje, ureditev historističnega domovanja in celovitost truda zbranih starin, je od dedinje zahteval, naj Pukštajn vzdržuje v natanko takšnem stanju, kot ji ga bo zapustil. Bolj kot nova pukštajnska graščakinja naj bi bila Melita torej zvesta skrbnica podedovane zapuščine. Določila oporoke so ji strogo prepovedala, da opremo dvorca kakor koli preuredi. V skladu s Hansovo poslednjo voljo bi morale vse premoženja na dvorcu ostati na natanko istem mestu, na katerem so bile v trenutku njegove smrti, in jih pod nobenim pogojem ni bilo dovoljeno prenašati drugam. Meliti je bilo naročeno, da mora dvorec dobro vzdrževati, ni pa smela posesti kakor koli finančno obremeniti. Če bi jo želela prodati, bi to lahko storila šele 25 let po Hansovi smrti. A v tem primeru bi morala celotno zbirko orožja in oklepov brezplačno in na lastne transportne stroške predati celovškemu Deželnemu muzeju v trajno hrambo, zbirko rodbinskih portretov pa prav tako brezplačno prenesti k sorodnikom na dvorec Seltenheim.¹⁷

Če bi vse navedene želje dobesedno upoštevali, bi vsakdanje življenje na dvorcu bržkone postalo neznosno. Po drugi strani pa je bilo vse prej kot jasno, ali bo dedinja v resnici upoštevala zapovedi svojega strica – in če jih ne bi, kdo bi jo sploh lahko prisilil k spoštovanju togih določil Hansove oporoke.

Nova lastnika Pukštajna sta se sprva zelo samozavestno oprijela vloge grajskih gospodarjev. Načrtovali so razvoj posesti jima ni manjkalo, s sečnjo gozdov in drugimi prihodki od posesti pa sta skušala financirati drzne podjetniške podvige – od zamisli o zasebni radijski postaji do paroplovne družbe na Dravi. Ko jima je Spomeniški urad spomladi 1928 v skrbi za nadaljnjo usodo Kometrove zbirke starin prvič poslal uradno poizvedbo, sta Feldmannova zagotovila, da ni razlogov za skrb. Zatrdila sta, da iz dvorca dotlej še nista odstranila niti najmanjše reči in tega tudi v prihodnje ne nameravata storiti. Še več – zbirko bosta celo dopolnila z eksponati, ki si jih ogledujeta v dunajskih starinarnah.¹⁸

Baronova zapuščina

Nasledstvo Kometrove dediščine je kljub temu sprožalo različne pomisleke. Čeprav zbirateljska strast barona Kometra slovenski javnosti ni ostala prikrita, domači strokovnjaki vse do začetka trideset-

¹⁴ Gl. Lazar, Gospostvo Pukštajn.

¹⁵ Arhiv NMS, 1009/31, Cesijska listina, 28. 11. 1931, Ljubljana; 711/32, Sodba okrajnega sodišča v Slovenj Gradcu, 27. 10. 1932, Ljubljana; Indok center, spis 114/1928, K A 147/25, Delni prepis oporoke Ivana Karla Kometra z dne 29. julija 1925, 30. 4. 1928, Slovenj Gradec.

¹⁶ *Jutro*, VI/249, 27. 10. 1925, str. 4; *Domovina*, VIII/44, 30. 10. 1925, str. 10; *Marburger Zeitung*, LXV/244, 27. 10. 1925, str. 4.

¹⁷ Arhiv NMS, 1009/31, Cesijska listina, 28. 11. 1931, Ljubljana; št. 711/32, Sodba okrajnega sodišča v Slovenj Gradcu, 27. 10. 1932, Ljubljana; Indok center, spis 114/1928, K A 147/25, Delni prepis oporoke Ivana Karla Kometra z dne 29. julija 1925, 30. 4. 1928, Slovenj Gradec.

¹⁸ Indok center, spis 114/1928, št. 3723/3, Dopis Srežkega poglavarstva Slovenj Gradec Francetu Stiletu, 11. 5. 1928, Slovenj Gradec.

tih let 20. stoletja niso dobili prave priložnosti, da si temeljito ogledajo in ovrednotijo zbirke na Pukštajnu. Zavedali pa so se, da je to treba nujno storiti in navsezadnje budno spremljati dogajanje, če bi se Feldmannova vendarle samovoljno odločila za razprodajo premoženja. Skrbelo jih je tudi, kako interpretirati določila Hansove oporoke, še posebej, ko so v javnost pricurjale podrobnosti baronovih želj o predaji družinskega arhiva in starin na avstrijsko Koroško v primeru morebitne prodaje Pukštajna.

Po posredovanju predsednika mariborskega Muzejskega društva se je aprila 1928 za zaščito arhivskega gradiva s Pukštajna zavzel sloviti starosta slovenskega konservatorstva France Stele. Na srezko poglavarstvo v Slovenj Gradcu je kot vodja Spomeniškega urada naslovil uradni dopis, v katerem je načel problematiko arhiva pokojnega barona. Ta naj bi v oporoki pukštajnski arhiv zapustil Zgodovinskemu društvu v Celovcu, toda taka predaja gradiva bi bila v nasprotju z veljavno zakonodajo in prepovedjo nadzorovanega izvoza starin. Stele je zato slovenjgraško poglavarstvo opomnil, da prepoved izvoza ščiti tudi stare rokopise in podobne arhivalije. Obenem je zaprosil za podrobnejše poročilo o stanju inventarja na Pukštajnu, saj o tem ni imel aktualnih podatkov.¹⁹

Izkazalo se je, da je bil ta poseg nekoliko prenačilen, saj Steletov informator ni bil najbolje obveščen o podrobnostih Kometrove oporoke. Srezko poglavarstvo je Steleta natančneje seznanilo z vsebino oporoke, hkrati pa poudarilo, da v njej ni nobenega določila, ki bi se eksplicitno nanašalo na arhivsko gradivo.²⁰

Učinkovito spodbudo za strokovno ovrednotenje starin na Pukštajnu je nazadnje sprožil šele poziv zakoncev Feldmann. Njuna zamisel za sistematično ocenitev vrednosti pukštajnskih dragocenosti je dozorela proti koncu leta 1930. Feldmannova sta si zanj prizadevala predvsem iz finančnih, manj pa starinoslovskih ali ljubiteljskih vzgibov. Zavedala sta se, da sta s podedovanjem imetjem postala tudi lastnika obsežne zbirke starin, nista pa znala realno oceniti njene zgodovinske in denarne vrednosti. Zato sta pobudo prepustila svojemu pravnemu zastopniku, mariborskemu odvetniku dr. Maksu Šnuderlu, ki se je v dopisu z 31. decembra 1930 obrnil na dr. Francea Steleta kot bržkone najuglednejšo avtoriteto tega časa na Slovenskem.²¹

Šnuderl je v pismu pojasnil, da je želel v zvezi s starinami na Pukštajnu navezati stik s Steletom »že

pred daljšim časom«, in sicer prek svojega prijatelja, slikarja Franca Zupana. Zupanovo posredovanje očitno ni obrodilo sadov, zato se je odvetnik odločil, da Steletu piše osebno. Lastnika dvorca sta mu namreč zaupala, da bo treba zaradi sklenitve zavarovanja strokovno oceniti vse premočnine na Pukštajnu – seveda tudi veliko zbirko starin in umetnin, ki po Šnuderlovi laični oceni »brez dvoma predstavljajo zelo veliko vrednost«. Če bi Stele utegnil sodelovati pri cenzitvi – po Šnuderlovi oceni delo, ki bi zahtevalo kakih 14 dni –, bi ga zato povabili na Pukštajn, mu zagotovili prenočišče in prehrano, poleg tega pa še primeren honorar.

Že tedaj je Šnuderl opozoril na pomembno pravno zagato, ki je v nadaljevanju korenito zaznamovala pot starin s Pukštajna. Baron Kometer je v svoji oporoki določil, da bi morali v primeru prodaje grajskega inventarja zbirko orožja v celoti predati Deželnemu muzeju v Celovcu. Šnuderl je poudaril, da se mu taka določba ne zdi dopustna in si že dolgo prizadeva, da bi jo ovrgli, saj bi se s tem strinjala tudi baronova dedinja Melita Feldmann. K temu ga je vodila predvsem lastna želja, da se na tuje ne bi porazgubile »stvari, ki bi osvetlile kako plat slovenske zgodovine«.

Prijazno sporočilo je nemudoma naletelo na odziv. Stele je sestavil odgovor, v katerem se je Šnuderlu prisrčno zahvalil za pobudo, saj si je nadvse želel ogledati zbirke na Pukštajnu, na katere je bil opozorjen že pred leti, a doslej nikoli ni imel možnosti, da bi jih pobliže spoznal.²² Ker zaradi svoje zaposlitve v javni ustanovi Stele formalno ni smel opravljati cenitev, je za to delo toplo priporočil nekdanjega ravnatelja ljubljanskega Deželnega muzeja dr. Josipa Mantuanija. Po Steletovem mnenju je bil Mantuani kot zapriseženi cenilec zaradi svojega bogatega znanja edini izvedenec na Slovenskem, ki bi lahko korektno opravil tako zahtevno nalogo. Stele vsekakor ni izgubljal časa. Brez odlašanja je zadevo predstavil Mantuaniju, ki je privolil v skupni podvig in samozavestno dodal, da bo cenitev bržkone mogoče opraviti precej prej kot v dveh tednih. Tako bi lahko ugledna strokovnjaka na Pukštajn odpotovala že 15. januarja.

Optimističnemu začetku navkljub so se akterji ušteli, če so upali na tako hiter razplet. Ker sta bila Feldmannova tedaj v Zagrebu in sta nameravala nato odpotovati še v Beograd, je moral Šnuderl zaprositi za nekaj dni odloga.²³ Sledilo je več izmeničnih dopisov, da bi se uskladili za sprejemljiv termin.²⁴ Lastnika Pukštajna sta se precej časa zadržala na poti, po vrnitvi pa je Eduard obležal zaradi gripe. Pojavila se je še druga neprijetna težava – na željo Feldmannovih naj bi Mantuani že vnaprej vsaj okvirno sporočil, kakšne

¹⁹ Indok center, spis 81/1928, Dopis Franceta Steleta Srežkemu poglavarstvu Slovenj Gradec, 21. 4. 1928, Ljubljana.

²⁰ Indok center, spis 114/1928, Dopis Franceta Steleta, 18. 5. 1928, Ljubljana; 3723/3, Dopis Srežkega poglavarstva Slovenj Gradec Francetu Steletu, 11. 5. 1928, Slovenj Gradec; K A 147/25, Delni prepis oporoke Ivana Karla Kometa z dne 29. julija 1925, 30. 4. 1928, Slovenj Gradec.

²¹ Indok center, spis 7/1931, Dopis Maksa Šnuderla Francetu Steletu, 31. 12. 1930, Maribor.

²² Indok center, spis 7/1931, Dopis Franceta Steleta Maksu Šnuderlu, 3. 1. 1931, Ljubljana.

²³ Indok center, spis 18/1931, Dopis Maksa Šnuderla Francetu Steletu, 10. 1. 1931, Maribor.

²⁴ Indok center, spis 18/1931, Dopis Franceta Steleta Maksu Šnuderlu, 16. 1. 1931, Ljubljana.

dnevnice oziroma honorar pričakuje za opravljeno delo, podobno kot sta se zakonca že prej sporazumela tudi s Steletom. Mantuani pa tega kljub večkratnim pozivom ni storil, zato ni bilo jasno, kako naprej.²⁵

Naj je bil ta zaplet posledica Mantuanijeve neprofesionalnosti, nenadnega pomanjkanja interesa ali česa drugega, je pri cenitvi starin na Pukštajnu prišlo do dolgega zamika. Konec aprila je Šnuderl poročal Steletu, da točnega datuma cenitve še vedno ne morejo določiti, saj sta Feldmannova večinoma odsotna. Vsekakor naj bi zbirko pregledali med poletjem, vendar brez Mantuanija. Ker ni zmožni posredovati niti približne ocene stroškov svojega dela, sta Feldmannova dokončno sklenila, da pridobita drugega cenilca. Zato je Šnuderl za sodelovanje pridobil ravnatelja Narodne galerije dr. Ivana Zorman.²⁶

Zorman je proti koncu leta 1931 ali v začetku leta 1932 v resnici pregledal gradivo na Pukštajnu, ga sistematično popisal in ocenil. Plod tega dela je bil zgoščeno zasnovan zapisnik, v katerem so predmeti na kratko opisani, datirani in opremljeni z oceno denarne vrednosti.²⁷ Ta dokument, ohranjen v tipkopisu, opisuje stanje na Pukštajnu v času, ko je bila notranja oprema dvorca še bolj ali manj v celoti ohranjena in vsaj v grobem razporejena tako, kot jo je zapustil pokojni baron Hans.

V cenitvenem popisu seveda ni bilo prostora za strokovne diskusije ali komentarje. Kljub temu Zormanu dolgujemo pregledno sestavljen seznam, ki obsega nič manj kot 41 enostransko potipkanih listov. Tako nam omogoča, da si ustvarimo vsaj površen vtis o zbirateljskem obzorju barona Kometa in njegovih prednikov. Popis je v večjem delu sestavljen tako, da sledi razporeditvi opreme in umetnin po posameznih prostorih dvorca. Očitno je, da je bila notranjost stavbe vsaj za lokalne razmere bogato opremljena. Malone v vsakem prostoru bi našli vsaj nekaj kosov stilnega pohištva, skrinje, lestence, slike, plastike in grafike. Plemiškemu stanu primerno ni manjkalo razkošnih servisov, keramike in stekla, kositrnega in srebrnega posodja, jedilnega pribora, svečnikov. To opremo so dopolnjevale vezene, rokokojke gobelin v kitajskem slogu iz zgodnjega 18. stoletja in desetine perzijskih preprog. Ob zbirki orožja bi našli še knjižnico v nemškem, francoskem in angleškem jeziku. Poleg dveh zgodnjih tiskov iz sredine 16. stoletja je obsegala več luksuznih izdaj enciklopedičnih del, vključno z Valvasorjevo Topografijo nadvojvodine Koroške, ter raznovrstno leposlovno, strokovno in poljudnoznanstveno literaturo.

Na Pukštajnu so v splošnem prevladovala starine gotskega, renesančnega, baročnega in rokokojskega sloga, pa tudi oprema v slogu historizma in sodobnih stilnih smeri 19. stoletja. Tak okus v zadnjih desetletjih habsburškega imperija seveda ni bil nič nenavadnega, temveč kaže, da so bili Kometri vpeti v podobne miselne tokove kot druge srednjeevropske aristokratske družine svojega časa. Dobro so se zavedali tudi reprezentativnega pomena umetnin in razkošne ureditve domačega dvorca. Tako gotovo ni naključje, da se je dal baron Hans leta 1894 portretirati pri dunajskem akademskem slikarju Wilhelmu Viti, ki je v aristokratsko-meščanskih krogih veljal za zelo prepoznavno ime; navsezadnje je upodobil tudi prestolonaslednika Franca Ferdinanda in več drugih članov vladarske dinastije.²⁸

Gospodarski zlom in vloga Narodnega muzeja

Naj so bile težave pri dogovarjanju za izvedbo cenitve še tako moteče, so se kmalu izkazale za naravnost zanemarljive v primerjavi z vsem, kar je doletelo Feldmannova. Sveža energija, ki sta jo prinesla z druge strani Atlantika, vendarle ni zmogla odtehtati mračnega bremena gospodarske krize po borznem zlomu leta 1929. Vse bolj zaostrene razmere so razkrile, da sta se Feldmannova svojega gospodarjenja lotila pretirano ambiciozno, nespametne naložbe pa so ju silile v vrtoglavo zadolževanje. Dohodki z nekdanjimi dobičkonosnimi pukštajnskih posesti na lepem niso več zadoščali za poplačilo dolgov. Kljub številnim poskusom, da bi odvrnila neizogibni polom, sta morala Melita in Eduard Feldmann novembra 1931 razglasiti bankrot.²⁹

Kakor koli je ta novica odmevala v slovenski javnosti, sprva še ni bilo jasno, kako se bo položaj razpletal v prihodnje. Dokler so bili upniki še pripravljene počakati na poravnavo, je Feldmannovima preostajalo nekaj prostora za iskanje manj bolečih rešitev. Po drugi strani pa ni bilo veliko upanja, da se jima bo posrečilo zbrati sredstva za vračilo dolgov. V tem primeru bi se Pukštajn znašel pod nezadržnim pritiskom sodne poravnave oziroma prodaje na javni dražbi. Kaj bi to pomenilo za zbirko starin, je bilo zaenkrat mogoče zgolj ugibati – vsekakor pa je bil s stališča slovenskih muzealcev to upravičeni razlog za skrb.

Vprašanje prihodnjega lastništva Kometrove zbirke orožja, ki je že pred tem privedlo do burne razprave, je nenadoma postalo zelo pereče. Težje pa je bilo poiskati rešitev iz zapletenega položaja. Prav-

²⁵ Indok center, spis 65/1931, Dopis Maksa Šnuderla Francetu Steletu, 14. 2. 1931, Maribor; Dopis Franceta Steleta Maksu Šnuderlu, 6. 3. 1931, Ljubljana.

²⁶ Indok center, spis 65/1931, Dopis Maksa Šnuderla Francetu Steletu, 29. 4. 1931, Maribor. Prim. Arhiv NMS, št. 298/32, Dopis Hinka Schreinerja ravnateljstvu Narodnega muzeja, 22. 4. 1932, Slovenj Gradec.

²⁷ Zorman, *Zapisnik cenitve*.

²⁸ To delo je v Zormanovem popisu omenjeno med drugimi rodbinskimi portreti Kometrov, žal pa ne vemo, v čigavo last je prešlo po bankrotu zakoncev Feldmann in ali je sploh še ohranjeno.

²⁹ *Deutsche Zeitung*, LVII/71, 8. 9. 1932, str. 3; Arhiv NMS, št. 711/32, Sodba okrajnega sodišča v Slovenj Gradcu, 27. 10. 1932, Ljubljana; Lazar, *Gospodstvo Pukštajn*.

zaprav je izhodiščno napako napravil sam baron, ko je zbirko v oporoki samovoljno prepustil celovškemu muzeju. Ni pa upošteval, da določila v praksi ne bo mogoče izvesti, saj je izvoz starin na tuje prepovedovala že leta 1921 sprejeta zakonodaja Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.³⁰

Da mora zbirka orožja ostati na Slovenskem, se je vneto zavzel ravnatelj Narodnega muzeja dr. Josip Mal. Kot eden najvidnejših strokovnjakov svojega časa se ni odlikoval le po teoretičnem znanju, temveč je znal pronicljivo slediti aktualnim izzivom in jih izkoristiti slovenskemu muzealstvu v prid. V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja takšnih priložnosti ni manjkalo. Plemiške rodbine, ki so po zlomu habsburške monarhije še ostale na Slovenskem, so se znašle v stiski. Nova politična ureditev jim ni bila naklonjena. Zlasti tiste med njimi, ki se niso poistovetile s slovenstvom, so pogosto naleteli na odklonilen odnos lokalnega prebivalstva. Nekatere so izumrle oziroma so njihove posesti podedovali dediči, nedorasli novemu položaju – kot se je pripetilo Kometrom –, skoraj vsaka med njimi pa je močno občutila težo gospodarske krize.³¹

Posledice takšnega razvoja so bile predvidljive. Plemiške rodbine so vse bolj izginjale iz slovenskega prostora, z njimi pa je odhajala bogata zgodovinska zapuščina. Mal je bil eden redkih slovenskih strokovnjakov, ki so pravočasno doumeli nevarnosti tega procesa in tudi dejavno posegli v reševanje dragocene kulturne dediščine, preden bi jo za vedno izgubili. Njegovi energiji in iznajdljivosti dolgujemo, da je v slovenske muzejske fonde prišlo dragoceno jedro vrste izjemnih zasebnih zbirk, ki so se v tem času znašle na prodaj – med drugim tudi zapuščina Hansa Kometa, ki pa se je malone takoj zapletla v nepregleden klobčič pravnih problemov.

Sporazum s Celovcem

Najprej je bilo treba s koroškim Deželnim muzejem izposlovati sporazum, ki bi preprečil uhajanje Kometrovega starega orožja v tujino. V občutljivi zadevi je Malu priskočil na pomoč France Stele. Osebo se je odpravil v Celovec in presenetljivo gladko dosegel ugoden sporazum. V Deželnem muzeju so realno presodili, da jim baronovega volila zaradi zakonske prepovedi nikoli ne bo uspelo pridobiti, prenos gradiva na ljubljanski Narodni muzej pa bi zagotovil vsaj, da se dragocena zasebna zbirka ne bo razdrobila med prodajo na javni licitaciji. Dne 26. novembra 1931 je Stele lahko poročal v Ljubljano, da bi se bili koroški muzealci pripravljeni odpovedati gradivu s Pukštajna – vsaj s pridržkom, če se Narodni muzej obveže predati katerega od predmetov, ki bi bil

posebej pomemben za koroško zgodovino, denimo zasebne listine iz rodbinskega arhiva Kometrov.³²

28. novembra je Josip Mal koroškemu Deželnemu muzeju poslal vljudno pismo, v katerem se je prijazno zahvalil za velikodušno gesto. Ob tem je obljubil, da ne bo nasprotoval izvozu rodbinskih spisov iz Kometrovega arhiva in grajske zbirke družinskih portretov, za katere so v Celovcu izrazili zanimanje.³³ Istega dne je Franceta Steleta pooblastil, da kot opolnomočenec zastopa Narodni muzej v pogajanjih s celovškim Deželnim muzejem.³⁴ Na podlagi tega sporazuma so v Ljubljani sestavili cesijsko listino, ki so jo 2. decembra podpisali še v Celovcu ob prisotnosti jugoslovanskega konzulata in celovškega Zveznega policijskega komisariata.³⁵

Dan pozneje je Stele v Ljubljano poslal podpisani izvod cesijske listine in pismo, v katerem je prvič poudaril problematične vidike sporazuma. Jugoslovanski generalni konzul je namreč trezno pripomnil, da bi lahko Kometrovi dediči oziroma njihovi upniki izpodbijali veljavo cesijskega dokumenta, saj celovski muzej še ni postal lastnik zbirke in je zato ne more predati tretji stranki. V stečajnem postopku bi se moral torej za zbirko orožja potegovati celovski Deželni muzej oziroma pooblaščen finančna prokuratura. Taka možnost celovskim muzealcem ni bila ravno po volji, saj se niso hoteli vpletati v pravdanje. Zato je moral Stele podpisati še eno listino, v kateri se je obvezal, da celovškemu muzeju ne bo treba nositi nobenih stroškov morebitnega pravnega procesa v prihodnosti.³⁶

Navidezni uspeh Malovega in Steletovega angažmaja v Celovcu se je žal kmalu izkazal za pirovo zmago. Podobno kot celovski Deželni muzej ni imel pravnih sredstev, s katerimi bi lahko zagotovil izvajanje Kometrove oporoke, je tudi ljubljanski Narodni

³² Arhiv NMS, št. 1012/1931, Dopis Franceta Steleta, 26. 11. 1931, Celovec; št. 1037/1931, Dopis Josipa Mala direktiji Zgodovinskega društva za Koroško, 7. 12. 1931, Celovec.

³³ V okviru te izmenjave je Narodni muzej leta 1936 Konservatorskemu uradu v Celovcu poslal nekaj strokovne literature, reprodukcije listinskega gradiva ter zbirko 50 fotografij gotških fresk s Kranjske. Zbirka fotografij, poslana v Celovec, je med drugo svetovno vojno očitno izginila neznano kam, zato se je celovski konservator dr. Walter Frodl oktobra 1943 ponovno pisno obrnil na Narodni muzej, da bi pridobil omenjene posnetke. Indok center, spis 205/1943, Dopis Josipa Mala Banskemu spomenišnemu referentu v Ljubljani, 22. 10. 1943, Ljubljana; spis 210/1943, Dopis Josipa Mala Konservatorskemu uradu v Ljubljani, 26. 10. 1943, Ljubljana; Zl. 69/1936, Prepis primopredajnega dokumenta ob izročitvi reprodukcij Deželnemu glavarstvu v Celovcu, 1. 4. 1936, Celovec.

³⁴ Arhiv NMS, št. 1007/1931, Pooblastilo Josipa Mala Francetu Steletu, 28. 11. 1931, Ljubljana.

³⁵ Arhiv NMS, št. 1009/31, Cesijska listina, 28. 11. 1931, Ljubljana. Prim. še Arhiv NMS, št. 1018/31, Dopis Josipa Mala o vidiranju podpisov na cesijski listini, 30. 11. 1931, Ljubljana.

³⁶ Arhiv NMS, št. 1031/1931, Dopis Franceta Steleta Josipu Malu, 3. 12. 1931, Celovec; št. 1032/1931, Pooblastilo direktije Zgodovinskega društva za Koroško v Celovcu, 5. 12. 1931, Celovec.

³⁰ Indok center, spis 81/1928, Dopis Franceta Steleta Sreškemu poglavarstvu Slovenj Gradec, 21. 4. 1928, Ljubljana.

³¹ Prim. Komelj, Grad kot spomeniškovarstveni problem.

muzej pogrešal vzvode, s katerimi bi lahko zbirko orožja ločil od preostale stečajne mase.³⁷

8. decembra je Mal poslal dopisa slovenjgraške-mu okrajnemu sodišču in upravitelju stečajne mase dr. Hinku Schreinerju, da bi preveril, kako daleč je napredoval postopek poravnave dolgov zakoncev Feldmann. Tako je Schreinerja seznanil s celovškim dogovorom in pooblastilom, s katerim je koroški Deželni muzej zbirko prepustil Ljubljani – Narodni muzej pa da bo to pravico uveljavljal v pravnem procesu.³⁸

V Narodnem muzeju se sprva niti niso zavedali, kako dolgotrajna bo pot do pridobitve baronove zapuščine. Že 9. decembra je Mal načrtoval službeno pot na Pukštajn, da bi pregledal zbirko starega orožja.³⁹ Istega dne je odvetnik Schreiner na muzej naslovil pisni odgovor, v katerem je brez dlake na jeziku razgalil pravne pomanjkljivosti cesijskega sporazuma. Po njegovem mnenju bi Kometrovo volilo celovškemu Deželnemu muzeju lahko upoštevali le, če bi oprema dvorca Pukštajn zares postala predmet prodaje vsaj 25 let po baronovi smrti. V resnici pa je skupaj s celotnim premoženjem zakoncev Feldmann prišla v postopek prisilne poravnave, zato je pričakovati, da bo zahtevek Narodnega muzeja zavržen.⁴⁰

Mal kljub samozavestnemu odvetnikovemu dopisu ni obupal, temveč je vztrajal pri drugačnem tolmačenju nenavadnega položaja, v katerem se je znašla Kometrova zapuščina.⁴¹ Njegov odziv pa ni obrodil posebej obetavnih sadov. Zagotovo mu ni uspelo prepričati okrajnega sodišča v Slovenj Gradcu, saj se je medtem že začelo pripravljati na inventuro in cenitev premoženja Feldmannovih vključno z zbirko orožja.⁴²

V Narodnem muzeju so svojo pobudo skušali upravičiti predvsem z razlago, da je pokojni baron po

eni strani želel preprečiti prodajanje zbirke, po drugi strani pa jo zavarovati kot celoto. Ob branju obsežne ohranjene korespondence se poraja vtis, da se je Mal v tej bitki znašel na spolzkem terenu – šlo je pač za vprašanje, ki bi zahtevalo predvsem spretnega pravnika, argumenti muzejske stroke in »zdravega razuma« pa so ob tem bolj malo zalegli.⁴³

Stele in Mal na Pukštajnu

Stele se je prvič odpravil na Pukštajn šele v začetku leta 1932. Svoje vtise je strnil v fotografijah in zapisniku na štirih tipkanih straneh. Njegovo poročilo je posebej dragoceno zato, ker dopolnjuje sicer veliko obsežnejši in bolj sistematično zastavljen, a tudi vsebinsko suhoparnjši popis dr. Zormanana, oba dokumenta skupaj pa kažeta dokaj nazorno podobo notranjosti pukštajnskega dvorca.⁴⁴

Jedkano okrasje ploščnega oklepa (Indok center, f00000-n14268n, foto: France Stele).

³⁷ *Jutro*, XIII/252, 28. 10. 1932, str. 4.

³⁸ Arhiv NMS, št. 1038/1931, Dopis Josipa Mala Hinku Schreinerju, 8. 12. 1931, Ljubljana; št. 1039/1931, Dopis Josipa Mala Okrajnemu sodišču Slovenj Gradec, 8. 12. 1931, Ljubljana. 10. decembra je Mal o sporazumu s celovškim muzejem obvestil tudi Melito Feldmann. Arhiv NMS, št. 1049/31, Dopis Josipa Mala Meliti Feldmann, 10. 12. 1931, Ljubljana.

³⁹ Arhiv NMS, št. 1044/1931, Dopis Josipa Mala Ministrstvu prosvete, 9. 12. 1931, Ljubljana. Zanimivo je, da so mu na ministrstvu to prošnjo odobrili. Zavrnilo pa so financiranje službene poti na Dunaj, ki jo je Mal prav tako načrtoval, in sicer zaradi kriznih razmer, ko je bilo treba – kot ta trenutek zveni neprijetno domače – vse stroške zmanjšati na najnižjo stopnjo. Kakor koli že, ministrstvo je pridobitev gradiva s Pukštajna očitno dojemalo kot posebej pomembno prednostno nalogo, saj jo je kljub finančni stiski podpiralo z dodatnimi sredstvi. Arhiv NMS, št. 1078/31, Odločba Ministrstva za prosveto, 18. 12. 1931, Beograd.

⁴⁰ Arhiv NMS, št. 1047/1931, Dopis Hinka Schreinerja ravnateljstvu Narodnega muzeja, 9. 12. 1931, Slovenj Gradec.

⁴¹ Arhiv NMS, št. 1052/31, Dopis Josipa Mala Državnemu pravobranilstvu v Ljubljani, 11. 12. 1931, Ljubljana.

⁴² Arhiv NMS, št. 1062/31, Dopis Okrajnega sodišča v Slovenj Gradcu ravnateljstvu Narodnega muzeja, 12. 12. 1931, Slovenj Gradec.

⁴³ Arhiv NMS, št. 1063/31, Dopis Josipa Mala Okrajnemu sodišču Slovenj Gradec, 12. 12. 1931, Ljubljana; št. 1070/31, Dopis Hinka Schreinerja ravnateljstvu Narodnega muzeja, 15. 12. 1931, Slovenj Gradec; št. 1071/31, Dopis Josipa Mala Državnemu pravobranilstvu v Ljubljani, 15. 12. 1931, Ljubljana.

⁴⁴ Indok center, z001-0073, France Stele, Zap. LXXXII, 1932, str. 1–11.

Glede na Steletovo poklicno usmeritev in zanimanje ne preseneča, da se je v poročilu osredotočil zlasti na stavbo samo in likovne umetnine, razstavljene v njej. V zapisniku lahko sledimo zgoščenim opisom posameznih prostorov z njihovim premičnim inventarjem. Historistično urejeni dvorec je v celoti deloval malone kot zasebni muzej, napolnjen z antikvitetami, tak občutek pa je očitno napravil tudi na Steleta, ki je pri posebno zanimivih predmetih v svojem poročilu zabeležil lastna opažanja ali ocene.

Čeprav se Stele ni tako izčrpno pomudil pri zbirki orožja, se zdi, da je bila ta v skladu s Kometrovo zbirateljsko orientacijo nameščena precej načrtno, na posebej izpostavljenih lokacijah. Že na stopnišču, glavni komunikacijski poti iz pritličja v nadstropje, je obiskovalec zagledal ploščni oklep iz 16. stoletja, na steni pa verižno srajco, dva meča in železni klobuk.⁴⁵ Izrazito častno mesto je bilo zbirki orožja odmerjeno v glavni dvorani v nadstropju. Stele jo sicer opisuje sumarno in od posameznih primerkov omenja zgolj »bogato gravirano viteško opravo« in »bogato gravirano čelado«.

To je bila torej »viteška dvorana« Hansa Kometa – v starožitnem slogu opremljen središčni prostor baronovega domovanja, opažen v lesu z rezljanim gotskim okrasjem. Žal ne poznamo fotografij, ki bi to postavitev kazale še v neokrnjeni celoti. V arhivu pa je vsaj en Steletov posnetek, na katerem lahko vidimo del opazene dvorane z lončeno pečjo v kotu, stensko nišo in različnimi predmeti, ki so bili prvotno večinoma obešeni na stenah, a so jih med pripravami na cinitve in poznejše licitacije že skoraj v celoti sneli in razložili po tleh. Med vidnejšimi predmeti, ki jih deloma omenja tudi Steletov zapisnik, lahko prepoznamo zgodnjenovoveško prsno ploščo in ostroge, dva miniaturna oklepa, gotske skledе in rezljano skrinjo.

Januarja 1932 – morda v istem času kot France Stele, čigar opis Pukštajna in premične opreme smo že omenili – si je dvorec in bogato zbirko starin osebno ogledal tudi Josip Mal. Nemudoma se je navdušil nad gotskim pohištvom, glede usode orožja in vojaške opreme pa je bil že precej bolj zadržan. Čeprav je pravni spor z upniki prepustil državnemu pravobranilstvu, je v dopisu Kraljevi banski upravi že dvomil, ali bo Narodnemu muzeju v resnici uspelo brezplačno pridobiti baronovo orožje.⁴⁶

Usoda pukštajnskih starin se je znašla na nevar-

Omara z rezljanim okrasjem, na tleh bogato okrašena partizana in dve le delno vidni helebardi (Indok center, f00000-n14248n, foto: France Stele).

ni točki. Novica o finančnem zlomu Feldmannovih je močno odmevala v bližnji in daljni okolici, saj je bilo pričakovati, da bo razkošna premična oprema dvorca v kratkem prišla na dražbo. Zanj pa se niso potegovali le muzealci, temveč je spodbudila izjemno zanimanje tudi med zasebnimi zbiratelji in ljubitelji. Takšna konkurenca je bila s stališča Narodnega muzeja skrb vzbujajoča, vendar se je Malu kljub temu posrečilo obdržati povsem na čelu v tekmi za dragocene umetnine.

K temu je vsaj deloma prispeval nepričakovano počasen tok dogodkov. Zakonca Feldmann sta s prodajo svojega imetja odlašala, kolikor je bilo le mogoče. Ker na vrhuncu velike krize nikakor ni bilo jasno, ali bi s prodajo na dražbi lahko iztržili primerne zneske za tako številčno in raznovrstno gradivo, sta prepričevala upnike, naj s svojimi zahtevki vendarle nekoliko počakajo, saj bo morda v ugodnejših gospodarskih razmerah lažje najti dobro rešitev.⁴⁷

⁴⁵ Pogled na stopnišče dokumentira tudi Steletova fotografija. Zanimivo je, da je Stele na steni obešeno verižno srajco, prekrizana meča in železni klobuk interpretiral kot »popolno viteško opravo«. Ob podrobnejšem pregledu je jasno, da taka oznaka ni upravičena, temveč da gre za precej samovoljno zbran konvolut raznorodne oborožitve iz različnih časovnih obdobj – verižno srajco iz poznega 15. stoletja, meča iz 16. in 17. stoletja ter nenavaden železni klobuk, čigar datacija in pristnost zaenkrat še ostajata predmet diskusije.

⁴⁶ Arhiv NMS, št. 66/32, Poročilo Josipa Mala Kraljevi banski upravi, 22. 1. 1932, Ljubljana.

⁴⁷ *Deutsche Zeitung*, LVII/71, 8. 9. 1932, str. 3.

Sezona dražb

Ko se je po večmesečnih poskusih izkazalo, da Feldmannovima ne bo uspelo zadovoljiti upnikov, se dražbenemu bobnu ni bilo več mogoče izogniti. To je nakazoval že oglas v *Slovenecu*, v katerem je okrajno sodišče v Slovenj Gradcu 22. februarja 1932 na Pukštajn vabilo morebitne kupce k licitaciji za avtomobil znamke Reo, osem perzijskih preprog in tri divane.⁴⁸

S politiko tako majhnih korakov je bilo nemogoče povrniti velikanski dolg zakoncev Feldmann. Dne 14. aprila je v *Jutru* in *Slovenecu* izšel razglas, v katerem je slovenjgraški odvetnik Hinko Schreiner kot upravnik stečajne mase obvestil javnost o javni licitaciji najrazličnejših premičnin – splošnih potrebščin, posteljnine, oblačil, knjig in posodja. Dražbo so najavili za 18. aprila, potekala pa naj bi še naslednje dni vse do konca meseca.⁴⁹

Razglas sicer ne omenja starin. Te naj bi – kot je Josip Mal izvedel od svojega stanovskega kolega Zormanana – ponudili na dražbi šele pozneje, in to najverjetneje v Ljubljani. Kljub temu naj bi se že aprila na prodaj znašla renesančna peč, zato se je Mal o možnosti odkupa nemudoma pozanimal pri odvetniku Schreinerju in ga hkrati zaprosil, naj ga pravočasno obvešča o pripravah na dražbo.⁵⁰

Ker je bila aprilaska licitacija najavljena v tako kratkem roku, so jo morali zaradi sklepa slovenjgraškega okrajnega sodišča odpovedati tik pred načrtovanim datumom ali pa so jo izvedli zgolj v zelo skromnem obsegu, saj je bilo treba prej rešiti še preostala pravna vprašanja. Poleti se je negotovi položaj Pukštajna začel dokončno razpletati. Za 8. avgusta 1932 so naznanili začetek velike dražbe, v katero ni bila vključena le hišna oprema, temveč tudi starine z izjemo zbirke orožja.⁵¹ Vabilo z izčrpnim programom poteka licitacij je objavilo več časopisov v slovenskem in nemškem jeziku, med njimi *Jutro*, *Slovenec* in *Deutsche Zeitung*.⁵² Zaradi povednosti ga je na tem mestu nemara najbolje navesti v celoti:

»V ponedeljek 8. avgusta t. l. se prične na gradu Puchenstein pri Dravogradu (Dravska banovina) razprodaja starinskih in umetniških predmetov vsake vrste potom licitacije, in sicer pohištva raznih slogov (gotski, staronemški, renesanski, barok, rokoko, Biedermaier), skrinj, predmetov iz kovin (lustrov, sveč-

nikov, monstranc, kelihov, svetilk), kositrnih, graviranih okrožnikov, vrčev, srebrnine za namizno in toaletno uporabo, starinskih in modernih slik in plastik (XVI., XVII., XVIII. in XIX. stol.), porcelana (Alt-Wien, Neu-Wien, Meissen, Schlaggenwald), tkanin, posteljnine, perzijskih in smirnskih preprog. Premičnine, ki se nabajajo v gradu v 27 prostorih, tvorijo pravo zbirko umetnin, katere je tekom sto let nakupila rodbina baronov Kometrov, ki so bili na glasu kot veliki mecen in ljubitelji umetnosti. Poslednji član te familije, pokojni baron Hans, ki je umrl l. 1925., je bil strasten in izboren nabiratelj starin, in je na ta način nabral v svojem dvorcu velik zaklad umetnin, med katerimi je marsikateri komad, ki spada v muzej.

Razpored licitacije: 8., 9. in 10. avgusta t. l. dražba raznih manjših predmetov,

kakor potnih kovčegov, pisarniških, toaletnih, kadilnih in lovskih potrebščin, igrač, raznih okvirjev, rogovja, obleke, posteljnine itd.

11. avgusta predmeti iz kovin (železo, baker, medenina, srebro, bronca, kositer) ter keramika in steklo.

12. avgusta slike, plastike in grafika, perzijske in smirnske preproge.

13. avgusta pohištvo in predmeti iz kovin.

15. avgusta keramika in steklo, slike, plastike in grafika.

16. avgusta pohištvo in predmeti iz kovin.

17. avgusta knjige, slike, plastika in grafika.

Razprodaja se prične 8. avgusta ob pol 10, naslednje dni pa ob 8 zjutraj.

Katalog s cenikom se more dobiti pri upravitelju mase advokatu dr. Hinku Schreinerju v Slovenjgradcu za ceno Din 30.⁵³

Iz zapisanega bi lahko sklepali, da so se organizatorji na veliko prodajo dobro pripravili. Nenazadnje je kupce od blizu in daleč privabljal tudi dvojezični katalog.⁵⁴ Kakor hitro je Mal izvedel novico o skorajšnji prodaji starin, je začel energično pridobivati sredstva za odkupe. Zahtevek za predajo starin Narodnemu muzeju, ki ga je sprožilo državno pravobranilstvo, je sodišče zaradi formalnih nedoslednosti v baronovi oporoki medtem že zavrglo. Malu ni preostalo drugega, kot da skuša pridobiti občutno vsoto denarja za nakup vsaj najpomembnejšega dela Kometrovih umetnin.⁵⁵

Ob udarcih, ki jih je tedaj doživljalo jugoslovansko gospodarstvo, bi bilo iluzorno računati na sredstva iz državnega proračuna. Zato se je Mal obrnil na

⁴⁸ *Slovenec*, LX/33, 10. 2. 1932, str. 8.

⁴⁹ *Jutro*, XIII/86, 14. 12. 1932, str. 8; *Slovenec*, LX/85, 14. 4. 1932, str. 7.

⁵⁰ Arhiv NMS, št. 271/32, Dopis Josipa Mala Hinku Schreinerju, 16. 4. 1932, Ljubljana; št. 298/32, Dopis Hinka Schreinerja ravnateljstvu Narodnega muzeja, 22. 4. 1932, Slovenj Gradec.

⁵¹ *Jutro*, XIII/157, 8. 7. 1932, str. 7; *Slovenec*, LX/153, 8. 7. 1932, str. 5.

⁵² *Jutro*, XIII/177, 31. 7. 1932, str. 20; *Slovenec*, 31. 7. 1932, LX/173, str. 18; *Deutsche Zeitung*, LVII/61, 4. 8. 1932, str. 4. Gl. tudi *Jutro*, XIII/190, 17. 8. 1932, str. 4.

⁵³ Besedilo sledi objavi v *Slovenecu*. Skoraj identičen oglas je izšel v *Jutru*, v nemškem jeziku pa v *Deutsche Zeitung*.

⁵⁴ Izvoda dražbenega kataloga nam kljub različnim poizvedbam ni uspelo odkriti v nobeni dostopni knjižnici ali fondu. Po vsej verjetnosti pa se je vsebinsko v celoti opiral na opredelitve iz Zormanovega zapisnika.

⁵⁵ Arhiv NMS, št. 524/32, Dopis Josipa Mala Zbornici za trgovino, obrt in industrijo, 22. 7. 1932, Ljubljana; št. 564/32, Dopis Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 6. 8. 1932, Ljubljana.

Eno uro pri novostih v ljubljanskem muzeju

ridelni krilni oltar koroškega slikarja Maksa Reichleha iz leta 1511. Slika je vredna 200.000 dinarjev

V zadnjih par letih je prišel ljubljanski muzej v last redkih umetnin in umetnopravnih predmetov, ki so njegovo zbirko izpopolnile tako, da prednjačijo vsem drugim zbirkam v naši državi. Veliko večino teh stvari je muzej pridobil na raznih razprodajah in dražbah, od katerih so bile pomembne Strahlova, Szaparyjeva in dražba zapuščine Kometa na gradu Puchenstein na Štajerskem. Iz te zbirke ima sedaj muzej v lasti redke dragocenosti, ki bi bile v posebni največji evropski muzeji.

Slučaj je hotel, da sta zadnje čase umrle poslednja potomca Strahlovega in Kometrovega rodu, ki sta bila strastna zbiratelja, ki so prišli po njuni smrti na dražbo. Grofa Szaparyja pa so prisilili donarne esmere, da je svoje zbirke razprodal.

Postelja iz konca 18. stoletja in gotoki umivalec

med skromne in v tihli domaćnosti se bdivlajajoče biedermaierjeve periode.

Novo pridobljena kolekcija kameninastih vrčev bi že sama na sebi mogla biti za osnovo keramičnemu oddelku obrtnega muzeja. Zastopana je plastika južna in zapadna nemška (obromska) keramika iz krajev Kreuzen, Raeren, Westerwald itd. Predmeti iz teh krajev so pogosto našli k nam zlasti po slovenski romanji v Kelmoraj. Nekaj posebnega pa sta dve starodunajski vazi s nedosežno sijajno »kongresno modrinom«.

Sprito mnoštvo teh v letošnjem poletju, pa tudi sicer v teku zadnjih let novo pridobljenih predmetov se nisem mogel pramagati, da ne bi vprašal ravnatelja dr. Mala, kako je mogel muzej zadnjih par let kar sunkoma zamašiti vrzeli v svojih zbirkah, ki so poprej dolga desetletja zamen čakale na zaokroženje in izpopolnitev. Dobil sem odgovor, da je tudi pri muzeju nervus rerum — denar. Na vprašanje, od kod muzeju sredstva za nakupe, mi je ravnatelj dr. Mal zaupal, da je mogel v ta namen do lanskega leta potrošiti povprečno 100.000 Din, v kateri vsoti pa niso vsiceli stroški administracije (skrb za vzdrževanje poslopja, kurjava, svečava itd.). To je bila dotacija države, ki se je porabila za namene, ki jih je po predlogu muzeja predvideval državni proračun (umetnost, arheologija, prirodopis, numizmatika, arhiv, strokovna knjižnica).

Vprašal sem g. direktorja, če je za nakup zadostovala budžetna dotacija, pa mi je pojasnil, da so muzeju z vsem umevanjem stvari prikočili še drugi faktorji na pomoč. Tako je predsednik bivše ljubljanske oblasti dr. Natlačen leta 1929 na prizadevanje muzeja kupil in v muzeju dopotiral zaokroženo na 12 tisoč kosov obsegajočo, edinstveno privatno zbirko predmetov naše

Časopisni članek o pridobitvah Narodnega muzeja iz Kometrove zbirke (Jutro, 23. 10. 1932).

banovinsko upravo in Zbornico za trgovino, obrt in industrijo, podobno kot že v prejšnjih letih pri odkupu Grebenčeve, Strahlove in Szaparyjeve zbirke.⁵⁶ Ravnateljstvo lobiranje se je obrestovalo, saj so njegovi sogovorniki pokazali tankočuten posluš za rešitev dragocene zgodovinske dediščine in muzeju izjemno hitro, že v vsega nekaj dneh, nakazali potrebna sredstva. Zahvaljujoč takšni velikodušnosti in zavedanju pomena kulturne dediščine, ki se zdi v današnjih podobno kriznih, a očitno precej manj razsvetljenih časih naravnost nepredstavljava, se je Narodni mu-

zej lahko udeležil avgustovske dražbe in suvereno tekmoval z zasebnimi konkurenti pri odkupu najpomembnejšega dela Kometrovih umetnin.⁵⁷

Nekaj utrinkov s tega nenavadnega spektakla povzema zapis v *Deutsche Zeitung*, ki je nastal mesec

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Prim. Arhiv NMS, št. 532/32, Dopis Josipa Mala Ministrstvu za prosveto, 25. 7. 1932, Ljubljana; št. 537/32, Dopis Uprave Dravske banovine ravnateljstvu Narodnega muzeja, 21. 7. 1932, Ljubljana; št. 546/32, Dopis Hinka Schreinerja Josipu Malu, 3. 8. 1932, Slovenj Gradec; št. 588/32, Dopis Kraljevske banske uprave Dravske banovine ravnateljstvu Narodnega muzeja, 9. 8. 1932, Ljubljana.

dni po začetku dražbe.⁵⁸ Odmaknjeni Pukštajn je za dober avgustovski teden postal cilj pisane množice, ki si je obetala dobro kupčijo – od prekanjenih trgovcev s starinami do muzealcev, okoliških podeželanov in radovednih zijal. Na dražbi se je trlo kupcev iz vseh krajev Jugoslavije, od Ljubljane in Maribora do Zagreba in Beograda, manjkalo ni niti tujcev. Njihova kupna moč je menda med domačini vzbudila kar nekaj zavisti.⁵⁹

Sredi občutljivega, z nacionalnimi napetostmi zasičenega obdobja kriznih tridesetih let od dopisnika izrazito nemško orientiranega celjskega časnika ne bi mogli pričakovati popolne objektivnosti. V njegovem poročilu res ne manjka pikrih opazk, ki zadevajo potek dražbe. Le težko najde dobro besedo za menda prostaško obnašanje slovenskih domačinov, zlasti žensk, ki so v vročici licitiranja pozabile na bonton. Precej bolj naklonjeno pa ocenjuje udejstvovanje Josipa Mala, ki da je s preudarnimi nakupi pomembno obogatil fonde ljubljanskega Narodnega muzeja.⁶⁰

Posebej krivična se je nemško usmerjenemu piscu zdela obravnava tujih kupcev, ki so se pri licitacijah znašli v podrejenem položaju. Zagrozili so jim namreč s prepovedjo izvoza starin, čeprav po novinarjevem mnenju brez prave zakonske podlage. Zato naj bi se zanimanje tujih kupcev zelo ohladilo, pomanjkanje konkurence in nizke cene pa naj bi povzročili »ogromno« škodo zlasti upnikom.⁶¹

Koliko je v takem pisanju resnice in koliko nacionalno sovražnega podtona, ni lahko objektivno presoditi, saj pisec v istem sestavku naniza nekaj nasprotujočih si izjav. Tako pripominja, da je bilo na Pukštajnu ob začetku licitacij veliko negotovosti o končnem uspehu dražbe. V strahu, da zaradi gospodarske krize med kupci ne bo pravega zanimanja, so izklicne cene premičnin namenoma postavili zelo nizko. Toda odziv je menda presegel vsa pričakovanja, še posebej ob prodaji gotskega pohištva in drugih kosov notranje opreme. Tedaj naj bi se dogajalo, da so na vsega nekaj sto dinarjev ocenjene predmete prodali tudi za zneske do 10.000 din – to pa pomeni, da je živahno povpraševanje navsezadnje vsaj do do-

*Stolček iz poznega 15. ali zgodnjega 16. stoletja
(Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 3802,
foto: Tomaž Lauko).*

ločene mere odtehtalo morebiti prenizko postavljene izklicne vrednosti eksponatov. Glede na mnenje, ki so ga v *Slovenecu* povzeli 2. oktobra, je dražba upnikom Feldmannovih vendarle prinesla velik dobiček, zato je ne bi mogli označiti za neuspeh.⁶²

Po drugi strani je zaplete pri cenitvah in vrednostih predmetov opažalo tudi manj kritično slovensko časopisje. *Jutro* poroča, da se je na dražbi med tujimi in domačimi strokovnjaki razvnelo precej sporov glede pristnosti posameznih predmetov, zlasti kovinskih izdelkov, medeninastih lestencev in vzhodnjaških preprog. Kljub temu naj bi bile Zormanove cenitve, postavljene »po zelo vestnem in temeljitem študiju«, bolj ali manj realne.⁶³

Kot bo bolje razvidno tudi iz pregleda cenitvenih zapisnikov in drugih dokumentov v nadaljevanju, lahko kljub nasprotujočim si trditvam zaključimo, da je bil Zorman pri svojem delu bržkone pretirano previden in je gradivo v resnici ocenil precej nižje, kot bi bilo glede na teoretično tržno vrednost mogoče storiti. To seveda ni bilo po volji upniškemu odboru. Zato so odborniki sklenili, da starin na licitacijah ne bodo prodajali pod – že tako »zelo nizko« – cenilno vrednostjo. Podobno je situacijo presojal Josip Mal, saj je izjavil, da so na dražbi za nekatere predmete, kot je bil gotski triptih, iztržili precej manj od njihove resnične vrednosti.⁶⁴

⁵⁸ *Deutsche Zeitung*, LVII/71, 8. 9. 1932, str. 3.

⁵⁹ Od interesentov, ki so se udeležili dražbe, žal lahko zanesljivo identificiramo le peščico oseb. Iz korespondence v arhivu NMS je mogoče razbrati vsaj nekaj imen. Med najzanimivejšimi sta Josip Majdič, tedaj stanujoč v Buchsu v Švici, čigar dopisovanje z Josipom Malom je podrobneje omenjeno v nadaljevanju, ter Maks Hermann, bančnik iz Maribora, ki je na Pukštajnu kupil gotsko mizo in leta 1933 nastopal celo kot opolnomočenec Melite Feldmann. Arhiv NMS, št. 122/33, Dopis Maksa Hermanna Josipu Malu, 15. 2. 1933, Maribor; št. 168/33, Dopis Maksa Hermanna Josipu Malu, 8. 3. 1933, Maribor.

⁶⁰ Prim. tudi *Mariborer Zeitung*, LXXII/218, 17. 8. 1932, str. 4.

⁶¹ Tu je novinarja nekoliko zaneslo, kajti po veljavni zakonodaji je bil izvoz starin na tuje v resnici prepovedan. To je potrdilo tudi uradno pojasnilo, zato so se morali pri *Deutsche Zeitung* teden dni pozneje opravičiti in objaviti popravek. *Deutsche Zeitung*, LVII/73, 15. 9. 1932, str. 3.

⁶² *Slovenec*, LX/226, 2. 10. 1932, str. 9.

⁶³ *Jutro*, XIII/268, 17. 11. 1932, str. 3.

⁶⁴ Prav tam.

Umivalna omara iz 16. stoletja (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 3803, foto: Tomaž Lauko).

Romanski križ iz Kometrove zbirke (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 8359, foto: Tomaž Lauko).

Izkupiček dražbe je bil torej v celoti slabši od dejanske vrednosti prodanih premičnin in upnikom ni povrnil toliko sredstev, kot bi jih načeloma lahko. A tega po vsej verjetnosti ne gre pripisovati neprimernim cenitvam niti tajnemu dogovarjanju licitantov, kot namiguje časopisje. Glede na neugodne krizne razmere in splošno pomanjkanje dovolj premožnih kupcev boljšega rezultata niti ni bilo razumno pričakovati.

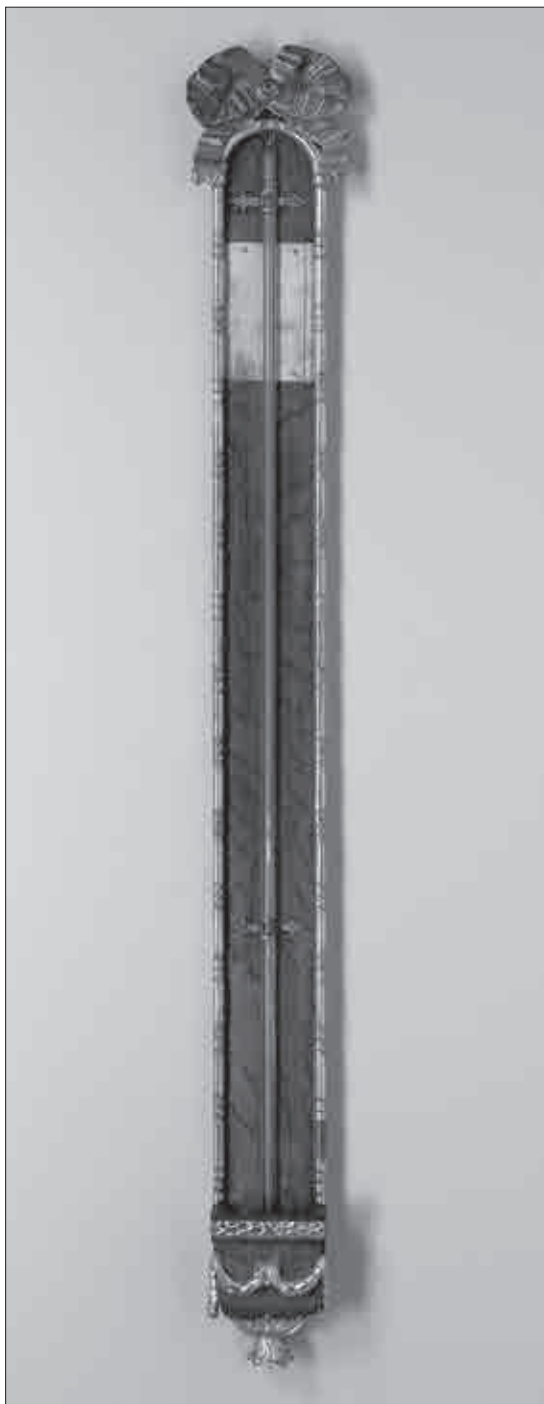
S stališča Narodnega muzeja pa je bil izplen z jesenske dražbe leta 1932 brez dvoma več kot zadovoljiv. Do 23. avgusta so starine s posebno vagonsko pošiljko že varno pripeljali v Ljubljano.⁶⁵ Sprva je Mal pričakoval, da bodo lahko muzejske fonde zelo kmalu dopolnili še z baronovo zbirko orožja. Žal se je ta želja izkazala za preveč optimistično, saj še vedno ni prišlo do pravne rešitve tega spora.⁶⁶

Brez nadaljnjega odlašanja je Mal proti koncu oktobra v muzeju s ponosom odprl priložnostno razstavo, na kateri so obiskovalcem pokazali nove pridobitve s Pukštajna. Čeprav med njimi ni bilo orožja, je bilo eksponatov vseeno toliko, da so z njimi zapolnili malone vsak še nezasedeni kotiček in z improviziranimi stenami v razstavno dvorano predelali celo avlo, kot precej izčrpno opisuje *Jutro*.⁶⁷ Poleg triptiha

⁶⁵ Arhiv NMS, št. 569/32, Dopis Josipa Mala ravnateljstvu Meštnih dohodarstvenih uradov v Ljubljani, 10. 8. 1932, Ljubljana; št. 587/32, Poročilo Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 23. 8. 1932, Ljubljana.

⁶⁶ Arhiv NMS, št. 683/32, Dopis Josipa Mala Josipu Majdiču, 20. 10. 1932, Ljubljana.

⁶⁷ Po vpisih v stari inventarni knjigi Kulturnozgodovinskega oddelka Narodnega muzeja je bilo tedaj pridobljenih skupno

Barometer s konca 18. stoletja (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 8073, foto: Tomaž Lauko).

Maksa Reichlicha iz leta 1511 je Mal novinarja opozoril predvsem na romansko razpelo, procesijski križ, gotški stol in umivalno omaro, skrinje in omare iz 16.

najmanj 128 predmetov, zavedenih pod inventarne številke 3694–3696 in 10093–10174. Arhiv NMS, št. 175/33, Obračun podpore za nakup eksponatov Zbornici za trgovino, obrt in industrijo, 10. 3. 1932, Ljubljana.

in 17. stoletja, pohištvo v bidermajerskem slogu ter keramiko.⁶⁸

Iz Malovih izjav si lahko ustvarimo tudi njegovo vizijo sistematičnega pridobivanja gradiva in izgradnjo slovenske muzealske mreže v prihodnje. Kot človek širokega obzorja se je dobro zavedal, kako pomembno je preprečiti drobljenje pomembnih zasebnih zbirk, ki so tedaj prihajale na tržišče, in hkrati preprečiti nenadzorovano izvažanje starin v tujino. V neprijaznih gospodarskih razmerah pridobivanje potrebnih finančnih sredstev ni bilo majhen zalogaj. Državna dotacija muzejskemu proračunu je letno znašala okrog 100.000 din, v kar so bili vključeni tudi stroški administracije, vzdrževanja in obratovanja muzejske stavbe. Vsota še zdaleč ni zadostovala za odkup Kometrove zbirke, vendar je Malu uspelo iz sredstev ljubljanske oblasti oziroma banovine zagotoviti 40.000 din, ljubljanska Zbornica za trgovino, industrijo in obrt pa je prispevala še 80.000 din.⁶⁹

Sicer pa Malov namen ni bil zgolj slepo kopičenje starin. Načrtno zbiranje predmetov umetne obrti je namreč dojemal kot prednostni projekt varovanja materialne kulture na Slovenskem. V naslednjih letih se je zavzemal tudi za ustanovitev posebnega (umetnostno)obrnega muzeja. Ta bi po eni strani hranil slovensko materialno zapuščino, po drugi strani pa spodbujal ustvarjalnost prihodnjih rodov.⁷⁰

Veliki zaklad barona Kometra – orožje

Razburjenje po vročici avgustovskih dražb se je sčasoma poleglo, toda za zakonca Feldmann in upravitelja pukštajnske stečajne mase to še zdaleč ni pomenilo olajšanja. Za poplačila terjatev je bilo treba zbrati še veliko večja sredstva in tako se je razprodaja Kometrove zapuščine nepretrgano nadaljevala.

Kar zadeva premično premoženje s Pukštajna, vseh ponujenih predmetov na avgustovskih dražbah še niso prodali, zato so v bližnji prihodnosti načrtovali nove licitacije. Izogniti pa se ni bilo mogoče niti

⁶⁸ *Jutro*, XIII/248, 23. 10. 1932, str. 5; XIII/252, 28. 10. 1932, str. 4.

⁶⁹ Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani je res prispevala sredstva za odkup gradiva s Pukštajna in jih predala v hrambo Narodnemu muzeju, vendar je do predmetov odbržala lastninsko pravico. Arhiv NMS, št. 524/32, Dopis Josipa Mala Zbornici za trgovino, obrt in industrijo, 22. 7. 1932, Ljubljana. Večino sredstev Kraljevske banske uprave so porabili za odkup triptiha Marxa Reichlicha. Gl. arhiv NMS, št. 713/32, Poročilo Josipa Mala Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 4. 11. 1932, Ljubljana. Natančnejše vrednosti nekaterih nakupljenih likovnih del je mogoče razbrati iz izplačilnih pobotnic, shranjenih v arhivu NMS (št. 830/32). Podrobno poročilo o predmetih, odkupljenih poleti 1932 na Pukštajnu, je Mal v marcu naslednjega leta posredoval Zbornici za trgovino, obrt in industrijo. Arhiv NMS, št. 175/33, Obračun podpore za nakup eksponatov Zbornici za trgovino, obrt in industrijo, 10. 3. 1932, Ljubljana.

⁷⁰ Arhiv NMS, št. 175/33, Obračun podpore za nakup eksponatov Zbornici za trgovino, obrt in industrijo, 10. 3. 1932, Ljubljana.

Bržkone najkakovostnejši primerek iz zbirke orožja Hansa Kometa: oklep nürnberskega mojstra Valentina Siebenbürgerja iz tridesetih let 16. stoletja (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 35361, foto: Tomaž Lauko).

prodaji posestva in dvorca.⁷¹ Že novembra 1932 se je nekdanje gospodstvo Kometrov znašlo na dražbi.⁷² Upanje slovenske javnosti, da bo ta zaključena celota našla zainteresiranega kupca iz domačega okolja ali prešla celo v javno namembnost, so se izjalovila. Posestvo Pukštajn je za vsega 1.387.000 din, še manj od prvotne izklicne cene, kupil industrialec in poslovnež Petar Teslić iz Siska.⁷³

Upniki Feldmannovih so se lahko upravičeno razveselili pritoka svežega kapitala, žal pa se Pukštajnu tudi pod novimi lastniki niso obetali lepši časi. Posestvo se očitno ni izkazalo za tako dobičkonosno, kot je upal Teslić. Po njegovi smrti se je Pukštajn jeseni 1936 spet znašel na prodaj, a čeprav dvorca in zemljišč niso več bremenili dolgovi, primerne kupca ni bilo mogoče najti. Kljub različnim poskusom, da bi Pukštajnu našli dostojnega gospodarja ali pa ga namenili v javno dobro, je njegova usoda kolebala v negotovosti vse do konca druge svetovne vojne in nastanka socialistične Jugoslavije, ko so dvorec preuredili v vojašnico.⁷⁴

S Tesličevim odkupom sta zakonca Feldmann novembra 1932 dokončno izgubila podedovano posest. Toda stečajni postopek se s tem še ni zaključil. Nerešeno je ostajalo predvsem vprašanje zbirke orožja, tistega dela rodbinskega premoženja, do katerega je pokojni baron čutil posebno navezanost. Za njen odkup je bilo med poznavalci že od vsega začetka veliko zanimanja. Določil Hansove oporoke – čeprav so jih dediči že večkrat grobo prekršili – ni bilo mogoče povsem obiti. Toda po drugi strani je imela baronova oporoka nekaj resnih pravnoformalnih pomanjkljivosti, ki so jih upravniki stečajnega sklada v nadaljevanju spretno izkoristili.⁷⁵

Konec oktobra 1932 je ravnateljstvo Narodnega muzeja prejelo razsodbo Okrajnega sodišča Slovenj Gradec. Ta željno pričakovani dokument natančno povzema vmesne korake pravnega spora in opozarja na vrsto nepravilnosti, ki so jih zagrešile pravzaprav vse vpletene strani. Sodišče tako ugotavlja, da je bilo baronovo volilo Celovcu zaradi prepovedi izvoza starin protizakonito, brez pravne veljave pa je bila tudi cesijska listina, s katero je koroški Deželni muzej zbirko orožja odstopil Narodnemu muzeju. Tožba državnega pravobranilstva, s katero je skušal Narodni muzej upraviteljem stečajne mase preprečiti oziroma izločiti prodajo zbirke orožja, je bila po mnenju sodišča prenačljiva in nepotrebna, saj take prodaje niti še niso najavili. Bilanca pravnega spora je bila za Narodni muzej izrazito neugodna. Okrajno sodišče je zavrnilo njegov tožbeni zahtevek in mu tudi oporekalo aktivno legitimacijo k tožbi. Zbirka orožja in bojne opreme je torej ostala na Pukštajnu, njena usoda pa ni bila nič bolj gotova kot prej. V interesu upnikov je bilo, da jo čim prej ponudijo kupcem na javni licitaciji. Težje pa je bilo napovedati, če se bo to zares zgodilo, saj Mal še ni izčrpal vseh pravnih sredstev, s katerimi bi bilo mogoče preprečiti prodajo.⁷⁶

Medtem ko so v Narodnem muzeju skušali preobrniti nevhvalni položaj sebi v prid, se je za baronovo

⁷¹ *Deutsche Zeitung*, LVII/73, 15. 9. 1932, str. 3.

⁷² *Slovenec*, LX/261, 13. 11. 1932, str. 8; *Mariborer Zeitung*, LXXII/309, 18. 11. 1932, str. 4; *Glasilo K.S.K. jednote*, XVI-II/45, 8. 11. 1932, str. 5.

⁷³ Kolar-Dimitrijević, Društveno-ekonomski razvoj, zlasti str. 275, 279; *Slovenec*, LX/270, 24. 11. 1932, str. 5; *Deutsche Zeitung*, LVII/94, 27. 11. 1932, str. 6.

⁷⁴ *Jutro*, XVII/239, 15. 10. 1936, str. 8; *Slovenec*, LXIV/240, 18. 10. 1936, str. 20; *Mariborer Zeitung*, LXXVI/259, 11. 11. 1936, str. 4; Lazar, Gospodstvo Pukštajn.

⁷⁵ *Jutro*, XIII/261, 9. 11. 1932, str. 3.

⁷⁶ Arhiv NMS, št. 711/32, Sodba okrajnega sodišča v Slovenj Gradcu, 27. 10. 1932, Ljubljana.

Verižna srajca iz poznega 15. stoletja (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 4587, foto: Tomaž Lauko).

staro orožje živo zanimal še marsikateri zasebnik. V posebej tesnem stiku z Malom je bil podjetnik Josip Majdič, graščak na dvorcu v Teharjih, ki je – čeprav trenutno stanujoč v Švici – napeto spremljal razmere, da ga najava nove dražbe ne bi obšla.⁷⁷ Upniškemu odboru je za zbirko orožja že pred začetkom dražbe ponudil dvojno vsoto cenilne vrednosti, a so upniki to ponudbo zavrnil, saj so upali iztržiti več s prodajo posameznih predmetov. V novembrskih dneh leta 1932, prav v času, ko je potekala prodaja pukštajnskih nepremičnin, se je zdelo, da bo na dražbo v kratkem prišlo tudi orožje pokojnega barona Kometra. S tem je vsekakor računal Schreiner, saj je Majdiča menda obvestil, da se bo licitiranje za zbirko orožja začelo že 14. novembra. Toda uradno so prodajo v časopisu najavili za 17. oziroma 18., in sicer kar skupaj z nepremičninami. Zato se je Majdič v pismu Josipu Malu odkrito spraševal, ali ga skuša Schreiner morda izigrati ali je posredi kak drug razlog.⁷⁸

⁷⁷ Arhiv NMS, št. 688/32, Dopis Josipa Mala Josipu Majdiču, 20. 10. 1932, Ljubljana; št. 730/32, Dopis Josipa Mala Josipu Majdiču, 11. 11. 1932, Ljubljana. Prim. še št. 783/32, Dopis Josipa Majdiča Josipu Malu, 5. 12. 1932.

⁷⁸ Arhiv NMS, št. 726/32, Dopis Josipa Majdiča Josipu Malu, 8. 11. 1932, Buchs; *Slovenec*, LX/256, 8. 11. 1932, str. 8; *Jutro*,

Kaj je ravnatelj Narodnega muzeja napeljalo k tej korespondenci z zasebnikom, ki je bil formalno gledano pravzaprav neposredni konkurent muzeju, je na prvi pogled težko pojasniti. Domnevamo lahko, da je Mal na ta način poskušal slediti hitremu razvoju dogodkov in če že ne bi šlo drugače, vsaj najti rezervno rešitev. Če Narodnemu muzeju zbirke orožja ne bi uspelo pridobiti za svoje fonde, bi jo morda lahko odkupil Majdič, saj je za to izkazal resno zanimanje.⁷⁹ To bi navsezadnje vsaj deloma ugodilo prizadevanjem Mala, ki je bil trdno odločen, da mora zbirka orožja v celoti ostati v Sloveniji – če ne pod muzejsko streho, pa vsaj v lasti skrbnega domačega zasebnika.⁸⁰

Trenutni položaj Pukštajna je bil v tistem trenutku zelo nejasen. Kakšne načrte je imel Teslić z nakupom posesti, javnosti ni bilo znano. Kljub temu se je vztrajno govorilo, da se bodo po prodaji posestva na dražbi v kratkem, še pred koncem novembra, znašle tudi preostale premičnine, vključno z zbirko orožja. Temu je pritrdilo okrajno sodišče in četudi pravno gledano njegova razsodba še ni bila dokončna, je upravitelj stečajne mase skušal storiti vse, da bi izkoristili ugodni trenutek in čim prej izvedli prodajo dragocenih starin.⁸¹

Toda zmede z datumi licitacij ni bilo konca. Schreiner je ravnateljstvo Narodnega muzeja obvestil, da se bo nova dražba – ki bo zajela tudi orožje – začela 21. novembra.⁸² Mal se je licitiranja nameraval osebno udeležiti, čeprav se z odločbo okrajnega sodišča razumljivo ni mogel strinjati. Upal je tudi, da se mu bo prenačeno razprodajo Kometrovega orožja posrečilo preprečiti s pravnimi sredstvi. 11. novembra je na državno pravobranilstvo naslovil dokaj obsežno sporočilo, v katerem je okrajnemu sodišču oporekal nekaj temeljnih spornih točk. Zlasti je protestiral proti ugotovitvi, da naj zbirka orožja ne bi bila nikoli navedena med drugimi premičninami, ponujenimi za prodajo v sklopu stečajne mase. V prid njegovega argumentu je govorilo že dejstvo, da so zbirko vključili v cenilni zapisnik, v razglasu za novo dražbo v novembru 1932 pa so jo tudi eksplicitno omenili med drugim premičnim imetjem, ki se bo znašlo na licitaciji. Mal je vztrajal, da ima zbirka orožja poseben zgodovinski pomen. Tega je prepoznal tudi pokojni baron, saj je zbirko želel na vsak način zavarovati kot nedeljivo celoto, in to ne le v primeru prostovoljne prodaje Pukštajna po preteku 25 let, če bi se tako odločili njegovi dediči. Zato je Mal držav-

XIII/261, 9. 11. 1932, str. 3; *Mariborer Zeitung*, LXXII/309, 18. 11. 1932, str. 4.

⁷⁹ Kot poroča *Jutro*, je Majdič na avgustovski licitaciji odkupil enega od dveh triptihov iz Kometrove zbirke, morda pa še drugo gradivo, ki v članku ni posebej omenjeno. *Jutro*, XIII/261, 9. 11. 1932, str. 3.

⁸⁰ Arhiv NMS, št. 688/32, Dopis Josipa Mala Josipu Majdiču, 20. 10. 1932, Ljubljana.

⁸¹ *Mariborer Zeitung*, LXXII/314, 23. 11. 1932, str. 5.

⁸² Arhiv NMS, št. 727/32, Dopis Hinka Schreinerja ravnateljstvu Narodnega muzeja, 10. 11. 1932, Slovenj Gradec.

no pravobranilstvo pozval, naj ugovarja razsodbi sodišča in še naprej varuje interese Narodnega muzeja kot pristojne državne ustanove, ki skrbi za narodovo kulturno dediščino.⁸³

Ta poziv je bil vsaj deloma uspešen, saj so orožje zadnji hip izvzeli z dražbe, prodaja pa je zajela le preostanke avgustovske ponudbe. Mal se je kljub temu odpravil na Pukštajn, kjer je ostal do 24. novembra. Za muzej je pridobil pisalnik, toaletno mizico in fotelj s konca 18. stoletja.⁸⁴

V sodnih mlinih

Naveličan brezplodnega razpravljanja o položaju zbirke orožja je Mal v februarju 1933 skušal skleniti kompromis. Odvetniku Schreinerju je predstavil zamisel, po kateri bi Narodni muzej za primerno ceno odkupil najpomembnejše eksponate, preostale predmete pa bi nato prosto prodali na dražbi. Na ta način bi Malu lahko uspelo pridobiti vsaj jedro baronovih eksponatov, čeprav na račun nedeljivosti zbirke, za katero si je vse dotlej neomajno prizadeval.⁸⁵

Po drugi strani je Mal posegel še po novem pravnem manevru. Ker je slovenjgraško okrajno sodišče cesijsko listino iz leta 1931 spoznalo za nično, se je Mal sklenil opreti na pooblastilo, s katerim je koroški Deželni muzej zaupal ljubljanskemu Narodnemu muzeju zastopstvo pri vseh pravnih postopkih, povezanih s Kometrovo zbirko orožja.⁸⁶ Soglasje k temu koraku je izdala tudi Melita Feldmann.⁸⁷

Na ta način je Mal ponovno sprožil postopek za pridobitev pukštajnskega orožja, a je doživel še en poraz. Apelacijsko sodišče v Ljubljani je julija tožbo zavrnilo zaradi formalne napake, saj bi celovski Deželni muzej pravno lahko izdal pooblastilo zgolj fizični osebi, ne pa ustanovi Narodnega muzeja. V strahu, da bi zahtevek dokončno propadel, je Mal avgusta sestavil predlog za iztožitev sporne zbirke, ki ga je naslovil kar na upravo Dravske banovine. V njem je zaprosil za pomoč v dolgotrajnem sporu, še posebej

za povračilo stroškov, ki bi utegnili doleteti muzej v primeru ponovnega neuspešnega pravnega.⁸⁸

Na Malovo prošnjo je celovski Deželni muzej izdal novo, tokrat formalnopravno ustreznejše pooblastilo, ki je Narodnemu muzeju vendarle zagotovilo primerno izhodišče v pravnem postopku.⁸⁹ Spet se je za nadvse razumevajočo pokazala tudi banska uprava – Narodni muzej je nemudoma podprla s posojilom iz banskega proračuna, s katerim naj bi pokrili morebitne novonastale pravnne stroške v »zadevi Kometer« vse do višine 10.000 din. Nadaljnje pravno zastopanje interesov Narodnega muzeja (in posredno celovskega Zgodovinskega društva kot skrbnika koroškega Deželnega muzeja) pred okrožnim sodiščem v Celju pa je Mal s privoljenjem banske uprave zaupal celjskemu odvetniku dr. Alojzu Goričanu. Tako je po zaporedju neuspehov v Narodnem muzeju spet zaživel upanje, da zbirka orožja s Pukštajna le preide v muzejski fond, kot je opogumljajoče ocenjevalo tudi državno pravobranilstvo v Ljubljani.⁹⁰

Glavna prizadevanja Narodnega muzeja in njegovih pravnih zastopnikov so se proti koncu poletja 1933 usmerila predvsem v poskus, da bi zbirko orožja izločili iz stečajne mase. K temu se je nagibala tudi baronova dedinja Melita Feldmann.⁹¹ Njen »opolnomočeni zastopnik« Maks Hermann je poskrbel celo za manjši zaplet, saj se je obrnil neposredno na celovško Zgodovinsko društvo z zamisljo, da bi v postopku za izločitev poskušali skupno zastopati svoje interese proti upniški upravi.⁹² V Narodnem muzeju so se na to novico odzvali precej ostro – ker je premoženje Feldmannove prešlo pod nadzor stečajnih upraviteljev, namreč ni bila upravičena do vlaganja izločitvenih zahtevkov niti ni mogla za svojega zastopnika veljavno pooblastiti tretje osebe, saj je z njenim premoženjem tedaj razpolagal le upravitelj stečajne mase.⁹³

⁸⁸ Arhiv NMS, št. 543/33, Predlog za iztožitev zbirke orožja Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 1. 8. 1933, Ljubljana.

⁸⁹ Arhiv NMS, št. 548/33, Dopis Josipa Mala ravnateljstvu koroškega Deželnega muzeja, 3. 8. 1933, Ljubljana; št. 656/33, Pooblastilo Zgodovinskega društva za Koroško Narodnemu muzeju, 8. 8. 1933; št. 569/33, Pojasnilo Zgodovinskega društva za Koroško Josipu Malu, 8. 8. 1933, Celovec; št. 570/33, Dopis Josipa Mala Meliti Feldmann, 7. 8. 1933, Ljubljana.

⁹⁰ Arhiv NMS, št. 560/33, Dopis Kraljevske banske uprave Dravske banovine ravnateljstvu Narodnega muzeja, 8. 8. 1933, Ljubljana; št. 567/33, Dopis Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 11. 8. 1933, Ljubljana; prim. št. 569/33, Dopis Josipa Mala Zgodovinskemu društvu za Koroško, 7. 8. 1933, Ljubljana; št. 571/33, Dopis Josipa Mala Alojzu Goričanu, 12. 8. 1933, Ljubljana; št. 597/33, Dopis Kraljevske banske uprave Dravske banovine Josipu Malu, 18. 8. 1933, Ljubljana; št. 584/33, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 14. 8. 1933, Celje.

⁹¹ Arhiv NMS, št. 620/33, Dopis Zgodovinskega društva za Koroško Josipu Malu, 14. 9. 1933, Celovec.

⁹² Arhiv NMS, št. 620/33, Dopis Maksa Hermannja Zgodovinskemu društvu za Koroško, 11. 9. 1933, Maribor.

⁹³ Arhiv NMS, št. 623/33, Dopis Josipa Mala Zgodovinskemu društvu za Koroško, 19. 9. 1933, Ljubljana.

⁸³ Arhiv NMS, št. 729/32, Dopis Josipa Mala Državnemu pravobranilstvu, 11. 11. 1932; št. 821/32, Dopis Josipa Mala Zgodovinskemu društvu za Koroško, 21. 12. 1932, Ljubljana.

⁸⁴ Arhiv NMS, št. 758/32, Dopis Josipa Mala Ravnateljstvu mestnih dohodarstvenih uradov, 24. 11. 1932, Ljubljana; št. 761/32, Dopis Josipa Mala A. Kodelli, 25. 11. 1932, Ljubljana; št. 763/32, Poročilo Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 26. 11. 1932, Ljubljana; št. 800/32, Poročilo Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 12. 12. 1932, Ljubljana.

⁸⁵ Arhiv NMS, št. 146/33, Dopis Josipa Mala Hinku Schreinerju, 28. 2. 1933, Ljubljana.

⁸⁶ Arhiv NMS, št. 341/33, Dopis Josipa Mala Zgodovinskemu društvu za Koroško, 11. 5. 1933, Ljubljana; št. 342/33, Dopis Josipa Mala ravnateljstvu koroškega Deželnega muzeja, 11. 5. 1933, Ljubljana; prim. tudi št. 358/33, Dopis Josipa Mala Josipu Majdiču, 16. 5. 1933, Ljubljana; št. 457/33, Dopis Josipa Mala ravnateljstvu koroškega Deželnega muzeja, 13. 6. 1933, Ljubljana.

⁸⁷ Arhiv NMS, št. 578/33, dopis Zgodovinskega društva za Koroško ravnateljstvu Narodnega muzeja, 17. 8. 1933, Celovec.

Korzeka iz 16. stoletja (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 5155, foto: Tomaž Lauko).

Odvetnik Goričan je svoje delo začel brez odlaganja, čeprav je naletel na različne ovire. Upravitelja stečajne mase Schreinerja je najprej pozval, naj iz stečajnega sklada prostovoljno izloči zbirko orožja, a je bila ta pobuda odločno zavrnjena. Zapletlo pa se je tudi s pooblastilom, ki bi ga moral Goričan dobiti od koroškega Zgodovinskega društva. Ker to o novih okoliščinah postopka in Goričanovega udejstvovanja ni bilo pravočasno obveščeno, je pooblastilo izdalo s precejšnjo zamudo.⁹⁴

Ko ga je Goričan le prejel, je 25. septembra na celjskem okrožnem sodišču končno sprožil tožbo, s katero naj bi baronovo zbirko orožja izvzeli iz stečaj-

ne mase.⁹⁵ 17. novembra je sledila razprava, na katero se je Goričan temeljito pripravil. Mučno pravdanje je načelo tudi glavnega nasprotnika Narodnega muzeja: stečajnega upravitelja Hinka Schreinerja so razrešili in na njegovo mesto imenovali celjskega odvetnika dr. Dragotina Vrečka. Goričana je skrbelo, da bi stečajni upravitelj utegnil izpodbijati tožbo za izročitev zbirke orožja, saj jo je formalno – prek pooblastila Narodnemu muzeju oziroma odvetniku Goričanu – vložil celovski Deželni muzej. Zato je bilo treba dokazati, da celovski muzej vendarle ima pravico do volila, če bi si za izvoz starin seveda pridobil predhodno dovoljenje banske uprave.⁹⁶

Jasno je, da takega dovoljenja oblasti ne bi nikoli izdale, kot sta bila že od samega začetka procesa povsem prepričana tudi Stele in Mal. Toda da bi dosegli ugodno razsodbo, je bilo po Goričanovem mnenju treba pristati tudi na tak »salto mortale«. Zato je Malu naravnost svetoval, naj si pri prosvetnem oddelku banske uprave priskrbi izvozno dovoljenje, ki pa bo izdano le *pro forma* za vsak primer, saj ga banska uprava lahko kadar koli prekliče in tako nikoli ne bo realne možnosti, da bi zbirko odpeljali na tuje. Po drugi strani je Goričan naprošal Mala za napotek, ali na razpravi lahko predlaga poravnavo in stečajnemu upravitelju v zameno za zbirko ponudi določeno vsoto denarja – morda do 25.000 din.⁹⁷

Mal je odvetnikovo mnenje upošteval in pri Spomeniškem uradu zares pridobil izvozno dovoljenje za zbirko orožja. Zapletlo pa se je pri banu, ki takega dokumenta ni hotel vnaprej podpisati. Naposled so se odločili za kompromisno rešitev in izdali potrdilo, ki je izvoz zbirke načeloma dovoljeval, vendar celovškemu muzeju realizacije tega postopka dejansko še ni omogočal. Glede poravnave je bil Mal nekoliko drugačnega mnenja, saj je verjel, da bi tak poskus lahko nasprotna stran razumela kot priznanje slabosti. Poleg tega je podoben korak v preteklosti že predlagal Schreinerju, a ga je ta zavrnil. Če pa bi se vendarle pokazalo za koristno pogoditi se za sporazum, je Mal predlagal začetno vsoto okrog 20.000 din.⁹⁸

Na novembrski razpravi je prišlo do živahnega soočenja argumentov. Upravitelj stečajne mase je zagovarjal svoje stališče z različnimi argumenti. Med njimi je bil celo ta, da je v Kometrovi zbirki orožja tudi nekaj novejših primerkov, ki ne morejo veljati za prave starine. Ker bi se zaradi takšnega pomisleka postopek utegnil še bolj zavleči, Goričan ni nasedel izzivu in se je omenjenim predmetom – že tako brez posebne vrednosti – raje odpovedal.⁹⁹

⁹⁴ Arhiv NMS, št. 621/33, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 18. 9. 1933, Celje; št. 622/33, Dopis Zgodovinskega društva za Koroško Josipu Malu, 6. 9. 1933, Celovec; št. 623/33, Dopis Josipa Mala Zgodovinskemu društvu za Koroško, 19. 9. 1933, Ljubljana; št. 624/33, Dopis Josipa Mala Alojzu Goričanu, 19. 9. 1933, Ljubljana; št. 637/33, Dopis Zgodovinskega društva za Koroško Josipu Malu, 21. 9. 1933, Celovec.

⁹⁵ Arhiv NMS, št. 651/33, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 25. 9. 1933, Celje.

⁹⁶ Arhiv NMS, št. 688/33, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 23. 10. 1933, Celje.

⁹⁷ Prav tam.

⁹⁸ Arhiv NMS, št. 693/33, Dopis Josipa Mala Alojzu Goričanu, 27. 10. 1933, Ljubljana.

⁹⁹ Goričan navaja, da je šlo za »revolver na boben, flobert, 2 lov-

Mal se je s tako odločitvijo povsem strinjal.¹⁰⁰ Sicer pa se je Goričan izkazal za zaupanja vrednega zastopnika. Celjsko okrožno sodišče je po razpravi pretehtalo argumente in v celoti ugodilo tožbenemu zahtevku po brezplačni izročitvi zbirke starega orožja, povračilo pravnih stroškov pa naročilo stečajnemu upravitelju, čeprav se je slednji za zaščito svojih interesov pritožil na ljubljansko apelacijsko sodišče.¹⁰¹

Velika zmaga Josipa Mala

Vsem poskusom stečajne uprave navkljub se je lahko Mal upravičeno veselil ugodne rešitve. Apelacijsko sodišče je januarja 1934 zavrglo pritožbo in tako je preostalo le še reševanje spora pred Stolum sedmorice v Zagrebu kot najvišjo pravno instanco. Mal si takšnega nadaljevanja postopka ni želel, zato je Goričanu izrazil pripravljenost za poravnavo – če ne bi šlo drugače, bi se muzej odpovedal nekaterim manj pomembnim predmetom ali pa za gradivo izplačal nekaj odškodnine.¹⁰²

Do pravega epiloga je bilo treba počakati še dobro leto. Stečajni upravitelj je v resnici poskusil še s pritožbo na Stol sedmorice, a tudi tokrat je bila njegova revizija zavržena. S tem je bilo vprašanje lastništva zbirke orožja pravnomočno rešeno – aprila 1935 je formalno pripadla celovškemu Deželnemu muzeju. Glede na poprej sklenjene sporazume s celovškimi kolegi, ki so gradivo brez pridržkov »prepustili« Ljubljani, pa je bilo seveda jasno, da zbirka s tako odločitvijo samodejno pripade Narodnemu muzeju.¹⁰³

Za Mala je bila ta zmaga nedvomno razlog za praznovanje, čeprav ni bil povsem prepričan, kako dejansko izposlovati predajo gradiva. Za navodila se je obrnil na Goričana, ki je bil medtem že v stiku s stečajnim upraviteljem Vrečkom. Ta je bil pripravljen brez odlašanja izročiti gradivo pooblaščenemu sodelavcu Narodnega muzeja. Prej je bilo treba le pregledati zbirko in ugotoviti, ali so vsi popisani predmeti še vedno shranjeni na Pukštajnu, nato pa se uskladiti glede povsem praktičnih vidikov prevzema. Pravzaprav si je Vrečko želel predajo čim prej izvesti, saj je morala stečajna uprava dotlej novemu lastniku Puk-

štajna za hrambo starin plačevati najemnino. Treba pa je bilo tudi poravnati zavarovalnino za primer požara, saj je iz prejšnjega leta še preostajalo zapadlo plačilo 872 din.¹⁰⁴

Po uspešnem zaključku mučne epizode se je Mal še enkrat prisrčno zahvalil Zgodovinskemu društvu za Koroško, ki je Narodnemu muzeju pripomoglo k pridobitvi dragocenih starin. Ob tem je Mal želel izpolniti tudi dano obljubo, po kateri se je celovškim kolegom zavezal v povračilo predati nekaj arhivskega gradiva, pomembnega za koroško lokalno zgodovino. Posebej primeren se mu je zdel fascikel dokumentov iz let 1812–1825, ki zadevajo Celovec, a jih je celovsko okrožje leta 1825 predalo v Ljubljano. Če pa bi se v Zgodovinskem društvu domislili še česa podobnega, kar bi jim koristilo pri raziskavah, je Mal obljubil vso potrebno podporo. V Celovcu so se za to gesto zahvalili, obenem pa so si zaželeli zgolj nekaj dodatnega gradiva, za katerega so se dogovorili že pred leti – prvi zvezek monografije *Monumenta artis Slovenicae* in zbirko posnetkov gotskih fresk.¹⁰⁵

Na prevzem zbirke orožja ni bilo več treba dolgo čakati. Odvetnik Goričan se je s stečajnim upraviteljem Vrečkom dogovoril za primeren datum – 17. aprila. Prevzema se je osebno udeležil Mal kot osrednji pooblaščenec Narodnega muzeja in tudi uredil vse potrebno za transport.¹⁰⁶

Ob prihodu na Pukštajn sta Mal in Vrečko temeljito pregledala stanje gradiva. Narodni muzej je tako pridobil celotno Kometrovo zbirko orožja in bojne opreme, kakor je bila popisana v Zormanovem zapisniku od št. 167 do 233c. Umanjkalo je le nekaj drobnih izjem – že prej omenjenih šest primerkov novejšega orožja, ki so ga na zahtevo stečajnega upravitelja izločili novembra 1933,¹⁰⁷ ter rog za smodnik iz 16. stoletja in deviški pas, ki sta izginila neznano kam.¹⁰⁸

Lahko si predstavljamo, da je bilo prevzemanje gradiva na Pukštajnu za osebje Narodnega muzeja

¹⁰⁴ Arhiv NMS, št. 205/35, Dopis Josipa Mala Alojzu Goričanu, 6. 4. 1935, Ljubljana; št. 211/35, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 8. 4. 1935, Celje.

¹⁰⁵ Arhiv NMS, št. 217/35, Dopis Josipa Mala ravnateljstvu Zgodovinskega društva za Koroško, 11. 4. 1935, Ljubljana; št. 277/35, Dopis Zgodovinskega društva za Koroško Josipu Malu, 6. 5. 1935, Celovec; št. 688/35, dopis Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 27. 11. 1935, Ljubljana.

¹⁰⁶ Arhiv NMS, št. 220/35, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 12. 4. 1935, Celje; št. 221/35, Dopis Josipa Mala Alojzu Goričanu, 13. 4. 1935, Ljubljana; št. 228/35, Predlog za službena potovanja Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 16. 4. 1935, Ljubljana; št. 229/35, Dopis Josipa Mala ravnateljstvu Mestnih dohodarstvenih uradov, 15. 4. 1935, Ljubljana. Prim. št. 227/35, Dopis Josipa Mala Mihuhu Brezniku, 15. 4. 1935, Ljubljana.

¹⁰⁷ V cenitvenem zapisniku so bili ti predmeti zabeleženi pod št. 181–184 in 207–208. Gl. Zorman, *Zapisnik cenitve*, fol. 31–32.

¹⁰⁸ Št. 186 in 233c. Gl. Zorman, *Zapisnik cenitve*, fol. 31, 33; Arhiv NMS, št. 258/35, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 30. 4. 1935, Celje; št. 259/35, Dopis Josipa Mala Alojzu Goričanu, 1. 5. 1935, Ljubljana.

ski dvocevki in 2 lovski noža z roženim držajem«. Glede na celotno zbirko orožja torej resnično majhen in manj pomemben del gradiva, ki za Narodni muzej ni mogel pomeniti velike izgube. Arhiv NMS, št. 729/33, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 22. 11. 1933, Celje.

¹⁰⁰ Arhiv NMS, št. 730/33, Dopis Josipa Mala Alojzu Goričanu, 23. 11. 1933, Ljubljana.

¹⁰¹ Arhiv NMS, št. 742/33, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 28. 11. 1933, Celje; št. 752/33, Dopis Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske Banovine, 30. 11. 1933, Ljubljana; št. 790/33, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 23. 12. 1933, Ljubljana.

¹⁰² Arhiv NMS, št. 78/34, Dopis Josipa Mala Alojzu Goričanu, 31. 1. 1934, Ljubljana.

¹⁰³ Arhiv NMS, št. 204/35, Dopis Alojza Goričana Josipu Malu, 5. 4. 1935, Celje.

vesela, a tudi naporna naloga, saj je bilo treba predmete pripraviti za varen transport. Mal je pakiranje prepustil mizarskemu mojstru, ki je ob tem verjetno poskrbel za namensko izdelane zaboje. Koliko časa je trajalo delo, iz korespondence in arhivskih dokumentov ni mogoče jasno razbrati, zdi pa se, da se je zavleklo vse do sredine maja. Neizogibno je, da je ob tem prišlo tudi do kakšnega banalnega spodrslljaja. Ker je delo potekalo v deževnem vremenu, so udeleženi sodelavci prostore dvorca ponesnažili z blatom, zato je paznik upravi muzeja poslal pisno opozorilo in račun za stroške čiščenja. To pa je Mal odločno zavrnil. Očitno je šlo zgolj za nespreten pritisk užaljenega paznika, ki je že med pakiranjem prosjačil osebe muzeja za »nagrado« – kakšno puško, meč ali sulico, da bi jo imel »za spomin«. Mal takšnim prošnjam seveda ni ugodil, užaljeni paznik pa ga je zato začel izsiljevati z lažnimi obtožbami in dopisi, čeprav so mu za njegovo pomoč namenili denarno nagrado.¹⁰⁹

Nekaj slabe volje je povzročila tudi zahteva stečajne uprave, ki je Narodni muzej terjala za vračilo dvoletne zavarovalnine v višini 1744 din, plačane za zbirko orožja v času hrambe na dvorcu. Mal je bil prepričan, da taka zahteva ni upravičena, vendar so mu pravni svetovalci priporočili, da za tako nizek znesek nima smisla sprožiti tožbe. Zaradi računovodskih predpisov zahtevka ni mogel izplačati iz sredstev muzejskega proračuna, zato je za poplačilo zavarovalnine zaprosil bansko upravo, a ob pridržku, da se od zahtevane vsote odbije cenilno vrednost tistih dveh predmetov, ki ju ob prevzemu na dvorcu iz nepojasnjenih vzrokov ni bilo mogoče najti.¹¹⁰

Po petih letih, kolikor je minilo od prvega resnejšega udejstvovanja slovenske muzejske stroke pri vprašanju zapuščine zadnjega barona Kometa, je zbirka orožja s Pukštajna po železnici sredi maja 1935 končno prispela v Ljubljano. V Narodnem muzeju so nove pridobitve pozdravili podobno navdušeno kot že starine, ki so jih na dvorcu kupili v letu 1932. V začetku junija si je javnost že lahko ogledala del gradiva, postavljen v razstavnih dvoranih. Kolikor ga je še ostalo v skladiščnih prostorih, pa so ga nameravali vključiti v razstavno postavitev takoj, ko bi zanj lahko zagotovili primeren prostor.¹¹¹

¹⁰⁹ Arhiv NMS, št. 336/35, Dopis Alfonsa Naberšnika upravi Narodnega muzeja, 23. 5. 1935, Pukštajn; št. 344/35, Dopis Josipa Mala upravi lastelinstva Pukštajn, 25. 5. 1935, Ljubljana.

¹¹⁰ Arhiv NMS, št. 337/35, Dopis Alojza Goričana Narodnemu muzeju, 22. 5. 1935, Celje; št. 340/35, Dopis Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 24. 5. 1935, Ljubljana; št. 341/35, Dopis Josipa Mala Alojzu Goričanu, 24. 5. 1935, Ljubljana; št. 360/35, Poročilo Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 3. 6. 1935, Ljubljana; št. 396/35, Dopis Josipa Mala Alojzu Goričanu, 17. 6. 1935, Ljubljana.

¹¹¹ Ta prostor naj bi pridobili po oddaji eksponatov – verjetno predvsem pohištva – nastajajočemu Mestnemu muzeju, katerega stalna razstava je zrasla prav na Malovo pobudo in z velikodušno posojlo gradiva. Arhiv NMS, št. 360/35, poročilo

Težavni sodni postopki, ki so nazadnje Narodni muzej v Ljubljani obogatili s kakovostnim zgodovinskim gradivom, so že sami po sebi svojevrstna epizoda slovenske pravne zgodovine. Muzejskemu ravnatelju Josipu Malu smo lahko resnično hvaležni, da je pri teh prizadevanjih pogumno vztrajal – čeprav za ceno izjemnih naporov, neprijetnega pravdanja in nazadnje celo brezkompromisnih pravnih zvižaj. V vse prej kot lagodnem obdobju med velikim borznim zlomom leta 1929 in pretresi jugoslovanske politike na predvečer druge svetovne vojne bi bilo veliko lažje obupati in dopustiti, da se orožje barona Kometa porazgubi na trgu starin. Toda Malu je kot muzealcu velikega formata uspelo previhariti na videz nepremostljive težave in na Slovenskem zadržati dragoceni del zgodovinske dediščine.

Brez tako živahnega udejstvovanja Narodnega muzeja bi osrednji del zapuščine Hansa Kometa bržkone izpuhtel v neznano, kot se je pripetilo tudi mnogim drugim premičninam s Pukštajna. Medtem ko so se ob pukštajnski zbirki orožja lomila pravniška kopja, je druge skromne preostanke stečajne mase zakoncev Feldmann doletela bolj žalostna usoda. Julija 1935 je dvorec spet postal prizorišče dražbe premičnega imetja in notranje opreme, ki v prejšnjih letih ni našlo kupcev. Na njej so prodajali »razne starine, graščinsko pohištvo, star auto itd.«.¹¹² Še konec decembra 1938 je stečajni upravitelj Vrečko razpisal dražbeni oklic za tri umetniške slike in starinsko srebrno posodje,¹¹³ postopki poravnave pa so se vlekli še vrsto let – kot potrjuje obvestilo, objavljeno v *Marburger Zeitung*, vsaj do leta 1943, tedaj že pod vodstvom novega stečajnega upravitelja, celjskega odvetnika dr. Walterja Riebla.¹¹⁴

Vrednotenje baronove zapuščine

Od konca pomladi 1935 je zbirka orožja zadnjega barona Kometa novi dom našla v osrednjem slovenskem muzeju. To je bila zagotovo ena največjih pridobitev (predvsem zgodnjenovoveškega) orožja in bojne opreme, kar jih je Narodni muzej Slovenije doživel v skoraj dveh stoletjih svojega obstoja.

Tega se je zavedala že tedanja strokovna, a tudi bolj laična javnost. Ob neljubih pravnih zapletih, povezanih s prodajo pukštajnskih starin, je o Kometrovi zbirki orožja dokaj pogosto pisalo aktualno časopisje. V *Jutru* lahko preberemo več bolj ali manj zgoščenih opisov njenih vrhuncev.¹¹⁵ V teh sestavkih sta med najdragocenejše eksponate uvrščena predvsem »vite-

Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 3. 6. 1935, Ljubljana.

¹¹² *Slovenec*, LXVIII/162, 18. 7. 1935, str. 7.

¹¹³ *Jutro*, XIX/299, 28. 12. 1938, str. 8; *Slovenec*, LXVI/296, 28. 12. 1938, str. 8.

¹¹⁴ *Marburger Zeitung*, LXXXIII/315, 11. 11. 1943, str. 5.

¹¹⁵ *Jutro*, XIII/261, 9. 11. 1932, str. 3; XIII/268, 17. 11. 1932, str. 3.

Par pištol s kolesnim netilnim mehanizmom, datiranih v leto 1571 (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 5187/1–2, foto: Tomaž Lauko).

ška« oklepa. Prvi, »bogato graviran z vojnimi prizori«, naj bi izviral s konca 15. stoletja. Če bi to držalo, bi imeli opraviti z resnično rariteto, je pa takšna izjava težko razumljiva, saj je oklep v resnici treba datirati v 17. stoletje – a še to s pridržkom, saj očitno ne gre za originalno celoto, temveč pozneje temeljito restavrirane sklope, drugotno sestavljene v samostojni oklep. Kaj je novinarja napeljalo k opazki, da je po obliki in izdelavi »pristno gotski«, je svojevrstno vprašanje, saj se oklep jasno razlikuje od poznosrednjeveške zaščitne opreme gotskega sloga.¹¹⁶

Drugi dragulj baronove zbirke naj bi bil še en popolni ploščni oklep, in sicer iz dobe Maksimiljana I.¹¹⁷ V *Jutru* beremo, da ga je »pri svojih viteških pohodih« nosil sam cesar Maksimiljan, to pa naj bi dokazovale tudi listine, ki jih je hranil pokojni baron.¹¹⁸ Tudi če so takšni dokumenti kdaj obstajali, so

bili gotovo ponarejeni. Oklep je nesporno zelo kakovosten izdelek, saj je žigosan z znakom slovitega nürnberškega mojstra Valentina Siebenbürgerja. Povezavo s habsburškim vladarjem pa je treba ovreči, saj moramo oklep datirati šele v trideseta leta 16. stoletja, torej vsaj desetletje po Maksimiljanovi smrti.¹¹⁹ Kljub temu so to zgodbo nekritično sprejemali celo sodelavci celovškega Deželnega muzeja, saj so Franceta Steleta posebej opozorili, da je v Kometrovi zapuščini tudi oklep cesarja Maksimiljana.¹²⁰

V celoti je Kometrova zbirka orožja konec leta 1932 štela približno 100 samostojnih enot, med drugim verižno srjaco, čelade, ščite, meče, helebarde, sulice, bodala, lovske nože, več rogov za smodnik, pištole, puške, »lok, bogato tolčen s figurami« (v resnici luksuzni lovski samostrel) in nekaj orientalskega orožja. Gotovo ni naključje, da se je za odkup tega gradiva pojavilo veliko interesentov, tudi iz drugih evropskih držav in celo Amerike.¹²¹

Po vsem zapisanem o izjemnosti »zakladov« s Pukštajna gotovo preseneča podatek slovenjgraškega okrajnega sodišča, da je bila vrednost Kometrove zbirke orožja in bojne opreme skromno ocenjena na komaj 25.000 din.¹²² Povsem drugačno oceno preberemo v dopisu Josipa Mala Kraljevski banski upravi avgusta 1933, ki zbirko vrednoti na okoli 150.000 din.¹²³ Toda nobena od omenjenih števil ne ustre-

¹¹⁶ Danes v Narodnem muzeju Slovenije pod inv. št. N 17776. Gre za polovični oklep, datiran v prvo polovico 17. stoletja. Oklep v sedanjem stanju ni originalna celota, temveč je bil vsaj enkrat temeljito restavriran, dopolnjen z dodatnimi deli in okrašen z jedkanimi vojaškimi motivi. Do teh posegov je verjetno prišlo sredi 19. stoletja, ocenjujemo pa lahko, da jih je izvedel izkušen mojster, ki je dobro obvladal okleparske obrtne tehnike. V tem času je v Evropi obstajalo več delavnic, ki so se specializirale prav za takšno restavriranje oklepov po avtentičnih postopkih, zato je njihove izdelke zelo težko ločiti od originalov. Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*, kat. št. 335. Prim. tudi Pyhr, *A History of Arms*, str. 105–113.

¹¹⁷ NMS, inv. št. N 35361. Kakovostni, odlično ohranjeni primerki popolnega »viteškega« oklepa za težkega konjenika v t. i. maksimiljanskem slogu je nastal v delavnici znanega nürnberškega mojstra Valentina Siebenbürgerja. Na fotografiji Franceta Steleta, posneti na Pukštajnu v začetku leta 1932, je bil oklep pri desnem ramenu opremljen še z okroglim pod pazdušnim ščitnikom. Ta danes ni več ohranjen. Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*, kat. št. 84; Lazar, *An Armour*.

¹¹⁸ *Jutro*, XIII/268, 17. 11. 1932, str. 3.

¹¹⁹ Lazar, *An Armour*, str. 39–40.

¹²⁰ Arhiv NMS, št. 1012/1931, Dopis Franceta Steleta, 26. 11. 1931, Celovec.

¹²¹ *Jutro*, XIII/261, 9. 11. 1932, str. 3; XIII/268, 17. 11. 1932, str. 3.

¹²² Arhiv NMS, št. 711/32, Sodba Okrajnega sodišča v Slovenj Gradcu, 27. 10. 1932, Ljubljana.

¹²³ Arhiv NMS, št. 543/33, Predlog za iztožitev zbirke orožja Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 1. 8. 1933.

Helebarda iz zadnje četrtine 16. stoletja (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 32139, foto: Tomaž Lauko).

za cenilnemu zapisniku, ki ga je v letih 1931/2 med vrednotenjem pukštajnskih premičnin sestavil Zorman – po njegovih ocenah je vrednost baronove zbirke starega orožja znašala 74.685 din.¹²⁴

Ta zapisnik je v svojem dopisu banski upravi aprila 1935 omenil tudi Mal, čeprav je bila po njegovem prepričanju vrednost zbirke v resnici mnogo višja. Podobnega mnenja je bil upravitelj stečajne mase, saj je menda pričakoval, da bo že za en sam

popolni ploščni oklep iztržil več kot 100.000 din.¹²⁵ Ta navedba navsezadnje pomaga pojasniti, zakaj se je stečajna uprava tako trdoživo oklepala zbirke orožja in bojne opreme, saj bi – če bi jo le bilo mogoče prodati na licitacijah po realni ceni – upnikom prinesla zavidljivo vsoto.

Po drugi strani se zaradi nerodnosti, ki jih opažamo že pri opisih obeh popolnih oklepov kot nedvomno najimpozantnejših primerkov v zbirki, poraja izzivalno vprašanje – kako dobro so akterji, vključeni v dogajanje ob dražbi Kometrove zapuščine, poznali staro orožje in ali so znali prepoznati pravo vrednost posameznih predmetov. Priznanih poznavalcev in strokovnih raziskovalcev srednjeveškega in zgodnjenovoveškega orožja tedaj na Slovenskem pravzaprav ni bilo. To ne velja zgolj za novinarje, od katerih takšnega specialističnega znanja niti ne bi mogli pričakovati, temveč tudi za muzealce, saj se z vojaško opremo niso poglobljeno ukvarjali – in navsezadnje konkretno za dr. Ivana Zorman, ki je opravil uradno cenitev ter strokovno ovrednotenje pukštajnskih starin.

Na takšne pomanjkljivosti zgovorno opozarjajo že vpisi v inventarni knjigi Narodnega muzeja.¹²⁶ Tudi med njimi najdemo precejšnje število neustreznih opredelitev. Če se omejimo le na že omenjena osrednja eksponata zbirke, je jedkani oklep iz 17. stoletja pomotoma umeščen v začetek 16. stoletja, izrazito prepoznaven oklep maksimiljanskega sloga iz tridesetih let 16. stoletja pa je ohlapno datiran v »ok. 17. stol.«. Za takšne spodrseljaje sicer ne moremo kriviti zgolj kustosov Narodnega muzeja, saj so inventarne vpise dobesedno povzeli po Zormanovem zapisniku. Drugo vprašanje je, ali so sporne opredelitve nastale šele ob cenitvi zbirke v letih 1931/2 ali pa so se morda opirale še na starejšo dokumentacijo Hansa Kometa – in kako pravilno je gradivo opredelil že sam baron kot ljubiteljski poznavalec.

Čeprav bi morda pričakovali, da bo orožje s Pukštajna takoj po prihodu v Narodni muzej samoumevno postalo predmet intenzivnega strokovnega preučevanja, se to ni zgodilo. Deloma je k temu gotovo prispevala izjemna preobremenjenost muzejskih kadrov v času, ko so se fondi po zaslugi sistematičnega pridobivanja gradiva še posebej hitro povečevali. Druga težava je tičala v pomanjkanju domačih specialistov, brez katerih preprosto ni bilo mogoče strokovno obdelati pukštajnske zbirke orožja in bojne opreme. Spregledati pa ne smemo niti v splošnem

¹²⁴ Tipkopisni kopiji zapisnika danes hrani knjižnica Narodne galerije pod signaturo K SLV V PUCHSTEIN. Zorman, *Zapisnik cenitve*, fol. 31–33.

¹²⁵ Arhiv NMS, št. 228/35, Predlog za službena potovanja Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 16. 4. 1935, Ljubljana; št. 688/35, Dopis Josipa Mala Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 27. 11. 1935.

¹²⁶ Orožje s Pukštajna je v stari inventarni knjigi kulturnozgodovinske zbirke Narodnega muzeja zavedeno od števil 13909 do 13975. Pod posamezno inventarno številko je pogosto navedenih več sorodnih primerkov (s podoznaki a, b, c itd.), povsem enako kot v Zormanovem zapisniku. Preračun popisane gradiva skupno šteje 97 samostojnih predmetov.

zelo neugodnih razmer na predvečer nove svetovne vojne, ki še zdaleč niso omogočale nemotenega znanstveno-raziskovalnega dela.

Od maja 1935, ko so zbirko prenesli v muzejsko stavbo in vsaj v večjem delu predstavili javnosti, je njena nadaljnja obdelava zastala za vrsto let. Kot lahko presodimo po vpisih v inventarno knjigo Kulturnozgodovinskega oddelka, so pukštajnsko orožje in bojno opremo inventarizirali šele okrog leta 1942 – že približno leto dni po italijanski okupaciji Ljubljanske pokrajine, ko je bilo za varovanje atraktivne kulturne dediščine zelo pomembno, da so jo muzejski delavci vsaj uradno popisali. Vpisi v inventarni knjigi po svoji vsebini in opredelitvah v ničemer ne odstopajo od Zormanovega cenitvenega zapisnika; razlikujejo se le po ocenah vrednosti, preračunanih v lire. To potrjuje, da orožje s Pukštajna še vrsto let po prihodu v muzej ni dočakalo temeljitejše strokovne obravnave, to pa so naposled preprečile tudi vojne razmere.

Po težavnem obdobju povojne obnove se je Kometrovi zapuščini resneje posvetil šele Ferdinand Tancik, v muzeju od leta 1952 zaposlen kot preparator, od leta 1965 kot kustos. Pionirski slovenski raziskovalec starega orožja in vojaške zgodovine je v splošnem prepoznal pomen predmetov iz Kometrove zapuščine. Ti so sestavljali tudi enega najpomembnejših sklopov razstave *Orožje in bojna oprema od naselitve Slovencev do konca 17. stoletja* iz leta 1971, ob kateri je izšel spremni katalog.¹²⁷

Žal je z veliko vnemo začeto delo zaradi Tancikove prezgodnje smrti pretežno ostalo brez sintetičnega zaključka, pa tudi brez pravih naslednikov, ki bi se sistematično osredotočili na raziskovanje starejše vojaške zgodovine, orožja in bojne opreme. Poleg tega se ne Tancik ne kateri drugi od kustosov Narodnega muzeja ni podrobneje ukvarjal s historiatom Kometrovega gradiva niti ni obravnaval zbirke kot zgodovinske celote. Z vse večjo časovno oddaljenostjo od burnih dogodkov, ki so spremljali pridobitev pukštajnskega orožja, se je navsezadnje zgodilo, da so bile okoliščine njegove akcesije napačno zabeležene tudi v novejši dokumentaciji Narodnega muzeja Slovenije. Še v sodobni digitalizirani bazi podatkov Fundus, pa tudi v muzejskih publikacijah, ki se opirajo nanjo, je tako zavedeno, da je nekdanje baronovo orožje v muzejski fond prišlo z odkupom leta 1931 – čeprav je na podlagi povedanega nesporno, da je bilo to gradivo pravnomočno pridobljeno šele štiri leta pozneje z brezplačnim prevzemom po zaključku zapletenega sodnega spora.

Zaradi splošnega nezanimanja za izvor in historiat Kometrove zbirke ostaja bolj ali manj pozabljena tudi starinoslovska vloga pukštajnskega barona. Ob-

časno se celo zgodi, da mu nehote odrekamo zbirateljske zasluge – kot se je denimo zgodilo ob slovitem Reichlichovem gotskem triptihu iz leta 1511, ki so ga ob prihodu v Narodni muzej leta 1932 predstavljali kot eno najdragocenejših novitet s Pukštajna, poznejši pisci pa so na njegovo provenienco žal pozabili in ga zmotno pripisali Kometrovemu sodobniku in tovarišu, baronu Haerdtlu s Turna pri Velenju.¹²⁸

Občasno se Kometrovo ime pojavlja vsaj v muzejskih publikacijah, zlasti v Narodnem muzeju Slovenije, kjer njegove vloge preprosto ni mogoče prezreti.¹²⁹ Navsezadnje smo z gradivom, ki ga je vestno zbiral, pridobili znatno število dragocenih eksponatov, ki so v ponos najkakovostnejši muzejski zbirki orožja in bojne opreme v Republiki Sloveniji. Dva ploščna oklepa, verižna srajca, odlični primerki zaščitnih pokrival, hladnega in ognjenega orožja – to so predmeti, ki jim je častno mesto namenil že baron Kometer, zadnjih 80 let pa navdušujejo obiskovalce Narodnega muzeja Slovenije od nekdanje stalne postavitve, velike razstave orožja iz leta 1971 do nove postavitve v okviru zgodovinskih in umetnostnih zbirk na Metelkovi (od leta 2008) ter občasne razstave *Vitez, dama in zmaj: dediščina srednjeveških bojevnikov* (2012–2014).¹³⁰

Kljub razstavam, objavam, konservatorsko-restavratorskim posegom in naravoslovnim raziskavam, ki so se zvrstile v zadnjih desetletjih, zbirka starega orožja in bojne opreme s Pukštajna še vse do danes ni bila ovrednotena v celoti. Ta naloga zaenkrat ostaja eden od vabljujejših, a tudi zahtevnejših izzivov za kustodiat zbirke orožja in bojne opreme Narodnega muzeja Slovenije v okviru nadaljnjega preučevanja in postopne revizije muzejskega fonda. Šele tako bo mogoče natančno oceniti zbiralno politiko barona Kometra, njegova osrednja interesna področja, pristne starine pa ločiti od posameznih poznejših kopij in z restavratorskimi posegi temeljito predelanih primerkov.

Epilog

Če bi Hans Kometer doživel vse tisto, kar se je odvijalo na Pukštajnu po letu 1925, ni dvoma, da bi bil globoko razočaran. Pravzaprav se ni uresničila niti ena od želj, ki jih je dal zapisati v oporoko. Pod novima lastnikoma je posestvo presenetljivo hitro propadlo, dvorec z vsem pripadajočim premičnim imetjem in nepremičninami pa je pristal na dražbi že komaj šest let pozneje.

Klavzule oporoke, s katerimi si je pokojni baron tako zagrizeno prizadeval ohraniti obstoječo ureditev svojega domovanja, so se sredi gospodarske krize izkazale za mrtve črke na papirju. Ko so na Pukštajnu

¹²⁷ Ta je za več desetletij ostal malone edina izvirna strokovna publikacija slovenskega avtorja, posvečena tipologiji orožja iz starejših zgodovinskih obdobj. Tancik, *Orožje in bojna oprema*.

¹²⁸ Cerkovnik, Triptih družine Knillenberg, str. 24, op. 7.

¹²⁹ Gl. Horvat, Dr. Josip Mal, str. 426–428. S tem povezane dogodke je sumarno omenil tudi Ivan Komelj. Komelj, Grad kot spomeniškovarstveni problem, zlasti str. 13, 23, 27.

¹³⁰ Za razstavni katalog gl. Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*.

zagospodovali upniki in upravitelji stečajne mase, so se grajske starine nepričakovano znašle v primežu neusmiljenega tržišča. Občutni del z velikim trdom in stroški ustvarjenih zbirk se je hipoma razpršil med nove, danes večinoma neznane lastnike. Le hitremu posredovanju eminentnih strokovnjakov, kot sta bila France Stele in Josip Mal, se lahko zahvalimo, da je vsaj jedro najatraktivnejšega gradiva nazadnje prešlo v slovenske muzejske fonde.¹³¹

Tudi to baronu Kometrju bržkone ne bi bilo v posebno veselje – še zlasti ne, da je njegova ljubljenska zbirka orožja pristala v ljubljanskem Narodnem muzeju, saj jo je slovenskemu nacionalizmu vse prej kot naklonjeni koroški avstrofil namenil »nemškemu« Celovcu. Morda najbolj nemilostna usoda pa je doletela дворец Pukštajn. Po vihnem obdobju menjajočih se lastnikov je postal vojašnica, žrtev slabo domišljenih prezidav in brezobzirnih vandalov, ki se niso usmili niti družinske grobnice.

Kakor koli zadržano je Hans Kometer dojemal spremenjene politične razmere po razpadu habsburške monarhije, je tudi odnos slovenske javnosti do zadnjega barona s Pukštajna pokazal vrsto mračnih plati z nacionalnimi in razrednimi trenji prežete miselnosti 20. stoletja. Nenazadnje je barona doletel pravi izbris iz zgodovinskega spomina – pa tudi iz muzejskih in zgodovinskih raziskav –, ki si ga ni zaslužil že zaradi svojih mecenskih in zbirateljskih prizadevanj.

V novem stoletju je morda končno dozorel čas, da tej žalostni zgodbi dodamo svetlejši epilog. Temeljita obnova je Pukštajnu spet povrnila vsaj del starega prestiža in uglednega položaja v lokalnem okolju. Čeprav si baron Kometer tega ni nikoli iskreno želel, bi mu nemara le bilo v zadovoljstvo, ko bi zagledal najprivlačnejše primerke iz svoje zbirke razstavljene v osrednjem nacionalnem muzeju mlade slovenske prestolnice in objavljene na straneh razstavnih publikacij. Zbirateljski naporji torej niso bili zaman – spodobilo se, da slovenska muzejska stroka nesojenemu mecenu s Pukštajna končno nameni pietetni poklon in ga odreši nepravilne poglobitve.

Zahvala

Za pomoč pri nastajanju pričujočega sestavka dolgujem zahvalo vsem, ki so prispevali svoje znanje in čas že pri raziskovanju zgodovine Kometrov s Pukštajna, še posebej pa tistim sodelavcem, ki so pripomogli k preučevanju dokumentacije o pridobitvi pukštajnskih starin: mag. Nataši Nemeček za pomoč pri obdelavi obsežnega gradiva iz arhivskih map Narodnega muzeja Slovenije, Metki Košir za posredovanje dokumentacije Indok centra, osebju knjižnice Narodne Galerije in Jožetu Kramerju za zanimive podatke in drobce iz ustnega izročila.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv NMS – Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana
Arhivske mape za leta 1931–1935

Indok center – Ministrstvo za kulturo, Informacijsko-dokumentacijski center za dediščino, Ljubljana

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
SI PAM/1818 Gosposčina Puhenštajn 1235–1917, fasc. 1

ČASOPISI

Deutsche Zeitung, 1932.
Domovina, 1925.
Glasilo K.S.K. jednote, 1932.
Jutro, 1932, 1938.
Marburger Zeitung, 1925, 1943.
Mariborer Zeitung, 1932.
Slovenec, 1932, 1935, 1938.

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Cerkovnik, Gašper: »Triptih družine Knillenberg« Marxa Reichliche v ljubljanski Narodni galeriji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 45, 2009, str. 20–52.

Gothaisches genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 4. Gotha: Justus Perthes, 1854.

Horvat, Jasna: Dr. Josip Mal in njegov »trajen spomenik v Narodnem muzeju«. *Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč* (ur. Maja Lozar Štampcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2010, str. 417–452.

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.

Kolar-Dimitrijević, Mira: Društveno-ekonomski razvoj Siska 1919–1941. godine. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 27, 1994, str. 271–288.

Komelj, Ivan, Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnama. *Varstvo spomenikov*, XXV, 1983, str. 13–38.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.

Lazar, Tomaž idr. (ur.): *Vitez, dama in zmaj. Dedščina srednjeveških bojevnikov na Slovenskem 2: Katalog*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2013.

Lazar, Tomaž: An Armour by Valentin Siebenbürger in the National Museum of Slovenia. *The Journal of the Arms & Armour Society*, XXI/2, september 2013, str. 37–48.

¹³¹ Prim. Komelj, Grad kot spomeniškovarstveni problem.

Lazar, Tomaž: Gospostvo Pukštajn in rodbina Kometer: podjetniki, baroni, mecen, zbiralci starin. *Kronika* 63, 2015, str. 41–64.

Mlinarič, Jože: Gosposčina Puhenštanj pri Dravogradu do okoli leta 1600. *Kronika*, XXIII/3, 1975, str. 153–160.

Pyhrr, Stuart: A History of Arms and Armour Conservation at the Metropolitan Museum. *Make All Sure* (ur. Robert Douglas Smith). Leeds: The Royal Armouries, 2006, str. 105–113.

Stridsberg, Gusti: *Mojih pet življenj*. Maribor: Založba Obzorja, 1983.

Tancik, Ferdinand: *Orožje in bojna oprema od naselitve Slovencev do konca 17. stoletja*. Ljubljana: Narodni muzej, 1971.

Zeitschrift für historische Waffenkunde, I/10, 1899.

Zenker, Joseph: *Pantheon: Adressbuch der Kunst- und Antiquitäten-Sammler und -Händler, Bibliotheken, Archive, Museen, Kunst-, Altertums- und Geschichtsvereine, Bücherliebhaber, Numismatiker*. Eßlingen a.N.: Paul Neff Verlag, 1914.

Zorman, Ivan: *Zapisnik cenitve umetnostnih, umetno-obrtnih in kulturno historičnih premičnin v gradu Puchensteinu*. Ljubljana: Narodna Galerija (tipkopis), ok. 1932.

S U M M A R Y

Baron Hans Kometer and his antiques collection from the Pukštajn mansion

Baron Hans Kometer (1850–1925) owned the Pukštajn (Puchenstein) mansion near Dravograd as the last male representative of his family. An amateur historian, he completely renovated his home mansion in historicism style and filled it with medieval and early modern antiques—paintings, crafts, period furniture, arms and armour.

He earned an international reputation with his vast knowledge and collection of historical weapons and armour. He maintained close contacts with local collectors and antiquarians as well as those from more distant parts of Europe. In his last will and testament, by which he left his entire property to his niece Melita Feldmann, Hans Kometer especially endeavoured to preserve the complete image of the

family mansion and antiques collection also after his death.

Regretfully, in the maelstrom of global economic crisis, such provisions would not suffice to adequately protect the Pukštajn antiques. Once Melita Feldmann and her husband filed for bankruptcy, the fate of the mansion and all movable property became uncertain. Pressing creditors and bankruptcy managers posed the danger that the former Kometer's estate would be sold at an auction in 1932. It was only the swift intervention of leading Slovenian experts and museum professionals, most notably France Stele and Josip Mal, which prevented the invaluable historical material from being completely dispersed.

The antiques of Hans Kometer, particularly his collection of old arms and armour, were in fact one of the highest-quality private collections of their time in the Slovenian territory. The main portion of the baron's legacy, especially the interior furnishings, furniture and objects of applied arts, was sold in August 1932, at a major public auction. There, the National Museum managed to buy at least a part of historically most important material.

An entirely different fate befell the Pukštajn arms collection. In his will, Hans Kometer left it to the Provincial Museum in Klagenfurt/Celovec, but the aforementioned provision was in conflict with the existing legislation. Josip Mal, the director of the National Museum in Ljubljana, therefore initiated the procedure to obtain the entire collection. In doing so, he met with stark opposition from the bankruptcy manager, which led to a protracted and very complex legal dispute. The unique and thus far little researched episode of Slovenian legal history ended no sooner than April 1935, in favour of the National Museum. Thus, the central Slovenian museum institution managed to obtain the baron's collection of arms, which was one of the most important military historical acquisitions of the National Museum until that time.

Hans Kometer's role as a patron and collector continues to remain little known and his collection of arms and armour, too, has yet to become the subject of comprehensive studies and evaluation. Nevertheless, it is clear that the central specimens from Pukštajn belong to the most representative part of the collection of arms and armour of the Slovenian National Museum, which has already been presented to the public in a series of permanent and occasional exhibitions.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 069(497.451.1-21) "1935/2015"

Prejeto: 20. 5. 2015

Irena Žmuc

dr. zgod., muzejska svetnica, Muzeji in galerije mesta Ljubljane, Gosposka 15, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: Irena.Zmuc@mgml.si

Mestni muzej za duhovno in narodno prestolnico Ljubljano. Ob 80-letnici ustanovitve Mestnega muzeja Ljubljana 1935–2015

IZVLEČEK

Ljubljanski župan Ivan Hribar (1896–1910) je v zadnjem županskem mandatu že začel zbirati predmete za bodoči mestni muzej, ki bi predstavil vlogo Ljubljane v duhovnem in narodnem smislu. Po približno treh desetletjih je mestni svet Mestne občine ljubljanske 13. marca 1935 ustanovil Mestni muzej v Ljubljani. Še dve leti so razpravljali o prenovi Turjaške palače in vsebinski postavitvi. Končno je muzej in razstavo 15. septembra 1937 slavnostno odprl župan dr. Juro Adlešič. Besedilo večinoma temelji na virih iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, predvsem na zapisnikih kulturnega odbora, delno tudi arhiva Narodnega muzeja Slovenije. Seže do leta 1939, do prvih konfrontacij med razstavo in njenimi kritiki.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, kulturni odsek Mestne občine ljubljanske, Mestni muzej, ustanovitev, 80-letnica

ABSTRACT

CITY MUSEUM FOR THE CULTURAL AND NATIONAL CAPITAL LJUBLJANA. THE 80TH ANNIVERSARY OF THE CITY MUSEUM OF LJUBLJANA 1935–2015

During his last term as mayor of Ljubljana, Ivan Hribar (1896–1910) already began to collect items for the future city museum that would present the role of Ljubljana as a spiritual and national capital. About three decades later, 13 March 1935, Ljubljana's city council founded the City Museum of Ljubljana. The debate on the restoration and content-based organisation of the Turjak/Auersperg Palace took another two years until the mayor, Dr. Juro Adlešič, solemnly opened the museum and exhibition on 15 September 1937. The article largely draws on sources from the Historical Archives Ljubljana, especially on the minutes of the cultural board, and partly from the archives of Narodni muzej Slovenije (National Museum of Slovenia). It covers the period until 1939, when the exhibition faced its first criticism.

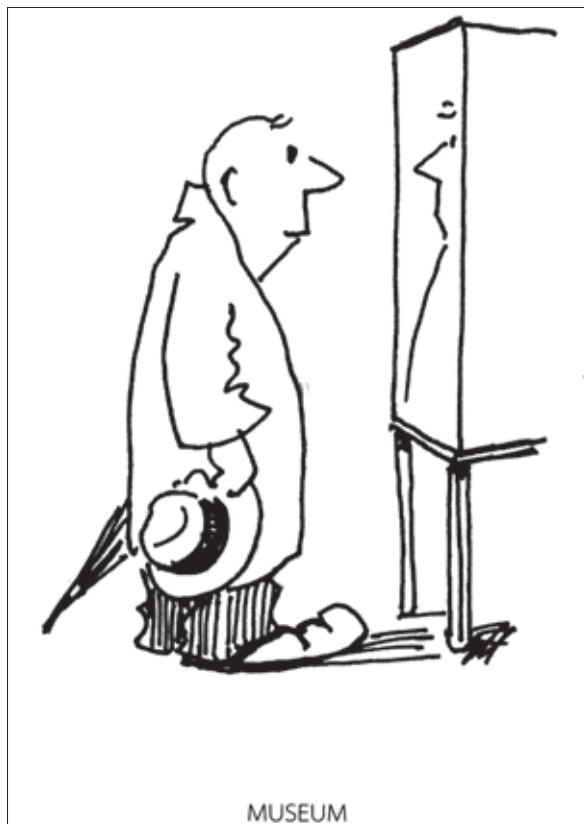
KEY WORDS

Ljubljana, Cultural Department of the City of Ljubljana, City Museum, founding, 80th anniversary

Protomuzejsko obdobje

Zgodovina institucije muzeja sega daleč v preteklost. Moč, oblast in ugled so posamezniki od nekdaj uveljavljali tudi z lastništvom dragocenih in prestižnih predmetov; pomembni sta bili simbolna in vzgojna komponenta spominjanja v povezavi s tradicijo in čaščenjem prednikov, saj je preteklost definirala sedanost in zagotavljala prihodnost. *Zgodovino so vedno pisali zmagovalci* (Robert Brasillach), spomin pa je omogočil »uporabno« interpretacijo. Tudi Platon je v svoji Akademiji učil: *Znanje je spominjanje*.¹ Babilonska princesa En-Nigardi-Nanna je v 6. st. pr. n. št. deški šoli v mestu Ur predlagala, naj šolskim prostorom priključi prostor z antikvitetami kot učnimi pripomočki.² Podobno je Aristotel svojo prirodoslovno zbirko uporabljal za učni proces v Lyceumu v Atenah.³ Aleksandrijska knjižnica, ki jo je ustanovil Ptolemaj Soter, je bila zakladnica znanja z več kot 700.000 zvitki, del katere je bil tudi *Mouseion*, Muzejon.⁴ Ime izhaja iz starogrške besede *mouseion*, svetišče, ki so ga naselile muze,⁵ boginje ter zaščitnice znanosti in umetnosti. A slovita knjižnica ni nikoli hranila predmetov. V rimskem obdobju je muzej pomenil prostor, kjer so potekale filozofske razprave. Pomen *muzeja* so revidirali v 15. stoletju, ko je zbirka Lorenza de Medici, imenovana muzej, pomenila razkazovanje dragocenih predmetov, osebne razkošja ter vseobsežnega zanimanja izobraženca za preteklost. Ko se je ob koncu srednjega veka svet začel povezovati ter se je razmahnilo poznavanje sveta in znanja, so številni izobraženci in bogataši zbirali stare, dragocene in zanimive, še nikdar videne predmete in jih predstavljali v kabinetu čudes.⁶ Koncept muzeja v 16. in 17. stoletju je predstavljal metaforo za delo na različnih znanstvenih področjih, pomensko je bil *musaeum* most med zasebnim in javnim.⁷ Znanje je že pomenilo prestiž, ki je odlikoval gospoda plemiškega porekla.

Tudi pomena ohranjanja »navadnih« pričevalnih preostankov, ki bi sčasoma zagotovo postali »čudesa«, so se nekateri že zavedali. *Simplicius Simplicissimus* se je spominjal, da so »gozdno obleko skupaj z verigami

Geir Helgen (Norveška), arheolog in karikaturist: *Muzej* (Muzej in galerije mesta Ljubljane – MGML).

in vsem, kar je sodilo zraven, spravili v umetnostni hram k drugim redkim rečem in antikvitetam, zraven pa so postavili mojo podobo v naravni velikosti».⁸

Ljubljansko protomuzejsko obdobje⁹

Že v 16. stoletju je Avguštin Tyfernus, s pravim imenom Prygl,¹⁰ zbiral in rekonstruiral rimske napise v naših krajih, razmah duhovne in kulturne dejavnosti v drugi polovici 17. stoletja pa je tudi v Ljubljani okreplil zanimanje za *starožitnosti*. Prvo doslej znano omembo razstave v mestu najdemo že v začetku 17. stoletja. V *Letopisu Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove* izvemo, da so leta 1623 dijaki prizadevnost pokazali s slikami, ki so jih razstavili ob prazniku sv.

¹ Perko, *Muzeologija*, str. 28.

² Lewis, *Collections*, str. 7.

³ Prav tam, str. 8.

⁴ Prav tam; El-Abbadi, *The life*, str. 73s, pod poglavjem *Mouseion and Libraries*, str. 79; več o tem tudi Perko, *Muzeologija*, str. 25–51.

⁵ Apolon je bil skupaj z devetimi hčerkami (po Hesiodu očeta Zeusa, vrhovnega boga, in matere Mnemosine, boginje spomina) zaščitnik umetnosti in znanosti: Erato je bila zavetnica ljubezenske poezije, Evterpa glasbe, Kaliopa epske poezije, Klio zgodovine, Melpomena tragedije, Polihimnija resne glasbe, Talija komedije in pastoralnega pesništva, Terpsihora plesa, Uranija pa zvezdoslovja.

⁶ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/398827/history-of-museums/76524/Museums-of-antiquities>: Cabinet of wonders, Wunderkammer.

⁷ Findlen, *The Museum*, str. 23.

⁸ Grimmshausen, *Simplicius Simplicissimus*, I, str. 96; prav tam, uvodna študija Janka Kosa Grimmshausen in izročilo pikaresknega romana, str. 6. Hans Jakob Christoffel von Grimmshausen (1621–1676) je bil nemški pisatelj, najverjetneje so dvanajstletnega odpeljale cesarske čete, doživel je strahote tridesetletne vojne (1618–1648). Simplicius Simplicissimus je domnevno njegovo avtobiografsko delo.

⁹ O t. i. protomuzejskem obdobju Mestnega muzeja Ljubljana piše Gregor Moder (ravnatelj Mestnega muzeja Ljubljana v letih 1985–1996, kustos 1996–2010) v *Nekaj izbodišnih misli za pripravo publikacije o zgodovini Mestnega muzeja Ljubljana*, rokopis; s starejšimi omembami sem protomuzejsko obdobje Ljubljane potegnili v 17. stoletje.

¹⁰ Žmuc, »Pozdravljena častitljiva Jazonova hči!«, str. 50s.

Rešnjega telesa. Naslednje leto so se izkazali dijaki retorike in poetike, »ko so pripravili razstavo slik za javnost ob prazniku sv. Rešnjega telesa in ob pogrebnih slovesnostih za materjo kneza Eggenberga«. ¹¹ Nadarjeni posamezniki so naslikali prazniku in dogodku primerna dela ter jih nato javno pokazali na razstavi, *affixione publica*. Jezuiti so namreč, npr. leta 1644, dvorano okrasili s slikami, ¹² ki pa so bile namenjene le »notranjemu« ogledu.

Leta 1688 so ustanovili Ljubljansko plemiško družbo sv. Dizma na čast Slave in Muz, kar so utemeljili v pesniškem prologu v antični maniri: *To mesto oče Muz krasí, / Minerva z mlekom ga doji, / Bogovi vsi naklonjeno / Početje njuno spremljajo*. ¹³ V uvodnih besedah Predgovora je tajnik družbe Janez Gregor Dolničar pl. Thalberg zapisal, da se je družba »odločila, da kakor na razstavi ali v gledališču, *auf einen Schavorth oder Schaubüne*, predstavi krepstno življenje vseh članov, njihove simbole in grbe, z namenom, da bi svoje naslednike spodbudila k posnemanju vsakovrstnih visokih kreposti in da bi se jih, ko bodo po smrti odtegnjeni pogledu, spominjali in o njih premišljevali. Kaj je človeku bolj v slavo, kakor da se trudi za srečen odmev in dober spomin?« ¹⁴ Njegova opredelitev razstave nedvoumno izraža razumevanje, da je *razstava*, podobno kot igra na gledališkem odru, namenjena javnemu ogledu.

V 17. stoletju najdemo tudi prvo omembo »muzeja« v Ljubljani. Doktor obojega prava ¹⁵ Janez Štefan Florjančič pl. Grienfeld, pravnik, je osebna zanimanja združil s profesionalno potjo. Postavil je prvi muzej in razstavo, saj »kolikor mu je zaradi velikih poslov dopuščal čas, se je razveseljeval s študijem medalj in starih rimskih novcev, ki so jih odkrili in izkopali predvsem v Ljubljani. Svoj muzej, ki je hitro postal slaven in v katerem so bile tudi naravne raritete in ki so ga obiskovali tudi tuji popotniki, je znal, tako kot Karel Patino, ¹⁶ razložiti v zadovoljstvo vsakogar. O tem je sestavil tudi posebna opazanja, še posebej *O poganskih novcih*.« ¹⁷ Bil je hkrati lastnik

muzeja, skrbnik in strokovni vodič, napisal pa je tudi prvi doslej znani muzejski »katalog« na naših tleh. Zapis lahko razumemo tudi kot prvo opredelitev muzejskega procesa: zbiranje, konserviranje, razstavljanje in raziskovanje. Zanimiv je tudi poudarek na izvoru razstavljenih predmetov, ki so bili večinoma ljubljanskega izvora. Muzej je razkazoval svojim prijateljem, zanimiv pa je bil tudi za tujce.

Kasneje najdemo več posameznikov, ki so imeli svoje plemiške zbirke, kabinete čudes. V Spominski knjigi ljubljanske plemiške družbe sv. Dizme v življenjskih članov beremo, kakšnim zanimanjem so se posvečali: urejanju vrtov z botaničnimi posebnostmi, zbiranju živalskih ostankov, umetnin itn. Zbirke so bile, tedaj in kasneje, vir znanstvenih podatkov in raziskav. Med kasnejšimi zbiralci je baron Žiga Zois pl. Edelstein hranil pomembno zbirko mineralov, ki jo je njegov nečak Karel Zois ponudil v odkup Deželnemu muzeju v ustanavljanju. Tudi grof Franc Hohenwart je muzeju podaril svojo zbirko konhilij. ¹⁸

Posebnosti oziroma nenavadnosti so zanimale tudi »male« ljudi. Zapis o dveh »navadnih« naravnih čudesih, ki sta vznemirili vse mesto in so Ljubljancem »drli na kup«, nam je s konca 17. stoletja ohranil kronist Janez Gregor Dolničar. Ko so februarja 1693 v mesto prepeljali »strašno« želvo, ki so jo ujeli pri Trstu in je tehtala celih 5 centov, jo je moralo osem ljudi prenesti z ladje. Predali so jo deželnemu glavarju Eggenbergu, ki jo je ukazal za dva dni izpostaviti v Ljubljani, da si jo je lahko vsak ogledal, nato so jo odpeljali še na Dunaj. ¹⁹ Leto kasneje, junija 1694, so deželnemu upravitelju grofu Gallenbergu izročili »trofejno« ščuko iz Ljubljance, ki je tehtala 21 funtov ali nekaj več kot 10 kilogramov. ²⁰

Od kabineta čudes do muzeja

Obisk muzeja je pomenil družabni dogodek, obiskovalec je v prvi vrsti izrazil zanimanje za preteklost in njeno poznavanje, kar je seveda pričalo o finančnem položaju, znanju in omikanosti, saj so si (zasebne) muzeje lahko ogledovali le znanci iz podobnega

¹¹ ARS, SI AS 1073, *Historia annua Collegii Societatis Iesu Labacensis*, str. 110: *Parthenia et scholastica iuventus numero et pietate maiora in dies sumit incrementa, cuius devotio maxime in Divae Virginis et nostrorum sanctorum festivitatibus industria vero in affixionibus Corporis Christi eluxit*; Baraga, *Letopis*, str. 98, op. 168: izraz je treba primerjati z navedkom iz Porteman, *Emblematic exhibitions*; *Historia annua Collegii*, str. 114: *..., rhetores vero cum poetis cum affixione publica in festo Corporis Christi et illustrissimi principis ab Eggenperg matris funeralibus, tum aliquot insignibus actionibus, maxime »De Adulpho adolescente« et »Male educata adolescentia« suam declararunt industriam*.

¹² Baraga, *Letopis*, str. 143; gospodu Baragi se zahvaljujem za pomoč.

¹³ *Spominska knjiga*, I, str. 15.

¹⁴ Prav tam, str. 12–13.

¹⁵ *Utriusque iuris doctor*, tudi *iuris utriusque doctor*: doktor obojega prava, kanonskega in civilnega.

¹⁶ *Spominska knjiga*, 1688–1801, I, str. 83. Charles Patino (1633–1693), zdravnik, avtor številnih del o numizmatiki.

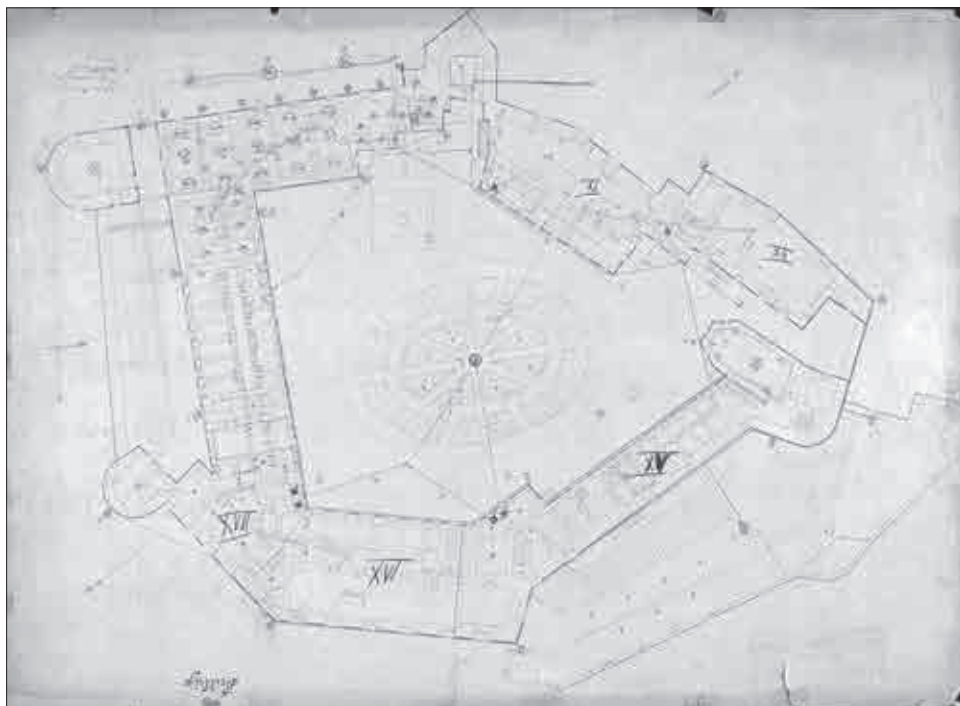
¹⁷ Prav tam, str. 80–83: *... so offit sein fast berüemtes Museum, wel-*

ches auch mit Natur rariteten versehen wahr, ...; Glonar, Floriantschitsch de Grienfeld, Ivan Štefan (geslo), str. 183. Florjančič je študiral pravo v Ingolstadt, promoviral pa v Sieni, odvetnik kranjskih deželnih stanov, član *Academie operosorum Labacensi* z imenom *Tinnulus*, Zveneci. Bil je prvi Slovenec, ki je spisal tehtno delo ekonomske vsebine, tj. J. S. Floriantschitsch de Grienfeld j.u.d., *Bos in lingua sive discursus academicus pecuniis vetero-novis*, Ljubljana, 1710. Leta 1698 je v Ljubljani v sklopu Akademije delavnih ustanovil družbo pravnikov, *Collegium iuridicum Labacense*, Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 79, 81.

¹⁸ Petru, Misli, str. 21; prav tam. Avgusta 1831 »je komisija v stavu Hladnik, Čop in Kersnik predala s posebnim protokolom Zoisovo zbirko mineralov muzeju«; konhilije so lupine mehkužcev.

¹⁹ Morda bi morali preveriti, ali se je ohranila v Naravoslovnem muzeju na Dunaju, *Naturhistorisches Museum*.

²⁰ Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 81.

Ljubljanski grad, načrt (SI ZAL LJU 433, Načrti).

socialnega okolja. Eden največjih muzejev na svetu, Louvre, pa je leta 1792 nastal kot *muzejon*, »prostor za spomenike vseh znanosti in umetnosti«. Po začetku francoske revolucije so za *citoyens*, državljane, odprli Muséum Central des Artes.²¹ Znamenitosti, dragocenosti, različna čudesa in »zasebne« zakladnice so burile »narodnostno domišljijo« v času, ko so iz teritorialnih držav nastajale nacionalne. Državni in deželni muzeji so potrjevali ali želeli doseči samopotrditev in dokazovali nacionalno entiteto. Koncept muzeja se je »demokratiziral«, muzeji so postajali dostopnejši tudi širšim množicam. Tudi na Kranjskem so po uspešnem kongresu sv. alianse v Ljubljani leta 1821 Kranjski deželni stanovni s cesarjevo naklonjenostjo sprejeli odločitev o ustanovitvi Kranjskega stanovskega muzeja, ki je imel prve prostore na Salendrovi ulici (sic!). Cesar Franc I. je potrdil ustanovitev muzeja z imenom Kranjski deželni muzej, ki je prvo stalno muzejsko razstavo postavil leta 1831.²²

Nastanka slovenskih kulturnih narodnih institucij »ne gre popolnoma ločiti od narodnoprebudnih

idej in pobud».²³ Liberalni politik in ljubljanski župan Ivan Hribar (1896–1910) je imel svojo vizijo za narodno osvoboditev in rešitev Slovencev od »patine suženjske plesnobe«. Njegov narodnostni program je temeljil na predpostavki, da je poleg vzpostavitve ekonomske moči potrebna tudi »naša notranja osvoboditev«, da bomo Slovenci lahko vzpostavili politično moč.²⁴ K »narodovemu telesu« so sodile tudi kulturne institucije, tj. muzeji, knjižnice, arhivi, javni spomeniki slovenskim zaslužnim možem, slovensko poimenovanje ulic itn. Hribar je za protitež tedaj »nemškemu«, kot ga je razumel, deželnemu muzeju želel postaviti »slovenski« muzej, ki naj bi zbiral »vse predmete z ozirom na Ljubljano, glede na vlogo mesta v duhovnem in narodnem smislu«. Njegova namera je bila jasna: muzej mora pokazati slovensko identiteto »narodne in kulturne prestolnice«.²⁵ Mestna občina ljubljanska je leta 1905 od dežele kupila Ljubljanski grad, ki ga je namenila kulturnim ustanovam. V tlorisne načrte so že vpisali prostore za »ljubljanski mestni²⁶ muzej«, a so jih morali zaradi stanovanjske stiske preurediti v stanovanja.²⁷ Aktiv-

²¹ Lewis, Collections, str. 11; Perko, *Muzeologija*, str. 43, se sprašuje: *Louvre, muzej revolucije?*

22 ARS, SI AS 934, fasc. 4, mapa Mantuanijev popis muzeja 1922, str. 1–22. Mantuani napiše zgodovino Deželnega muzeja od Tyffernusa dalje, omenja in ocenjuje vloge Schönleba, Valvasorja, Dolničarja itn.; prim. Petru, Misli ob stopetdesletnici Narodnega muzeja, str. 24. Leta 1882 je cesar Franc Jožef dovolil, da se je Kranjski deželni muzej poimenoval po prestolonasledniku – Rudolfinu; leta 1883, ob 600-letnici priključitve Kranjske Avstriji, je cesar položil temeljni kamen za prvo muzeju namenjeno stavbo.

²³ Smrekar, Društvo, str. 12.

²⁴ Hribar, *Moji spomini*, II, str. 481.

²⁵ <http://www.dlib.si/prejeto/URN:NBN:SI:DOC-LLEA-OV6E/e0ef1214-c79c-4b47-b5f9-02cc6fe0a505>: Anton Aškerc Vsa Slovenija pomagaj Ljubljani! ob potresu aprila 1895; Dolenc, Kulturni boj, str. 13. Slovenizaciji Deželnega muzeja je že pred vojno izvedel dr. Josip Mantuani.

²⁶ Mestni muzej v ustanavljanju večinoma pišejo z malo začetnico.

²⁷ Načrte mi je predal mag. Janez Polajnar (SI ZAL LJU 334, Načrti, objekt Ljubljanski grad, št. 010-005-024, 010-005-

Prvi vpis v Kulmug: Jurij Tavčar, Pokrajina Jezero (MGML, foto: Damjana Šalehar).

nosti za postavitev muzeja pa so s tem postale bolj oprijemljive.

Mestna občina in župan Hribar sta začela odkupovati likovna dela različnih umetnikov in s tem je Hribar zasnoval likovno zbirko bodočega muzeja. Umetniška dela je mestni arhivar Anton Aškerc²⁸ vpisoval v prvo inventarno knjigo mestnega muzeja »Katalog umotvorov ljubljanske mestne umetniške galerije« 1907.²⁹

Prav v obdobju prvega snovanja muzeja so poseben izziv predstavljala načrtna arheološka izkopavanja v mestu v letih 1909–1913. Arheolog Walter Schmid je izkopal rimsko mesto in z objavo knjige *Emona* (1913) nedvomno potrdil, da je bila Emona prva urbana predhodnica Ljubljane.³⁰ Nova spoznanja o starosti prestolnice so vznemirila Ljubljance in medije ter spodbudila zanimanje za zgodovino (in ponos na mesto). *Slovenski narod* je leta 1910 v šestih nadaljevanjih objavil podlistek o Emoni. Natančno popisane najdbe izpod peresa M. R. so terjale ustanovitev Emonskega muzeja, *Museum Emonense*.

»Predvsem bi bil ta muzej (v obrtni šoli naj bi pripravili nekaj prostorov za muzej) za vsakega tujca največja znamenitost, za vsakega domačina pa največji ponos.«³¹ Pomena tujskega prometa, tj. turizma, so se v povezavi s kulturno dediščino začeli zavedati, a čas še ni dozorel.

Ustanavljanje Mestnega muzeja v Ljubljani

Ervin Dolenc muzeje, ki so vključevali tudi galerije in arhive, označi kot »edine javne znanstvene ustanove pred prvo svetovno vojno na Slovenskem«.³² Tedaj obstoječo muzejsko mrežo so predstavljali Narodni muzej, katerega narodno funkcijo je omejeval pokrajinski muzej za bivšo Štajersko v Mariboru, muzeja v Celju in Ptujju pa sta obdržala krajevno, bolj pedagoško kot znanstveno funkcijo. V Ljubljani so delovale še posebne nacionalke, tako svoje začetke v leto 1898 postavlja Slovenski šolski muzej, leta 1932 pa je bil ustanovljen Etnografski muzej, ki je ostal pod streho Narodnega muzeja, borili so se za osamosvojitve Prirodoslovnega muzeja. Na Primorskem je današnji Pokrajinski muzej Koper leta 1911 nastal kot Mestni muzej Koper. Dolenc zgolj zapiše, da je ustanovitev Mestnega muzeja Ljubljana 1937 prostorsko razbremenila Narodni muzej,³³ kot da se

025); <http://www.ljubljanskigrad.si/spoznajmo-grad/zgodovina-gradu/>.

²⁸ Antona Aškercja lahko imenujemo tudi prvega dokumentalista Mestnega muzeja Ljubljana.

²⁹ Prvo inventarno knjigo kratko imenujemo Kulmug, vodimo jo pod inventarno številko MGML, 510:LJU;0019123; prvi vpis v knjigi je: Jurij Tavčar/Pokrajina Jezero/oljnata slika/kupljena 60 kron/pozlačeni okvir/0.50 x 0.75m.

³⁰ Baš, Schmid, Valter (geslo), str. 222. Schmid (Šmid) Valter (pri krstu Franc) (1875–1951); Kastelic, Walter Schmid, str. 296; pobudnik izkopavanja je bil Kranjski deželni muzej, ki je shranil najdbe.

³¹ *Slovenski narod*, Emona, 8. 3. 1910, št. 54, str. 1; 9. 3. 1910, št. 55, str. 1; 10. 3. 1910, št. 56, str. 1; 11. 3. 1910, št. 57, str. 1; 12. 3. 1910, št. 58, str. 2; 16. 3. 1910, št. 61, str. 1. Pod podlistke, imenovane listek, je podpisan M. R., še nerazrešen akronim.

³² Dolenc, *Kulturni boj*, str. 12s.

³³ Prav tam, str. 13.

je »izgubila« Hribarjeva želja po muzeju prestolnice Slovencev.

Exposé o ustanovitvi Mestnega muzeja Ljubljana je februarja 1929 zapisal dr. Josip Mantuani.³⁴ Upokojeni profesor in ravnatelj Narodnega muzeja je utemeljil potrebo po ustanovitvi mestnega muzeja in ob tem izrazil *credo* muzeologije. Dotaknil se je, kot je zapisal v zaključku, vseh bistvenih točk »organizacije muzeja glede na razvoj stroke«. Ognil se je le gospodarsko-političnega programa, tudi kočljive točke financiranja muzeja, čeprav je priporočal, da je treba štedljivo trošiti denar. Obenem je zapisal, da bo z ustanovitvijo muzeja občinska uprava, tako kot v drugih mestih, hodila »nemoteno dalje po modernizirajoči poti, razlogov za muzej je več kakor dovolj, to pa takih, da drž«e. Ljubljana z novim muzejem ne bo slepo sledila tujim mestom, ampak bo predvsem varovala dediščino, ker »ginejo spomeniki in dokazi starobile mestne kulture čimdalje, tem hitreje. ... gine smisel za ostanke bivših dob, ki se umikajo modernim proizvodom, na drugi strani pa se pojavlja patološko 'zanimanje' za starine brez najmanjšega ra-

zumevanja, in to eksploatirajo prekupčevalci, ki jim je kulturno-zgodovinski pomen ničeva stran.« Naprej piše, da se je razvila nova kulturna potreba po ustanavljanju mestnih muzejev, ki raziskujejo lokalno zgodovino, oziroma se lahko posvetijo »lokalnim zahtevam in razmeram«. Iz tega sledi, kje bo novi muzej »nabiral« predmete in kaj vse bodo lahko z gradivom predstavili. Njegovi muzejski cilji so široki in presenetljivo sodobni: temelji na predmetih in na njihovem vključevanju v življenje, predlaga pa zbiranje od rimskih *izkopanin* do kuharskih receptov. V muzeju je treba zaposliti »čim najmanj uradništva«, saj bi v nasprotnem primeru »odprli vrata na stečaj najusodnejšemu diletantizmu«. Predlaga dve redni zaposlitvi: voditelj, ki mora biti akademsko izobražen in graduiran znanstvenik, več v arheologiji, umetnostni in kulturni zgodovini, pa tudi v historičnih pomožnih vedah (v paleografiji, diplomatiki, kronologiji, sfragistiki, heraldiki, numizmatiki, epigrafiki) ter etnografiji in folkloristiki; obvladati mora več jezikov, imeti praktične izkušnje v muzejski tehniki in muzejski službi. Drugi je pomožni uradnik z gimnazijsko izobrazbo in opravljeno maturo, da si lahko pomaga z znanjem klasičnih jezikov. Dopolnilni sta bili dve uradniški zaposlitvi, po opravljenih uradnih urah bi delala izven uradnih ur v muzeju preparator (s končano ljudsko šolo in z ročnimi spretnostmi, da lahko čisti bakroreze, lepi posode, natrgane liste itn.) ter strojepiska, ki zna pisati po nareku in kolikor toliko obvlada francoščino. S štirimi ljudmi bi bil mestni muzej preskrbljen za več let.³⁵

Nato so v začetku tridesetih let aktivno nastopile osebnosti ljubljanske kulturne politike, ki so idejo ustanovitve mestnega muzeja uspešno pripeljale do srečnega konca: mestni poglavarji (župani) Ljubljane – dr. Dinko Puc, dr. Vladimir Ravnihar, dr. Juro Adlešič, prof. Evgen Jarc, dr. Josip Mal, dr. Rudolf Molè in drugi – ter seveda mnogi posamezniki, ki so začeli dopolnjevati zbirko mestnega muzeja, ki jo je začel snovati župan Hribar.

V Beogradu je leta 1930 na kongresu zveze mest Kraljevine Jugoslavije podžupan Evgen Jarc³⁶ razpravljal o kulturni vlogi naših mest.³⁷ Na široko se je razpisal o osnovnih funkcijah mesta in zadovoljevanju potreb mestnega prebivalstva, o tem, da je kulturna politika pomemben del komunalne politike, katere cilji so boj proti »razduhovljenju« modernega človeka na vsej črti, proti ločitvi socialnih razredov in delovanje v smeri občje državne kulturne politike. Zavzel se

³⁴ Stele, Mantuani, Josip (geslo), str. 43–45. Josip Mantuani (1860–1933) je bil doktor umetnostne zgodovine in arheologije, sprva zaposlen v dvorni knjižnici na Dunaju, kjer je skrbel za zbirko bakrorezov, nato pa za glasbeno zbirko. Leta 1909 je postal ravnatelj Deželnega muzeja v Ljubljani, leta 1924 pa se je upokojil. Bil je urednik *Carniole* in nato *Glasnika muzejskega društva za Slovenijo*; SI ZAL LJU 489, Reg. I, fasc. 2287: pod številko 8328/29/ XXI/10 je ohranjen rokopis *Exposé o ustanovitvi Mestnega muzeja Ljubljana*, str. 1–9, arhivska paginacija 547–552; zamisli dr. Mantuanija omenjam, ker se je celostno lotil koncepta organizacije (mestnega) muzeja, ki je bil relevanten osebnostim ljubljanske in slovenske kulturne politike še v tridesetih letih 20. stoletja; v smislu vrednotenja teoretičnih misli o organizaciji muzeja lahko polemichen pogled na dr. Mantuanija beremo v Nemeček, *Razvoj konservatorske delavnice*, str. 37–48. Po prisilni upokojitvi je zapustil precej napete medčloveške odnose v muzeju. O vprašanju upokojitve in razmer v Narodnem muzeju gl. Cerkovnik, Dr. Josip Mantuani, str. 26–37. V Hribarjevi zapuščini je ohranjeno pismo/spomenica (MGML 510:LJU;0048282) senatorju I. Hribarju iz leta 1937, ko Znanstveni odbor Prirodoslovnega društva, Muzeološko društvo za Slovenijo, Ravnateljstvo Narodnega muzeja ter inštituti Univerze v Ljubljani (zoološki, botanični, mineraloški, geološki in histološki) na desetih straneh pišejo o *Nesodobni organizaciji Narodnega muzeja v Ljubljani*; dr. Mal se pod zahtevo »Mi pa hočemo naprej! Mi ne smemo in ne moremo ostati še dalje na stopinji kulture, ki jo je oznanjal ljubljanski enciklopedični muzej pred 116 leti« podpiše, čeprav je bil tedaj že 13 let ravnatelj (čeprav gre v osnovi za osamosvajanje Naravoslovnega muzeja, je dikcija presenetljiva); ravnatelj Narodnega muzeja (1945–1968) dr. Jože Kastelic v *Josephi Kastelic opera selecta*, str. 181s, oceni, da »Narodni muzej med obema vojnama ni mogel več dohitevati razvoja evropskih muzejev ne v prostorih, ne v razstavni tehniki, ne v vskladiščevanju in konserviranju predmetov«. Strokovno je šlo dr. Mantuaniju bolje od rok, saj najdemo v njegovem zasebnem arhivu (ARS, SI AS 934, fasc. 4) ohranjenih več poskusov priprave kataložnih listkov za popis muzealij, sam zapiše, da se je zgledoval po *dunajski državni galeriji*. Ti vsebujejo vse ključne rubrike tudi glede na današnje zapise o muzejskem predmetu: umetnik, vsebina, vrsta muzealije, merilo, inventarna številka, znamka (signatura), orientacijska številka, način pridobitve, pripombe, vrednost in nahajališče.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Pirjevec, Jarc, Evgen (geslo), str. 385s. Evgen Jarc (1878–1936), slovenski politik in profesor, služboval je v Kranju in na I. državni gimnaziji v Ljubljani, nato še v Tuzli. Po prvi svetovni vojni se je posvetil mestni politiki ter se zavzemal za kulturni napredek in turistični razvoj Ljubljane. Tik pred smrtjo je postal glavni urednik *Kronike slovenskih mest*.

³⁷ Jarc, Kulturne naloge naših mest, str. 43–47: objavljeno predavanje iz Beograda.

je za državni »zakon o varstvu starin«. Mestni arhiv in mestni muzej je razumel kot organsko zvezo, saj je njun delokrog včasih težko ločiti. Ljubljanski muzej bo nosilec naloge, da zbira vse, kar se nanaša na zgodovino Ljubljane, stavbni razvoj ter gospodarsko in kulturno preteklost itn. Njegov cilj je bil, da ljudem »odpremo naše muzeje, ki pričajo o naši zgodovini, dajmo mu (kmetu) priliko, da se seznani z našim gledališčem, z našo dramo in opero; koncerti in predavanja mu naj odkrijejo vrednote mestne kulture«. S tem bi mu pokazali mesto v drugačni luči in meščana ne samo kot pohajkovalca. »Kakor sloni naša narodna moč, naša narodna obnovitev na kmetu, tako bi bilo enostransko gledati samo kmečko kulturo, ki jo mestna kultura v višjem pravcu spopolnuje. Med obema najti pravo, stalno in plodno sintezo, je važna nacionalno-kulturna naloga naših mest.«³⁸

Mestna občina je 9. junija 1933 ustanovila kulturni oddelek,³⁹ v pristojnosti katerega sta bila razpravljanje in predlaganje ustanavljanja osrednjih deželni in mestnih institucij, prvi načelnik oddelka, mestni svetnik in podžupan, je bil prof. Jarc.⁴⁰ Na

aprilski seji 1933 so ustanovili *kuratorij*, skrbniški odbor ali nadzorni svet, za mestni muzej, ki so ga sestavljali člani mestnega sveta in izbranci iz bogatejšega meščanstva,⁴¹ kajti od njih so pričakovali predlog statuta muzeja, ki bi ga potrdili na mestni občini; pomagali bi zbirati prostovoljna darila, tako finančna kot predmete za muzejske zbirke. Svet bi tudi pomagal poiskati, predlagati in prenoviti primerne prostore, zbiral bi material, ki so ga hranili različni občinski odseki, v Narodnem muzeju in se zanimal za predmete pri zasebnikih. Prvič omenjajo zbiranje »predmetov, slik, fotografij itn. za sodobni muzejski oddelek«. V strokovnem svetu kuratorija so bili ravnatelj Narodnega muzeja dr. Josip Mal, ravnatelj Etnografskega muzeja Niko Zupanič, dr. France Stelè, umetnostni zgodovinar in prvi konservator, slikar Maksim Gaspari,⁴² prof. Albert Sič, etnolog, Božo Račič, organizator in promotor domače obrti, ter mestni arhivar kot referent.⁴³ Junija 1933 so prosili za potrditev predračuna za plačilo večjega suhega prostora, tj. skladišča, kjer bi lahko hranili muzejske predmete.⁴⁴

Kulturni odsek je septembra 1933 pod prvo točko razpravljal o proračunskih predlogih kulturnega oddelka. Načrtovali so postavko 50.000 din za zagonska sredstva za mestni muzej (točka 4). A denarja mestni svet ni odobril, saj je predlog v zapisniku ostal brez rdeče kljukice.⁴⁵ Na isti seji je pod 6. točko dnevnega reda že precej razdelano in zavezujoče o vprašanju mestnega muzeja razpravljal dr. Joža Bohinjec (v zapisnikih tudi Bohinc, Bohinjc):⁴⁶ »Zaradi nujne potrebe po ustanovitvi samostojnega mestnega muzeja ter z ozirom na muzejski zgodovinski material, ki ga poseduje Mol, dalje material, ki ga dobimo tičoč se Ljubljane v prenatrpanem državnem muzeju, dalje muzejske zbirke Glasbene matic, gledališča, privatnikov /g. Winter/ dalje slik, kipov, ki jih Ng ne more razstaviti, pristopi naj se takoj k uresničenju ustanovitve mestnega muzeja. Pri državnem muzeju se nahaja tudi obrtni muzej, ki nima prostorov za otvoritev. G. Winter je pripravljen izročiti svojo dragoceno zbirko mestnemu muzeju, ako ima možnost, da ta oddelek sam uredi. Misliti je na rim-

³⁸ Prav tam, str. 43s. Navezuje se tudi na mestno arhitekturo in sklicuje na načela Le Corbusiera. Tudi v tem pogledu meni, da je v interesu mesta, da ohrani poteze, ki so estetsko ali pokrajinsko učinkovite ali zgodovinsko-spominsko znamenite. Naveže se na posebne umetnoobrtne muzeje ter daje primerjavo s tovrstnimi muzeji v Londonu in z nekaterimi v Nemčiji. Socialnih razsežnosti se dotakne s pisanjem o ustanovitvi ljudske univerze in splošnih knjižnic, o dostopnosti kvalitetne filmografije ter o dobri komunalni publiciteti oziroma seznanjanju prebivalstva z različnimi informacijami.

³⁹ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 1. V zapisnikih se pojavljajo različna poimenovanja – odbor, odsek, oddelek; prav tam, Pravilnik Kulturnega odbora, str. 71–73. Kulturni odbor mestnega sveta občine ljubljanske je »posvetovalni organ predsednika mestne občine v vseh kulturnih vprašanjih tičočih se mesta Ljubljane in neposredne okolice, izvzemivši šolstvo«.

⁴⁰ Iz zapisnikov in sklepov kulturnega oddelka in mestnega sveta razberemo, da so mestni politiki skupaj s strokovnjaki razmišljali o celovitem »narodovem telesu«. Poleg mestnega muzeja so snovali mestni arhiv in knjižnico, resno so se pogovarjali o pripravi monografije Ljubljane (prekinila jo je vojna), o knjižni častnih ljubljanskih meščanov (nato o galeriji za Ljubljano zaslužnih mož), skrbeli so za ateljeje slikarjev in kiparjev itn. Leta 1934 so začeli izdajati periodično revijo *Kronika slovenskih mest*. Narodno galerijo so ustanavljali že v času župana Hribarja, leta 1918 so ustanovili Društvo Narodna galerija, Mestna občina ljubljanska je leta 1933 ustanovila institucijo Narodna galerija; julija 1946 jo je prevzela vlada Republike Slovenije in s tem je pridobila nacionalni status. Mestnosti narodne galerije in njenih zbirk lahko sledimo v SI ZAL LJU 488, Cod. VIII, 1, str. 8. Na seji kulturnega oddelka so razpravljali o Narodni galeriji, ki ji je mestna občina dala na razpolago vse slike in kipe, niso pa vsega potrdili z reverzi. Zato je župan odredil, da v galeriji sestavijo seznam mestne imovine, ki se mora označiti na vseh predmetih. Umetnine pa, ki jih niso razstavili, morajo vrniti mestni občini; prav tam, str. 97s: Kulturni odsek je na seji avgusta 1936 odločil, da se pod postavko Umetniška galerija »iz tega fonda nakupuje umetnine za bodoči mestni muzej, oziroma se za enkrat kot mestna last razstavlja v Narodni galeriji«. Z odkupi so podpirali naše umetnike, ki so preživljali »strašno gmotno krizo«. Narodno galerijo pa imenujejo »oni zavod, ki je naš ponos, zavod, ki mu privatna iniciativa in požitvovalnost pomagata, da kaže

umetnine, ki nas zanje lahko zavida marsikateri narod ...«.

⁴¹ SI ZAL LJU 489, Reg. I, f. 2287, str. 553s. Navedli so trgovca Jelačina, Skubca, Vodnika, Vovka, Kneza, Verovška, Žiliča, Stupico, Krisperja in Mayerja.

⁴² <http://museums.si/sl/author/details/66/maksim-gaspari>: Maksim Gaspari, slikar, poučeval risanje v ljubljanskih srednjih šolah in bil restavrador v Etnografskem muzeju.

⁴³ SI ZAL LJU 489, Reg. I, f. 2287, str. 553s.

⁴⁴ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige Cod. VIII, 1, str. 5.

⁴⁵ SI ZAL LJU 499, Mesto Ljubljana, Kulturni oddelek, 1–40, 1, mapa 6. Na seji 6. septembra 1933 so rdeče odključali potrebne vsote, npr. za Mestni arhiv 20.000 din, Mestno knjižnico in čitalnico 61.000, Mestno umetnostno galerijo 108.000 din itn. Potrdili niso predlogov za mestni muzej, Tiskovni referat ter Spomenike in skulpture.

⁴⁶ Mahkota, (geslo) Bohinjec, Joža (1880–1941). Bohinjec je leta 1919 v Pragi doktoriral iz prava, ravnatelj Okrožnega urada za zavarovanje delavcev in občinski svetnik Mestne občine Ljubljana.

Turjaška palača (ZAL, B4-028).

ske izkopsnine ljubljanske, ki bi bile ob ustanovitvi mestnega muzeja na razpolago. Zato je poiskati primernih prostorov in predlaga, da se v ta namen izprazni grad Tivoli. Tako bi v tem delu mesta koncentrirali vse umetnostne ustanove, kar omogoča tujcu poset.» Grad Tivoli se mu je zdel kakor nalašč za muzej, saj ne potrebuje posebnih adaptacij, tako da bi bilo v prvem letu predlaganih 50.000 din za ustanovitev in postopno zbiranje dovolj. Županu je predlagal: »1. da se obveste vse stranke v gradu Tivoli, da bo grad postopoma izpraznjen, 2. da se v pritličju in v prvem nadstropju odpove onim strankam, katerih prostori se bodo rabili za začetno razstavo v muzeju. Sprejme se nadalje predlog referenta, da je povabiti vse interesente, ki prihajajo v poštev za ustanovitev mestnega muzeja, da se lahko ugotovi, koliko in kakšen muzejski material je na razpolago.«⁴⁷ Posebej je poudaril, da je še vedno aktualen Mantuanijev razmislek o novem muzeju.

Auerspergova palača za mestni muzej

Na kulturnem oddelku so razpravljali o primerni hiši za muzej, sprva so bili v igri grad Tivoli, a je bil

prevlažen, bivša državna dvorazredna trgovska šola, v kateri ni bilo dovolj prostora,⁴⁸ pa tudi Ljubljanski grad,⁴⁹ a le v primeru, da bi grad prenovili po načrtih Jožeta Plečnika. Ker pa mesto ni imelo 15 milijonov za prenovo mestne »akropole«, je stara ideja ostala neuresničena. Župan dr. Puc je 8. novembra 1933 že odredil ogled dveh lokacij, gradu Tivoli in Ljubljanskega gradu,⁵⁰ a ogled ni bil zadovoljiv, saj je kulturni oddelek februarja 1934 sklical nov razgovor pri ravnateljstvu Narodnega muzeja, kjer so ponovno ugotovili vsestransko nujno potrebo po ustanovitvi mestnega muzeja,⁵¹ ki bi hranil predmete, tedaj že raztresene na več mestih. Kot najsprejemljivejšo novo lokacijo so omenili Auerspergovo palačo na Križevniškem trgu,⁵² ki se jim je zdela najprikladnejša zato, ker je stala v starem delu mesta in »je novo adaptirana, opremljena s centralno kurjavo in vsebuje cca

⁴⁸ Mal, *Marginalije*, str. 78s; Waldherrerjevo učilišče na Beethovnovi ulici.

⁴⁹ Stelè, *Problem Ljubljanskega gradu*, str. 106.

⁵⁰ SI ZAL LJU 489, Reg. I, fasc. 2287, str. 574. K ogledu je povabil gradbeni urad, gospodarski urad, podžupana g. Jarca, mestnega arhivarja, ravnatelja Državnega muzeja Mala in prof. Steleta, državnega konservatorja, ter upravitelja gradu Tivoli in Ljubljanskega gradu.

⁵¹ Prvič ime institucije zapisano z veliko začetnico.

⁵² V zapisniku pomotoma zapisano staro poimenovanje Križevniški trg (1876–1892) za Napoleonov trg (1930–1952); SI ZAL LJU 488, Cod. VIII, 1, str. 27: seja 27. 2. 1934.

⁴⁷ SI ZAL LJU 488, Cod. VIII, str. 17s. Prepisano brez zatipkanih napak zapisnikarja; prav tam, str. 25–27. Kulturni odbor je spet poudaril nujnost ustanovitve mestnega muzeja, in sicer z argumentom, da je Narodni muzej le še skladišče.

50 lokalov. Je last banovine in bo naprodaj za cca 1.000.000 din.⁵³

Leta 1934 je kulturni odbor županu in mestnemu svetu predlagal, »da se ukrenejo vsi koraki za pridobitev Auerspergovih palač za muzej«. Prvič so si člani odbora palačo ogledali februarja 1935 in o bodočem muzeju so se takoj razpisali časopisi. Mestni svet je takoj objavil uradno poročilo, da bo občina ustanovila svoj muzej v zato kupljeni Auerspergovi palači na Napoleonovem trgu. Na seji občinskega sveta istega leta so potrdili nakup »Auerspergovega dvorca« v Gosposki ulici,⁵⁴ kupna pogodba je bila podpisana 16. avgusta 1935.⁵⁵ od banovinske uprave je mesto za 1.300.000 din kupilo prenovljeno poslopje Turjaške palače, reprezentativno mestno stavbo,⁵⁶ ki je bila vredna okoli 2 milijona din. A ker je z novim muzejem ban dr. Dinko Puc⁵⁷ predvsem »reševal« Narodni muzej, ki je bil prenatrpan z gradivom in bi ga s tem prostorsko razbremenil, je pristal na nižjo kupnino. Čez nekaj tednov je bil čas za selitev v palačo primeren, saj so bile vse formalnosti z banovino urejene in mestna občina je poslopje prevzela.⁵⁸

Ureditve Auerspergovih palač

Po nakupu je takoj stekla razprava, kako vsebinsko »napolniti« palačo. V štirinajstih prostranih sobah drugega nadstropja, ki so bile kakor nalašč za muzej, bi po posameznih »oddelkih« predstavili mestno zgodovino,⁵⁹ poleg razstavnih prostorov v pritličju in drugem nadstropju pa so se vanjo začasno naselili poleg kulturnega oddelka še prosvetni in eksekucijski oddelek mestnega poglavarstva. Za preselitvene in namestitvene stroške so namenili vsoto 30.000 din, kulturnemu odseku pa so naročili, naj k sodelovanju pritegne vse strokovnjake in zasebnike.⁶⁰ Aprila istega leta je bil potrjen znesek za urejanje muzeja v proračunu v višini 50.000 din. Prof. Jarc je v pismu županu zagotovil, da »čeprav skromen, nam ta znesek dovoljuje in nas hkrati opo-

zarja, da pristopimo k ustvaritvi te nove in pomembne mestne ustanove«.⁶¹

Avgusta 1934⁶² je načelnik kulturnega oddelka Evgen Jarc poslal v potrditev osnutek proračunskega predloga kulturnega oddelka za leto 1935. Pod *B. dodatni proračun* so v 11. točki tokrat predlagali financiranje mestnega muzeja v višini 150.000 din in vsoto utemeljili: »*Detaljnega proračuna za prvo leto ni mogoče predvidevati. Za mestni muzej je bila kupljena palača,⁶³ knežji dvorec Auerspergov, ki se v mesecu oktobru izprazni. Glasom predvidenega materiala potrebovalo se bo za mestni muzej 42 sob, ostale sobe se bodo porabile za pisarne kulturnega in statističnega urada, stanovanje hišnika, delavnico itd. Iz proračunskega zneska se mora izvršiti potrebna adaptacija prostorov, prevoz predmetov za muzej, dalje nabava vitrin, stojal, omar, polic in sploh vsega materiala, ki je za to potreben, da se mestni muzej uredi. Poleg tega je kriti iz tega zneska kurjavo, razsvetljavo, vodo. Prihodnja leta, ko bo muzej urejen, odpadejo vsi ti stroški in se postavka zniža samo na upravne stroške poslopja, kurjavo in razsvetljavo.*«⁶⁴

Sodeč po septembrskem zapisniku se je kulturnega odseka pa se je zgodil preobrat, saj je zaradi »nepredvidenih tehničnih težkoč« načelnik Jarc županu predlagal, da se preloži zamišljen predlog za odobritev osnovanja mestnega muzeja. Hkrati naj bi kulturni oddelek še enkrat uredil vse formalnosti glede nakupa in prevzema zgradbe. Nenadoma se je spremenil tudi vsebinski predlog postavitve, saj je oddelek dobil nalogo, da izdela podroben načrt za ureditev prostorov, katerega »delokrog naj se omeji le na mestni muzej v ožjem pomenu«.⁶⁵ Do polemik je najverjetneje prišlo zaradi vizij vsebinske postavitve, saj so se odločali med postavitvijo ožje lokalne

⁶¹ Prav tam, str. 597.

⁶² SI ZAL LJU 499, Mesto Ljubljana, Kulturni oddelek, 1, mapa 13. Kulturni oddelek se je odzval na pisanje časopisov, ki so zvedeli za bodoči nakup palače in že trdili, da bodo palačo napolnili administrativni oddelki mestne občine. 42 sob so namenili za muzej, pisarne uprave muzeja, konservatorja, za mestni kulturni odsek, statistični urad in stanovanje hišnika. Palačo so si šli ogledat.

⁶³ Potekali so razgovori za nakup, ki se je zgodil leta 1935.

⁶⁴ SI ZAL LJU 499, Mesto Ljubljana, Kulturni oddelek, 1, mapa 13.

⁶⁵ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 35; prav tam, str. 59. Pod 4. točko dnevnega reda: mestni muzej je »lokalni muzej in obsega zbirke, originalne ali v modelih, od najstarejše dobe do današnjih dni. ... Posebno naj se pokaže razvoj mesta Ljubljane. Vse drugo, kar ni direktno v zvezi z Ljubljano, ne sodi v mestni, temveč v centralni muzej. Ravnatelj muzeja mora biti akademsko izobražena oseba, oziroma mora imeti kvalifikacijo, ki jo zahteva država za svoje muzeje. Skupno z načelnikom urada skrbita za pravilno uporabo kreditov, sicer pa je v svojih poslih popolnoma samostojen. Muzej posluje po posebnem pravilniku.« Prav tam, str. 124: 26. januarja 1937 so na seji kulturnega oddelka zapisali, da je Ljubljana edino večje mesto v Jugoslaviji, ki še nima svojega muzeja. Ponovno so poudarili »veliko vzgojno in patriotično važnost ustanovitve muzeja Ljubljane, središča slovenskega naroda«.

⁵³ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 25–27; prav tam, str. 195. Turjaška palača je bila tudi gledališka kulisa v času velesejma junija 1938. Narodno gledališče je pripravilo predstavo na prostem, Goldonijevega Lažnika – dr. Molé naj bi v palači dovolil tudi prostore za garderobo.

⁵⁴ *Jutro*, 11. 10. 1934, str. 7, Mestni muzej se bo vselil v Auerspergovo palačo; *Jutro*, 25. 7. 1935, str. 3, Mestni muzej ureja jo. Pisec je ugotovil, da Auerspergova palača ni bila primerna za muzej, saj je bila že brez razstave v njej velika gneča magistratnih uradov. Predvsem pa je preuranjeno zapisal, da bodo v treh tednih prenovitvena dela končana; *Slovenec*, 8. 5. 1935, str. 4, Za osrednji slovenski arhiv: priobčili novico, da se bo muzej selil v palačo v nekaj dneh.

⁵⁵ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 29; Mal, Vodnik po ljubljanskem Mestnem muzeju, predgovor.

⁵⁶ Andrejka, Poslopje Mestnega muzeja, str. 261–266.

⁵⁷ Dr. Dinko Puc, župan 1928–1935, ban februar–september 1935.

⁵⁸ *Slovenec*, 8. 5. 1935, št. 104, str. 4.

⁵⁹ *Slovenec*, 20. 4. 1935, št. 92, str. 4, Ljubljanski mestni muzej.

⁶⁰ SI ZAL LJU 489, Reg. I, fasc. 2287, str. 592.

»zgodovine Ljubljane« in razstave, ki bi Ljubljano pokazala kot prestolnico, njen geostrateški položaj in zgodovino. Kmalu po nakupu palače je tedanji načelnik kulturnega oddelka dr. Molè prosil, naj vendar določi, kateri mestni urad bo upravljal z »Auerspergovgo palačo«, in sicer predvsem zato, ker so se mnoga društva že uradno potegovala za pridobitev prostorov v palači, zato naj se že začne urejati muzej, ker »je škoda, da stoji prostor prazen«. ⁶⁶

Leta 1935 je Jarc objavil (skoraj) manifest novega muzeja. Zavzemal se je za sodoben pristop pri organizaciji muzeja. Ni govoril na pamet, pač pa si je študijsko ogledal muzeje v Nemčiji: v Bonnu, Kölnu, Ulmu, Augsburgu, Regensburgu, Würzburgu, Landshutu in Münchnu. Pogovarjal se je z ravnateljem *Rheinisches Museum* v Kölnu, ki je želel z muzejem pokazati »kulturni razvoj Porenja in njegovo povezanost z Nemčijo. Glavni cilj muzeja bodi, da pokaže v sedanosti živečemu človeku povezanost današnje kulture s preteklostjo in ga tako vzgaja, da pravilno ocenjuje kulturo sedanosti iz domače tradicije.« Jarc je pričakoval, da se bo ob velikih stroških, ki jih je mesto žrtvovalo, ustvaril ljubljanski mestni muzej, ki bo »ne samo popoln v znanstvenem oziru, ampak bo tudi vsak čas privlačna točka za Ljubljance in tujce. Pokazati lastnemu človeku, kako malo se je doslej zavedal, na kako zgodovinsko znamenitih tleh stoji njegovo mesto, v tujcu pa ustvariti prepričanje, da tu živi rod, ki zna ceniti svojo kulturno preteklost, to bo hvaležna naloga mestnega muzeja.« Razpravljal je o muzeologiji in poudaril, da se bo moral muzej »posluževati moderne muzejske tehnike, če se hoče uveljaviti«. ⁶⁷ Muzej je videl kot izobraževalno ustanovo: »*Novo vsebino naj bi dobil pojem muzeja v zvezi s stremljenji za splošno ljudsko izobrazbo ..., ki iščemo zanjo novih osnov, bodo muzeji važno dopolnilo historično-filološkemu bistvu šol in univerz, ker vodijo k predmetom in izhajajo od predmetov. Muzej postani ljudski muzej, ki naj ne upošteva samo razmeroma ozkega kroga učenjakov in za posamezne panoge zavzetih strokovnjakov, ampak vso javnost in naj skuša uveljaviti vse vzgojne vrednote, ki jih vsebuje. Stari tip meščanskega znanstvenega in poučnega muzeja se naj bi preobrazil v ljudski ali vzgojni muzej.*« ⁶⁸

Poslanstvo muzeja je postajalo večplastno, zlasti naj to ne bi bil »samo« mestni muzej, poudarjali so vlogo Ljubljane kot prestolnice, saj »če hočemo veljati za kulturni narod, moramo imeti in priznati razen političnega tudi kulturno središče, ki si ga moramo

izgraditi in izpopolniti v vseh smereh, tako da bo v ponos vsakemu Slovencu, pa naj prebiva ob Dravi, Savi, Muri, Kolpi ali ob Soči«. ⁶⁹

Zbiranje in zbiralna politika mestnega muzeja

Profesor Mantuani je pod točko *II. Predmet nabiranja* predlagal, da mora muzej zbirati vse, »kar tiče zemlje, na kateri se je dvignila Ljubljana in razvoj našega mesta«. ⁷⁰ Že maja 1933 je odsek za organizacijo mestnega arhiva in mestnega muzeja mestni registraturi naložil, da pregleda »vse po mestni upravi nakupljene slike, fotografije in predmete« od leta 1900 do 1914. ⁷¹

Ker so se na magistratu zavedali, da mestni muzej (še) nima gradiva za razstavo, so se dogovarjali z Narodnim muzejem, da bi novoustanovljenemu muzeju posodil svoje umetnine ljubljanskega izvora, a ohranil lastništvo. Dopisovanje o tej nameri je potekalo po več poteh: med kulturnim oddelkom občine in Narodnim muzejem, Narodnim muzejem in bansko upravo ter županom in Narodnim muzejem. ⁷² 30. aprila 1935 je dr. Mal upravi Dravske banovine poročal, da so že podpisali načelni pristanek za izposojanje gradiva, ki ga je nameraval Narodni muzej posoditi mestnemu muzeju. V predhodnih razgovorih sta se dr. Mal in prof. Jarc strinjala, »da iz strokovno znanstvenih ozirov enotnega arheološkega pregleda naših pokrajin, ki ga obiskovalcu nudijo sedaj muzejske zbirke na enem kraju, nikakor ne kaže cepiti na dva dela z izločitvijo ljubljanskega gradiva v Mestni muzej«. Prof. Jarc, dr. Stelè in dr. Saria so se strinjali z Malovim predlogom, da bi izročili le duplikate, nerazstavljeno gradivo, del lapidarija in odlitke pomembnejših predmetov, rekonstruirali rimski tlak, postavili hipokavst, rimsko vodovodno napeljavo, maketo Emone itn. V mestni muzej bi oddali tudi gradivo, ki ga je Mal zbiral za umetnoobratni oddelek. Razstavili bi tudi »znanstveno in umetnostno ostalino Viktorja Smoleta, barona Šveglja, posamezne predmete znamenitejših osebnosti našega kulturnega in javnega življenja bi mogli razstaviti v posebnem prostoru *Zgodovinskih spominov*. V Mestnem muzeju bi se mogli namestiti tudi obe vitrini z dokumenti s spomini na Napoleonovo dobo francoskih *Ilirskih dežel*, ki sta sedaj popolnoma neprimerno v mineraloški dvorani ...« Za muzejske predmete se je morala ljubljanska mestna občina zadolžiti, da bo zanje primerno skrbela, jih zavarovati proti vlamu in požaru ter prevzeti odgovornost za morebitne nastale poškodbe iz malomarnosti. Vsi stroški prevoza so bremenili mesto, na vse spremembe na predmetih bi

⁶⁶ Prav tam, str. 69.

⁶⁷ Jarc, Ljubljanski mestni muzej, str. 191–194, navaja posamezne vsebinske dele, ki bi jih moral vključevati novi muzej, od prazgodovine do Turkov in cerkve, omenja tudi sliko meščanske kulture, do likovne zbirke itn. Ogledal si je »sijajno razstavo Tri dni v Münchnu; gledalec se pripelje s pošto, se nastani v starem hotelu, si ogleda takratno mesto, se zabava na veselicah in v gostilnicah in se spreha v lepi okolici, gre v gledališče in se tretji dan posloviti«.

⁶⁸ Jarc, Ljubljanski mestni muzej, str. 191.

⁶⁹ *Slovenec*, 16. 9. 1937, str. 3, Ljubljanski mestni muzej odprt: poudarjen pomen kulturnega turizma.

⁷⁰ SI ZAL LJU 489, Reg I, fasc. 2287: Mantuani, *Exposé o ustanovitvi mestnega muzeja Ljubljana*, str. 2 oz. 549.

⁷¹ Prav tam, str. 563.

⁷² NMS, 1935, 399/35, 209/35, 257/35.

*Roka pravice ali tržno znamenje
(MGML, foto: Matevž Paternoster).*

moral pristati Narodni muzej, ki je mogel vsak trenutek zahtevati predmete nazaj, mestni muzej je moral sestaviti popis izposojenih predmetov, ki bi jih smel izposojati, kopirati, fotografirati in reproducirati le s pristankom Narodnega muzeja, na razstavi pa vidno označiti, da so last Narodnega muzeja. Vse sposojene predmete so morali razstaviti. Za mestni muzej je tudi veljal enak urnik obiskov itn.⁷³ Ni jasno, kdaj in kako so v mestni muzej prepeljali predmete, ki so jih darovali posamezniki za mestni muzej (v ustanavljanju) oziroma jih je za bodoči muzej kupil kulturni odbor. Kulturni odsek je tudi Narodno galerijo pozval, naj vse slike, ki ji jih je dala na razpolago mestna občina in niso bile razstavljene, izroči bodočemu muzeju. Obenem so župana ponovno pozvali, da izda odlok o popisu seznama vseh »umetniških« nakupov od župana Ivana Hribarja dalje.⁷⁴

⁷³ NMS, 257/1935.

⁷⁴ Prav tam, seje od junija do julija 1933, str. 39: spomnili so se, da je Ivan Hribar svoje slike in umetnine po smrti zapustil Mestni občini Ljubljana, zato so zahtevali, da morajo poiskati spise (avtorica domneva, da si senatorja Hribarja (1932–1938) niso drznili prositi za darilne listine, raje so jih iskali sami). Prav tam, str. 23: na prvi seji leta 1934 so pred-

*Pečatnik mesta Ljubljane
(MGML, foto: Marko Zaplatil).*

V dokumentaciji je ohranjen zanimiv poskus »repatriacije« umetnin iz Avstrije. Dober mesec po ustanovitvi mestnega muzeja je v rokopisu ohranjen koncept pisma načelnika in podžupana Jarca Ministrstvu zunanjih zadev v Beogradu: ker je mnogo gradiva, ki bi ga »morali« pokazati na razstavi v novoustanovljenem mestnem muzeju, na Dunaju v *Naturhistorisches Museum*, naj ministrstvo sproži pogajanja z avstrijsko vlado, ki jih je leta 1928 že vodil pomočnik bana Dravske banovine dr. Otmar Pirkmajer. S predmeti naj bi Avstrijci vrnili tudi »najdbene zapisnike«.⁷⁵ Ministrstvo je odgovorilo, da dr. Otmar Pirkmajer ni vodil nikakršnih pogajanj o vračanju muzealij, je pa priložen spisek eminentnih arheoloških lokacij, s katerih so zahtevali vrnitev izkopanin: Ljubljansko barje, Vače, Šmarjeta na Dolenjskem, Rovišče nad Krškim, Podzemelj v Beli krajini, Mihovo v Gorjan-

lagali, da izdelajo kopijo znamenja mestnih tržnih in sodnih pravic, izvirnik pa ostane v muzeju. Danes sta v zbirkah tržno znamenje ali roka pravice, MGML 510:LJU;0028135, in žezlo mestnega sodnika, MGML 510:LJU;0010537; prav tam, str. 26–27: zavrnili nakup predmetov; SI ZAL LJU 499, Mesto Ljubljana, Kulturni oddelek, 1, mapa 23: posebna je bila donacija gospe Alojzije Meglič z Igriške ulice, ki je želela deponirati svoje starinske predmete, če bi morala oditi iz Ljubljane ali v primeru vojne. Uporabljala bi jih do smrti, nato pa poklonila mestnemu muzeju (21. 9. 1939).

⁷⁵ Prav tam, str. 601, koncept datiran 23. 4. 1935; str. 607: »Gradskemu poglavarstvu« je veleposlaništvo Kraljevine Jugoslavije v Avstriji 13. 6. 1935 odgovorilo, da v arhivu veleposlaništva ni dokumentov pogajanj iz leta 1928; na istem dokumentu je zapisan koncept načelnika kulturnega oddelka (odposlan 13. 7.), naslovljen na dr. Pirkmajerja, naj mestu izroči prepis poročila oziroma sporoči naslov organa, kateremu je poročilo o pogajanjih poslal. Prim. tudi Jarc, Ljubljanski mestni muzej, str. 190: najverjetneje ni naključno prevzel pobudo kot J. W. Goethe, ki je leta 1816 in 1817 predlagal, »naj se umetnine, ki jih je odnesel Napoleon«, vrnejo Nemčiji.

cih nad Št. Jernejem, Mokronog, Roje pri Moravčah, Otok pri Črnomlju, Brezje, Videm, Libenska gora, Hrastje pri Ljubljani, Magdalenska gora, bronaste drobne najdbe iz različnih krajev, npr. Bled, tudi iz Emone, kar je izkopal prof. dr. Schmid.⁷⁶ Nato ni več ohranjenih dokumentov na to temo.

Seja kulturnega odseka 1. aprila 1936 je bila v celoti posvečena mestnemu muzeju v urejanju. Prof. Jarc je predlagal, da bi zbiranje gradiva pospešili tudi tako, da bi v letu 1936 pripravili razstavo *Lega, tloris in lice Ljubljane*. Koncept je bil precej širši, kot bi pričakovali po naslovu, saj naj bi zajemala vsebine od geopolitičnega prostora do emonskih najdb, naselitev Ljubljanske kotline po propadu Emone, germanizacijo slovenske zemlje itn. Na Vrhovčev predlog naj bi ji sledila razstava *Ljubljanski meščani v preteklih stoletjih*. Razstavi nista bili realizirani, predvsem zato, ker prostori še niso bili primerno urejeni, pa tudi denarja je bilo premalo.⁷⁷

Zbirko mestnega muzeja so gradili z darili in odkupi. V zbiranje je kulturni odsek skušal vključiti tudi mestno prebivalstvo, a so v časopisu *Jutro* leta 1934 nekoliko zajedljivo zapisali, da Ljubljančani čutijo v srcu in na jeziku veliko ljubezen do mesta, v dejanjih je pa nimajo, saj je bil odziv na prošnjo, da bi poiskali v svojih domovih kakšne »spominčke« na nekdanjo Ljubljano, morda sliko, fotografijo ali karkoli drugega, kar bi lahko pogrešali in poklonili novemu muzeju, precej skromen.⁷⁸ Ta trditev ne drži povsem, saj so osveščeni posamezniki od leta 1933 dalje za mestni muzej darovali vse od likovnih del do predmetov iz vsakdanjega življenja: fotografije, novce in osebne predmete. Na sejah so sproti razpravljali in se dogovarjali o predmetih, ki so bili mestnemu muzeju podarjeni ali jih je ta odkupil. Ker pa kulturni oddelek ni imel skladišča za muzejske predmete, so jih sprva hranili v Narodnem muzeju. Tako je npr. prof. Albert Sič podaril tri iz slame pletena vedra, oblita s smolo, imenovana *cambah*. Ljubljanska gospodinjstva so jih morala imeti v primeru požara, podarjena so prihajala iz gostilne »Pr Brgant«. Prav tako je prof. Sič za bodoči mestni muzej kulturnemu odseku podaril pripravo za iskanje zakladov. Mestno načelstvo jo je s precej natančnim opisom 30. maja 1933 predalo v hrambo Narodnemu muzeju, »dokler ne pride do realizacije mestnega muzeja«.⁷⁹ Občinski svetnik

Pavel Künl, Kranjec, vratno krilo trgovine Souvan (MGML, foto: Matevž Paternoster).

⁷⁶ Prav tam, str. 620–622.

⁷⁷ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 77s: seja 1. 4. 1936.

⁷⁸ *Jutro*, 11. 10. 1934, str. 7, Mestni muzej se bo vselil v Aueršpergovo palačo.

⁷⁹ SI ZAL LJU 489, Reg. I, fasc. 2287, str. 558, 561; NMS 1933: ohranjen je dopis Mestnega načelstva o predaji gradiva Narodnemu muzeju v hrambo, ni pa odgovora ravnatelja Mala na dopis. Ni znano, kako so dokumentirali predmete, ki so jih darovali zasebniki oziroma so bili kupljeni izrecno za mestni muzej. Opazimo lahko tudi neskladje v delovanju dr. Mala pri sprejemanju novih predmetov. Ko je vdova kiparja Gangla Narodnemu muzeju ponudila v odkup možovo zapuščino, ji je dr. Mal svetoval, naj se obrne na novoustanovljeni mestni

muzej, ki mu bo tudi Narodni muzej posodil predmete za razstavo (NMS, 1936, 95/36 in 96/36), prepis ponudbe g. Ganglove pošlje na kulturni oddelek na Gosposko 15; NMS 1936, 254/36, nato pa dr. Mal obdrži v depozu Narodnega muzeja rimske predmete (sohico rimskega vojaka in 5 rimskih bronastih novcev), ki jih je prinesel dr. Stelč in so jih našli pri prekopavanju za rimskim zidom na Mirju – čeprav so bili ljubljanskega izvora, ni predlagal, da gredo v zbirko tedaj že ustanovljenega mestnega muzeja. Domnevam, da zaradi majhnosti predmeti niso bremenili depoja, pa še dopolnjevali so obstoječo zbirko.

Oton Fetic je daroval tri fotografije italijanskega zračnega napada na Ljubljano, primarij dr. Vinko Gregorič fotografije ljubljanskega potresa, univerzitetni tajnik dr. V. M. Zalar pa fotografije in predmete z ljubljanskih protinemiških demonstracij leta 1908. Okrajni glavar Gustav del Cott je daroval sliko Bled Rudolfa Maistra, polkovnik Pirnat pa uokvirjeno sliko Fidelisa Trpinca. Več predmetov je daroval trgovec Josip Schantel, pa Janko Telban, Anica Krautova itn. Oglašala so se različna društva, med drugim Glasbena matica, Ljubljanski Sokol je daroval 32 fotografij sokolskega zleta itn. Društvo ostrostrelcev z višjim strelskim mojstrom Jeanom Schreyem je darovalo strelske tarče in portrete ljubljanskih članov itn.⁸⁰ Kulturni odsek se je darovalcem navadno pisno zahvalil, nekatere ponudbe, zlasti tiste, ki so bile vezane na odkup, pa je tudi zavračal. Tudi niso vsi navdušeno darovali svojih predmetov; tako je npr. Franc Ksaver Souvan zavrnil prošnjo, da bi za muzej daroval napisno tablo Kranjca iz leta 1880, saj naj bi bila za njegovo družino izredno pomembna.⁸¹

Predmete so pridobivali tudi na dražbah; tako je med drugim ohranjena Mestna listina, datirana julija 1937, da je bila na gradu Ormož dražba klasicističnega »mobilijara«, ki bi bil primeren za mestni muzej. Dr. Mal, ki se je dražbe udeležil, je iz mestne blagajne prejel 10.000 din za nakup.⁸²

Tudi o nakupih za sodobno likovno zbirko so sklepali na sejah kulturnega odseka. Tako je npr. Franc Podrekar ponudil v odkup portret Ivana Cankarja, za katerega je slikar navedel, da je Cankar sam želel, da ga portretira. Odkupovali so dela Lojzeta Dolinarja,⁸³ Karle Bulovec Mrak, Mihe Maleša, Ivana Vavpotiča, Petra Žmitka, Draga in Nadeta Vidmarja in drugih.⁸⁴

Ustanovitev Mestnega muzeja v Ljubljani

Mestni svet se je na javni občinski seji zbral 13. marca 1935. Pri 7. točki dnevnega reda, predlog o

ustanovitvi muzeja, je prevzel besedo podžupan in načelnik kulturnega odbora prof. Jarc. V svojem poročilu je poudaril, da Ljubljana s tem, ko muzeja še nima, zanemarljivo svojo zgodovino. Mestni muzej naj bi zbiral vse predmete v zvezi z zgodovino, vlogi Ljubljane v duhovnem in narodnem smislu, pa tudi glede na razvoj sodobne Ljubljane. Nato je v razpravi navedel vse vsebinske poudarke novega muzeja, ki bi moral predstaviti mesto od prazgodovine do potresne Ljubljane in sodobnega mesta. Prisotni mestni svet je prosil, naj sprejme predloge kulturnega odbora: »1. Mestna občina ljubljanska ustanovi svoj lastni Mestni muzej in ga namesti v za to kupljeni Auerspergovi palači na Napoleonovem trgu. 2. Namestitev muzejskih zbirk se izvrši zaenkrat v pritličju in II. nadstropju, v I. nadstropju pa se nameste začasno poleg kulturnega oddelka še prosvetni in eksekucijski oddelki mestnega poglavarstva. 3. Mestni svet naj dovoli za prve preselitvene in namestitvene stroške primeren znesek. 4. Kulturnemu odboru se naroča, da pritegne k sodelovanju vse strokovnjake in privatnike, ki pridejo v poštev.«⁸⁵

Mestni svet je predloge soglasno sprejel in tako je bil ustanovljen muzej mesta Ljubljane. Kuratorij je k sodelovanju in urejanju zbirk povabil ravnatelja Narodnega muzeja dr. Mala, konservatorja dr. Steleta in druge. Želeli so pritegniti tudi mlajšega znanstvenika, ki bi vodil muzej in arhiv.⁸⁶ Do leta 1945 sta muzej vodila načelnik kulturnega odbora dr. Rudolf Molè in njegov namestnik dr. Janko Pretnar.⁸⁷ Po budi kulturnega odseka, ki jo je na seji aprila 1936 podal mestnemu svetu, da razpiše mesto ravnatelja mestnega muzeja,⁸⁸ niso sprejeli vse do leta 1950 (ko je prvi ravnatelj postal dr. Josip Mal).

Avgusta 1935 so sprejeli *Hišni in posetni red* novega muzeja, ki so ga prepisali od Narodnega muzeja. Urejal je ure odprtja, cene vstopnic in znižane vstopnine, prepovedoval je dotikanje in fotografiranje predmetov; obiskovalci so morali odložiti palice, dežnike, sončnike in prtljago ter jih shraniti pri hišniku; v prostorih muzeja so strogo prepovedali kajenje, vsakdo je jamčil za povzročeno škodo; vsakogar, ki bi se neupravičeno zadrževal v prostorih muzejske zgradbe, bi obravnavali kot zlonamerno osebo itn. Župana in mestni svet so sklenili prositi, da uprava

⁸⁰ Prav tam, str. 559, 565, 572, 575, 576, 584, 591, 592s, 598s, 600. Na žalost niso vsi predmeti v zbirkah Mestnega muzeja Ljubljane, nekateri so izgubljeni oziroma so izgubili izvor.

⁸¹ Prav tam, str. 588s; danes MGML hrani eno od vratnih kril Souvanove trgovine, MGML 510:LJU;0018663: Pavel Künl, dokolenska podoba Kranjca, 1868, oljna slika na poslikano železno pločevino, predmet ima staro inv. št. MM1425, odkupljen od dediča Leona Souvana leta 1956 za 35.000 din.

⁸² SI ZAL LJU 489, Reg. I, fasc. 2287, f. 635; v A NMS 1935, 76/35 in 341/37: dr. Mal je banovini poročal o pregledu gradiva v Mariboru in na Vrhniki, pa tudi že v Ormožu.

⁸³ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 41, 194, 239, 268s. Zanimiv je primer Dolinarjevega Mojzesa, ki ga je kipar izdelal za Ljubljano kot javni spomenik, a se v mestu niso mogli odločiti, kam bi ga postavili; nizale so se ideje – od banske palače do stopnic pred stolnico na Pogačarjevem trgu –, dokler ni po predlogu konstrukcijskega odseka in arhitekta Plečnika leta 1939 končno pristal na stranski fasadi NUK.

⁸⁴ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 84, v letih 1936 in 1937.

⁸⁵ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. III, 92, str. 56–58.

⁸⁶ *Slovenec*, 27. 7. 1934, str. 4, Bodoči mestni muzej. Avtor članka Auerspergova palača (tudi Turjaško palačo) pomotoma imenuje Auerspergov knežji dvorec, ki so ga porušili po potresu leta 1895.

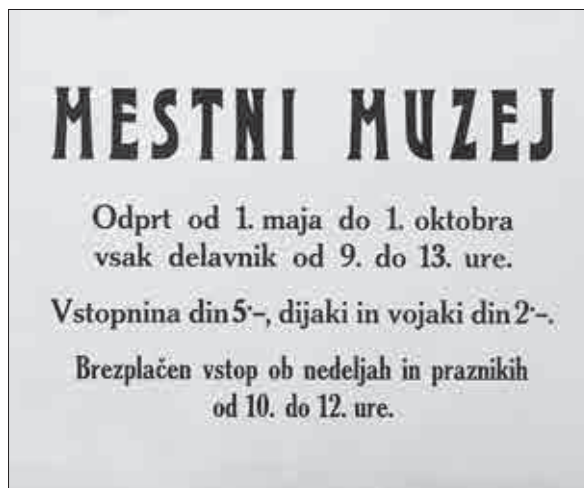
⁸⁷ Šlebing: Molè, Rudolf (geslo), str. 148: Molè Rudolf (1883–1969), slavist in klasični filolog, prevajalec; SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 85: kulturni odbor je mestnemu svetu priporočil prošnjo dr. Moleta za stalnega načelnika kulturnega odseka, a že leta 1938 je načelnik postal dr. Pretnar; prav tam, str. 566s: Janko Pretnar (1880–1951), leksikograf, kulturni delavec, načelnik kulturnega oddelka, med vojno ustanovil Vojnozgodovinski muzej.

⁸⁸ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 85.

mestnega muzeja denar od vstopnine nameni za svoje muzejske potrebe, popravila itn.⁸⁹

Že ob konceptu nerealizirane razstave *Lega, floris in lice Ljubljane* sta tako o vsebinski zasnovi kot o tehničnih podrobnostih razpravljala dr. Molè in dr. Josip Mal,⁹⁰ ki je želel vedeti, kako je bila zamišljena razstava, predvsem pa je pogrešal slovensko (!) obrt.⁹¹ Dr. Rajko Ložar⁹² je v razpravi poudaril, da je načrt razstave preobširen in predrag. Muzej bi moral biti »biološki« (morda bi moral bolj slediti naslovu), ne pa zgodovinski. Na seji so določili posamezne vsebinske sklope in njihove vodje, nato pa so si »ogledali arhiv in knjižnico ter prostore, določene za mestni muzej«.⁹³

Po sporazumu z županom se je muzej začel urejati s 1. novembrom 1936, v zapisniku so potrdili, da ga

Napisna tabla (MGML, foto: Andraž Gregorič).

bo uredil ravnatelj Narodnega muzeja dr. Mal, ki je pripravil že vse potrebno gradivo, tj. slike o Ljubljani, material iz kongresne in baročne Ljubljane itn.⁹⁴

V resnici so šele po ogledu prostorov 26. januarja 1937 potrdili postavitev prve razstave, ki jo je predlagal dr. Mal, tj. postavitev Pohištvne zbirke: v dveh sobah naj bi postavili portrete ljubljanskih županov in jih dopolnili z drugimi manjšimi predmeti; v vseh ostalih sobah pa bi bil »mobiliar iz raznih stoletij, začeniši z gotško sobo pa gor do začetka 19. stoletja, da bi se pokazalo kako so živeli naši predniki v raznih dobach. Arh. Spinčič (tudi Špinčič) je napravil načrt muzeja, pregled potrebnih adaptacij in proračun zanje, vse po navodilih dr. Mala.«⁹⁵

Na majski seji 1937 je dr. Molè poročal, da so že postavili enajst starinskih peči, potem ko jih je restavriral štukater Brezovnik. Vzidali so vrata v gotski sobi in izdelali barvasto okno; »stari Hamanov strop iz 16. stoletja so pritrdili na strop v sobi s pohištvom iz 16. stoletja, mojster M. Sternen je z restavracijskimi deli tega stropa že skoro gotov«. Ko so pleskarji zaključili delo, so očistili parket, nato pa iz Narodnega muzeja prepeljali muzejske predmete. Delali so počasi in previdno, še zlasti je bilo zamudno postavljanje pohištva.⁹⁶ »Muzejski prostori so se slikarsko primerno uredili, zlasti pa je dohod pridobil estetsko zelo mnogo s tem, da so se pobarvani kameniti stebri očistili in

⁸⁹ Prav tam, str. 43s, 47: v zapisniku seje kulturnega odbora in nato dodali še kot prilogo.

⁹⁰ Capuder, Mal, Josip (geslo), str. 30s: Dr. Josip Mal (1884–1978), zgodovinar, promoviral na Dunaju 1908 za doktorja filozofije. 1909 kot volonter vstopil v službo pri kranjskem deželnem muzeju, nato kustos, leta 1924 imenovan za ravnatelja. Leta 1919 je za pokrajinsko vlado Slovenije izdelal načrt likvidacije arhivov in kulturnozgodovinskih zbirk bivše Avstrije itn. 1950 je postal prvi ravnatelj Mestnega muzeja Ljubljana; vloga dr. Mala še vedno ni povsem razjasnjena, saj je »nastopal« v več vlogah: bil je ravnatelj Narodnega muzeja, sodeloval je v nadzornem svetu Mestnega muzeja v Ljubljani v ustanavljanju, kupoval je predmete za Narodni muzej, pa tudi za bodoča umetnoobratni muzej, ki si ga je zelo želel ustanoviti, in mestni muzej, bil je glavni avtor prve razstave v Mestnem muzeju Ljubljana, navsezadnje je postal še ravnatelj Mestnega muzeja Ljubljana; Dolenc, *Kulturni boj*, str. 108s: očitno je imel dr. Mal izjemno zaslobo v slovenskih političnih krogih, saj je »v času politične nedorečenosti in negotovosti novembra 1918 Kulturni odsek kot avtonomni posvetovalni organ Narodnega sveta in Narodne vlade v Ljubljani zbral nad 30 slovenskih kulturnih delavcev, ki naj bi postavili temelje bodoči kulturni politiki. Na prvi seji 16. novembra so soglasno izbrali predsednika Otona Župančiča in tajnika dr. Josipa Mala.« Dr. Mal je vedno nastopal kot avtoriteta slovenske kulturne in muzejske politike. Pet let po imenovanju za tajnika pri Narodni vladi postane ravnatelj Narodnega muzeja.

⁹¹ Verjetno sta prof. Jarc in dr. Mal uglasila mnenji in skupaj načrtovala umetnoobratni muzej, saj se Jarc poteguje za podobno vsebino; prim. Jarc, *Kulturne naloge naših mest*, str. 45s: razpiše se o umetnoobratnih muzejih v Londonu in Nemčiji; morda je šlo za »vezano trgovino« mesto – banovina: ustrezno nizka kupnina Auerspergove palače je pač potegnila za sabo postavitev razstave, ki je razbremenila Narodni muzej, Ljubljana pa je v obdobju *muzeomanije* dobila svoj muzej.

⁹² Ložar Podlogar, Rajko Ložar, str. 97. Rajko Ložar (1904–1985), arheolog, umetnostni zgodovinar, etnolog, kulturni delavec, kustos v Narodnem muzeju in medvojni upravnik Etnografskega muzeja.

⁹³ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 78s. Sprejeli so vsebinski načrt, prva razstava je temeljila tako na arheoloških kot na zgodovinskih obdobjih, delno tudi na pregledu prometnih in gospodarskih povezav. Mal si je želel, da bi bila razstava »po svojem značaju bolj ploskovita ...«; ustanovili so 7 pripravljalnih odsekov, ki so se sestajali na ločenih sejah: »prazgodovinski in arheološki (dr. Balduin Saria in dr. Rajko Ložar), zgodovina (dr. Milko Kos), kulturna in novejša zgodovina (dr. Josip Mal in dr. France Stelè), grafika (g. Winter), geografski odsek (dr. Anton Melik in drugi geografi), sodobna Ljubljana (mestni gradbeni urad z geografi) in modeli hiš (arh. Ogrin).«

⁹⁴ Prav tam, str. 112.

⁹⁵ Mal je tako po svojih željah postavil umetnoobratni muzej v mestnem muzeju; Moder, *Nekaj izhodiščnih misli*, str. 2: tudi meni, da je Malov koncept razstave »historičnega meščanskega mobilijarja« zametek osrednjega umetnoobratnega muzeja. SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige Cod. VIII, 1, str. 123s; za prvo gotško sobo so zapisali: »nova vrata/stare pristne okove zanje da Nar. muzej, novo notranje okno, Butzenscheiben, opaži pri oknu in okvir, preslikanje sten«; ali pa za 2 sobi XVIII. stol.: »večjo sobo preslikati, dvoje vrat z juto prekriti, postavitev renesančne peči, radiatorja zamaskirati« itn.

⁹⁶ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 141; strop so prenesli iz Hamannove hiše.

odprla velika predsoba v prvem nadstropju, ki je namenjena tujsko-prometni propagandi mesta Ljubljane.»⁹⁷

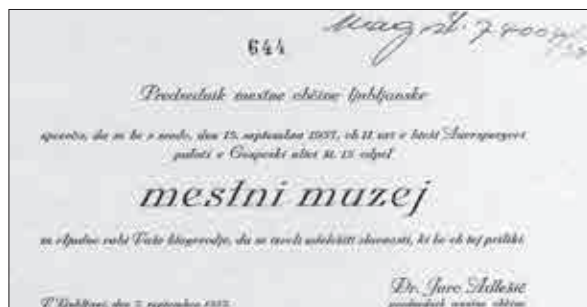
V zaključnih delih so za »idealno« urejen muzej sredi avgusta 1937 župana prosili za dodatno vsoto 30.000 din, s katerimi bi zagotovili varnost razstavljenih predmetov.⁹⁸ Tik pred odprtjem, 1. septembra, pa so potrebovali še denar za zavese. Za primerno blago v sobah barok, rokoko, empir in bidermajer so pri tvrdki Naglas plačali 13.500 din.⁹⁹

Štirinajst dni pred odprtjem muzeja in razstave so člani na seji kulturnega odseka 1. septembra 1937 že lahko ocenili vsebinske in tehnične priprave muzeja: ugotovili so, da so izbrali izvajalce, ki so oddali najnižje ponudbe, pohištvo so (iz Narodnega muzeja) pripeljali julija, strokovno stran so pripravili in vodili dr. Mal, muzejski kustos dr. Ložar,¹⁰⁰ mestni arhitekt Špinčič, ing. Počkaj in načelnik kulturnega oddelka dr. Molè. Finančno poročilo je moral načelnik predložiti po otvoritvi muzeja, »kakršnega ni v naši državi«.¹⁰¹ Še pred zaključkom del si je razstavo ogledal direktor splitskega državnega muzeja dr. Abramčič in bil »prav prijetno presenečen«, saj bo mestni »muzej edinstven v državi in najboljše urejen muzej te vrste«. V zapisnikih kulturnega odbora ni zapisana razprava o vsebini razstave, a po napovedanih spremembah dr. Moleta, da namerava kulturni oddelček z rednim kreditom v I. nadstropju preurediti nekaj sob s spomini na naše slavne osebnosti (Prešernova soba) in naše meščane ter v veliki predsobi majhno galerijo slik, ki predstavljajo Ljubljano,¹⁰² lahko sklepamo na kritiko najverjetneje zaradi pomanjkljivosti *ljubljan-skosti* prve razstave.

Mestni muzej v Ljubljani odprt 15. septembra 1937

V zapisniku zadnje seje kulturnega oddelka tik pred odprtjem 1. septembra 1937 ni bilo nobene razprave, verjetno je vse teklo po načrtih. Člani kulturnega odbora so si ogledali zaključne priprave in se seznanili s protokolom odprtja, ki so ga vodili iz županove pisarne.

Otvoritev in prve razstave Mestnega muzeja v Ljubljani se je 15. septembra v bivši Auerspergovski palači na povabilo župana dr. Jura Adlešiča udeležila »odlična družba povabljenih zastopnikov javnosti

Vabilo (SI ZAL LJU 489).

ter slovenskih kulturnih in gospodarskih ustanov».¹⁰³ Očitno so si želeli odprtja na državni ravni, saj so povabili kralja Petra II., ministrskega predsednika dr. Milana Stojadinovića ter slovenska ministra dr. Antona Korošca in dr. Miho Kreka. Med povabljenimi so bili med drugim tudi senator Ivan Hribar, ban dr. Marko Natlačen in podban dr. Stanko Majcen, škof dr. Gregorij Rožman, rektor dr. Maks Samec in podžupan dr. Vladimir Ravnihar. Od mestnih občin so vabili Maribor, Ptuj, Celje, Zagreb in Beograd. Od muzejskih zavodov so bili na spisku vabljenih Muzej kneza Pavla Beograd, Etnografski muzej Beograd, Muzej srbske zemlje Beograd, Državni muzej Skoplje, Državni muzej Cetinje, Zemaljski muzej Sarajevo, Arheološki muzej Split in Zagreb, Gradski muzej Zagreb, Narodni muzej Ljubljana ter Etnografski in Prirodopisni muzej Ljubljana. Od korporacij in društev so npr. vabili Apelacijsko sodišče, Zvezo industrijcev, Velesejem, Znanstveno društvo za humanistične vede, Narodno galerijo, Glasbeno in Slovensko matico, muzejska društva za Slovenijo, Ptuj, Maribor in Celje ter konservatorski urad iz Splita, Zagreba in Ljubljane. Seveda so bili povabljeni vsi člani mestnega sveta in načelniki mestnih uradov. In vsi časopisi: *Slovenec*, *Slovenski dom*, *Jutro* in *Slovenski narod*.¹⁰⁴

Muzej in razstavo je uradno odprl župan dr. Juro Adlešič. V uvodnih besedah se je župan najprej spomnil političnega dogodka pred dvajsetimi leti, majniške deklaracije.¹⁰⁵ V historiatu dela in priprav za mestni

⁹⁷ Jarc, Ljubljanski mestni muzej, str. 191.

⁹⁸ SI ZAL LJU 489, Reg. I, fasc. 2287, str. 639.

⁹⁹ Prav tam, str. 639; na hrbtni strani je finančni odbor (30. 8.) soglasno sklenil predlagati mestnemu svetu, da se kulturnemu oddelku odobri znesek 20.000 din iz proračunske rezerve za ureditev mestnega muzeja.

¹⁰⁰ *Slovenec*, 16. 8. 1937, št. 212, str. 3, Ljubljanski mestni muzej odprt. V otvoritvenem govoru se je dr. Molè dr. Malu in kustosu dr. Ložarju zahvalil za strokovno vodstvo pri urejevanju prvega dela razstave mestnega muzeja.

¹⁰¹ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 145.

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ SI ZAL LJU 489, Reg. I, fasc. 2287, str. 643–666, tiskano vabilo na odprtje Mestnega muzeja. Od medijev je o odprtju med drugim na široko poročal *Slovenec*, 16. 9. 1937, str. 3. Sodeč po fotografiji so bili, za razliko od današnjih dni, prisotni »le« predstavniki moškega spola.

¹⁰⁴ SI ZAL LJU 489, Reg. I, fasc. 2287, f. 644–647; f. 648 in naslednji. Ohranjeni so pozdravni brzojavi, ki so bili z odprtja poslani npr. kralju Petru II. v Beograd: »Ob slovesni otvoritvi Mestnega muzeja v Ljubljani se spominjamo Vašega Veličanstva in Vam izrekamo po tej poti svojo globoko vdanost in zvestobo. Predsednik mestne občine ljubljanske dr. Adlešič.« Podobne brzojavke so poslali knezu Pavlu na grad Brdo, predsedniku vlade Stojadinoviću itn.; prav tako so ohranjene brzojavne čestitke in dobre želje za muzej, skupaj z opravičili za neudeležbo na odprtju.

¹⁰⁵ Da odprtje ob 20-letnici majniške deklaracije ni bilo naključno, piše Mal, *Vodnik*, str. 3, predgovor: »Ob dvajsetletnici tako zvane ljubljanske deklaracije, s katero so najvidnejši predstavniki slovenskega javnega življenja tudi formalno izrekli svoje

muzej ni pozabil omeniti Ivana Hribarja in Antona Aškercarja, nato pa je poudaril, da je »vsaka taka gmotna žrtev tudi v tujskoprometnem oziru velike važnosti. Saj novi muzej, ki ga v taki sistematični urejeni obliki nima marsikatero svetovno evropsko mesto, bo tudi privlačna sila za tujca.«¹⁰⁶ Kako je ustanovitev novega muzeja videla stroka, lahko beremo v reviji *Umetnost*, saj »ta pomembni dogodek sega preko nivoja običajnih prireditev, s katerimi se odvijajo sezone, v sfero za ves narod in njegovo kulturo ...«.¹⁰⁷

Odzivi

Na prvi seji po odprtju člani kulturnega odbora odprtja niso komentirali, le član Josip Wester je predlagal, da se začne pisati kronika o novem mestnem muzeju, da bo nova kulturna institucija mesta Ljubljane ohranila svojo zgodovino. Člani so njegovo pobudo soglasno potrdili.¹⁰⁸

Konec leta 1937 je revija *Umetnost* objavila nepodpisani članek *Mestni muzej v Ljubljani*.¹⁰⁹ Prvi del besedila je poročilo o odprtju in postavitvi razstave. Ko nepodpisani avtor piše o gradivu, omeni, da sta razstavo pripravila »muzealnotehnično in strokovno« dr. Josip Mal in kustos dr. Rajko Ložar, Narodni muzej pa »je dal iz svojih zbirk na razpolago tudi večino razstavnega gradiva«, nato pa že nekoliko polemično piše, da »o problemih, ki jih je ta dogodek poočutil, ni tu mesta govoriti«. Avtorjeva misel je bila, da je mestni muzej imel pred seboj veliko bodočnost in možnost razvoja, pomenil je tudi pomemben prispevek »k zgradbi slovenske muzealne kulture in velik ponos našega mesta«.¹¹⁰

Razstava je naletela na različne, tudi polemične odzive. V zapisniku kulturnega odbora 4. septembra 1939, skoraj dve leti po odprtju muzeja, preberemo, da »Mestni muzej, v sedanjem obsegu, ni nikak izrazit predstavnik žitja Ljubljane in njenih prebivalcev, ampak predstavlja v glavnem le meščansko stanovanjsko kulturo raznih dob. Stremeti je za tem, da se ustanovi polagoma pravi mestni muzej.« Sledi priporočilo, naj muzej kupuje le predmete, ki se dejansko nanašajo na Ljubljano in njene ljudi. Ugotovili so še, da prav veliko zasebnikov ni darovalo predmetov in da so veliko

denarja porabili za odkup muzealij.¹¹¹ Tudi zato je leta 1939 dr. Josip Mal objavil *Vodnik po ljubljanskem mestnem muzeju*.¹¹² Razložil je koncept razstave – »življenjsko okolje njenega prebivalstva v raznih zgodovinskih razdobjih, kakor se kaže v pohištvu, slikah ter v keramičnih in kovinskih izdelkih, ki so služili meščanu v vsakdanji rabi«. Muzejske *dvorane* (12) opisuje umetnostnozgodovinsko po historičnih stilih, pri nekaterih predmetih omenja ljubljanski izvor, ni pa se ukvarjal z razmejitvijo lastništva med mestnim in Narodnim muzejem ter Narodno galerijo. V trinajsti dvorani je »zbrane predvsem nekaj topografije stare Ljubljane«, kar so predstavili z likovnimi upodobitvami, 14 dvorana pa je bila »dvorana županov«.

Na polemične odzive se je odzval dr. Stane Mikuž in se v svoji oceni postavil na stran ustvarjalcev razstave in koncepta dr. Mala.¹¹³ Predvsem se je »nepotrebnost razburjenje« vezalo na prekoračitve »mestne« meje, ki jo je (dr. Mal) prestopil, ne da bi zapadel »v anomalijo«.¹¹⁴ Zatrdil je, da samo rokoko soba ne bi mogla »nastati v kulturnem vzdušju našega meščana. ... In še celo za rokokojevsko zbirko bi mogli drugače zastaviti vprašanje, kajti le kako naj bi bili opremljeni v Ljubljani npr. stiški dvorec ali ostale hiše naše polmeščanske aristokracije?... Saj bi naposled morali iz Narodne galerije odstraniti vse *tujce* /Metzinger je n.pr. Lotarižan/, ki niso našega rodu in torej ne spadajo v zbirke *narodne* umetnosti!«

Za konec

Mestni muzej Ljubljana je stalno razstavo »pohištva« ohranil vse do leta 2000,¹¹⁵ ko se je z arheološkimi izkopavanji na Gosposki 15 zgodila temeljita prenova palače. V letih 2005/2006 je Mestni muzej Ljubljana končno postavil »svojo« stalno razstavo *Obrazi Ljubljane*.¹¹⁶ Danes šteje zbirka muzeja več kot 61 tisoč muzealij.

Naj zaključim z nenavadno, celo neutemeljeno odločitvijo kulturnega odbora na seji 2. novembra 1939: prekinili so, kot so zapisali, z napačno rabo imenovanja Auerspergova palača ali Auerspergov dvorec ter določili, da bodo Auerspergovo palačo odselej imenovali Turjaška palača.¹¹⁷

soglasje z majsko deklaracijo parlamentarnih zastopnikov, je predsednik mestne občine dr. Juro Adlešič otvoril ljubljanski Mestni muzej.« Majniška deklaracija je bila programska izjava Jugoslovanskega kluba v avstrijskem parlamentu na Dunaju 30. maja 1917. Izoblikovana je bila kot rezultat prizadevanj predvsem slovenskih in hrvaških istrskih poslancev za rešitev južnoslovanskega vprašanja v habsburški monarhiji.

¹⁰⁶ *Slovenec*, 16. 9. 1937, str. 3, Ljubljanski mestni muzej odprt.

¹⁰⁷ *Umetnost*, leto II, november–december 1937, št. 3–4, str. 44.

¹⁰⁸ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 158; v muzeju knjiga ni ohranjena.

¹⁰⁹ *Umetnost*, leto II, november–december 1937, št. 3–4, str. 44–47; domnevam, da je članek napisal kar dr. Ložar, poleg Mihe Maleša urednik revije *Umetnost*.

¹¹⁰ Prav tam, str. 47.

¹¹¹ SI ZAL LJU 488, Rokopisne knjige, Cod. VIII, 1, str. 290s.

¹¹² Mal, *Vodnik*, str. 23ss; zadnje strani je posvetil Mestnemu arhivu, ki je bil v II. nadstropju (tri sobe vzhodnega trakta).

¹¹³ Mikuž, *Skozi ljubljanski Mestni muzej*, str. 16–20.

¹¹⁴ Prav tam, str. 16.

¹¹⁵ Ob prenovi je Mestni muzej Ljubljana gradivo vrnil Narodnemu muzeju, je pa ostalo še nekaj nerazrešenih vprašanj.

¹¹⁶ Kastelic, *Josephi Kastelic opera selecta*, str. 190. Že leta 1955 je zapisal, da bi bilo »za razvoj Mestnega muzeja Ljubljana samo koristno, če bi Narodni muzej svoje kulturnozgodovinske predmete od njega čimprej prevzel nazaj, da bi se Mestni muzej mogel zares posvetiti svoji pravi ljubljanski muzeološki nalogi«; po letu 1960 je bilo nekaj »stalnih« arheoloških razstav o Emoni s predmeti, ki jih je v 60. letih 20. stoletja pridobila arheologinja dr. Ljudmila Plesničar Gec.

¹¹⁷ SI ZAL LJU 489, Reg. I, fasc. 2287, str. 331.

Geir Helgen, Zbirka (MGML).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije:
SI AS 934, Mantuani Josip, fasc.
SI AS 1073, Zbirka rokopisov: Historia Annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691) (180r).

NMS – Narodni muzej Slovenije
Muzejski arhiv, 1933–1937

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
SI ZAL LJU 334, Načrti: objekt Ljubljanski grad.
SI ZAL LJU 488, Mesto Ljubljana, Rokopisne knjige, Cod. III; Cod. VIII.
SI ZAL LJU 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura.
SI ZAL LJU 499, Mesto Ljubljana, Kulturni odelek.

TISKANI VIRI

Baraga, France (ur.): *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, 2003.
Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizme, I. Ljubljana: Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja, 2001.

Steska, Viktor: Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, XI, 1901, str. 18–32, 69–98, 141–186.

ČASOPISNI VIRI

Jutro, 1934, 1935.
Slovenec, 1934, 1935, 1937.
Slovenski narod, 1910.

LITERATURA

Andrejka, Rudolf: Poslopje Mestnega muzeja v Ljubljani, njegova zgodovina in stanovalci. *Kronika slovenskih mest*, II, 1935, št. 4, str. 261–266.
Antika: leksikon. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.
Baš, Franjo: Baš, Schmid, Valter (geslo). *SBL* III, str. 222.
Capuder, Karel: Mal, Josip (geslo). *SBL*, II, str. 30s.
Cerkovnik, Gašper: Dr. Josip Mantuani kot ravnatelj Deželnega oziroma Narodnega muzeja v Ljubljani ter okoliščine njegove upokojitve. *Argo*, 56, 2013, št. 1, str. 26–37.
Dolenc, Ervin: *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
El-Abbadi, Mostafa: *The life and fate of the ancient library of Alexandria*. Pariz: UNESCO, 1990.
Findlen, Paula: The Museum, Its Classical Etymology and Renaissance Genealogy. *Museum Studies* (ed. B. Messias Carbonell). Malden (MA); Oxford (UK); Carlton: Blackwell Publisher, 2004, str. 23–50.
Fraser, P. M.: *Ptolemaic Alexandria*. Oxford: at the Clarendon Press, 1972.
Glonar, Joža: Florianschitsch de Grienfeld, Ivan Štefan (geslo). *SBL* I, str. 183.
Grimmelshausen, von Hans Jakob Christoffel: *Simplicius Simplicissimus*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987.
Hribar, Ivan: *Moji spomini*, II. Ljubljana: Slovenska matica, 1984.
Jarc, Evgen: Kulturne naloge naših mest: Iz predavanja na kongresu zveze mest Kraljevine Jugoslavije v Beogradu l. 1930. *Kronika slovenskih mest*, I, 1934, št. 1, str. 43–47.
Jarc, Evgen: Ljubljanski mestni muzej. *Kronika slovenskih mest*, letnik II, 1935, št. 3, str. 191–194.
Kastelic, Jože: *Iosephi Kastelic opera selecta* (ur. B. Djurić et al.). Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 1988.
Kastelic, Jože: Walter Schmid: in memoriam. *Zgodovinski časopis* 5, 1951, str. 293–299.
Lewis, Geoffrey D.: Collections, collectors and museums: a brief world survey. *Manual of Curatorship: a Guide to Museum Practice* (ed. J. M. A. Thompson). London (etc.): Butterworths, 1986.

Ložar Podlogar, Helena: Rajko Ložar – upravnik Etnografskega muzeja 1940–1945: po zapiskih Ložarjeve avtobiografije. *Etnolog: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja*, l. 13, 64 (2003), str. 97–107.

Mahkota, Stanislav: Bohinjec, Jože (geslo). *Enciklopedija Slovenije* 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 300.

Mal, Josip: Marginalije ob ljubljanskem Mestnem muzeju. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, I, 1953, št. 2, str. 78–79.

Mal, Josip: *Vodnik po Ljubljanskem Mestnem muzeju*. Ljubljana: Mestni muzej, 1939.

Mikuž, Stane: Skozi ljubljanski Mestni muzej. *Kronika slovenskih mest*, VI, 1939, št. 1, str. 16–20.

Museums – the World inside: Geir Helgen Museums and Humour (ed. I. Žmuc, M. Fujs). Murska Sobota: International Committee for Regional Museums, 2009.

Nemeček, Nataša: *Razvoj konservatorske delavnice v Narodnem muzeju in pregled konservatorskih/restavratskih tehnik s poudarkom na arheološki in umetnoobrtni kovini*. Ljubljana: magisterij, 2013.

Perko, Verena: *Muzeologija in arheologija za javnost: Muzej Krasa*. Ljubljana: Kinetik, zavod za razvijanje vizualne kulture, 2014.

Petek, Tone: Dr. Josip Mal in muzejstvo. *Malov zbornik* (ur. B. Čas et al.). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1996, str. 95–105.

Petru, Peter: Misli ob stopetdesetletnici Narodnega muzeja. *Argo*, X (1971), str. 1.

Pirjevec, Avgust: Jarc, Evgen (geslo). *SBL* I, str. 385s

Porteman, K. et al.: *Emblematic exhibitions (affixiones) at the Brussels Jesuit College (1630–1685)*. Brussels: Royal Library, 1996.

Smrekar, Andrej: Društvo Narodna galerija 1918–1945. *Osemdeset let Narodne galerije 1918–1998* (ur. Ferdinand Šerbelj). Ljubljana: Narodna galerija, 1998.

Stele, France: Mantuani, Josip (geslo). *SBL* II, str. 43–45.

Stelè, France: Problem Ljubljanskega gradu. *Kronika slovenskih mest*, I, 1934, št. 2, str. 106–109.

Šlebinger, Janko: Molè, Rudolf (geslo). *SBL* II, str. 148.

The library of Alexandria: centre of learning in the ancient world (ed. Roy Macleod). London; New York: I. B. Taurus; New York, 2004.

Žmuc, Irena: »Pozdravljena častitljiva Jazonova hči!« Argonavtika ali o mitičnih ustanoviteljih Emona/Ljubljane. *Emona: mit in resničnost* (ur. B. Županek), katalog. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, str. 40–73.

SPLETNA LITERATURA

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/398827/history-of-museums/76524/Museums-of-antiquities>.

<http://www.louvre.fr/en/history-louvre>.

<http://www.dlib.si/preview/URN:NBN:SI:DOC-LLEAOV6E/e0ef1214-c79c-4b47-b5f9-02cc-6fe0a505>.

<http://www.ljubljanskigrad.si/spoznajmo-grad/zgodovina-gradu/>. <http://www.ljubljanskigrad.si/spoznajmo-grad/zgodovina-gradu/grad-skozi-cas/>.

S U M M A R Y

City museum for the cultural and national capital Ljubljana. The 80th anniversary of the City Museum of Ljubljana 1935–2015

The first idea to found a city museum that would present Ljubljana as a spiritual and national capital was already conceived by Ivan Hribar (1896–1910) during his last term as mayor of Ljubljana. The first plans for the museum were drawn in the Ljubljana Castle, which the city bought from the province in 1905. A major campaign was launched to collect antiques which the archivist Anton Aškerc recorded in the first inventory book *Katalog umotvorov ljubljanske mestne umetniške galerije, 1907*. The idea of founding the city museum began to take first shape through the efforts of the city's cultural department established in 1933 as a consultative body to the mayor. The department was responsible for solving substantive questions as well as charged with collecting artefacts and searching for the most suitable museum premises. The decision was finally made for the Turjak/Auersperg Palace, which the city bought from the banovina administration in 1935. At the session on 13 March 1935, the city council unanimously founded the City Museum of Ljubljana and transferred onto it the ownership of "art pieces". The preparations for the organisation of museum premises and exhibitions took two years. On the 20th anniversary of the May Declaration, on 15 September 1937, the Ljubljana mayor, Dr. Juro Adlešič, opened the City Museum and the first exhibition titled *Pohišvena zbirka* [Furniture Collection] (with a small collection of artistic images of the city and depictions of Ljubljana's mayors). The exhibition also met with some criticism, mostly relating to the fact that not all the exhibited objects originated from Ljubljana and the permanent exhibition did not present the history of Ljubljana. But exhibition was preserved until 2000, when the museum underwent major renovation. In 2015–2017, the City Museum of Ljubljana is celebrating the 80th anniversary of its founding, opening and first exhibition, as well as the 110th anniversary of collecting museum specimens.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 378.4(497.4Ljubljana)"1943"

Prejeto: 20. 2. 2015

Aleš Gabrič

izr. prof. dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: ales.gabric@inz.si

Ljubljanska univerza pod političnimi pritiski jeseni 1943

IZVLEČEK

Po oblikovanju pokrajinske uprave Ljubljanske pokrajine jeseni 1943 so pomembno vlogo v njenem propagandnem aparatu prevzeli mladi bojeviti protikomunisti, glavne smernice pa so določali v krogu predsednika pokrajinske uprave Leona Rupnika. V časopisnih člankih in na protikomunističnih zborovanjih so kritike zaradi domnevnega simpatiziranja s komunističnimi idejami usmerili na intelektualce, med pomembnimi tarčami kritik pa je bila tudi Univerza v Ljubljani. Njeno vodstvo, zlasti rektor Milko Kos, je bilo deležno številnih napadov in žalitev. Na napade so se odzvali odločno, zahtevali spoštovanje univerzitetne avtonomije, a so kmalu spoznali, da od voditeljev Ljubljanske pokrajine ne morejo pričakovati podpore. Pritiski na univerzo so se zaostrovali vse do konca leta 1943, ko se je bilo univerzitetno vodstvo prisiljeno podpisati pod znano t.i. božično protikomunistično spomenico.

KLJUČNE BESEDE

Univerza v Ljubljani, 1943, intelektualci, politika, protikomunizem, propaganda, Milko Kos

ABSTRACT

UNIVERSITY OF LJUBLJANA UNDER POLITICAL PRESSURE IN THE AUTUMN OF 1943

After the administration of the Province of Ljubljana was established in the autumn of 1943, an important role in its propaganda apparatus was assumed by young and belligerent anti-communists and the main guidelines were set by the circle surrounding the president of the provincial administration, Leon Rupnik. In newspaper articles and at anti-communist rallies they mostly criticised intellectuals for their purported sympathies with communist ideas and another important target of criticism was the University of Ljubljana. Its leaders, especially the rector Milko Kos, were exposed to numerous attacks and scorn. They responded decisively, demanding respect for university autonomy, but soon realised that they could not expect any support from the governorship of the Ljubljana Province. Pressure on the university grew until the end of 1943, when the university leadership was forced to sign the infamous »Christmas anti-communist memorandum«.

KEY WORDS

University in Ljubljana, 1943, intellectuals, politics, anti-communism, propaganda, Milko Kos

Nova propagandna usmeritev vodstva Ljubljanske pokrajine

Kapitulacija Italije septembra 1943 je bila pomemben mejnik v 2. svetovni vojni, še posebej veliko prelomnico pa je prinesla na slovenskem ozemlju, razkosanim na več okupacijskih con različnih okupatorjev. Poraz Italije so izkoristile enote osvobodilnega gibanja, prišle do bogatega vojaškega plena in s pridobljenim orožjem oborožile nove enote, oblikovane po dotoku novih prostovoljcev na začasno osvobojeno ozemlje. Partizanske enote so ob prevzemanju nadzora nad precejšnjim delom ozemlja septembra 1943 obračunale tudi z enotami slovenskih četnikov in vaških straž, njihovi ostanki pa so se zatekli v Ljubljano.¹

Nadzor nad delom Ljubljanske pokrajine je po obsežni vojaški ofenzivi, ki se je začela v drugi polovici septembra 1943, prevzela nemška vojska. Ker novi okupator ni imel ljudi za vzpostavitev popolne oblasti in je formalno priznaval pripadnost ozemlja Italiji, se je v upravnih zadevah naslonil na domač kader, ki je sprejel sodelovanje z novim okupatorjem. Za predsednika oz. prezidenta uprave Ljubljanske pokrajine je bil imenovan general Leon Rupnik, iz ostankov protipartizanskih enot in protikomunistično usmerjenih prostovoljcev pa se je začela sredi septembra oblikovati nova vojaška formacija Slovensko domobranstvo.

Spremenjenim političnim okoliščinam se je prilagodil tudi propagandni aparat na ozemlju pod nadzorom okupatorja. V prvih letih vojne, v času italijanske okupacije, je imela pomembno mesto v protipartizanski propagandi katoliška duhovščina, a se je njena vloga pod nemškim okupatorjem precej zmanjšala, kar je bila posledica različnih odnosov med državo in cerkvijo v fašistični Italiji in nacistični Nemčiji. Glavno besedo v protikomunistični propagandi sta jeseni 1943 tudi na propagandnem področju prevzela Rupnikova pokrajinska uprava in Slovensko domobranstvo, znotraj tega kroga pa so pomembno mesto dobili mladi bojevitci ljudje, številni še študenti, brez večjih političnih izkušenj. Nekateri so jih poimenovali preprosto kot Rupnikov »kindergarten«.² V njihovih vrstah so bili tudi ljudje, ki so se spogledovali z ideologijo nacionalsocializma, kar je vodilo do razhajanj v protikomunističnem bloku med tistimi, lojalnimi tradicionalnim slovenskim strankam, ki so bili skeptični do pretiranega naslanjanja na Hitlerjevo Nemčijo, in mladimi zagreteži, ki so bili za doseganje končnega cilja, uničenje komunizma (in vsega, kar so pod tem razumeli) pripravljeni posejati po vseh sredstvih.³ Stanko Kociper, ki je najprej

deloval v propagandnem odseku Pokrajinske uprave, nato v domobranski propagandi prevzel urejanje glasila *Slovenski domobranec*, postal osebni tajnik Leona Rupnika in tudi njegov zet, je za šefa propagandnega odseka Ludvika Puša zapisal, da je bil »nekakšen propagandni minister«,⁴ na Kociprovo odobravanje pa so naleteli predlogi »o potrebi enotnega vodstva propagandnega delovanja«.⁵

Slovenski mediji so sposobnost prilagajanja na nove propagandne potrebe po političnih spremembah v Ljubljanski pokrajini pokazali že septembra 1943. Mediji v Ljubljani so začeli slaviti veliko Nemčijo, kar so sicer počeli že prej, obrnili pa so ploščo do drugih dotedanjih zaveznikov, Italijanov. V Italiji je bil za predsednika italijanske vlade imenovan Pietro Badoglio, ki je podpisal premirje s protifašistično koalicijo in Italija je iz enega tabora presedlala v drugega. Državam protifašistične koalicije, na katere je slovensko časopisje že prej zlivalo gnojnico, se je pridružila še Italija, njeno novo oblast pa so slabšalno označevali kot badoljevce oz. badoglijevce. Pod vplivom mlajših protikomunističnih zelotov je bila na notranji slovenski fronti kritika uperjena proti Ljubljani kot mestu zapečkarjev, mlačnežev in simpatizerjev komunistov, kar naj bi bilo pravo nasprotje v primerjavi s kmečkim krščanskim podeželjem. Ljenko Urbančič, eden najbolj zagretilih mladih propagandistov, je omenjal, da so imeli še največ težav z uredništvom liberalnega časopisa *Jutro*, v katerem naj bi bilo kar precej simpatizerjev Osvobodilne fronte, vendar so z različnimi sredstvi tudi ta časopis spravili na linijo, primerljivo z drugimi ljubljanskimi časniki.⁶

Intelektualci kot tarča mladih propagandistov

Najbolj na udaru novega trenda propagande so bili izobraženci, ki naj bi dajali potuho razdiralnemu delu proti Slovincem. Kritizirali so intelektualce in od njih pričakovali predvsem aktivno vključevanje v protikomunistični boj in jasno opredeljevanje za cilje, ki jih je propagirala Rupnikova pokrajinska uprava. Propagandni aparat je z vse bolj primitivnimi izrazi napadal tiste, ki se niso glasno opredelili kot »naši« in so bili zgolj zaradi tega označeni če že ne kot sovražnik, pa vsaj kot njihovi potuhnjene simpatizerji. Precejšnjega deleža te politično-propagandne kampanje je bila deležna tudi univerza v Ljubljani. Ta torej nikakor ni bila izolirana tarča, temveč je treba politični pritisk nanjo jeseni 1943 razumeti v sklopu širših pritiskov Rupnikove Pokrajinske uprave in njenega aparata na intelektualce.⁷

Osrednje značilnosti kritik na rovaš domnevnih glavnih podpornikov komunizma na Slovenskem si

¹ Ferenc, Razmere v Sloveniji jeseni 1943, str. 686–696.

² Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*, str. 314; Kociper, *Kar sem živel*, str. 85–91.

³ Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*, str. 310–317.

⁴ Kociper, *Kar sem živel*, str. 74.

⁵ Prav tam, str. 75.

⁶ Urbančič, *Srečanja, portreti, dejanja*, str. 265–266.

⁷ Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*, str. 327–346.

Sedež Univerze v Ljubljani, 26. marca 1941. Naslednji dan so bili pred poslopjem protesti proti priključitvi Jugoslavije trojnemu paktu, v naslednjih letih pa so se pred njo zvrstili še shodi zagovornikov različnih političnih ideologij (Slovenski študenti in univerza, str. 23).

lahko ogledamo na primeru iz časopisa *Domoljub*, ko je natisnil besede slovenskega domobranca, izrečene v ljubljanskem radiu 15. oktobra 1943. Z izpostavljanjem dvojnosti med pokvarjenim meščanstvom in zdravim slovenskim kmečkim življenjem je bila kritika najprej usmerjena na Ljubljano in Ljubljance. »Jara gospoda ljubljanska! Slovenskega kmeta hrbtenica ni zlomljena, čeprav ste upali, da jo boste s svojo dvoлично, goljufivo igro zlomili!«, so bile uvodne besede napada nanje. Ljubljanci so bili obtoženi za podporo partizanom, za njihovo početje pa naj bi bili tudi odgovorni: »Tisto pa, kar je izgubljeno, bo plačevala Ljubljana! Tisto, kar je porušeno, bo znova postavila Ljubljana! Tisto, kar je ukradeno in izropano, bo vrnila Ljubljana.« V propagandni shemi, ki je slavila veliko Nemčijo in njenega voditelja, med svoje sovražnike pa poleg partizanov uvrstila tudi donedavne zaveznike Italijane, so bili Ljubljanci obtoženi za sodelovanje z »badoglijevskimi izdajalci in z ušivimi rdečkarji«. Ljubljana naj bi bila v takšnih pogledih podpornica komunističnih idej in njihovih izvajalcev,

voditeljev odporniškega gibanja in partizanskih enot. Med omenjenimi so bili tudi ugledni intelektualci, ki naj bi zapeljali Slovence na kriva pota, a naj bi nova slovenska vojaška organizacija skupaj z novimi zavezniki obračunala tako s partizani kot z njihovimi podporniki, ljubljanskim meščanstvom in znotraj tega konteksta tudi s »pokvarjenimi« izobraženci: »Ob slovenskem brambovcu stoji danes v bojih preizkušeni nemški vojak, tisti vojak, ki je prvi na svetu dvignil svoj meč in udaril po boljševiškem zmaju. Pomnite: če je znal nemški vojak brezobzirno udariti po čeladah Stalinovih armad, bo znal udariti tudi po ušvih buticah njegovih slovenskih opričnikov Vidmarja, Kidriča, Baeblerja, Kocbeka in vse njihove razcapane garde!«⁸

Žurnalisti, ki so dobili pomembno mesto v propagandnem aparatu Rupnikove uprave Ljubljanske pokrajine, so v nekaterih ocenah ponavljali stališča bivših italijanskih okupatorjev. Tako kot je italijan-

⁸ *Domoljub*, LXXI, št. 40, 20. 10. 1943, str. 2, Ljubljanci, vi boste plačevali!

ski general Mario Robotti leto dni pred kapitulacijo Italije ocenil, da »našega sovražnika predstavlja 'inteligence' Ljubljane«, ⁹ je tudi Rupnikova propaganda usmerila svojo ost v Ljubljano in v intelektualce. Slabo leto po kapitulaciji Italije so na protikomunističnem zborovanju tako odmevale tudi sledeče besede: »Pri nas ne gre za proletarsko revolucijo, to je revolucija pokvarjene inteligence proti pridnim sinovom slovenskega naroda.« ¹⁰ Pritisk na intelektualce se je v takšnem vzdušju le še krepil in je bil dosti hujši kot v prvih dveh letih vojne, kar je kmalu občutila tudi ustanova, na kateri se je šolala večina slovenskega izobraženstva, univerza v Ljubljani.

V novi propagandni shemi so pomembno vlogo dobili nekateri mlajši študentje, ki so že pred vojno simpatizirali z jugoslovanskim nacionalnim gibanjem Zbor Dimitrija Ljotića, ki se je spogledoval s fašističnimi vzorci. Med temi je bil na primer Ljenko Urbančič, ki se je v Zbor vključil že kot najstnik v drugi polovici tridesetih let. Ob začetku aprilske vojne 1941 se je kot prostovoljec udeležil kratkotrajnih spopadov in se po hitri kapitulaciji jugoslovanske vojske vrnil v Ljubljano. ¹¹ Jeseni 1943 se je kot prostovoljec takoj javil v Slovensko domobranstvo in si prizadeval za odločno propagiranje protikomunističnih ciljev. V spominih je omenil svoje zasluge za organiziranje prvega velikega domobranskega obhoda po ljubljanskih ulicah, ¹² ki so ga ljubljanski časniki označevali kot začetek nove dobe slovenstva v novi Evropi. V spominih je kot svojega dobrega sodelavca pri organiziranju domobranske propagande večkrat omenil tedanjega bruca na Juridčni fakulteti Vladimirja Menarta, ¹³ ki je bil nato najbolj glasen v napadih na univerzo. Skupno usodo sta delila tudi po vojni, saj sta bila zelo aktivna pri organiziranju slovenskih društev in časnikov med slovenskimi političnimi emigranti v Avstraliji. ¹⁴

Prvi javni nastop domobrancev je potekal v Lju-

bljani 10. oktobra 1943. Vladimir Menart je z vojašnice snel slovensko narodno zastavo in se, kot je zapisal Urbančič, »pod njeno težo kljub hladnemu jesenskemu dnevu ves čas obhoda potil«. ¹⁵ Časopisje je naslednje dni ocenjevalo, da je domobranski obhod označil uvod v novo ero: »Nedeljski propagandni obhod, ki ga je priredilo slovensko domobranstvo, je bil prvi vidni izraz nove dobe, v katero je stopil naš narod v teh tako odločilnih dneh, ko se kuje usoda vse Evrope, zlasti pa usoda in bodočnost narodov. Tudi mali slovenski narod [se] mora zahvaliti veliki nemški državi, če se mu sedaj nudi prilika, da z enodušno voljo in odločnostjo sodeluje pri ustvarjanju nove Evrope«, je ocenil poročevalec časopisa *Slovenec*. V orisu dogodka je posebej izpostavil govornika Ljenka Urbančiča, ki je kot glavno nalogo omenil »ustvariti novo javno mnenje!« Vsem drugače mislečim pa je sporočil: »Kdor ni z nami, je proti nam!« ¹⁶

Politični miting pred glavnim poslopjem univerze 11. oktobra 1943

Kdo so ti drugi, ki so jim bile namenjene grozeče besede domobranskega propagandista, Urbančič ob tej priložnosti še ni omenil. Toda na odgovor ni bilo treba dolgo čakati, saj so se začela v naslednjih dneh vrstiti javna zborovanja in časopisne kritike na račun tistih, ki naj bi neposredno ali s svojo mlačnostjo posredno podpirali komuniste oz. partizane, za katere so začeli uporabljati vse bolj žaljiva poimenovanja. Dan po domobranskem obhodu je sledil prvi politični napad na univerzo. Le-to je štiri vojna leta kot rektor vodil zgodovinar Milko Kos, ki je bil junija 1941 na to mesto izvoljen kot kandidat Filozofske fakultete. Junija 1943 so ga člani univerzitetnega sveta, da bi zagotovili kontinuiteto delovanja v politično napetem ozračju, vnovič potrdili in mu namenili še drugi dvoletni mandat, ¹⁷ kar je bila izjema v dotedanjem delovanju univerze, saj so se običajno na rektorskem mestu vsaki dve leti ciklično menjavali kandidati vseh petih fakultet, članic univerze. Pri vodenju je rektorju pomagal univerzitetni senat, sestavljen iz rektorja in prorektorja ter dekanov in prodekanov članic, tako da je v polni sestavi štel dvanajst vodilnih oseb na univerzi.

Prolog v zaostrovanje odnosov med univerzo in vodilnimi v Ljubljanski pokrajini je bilo zborovanje, ki je potekalo 11. oktobra 1943 pred poslopjem glavne stavbe univerze na Kongresnem trgu. Sklicatelji mitinga niso pravočasno in ustrezno prijavili univerzitetnim oblastem. Le kakšno uro pred začetkom zborovanja – začelo se je ob 12.00 uri – so se pri rektorju Milku Kosu zglasili trije mladeniči, ki so se predstavili kot slušatelji univerze, a jih rektor

⁹ Godeša, »Našega sovražnika predstavlja 'inteligence' Ljubljane«, str. 105.

¹⁰ Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*, str. 347.

¹¹ Urbančič, *Srečanja, portreti, dejanja*, str. 104–105.

¹² Prav tam, str. 266–268.

¹³ Prav tam, str. 159–162, 270, 273.

¹⁴ Za Urbančičevo delovanje glej njegove spomine *Srečanja, portreti, dejanja*, v katerih je tudi več strani za njegovo delovanje v letih vojne. Medtem se Menartovi prispevki v glasilu avstralskih izseljencev *Misli* večinoma nanašajo le na povojni čas, pa tudi nekrologi njegovih avstralskih prijateljev večinoma pričajo le o letih njegovega življenja v Avstraliji. Spominskim zapisom je skupno, da protikomunistično plat svojega medvojne delovanja ocenjujejo skozi prizmo povojnega časa, kot nekakšen začetek boja proti povojni nedemokraciji oblasti. Ob tem pa ne najdemo opozoril, da so bili v osvobodilnem gibanju v večini nekomunistično opredeljeni ljudje, prav tako pa ne najdemo ocene, da so se proti nedemokraciji komunistom bojevali z enakimi nedemokracijskimi stališči in dejanji.

Pri iskanju gradiva o Ljenku Urbančiču in Vladimirju Menartu mi je precej pomagal kolega dr. Boris Mlakar, za kar se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem.

¹⁵ Urbančič, *Srečanja, portreti, dejanja*, str. 270.

¹⁶ *Slovenec*, LXXI, št. 231, 12. 10. 1943, str. 2, Slovenski domobranci so spregovorili.

¹⁷ Mikuž, *Gradivo za zgodovino univerze*, str. 88–92.

Dr. Milko Kos, rektor Univerze v Ljubljani v letih 1941–1945 (ZAMU, Fototeka).

osebno ni poznal. Rektorju so zatrдили, da imajo za zborovanje dovoljenje predsednika Leona Rupnika in policijskega upravnika, toda dovoljenja mu najprej niso hoteli pokazati. Rektor je zato vztrajal in »še ko sem prejel avtentična zagotovila (...), sem mogel in smel privoliti tudi sam, da se miting vrši,« je zapisal Kos.¹⁸ Eden od treh mladeničev je bil bruc s pravne fakultete Vladimir Menart, ki se je, po rektorjevem poročanju, na njegovo začetno zavračanje pobude precej razburjeno odzval z besedami – »partizanom bi pa precej dovolili«. Rektor Kos je incident in študentovo nesramno obnašanje sprva zamolčal in mladega slušatelja ni takoj prijavil univerzitetnemu disciplinskemu sodišču.¹⁹

Zborovanje se je začelo opoldne 11. oktobra 1943, spremljala pa ga je propaganda ljubljanskega časopisja, ki je v naslednjih dneh objavilo veliko slavnih poročil in komentarjev o tem dogodku, ki naj bi ga organizirala »slovenska visokošolska mladina«. Vendar v nobenem poročilu niso navedli imen organizatorjev, govornikov ali fakultet, na katerih naj bi ti študirali.

Slovenski dom je naslednji dan že na prvi strani,

takoj pod navajanjem uspehov nemške vojske, začel z objavo obširnega prispevka o dogodku na univerzitetnih tleh. Da se je na univerzi pojavila slovenska zastava, je bil za člankarja dokaz, »kakšen je stvarni pomen našega novega položaja, ki nam ga je ustvarila velikodušna uvidevnost Nemčije in njenega voditelja«. Sledila je objava obsežne spomenice Slovenska visokošolska mladina – svojemu narodu, prebrane z balkona univerzitetne stavbe. V njej je bilo nekajkrat ponovljeno, da govorijo v imenu »akademske mladine«. Poudarjali so trenutni položaj v okviru nemškega novega reda in v pretekliku pisali, da »je Slovenija državno-pravno pripadala Jugoslaviji«. Slo je za izrazito politično resolucijo, saj o univerzi, njenih nalogah in pomenu v obsežni spomenici ni bilo dosti besed. Po omembi aprilskih dogodkov 1941 je sledila ocena, da je narod pričakoval, da se sliši »jasna in prepričujoča beseda z narodovega vrha«. Toda tega ni bilo in precejšen del krivde za sledeče dogodke je bil pripisan intelektualcem, saj tisti, ki bi morali pokazati narodu pravo pot, »politiki, člani Akademije, profesorji univerze, književniki in drugi z vrhnje plasti, pa niso našli skupne glasne zgodovinske besede onesrečenemu narodu ob usodni uri«. Slovenski narod »samomorilске odločitve ni bil napravil« takoj na začetku vojne, temveč po vstopu Sovjetske zveze v vojno, ko naj bi tudi Slovence zapeljali na komunistično pot. Uspehi te poti na Slovenskem naj bi bili mogoči zato, ker je ni preprečil vodilni slovenski sloj, ki je vztrajno mol-

¹⁸ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 153–154, Dopis rektorja Milka Kosa – predsedniku pokrajinske uprave generalu Leonu Rupniku, 25. 10. 1943.

¹⁹ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 148, Uradni zaznamek k zapisniku o izredni seji univerzitetnega senata z dne 17. novembra 1943.

Včeraj popoldne je slovenska akademska mladina razobesila na našem vseučilišču slovensko zastavo in iz slovenskega hrama znanosti ob odločilni uri spregovorila svojemu narodu

2. Umiljivo se posledice, ki jih je aprilska stvarna izpustila v dolgarosti slovenskega naroda: silna bolest, ki se je pri vsakem daljši prelivu v obup. Nemo jeva s preprizade beseda o narodovega vira

4. Ku bi se vanj takrat bil
vdravila vrhova plava slova
skega naroda in a kristnim nam
bum odgrnila slovenske zastave,
v katero so le skrčili kum
nisti in zapeljivo, bi

Kar pa su tne autoritete izvrajale svojeve asistencije muthu, je veliki driljideira, porijekom po mualih in tegli komunistima brez pomislajia nasediti, varz loč. Is gre za pravo, prevrzanje slovesa in narodna abnaja. Kancelari asistencije ni

[illegible]^aNeedle-puncture was done at 15 min.

342

Kdo naj bi predstavljal »slovensko visokošolsko mladino«, iz obsežnega prispevka ni bilo razvidno. Tega niso pojasnili niti drugi odmevi na dogodek, objavljeni v ljubljanskem časopisju. Uredništvo *Jutra* je dan kasneje, 13. oktobra, ponatisnilo spomenico v celoti.²² Časopis *Slovenec* je povzel dele spomenice, in na koncu ocenil: »Pred vseučiliščem se je zbralo ob tem zgodovinskem dogodku izredno mnogo visokošolcev, ki so govornika večkrat prekinili ter z navdušenim pritrditvjem dali izraza zadovoljstva in notranje umirjenosti, ker so lahko pred najlepšim simbolom in svojim domom odkrili narodu svoj načrt« – vendar avtorjev spomenice ali imena govornika prav tako niso razkrili.²³ Člankar, podpisan z »Boris«, je dodal lastna opažanja dogodka. Pravi, da so eni hiteli spremljati dogodek, da je pri nekaterih opazil, da so dogodek opazovali »s posmehom na ustnah, s sovraštvom v očeh«, kar je razložil s klasično oceno iz arzenala domobranske propagande: »Pesem in zastava nista prebila hladnega oklepa internacionalizma«. Ganila pa naj bi ga »kmečka ženica, stara in izčrpana«, ki je prišla mimo in ob slovenski trobojnici in pesmi »so se ji razprle oči in dvignile roke v molitev«. Dogodek mu je zbudil misel na ljudi, v katerih »bije v prsih zvesto slovensko srce, po veliki ljubezni zasidrano v sveto slovensko zemljo«.²⁴

Povsem drugače kot uredništva ljubljanskih časopisov, ki so dogodek uvrstila v vrsto veličastnih manifestacij pri povezovanju usode slovenstva z nemškim novim evropskim redom, je dogodek ocenilo vodstvo ljubljanske univerze. Časopisi niso omenjali, da bi manifestacija prinesla tudi neposredni napad na univerzo in profesorje, toda do tega je, po poročanju univerzitetnega vodstva, prišlo. Medtem ko časopisi niso omenili niti tega, koliko je bilo govornikov in je lahko bralec časopisov dobil občutek, da je šlo le za enega daljšega govornika, ki je prebral spomenico, je iz univerzitetnega arhiva razvidno, da je bilo govornikov več. Še posebej žaljiv je bil do univerze »tretji govornik, ki menda niti slušatelj ni in čigar identiteta še do danes ni mogla biti ugotovljena«. Govoril naj bi spontano, »baje ex abrupto, očitno torej govor, ki ni bil na nobenem uradnem mestu pregledan in odobren«, kar mu je omogočilo, da je stresel svojo jezo na tiste, ki jih je ocenjeval kot krivce za trenutni položaj slovenstva. »Zato si je pač upal imenoma napasti dva člana profesorskega kolegija in na splošno vse profesorsko, uradniško in služiteljsko osebje univerze na prav prostaški način,« je po dogodku zapisal rektor univerze Milko Kos.²⁵

Kako je do manifestacije sploh prišlo in kako se je dogodek odvijal, je Kos 22. oktobra pojasnjeval na seji senata univerze in 25. oktobra 1943 predsedniku pokrajinske uprave generalu Leonu Rupniku sporočil »soglasne sklepe senata, ki gredo za tem, da se v bodoče pravočasno uvažujejo določila zakona o univerzi, obče univerzitetne uredbe in veljavni sklepi in norme univerzitetne uprave«. Ko je Kos omenjal, da so se »trije slušatelji, rektorju osebno sicer nepoznani«, sklicevali na dovoljenje predsednika pokrajinske uprave in vodje policije, je opozoril, da je to posegalo v avtonomne pravice univerze: »Zato boste, gospod predsednik, razumeli moje začetno presenečenje in po previdnosti narekovano oklevanje prošnji imenovanih slušateljev takoj ugoditi.« Da ne bi prihajalo do vnovičnih zapletov, naj bi bili v bodoče podobni dogodki organizirani le v skladu z veljavnimi univerzitetnimi pravili, kar pomeni, da ne zadoščajo dovoljenja državnih oblasti, temveč morajo imeti organizatorji shodov tudi dovoljenje vodstva univerze, saj »na univerzitetnih tleh velja kot doslej tudi v bodoče, ne glede na dovoljenja drugih, eventualno v poštev prihajajočih oblastev, dovoljenje, izdano od univerzitetne uprave«. Kos je še dodal, da isto velja za besede, izrečene ob takšni priložnosti: »Prav tako morajo vsi govori, govorjeni ob taki priliki, ne glede na državno cenzuro, biti pregledani in odobreni od rektorja ali univerzitetne uprave.« Povod za tovrstni sklep je dal seveda »tretji govornik« s svojim nekulturnim in žaljivim napadom na univerzitetno osebje, »proti čemur se mora univerza kot najvišja narodna kulturna institucija in najvišja državna prosvetna ustanova odločno zavarovati.« Če bi prišlo še do kakšne prireditve, je sporočil rektor Kos generalu Rupniku, jo bo spremljal predstavnik univerzitetne oblasti in »pazil na to, da bo potekala po dovoljenem dnevnem redu«.²⁶

Stališča univerzitetnega senata je predsedniku pokrajinske uprave Leonu Rupniku 25. oktobra 1943 osebno pojasnila deputacija univerzitetnega senata, v kateri so bili poleg rektorja Kosa še dekan Tehniške fakultete Milan Vidmar in prodekan Filozofske fakultete Fran Ramovš. Stališča je predsednik Rupnik vzel kot dobrohotna in deputaciji univerze obljubil, »da se bodo oblasti v bodoče po tem ravnale«, obsodil pa naj bi tudi »tretjega govornika, ki je na tem mitingu napadel univerzo«.²⁷ Kos je zabeležil, da je Rupnik tretjega govornika imenoval »barabo«.²⁸

²² *Jutra*, XII, št. 230, 13. 10. 1943, str. 2, Poslanica slovenske akademske mladine.

²³ *Slovenec*, LXXI, št. 232, 13. 10. 1943, str. 1, Odločne besede akademske mladine.

²⁴ *Slovenec*, LXXI, št. 232, 13. 10. 1943, str. 2, Ob dvanajsti uri.

²⁵ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 153–154, Dopis rektorja Kosa – predsedniku pokrajinske uprave Leonu Rupniku, 25. 10. 1943.

²⁶ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 153–154, Dopis rektorja Milka Kosa – predsedniku pokrajinske uprave generalu Leonu Rupniku, 25. 10. 1943.

²⁷ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 151, Univerzitetni senat – gospodu prezidentu, 19. 11. 1943.

²⁸ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 148, Uradni zaznamek k zapisniku o izredni seji univerzitetnega senata z dne 17. novembra 1943. Metod Mikuž je v *Gradivu za zgodovino slovenske univerze* kot avtorja žaljivih besed na račun univerze označil »bodočega zeta« Leona Rupnika (str. 91), s čimer je namigoval na Stanka Kocipra. Tega podatka ni možno potrditi s pregledanimi viri in ni znano, od kod ga je Mikuž vzel. Leta

Žalitve na račun rektorja in univerze v časopisju

Med člani univerzitetnega vodstva so se ocene glede iskrenosti obljub predsednika uprave Ljubljanske pokrajine Leona Rupnika razhajale. Ni pa bilo dvoma o tem, da je odločno stališče vodstva univerze namesto pomiritve vodilo le še do krepitve pritiskov, ki jo je nanj izvajal propagandni aparat pokrajinske uprave. Ravno stališča, zapisana v pismu rektorja Milka Kosa in predstavljena s strani univerzitetne deputacije predsedniku pokrajinske uprave Leonu Rupniku so bila tarča naslednjega ostrega napada ljubljanskega časopisja na univerzo. *Slovenec* je 14. novembra 1943 objavil prispevek z naslovom *Žlindra* in v njem vnovič vsepovprek napadel ljubljansko izobraženstvo, ob tem pa konkretiziral napad tudi na stališča univerze, ki so bila lahko znana le Leonu Rupniku in krogu njegovih ožjih sodelavcev. Čeprav v članku niso bila navedena imena kritiziranih, so iz vsebine napadov razpoznavna stališča rektorja in stališča deputacije univerzitetnega senata. Žalitve vodilnih na univerzi so nakazovale, da so bili za propagandiste Pokrajinske uprave zelo moteči, kritike na račun rektorjevih besed pa so izzvenele v poziv, da bi morali take ljudi odstraniti z njihovih mest:

»Ali more predstavljati slovensko znanost nekdo, ki skuša z zlorabo svoje službene oblasti prepričati slovenskim akademikom, da bi javno podali svojo protikomunistično izjavo ter se pri tem še sklicuje na nekakšno nevtralnost? Ki kakor solarček hiti tožiti na višje mesto, kakor da se mu je zgodila krivica, ko mu je navaden 'bruc' povedal v obraz, kar mu gre?«

Ali more zastopati slovensko znanost in umetnost človek, ki imenuje življenjski boj slovenskega naroda – 'malenkostno dnevno politično zadevo'?

Ali naj vzgaja naš akademski naraščaj za odgovorna mesta v novi Evropi telesni in duševni stavec, ki že dve leti oznanja, da bo vojne konec čez dva meseca?»²⁹

Sklicevanje na avtonomnost univerzitetnih oblasti in njeno neodvisnost od državnih in dnevno političnih zadev je dobila v tem odmevu izrazito negativno konotacijo, stališča rektorja pa so bila orisana skrajno zavajajoče, saj jih v Kosovih odmevih in zapisih na manifestacijo na univerzi v takšni obliki ne najdemo. V nadaljevanju je bil pojasnjen tudi naslov

kasneje bi mu lahko morda o tem govoril Milko Kos, saj sta bila po vojni kolega na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete. Se pa zdi podatek malo verjeten, saj Kociper ni bil tako neznana oseba, da njegova »identiteta še do danes ni mogla biti ugotovljena«. Pa tudi Kociper sam v svojih spominih dogodkov na univerzi sploh ne omenja, čeprav je pohodu domobrancev dan pred tem odmeril pomemben delež pozornosti (Kociper, *Kar sem živel*, str. 67–74). Mikuževa navedba po mnenju avtorja tega prispevka nima realne osnove in ne vzdrži kritične analize virov.

²⁹ *Slovenec*, LXXI, št. 259, 14. 11. 1943, str. 2, *Žlindra*. Avtor članka ni podpisan, vendar lahko s sklicevanjem na dialog med predstavnikom slovenske znanosti in »brucem« sklepamo, da je bil pisec dobro poučen o sporu med rektorjem Milkom Kosom in študentom Vladimirjem Menartom.

prispevka, ki se je lahko nanašal na odgovor senata oz. univerze kot celote na manifestacijo izpred meseca: *»Taki ljudje naj bodo 'smetana' našega naroda? Ne, to ni smetana; to je žlindra, ki je zaradi svoje publosti splavala na površje naroda in zakriva čisti žar njegovega jedra. Mešaj kolikor bočeš, vedno ostane na vrhu, toda vedno ostane le – žlindra.«³⁰*

Člankar je nato spomnil na manifestacijo na univerzitetnih tleh in soglašal z napadom na univerzitetno osebje, ki ga je (verjetno) izrekel »tretji govornik«: *»Kako prav je imel akademik, ki je govoril z balkona ljubljanske univerze; 'Nočemo sodnikov, ki delajo krivice, nočemo inženirjev, ki rušijo narodno imetje, nočemo zdravnikov, ki širijo belo kugo, nočemo duhovnikov, ki propovedujejo brezboštvo, nočemo učiteljev, ki pohujšujejo mladino: raje nimamo univerze, kot da bi vzgajala izdajalce'«*. Sledil je še odkrit poziv za obračun s tovrstnimi grešniki. Po navedbi, da so Srbi že dali »lep vzgled, kako je treba počistiti med gnilih izobraženstvom z univerzo na čelu«, so pozvali zdrave sile v Ljubljani, naj tudi same postorijo isto: *»Prepričani smo, da bo zdravo izobraženstvo znalo samo očistiti svojo okuženo okolico, tako v kulturnih kot v strokovnih ustanovah. Če bi šlo pretežko, bi prihodnji poskusili z objavo imen,«³¹* je v *Slovenecu* zagrozil pisec članka *Žlindra*, ki ga je naslednji dan ponatisnil še *Slovenski narod*.³²

Zaostritev napadov na univerzo na velikem protikomunističnem zborovanju

Objava prispevka je sovpadala z novim velikim protikomunističnim zborovanjem, ki je bil 14. novembra 1943 v hotelu Union. Predsednik Leon Rupnik je že 2. novembra povabil vodstvo univerze, naj se udeleži zborovanja. Rektor Milko Kos je zato sklical izredno sejo univerzitetnega senata, na kateri so sklenili, da bodo poziv zavrnili s posebno resolucijo, ki naj bi jo Rupniku neposredno izročila deputacija senata. V odbor za izdelavo resolucije so bili ob rektorju imenovani še dekan Juridичne in Filozofske fakultete Janko Polec in Franc Šturm ter prodekan Tehniške in Teološke fakultete Andrej Gosar in Alojzij Odar. Že naslednji dan je senat potrdil predlog resolucije z vnesenimi spremembami.³³ V njej so člani senata pojasnili, zakaj se rektor ne bo udeležil manifestacije, poudarili, da se je univerza »vsa leta svojega obstoja posvečala zgolj svojim znanstvenim in učnim nalogam. Dosledno se je ogibala vsega, kar bi jo utegnilo zaplesti v kakršnokoli dnevno politično borbo.« Univerzitetno vodstvo se je izogibalo opredeljevanju za to ali ono stran, njeno obsojanje napačnih političnih odločitev se je lahko razumelo na različne

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² *Slovenski narod*, LXXV, št. 247, 15. 11. 1943, str. 2, *Žlindra*.

³³ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 145, Zapisnik o izredni seji univerzitetnega senata, 12. 11. 1943 z nadaljevanjem 13. 11. 1943.

načine, pokazalo je tudi razumevanje za organiziranje tovrstnih manifestacij, a opozorilo, da bi sodelovanje univerzitetnih predstavnikov »ne koristila stvari, pač pa bi končno škodila narodni skupnosti in ciljem, za katere je postavljena«. Po obrazložitvi sklepa se je resolucija zaključila s pozivom rektorja, da ga »je senat pooblastil, naj Vas, gospod predsednik, prosim, da bi blagovolili svoje vabilo umakniti«.³⁴

Resolucijo je dan pred zborovanjem 13. novembra predsedniku Leonu Rupniku osebno izročila deputacija univerzitetnega senata, v kateri sta bila poleg rektorja še dekan Teološke fakultete Franc

Ksaver Lukman in prodekan Filozofske fakultete Franc Ramovš.³⁵ Na pogovoru je deputacija vztrajala pri stališču univerzitetnega senata, medtem ko je Rupnik menil, da bi bila prisotnost univerzitetnega predstavnika na manifestaciji potrebna.³⁶

Zavrnitev sodelovanja predstavnika univerze na zelo odmevnem protikomunističnem zborovanju je očitno le še razdražila kritike njene (domnevne) mlačnosti. Ljubljana naj še ne bi, po poročanju *Slovenca*, doživela tako enoglasne obsodbe komunizma kot na unionskem zborovanju v nedeljo 14. novembra 1943. Vrstili so se govori proti komunistom, tolova-

*Unionska dvorana med velikim protikomunističnim zborovanjem 14. novembra 1943
(Slovenec, 16. 11. 1943, str. 3).*

³⁴ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 145, Gospod predsednik (resolucija Leonu Rupniku).

³⁵ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 146, Zapisnik o izredni seji univerzitetnega senata, 18. 11. 1943.

³⁶ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 148, Uradni zaznamek k zapisniku o izredni seji univerzitetnega senata z dne 17. novembra 1943.

Študent prava Vladimir Menart, najostrejši kritik univerzitetnega vodstva na protikomunističnih mitingih (Slovenski študenti in univerza, str. 243).

jem (= partizanom), slavili so domobrance, Rupnika in nemške zaveznike, prisegali na krščanske vrednote in obljubljali novo dobo v novi Evropi pod vodstvom Nemčije. Posebne pozornosti so bile deležne besede škofa Gregorija Rožmana in prezidenta Ljubljanske pokrajine Leona Rupnika. Z napadom na intelektualce na splošno je začel slednji, ko je uvodoma omenil »moralno težko bolni del našega izobraženstva«, ki naj bi se povezal z dvema sovražnikoma slovenskega naroda, judovstvom in komunizmom.³⁷

Bolj podrobno se je univerze v svojih besedah dotaknil študent prava Vladimir Menart, ki je ocenil, da so bili še pred letom dni redki »akademiki« (tj. študenti) in profesorji, ki bi si upali nastopiti proti komunističnemu nasilju, in »takrat je narod upravičeno klel svoje izobraženstvo«. Stvar naj bi se v zadnjem letu obrnila v nasprotno smer in sedaj »končno stoji za nami vsa slovenska univerza«, je menil Menart. A si je v nadaljevanju nasprotoval že sam, ko je omenil, da nekateri »pod krinko lažne nevtralnosti strahopetno čuvajo svoje semestre ali profesorske stolčke«. Še bolj neposredno pa je udaril po vodstvu, ko je omenil, da je včasih »v tako važnih zadevah predstavljal univerzo rektor«, čemur so sledili ogorčeni klici iz unionske dvorane: »Kje je rektor? Zakaj ne zastopa

univerze na tem zborovanju?» Z omenjanjem tudi drugih pomembnih ustanov so tisti, ki so Menarta prekinjali z medklici, le opozorili, da univerza ni bila edina ugledna ustanova izobraženstva, ki je zavrnila poziv za sodelovanje na tem političnem zborovanju.³⁸ Glede na to, da univerzitetnega predstavnika na zborovanju ni bilo, ni jasno, kdo je člane senata informiral o poteku zborovanja. Toda po njihovih informacijah naj bi se ob Menartovem govoru slišali celo klici »šus rektorju, kramp in lopato profesorjem, plače jim ustavite«.³⁹

Menartov govor je bil pravzaprav le nadaljevanje propagandno-političnega prepričevanja množic, da so Slovenci in Slovenke večinoma kmečkega rodu in zagovorniki tradicionalnih krščanskih vrednot, da pa so del ljudstva na nepravo pot speljali pokvarjeni izobraženci. Poročevalec *Slovenca* je že uvodoma zapisal, da naj bi zborovanje dokazalo, da »poštena Ljubljana ni komunistična, komunističen je le del njenega izobraženstva in majhen del prebivalstva, ki se je zaradi

³⁷ *Slovenec*, LXXI, št. 260, 16. 11. 1943, str. 1, General Rupnik slovenskim domobrancem.

³⁸ *Slovenec*, LXXI, št. 260, 16. 11. 1943, str. 3, »Svojo prisego bomo izpolnili!« Besede akademika Vladimirja Menarda. Gre za napako časnikarjev, saj je v dokumentih univerzitetnih organov in v povojnih člankih njegov priimek dosledno pisan kot Menart.

³⁹ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 148, Uradni zaznamek k zapisniku o izredni seji univerzitetnega senata z dne 17. novembra 1943.

Dr. Fran Ramovš, prodekan Filozofske fakultete, je v univerzitetnem senatu zagovarjal najbolj nepopustljiva stališča do političnih pritiskov na univerzo (Ljubljanska univerza in njeni profesorji, str. 22).

političnih računov ali pa zaradi zaslepljenosti pridružil največjim škodljivcem našega naroda».⁴⁰

Časopis *Slovenec* je v sredo, 17. novembra 1943 dodal še komentar dogodka pod naslovom Dve Ljubljani, v katerem je ponovil tezo, da se je nasproti komunistični Ljubljani, v katero so nekateri verjeli, pokazal pravi obraz tradicionalne, protikomunistične slovenske Ljubljane. Med tistimi, »ki niso sicer včlanjeni v najožje vrste komunizma, a so vendar njihovi miselni pristaši«, so bili na prvih mestih vnovič omenjeni »predvsem razni kulturni delavci in intelektualci, ki so pozabili na svoj narod«.⁴¹

Odgovor univerzitetnega vodstva na pritiske

Rektor se je na val kritik na svoj račun in na račun univerze odzval z vnovičnim sklicem izredne seje univerzitetnega senata. Začela se je v dopoldanskih urah 17. novembra, na njej pa je Milko Kos podrobno poročal o dogodkih in poskusih politizacije univerze v zadnjem mesecu.⁴² Člani senata so se

razhajali v ocenah, kaj lahko pričakujejo od oblasti. Med bolj popustljivimi je bil dekan Tehniške fakultete Milan Vidmar, ki je menil, da bi lahko bila deputacija uspešna, saj »so se na tem mitingu dogodili enakšni prostaški napadi, ki jih je gen. Rupnik tudi sam že obsodil, ko je tretjega govornika na mitingu dne 11. oktobra imenoval ‚barabo‘.« Predlagal je tudi, da je treba Vladimirja Menarta zaradi njegovih dejanj prijaviti disciplinskemu sodišču. Prodekan Tehniške fakultete Andrej Gosar in dekan Juridične fakultete Janko Polec sta ocenila, da kritiki »uvajajo točno isto, proti čemer pravijo, da se sami borijo«. Vidmar je dodal, da bi bili lahko zadovoljni že, če bi predsednik Rupnik preklical naredbo, s katero so bila ukinjena predavanja na univerzi, Polec pa je podvomil o možnosti uspešnega izida pogovora, saj »je predsednik tudi sam žalil in da tudi zato deputacija ni umestna.« Najbolj oster je bil prodekan Filozofske fakultete Fran Ramovš, ki je nasprotoval »vsakršnemu osebnemu stiku med senatom in predsednikom«, bil je »proti vsaki deputaciji«. Močno je dvomil v to, da bi Rupnik »mogel dati kako zadoščenje, opozarja na fakt, da je predsednik sam izrekel najhujšo žalitev, ki je namenjena predvsem nemškemu ušesom«. Ocenil je, da se je miting prelevil v hujšaški napad na univerzo in izrekel ostro stališče, da »če gre ta pot naprej, potem je takoj za ukinitve

⁴⁰ *Slovenec*, LXXI, št. 260, 16. 11. 1943, str. 2, Silen protest ljubljanskih množic proti komunizmu

⁴¹ *Slovenec*, LXXI, št. 261, 17. 11. 1943, str. 3, Dve Ljubljani.

⁴² ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 146–147, Zapisnik o izredni seji univerzitetnega senata, 17. 11. 1943 z nadaljevanjem 18. 11. 1943.

151

V Ljubljani, dne 19. novembra 1943.

Gospod prezident!

Slovenec z dne 14. t. m. in Slovenski Narod z dne 15. t. m. sta objavila pod naslovom "Žlindra" isti članek, v katerem so bile izrečene različne neresnične in krivične trditve proti rektorju in univerzitetnim profesorjem. Na javnem protikomunističnem shodu, ki se je vršil pod Vašim pokroviteljstvom v unionski dvorani v Ljubljani dne 14. t. m., so bile podobne trditve ponovljene.

V zvezi z očitki, ki se nanašajo na protikomunistični miting pred univerzo dne 11. oktobra, ugotavlja univerzitetni senat, da je deputacija univerzitetnega senata (rektor, dekan Vidmar, prodekan Ramovš) Vam, gospod prezident, dne 25. oktobra 1943 predložila pojasnilo o zakonitem postopku, veljavnem za javna zborovanja na univerzitetnih tleh. To pojasnilo ste, gospod prezident, po kratki debati vzeli na znanje in izjavili, da se bodo oblasti v bodoče po tem ravnale, hkrati pa ste ostro obsodili tretjega govornika, ki je na tem mitingu napadel univerzo.

Glede udeležbe na protikomunističnem shodu v unionski dvorani Vam je, gospod prezident, posebna deputacija obrazložila in utemeljila stališče univerzitetnega senata, ki se je v svoji resoluciji nedvoumno izrazil, da obsodja našemu narodu tujo in škodljivo ideologijo.

152

Po vsem tem ugotavlja univerzitetni senat, da je pred javnostjo doživel rektor in z njim vsa univerza nezasluženo težko krivico. Univerzitetni senat je prepričan, da Vi, gospod prezident, ne morete odobravati napadov na narodne ustanove in rušenja njihove avtoritete in zato ne dvomi, da boste primerno zaščitili ugled univerze.

REKTOR:
[Signature]

PROREKTOR:
[Signature]

DEKAN filozofske fakultete: *[Signature]* DEKAN juridične fakultete: *[Signature]*

DEKAN medicinske fakultete: *[Signature]* DEKAN tehniške fakultete: *[Signature]*

DEKAN teološke fakultete: *[Signature]*

PRODEKAN filozofske fakultete: *[Signature]* PRODEKAN medicinske fakultete: *[Signature]*

PRODEKAN tehniške fakultete: *[Signature]* PRODEKAN teološke fakultete: *[Signature]*

Resolucija univerzitetnega senata, 19. 11. 1943 s podpisi vseh na seji prisotnih članov (ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 151–152).

univerze, saj narodu, ki je ne zasluži, zares potrebna ni«. V nasprotno smer od tako radikalnih stališč je razpravo popeljal Gosar, ki je ocenil, »da le nekaj predrznežev kriči proti univerzi, res pa je, da narod ne stoji za njimi«. Nato je dodal lucidno oceno, ki jo je zapisnikar povzel takole: »Obnova univerze po vojni, naj se že konča kakorkoli, se mu zdi težavna; zato je treba kljub vsem žrtvam iti umerjeno pot.«⁴³

Na seji so prevladali umirjeni toni. Senatorji so sklenili, da bodo sejo nadaljevali dan kasneje, do takrat pa so morali prorektor Matija Slavič, dekan Medicinske fakultete Karlo Lušicky in prodekan Filozofske fakultete Fran Ramovš pripraviti koncept izjave za predsednika Rupnika. Sklenili so, naj bi mladega študenta prava Vladimirja Menarta prijavi disciplinskemu sodišču, pravniki pa naj bi preučili, če je možna tudi tožba po kazenskem zakoniku proti časopisju zaradi objavljenih člankov, predvsem Žlindre.⁴⁴

Člani univerzitetnega senata so sejo nadaljevali naslednjega dne, 18. novembra. Rektor je uvodoma

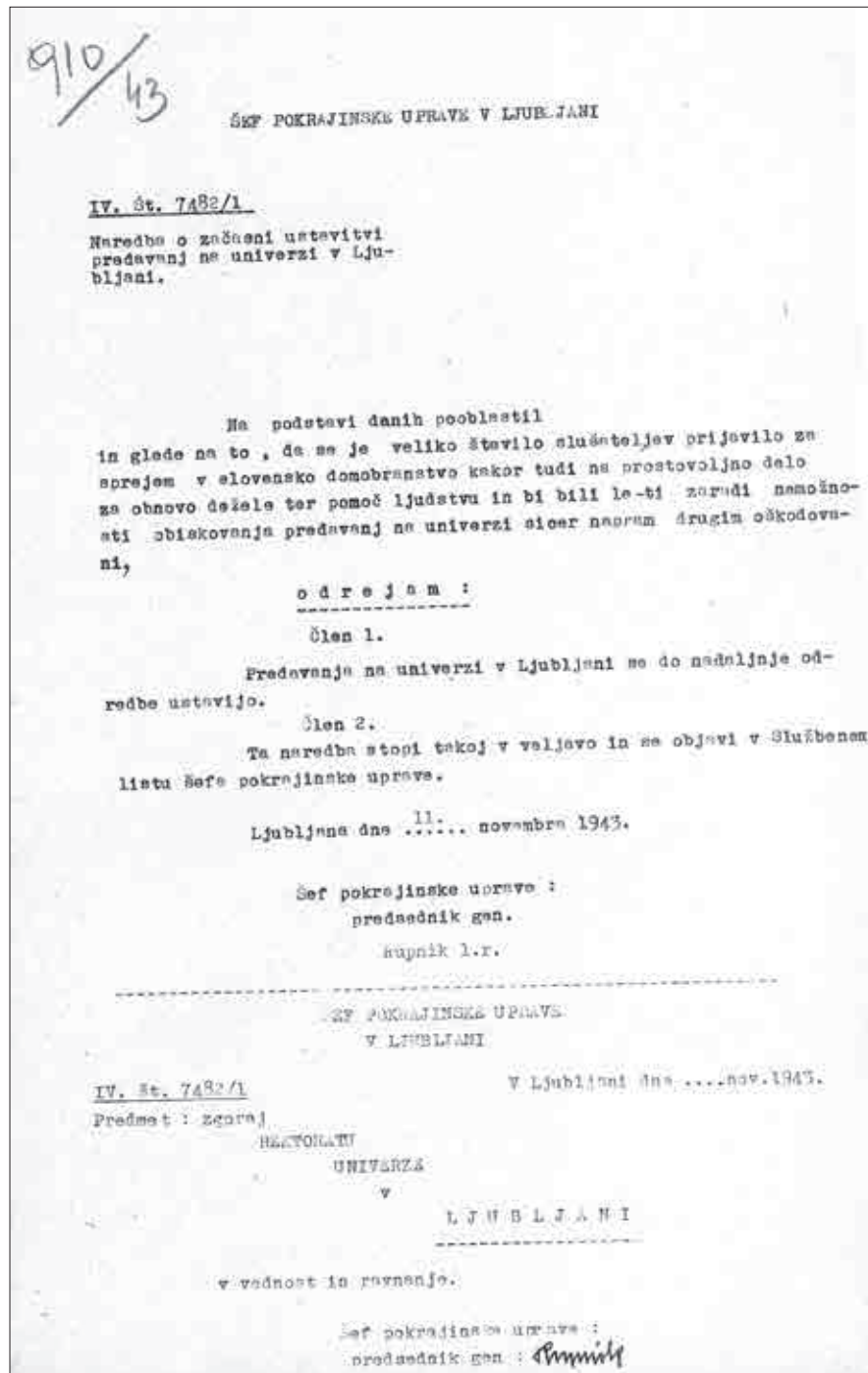
kot alternative predlagal upoštevanje sklepov prejšnjega dne, kot možnost je omenil tudi svoj odstop, ki bi ga lahko razumeli »kot protest, dasi bi jo kdo imel za kapitulacijo«, kot širšo možnost odstop celotnega univerzitetnega senata »z enakšno dvojno interpretacijsko možnostjo« ali pa »prehod z molkom«. Kljub razhajanjem je prevladalo stališče, da protest ne sme izpasti kot opravičevanje in da rektorja ne smejo izpostaviti neposrednemu pritisku oblasti. Sklenili so, da bodo popravljeno resolucijo podpisali vsi prisotni in da jo bo predsedniku Rupniku odnesla deputacija v isti sestavi, ki je pripravila prvi koncept; s tem so le potrdili stališče, da rektorja ne smejo izpostaviti vnovičnemu stiku s predsednikom Rupnikom.⁴⁵

Resolucija je na kratko povzela kronologijo dogodkov zadnjih dveh mesecev, omenila tudi Rupnikove na dotedanjih srečanjih izrečene besede in obljube ter zaključila: »Po vsem tem ugotavlja univerzitetni senat, da je pred javnostjo doživel rektor in z njim vsa univerza nezasluženo veliko krivico. Univerzitetni senat je prepričan, da Vi, gospod prezident, ne morete odobravati napadov na narodne ustanove

⁴³ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 148–150, Uradni zaznamek k zapisniku o izredni seji univerzitetnega senata, 17. 11. 1943.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Prav tam.

Dopis, s katerim je Leon Rupnik, šef pokrajinske uprave, obvestil rektorat univerze o izdani naredbi o začasni ustavitvi predavanj (Slovenski študenti in univerza, str. 238).

in rušenja njihove avtoritete in zato ne dvomi, da boste primerno zaščitili ugled univerze.« Pod resolucijo se je soglasno podpisalo vseh enajst na seji prisotnih članov senata.⁴⁶ Od dvanajsterice je bil odsoten le prodekan Juričične fakultete Henrik Steska.

Ukinitev predavanj zaradi idejno-političnih vzrokov

Istega dne, ko so se člani univerzitetnega senata podpisovali pod resolucijo, je bil v časopisu *Slovenec* objavljen nov napad na univerzo z naslovom Slovenska univerza in »zlata sredina«. Članek je sodil v vrsto političnih pritiskov na univerzo, naj se končno

⁴⁶ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 151–152, Gospod prezident!, 19. 11. 1943 (Resolucija univerzitetnega senata)

postavi v »pravo« vlogo v novem redu. Šlo je pravzaprav za komentar kratke naredbe šefa pokrajinske uprave Leona Rupnika »o začasni ustavitvi predavanj na univerzi v Ljubljani«, izdani 11. novembra 1943 z veljavnostjo »tako«. Odločitev ni bila neposredno povezana s slabimi pogoji za delovanje v vojnih letih, temveč je bila opredeljena bolj politično z utemeljitvijo, »ker se je veliko število slušateljev prijavilo za sprejem v slovensko domobranstvo kakor tudi za prostovoljno delo za obnovo dežele ter pomoč ljudstvu in bi bili le-ti zaradi nezmožnosti obiskovanja predavanj na univerzi sicer nasproti drugim oškodovani«. ⁴⁷

Komentator *Slovenca* je ukrep šefa pokrajinske uprave Leona Rupnika ocenil kot »krepak udarec za ljubljansko 'zlato sredino', to je tisto gnilo gmoto Ljubljančanov, ki se izogiba vsaki žrtvi in tveganju ter previdno jadra v sredi med obema borečima se taboroma.« Člankar je z zadovoljstvom soglašal z odlokom, da tistim, ki se niso hoteli aktivno vključiti v boj, »ne bo več mogoče mirno študirati, polagati izpite in si pridobivati diplome, medtem ko bi njihovi kolegi na bojišču izbojevali zmago tudi zanje«. Ne gre za nikakršen krivični ukrep ali poseg v njihove pravice, je menil avtor članka, temveč za nujni ukrep, ki naj bi študentom »zlate sredine« končno le razkril pravi pogled na dileme sodobnosti in jih prepričal, da vstopijo v vrste protikomunističnih borcev. ⁴⁸

S težavami, ki jih je prinašala omenjena uredba, se je ukvarjalo tudi vodstvo univerze. Izhajalo je iz dejstva, da odločitev ni bila utemeljena z nevarnostjo zaradi vojnih razmer, temveč s stališčem, da ne bi bili »oškodovani pri študiju oni slušatelji, ki so vstopili v domobranstvo ali v prostovoljno delovno službo«. Vodstvo univerze se je s podobnimi težavami zaradi vojnih let srečevalo večkrat v zelo kratkem obdobju, tudi v času italijanske okupacije in neposredno po vojni. Vselej je reagiralo podobno in si prizadevalo za nemoten potek predavanj, študentom, ki so zaradi vojnih let izgubljali mesece ali leta rednega študija, pa so ponudili olajšave za izgubljeni čas. V tem stilu je odločalo univerzitetno vodstvo tudi novembra 1943 in zadovolžilo tričlansko komisijo, »naj izdela načrt za zopetno otvoritev predavanj s posebnim ozirom na zadržane slušatelje«. ⁴⁹

Problem se je vlekel do konca vojne. Na univerzi v tem času vsaj ni prihajalo do množičnejših izključevanj študentov zaradi političnih prepričanj ali delovanja, kar je bila v zadnjih mesecih leta 1943 stalnica na srednjih šolah. Časopisi so poročali, da med čistkami na srednjih šolah iz njih mečejo komuniste, kar je bil tedaj seveda zelo raztegljiv pojem. Med

univerzitetnimi sodelavci, ki so bili med vojno odpušteni iz službe zaradi političnih vzrokov, najdemo zlasti imena tistih, ki so bili v partizanih ali odpeljani v taborišča, tako da niti niso mogli opravljati svojega dela, saj se niso nahajali v Ljubljani. ⁵⁰ Predvidevamo lahko, da je isto načelo veljalo tudi za študente.

Božična protikomunistična spomenica in »domobrankska« univerza

Končni korak prvega vala pritiskov na izobraženstvo in »zlato sredino« v Ljubljanski pokrajini je prinesel konec leta, ko so 23. decembra 1943 popoldne predstavniki javnega življenja predsedniku Ljubljanske pokrajine Leonu Rupniku izročili spomenico slovenskemu narodu, bolj znano kot božično protikomunistično spomenico. Pod njo naj bi se podpisali vsi vidni predstavniki uglednih ustanov na okupiranem ozemlju z vodilnimi intelektualci na čelu. S tem naj bi podpisani javno izrazili podporo idejni usmeritvi Rupnikove pokrajinske uprave. Prvopodpisani pa so bili ravno tisti, ki so se mesec pred tem protestno podpisali pod resolucijo v obrambo avtonomije univerze, torej člani univerzitetnega senata. ⁵¹ Da so ljudje na vodilnih mestih pod pritiskom dodali svoj podpis pod spomenico, je znano iz izjav nekaterih slovenskih intelektualcev iz povojnih let, prvopodpisanega Milka Kosa so celo represivni organi pokrajinske uprave v Ljubljani uvrstili na seznam simpatizerjev Osvobodilne fronte, ⁵² podpisa pod to resolucijo pa ni kot hud prekršek obravnavala niti komunistična oblast v povojni fazi obračunavanja z intelektualci.

Vodstvo univerze je bilo z zahtevo, da se morajo podpisati pod spomenico, soočeno zgolj nekaj ur pred tem, ko je bila spomenica slavnostno predana Leonu Rupniku. Člani senata so bili ob opredeljevanju do spomenice verjetno tudi pod vtisom dogodka, ki se je istega dne odvijal v glavnem univerzitetnem poslopju. Na promocijo mladih doktorjev prava, ki je bila opoldan, je eden izmed njih prišel v svoji domobrankski uniformi in »menda je bil to prvi primer pri nas, da je prišel nekdo v uniformi po doktorsko diplomu«, je poročal novinar *Slovenca*. Na slavnostnem dogodku ni bil edini uniformiranec, saj so ga spremljali soborci in je bilo že malce pred začetkom »vse glavno stopnišče polno sinjih domobrankskih oblek«. Rektor in spremljevalci so na poti na podelitev na hodniku proti zbornični dvorani hodili skozi špalir uniformirancev, »sledili so mladi doktorji, njih družine in prijatelji. Končno so vkorakali v dvorano tudi domobranci.« Po zaključku uradnega dela promocije je besedo prevzel uniformirani novopečeni doktor in

⁴⁷ Službeni list šefa pokrajinske uprave v Ljubljani, 13. 11. 1943, št. 91, str. 446, Naredba o začasni ustavitvi predavanj na univerzi v Ljubljani.

⁴⁸ *Slovenec*, LXXI, št. 263, 19. 11. 1943, str. 2, Slovenska univerza in »zlata sredina«.

⁴⁹ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 155–156, Zapisnik o redni seji univerzitetnega senata dne 26. novembra 1943.

⁵⁰ Gabrič, Odpuščanje zaradi politično-ideoloških vzrokov, str. 16–20.

⁵¹ *Slovenec*, LXXI, št. 293, 25. 12. 1943, str. 3, Slovenski narod si je izbral svojo pot.

⁵² Gabrič, Kulturni molk, str. 395–396.

»v kratkem, res vojaškem nagovoru je dejal novi doktor-domobranec, da je končana doba, ko so zapuščali našo univerzo z diplomo v rokah tudi ljudje, ki so se kot komunisti ali njih pomagači strahotno znesli nad narodom, čigar žulji so jim omogočili študij«. Svoj govor pa je zaključil z besedami: »Geslo mladega slovenskega izobraženstva je: z Bogom za narod!« Nič čudnega torej, če je časopis *Slovenec* ponosno zapisal – »Slovensko vseučilišče je domobransko«. ⁵³

V takšnem vzdušju vodstvo univerze ni hotelo sprejeti česarkoli, kar bi lahko še dodatno ogrozilo tiste minimalne možnosti delovanja, ki so jo kot znanstvena in izobraževalna ustanova sploh še lahko imeli. Zato so na izredni seji 23. decembra soglasno sklenili, da senat podpiše spomenico, a so v svojo obrambo pripisali sledeč zadržek: »Za slovensko univerzo v Ljubljani podpiše priloženi protest univerzitetni senat s pripombo, da prekratki rok senatu ni dal možnosti vplivati na dokončno sestavo izjave.« ⁵⁴

Pripis v medije seveda ni prišel, so se pa z njim člani senata vsaj deloma elegantno ogradili od vsebine spomenice, ki je bila sredstvo discipliniranja uglednih javnih delavcev v Ljubljanski pokrajini. Propagandni aparat Ljubljanske pokrajine je izrabil ravno dejstvo, da se je pod spomenico znašlo toliko podpisov uglednih kulturnih, znanstvenih in javnih delavcev. »Ni pomembna ta deklaracija samo zaradi svoje vsebine, temveč je še bolj pomembna zaradi tega, ker je izraz vsega naroda, njegovih predstavnikov, njegovih najvišjih ustanov, skratka, je izraz vodilnih plasti ljudstva«, je precej neprepričljivo komentiral člankar v *Slovincu*, saj če bi bil slovenski narod dejansko tako enoten, potrebe po tovrstni spomenici sploh ne bi bilo. Prav tako lahko za pretiran in precej za lase privlečen argument ocenimo komentatorjev zapis, da je ljudstvo »spontano našlo svojega duška v skupni deklaraciji«, saj imamo za prvopodpisane dovolj prepričljive dokaze, da o kakršnikoli spontanosti ne moremo govoriti, pa tudi do vsebine se dejansko niso opredelili. Za Rupnikov propagandni aparat pa je bila razveseljujoča sledeča ugotovitev: »Nad vse pomembno je dejstvo, da so podpisniki in tako rekoč nositelji te deklaracije v velikem delu meščanski in kulturni element. (...) Ni sedaj več javne ustanove, ki ne bi izrazila svoje narodno zavedne in protikomunistične miselnosti. Kmečki stan je to voljo izrazil in jo že zapečatil s svojo lastno krvjo. Meščanstvo in zastopniki kulture pa so jo sedaj podprli s to deklaracijo.« ⁵⁵

S takšno spremembo poudarka je bil že nakazan preobrat v politiki prepričevanja ljudstva, da izobraženstvo podpira vladajoče v Ljubljanski pokrajini.

Medtem ko so od kapitulacije Italije do konca leta 1943 prevladovali politični pritiski in žalitve na račun ustanov, ki naj ne bi bile »naše«, so v letu 1944 začeli propagandisti bolj poudarjati tiste točke, ki naj bi dokazovale, da so te ustanove (vendarle) »naše«. Ugledni ljudje, med njimi številni univerzitetni predavatelji, so dobivali vabila za nastope na radiu ali pogovore v časopisih, v katerem so večinoma govorili o svojem delovanju na strokovnem področju. Novinarji so jih seveda poskušali speljati tudi na politično področje, a so se vsaj nekateri temu uspešno izognili. Posredni učinek, ki ga je skušal ustvariti Rupnikov propagandni aparat, je bilo prepričanje, da vodstvo Ljubljanske pokrajine uživa podporo teh krogov, ki naj bi bili nasprotniki komunističnega delovanja. ⁵⁶ Propaganda je torej svojo taktiko korigirala v toliko, da je ost iz napadov na »ne naše« preusmerila v dokazovanje uspešnosti udejstvovanja »naših« javnih, kulturnih in znanstvenih delavcev.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAMU – Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani

ČASOPISI

Domoljub, 1943.

Jutro, 1943.

Slovenec, 1943.

Slovenski dom, 1943.

Slovenski narod, 1943.

Službeni list šefa pokrajinske uprave v Ljubljani, 1943.

LITERATURA

Ferenc, Tone. Razmere v Sloveniji jeseni 1943. Borak, Neven... [et al.]. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 686–696.

Gabrič, Aleš. Kulturni molk. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXIX, 1989, št. 2, str. 385–413.

Gabrič, Aleš. Odpuščanje zaradi politično-ideoloških vzrokov. *Forum (priloga Nove revije)*, XIX, 2000, št. 223–224, str. 17–49.

Godeša, Bojan. *Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Godeša, Bojan. »Našega sovražnika predstavlja 'inteligence' Ljubljane: odnos italijanskih zasedbenih

⁵³ *Slovenec*, LXXI, št. 293, 25. 12. 1943, str. 5, Slovensko vseučilišče je domobransko

⁵⁴ ZAMU, Zapisniki, knj. 7, 161, Zapisnik o izredni seji univerzitetnega senata dne 23. decembra 1943.

⁵⁵ *Slovenec*, LXXI, št. 293, 25. 12. 1943, str. 1, Na zgodovinski dan.

⁵⁶ Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*, str. 332–338.

- oblasti v Ljubljanski pokrajini do slovenskih izobražencev. Gabrič Aleš (ur.). *Zbornik / 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, 29. september – 1. oktober 1994*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1994, str. 105–113.
- Kobal, Ivan. Rydalmere, N.S.W.: [nekrolog za Vladimirjem Menartom]. *Misli: informativni mesečnik za versko in kulturno življenje Slovencev v Avstraliji*, 41, 1992, št. 7/8, str. 157–158.
- Kociper, Stanko. *Kar sem živel: [spomini]*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Ljubljanska univerza in njeni profesorji: 1919–1960: fotografski zbornik, IV. del*. Ljubljana: Univerza, 2010.
- Mikuž, Metod. *Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919–1945*. Modic, Roman (gl. ur.). *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani: 1919–1969*. Ljubljana: Univerza, 1969, str. 53–92.
- Slovenski študenti in Univerza: 1941–1945: fotografski zbornik*. Ljubljana: Univerza, Zveza združenj borcev in udeležencev NOB, 1999.
- Urbančič, Ljenko. *Srečanja, portreti, dejanja I–II–III*. Sydney: MTM Press, 1995.

S U M M A R Y

University of Ljubljana under political pressure in the autumn of 1943

After the administration of the Province of Ljubljana was established in the autumn of 1943, an important role in its propaganda apparatus was assumed by young and belligerent anti-communists. The propaganda of the provincial administration and Slovenian Home Guards was organisationally harmonised and the main guidelines were set by the circle surrounding the president of the provincial administration, Leon Rupnik. Praising Germany and its leader in the press and at rallies, they started to present the peasantry and the Slovenian Home Guard as the defender of Slovenian identity. Apart from the communists and partisans, who were subjected to their propaganda attacks before, they now found a new target in the former ally Italy. Inhabit-

ants of Ljubljana and intellectuals, too, came under scathing criticism by many newspaper articles and anti-communist rallies for their purported sympathies with communist ideas.

Another important target of young propagandists' criticisms was the University in Ljubljana. A major rally held in front of the university's main building on 11 October 1943 precipitated the heightening of tensions between the university leaders and Ljubljana's provincial governorship. Thenceforth, the wartime rector of the university, historian Milko Kos, became the object of scorn from the young anti-communist propagandists. With the university leadership refusing to weigh in to pressure, the propagandists grew ever more aggressive. At the most resounding anti-communist rally, which took place on 14 November 1943, the first demands were raised to settle the score with the university leadership. The latter responded with a letter of protest to the head of the provincial administration, Leon Rupnik, unanimously signed by all the present members of the university senate. However, by then, the university leaders had come to the realisation that they could not expect any support from Ljubljana's provincial authorities. Their apprehension was further confirmed by the fact that all lectures at the university were suspended that same month. This decision was not based on poor war-imposed conditions but justified by the argument that anti-communist volunteers should not find themselves in a worse situation than the students who refused to join their ranks. Pressure on the university grew until the end of 1943, when the university leaders were forced to sign the so-called Christmas anti-communist memorandum. Although they tried to distance themselves from the declaration, their positions never received any press coverage.

Then a change followed in the propaganda policy. From Italy's capitulation to the end of 1943, the primary targets of political pressure and scorn were institutions deemed not "ours". However, in 1944, the propagandists began to emphatically present these same institutions as "ours". The aim of Rupnik's propaganda apparatus was to convince the public that the governorship of the Ljubljana Province enjoyed the support from all strata of the population, including intelligentsia, which had until then been one of the primary targets of press attacks and scorn.

Ocene in poročila

Daniel Artiček: Legende grofije žusemske. Kamnik: samozaložba, 2014, 2. izdaja, 143 strani.

Na svojega starega strica Antona Šebata (1868–1926), ki je bil 12 let dušni pastir na Žusmu (1901–1913), sem postal pozoren, ko me je na njegovo župnijsko kroniko opozoril Anton Ožinger, takrat arhivist nadškofijskega arhiva v Mariboru. Kroniko je pisal zelo vestno, tako da sem lahko na njeni podlagi napisal povzetek dogodkov, ki razkrivajo mnoge podrobnosti iz življenja kraja in tamkajšnjih ljudi. Povzetek kronike sem objavil v knjigi *Od Osmanov do Celjanov*, ki jo je leta 2014 izdala Celjska Mohorjeva družba z naslovom *Iz žusemske župnijske kronike*.¹

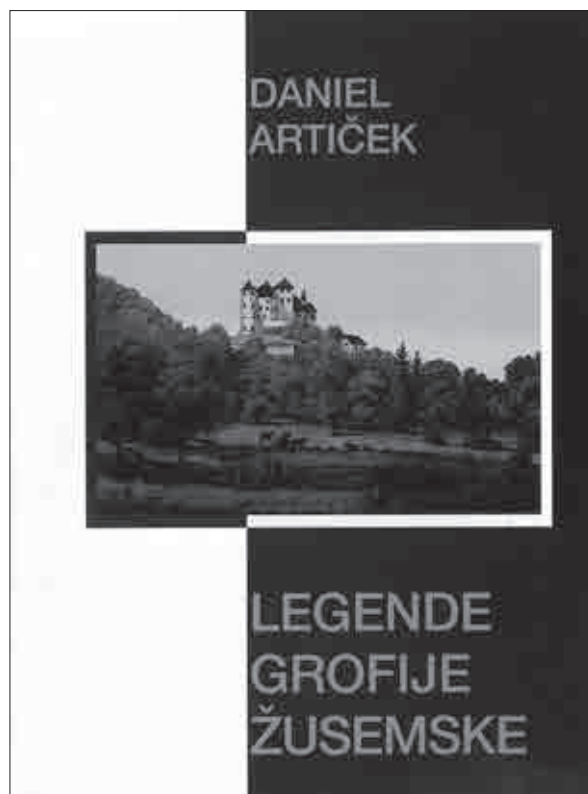
Začel sem se zanimati za preteklost Žusma in tako naletel na pisca knjige *Legende grofije žusemske*. Domačin Daniel Artiček (rojen leta 1933 v Sv. Štefanu, ki sodi na območje Dobrine), po poklicu inženir ekonomije, je pred leti začel sistematično zbirati legende in ustno izročilo o preteklosti celotnega območja žusemske grofije in jih strnil v 18 zgodb. Objavljene legende odstirajo delček krajevne zgodovine. Opisani dogodki naj bi bili resnični, ker jih ohranja ljudsko izročilo. Kljub temu avtor dodaja, da so zgodbe izmišljene, kot so izmišljene osebe in njihova imena, razen v zadnji zgodbi o Anzeku in Micki, ki sega v sodobni čas. V legendah so oživljeni dogodki iz življenja žusemske gospode s posebnim poudarkom na njihovem odnosu do kmeta, tlačana. Prikazani so tudi nekateri posebneži ali pa dogodki, vezani na kmečka opravila. Posebej se avtor ustavlja pri vinskih zgodbah, običajih in nesrečah, ki so pestile kmečkega človeka. Še posebej je za te kraje značilno vinogradništvo. Prva izdaja je izšla leta 1997 in je bila takoj razprodana. Ker je zanimanje za preteklost Žusma med ljudmi veliko, se je avtor odločil za dopolnjen ponatis.

Kraj Žusem leži na razloženem naselju Dobrina v severovzhodnem delu vzhodnega Posavskega hribovja. Dobrina je strm, grapast svet ob Dobrinskem potoku, predvsem na južnem območju gore Žusem (669 m). Domačije so raztresene po slemenih, samot-

ne kmetije pa obdajajo gozdovi. Središče je naselje Žusem, ki leži na prevalu ob gotski cerkvi sv. Jakoba (14.–15. stoletje) in župnijski cerkvi sv. Valentina iz leta 1714. Na severu ob cesti z Volčje jame so skromni ostanki gradu Žusem. Žusemska grofija je obsegala Žusem, Žamerk, Loko pri Žusmu, Spodnje Tinsko, Sv. Štefan, Drobinsko in del Slivnice. Žusemski grad je bil eden večjih in močnejših. Lastniki so se menjali in niso vedno bivali v gradu, ampak so ga upravljali oskrbniki. Prvič se grad omenja leta 1203. Nekaj časa je bil v lasti Celjskih grofov, zadnji lastnik pa je bil I. Fieglmüller, ki je leta 1872 grad prepustil uničenju, da mu ne bi bilo treba plačevati davkov.

Ljudska tradicija je velikokrat tisti vir o preteklih časih, ki zapolni praznino, saj zaradi pomanjkanja zgodovinskih virov ostaja nedokumentirana. Zato ustno tradicijo ljudje radi sprejemajo. Seveda se sprašujemo, ali se je res vse tako zgodilo, kot pripovedujejo zgodbe in legende, ohranjene v ustnem izročilu. A končno to ni niti tako pomembno. Tudi to izročilo je del zgodovinske resničnosti in odraz miselnosti takratnega človeka.

Na kratko bom povzel zgodbe v posameznih po-

¹ Ponatis članka v *Novem tedniku*, Celje 2014 (1. del), št. 23, 5. junij, str. 46; (2. del) št. 24, 12. junij, str. 43; (3. del), št. 25, 19. junij, str. 4. Ocena knjige: Boris Golec, *Kronika* 62, 2014, str. 342–343.

glavjih. V zgodbi o žusemski *grofični Ani* je ohranjenno izročilo o njenem obisku pri prijateljici grofični v gradu Podčetrtek. Pri povratku naj bi padla, kljub oboroženemu spremstvu, v roke razbojnikov. Ti so pričakovali visoko odkupnino. Grofična je izkoristila nepazljivost ugrabiteljev in se skrila v gozdni jami. Grofica, njena mati, se je zaobljubila, da bo zgradila cerkvico sv. Ane na vrhu Babne gore, če bodo hčerko našli živo. Ker si ji je želja izpolnila, je obljubo izpolnila. V *babnem vinu* pa je orisan obisk grofice Cecilije iz Gradca, sestre žusemske grofice. Počitek v Žusmu naj bi ji koristil, kajti ni mogla imeti potomcev. Prišla je prav času trgatve na Babni gori, zato se je udeležila veselega razpoloženja. Za spremljevalce so ji dodelili oskrbnika Štefana. Tudi njej so ponudili babno vino, ki se ga je pošteno nacukala. Po povratku v Gradec je ugotovila, da je noseča in priznala, da je žusemsko babno vino zdravilo neplodnosti. Iz te zgodbe je nastala blagovna znamka Babno vino, ki utegne biti zelo pomembna za ta vinorodni okoliš. Vinu je posvečeno tudi poglavje *graščakovo vino*, kjer avtor opisuje stare običaje, vezane na trgateg na območju žusemske grofije. Zelo hudomušno in plastično pa je opisano tlačenje grozdja v »prijemacu«, ki so ga z nogami tlačila dekleta-device.

Avtor se ni izognil turškim vpadom. Tudi na žusemskem so *goreli kresovi* in opozarjali na približevanje turških roparjev. Bilo je leto 1494, ko so ljudje praznovali proščenje pri cerkvi sv. Štefana. Presenetili so jih Turki, veliko ljudi pobili, oplenili cerkev in s seboj odpeljali v ujetništvo mlade fante in dekleta. Turške napadalce je pri povratku napadla viteška vojska in jim odvzela del plena. Ta napad so izkoristili Tonč in dve dekleti Nežika in Gelča, ki se jim je uspelo vrniti v rodni kraj. Avtor zelo plastično opisuje njihovo vrnitev in težave, ki so jih spremljale. O usodi *tlačanskih nevest* govori o zakonu, po katerem je imel grajski gospod »pravico prve noči«. Če si graščak ni vzel te pravice, je nevesto prepustil hlapcem, kar se je pogosto končalo zelo tragično.

V žusemskih legendah sta tudi dve lovski. Žusemska graščina je imela iz vrst podložnikov lovske čuvaje. Lojz je bil *grajski lovec* in logar. Imel je dve slabosti: obiskoval je »srnice na dveh nogah« in vdan je bil »dobremu vinčku«. Zgodilo se je, da je v njegov revir priletel orel, ki se je za bivališče izbral pečino na Žamerku. Čeprav je grof žusemski prepovedal preganjati orla, so vaški fantje pregovorili lovca Lojza, da je streljal na orla, ko so ga zbežali iz pečine. Njihov cilj je bil prilastiti si orlovo pero. Toda v nedeljo so pri maši vsi občudovali starega Podpečnika, ki je imel za klobukom dolgo orlovo pero. Nekoč naj bi se na Žusmu pojavil medved in je kmetom v Hrastju in na Ravnih njivah raztrgal nekaj ovac. V zgodbi *medved in lovec* je opisano, kako je žusemski graščak organiziral pogon na medveda, ki se ga je udeležilo sedem lovske čuvaje iz grofije. Revirski lovec Gašper je na obhodu skozi gozdiček navzdol proti Žusmu pred

seboj zagledal velikega medveda. S puško je pomeril vanj in sprožil. Medved je zarjul od bolečine, vendar se ni zvrnil. Lovec se je pognal po hribu navzdol, medved pa za njim. Končno je lovcu uspelo splezati na drevo, medved pa se je vrtel okrog drevesa. Gašper je ugotovil, da hodi po treh nogah in da ima prednjo desno tace poškodovano. Šele zjutraj so lovci odkrili vsega premrlega Gašperja na drevesu, medved pa je izkrvavel in obležal pod drevesom. Gašper je na tistem mestu, kjer je bil rešen, postavil kapelo, ki stoji še danes.

Slikovitih opisov so bili deležni tudi trije posamezniki. V 13. ali na začetku 14. stoletja naj bi žusemski graščak dovolil postaviti samostan v Grobelcah. Omenjeni predel ljudje še danes imenujejo Meniše. V legendi *menih v Grobelcah* se pisec osredotoči na delovanje patra Josipa, ki se je boril proti t. i. »ležeči Neži«. Obtožil jo je čarovništva. Biriči so jo odveli v Celje, kjer je bila obsojena na smrt na grmadi. Nekega julijskega dne je nad Grobelcami divjala strahovita nevihta. Strela je treščila v samostan, ki je pogorel, pater Josip pa je v veliki revščini umrl. *Zadnji stanovalec na gradu Žusem* naj bi bil neki stary Muž. V razvalinah je živel čisto sam. Nekega dne je dremal na nekem zidcu, ko se je pred njim nekaj premaknilo in deset korakov pod njim je zagledal kačo, dolgo 5 do 6 metrov. Iz strahu pred kačo je skočil z zidca, in v tem trenutku se je del gradu zrušil. Kača mu je rešila življenje. *Majorjev počitek* so izkoristili mladi fantje iz okolice, ki so se zbirali pri posebnežu, visokem, slokem možakarju z dolgimi brki in neko staro, oguljeno vojaško kapo na glavi. Vsi so ga klicali Major, čeprav ni nihče vedel njegovega pravega imena in priimka. Živel je v mali bajti v dolini med Predelami in Velikim Vrhom. Pri petih letih je ostal brez staršev, zato je bil hlapček pri kmečkih družinah. Zaradi stasitosti in bistrega uma je bil sprejet v avstrijsko vojsko in dodeljen v elitno enoto na dunajskem dvoru. Fantom je pripovedoval razna doživetja iz vojaškega življenja.

Sejem je bil velik dogodek za vsak kraj, ki je imel sejemsko pravico, ter velika priložnost za kmeta, da je prodal svojo živino in pridelke. Kaj se je dogajalo na sejmu, pa avtor opiše zelo slikovito. Da je v kraju *Slatna v Dobrini* zdravilna voda, so ljudje vedeli že v daljnih časih. Ko je enemu od grajskih hlapcev postalo slabo in so mu dali piti termalno vodo iz Slatne, mu je takoj odleglo. Prisotnost termalne vode v Slatni je vplivala na mnoge dogodke v žusemski grofiji. *Gospod krompir in gospa koruza* pa sta prebivalcem na področju Žusma, ki je bilo hribovito in manj primerno za poljedelstvo, prinesla v prehrani precejšnje olajšanje ter »božjega biča«, tako da lakote niso bili več deležni. Avtor pripoveduje o prehrani, dobrih in slabih letinah ter o običajih, ki so spremljali spravilo koruze.

Od živečih ljudi pa se je avtor odločil, da ohrani spomin na *Anzeka in Micko*. Oba sodita med ljudi, o

katerih naj bi pripovedovali zgodbe še naslednji rodovi. Oba sta živel v Žusmu v 20. stoletju in z dejavnostjo in javnem življenju pustila svojo sled.

Knjigo je avtor sam ilustriral. Zgodbe, ki jih opisuje, so literarno obdelane. Opisi dogodkov so sočni, tudi šegavi, prepleteni z domislicami. Pisec uporablja na določenih mestih tudi starejši jezikovni slog, kar še bolj prikaže dogodke v svoji pristnosti. Avtor v tekstu navaja in razlaga različne toponime ter nas seznanja z vasicami, zaselki in ledinskimi imeni. Izid prve izdaje leta 1997 je spodbudil ustanovitev društva »Izviri Dobrine«, ki vsako leto prireja in izvaja razna kulturna in druga turistična druženja ter prireditve. Dana je pobuda za podrobnejšo raziskavo krajevne zgodovine področja žusemske grofije z namenom, da se zbere ohranjeno arhivsko gradivo in tudi preuči. Pogrešamo pa topografsko karto, na kateri bi bili označeni kraji, zaselki in ledinska imena, ki se omenjajo v legendah.

Ignacij Voje

**Alma Bavdek in Alenka Čuk (ur.):
Predjamski zaklad. Postojna: Zavod Znanje
– Notranjski muzej, 2015, 127 strani.**

O delu bogatih arheoloških najdb na Slovenskem je v začetku leta 2015 izšla skrbno sestavljena monografija z naslovom *Predjamski zaklad*, ki sta jo uredili Alma Bavdek in Alenka Čuk. Naslov *Predjamski zaklad* omenjena monografija nosi zato, ker predstavlja eno najdragocenejših med številnimi arheološkimi izkopaninami na območju Pivške kotline in tudi širše. Strokovna monografija obsega 127 strani in je razdeljena na 5 poglavij. V prvem poglavju je Predjamski grad geografsko umeščen v slovenski prostor. Drugo poglavje govori o zgodovini Predjamskega gradu in njegovih številnih lastnikih. Tretje poglavje piše o obnovi gradu in rezultatih arheoloških raziskav, ki so se začele proti koncu osemdesetih let 20. stoletja. Četrto poglavje splošno opisuje tako imenovano arheološko (zakladno) najdbo Predjamskega gradu. V obširnem petem poglavju, imenovanem *Katalog*, je ob bogatem slikovnem gradivu in risbah podrobno opisan vsak predmet posebej, in sicer njegov izvor, način in material izdelave, njegove mere ter njegovo današnje nahajališče.

Predjamski grad je kot edini ohranjeni jamski grad na svetu pristal tudi v znameniti Guinnessovi knjigi rekordov. Geografsko je umeščen v slepo dolino potoka Lokve na območju Spodnje Pivke. Tu je jamski kompleks človeku ponujal zavetje že v bakreni dobi, okoli 4000 let pred našim štetjem. Naselje pred jamo se je kasneje preimenovalo v Predjamo, njeno

ime pa je prešlo na grad šele proti koncu 18. stoletja. Sprva je gospodstvo Jama z gradom spadalo k oglejskemu patriarhatu, kasneje pa je pripadalo številnim drugim lastnikom. Iz pripovedk in legend je seveda najznamenitejši med graščaki roparski vitez Erazem Predjamski iz 15. stoletja s svojim skrivnim rovom, preko katerega je za časa svojega življenja venomer ubežal pred oblastmi. V 16. stoletju je grad v upravljanje prevzela koroška plemiška rodbina Kobenzl. Njeni člani so za avstrijskega cesarja Jožefa II. opravljali pomembne državne in diplomatske službe. Prav pod Kobenzli, ki so Predjamo odkupili in jo dali temeljito obnoviti, je grad dobil današnjo značilno renesančno podobo. Rod Kobenzlov je Predjami gospodoval vse do svojega izumrtja leta 1810. Kasneje so grad Predjama podedovali daljni sorodniki Kobenzlov, tj. Coroniniji iz Kromberka na Goriškem. Po drugi svetovni vojni je ob nacionalizaciji grad postal del splošnega ljudskega premoženja in je prešel pod upravo Postojnske jame, ki z gradom upravlja še danes.

Leta 1988 se je takratna upraviteljica Predjamskega gradu, družba Postojnska jama, odločila grad temeljito obnoviti. Izkopavanja Notranjskega muzeja, ki jih je vodil arheolog, tedanji direktor Valentin Schein, so zajela vsa nadstropja gradu, spomladi leta 1991 pa so se premaknila v grajsko klet, prostor pritličja glavne stavbe, v katerega je svetloba prihajala skozi tri strelne line. Arheologi so najprej odstranili betonsko ploščo in peščeno nasutje. Pod nasutjem so ob vhodu v klet odkrili debelo plast zogljenega žita, kar nakazuje

na to, da je grajsko poslopje najverjetneje nekoč zajel požar. Največje odkritje pa je arheologe čakalo ob zunanjem zidu kleti, med prvo in drugo strelno lino, tik pod debelo laporno ploščo. Sprva običajna arheološka najdba je s previdnim čiščenjem predmetov začela razkrivati zlati lesk in okras predmetov. Tako se je najdba razodela kot pravi zaklad Predjamskega gradu. Zgodba o zakladu se je že ob njegovi najdbi leta 1991 močno razširila v javnosti. Temeljito strokovno obdelavo zaklada je med letoma 2009 in 2011 opravila umetnostna zgodovinarica Marjetica Simoniti, pred upokojitvijo muzejska svetovalka ter strokovnjakinja za srebrno in zlato posodje.

Najdeni predmeti Predjamskega gradu so iz srebra in prevlečeni z zlatom, bogato okrašeni z vgraviranimi rastlinskimi motivi in drugo figuraliko. Čaše so predstavnice renesančnega pivskega posodja, izdelanega večinoma v nemških zlatarskih delavnicah. Takšni predmeti so večinoma spadali v domove aristokracije, včasih pa tudi na mize bogatega meščanstva tistega časa. Čas izdelave predmetov se ujema s časom, ko je grad v posest dobila koroška plemiška družina Kobenzl. Postavlja se seveda tudi zanimivo vprašanje, kdo je zaklad sploh zakopal v gradu. Morda tat, ki se mu ni uspelo vrniti ponj? Morda le grajsko osebje v nevarnosti pred nepridipravi? Dejstvo je, da so posodje, ki ga sestavlja sedem različnih pivskih posod, solnica in dva svečnika, kupili ali kako drugače pridobili prav v rodbini Kobenzl.

Najbolj nenavaden predmet v zakladni najdbi je zagotovo kovinsko držalo v obliki mlina na veter. Ta poseben primer evropskih pivskih posod in pivskih običajev s konca 16. in iz prve polovice 17. stoletja izvira iz Nizozemske, kjer so mlini na veter nepogrešljiv del pokrajine. Pivsko posodo v obliki mlina na veter so prevzeli tudi v drugih evropskih deželah, na primer v Nemčiji, kamor uvrščajo tudi predjamski primerek. Omenjena pivska posoda spada med tako imenovana trapila ali šaljive posode. Pivska posoda namreč od piva zahteva veliko spretnosti in iznajdljivosti. Omenjene čaše nimajo podstavka oziroma stala in jih je treba ves čas držati v roki, dokler v celoti ne izpijemo njihove vsebine. V zabavo navzočih je pri mlinih na veter zaradi nenavadne zgradbe dodan še neobičajen način uporabe, zato so blizu tudi tako imenovanim posodam z nagajivimi posebnostmi. Prekucnjena čaša v obliki mlina na veter piva in njegovo pivsko vzdržljivost preizkuša na številne načine. Eden izmed njih je, da mora pivec izprazniti čašo v času, ki mu jo narekujejo premikajoče se lopute mlina na veter in kovinski kazalci ure. Te je mogoče spraviti v pogon s pihanjem v kovinsko cevko na posodi. Navodil oziroma pravil, kako opraviti pivski obred v večje veselje sodelujočih za omizjem, je bilo več in so v knjigi zelo podrobno opisana. Seveda ne smemo mimo drugih pomembnih najdenih predmetov iz Predjamskega gradu tistega časa. Pozlačena kupica se je ohranila brez podstavka, tri kupe na nizki nogi, ki

jih je mogoče zložiti drugo v drugo, pa so predhodnice setov enakih kosov oziroma servisov, ki se pojavijo šele proti koncu 17. stoletja. Tudi pozlačen pokal in pokal s pokrovom sta nemškega izvora, po hišnem znaku na pokalu s pokrovom pa je razkrit tudi njegov izdelovalec, augsburški zlatar Daniel Müller. Kljub signaturi s hišnim znakom na pokalu brez pokrova avtor izdelka, strasbourški zlatar, ostaja do danes neznan. Približno v istem času je neznan zlatar z monogramom ZP izdelal bogato reliefno ornametirano solnico. Tudi te so bile v pisnih virih kranjskih plemičev in meščanov pogosto omenjane kot del vsakodnevne opreme jedilne mize tistega časa.

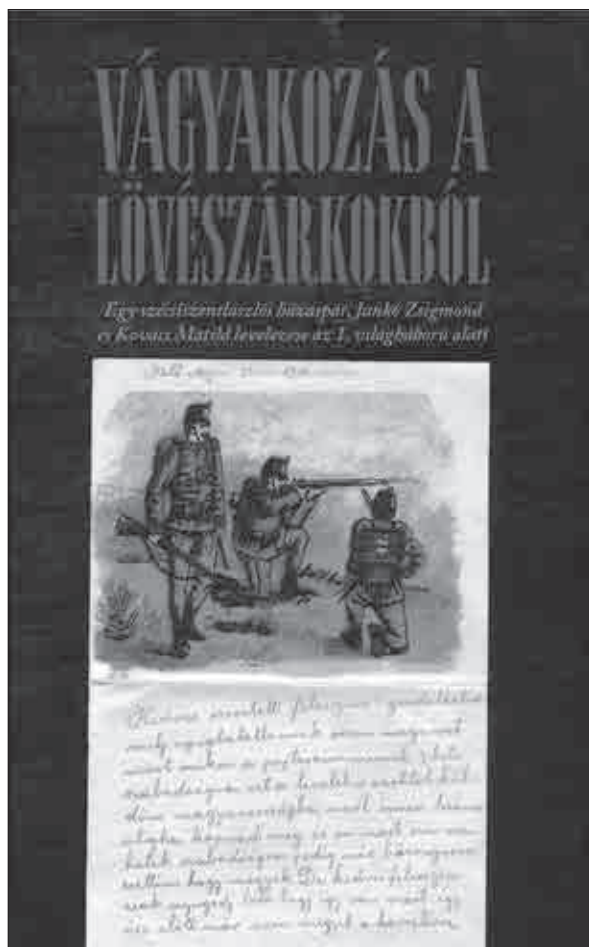
Za monografijo so značilne izredno zanimive, natančne in bogate fotografske upodobitve zakladnih najdb. Pri prebiranju knjižnega dela me je zmotila predrobna pisava, še posebej v opombah pod besedilom, v katerih se povprečen bralec, ki je željan dodatnih informacij, preprosto izgubi oziroma skoraj potrebuje očala. Besedilo v slovenskem jeziku na vsaki strani monografije spremlja angleški prevod, kar je zelo pohvalno. Večina omenjenega dela je v prvi vrsti namenjena arheologom, konservatorjem in restavratorem, saj vsebuje obilo njim namenjenih strokovnih faktografskih podatkov. Po drugi strani pa tudi povprečnemu bralcu ponuja zanimiv prispevek k razumevanju izvora in vrednosti edinstvenega Predjamskega zaklada v slovenskem prostoru in tudi širše.

Dejvid Tratnik

Zsigmond Jankó: Hrepenenje iz strelskih jarkov: Pisma zakoncev Zsigmonda Janka in Matild Koyács (ur. Jutka M. Király in Gordana Šovegeš Lipovšek). Lendava: Zavod za informativno dejavnost madžarske narodnosti; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2014, 387 strani.

V letu 2014, ko je minilo natanko 100 let od pričetka prve svetovne vojne, znane tudi kot velike vojne, je arhivistka Gordana Šovegeš Lipovšek izjemno zbirko pisem iz časa velikih junaštev in hkratnega hudega trpljenja strokovno obdelala in povezala v nadvse zanimivo zgodbo. Govora je o več kot 400 pismih, ki sta si jih med prvo svetovno vojno izmenjevala vojak Zsigmond Jankó in Matild Kovacs iz vasi Szécsiszentlászlo v Zalski županiji (današnji Motvarjevci). Pisma, ki so bila naključno odkrita na mednarodnem slovensko-madžarskem arhivskem taboru v Motvarjevcih leta 1999, so danes shranjena v Pokrajinskem arhivu Maribor, razkrivajo pa življenje za časa prve svetovne vojne tako v vojni kot doma praktično iz prve roke in so zato nedvomno dragocen

vir za preučevanje obdobja, ki je za vedno spremenilo svet.

Knjiga pisem, posvečena vsem prekmurskim vojakom, ki so se borili na frontah prve svetovne vojne, se pričinja s spremno besedo sourednice knjige in odgovorne urednice Népújsága Jutke Meszelics Király. Nato na devetih straneh sledi komentar k pismom Tamása Pintéra, predsednika Sklada za raziskovanje velike vojne in urednika Bologa velika vojna, zatem pa še spremna beseda Gordane Šovegeš Lipovšek, ki predstavi glavnega junaka, njegov odhod v vojsko, vojna leta, ki so mladi par ločila za dolga štiri leta, Zsigmondov prihod domov in njuno nadaljnje življenje. Spremni besedili in komentar so dvojezični, zapisani najprej v madžarskem in nato še v slovenskem jeziku. Le v madžarskem jeziku sta nato podana še kratka zgodovina pisem in njihov izvor. Sledi zapis pisem prav tako v madžarskem jeziku, ki sta si jih izmenjala zakonca Zsigmond in Matild. Zadnji del knjige je opremljen najprej z navedbo Zsigmondovih postaj po frontah, temu pa sledijo besedna razlaga, fotografsko gradivo ter imensko in krajevno kazalo.

Najobsežnejši je osrednji del knjige, v katerem je zbranih 288 pisem, napisanih med 19. aprilom 1914 in 15. julijem 1918. Razdelimo jih lahko na štiri poglavja: 1. na fronti v Galiciji; 2. na fronti prav tako v

Galiciji; 3. na fronti v Romuniji; 4. na fronti v Odesi. Prvo zajema čas od 19. aprila 1914, torej dobra dva meseca pred pričetkom prve svetovne vojne, ko je Zsigmond Matild poslal pismo iz Velike Kaniže, kjer je takrat služil obvezno vojaščino, pa do 4. junija 1915, ko ji je pisal prav tako iz Velike Kaniže. Vendar pa ves ta čas ni ostal v tem kraju, saj je bil ob izbruhu vojne kot vojak cesarsko-kraljevega polka poslan na fronto v Galicijo. Pisal ji je tudi od tam, nakar je 17. novembra 1914 prejela pismo, da je zaradi ozeblin pristal v bolnišnici v Opavi na Češkem. V bolnišnici – po Opavi je okreval še v Mostu in Pragi – je ostal do začetka aprila 1915. Po odpustu je odšel na kratek dopust v Veliko Kanižo, kjer ga je med drugim obiskala tudi žena Matild.

Junija 1915, ko se začena drugo poglavje knjige pisem, je bil zopet poslan v Galicijo. 5. junija je ženi tako recimo pisal iz kraja Somogyszob in iz Bonyháda, 11. junija pa že iz Karpatov. Od 17. junija 1915 do 22. februarja 1916 ji je redno pisal iz bojišča v Galiciji, kot je lokacijo sam zapisoval na začetku pisma, nakar je bil ranjen od ruske krogle in zato premeščen v bolnišnico. Naslednjih osem mesecev je Zsigmond tako ženi ponovno pisal iz bolnišnic, iz Zborova na Slovaškem, Miskolca in Szegeda na Madžarskem, Plzna na Češkem in Piešťanov na Slovaškem.

Tretje poglavje zajema čas od junija 1916 do 8. februarja 1918. Po kratkem dopustu v Veliki Kaniži junija 1916 se je vrnil v bolnišnico v Plzeň, oktobra istega leta pa je bil s svojo četo poslan na romunsko fronto. Tam je ostal do aprila 1918, kar je bilo tudi najdaljše obdobje, ki ga je preživel na fronti.

V naslednje, četrto poglavje pa so uvrščena pisma od 17. maja 1918 do 15. julija 1918. Ta čas je Zsigmond, po predhodnem kratkem dopustu, preživel v Odesi, kjer je s svojo četo skrbel za red in mir v mestu. Po besedah Gordane Šovegeš Lipovšek je tam ostal do oktobra 1918, ko je ponovno prišel na dopust, tokrat domov v Motvarjevce, kjer je najverjetneje tudi ostal.

Ob Zsigmondovem odhodu na služenje vojaškega roka si gotovo nobeden od zakoncev ni predstavljal, da bodo minila štiri dolga leta, preden bosta lahko zopet zaživela skupaj. Kot beremo v spremni besedi, sta se poročila 18. maja 1913, kar pomeni, da sta pred njegovim odhodom komajda začela skupno življenje. Ves ta čas, ko sta bila ločena, pa ju je vendarle nekaj družilo. To so bila pisma, ki sta si jih redno pošiljala, včasih tudi dnevno. V knjigi so zbrana tako Zsigmondova kot Matildina pisma, in sicer je njegovih 208, njenih pa 80. On se ji je oglašal praktično iz vseh krajev, v katerih je bil, ona pa iz domačih Motvarjevcev, kjer sta se po poroki ustalila. Kar zadeva vsebinski vidik pisem, je že sam pogled nanje precej zgovoren, predvsem na Zsigmondova pisma. Z bojišč je namreč pisal krajša pisma, včasih le nekaj stavkov, s čimer je verjetno želel sporočiti, da je z njim vse v redu, nasprotno pa so pisma iz bolnišnice

občutno daljša, v njih pa je čustveni naboj navadno dosegel vrhunec. Cenzura pri pismih iz bolnišnic naj ne bi bila tako stroga kot na bojiščih oziroma na fronti. Navsezadnje je imel v bolnišnici veliko časa in v tistih trenutkih je ženo zagotovo najbolj pogrešal.

Pisma, zbrana v knjigi, so nadvse dragocen vir, saj bralec dobiva hkratio informacijo o dogajanju na bojiščih v prvi svetovni vojni ter o razmerah v zaledju. Zaradi osebnih čustev, s katerimi so »začinjena« pisma zakoncev, pa je zgodba povsem nekaj novega in svežega. Vsekakor izstopata močno hrepenenje in

globoka ljubezen, ki sta jo čutila drug do drugega, ter vera v Boga. Vse to in le to ju je namreč bodrilo, da nista klonila v najtežjih trenutkih, ter jima dajalo upanje na srečen konec in ponovno združitev. Ali je bilo res tako, razkriva knjiga pisem, sama pisma, v katerih poleg zgodovinske perspektive izstopa močna ljubezenska zgodba, pa nas popeljejo 100 let nazaj tako v kruto realnost kot v nežno hrepenenje po ljubljeni osebi, le madžarskega jezika moramo biti večji.

Klaudija Sedar

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstom (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kratricami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospodstva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si)

ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- ☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej
☐ Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokojenec ☐ ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljite na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

Novi trg 2, p.p. 306

1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

